श्रीवेङ्कटेश्वरप्राच्यग्रन्थमाला—स ६

प्रधानसम्पादक —रावस्तु वेङ्कटरामानुजस्वामी. एम् ए

श्रीमद्वैखानसे अत्रिमहर्षिप्रोक्तं

समूर्तार्चनाधिकरणम्

श्रीवेङ्कटेश्वरसंस्कृतपाठशालायां
वैखानससाहित्योपाध्यायेन
वैखानस श्री व रघुनाथचक्रवर्तिभट्टाचार्येण
श्रीवेङ्कटेश्वरप्राच्यविद्याविमर्शनमन्दिरे
प्रधानान्ध्रभाषावाङ्मयविमर्शकेन
एम् ए इत्युपाधिधारिणा
श्री मा रामकृष्णकविना च

संशोधितम्

१९४३
तिरुपति
तिरुमलतिरुपतिदेवस्थानमुद्रणालये
मुद्रितम्
• मूल्यम् रु. ८—०—०

many verses in it not found in them At the end of the work there is an extract on रथप्रतिष्ठा purported to be from Atri which is perhaps a portion of Bhrgu's work This is given in our edition on pp 470-471. In the manuscript this portion was copied later by a different hand with a very light incising The original to this copy seems to have come from Kariya-mānikkam village

च This manuscript belongs to a Vaikhānasa scholar at Masulipatam and he was kind enough to lend it through the influence of Śrī Pārthasārathy Iyengar who obtained for us the Mss घ and ग This manuscript in Telugu characters executed on brittle palm leaf is fragmentary and though it extends to 65 chapters, it has frequent omission of verses and chapters also The text is full of faults of every kind But this manuscript has served well in more than a dozen places where all the other copies have lacunae or quite illegible lines

ज This manuscript was purchased for S V O Institute in a collection of various works This is complete in 80 chapters It is on palm-leaf in Grantha characters without lacunae but with scribal errors The reading generally coincides with that of घ manuscript and completely with ख.

झ This manuscript is found in Adyar in two volumes Each volume was copied from a different original Generally both the volumes represent our क or घ but it has one chapter (last one) not found in any of the other manuscripts We marked it अनुबन्ध, घ And in the beginning of the first volume there is additional matter on Yoga in 6 chapters and the division of the Universe in one chapter together interceding the first and second chapters not found in all other copies They are published here as अनुबन्ध, क and ख The six chapters on Yoga bear close resemblance to Yoga of Yājñavalkya and the text which is very faulty and full of omissions has been retouched from similar matter in Yogayājñavalkya

This publication was begun with entirely different manuscript material in 1932 but the press copy had only 61 chapters.

But the readings from several incomplete copies were given at the foot of each page Only 4 forms were printed off In the present edition which is on smaller size of paper, readings are given at the end in one group Lastly all the technical terms are added alphabetically Most of them are defined by Atri himself in the text and hence only the reference to their occurrence in the chapter and verse is given It will be seen that nothing found in any of the manuscripts is intentionally omitted The text that is generally approved by the Vaikhānasa scholars is preferred, and all differences are shown in the readings In giving *pratīkas* of mantras Atri differs from the present day practice and in such cases the text as found is strictly adhered to and not the practice

In the work certain forms of words considered ungrammatical are found and they are retained as they are, for the Vaikhānasa scholars treat them as *ārsa* and allow them in their sacred texts Our thanks are due to Śrīmān Pārthasārathy Iyengar without whose help an edition of this model would have been impossible

An extra chapter numbered as 81 in the Adyar Library treats of *prāyascitta* on the fall of a meteor or any heavenly body The heading is पुच्छनक्षत्रशान्ति meaning expiatory rite for the fall of a *tailed star* The chapter is full of omissions and errors and consequently raises a doubt of its authenticity as a part of Atri's composition The whole chapter as found is given under अनुबन्ध, घ

The editors acknowledge the assistance given to them in the collation of different manuscripts and in the reading of proofs by Sri Sudarśanācharlu and Sri Narasimhatātāchariar of the College and the Institute respectively.

Below are given comparative headings of 46 to 83 chapters which differ in subject matter as stated in their colophons in different copies 1—45 chapters have almost similar colophons.

THE COLOPHONS IN DIFFERENT MSS—(46–81)

	क.	ग	घ	च	ख.
46	नबविधार्चना	पुण्यक्षोत्सव	हविष्पाकविधि	विशेपार्चनम्	...
47.	पुण्यक्षोत्सव	देवस्याग्रयणम्	नवविधार्चनम्	परिवारप्रतिष्ठा	
48	परिवारप्रतिष्ठा.	परिवारप्रतिष्ठा	पुण्यर्क्षविशेषार्चनम्.	चक्रप्रतिष्ठा	
49	स्नपनविधि	चक्रस्थापनम्	परिवारप्रतिष्ठा	ध्वजारोहणम्	
50	स्नपनद्रव्यन्यास	ध्वजारोहणम्	स्नानद्रव्यम्	एकाहिकोत्सव	..
51	शताष्टकलशविधि	एकाह्निकोत्सव	स्नपनद्रव्यन्यास	नारसिहमूर्तिस्थापनम्	...
52.	नवधास्नपनविधि	मत्स्यादिमूर्तिस्थापन	शताष्टकलशविधि	परशुरामादिस्थापनम्	..
53	चक्रलक्षण	नारसिंहत्रिविक्रमस्थापनम्	नवविधस्नपनम्	गोत्रप्रवरनिर्णय	.
54	ध्वजारोहण		चक्रप्रतिष्ठा	महाभिषेक	.
55.	प्रथमदिनोत्सव	परशुरामादिमूर्तिस्थापनम्	ध्वजारोह	विमानादिफलम्	
56	उत्सवविधि	दैविक्मानुषवासुदेवमूर्ति	प्रथमदिनोत्सव	भूपरीक्षाप्रायश्चित्तविधि	
57	एकाहिकोत्सवविधि	आदिमूर्तिलक्षणम्	उत्सवविधि	आलयविपर्यासप्रायश्चित्तम्	..
58	अवतारविधि	गोत्रप्रवरनिर्णय	एकाह्निकोत्सव	कौतुकप्रायश्चित्तम्	
59	आविर्भावविधि	महाभिषेक	अवतारविधि	..	अवतारविधि
60	अवतारविधि	विमानादिपृथक्फलम्	आविर्भावविधि	महाशान्ति .	अवतारप्रतिष्ठा
61	दशावतारप्रतिष्ठा	भूपरीक्षाप्रायश्चित्तम्	अवतारप्रतिष्ठा	..	आदिमूर्तिविधि
62.	आदिमूर्तिप्रतिष्ठा	आलयविपर्यासप्रायश्चित्तम्	वासुदेवप्रतिष्ठा	.	गोत्रप्रवरनिर्णय
63	गोत्रप्रवरनिर्णय	कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्	आदिमूर्तिविधि		

64	राजाभिषेक	महाशान्ति	गोत्रप्रवरनिर्णय	राजाभिषेक
65	द्रव्यदानफलम्	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्	राजाभिषेक	द्रव्यदानफलविधि
66	प्रायश्चित्तविधि	नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्	द्रव्यदानफलम्	प्रायश्चित्तविधि
67	प्रायश्चित्तविधि	स्नपनप्रायश्चित्तम	भूपरीक्षाप्रायश्चित्तम्	
68	कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्	उत्सवप्रायश्चित्तम्	प्रायश्चित्तविधि	कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्
69	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्	अस्पृश्यस्पर्शनप्रायश्चित्तम्	कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्
70.	नित्यार्चना प्रायश्चित्तम्	द्वितीयतरुणालयविधि	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्	नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्
71	स्नपनप्रायश्चित्तम्	ध्रुवबेरनिष्कृति	नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्	स्नपनप्रायश्चित्तम्
72.	उत्सवप्रायश्चित्तम्	जीर्णबेरत्यागविधि		उत्सवप्रायश्चित्तम्
73.	अस्पृश्यस्पर्श-प्रा	पुन प्रतिष्ठाविधि		अस्पृश्यस्पर्शनम्
74	द्वितीयतरुणालयविधि	तन्त्रसङ्कर-प्रायश्चित्तम्	अस्पृश्यस्पर्श-प्रा.	द्वितीयतरुणालयविधि
75	जीर्णबेरसस्कार	उत्सवसङ्कर-प्रायश्चित्तम्	द्वितीयतरुणालयविधि	जीर्णबेरसस्कार
76	जीर्णबेरत्याग		जीर्णबेरसस्कार	जीर्णबेरत्याग
77			जीर्णबेरत्याग	विधिसकर-प्रा
78			विधिसकरप्रायश्चित्तम्	गृहार्चनप्रतिष्ठा
79			गृहार्चनप्रतिष्ठा	सर्वशान्ति
80			सर्वशान्ति	सूर्यकल्प
81			सूर्यकल्प	

THE CONTENTS OF THE WORK

Vaikhānasa cult has been chiefly expounded by four rishis Atri, Marīci, Bhrgu and Kāśypa, whose works have not completely survived to our days Bhrgu's temple-ritual (Prakīrnādhikāra) was partly published in Telugu characters and Marīci's *Vimānārcanā* was issued by the Devasthanam and by others Kāśyapa's work in Sūtra form (aphorisms) treats of all Vaikhānasa rites concerning image worship in 108 chapters and is awaiting publication Atri's treatment is most elaborate and complete and runs in easy verse over 83 chapters All the phases of image worship of minor or major importance are touched by Atri and the fulness of the treatment that every item receives at his hand attests to its authority and usefulness, and the omniscience displayed in it is astonishing But every idea elaborated by him is useful in practice in giving instructions or directions or in dispelling any doubts that may arise in the conduct of worship There are minor treatises on Vaikhānasa rituals and worship which are not comprehensive, but as treating of special topics they will be good works of easy reference for the learned as well as a novice

The antiquity of the Vaikhānasa form of temple-worship strongly asserted by the scholars of that sect may be accepted by the form it inculcates and by reliable references in literature and epigraphy Mention of it in the Vedas, Vedāngas and Kalpasūtras, and by poets like Vyāsa, and Daṇḍin cannot be of doubtful value, many inscriptions mention that several temples in the Ceded Districts where Vaikhānasa form was in vogue were transformed to Pāñcarātra model either for the want of good Vaikhānasa descendants or of their purity in their maintenance The Vaikhānasa cult is mentioned in Bhārata, Purāṇas and undoubtedly by Daṇḍin in his *Avantisundarī* (650 to 700 A D) where Grihārca (household worship) was mentioned according to Vaikhānasa[1] Authority of the Āgamas as those of Pāñcarātra was questioned, and Jayantabhatta of about 840

1 दम्पती इन्द्रसम सूनुमात्मन समकल्पयताम् । वृत्ते च विखनसविधानविहिते •विधौ स्थानस्थापितेषु प्रज्वलत्सु प्रदीपेषु बलवत्सु देवगृहधूपेषु लसद्बलिकुसुमेषु—

A.D. in his famous drama called *Āgamadambara*, a drama containing better history than the professed treatise of Kalhaṇa, maintains authoritativeness for all āgamas through the mouth of Sāhata, a great Nyāya scholar. Therein are mentioned the āgamas of Bhāgavatas which include the Vaikhānasas.[1]

Internal evidence for the antiquity of the Vaikhānasa ritual is the strong inference from the very form of the worship it inculcates. In the days of pure Vedic customs unadulterated by the conceptions of the six Darśanas or the development of the various religious schools, Agni (fire) was the chief God and every Brāhman was enjoined to perform *brahmayajña*. Agni in Yāgas takes three-fold or five-fold form (*tretāgni* or *pañcāgni*). All oblations in Agni (fire) are according to Vedic injunctions accompanied by mantras from all the Vedas. The author, for that matter all the four sages, divide the worship into two general conceptions, visible (*mūrta*) having a shape or form, invisible (*amūrta*, that which has no shape). Vedic Agni-worship is *amūrta* and for the sake of more imaginative but less psychological persons *samūrta* (visible in some form) was introduced on a later day. This has later on developed into various *avatāras* and other *devatās*. Conception of *devatā* in Vedic age seems to have had its origin from the nature's forces and phenomena, which were deified.

Conception of a Deity in a particular shape, colour and demeanour has great effect on the mind of a true devotee in developing a particular *rasa* or emotion. This partly accounts for the multiplicity of the same Deity in different forms or colours or attitudes. *Amūrta* or shapeless worship begun in the Vedic age in Agni-rites was modified in Sāṅkhya and finally merged into Yoga *samādhi*. The five Deities in the Vaikhānasa form viz., Viṣṇu, Puruṣa, Satya, Acyuta, and Aniruddha are considered as four Vedas incarnating the first Deity Viṣṇu and therefore represent five Agnis, viz., Gārhapatya, Āhavanīya, Dakṣiṇāgni, Anvāhārya and Sabhya. This shows that

---

1 धैर्यराशि — आर्य, विदितमेतावत्पाञ्चरात्राद्यागमा प्रमाणमप्रमाण वेति वादिनामिह विप्रतिपत्ति.—

Vedic Agni worship has slowly transformed itself into *panca-mūrti* adoration In *pratishthā* (consecration of Gods) Vāstu, a form of Agni, and in all expiatory ceremonies (*prāyascitta*) Pauṇḍarīka are used, but these two Agnis do not form any Deitistic principle Śrāmanakāgni is an oblationary fire used by persons who have recourse to Vānaprastha Āśrama or life They are also called Vaikhānasas Bodhāyana, the Kalpasūtrakāra, refers to Śrāmanakāgni as ordained by the sage Vikhanas This internal evidence that five *agnis* developed into five *mūrtis* may plead for the antiquity of the Vaikhānasa conception as a gradual psychic change or modification when *Āgamas* and *Purānas* rose in importance

When once the conception of a form is suggested, shape, colour, dress and other auxiliaries follow at once It is a psychic law not fully recognised in the Western science that any conception or any utterance of a particular sound gains force and becomes power afterwards, if it is conceived or uttered without any modification by a great number of master minds Again it is another psychic law that when a devotee bows unto a God he deposits his spiritual energy in that God which grows in strength and volume by the increase of the votaries who borrow as from a Bank the power from that God as a boon when he is in want These two spiritual phenomena as rationally explained seem to underlie the public image-worship An image is a store-house of concentrated energy or in a modern metaphor it is a bank where deposits are generally over-drawn But in all these transactions certain formalities have to be observed, and similarly worship must be performed according to the holy injunctions of the sages, and any deviation, even slight departure from formality, makes the attempt not only fruitless but renders it sometimes harmful

Atri's treatise on *samūrtārcanā* (worship of an idol *i e*, God in certain shape) according to Vaikhānasa conceptions treats of the subject in six sections, viz, Karṣaṇa, Pratiṣṭhā, Pūjā, Snapana, Utsava and Prāyaścitta The first of these, that is, Karṣaṇa deals with the selection of the site for the construction

of a temple, the form of its erection, the kinds of images, materials to make them, their sculpture or casting as the case may be and the making of the necessary auxiliary Deities The second item, Pratisthā, elaborates the consecration of the main Deity and its auxiliaries (*Parivāra devatās*) The third section, Pūjā, is the actual worship done every day and on special days The fourth, viz, Snapana, describes Mahābhiseka, a special ceremony of the holy bath, quite different from daily performance of the function The fifth treats of the festive processions done yearly, quarterly, on the birthday of the patron, for future auspices or avoiding any impending evil, and finally when great calamities threaten the village or town as war epidemic fire etc Even the appearance of a meteor is considered as a harbinger of evil and *utsava* to God avoids or minimises its effect The last division enumerates all the faults and errors of commission and omission and prescribes their expiatory rites Under each head comes a number of topics minor in their treatment but forming essential auxiliaries. Arcaka necessarily a Vaikhānasa of pure descent has his functions and his assistants too Their remuneration and the nature and quantity of offerings to God and the Arcaka's share, the duties and rights of the patrons (whether they are kings or citizens) all come for minor treatment As the Vaikhānasa form of worship is essentially Vedic accompanied by holy mantras, the priests are classified as in Vedic sacrificial ceremonies as Hotā, Adhvaryu, Udgātā etc, who are present even at every small function because Pratisthā, Snapana, Utsava, and Prāyaścitta are conducted with the aid of Vedic Agnis

The Vaikhānasa ritual is based on the fivefold conception of God Visnu as Visṇu, Purusa, Satya, Acyuta and Aniruddha These appear to be manifestations of the Divine Being and His guṇas or qualities Visṇu is all-pervading (endless in space), Puruṣa is animation or *caitanya* that makes the life in living beings Satya is static existence unlimited by time and hence has no beginning, i e, not produced Acyuta is one that does not deviate or modify, that is, does not undergo any change by external influence. Aniruddha is what cannot be reduced,

limited or restricted by outside agency These Divine Powers exercised by Purusa seem to form the major entities of the Vaikhānasa worship. Parivāras also, according to the Vedic Mythology, are Devatas The differentiation of the same Deity in different shapes, dress and colour, is in accordance with the temperament, nature and aim of the devotee Men differ in their aims and conceptions in every place Thus a king of a heroic spirit and ambition worships *Vīramūrti* (such as Kodaṇḍarāma), of a renouncing temperament Vāsudeva, of an amorous disposition Krisna and so on That is, the forms suit various *adhikārīs* and cause therefore multiplicity *Nirvikalpaka* conception of *nirguna-dhyāna* is not practicable to common folk who do not attain Ātma-samskāra and for one who attains it in the first stage requires no temples and declares the whole Universe as His abode (विशाल विपुल विश्व पवित्र ब्रह्ममन्दिरम्) The next stage is entire merge of *ātman* with the supreme spirit To reach such high stages, shapes conceivable by the limited human senses are devised as the steps for salvation Here again the conceptions of Rudra, Gaṇapati, Kālī, etc, have to be slightly considered different in Atri from the present day ideas of those Gods

In the Karsana section, the most important item even to a layman appears to be the plan of the temple or *vimāna* In Sanskrit in spite of extinction of larger and greater works on Śilpa, a few large ones have survived to our days Maya, Viśvakarman, Kāśyapa, Mānasāra, Agastya are major contributors, Viśvakarman's town architecture, Maya and others on temples and palaces are worthy of mention and deep study There are also minor treatises Śilpa is an Upaveda and deals broadly with *prāsāda* (palaces), *vimāna*, (temples), *nagara-nirmāna* (town planning) and its kindred science (समानतन्त्र), Citra karma (painting) was expounded in Brāhmīya, Sārasvatīya and Nāradīya Among the survivals minor sections as in *Visnudharmottara* and *Mānasollāsa* are primers for the beginners

Atri merely enumertes 96 forms of Vimānas and divides them according to their founders, viz, Visṇu, Brahmā, Rudra

Indra, Śaśi and Rsis as Sanaka etc In the installation of various *Avatāra-mūrtis* option is given in the choice of the *vimānas* Atri does not mention the use of or define the forms of the *vimānas* Īśānadeva in his Paddhati (Vol III p 265) gives 96 similar forms about 30 of which coincide with the names in our list Īśāna defines them Maya in his Śilpa Śāstra describes about ten Daṇḍin mentions 96 when he extols the ability of the architect Lalitālaya A few are described in detail in राजधर्म-कौस्तुभ available in print These *vimānas* it is inferred, are the same for Kings and Gods They are called *prāsādas* There are 8 forms of Royal palaces defined by Someśvara and Basava which are different from these 96 though 2 or 3 names, *nalinaka* as the first, coincide with those of Atri Visnu's temple is recommended to be in Nalinaka form with at least 3 *talas* (storeys) , many of the Visnu temples in South India answer to the description of many of the 96 *vimānas* Visṇu's temple at Uttaramerūr has three *talas*

Regarding various images in a temple *Mūlavigraha* or *Dhruva* is the most essential one, *Snapana* for abhiseka (bath), *Kautuka*, for all offerings and Utsava for processions in festivals, are others that demand some notice *Dhruvabera* (undisturbed or permanent image) assumes any of the three postures, स्थान standing, आसन sitting or शयान lying Each of these mūrtis again is differentiated into three deportments, Yoga (serene), Bhoga (pleasant or amorous) and Vīra (heroic or warrior-like) postures In a vimāna of three storeys *(talas)* all the three postures are represented one in each *tala* God Venkateśa is standing, Ranganātha at Śrīrangam is *śayāna* (lying), all the three postures are represented in Conjeevaram at Ūrakam (sitting), Perakam (standing), Yathoktakāri (śayana) Dhruvabera may be made in copper, stone, earth or wood The postures are treated at length by the author in Ch 20 (83-87 pp)

Of the three deportments Yoga is not accompanied by Devīs (Goddesses), Vīra is with or without consorts In *Bhoga* (sportful) alone Goddesses are by the side of the God The position of the Goddess on the *side* depends on the posture

(standing, sitting or lying) of the God Bhrgu and Punya (Mārkaṇdeya) are divine worshippers and therefore are present in all conditions

Besides Dhruva image, Kautuka idol is essential in every shrine Kautuka or Arcā mūrti is used for all *Arcanas* (worship), Snapana for baths, and Utsava for taking out in processions

There is another mūrti (image) called Bali made of a metal (one of the selected five metals) of a slightly larger size than that of Kautuka This is taken out every day round the central ālaya (shrine) at the time of offering of *bali* to *lokapālas* and *dvārapālas*

Kautuka is made of precious stone (ratna), gold, silver, copper, stone or wood, and never of iron, lead, zinc, bronze, or brass Utsava measures 1/3, 4/9, 5/9 of the Dhruva size, each succeeding size being better than the previous one If Dhruva is standing, Kautuka must be so, if the former is sitting, the latter may assume the sitting or standing pose, when Dhruva is in lying posture, Kautuka may be sitting or standing In other respects Kautuka almost resembles Dhruva idol Utsava (processional) idol should not be made of stone or wood Devīs (Goddesses) should reach in height the elbow of the God, but should be of some metal (Chapter 24) Snapana, Utsava idols are similar to arcā-Kautuka Atri in the same Chapter (24) gives rules for making seats, and other auxiliaries with their proportions to Dhruva or Kautuka images In the next chapter casting of idols and their fixing after due homas (oblations) are enjoined with good details Astabandha prescribes the formulae for fixation of stone images

Chapters 58 to 62 treat of images and their worship in ten incarnations of Viṣṇu and the forms of Vāsudeva and Ādimūrti The shrine for Gods of Matsya and Kūrma may be built in a village, town, sea-port, capital, on the bank of a river, sea-coast, on a hill, in a forest or in a shed in front of a military camp, in a temple of the kind of Kumbhākāra, Trikūta, Hastiprstha or Nandyāvarta Mūla-idol assumes the form of Matsya or Kūrma and no Kautuka images for them

are to be made (for daily pūjā) In this consecration, Abjāgni only is used for pouring oblation, and in the case of Matsya and Kūrma, Gārhapatya is worshipped

Varāha is imaged in three shapes, Ādivarāha, Pralaya-varāha and Yajñavarāha Details of their images are given in chapter 58 (319 p) Sabhyāgni is used for oblation in his consecration Measurement called Daśatāla is used for the perspective of the image Pralayavarāha was occasioned to suppress the waters in the deluge of the Universe In Yajña-varāha Visnu incarnated to kill Śveta Hiranyāksa Goddess Earth may accompany any of the three forms

Nrsimha is represented as having come out of a hill or of a pillar The former was to kill Hiranyakaśipu and the latter Hiranya to save Prahlāda who stands low before this image Processional and Kautuka images are according to main (mūla) Vigraha Abjāgni serves for oblation in Varāha and Āhavanīya for Nrsimha consecration

Incarnation of Trivikrama (Vāmana) is exhibited in three forms, in Vimāna called Somacchanda, Dīrghaśāla or Gopu-rākāra in Daśatāla measure The image of Trivikrama is represented with eight or four hands in dark (śyāma) colour, with the divine implements Page 326 gives other details Anvāhārya is the fire for the consecration

Paraśurāma is installed in Mālākāra or Anganākrti vimnāa in daśatāla measure in red colour, dressed in dark cloth in standing or sitting posture Kautuka is to suit the main image Anvāhārya is the fire used at the time of installation

Rāma is represented in 8½ tāla-measure with two hands, Sītā standing on the right side with a lotus in the left hand, while Laksmaṇa with a bow and arrow is placed on the left Hanumat is between the two thighs of Rāma looking at him with marked obeisance Daksiṇāgni is the kind of fire used during consecration It is represented in three postures, stand-ing, sitting or lying Sītā, Laksmaṇa, and Hanumat undergo changes in their forms according to that of Rāma.

Balarāma is installed in Somacchanda or Hastiprstha-vimāna in daśa-tāla measure, with two hands, with or without weapons excepting the plough Revatī sits on the left thigh Āhavanīya is the sacred fire in this incarnation Krsṇa is consecrated in Kumbhākāra or Gopurākiti vimāna in nine-tāla measure with two hands with Rukmiṇī on the right side Bhūdevī and Garūda are also present

Kisna as Navanīta-nata or killing Kāliya before Gopis, or Pārthasārathi assumes any of the three forms

Atri dilates upon these three forms with details Paundarīka fire is used as an option

Kalki is exhibited as a warrior killing enemies (rāksasas) Paundarīka fire is used for oblation

Forms of these avatāras differ in other āgamas Those available in the oldest of Indian temples follow this text and installation of all ten avatāras in one temple as in Śrīrangam became a common custom later on These avatāras represent the evolution of the Universe and of man The first nine avatāras indicate *tamas*, *rajas* and *sattva* qualities in their development and transformation from one to another, the first three being *tamas*, the next three from *tamas* to *rajas* and the next ones from *rajas* to *sattva*

Vāsudeva takes two forms, divine and human Human Vāsudeva has two hands with Rukminī on the right side with a lotus in the left hand, white but dark-clad Balabhadra with musala (pestle) and plough as his weapons, seated on the right, Pradyumna on his right, while Aniruddha and Sāmba take the left side This image has to be installed in Dīrghaśāla vimāna

Divine Vāsudeva has four arms installed in *Somacchanda* or Brahmavrtta vimāna The right hand bears *abhaya* posture while the left rests on the hip, and he is clad in red garment It is made in ten-tāla measure Śrīdevī and Bhūdevī stand on either side, and Balabhadra and others with or without divine arms with their consorts are also represented Sabhya for Visṇu, Āhavanīya for Garuda and Paundarīka for Brahmā are the fires to be used for the homa in consecration

Ādimūrti is described by Atri after Vāsudeva in chapter 62 Visnu is seated on Śeṣa (serpent-King) Kumbhākāra, Trikūta, or Nandyāvarta is selected as the Vimāna for this mūrti Viṣṇu assumes red colour Ananta has seven or five hoods and is in three coils on which Viṣṇu is seated, with his right hand resting on the body of Ananta while the left hand well spread rests on the bent thigh Bhrgu and Mārkandeya are the worshippers This is Viṣṇu's Yogāsana In his sukhāsana he is seated on Simhāsana with Śrī and Bhūdevīs Narasimha and Varāha are also worshippers In the above two postures, Sabhyāgni is used for the *homa*

Viṣṇu's shrine cannot contain more than seven storeys Here the significance of agnis (sacrificial fires) has been pointed out and they indicate the nature of conception of each God (idol) and determines the divine response to the human devotion

The rest of the work deals with expiatory rites, except the chapter on Sūryakalpa, wherein the construction and consecration of the God Sūrya (sun) are given with some details The elaboration of many topics excites our interest A careful study of the work amplifies our knowledge of the religious stratum of our society

TIRUPATI,
January 1943

M RAMAKRISHNA KAVI

श्रीः

उपोद्घातः

विदितमेव निखिलद्राविडादिदेशेषु स्वयंव्यक्तत्वेन प्रसिद्ध श्रीवेङ्कटेशस्य क्षेत्रमिद वेङ्कटाद्रिशिखरे विराजत इति । प्रायो नास्तिकजनाकुले तुरीययुगे भक्तजनानुकम्पया नर्तनसमये कलापक कलापीव निजमहिमान प्रत्यक्षमेव विस्तारयन् "अराथि काणे" इति श्रुत्यर्थमातन्वन् सकलभुवनजनरक्षणधुरीण "पद्माऽस्य वक्ष" इति पारमात्मिकमहोपनिषत्प्रतिपाद्यो योगलक्ष्मीसमलङ्कृतवक्षःस्थल. "नित्यलक्ष्मीसमेत·" इति "ब्रह्मणि श्रीनिवासे" इति च श्रीविशिष्टाद्वैतवेदान्तभाष्यकारैस्तोष्टूय्यमान श्रीवत्सवक्षा लक्ष्मीनारायणात्मको भगवानशेषश्रुतिस्मृतिभिर्मुख्यत्वेन प्रतिपादितश्रीवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रप्रतिपाद्य श्रीवैखानसै. समर्च्यमान इह वेङ्कटाद्रिशिखरे विलसति । तदर्चन हि चतुर्वेदोद्भववैष्णवर्ज्जेटिलत्वेन प्रसिद्ध वैदिकोपक्रम श्रीवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रमवलम्ब्य प्रवर्तते । चतुर्मुखात्मकस्य विखनोमुनिवरेण्यस्य शिष्यप्रवरै श्रीमरीच्यत्रिभृगुकाश्यपै स्वाचार्यमुनिवरेण्यप्रणीत सार्धकोटिग्रन्थ तच्छास्त्रं सहिताधिकारादिभिश्चतुर्लक्षग्रन्थत्वेन सङ्गृहीतम् । तत्र श्रीमदत्रिमहर्षिणा चोत्तरतन्त्रान्तर्गतत्वेन समूर्तार्चनाधिकरणग्रन्थः प्रणीत· । स च श्रीवेङ्कटेशस्य नित्यार्चनाद्यनुष्ठात्मक । अत एवात्र्यादिमहर्षय. सन्ध्यामुपास्य कमलान्यादाय श्रीवेङ्कटेशस्य पदयुगमर्चयितु प्रपन्ना इत्यभियुक्ता ऊचु· । स च तालपत्रे स्थित क्रिमिकूटै· कालतो लुप्यमानोऽत्यन्त जीर्ण इति स समुज्जीवनीय इति च कृतौत्सुक्यैरधिकारिपदमलङ्कुर्वाणैः "कमिषनर्" महाशयैर्मुद्राक्षरै· सम्मुद्रय प्राकाश्य नीतो विराजते ।

श्रीमहर्षेरत्रेराचार्यो विखना नाम । ब्रह्मणः परमात्ममानसजन्यत्वे विखना

इति नाम, श्रोत्रादिजन्मनि पद्मजादिनामानि इति हि प्रसिद्धिः । श्री भागवते च गोपिकागीताया "विखनसार्थितो विश्वगुप्तये" इति । तत्र व्याख्याता "विखनसा" ब्रह्मणा इत्युक्तम् । तथा च श्रीविखनसे श्रीमन्नारायण श्रीवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रं कृत्स्नमुपदिष्टवान् । अत एव वेदानुगृहीतवैष्णवसम्प्रदायस्य प्रवर्तको विखना नाम । तत्प्रणीत वैखानसभगवद्धर्मशास्त्रम् । तयोस्सर्वोत्तमत्व प्रतिपादयितु तावत्कतिपयश्रुत्यादिप्रमाणोदाहरणेनाभिज्ञानुपतिष्ठामहे । श्रीभारते—

कथ त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तयः कीदृशास्तु ते ।
वैखानसाः कथ ब्रूयु. कथ वा पाञ्चरात्रिकाः ॥

विष्णु च पुरुष नित्यमच्युत च युधिष्ठिर ।
अनिरूद्धं च मा प्राहुः वैखानसविदो जनाः ॥

अन्ये त्वेवं विजानन्ति मा राजन् पाञ्चरात्रिका । इति ।

प्राथमिकप्रश्नोत्तराभ्यां श्रीवैखानसवैदिकभगवद्धर्मशास्त्रस्य प्रशस्ततमत्वमवगम्यते । श्रीविखनोमुनिवरेण्यस्य प्रतिपादकश्रुत्यादयो यथा—

श्रुत्या स्मृत्येतिहासेन पुराणेनान्यतन्त्रत ।
अस्ति विश्वानुमत्या च विखना नाम सूत्रकृत् ॥

तत्र श्रुतिस्तावत्

"धेनुर्वहाणामदितिस्सुराणां ब्रह्मा ऋभूणां विखना मुनीनाम् ।
भृगुः कवीनां हि यथङ्गिरोऽत्रिः यज्ञेषु पात्राणि तथा निदध्ये ॥" इति

ऋग्वेदे । "पवस्वन्त वैखानसः पवस्वते" त्यादिशतर्चा वैखानसोऽधिदेवता । पुनश्च ऋग्वेदे सर्वानुक्रमणे कात्यायनप्रोक्ते "कर्णो वाको वैखानस" इति । अत्र पूर्वापरपरामर्शात् निर्धारणविवक्षायां उचितसम्बन्धान्तरविवक्षाया विखना नाम मुनिस्सिद्धः ।

"वैखानस पूर्वेहन् साम भवति" इति विखनसा दृष्टं सामापि श्रूयते। विखना नाम प्रलयप्रलीनवेदानुस्मर्तुः ब्रह्मणोऽभिधान, निरुक्तश्चैष शब्दो व्यासेन 'विशेषेण खननाद्विखनाः' इति। आह भगवान् व्यासः कर्मकाण्डे—

खनित्वा चात्मनात्मान धर्मादिगुणसयुतम्।
ध्यानमाविश्य योगेन ह्यासीद्विखनसो विभुः॥ इति।

खननं तत्र मीमांसाद्यासिद्धेः परतः परात्।
विशेषेण खनेद्यस्माद्भावनान्मुनिसृष्टये॥

नाम्ना विखनसो लोके स आसीदण्डजप्रियः। इति

गूढार्थप्रकाशने खननशब्दः प्रयुज्यते।

तथा महाभारतेऽपि दशविधनिर्णये वैखानस इति, क्वचिद्विखनस इतिं, क्वचिद्विखना इति त्रेधाऽय शब्द. समानार्थतया पठ्यते। वैयासिक्यादिनिघण्टुष्वपि "विखनाश्च विरिञ्चन" इति।

भृग्वङ्गिरादयो नवापि विखनसश्शिष्याः। यथोक्तम्— एते विखनसः शिष्याः श्रुतिस्मृतिविधानतः— इति। भारते च—

वेदानां व्यसनादर्वाक् प्राग्रूपं मिलितं तु यत्।
तां तु वैखानसी शाखामिति ब्रह्मविदो विदुः॥ इति।

भागवतमतप्रशंसाया श्रीयामुनाचार्यैरुच्यते—

"इदमपि भागवतमिति सङ्गृह्यते"। वैखानसाः पाञ्चरात्राश्चेति द्विविधा भागवता। कल्पसूत्रव्याख्यातारश्च तत्र तत्र भागवताना सूत्र विखनसा प्रणीतमित्युदाहरन्ति। वैखानससहितासु वैखानसानां भागवता इति व्यवहारोऽपि स्फुट एव। अन्यत्र च—

वैखानसस्य सूत्रस्य अग्नेः श्रामणकस्य च।
नारायणस्य देवस्य याथार्थ्यं न च विन्दति॥ इति।

बोधायने धर्मे द्वितीयखण्डे— वानप्रस्थो वैखानसशास्त्रसमुदाचार इत्यादौ श्रामणकं नाम वैखानस सूत्रम्, तेनाग्निमादधीत वानप्रस्थ इति ।

आपस्तम्बगौतमयममनुशङ्खलिखितहारीतवसिष्ठादिभिर्वानप्रस्थाग्निपुरोडाशपौण्ड-रीककुण्डादिविधानेषु मूलप्रमाणत्वेन विखनस्सूत्रमेवाश्रितम् । तथा चोक्तम्—

आदिकाले तु भगवान्ब्रह्मा तु विखना मुनिः ।
यजुश्शाखानुसारेण चक्रे सूत्र महत्तरम् ॥
वनाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्तसमन्वितम् ।
यस्मिन्नेव तु सम्प्रोक्तं सूत्र विखनसा परम् ॥
वनस्थाना च सर्वेषा विधिः श्रामणकाभिध ।
वानप्रस्थास्ततस्सर्वे ये द्विजाश्चान्यसूत्रिणः ॥
तत्सूत्रविध्यनुष्ठानात्स्मृता वैखानसास्तु ते ।
यत्सूत्राद्यन्तमध्येषु भगवान्विष्णुरव्ययः ॥
यष्टव्यो गीयते यस्मात्सर्वसूत्रोत्तम तु तत् ।
वेदे वैखानसे सूत्रे यो धर्मः परिकीर्तितः ॥
सर्वैः स धर्मोऽनुष्ठेयो नात्र कार्या विचारणा ।

भृग्वधिकारे च वैखानससूत्रस्य वैष्णवत्व सर्वसूत्रोत्तमत्वं चोद्घुष्यते--

गृहीत्वा पाणिना विष्णुस्तमुवाच मुदान्वितः ।

श्रीभगवानुवाच—

विखनस्त्वं महायोगिन् लोकसरक्षणाय वै ।
श्रुत्युक्तेनैव मार्गेण मत्पूजां कुरु सादरम् ॥

श्रीविखनाः—

विधिना केन मन्त्रेण त्वत्पूजां करवाण्यहम् ।
वद स्वामिन्महाविष्णो त्वद्भृत्यस्य ममाव्यय ॥

श्रीभगवान्—

सगृह्य वैष्णवान्मन्त्रान्साङ्गवेदानुपादिशत् ।
द्वय च सूलमन्त्रादीनुपचारक्रमांस्तथा ॥
जपहोमार्चनध्यानक्रम चोपदिदेश ह ।
मानुष दैविक कि च सर्वशास्त्र हरिः स्वयम् ॥
उपदेशक्रमेणैव कृत्वैवाध्ययन मुनि· ।
ततो भगवताज्ञप्तः सृष्ट्वा तान् नवसख्यकान् ॥
अध्यापयामास तथा साङ्गोपाङ्गानि सर्वशः ।
काश्यपोऽत्रिर्मरीचिश्च वसिष्ठोऽङ्गिरसो ह्यहम् ॥
पुलस्त्य· पुलहश्चैव क्रतुश्च नवसख्यकाः ।
एते विखनस. शिष्या लोकानुग्रहकारिणः ॥ इति

तत्रैव—आलयार्चा गृहार्चेत्युभयोरर्चनाविध्यो श्रुतिचोदितत्व प्रदर्श्य विष्णुपुरुष सत्याच्युतानिरुद्धाख्यपञ्चमूर्त्यात्मकस्य भगवत· पुरूषोत्तमस्य पूजामपि श्रुत्या "ए पुरुष पञ्चधा पञ्चाभि" रित्यादिकया सूचयति ।

कि च—

ये वैखानससूत्रेण सस्कृतास्तु द्विजातय· ।
ते विष्णुसदृशा ज्ञेयाः सर्वेषामुत्तमोत्तमा· ॥
विष्णो प्रियतमा लोके चत्वार· परिकीर्तिताः ।
अश्वत्था कपिला गावस्तुलसी वैखानस(वैष्णव?)द्विजा· ॥
वैष्णवेषु च ते श्रेष्ठा ये वैखानससूत्रिण· ।

इत्येव सूत्रिणा प्राशस्त्यकथनेन सूत्रकारस्यैव महत्प्राशस्त्य तच्छिष्यवर्गस्य चोक्त भवति

पूजा वैखानसैर्विप्रैरालये स्याद्विशेषत. ।
सर्वसपत्करं चैव सर्वदु.खविनाशनम् ॥

कौर्मे—

मच्चित्ता मद्गतप्राणा मयि सङ्गतमानसा· ।
अनन्यशरणा राजन् तस्माद्वैखानसा वरा· ॥

पाञ्चरात्रे पौष्करसंहितायाम्—

विप्रा वैखानसाख्या ये ते भक्तास्तत्त्वमुच्यते ।
एकान्तिनस्तु सत्त्वस्था देहान्त नान्ययाजिन· ॥
कर्तव्यमिति देवेश सयजन्ते फल विना ।
प्राप्नुवन्ति च देहान्ते वासुदेवत्वमब्जज ॥ इति ।

अत एव शरणागतिदीपिकाया श्रीवेदान्ताचार्यैः श्रीमद्वेङ्कटनाथै· श्री-वैखानसादीनां सपर्याधुरंधराणा प्राशस्त्यमुपवर्णितम्—

"त्वा पाञ्चरात्रिकनयेन पृथग्विधेन
वैखानसेन च पथा नियताधिकाराः ।
सज्ञाविशेषनियमेन समर्चयन्तः
प्रीत्या नयन्ति फलवन्ति दिनानि धन्याः ॥

अत्र पाञ्चरात्रस्य प्राथमिकोक्तिस्तस्मिन् स्वस्यादरातिशयात् । "त्वां पाञ्चरात्रिकनयेन" इतिश्लोकाव्यवहितपूर्वश्लोकस्तु—

"वर्णाश्रमादिनियमस्थिरसूत्रबद्धा
भक्त्या निवेशितयथार्हसुपत्रपुष्पा ।
मालेव कालविहिता हृदयङ्गमा त्वा-
मामोदयत्यनुपरागधिया सपर्या ॥ इति ।

अनेन श्लोकेन श्रीवैखानसभागवतसूत्रप्रतिपाद्यसपर्यैव प्रतिपाद्यते । न तु पाञ्चरात्रसपर्या, सूत्रबद्धत्वाभावात् । वैखानसगृह्ये च दशमप्रश्ने "मधूक्ते तोय मांसोक्ते पैष्टिक गृह्णाति" इत्युक्तेः शुद्धसात्त्विकत्वमेव वैखानसानां

सिद्धम् । अच्छिद्रपञ्चकालपरायणत्वादिको धर्मो वैखानसानामेव स्वभावत· सिद्धः । परैरप्याकृष्यात्मनि वर्णित इति शाण्डिल्यस्मृत्यादिदिशा विज्ञातम् । श्रीमन्निगमान्तमहादेशिकैरनुगृहीते श्रीश्रीनिवासस्तोत्रे दयाशतके "दर्पण ते स्वशास्त्रम्" इत्यत्र व्याख्याकर्तृभिरर्वाचीनै· "स्वशास्त्र"मित्यस्य "पञ्चरात्रशास्त्र-मित्यर्थ" इति व्याख्यातम् । श्रीमद्वैदिकवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रस्य शास्त्रत्वमेव नास्तीति दुरभिप्रायेणैवमुक्तम् । स्तोत्रप्रणेतुर्वेदान्तगुरोर्वेङ्कटनाथस्यानभिमतमेतदिति स्पष्ट वक्तु शक्यते । "पृथग्विधेन वैखानसेन च पथा" इति तैरेव शरणागतिदीपिकायां स्पष्टमुक्तम् । आस्ता प्रपञ्च· ।

आत्रेयेऽस्मिन् समूर्तार्चनाधिकरणे भगवदर्चनममूर्तसमूर्तभेदेन द्विविधमिति प्रतिपाद्यामूर्तार्चन तु गार्हपत्यादिसर्वाग्निषु हवनम्, तस्याधानादिक सर्वं विखन-स्सूत्रानुसारेणानुष्ठेयम् । समूर्तार्चन नाम गृहदेवायतनयोर्बिम्बे नित्य विधिवदर्चनम् । समूर्तार्चनेऽग्न्याधानस्थाने प्रतिष्ठा, इष्टिस्थाने पर्वार्चनादिका, यागश्चावभृथान्त । एतत्सर्वं विष्णोर्य पूजन भक्तितश्चरेदसावतीन्द्रियमक्षय परम पद गच्छेत् । ग्रामादिषु सर्वेषु सामान्येन कृतार्चन तद्वास्तुवासिना सर्वेषां सामान्य सर्वसिद्धिकर-मग्निहोत्र स्यात् । सर्वशान्तिकरं सर्वाशुभविनाशन च स्यात् । तच्चैहिकामुष्मिक सर्व ददातीत्यत्र न सशयः ।

अन्यच्च—अत्र वैखानससूत्रेण निषेकादिक्रियान्वित·, स्वाध्यायसम्पन्न, गृहस्थ, लक्षणान्वित., वैखानससूत्रोक्तशौचाचारसमन्वित·, श्रौताचारसमन्वित, सन्ध्योपासनतत्पर, पत्न्यपत्याग्निसयुक्त, दयाध्यात्मगुणैर्युत·, सुप्रसन्नेन्द्रिय·, ज्ञानी, शान्तमानस·, पारम्पर्यक्रमायातवैष्णव, भक्तिसयुत, अनन्यदेवताभक्त·, नित्य विष्णुपरायणः, गृहविष्ण्वर्चनायुक्त·, ध्यानकर्मणि निश्चल, आलयार्चाविधानज्ञ, अनुक्तक्रमवर्जितः, प्रायश्चित्तादिवेत्ता, आचार्यो भवेत्, इत्याचार्यलक्षण सम्यक् प्रति-पादितम् (अ–२७) ।

अन्यच्च पञ्चरात्रशास्त्रप्रणयनस्यान्यैरनुक्तं प्रयोजनद्वयमभिहितम् । आपत्काल-पूजनार्थं वैदिकमार्गरक्षणार्थं चेति । प्रवरखण्डश्च सप्रपञ्चं निरूपितः । विमान-शिल्पभागे अधिष्ठानं, पादवर्गः, प्रस्तरग्रीवकौ, शिखरं, स्तूपिका चेति षड्वर्गा विमानस्य । एवमधिष्ठानादिवर्गेषु विभाग उच्यते—उपान, जगती, कुमुद, वल्लिका, खण्ड , अधरपट्टिका, महापट्टिका, ऊर्ध्वपट्टिका पादाश्चेति । उपानमेक-भागम् । पञ्चांशा जगती । कुमुदं चतुर्भागम् । एकभागा वल्लिका । खण्डो द्विभाग । एका अधरपट्टिका । पादेन समं द्वारम् । तदर्धं द्वारविस्तरम् । पादा द्विविधा प्रोक्ता समाश्रयनिराश्रयाः ।

सिंहहंसगजव्यालाः पादानामाश्रया शुभाः ।
हंसमाला कवेरुक्ता हरेः सिंहाश्रयाः शुभाः ॥
गजाश्रया समाख्याता देवसेनापतेस्तथा ।
हंसमाला कवेरुक्ता भूतमाला हरस्य तु ॥
विद्याधराणां माला स्याद्धरेर्नारायणस्य तु । इति ।

हिरण्यगर्भशिवादेर्हंसमालाभूतमाले उपवर्ण्य भगवतो नारायणस्य विद्याधर-माला प्रदर्शिता । इत्थं शिल्पशास्त्रेष्वप्यसाधारणवैष्णवशिल्पमुपदिष्टम् । आत्रेये एकविंशेऽध्याये प्रधानतया आदिर्वर्णः श्याम उदाहृतः ।

श्यामवर्णं हरे रूपं तस्माच्छ्रेष्ठतमं विदुः ।

ब्राह्मणादीनां हितार्थाय श्वेतरुक्मरक्तसस्यश्यामादिकं प्रोक्तम् । युगभे-देनापि ब्राह्मणादिक्रमेण वर्णमुक्त्वा सर्वेषां युगानां श्यामो योग्यतमो भवेदिति भगवतः श्यामवर्णमेव योग्यतममुपन्यस्य सर्वेषां ब्रह्मादिपरिवाराणां तत्तद्वर्णमुपदिष्टवान् ।

द्रव्यादानविषये—

द्रव्यं विप्रस्य सग्राह्यं क्षत्रियस्य विशस्तथा ।
शूद्रस्य चानुलोमस्य ग्राह्यं भक्तिमतः पुनः ॥

प्रतिलोमस्य न ग्राह्य द्रव्य किञ्चिच्च जात्वपि । इत्युक्तम् ।

सभ्यगार्हपत्यान्वाहार्यश्रामणकादीना निर्वचन च कृतम् ।

मथिताग्नेरभावे आचार्यागारतो यजमानगृहाद्वा श्रोत्रियागाराद्वा अग्नेरा-हरणीय , इत्येवमादयो विषया इतरग्रन्थेष्वगतार्था अस्मिन्नुपलभ्यन्ते । यथा —

भूर्भुवस्सुवस्त्रयो लोका उपर्युपरि पञ्चलक्षयोजना । महर्लोक कोटियो-जनोपरि स्थित । तदूर्ध्वे कोटिद्वयोपरि प्राजापत्य लक्षयोजनविस्तारम् । तस्योत्तरे वैष्णव स्थानम् । अस्य दक्षिणे शिवलोक । ततश्चतुष्कोटिप्रमाणके पुरुष । तत कोटिमतीत्यैव, "पञ्च पञ्चदशे वरे । अध्यास्ते भगवान्विष्णु" रित्यारभ्य

"अण्डानि तानि सर्वाणि व्याप्य नारायण स्थित ।
अन्तर्बहिश्च तत्सर्व साक्षिवत्सर्वमीक्षते ॥
चतुर्द्वारक्रमव्यूहा अनिरुद्धपदास्तथा ।
अच्युतोऽनन्तरस्तेषा सत्य च पुरुष स्मृत ॥
विभाव्यश्च महाविष्णु सर्वलोकानतीत्य स ।
एकैकस्यान्तरे कोटियोजनानामितीरितम् ॥
तेभ्यो बहि स्थितो लोक सदा विष्णुरज पर ।
स शेषभोगपर्यङ्के मणिमण्टपशोभिते ॥
श्रीभूमिसहितस्तस्मिन्नष्टाभिश्शक्तिभिर्युत ।
प्रणमद्भि सेव्यमान सामीप्यादिपदस्थितैः ॥
मुक्तैश्चैव च कालज्ञै. सिद्धै किङ्करता गतै. ।
भगवद्धर्मनिष्ठैश्च बहुभिर्भगवन्मयै ।
विस्तार कथितश्चैव चतुराननशासनात् ॥ इति । (पु—५१२)

अस्मिन् ग्रन्थे विशिष्टाद्वैतपूजनमित्यपि वर्तते । एतावता ग्रन्थेन वैखानस-वैदिकभगवच्छास्त्रस्य श्रुतिपथैकवर्तित्व बहुभिः प्रमाणै सज्जनानां मुदे विज्ञापितम् ।

कालत साहचर्यदोषाच्च ये दोषास्तदनुयायिषु दत्तपदा स्युस्तान् व्युदस्य मूल-ग्रन्थावलोकनपरा महान्त तत्सिद्धान्तमवगच्छेयु । स्वत वेदोक्तधर्मानुष्ठानेन तत्र चोपासनावर्त्मनि [illegible] विच्छिन्नसम्प्रदायेन प्रदर्शयता श्रीवैखानसाना [illegible]गिति । तथा तत्सिद्धान्तेनैव श्रीशेषाद्रौ श्रीनिवासस्यानन्यसाधारण पूजाविधिरनादिकालाच्चलतीत्ययमपि कोशस्त-मेवार्थ विद्वद्भ्यो दर्शयतीति विमृश्यैतत्प्रकाशने कृतोत्साहानामधिकारपदमलङ्कुर्वाणाना तन्नियोगेनैतत्परिष्करणे कृतश्रमाणा विदुषा च भगवत्प्रसादमेवार्हण मन्यमाना मोमुद्येरन्निति शम् ।

तिरुपति जनवरि, १९४३	व. चक्रवर्तिभट्टाचार्यः वैखानसपण्डित श्रीवेङ्कटेश्वरसस्कृतकलाशाला

श्री

विषयसूचिका

श्री

श्रीश्रीनिवासपरब्रह्मणे नमः

श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्तं समूर्तार्चनाधिकरणम्

प्रथमोऽध्यायः

अत्रिं विश्वविदां श्रेष्ठमृषिं विश्वहितोदयम् ।
ऋषयो धर्मसंसक्ताः समागम्य प्रणम्य च ॥ १ ॥

अभिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ।
भगवन् ! सर्ववित् त्वं हि तस्मात्पृच्छामहे वयम् ॥ २ ॥

देवानां परमो देवः परमात्मा च कोऽव्ययः ।
कीदृशः परमो धर्मः कीदृशः परमो विधिः ॥ ३ ॥

कस्मै चार्चयिताऽभीष्टं पुरुषोऽवाप्नुयात् परम् ।
तदर्चनाविधानं हि वद त्वं वदतां वर ॥ ४ ॥

इत्युक्तः स महातेजा महर्षिस्तान् यथाक्रमम् ।
अत्रिस्तान् प्रतिपूज्यैव प्रसन्नः प्रत्युवाच सः ॥ ५ ॥

सर्वेषामपि देवानां परो नारायणः स्मृतः ।
नारायणः परं ब्रह्म परमात्मा परोऽव्ययः ॥ ६ ॥

स ब्रह्मा स शिवश्चेति श्रुतिराह सनातनी ।
आपो नाराः समुद्दिष्टास्तासु तस्यायनं यतः ॥ ७ ॥

तेन नारायणः सोऽभूत्सर्वस्यापि सनातनः ।
अणोरणीयान्महतो महीयांश्च गुहास्थितः ॥ ८ ॥

विश्वव्यापकशीलत्वाद्विष्णुरित्यभिधीयते ।
सर्ववेदमयो देव सर्वदेवमयो विभु ॥ ९ ॥

सर्वयज्ञमयो विष्णु सर्वधर्ममयो हरि ।
सर्वेश सर्वभूतात्मा सर्वाधार सुरेश्वर· ॥ १० ॥

नित्योऽचिन्त्योऽप्रमेयश्च निर्गुणोऽतीन्द्रिय· पर ।
अनादिनिधन स्रष्टा पाता हर्ताऽखिलस्य च ॥ ११ ॥

परं धामा परं ज्योति· सर्वकारणकारणम् ।
आदौ नारायणोऽव्यक्त· स्रष्टु व्यक्तगुणान्वित· ॥ १२ ॥

अपो देवान् स सृष्ट्वैव तासु वीर्य स्वमुप्तवान् ।
अण्ड हैरण्यमभवद्यतदीय महत्तरम् ॥ १३ ॥

तस्मिन् हिरण्यगर्भाख्य ब्रह्माणमसृजत्स्वयम् ।
तेनैव ब्रह्मणा सृष्ट जगद्धि सचराचरम् ॥ १४ ॥

भूर्भुव· स्वर्महश्चापि जन· सत्य तपस्तथा ।
लोकाश्चान्ये दिशोऽष्टौ च द्वीपा सर्वे ससागरा· ॥ १५ ॥

जरायुजा अण्डजाश्च स्वेदजोद्भिदजास्तथा ।
सर्वाण्यपि च भूतानि महान्ति च लघूनि च ॥ १६ ॥

तेषां नामानि वृत्तिश्च पृथक्कर्म चतुर्विधम् ।
तत्तज्जन्मलयस्तेषा सुखदु खे च तद्विधि ॥ १७ ॥

सत्यानृते तप· शौच धर्माधर्मौ शुभाशुभे ।
स्वर्गश्च नरक· स्वेन कर्मणैव गतिस्तयो· ॥ १८ ॥

गन्धर्वाश्चाप्सरोवर्गा नक्षत्रग्रहतारका· ।
असुरा राक्षसा भूता गरुडा नागकिन्नरा· ॥ १९ ॥

यक्षा विद्याधरा॰ सिद्धा मनुष्या ब्राह्मणादय ।
ऋषयो मनव सर्वे पितॄणा च पृथग्गणा ॥ २० ॥

देवा सर्वेऽपि तेनैव ससृष्टा ब्रह्मणा पुरा ।
तस्माद् ब्रह्मा च रुद्रोऽभूद्देवाश्चेन्द्रादयोऽखिला॰ ॥ २१ ॥

नारायण महादेव विष्णु सर्वेश्वरं विभुम् ।
परात्परतरं नित्यमर्चयन्ति नमन्ति ते ॥ २२ ॥

ऋषयश्चाखिलैर्यज्ञैस्त यजन्त्यर्चयन्ति च ।
ऋग्यजु सामभिर्वेदै स्तुवन्ति प्रणमन्ति ते ॥ २३ ॥

उपवास व्रत दान स्वाध्याय च तपासि च ।
सर्वाणि श्रौतकर्माणि तुष्ट्यै तस्याचरन्ति च ॥ २४ ॥

तस्य स्मृत्या भवेत्पूर्णो यज्ञो न्यून प्रमादत ।
धर्मत्वमेव यज्ञस्य विष्णुरित्याह वै श्रुति ॥ २५ ॥

यमै सन्नियमैर्युक्ता य ध्यायन्ति हि योगिन ।
यस्य स्मृतिर्मुमुक्षूणा मोक्षायैव भवेद् ध्रुवम् ॥ २६ ॥

तस्मिन् देवेऽर्चिते देवा सर्वे सन्त्यर्चितास्तत ।
इहामुत्रापि पुरुषो विष्णोरर्चयितैव हि ॥ २७ ॥

इष्टान् कामानवाप्नोति तदीय च परं पदम् ।
अमूर्तेति समूर्तेति द्विविधा साऽर्चना मता ॥ २८ ॥

अमूर्ताऽग्न्याहुति॰ प्रोक्ता समूर्ता प्रतिमार्चना ।
यश्च वैखानसी शाखामादावध्यापयन्मुनीन् ॥ २९ ॥

नाम्ना विखनस प्राहुर्य च वैखानस तथा ।
ऋषिणा तेन सप्रोक्त सूत्रे वैखानसे मतम् ॥ ३० ॥

अग्निहोत्रादिहोमान्ते साय प्रातरतन्द्रित· ।
गृहे देवालये वाऽपि द्विजाति पुरुष परम् ॥ ३१ ॥

भक्त्या नारायण नित्यमर्चयेदिति तद्द्वयम् ।
अमूर्ता विस्तरेणोक्ता सक्षेपादितरोदिता ॥ ३२ ॥

सक्षिप्ता सा समूर्तार्चा विस्तरेण प्रवक्ष्यते ।
तस्मादत्र मयोक्तस्य होमस्याग्न्यालयस्य च ॥ ३३ ॥

अग्न्याघारान्तहोमाश्च मन्त्रा. शिष्टाश्च सर्वश· ।
सम्यग्वैखानसे सूत्रे विज्ञेया विधिवित्तमै· ॥ ३४ ॥

आलयार्चा गृहार्चेति समूर्तार्चा द्विधा मता ।
बल्युत्सवादिभिर्हीना न्यूना तस्माद्गृहार्चना ॥ ३५ ॥

देवस्यैव निवासत्वात्परिवारै· समायुता ।
बल्युत्सवादिभि सर्वैरुपचारैश्च संयुता ॥ ३६ ॥

आलयार्चा सुपूर्णेयमुत्तमेति प्रकीर्तिता ।
देवदेवस्य विष्णोस्तु उत्तमार्चाक्रमस्य वै ॥ ३७ ॥

चतुर्भिर्मुनिभि· प्रोक्ताश्चत्वारो विधय शुभा· ।
चतुर्वेदोद्भवैर्मन्त्रैश्चतुर्वेदसमाश्रिता ॥ ३८ ॥

चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थ चातुराश्रमसिद्धिदा· ।
धर्मार्थकाममोक्षाख्यचतुर्वर्गस्य साधनम् ॥ ३९ ॥

भृगुणा काश्यपेनापि मया चैव मरीचिना ।
ज्ञेयास्ते भगवद्भक्तैर्द्विजै पूजोत्सवादिका. ॥ ४० ॥

तदुक्तेनैव मार्गेण हरेरर्चा समाचरेत् ।
एतैश्च विधिभिर्विष्णोरालयार्चनकर्मणि ॥ ४१ ॥

ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्यो यजमानत्वमर्हति ।
यदि शूद्रोऽनुलोमश्च कर्तुमिच्छेत्तु भक्तिमान् ॥ ४२ ॥

राजान यजमान हि कल्पयित्वाऽऽरभेत्पुन· ।
तथा कर्ता तु शूद्रादि समग्र फलमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥

सूतादिप्रतिलोमस्तु कर्तु नार्हति किञ्चन ।
आद्य विष्णु विधातारं ब्रह्माण च प्रणम्य च ॥ ४४ ॥

आलयार्चाविधि विष्णो प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ।
विस्तराद्भूपरीक्षादि शृणुध्व सर्वमुत्तमा ॥ ४५ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे मुनिप्रश्नोत्तर नाम
प्रथमोऽध्याय ॥

द्वितीयोऽध्यायः

अत पर प्रवक्ष्यामि भूमे· सम्यक् परीक्षणम् ।
भूपरीक्षणकाले तु यजमानोऽथ भक्तिमान् ॥ १ ॥

आचार्यं वरयेत्पूर्व सर्वकार्योपदेशकम् ।
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितम ॥ ॥ २ ॥

विप्र वेदविदां श्रेष्ठ नित्यस्वाध्यायसयुतम् ।
शौचाचारसमायुक्त भक्त्यध्यात्मगुणैर्युतम् ॥ ३ ॥

तेन सूत्रविधानेन नित्यहोमसमन्वितम् ।
पत्न्यपत्ययुत शान्त नारायणपरायणम् ॥ ४ ॥

आलयार्चाविधेर्मन्त्रान् प्रयोग तदनुक्रमम् ।
प्रायश्चित्त च वेत्तारं समाहूयाभिपूज्य च ॥ ५ ॥

एतैर्गुणै सुसपन्नमाचार्यं वरयेद्बरम् ।
हीनातिरिक्तदीर्घाङ्ग कुब्जमन्ध च वामनम् ॥ ६ ॥

क्षयापस्मारकुष्ठैश्च पापरोगै समन्वितम् ।
क्रूर मत्सरिण षण्ड पाषण्ड बधिर तथा ॥ ७ ॥

उन्मादेन युत स्तेन नास्तिक शौचवर्जितम् ।
विष्णुभक्तिविहीन च चलचित्त च वर्जयेत् ॥ ८ ॥

आचार्य वरयित्वैव तेनोक्त सर्वमाचरेत् ।
कर्मेद मे कुरुष्वेति याचेताचार्यमादरात् ॥ ९ ॥

आचार्यो यजमानेन भूमि सम्यक् परीक्षयेत् ।
अङ्कुरानर्पयित्वैव शिल्पशास्त्रविशारदम् ॥ १० ॥

शिल्पिन च समाहूय पूर्वपक्षे दिने शुभे ।
यजमानो गुरुश्चैव देवदेव समर्च्य च ॥ ११ ॥

प्रसीदेति प्रणम्यैव भक्त्या कार्यं समारभेत् ।
तुलसीभि समायुक्ता कुशैर्वापि समायुता ॥ १२ ॥

क्षीरवृक्षवती चापि सपद्मसरसीयुता ।
प्रदक्षिणोदका वापि श्वेता वा पीतवर्णिनी ॥ १३ ॥

प्रागुदक्प्रवणा वापि विष्णोर्भूमि प्रकीर्तिता ।
शुद्धा भूमि खनित्वा तां तन्मृदा पूरयेत्पुन ॥ १४ ॥

अधिक चेच्छुभ विद्यान्न्यूने न्यून समे समम् ।
तत्र दक्षिणत· पार्श्वे गौळी स्यात्सुस्वरा यदि ॥ १५ ॥

तत्र वृद्धिरविघ्नश्च देवस्यापि रतिर्भवेत् ।
जयानन्दाहेरत्यादिशुभशब्दा शुभावहा· ॥ १६ ॥

अन्यै शुभैर्निमित्तैश्च तद्वृद्धिमुपलक्षयेत् ।
ग्रामस्येत्याहृता शुद्धा भूमि स्वा चाऽथवा भवेत् ॥ १७ ॥

पश्चिमे प्रवणा रक्ता ब्रह्मण परिकीर्तिता ।
दक्षिणे प्रवणा कृष्णा रुद्रस्य समुदाहृता ॥ १८ ॥

आदौ ब्रह्ममुखाज्जाता ऋषयो ब्राह्मणा मता ।
ऋषिगोत्रक्रमायाता ब्राह्मणाश्च यथाविधि ॥ १९ ॥

ब्राह्मण्या ब्राह्मणाज्जातो विधिना मात्र ईरित ।
स चोपनीत सावित्रीयुक्तस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ २० ॥

स चैव शाखाध्यायी तु श्रोत्रियश्चेति कीर्त्यते ।
गृहस्थ पाकयज्ञैश्च यष्टाऽनूचान उच्यते ॥ २१ ॥

हविर्यज्ञैश्च यष्टा तु भ्रूण इत्यभिधीयते ।
सोमयज्ञैश्च यष्टा चेद्दषिकल्प इतीरित ॥ २२ ॥

सर्वैर्युक्तश्चतुर्वेदी भवेच्च ऋषिरेव हि ।
नारायणपरो योगी निर्द्वन्द्वो मुनिरुच्यते ॥ २३ ॥

एवमष्टविधा विप्रास्तत्संस्कारविशेषत ।
विप्राणां वेदविद्याना नित्यस्वाध्यायिनामपि ॥ २४ ॥

पत्न्यपत्ययुताना च साग्नीना नित्यहोमिनाम् ।
शौचाचारयुताना च विष्णोर्नित्यार्चनावताम् ॥ २५ ॥

वास्तुविन्यासविधिना ग्राम सम्यक् प्रकल्प्य च ।
आदौ विष्णोश्च देवाना देश च परिकल्पयेत् ॥ २६ ॥

बालालयं प्रकल्प्यैव गृहाणि परिकल्पयेत् ।
विष्ण्वालयविहीने तु तद्देशे न वसेद् बुधः ॥ २७ ॥

विष्ण्वालयविहीनश्चेत्स देशस्त्वासुरः स्मृतः ।
ग्रामादिषु च सर्वेषु जनयुक्तेषु वास्तुषु ॥ २८ ॥

तद्वास्तुरज्जुपातादिदोषनाशाय पुष्टये ।
श्रियो वृद्ध्यै प्रजावृद्ध्यै धनधान्यविवृद्धये ॥ २९ ॥

भूम्यादिसर्ववृद्ध्यै च वेदवैदिकवृद्धये ।
वैखानसविधानेन वैदिकेनैव मार्गतः ॥ ३० ॥

प्रतिष्ठाप्य हरिं यत्नात्कारयेदर्चनं क्रमात् ।
तद्वास्त्वङ्गालये विष्णुं तान्त्रिकेण न चार्चयेत् ॥ ३१ ॥

विधिस्तु वेदमूलश्च दीक्षायुक्तस्तु तान्त्रिकः ।
ग्रामस्य पश्चिमे चापि ब्रह्मसूत्रात्तथोत्तरे ॥ ३२ ॥

देवदेवस्य विष्णोस्तु विमानं प्राङ्मुखं वरन् ।
कारयित्वा विधानेन प्रजानामभिवृद्धये ॥ ३३ ॥

स्थापयेद्देवमासीनं स्थितं वा शयितं बुधः ।
ऊर्जालपत्रकं वापि श्रीभद्रं स्वस्तिकं तु वा ॥ ३४ ॥

सहस्रविप्रसम्पूर्णे ग्रामे पश्चिमतो हरेः ।
विमानं त्रितलं कुर्यादादिभूमिघनं तथा ॥ ३५ ॥

मध्ये तले समासीनं देवीभ्यां स्थापयेद्धरिम् ।
सहस्राधिकविप्रे तु तलयोरादिमध्ययोः ॥ ३६ ॥

आद्ये चैव समासीनं मध्यमे शयितं हरिम् ।
स्थितं वा श्रीमहीयुक्तमूर्ध्वे तु स्थापयेद्धरिम् ॥ ३७ ॥

सहस्रविप्रवासे तु ग्रामे तदधिकेऽपि च ।
तन्मध्य ब्रह्मभाग तु चतुर्भाग विभज्य च ॥ ३८ ॥

तद्भागे चैव वायव्ये विमान प्राङ्मुख वरम् ।
पञ्चगर्भगृहैर्युक्त त्रितल परिकल्पयेत् ॥ ३९ ॥

विमाने पञ्चमूर्तीस्तु सुखासीना स्थितास्तु वा ।
विधिना स्थापयेत्पश्चादर्चयेदभिवृद्धये ॥ ४० ॥

उत्तमोत्तममित्याहु पञ्चमूर्त्यर्चन बुधा ।
सहस्रविप्रन्यूनेऽपि तथा ग्रामस्य मध्यमे ॥ ४१ ॥

अशक्तश्चैकमूर्ति वा स्थापयेन्मध्यम तु तत् ।
तस्यालयस्योत्तरत पार्श्वे दक्षिणतोऽथवा ॥ ४२ ॥

आचार्यस्यार्चकाना च गृहाणि परिकल्पयेत् ।
पूर्वे यद्यालय कुर्यात्स्थित प्रत्यङ्मुख हरिम् ॥ ४३ ॥

दक्षिणे चेत्स्थित वापि शयान चाप्युदङ्मुखम् ।
देवीयुक्त शयान च दक्षिणामुखमुत्तरे ॥ ४४ ॥

सर्वत्र शयन श्रेष्ठ हरेरित्याह वै भृगु ।
ग्रामप्रेक्ष हरि कुर्याद्धर कुर्यात्पराङ्मुखम् ॥ ४५ ॥

शुभदा हरिदृष्टिः स्यात् हरो दृष्ट्या विनाशयेत् ।
कोणे दक्षिणदृष्ट्यैव हरि पश्यन्तमाचरेत् ॥ ४६ ॥

बाह्ये तटाकमध्ये वा पार्श्वेऽन्यत्र मनोरमे ।
प्राग्द्वारमुत्तम विष्णोर्मध्यम पश्चिमामुखम् ॥ ४७ ॥

अधम चोत्तरद्वार दक्षिणाभिमुख तथा ।
आग्नेयादिषु कोणेषु द्वार नैव विधीयते ॥ ४८ ॥

पश्चिमे मध्यमे कुर्याद्यत्नाद्देवालय हरे ।
शक्तो भवत्या यदीच्छेच्चेदन्यत्रालयमाचरेत् ।। ४९ ।।
एव भक्त्यैव राजा च राजधानौ च कारयेत् ।
नगरे पश्चिमे कुर्यात्पत्तने खर्वटेऽपि वा ।। ५० ।।
दण्डके कुटिके वापि विमान पश्चिमे तथा ।
अन्यदेशेषु कुर्याच्चेत्पञ्चमूर्तीर्विनाचरेत् ।। ५१ ।।
कारयेदन्यदिग्भागे पञ्चमूर्तिविवर्जितम् ।
नद्यास्तीरे समुद्रस्य तीरे वापि वनाश्रये ।। ५२ ।।
शैलाग्रे शैलपार्श्वे वा विमान कारयेद्बुध ।
अन्यदेवार्चकाना च निवास पार्श्वतो भवेत् ।। ५३ ।।
ब्राह्मणाना निवासो य. स ग्राम' सम्प्रकीर्तित ।
विप्रश्रेष्ठनिवासस्तु सोऽग्रहार इतीर्यते ।। ५४ ।।
राज्ञो वा सर्वभृत्यादिनानाजातिसमायुतम् ।
नगरी राजधानीति राजवेश्मेति च स्मृतम् ।। ५५ ।।
वणिजां तु निवासस्तु नगर चेति कीर्त्यते ।
द्वीपान्तरागतद्रव्यक्रयविक्रयकौशलम् ।। ५६ ।।
समुद्रतीरपार्श्वस्थ पत्तन समुदाहृतम् ।
सर्वेषां वणिजा वास खर्वटाख्यमिति स्मृतम् ।। ५७ ।।
एतद्विधिकृत यत्तत्तेषामेव तु दण्डकम् ।
शूद्राणामेव वासस्तु कुटिक परिभाषितम् ।। ५८ ।।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे भूपरीक्षालयदेशविधिर्नाम द्वितीयोऽध्याय ।।

तृतीयोऽध्यायः

अत पर प्रवक्ष्यामि कर्षणे लक्षण परम् ।
मासे चाश्वयुजे वापि कार्तिक्ये मासि वा पुन ॥ १ ॥

यजमानानुकूलर्क्षे शुक्लपक्षे दिने शुभे ।
यत्र देवालय कुर्यात्ता भूमि कर्षयेच्छुभाम् ॥ २ ॥

पञ्चहस्तादिभेदेषु यथेष्ट शक्तितो बुध ।
शास्त्रेणैव विनिश्चित्य विमान मण्डपादि च ॥ ३ ॥

मानाङ्गुलेन मानेन यावद्विस्तारमालयम् ।
गोपुरावरणै सर्वैर्युक्त यावच्चतुर्दिशम् ॥ ४ ॥

तावद्भूमि समाहृत्य शल्यगुल्मतृणानि च ।
व्यपोह्य शोधयित्वैव समीकरणमाचरेत् ॥ ५ ॥

विधिना तद्दिनात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्क्रमात् ।
पञ्चताल हल कुर्याच्चतुस्तालमृषि तथा ॥ ६ ॥

क्षिणि द्वादशताल च खदिरेणासनेन वा ।
युग द्वादशताल च वेणुना चम्पकेन वा ॥ ७ ॥

षट्प्रादेश प्रतोद च शेष युक्त्यैव कारयेत् ।
यजमानो गुरुश्चापि स्नात्वा स्नानविधानत ॥ ८ ॥

यजमानगृहे देवमावाह्याभ्यर्चयेत्क्रमात् ।
विष्वक्सेन च वीश च चक्र चापि समर्चयेत् ॥ ९ ॥

हवि सम्यङ्निवेद्यैव भक्त्या देव प्रणम्य च ।
पायसान्न समश्नीयादृत्विग्भि सह बान्धवै ॥ १० ॥

रूपयौवनसम्पन्नां वस्त्रैराभरणैरपि ।
श्वेतगन्धैश्च माल्यैश्च दर्शनीयामलङ्कृताम् ॥ ११ ॥

स्त्रियमाहूय तद्धस्ते दक्षिणे कमल नवम् ।
वामे दीप च दत्त्वैनामग्रतो गमयेत्स्त्रियम् ॥ १२ ॥

तूर्यघोषयुत गत्वा ता भूमि सम्प्रविश्य च ।
स्तोत्रैश्च तूर्यघोषैश्च जयशब्दै समन्वित ॥ १३ ॥

तत्र पश्चिमदेशे तु धान्यै पीठानि कल्पयेत ।
देवमावाह्य चाभ्यर्च्य हवि सम्यङ् निवेदयेत् ॥ १४ ॥

वीश प्रत्यङ्मुख पूर्वे दक्षिणे चक्रमुत्तरे ।
विष्वक्सेन समभ्यर्च्य हवि सम्यङ् निवेदयेत् ॥ १५ ॥

वृषौ श्वेतौ तु रक्तौ वा सम्पूर्णाङ्गावरोगिणौ ।
स्वर्णशृङ्गौ रौप्यखुरौ पश्चिमे स्थापयेत्तत ॥ १६ ॥

आचार्यो यजमानेन वस्त्राद्यैरपि पूजितः ।
करके तोयमादाय प्रादक्षिण्यवशेन च ॥ १७ ॥

वैष्णवेनैव मन्त्रेण धारया परितोऽपि च ।
सस्रावत्करकात्तोय सीमानं तत्र निर्णयेत् ॥ १८ ॥

मौञ्जीरज्जु समादाय प्राङ्मुख प्रयतो वृषौ ।
युग च लाङ्गले न्यस्य रुद्रमन्येति बन्धयेत् ॥ १९ ॥

विष्णुसूक्त समुच्चार्य पश्चिमाद्येव तद्भुवम् ।
किञ्चित्तु कर्षण कृत्वा पुनराहूय कर्षकम् ॥ २० ॥

अलङ्कृतेन तेनैव सर्वत्रापि च कर्षयेत् ।
पश्चिमादि तदारभ्य दक्षिणोत्तरत क्रमात् ॥ २१ ॥

सम्यग्भूकर्षणं कृत्वा गावस्तत्र निवासयेत् ।
पश्चादन्यदिने वापि द्वितीय कर्षयेत्तथा ॥ २२ ॥

कृष्टभूम्या तु सर्वत्र बीजानि च निवापयेत् ।
शालिव्रीहियवान् मुद्गान् प्रियङ्गून् सर्षपानपि ॥ २३ ॥

तिलान् माषान्मसूराश्च गोधूमान् षाष्टिकानपि ।
शुद्धान् कुलुत्थाश्चादाय सोम राजानमित्यत ॥ २४ ॥

अभिमृश्य च सर्वाणि विष्णुसूक्त समुच्चरन् ।
सर्वत्रावापन कुर्यादथ वारुणमन्त्रत ॥ २५ ॥

जलसेक तत· कृत्वा रक्षा सर्वत्र कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे बीजावापनविधिर्नाम
तृतीयोऽध्याय ॥

चतुर्थोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि बालालयविधि क्रमात् ।
यत्र मूलालय कुर्यात्तस्मादैशान्यगोचरे ॥ १ ॥

सौम्ये वायव्यदेशे वा यथेष्ट शक्तित· शुभम् ।
पञ्चहस्तादहीन च तरुणालयमारभेत् ॥ २ ॥

पञ्चहस्ताद्विहीने तु न रमेत हरि· पर ।
बालालय मृदा कुर्यान्न तु तत्र शिलेष्टकै· ॥ ३ ॥

मध्ये त्रिवेदीसहितमर्चापीठ च कारयेत् ।
विमानमादौ निश्चित्य यजमानस्य शक्तित ॥ ४ ॥

विमानस्यानुरूपं हि ध्रुवबेरं च कारयेत् ।
देवीभ्यां सहितं बिम्बमासीनं स्थितमेव वा ॥ ५ ॥

नवभेदेष्वथैकं च प्रोक्तलक्षणसंयुतम् ।
ध्रुवबेरानुरूपं तु कौतुकं कारयेद् बुधः ॥ ६ ॥

अथवा कौतुकं कृत्वा कौतुकस्यानुरूपतः ।
ध्रुवं तस्यानुरूपं च विमानं कारयेत्पुनः ॥ ७ ॥

सद्यः कर्ताऽप्यशक्तो वा प्रथमं तरुणालये ।
यथालाभेन मानेन दारवं बिम्बमाहरेत् ॥ ८ ॥

अश्वत्थेनाथवा कुर्यात् ध्रुवबेरोक्तदारुणा ।
बिम्बं सम्यक् समादाय स्थापनारम्भमाचरेत् ॥ ९ ॥

स्थापनादिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्क्रमात् ।
प्रतिष्ठोक्तगुणैर्युक्तानृत्विजो वरयेत्क्रमात् ॥ १० ॥

वास्तुहोमाङ्गहोमौ च हुत्वा चैवाक्षिमोचनम् ।
कृत्वा च विधिना पश्चात्तद्बिम्बमधिवासयेत् ॥ ११ ॥

बालालयस्याभिमुखे यागशालां प्रकल्प्य च ।
अग्नीनां पञ्च कुण्डानि परितः परिकल्पयेत् ॥ १२ ॥

आलयस्योत्तरे रात्रौ वास्तुहोमश्च हूयते ।
पञ्चाग्नीनामथाघारं जुहुयाच्च यथाविधि ॥ १३ ॥

तेषामाघारहोमान्ते बिम्बमानीय तत्र वै ।
जलेन कुम्भमापूर्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ १४ ॥

सौवर्णमङ्गळादीनि निक्षिप्य ध्यानमाचरेत् ।
कुम्भे देवेशमावाह्य श्वभ्रे बिम्बं निधाय च ॥ १५ ॥

कलशै स्नपयित्वैव वस्त्राद्यैरपि भूषयेत् ।
शय्यावेद्यास्तु मध्ये च व्रीहिराशि विकीर्य च ॥ १६ ॥

पञ्चशयनान्यास्तीर्य पुण्याह वाचयेत्पुन ।
प्रतिसराबन्धन कृत्वा शयने शाययेद्विभुम् ॥ १७ ॥

हौत्र प्रशस्य सभ्याग्नौ देवानावाह्य तत्क्रमात् ।
निर्वाप च तथा कुर्यादाज्येन जुहुयात्पुन ॥ १८ ॥

पञ्चाग्निषु च होम च यथोक्त जुहुयु क्रमात् ।
प्रभाते विधिना स्नात्वा ऋत्विग्भि सहितो गुरु ॥ १९ ॥

आचार्यस्थापकादिभ्यो यजमानो मुदान्वित ।
यथोक्तदक्षिणा दद्यात्सोदक देवसन्निधौ ॥ २० ॥

आचार्य स्थापकैर्युक्तश्वरराशौ विशेषत ।
देव कुम्भ समानीय बालागार प्रविश्य च ॥ २१ ॥

रत्नन्यास विना पीठे मन्त्रेण स्थापयेत्प्रभुम् ।
दक्षिणे चोत्तरे देव्यौ श्रीभूम्यौ स्थापयेद्बुध ॥ २२ ॥

कुम्भाद्बिम्बे च तच्छक्ति जलेनावाह्य मन्त्रत ।
आसनादिभिरभ्यर्च्य हविस्तत्र निवेद्य च ॥ २३ ॥

धात्रादिद्वारदेवाश्च द्वारि तद्द्वारपालकान् ।
विष्वक्सेन च गरुड श्रीभूत भूतनायकम् ॥ २४ ॥

तत्तद्देशे समावाह्य नाम्नाभ्यर्च्य बलि ददेत् ।
उक्तमन्त्रैर्विधानेन देवानिन्द्रादिकानपि ॥ २५ ॥

तत्तद्देशे समावाह्य नित्य ताश्च समर्चयेत् ।
आवाहनविसर्गौ च निषिद्धौ तरुणालये ॥ २६ ॥

नित्यार्चनविधानेन नित्य देवेशमर्चयेत् ।
प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव शिष्ट सर्व समाचरेत् ॥ २७ ॥

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठा चेच्चूलिकासहित शुभम् ।
मध्ये गर्भयुत कृत्वा गर्भागारे परे पदे ॥ २८ ॥

तत्र मानुषभागे तु सोन्नत कारयेत्स्थलम् ।
ऊर्ध्व तल समुद्दिश्य तत्र देव समर्चयेत् ॥ २९ ॥

मध्यमे विष्णुमूर्ति च पुरुष मुखमण्डपे ।
सत्य दक्षिणतो देवमच्युत पश्चिमे तथा ॥ ३० ॥

उत्तरे ह्यनिरुद्ध च चूलिकाया यथाक्रमम् ।
पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठोक्तविधिना स्थापये द्बुध ॥ ३१ ॥

यथोक्तपञ्चमूर्तीनामर्चन च समाचरेत् ।
गुरवे चाथ ऋत्विग्भ्य पृथग्दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ३२ ॥

ग्रामादिषु च सर्वत्र सौम्यमूर्ति जगत्पतिम् ।
पूर्व वै स्थापयेद्विष्णु सर्वसपत्समृद्धये ॥ ३३ ॥

रुद्रादीनन्यदेवाश्च स्थापयेच्च तत परम् ।
तद्ग्रामादिषु विप्राद्या प्रविशेयुर्गृहाणि च ॥ ३४ ॥

यद्यन्यथा भवेत्तत्र वृद्धिर्नैव भवेत्तत ।
बालालयेऽर्चन कुर्वन् विमान कारयेद्बुध· ॥ ३५ ॥

एतत्सामृतमित्युक्त शक्त. सामृतमाचरेत् ।
राज्ञो ग्रामस्य शक्तानामन्यथा तु विपद्भवेत् ॥ ३६ ॥

बालालय विना पूर्वमालयारम्भण तु यत् ।
तत्तु हारकमित्युक्तमशक्तानामिद स्मृतम् ॥ ३७ ॥

यजमान प्रसन्नात्मा नवभेदविधानत ।
ऋत्विगुक्तगुणैर्युक्तानर्चकान् परिचारकान् ॥ ३८ ॥

प्रधानाचार्यपूर्वं तान् वरयित्वा च तै क्रमात् ।
प्रतिष्ठान्तप्रभृत्येव भक्त्या यत्नात्स्वशक्तित ॥ ३९ ॥

नित्यार्चनमविच्छिन्नं कारयेत्तु विधानत ।
नित्यार्चने तु विच्छिन्ने यजमानो विनश्यति ॥ ४० ॥

आचार्यस्थापकादीनामर्चाहीने महद्भयम् ।
आद्योऽचकोऽथ पुत्रादिस्तन्नियुक्तोऽथवार्चयेत् ॥ ४१ ॥

ग्रामाङ्गविहिता पूजा विच्छिन्ना चेत्प्रमादत ।
तद्ग्रामस्य विनाश स्यात्तस्मान्नित्य समर्चयेत् ॥ ४२ ॥

अविच्छिन्नार्चनाथ च भूमिभोग च कल्पयेत् ।
हविषश्चोपदशाज्यदध्ना च मुखवासयो ॥ ४३ ॥

धूपदीपार्घ्यद्रव्याणा पुष्पगन्धाक्षतान् प्रति ।
नवभेदेष्वथैकैक निश्चित्य परिकल्प्य च ॥ ४४ ॥

आचार्यस्यार्चकाना च परिचारकसयुतम् ।
भूमिभोगै सुसम्पन्ना दक्षिणा परिकल्पयेत् ॥ ४५ ॥

सङ्क्रान्त्या श्रवणे चैव द्वादश्यो पर्वणोरपि ।
अन्यस्मिन् पुण्यनक्षत्रे विशेषेणार्चनाय च ॥ ४६ ॥

हविषां स्नपनादीनामुत्सवस्य तथैव च ।
नवकर्मक्रियार्थं च प्रायश्चित्तक्रियां प्रति ॥ ४७ ॥

वाद्यघोषणकर्तॄणा भूमिभोगाश्च शक्तित ।
शुश्रूषकाणा भक्तानां भोजनार्थं च कल्पयेत् ॥ ४८ ॥

सर्वमाचार्यहस्ते तु जलेनैव ददेत्तत ।
देवदेवस्य हस्ते तु दत्तमेव न सशय ॥ ४९ ॥

द्विजाग्रहारे विप्राद्या परम विष्णुमव्ययम् ।
वैखानसविधानेन प्रतिष्ठाप्य प्रयत्नत ॥ ५० ॥

साय प्रातश्च होमान्ते तेनैव विधिना बुधाः ।
नित्य भक्त्यार्चन कुर्युरैहिकामुत्रसिद्धये ॥ ५१ ॥

कुर्याच्चेद्धारक मार्गमशक्तो भक्तिसयुत ।
भक्तिमेव पुरस्कृत्य विनैव तरुणालयम् ॥ ५२ ॥

पूर्व विमान कृत्वैव ध्रुवबेर च कौतुकम् ।
कारयित्वा विधानेन प्रतिष्ठा कारयेद्बुध ॥ ५३ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे बालालयविधिर्नाम चतुर्थोऽध्याय ॥

पञ्चमोऽध्यायः

उप्तेषु सर्वसस्येषु पुष्टेषु च दिने शुभे ।
सस्यस्य पश्चिमे देशे विष्वक्सेन समर्चयेत् ॥ १ ॥

चक्र वीश च सपूज्य गाश्च तत्र समानयेत् ।
प्राङ्मुखास्ता स्थापयित्वा तानि सस्यानि सर्वश ॥ २ ॥

गोदानसूक्तमुच्चार्य गोगणेभ्यो निवेदयेत् ।
सद्य कर्तुमशक्तो वा यजमानोऽथ तद्भुवम् ॥ ३ ॥

एव ता कर्षयित्वैव दूर्वादीनि तृणानि च ।
बहुलान्येव सहृत्य भूमौ सर्वत्र तत्र वै ॥ ४ ॥

विप्रकीर्य च गा· सर्वा सवत्सा सम्प्रवेशयेत् ।
तृणेषु गोभिर्ग्रस्तेषु तृणान्यास्तृणुयात्पुन· ॥ ५ ॥

गोगणैरपि सक्रान्ता भूमि शुद्धा भवेत्तत ।
गोमूत्रैर्गोमयैर्दुग्धैर्वत्सास्यनिसृतैरपि ॥ ६ ॥

स्वय च पतितै रोमै फेनै श्वासैस्तथैव च ।
यातैश्च शयनैस्तासा खुरै· पूर्णैश्च पाटनै ॥ ७ ॥

भूमि शुद्धा भवेदेवमिति धर्मविदो विदु ।
देव बालालयेऽभ्यर्च्य हवि सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ८ ॥

तां भूमि सम्प्रविश्यव नवसूत्रान् प्रसार्य च ।
प्रागग्रैरुत्तराग्रैस्तैश्चतु·षष्टिपदानि च ॥ ९ ॥

कल्पयित्वा च तद्देवानभ्यर्च्य बलिमर्पयेत् ।
ऐशान्यामीश पर्जन्य जयन्त च समर्चयेत् ॥ १० ॥

महेन्द्रादित्यसत्यांश्च भृशमप्यन्तरिक्षकम् ।
प्राच्यां बाह्ये समभ्यर्च्य सूत्रसन्धौ बलि ददेत् ॥ ११ ॥

अग्नि वितथमुष्णांशु ग्रहक्षतयमावपि ।
गन्धर्व भृङ्गराज तमृषिणा निर्ऋति तथा ॥ १२ ॥

दौवारिक च सुग्रीव पुष्पदन्त सरित्पतिम् ।
असुर शोषण राग जवन च सुपूजयेत् ॥ १३ ॥

नाग मुख्य च फल्लाट सोममर्गलमेव च ।
अदिति सूरिदेव च सूत्रसन्धौ समर्च्य च ॥ १४ ॥

आग्नेयादि तथैशान्त बाह्ये चैषा बलि ददेत् ।
ब्रह्मार्यमा दण्डधरो पाशभृद्धनदस्तथा ॥ १५ ॥

मध्यमादिचतुर्दिक्षु पञ्चैतानपि पूजयेत् ।
सवितार च सावित्रमाग्नेय्या दिशि पूजयेत् ॥ १६ ॥

कोणे तु नैर्ऋते चेन्द्रमिन्द्राज च समर्चयेत् ।
वायव्ये च तथा कोणे रुद्र रुद्राजमर्चयेत् ॥ १७ ॥

ऐशान्येऽप्यर्चयेदाप आपवत्स तथैव च ।
ब्रह्मा नवपदस्येशो मध्ये तत्परितोऽष्टसु ॥ १८ ॥

अर्यमाद्याश्च चत्वार पृथक् षट्पददेवता ।
साविन्याद्यास्तथाष्टौ च प्रत्येक द्विपदाधिपा ॥ १९ ॥

देवा द्वात्रिशदीशाद्या प्रत्येक पददेवता ।
चतु षष्टिपदाना चं चत्वारिशच्च देवता ॥ २० ॥

सन्धौ सन्धौ समभ्यर्च्य सक्तुपूपैर्बलि ददेत् ।
गर्भालयप्रदेशे च पञ्चसूत्रै· प्रसारितै· ॥ २१ ॥

प्रागग्रैरुत्तराग्रैश्च पदानि परिकल्पयेत् ।
नाग भूत च यक्ष च दुर्गा घोटमुखी तथा ॥ २२ ॥

धात्री च वपुष चैव राक्षस च तत परम् ।
जयं कृष्ण सुरुण्ड च शिव प्राण कवि तथा ॥ २३ ॥

चक्र च पुरुहूत च विद्या यशसमित्यपि ।
भद्रा वेदभृत चैव तापस सञ्जुषामपि ॥ २४ ॥

विद्या चैव ततो विद्वानमित पाञ्चभौतिकम् ।
प्रागग्रपञ्चसूत्रेपु सन्धौ देवान् समर्च्य च ॥ २५ ॥
तत्रस्थेभ्योऽन्यदेवेभ्य सर्वेभ्यश्च बलि ददेत् ।
श नो देवीति मन्त्रेण जल सर्वत्र सेचयेत् ॥ २६ ॥
सर्वदेवेभ्य इत्युक्त्वा बलि बाह्ये च कारयेत् ।
वास्तु स्वस्त्यस्तु सर्वत्र इत्युक्त्वा स्रावयेज्जलम् ॥ २७ ॥
विसृज्य देवान् तत्रस्थमर्चयेद्वास्तुपूरुषम् ।
द्वात्रिंशत्प्रस्थसपूण खण्डस्फुटितवर्जितम् ॥ २८ ॥
नवकुम्भ प्रगृह्यैव सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
नादेयैरद्भिरापूर्य तस्मिन् वरुणमर्चयेत् ॥ २९ ॥
कुम्भ सन्यस्य तत्रैव पल्लवाङ्कुरभूषितम् ।
प्रभाते च गुरु स्नात्वा ता भूमि सप्रविश्य च ॥ ३० ॥
गर्भालये ब्रह्मपदे ब्रह्माणमभिपूज्य च ।
तत्रैव हस्तमात्र तु निम्न विस्तारमेव च ॥ ३१ ॥
अवट च खनित्वैव तत्कुम्भ पार्श्वतो न्यसेत् ।
विष्वक्सेन च देवेशमर्चयित्वा प्रणम्य च ॥ ३२ ॥
कुम्भस्थेन जलेनैव वारुण मन्त्रमुच्चरन् ।
अवट पूरयित्वा तु फुल्ल पद्म समाहरेत् ॥ ३३ ॥
तत्पद्म तज्जले न्यस्य निमित्तमुपलक्षयेत् ।
दक्षिणावर्तगे दृष्टे जले तस्मिन् विशेषत ॥ ३४ ॥
प्रदक्षिणगते पद्मे महादिक्षु समाश्रिते ।
शुभं तत्र विजानीयाद्विदिशासु समाश्रिते ॥ ३५ ॥

तस्मिन्नधोमुखे पद्मे वामावर्ते गतेऽपि च ।
अशुभ तु भवेत्तेन शान्तिस्तत्र सुहूयताम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे
चतु षष्टिपददेवताविधिर्नाम
पञ्चमोऽध्याय· ॥

षष्ठोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्व मुनिसत्तमा· ।
शिलेष्टकाना न्यासस्य प्रथमादिविधिक्रमम् ॥ १ ॥

अयने चोत्तरे कुर्याद्दक्षिणे वा त्वरान्वित ।
मार्गशीर्षकमाघौ द्वौ निन्दितौ ब्रह्मणा पुरा ॥ २ ॥

तयोरपि च कर्तव्य त्वरितेनेति केचन ।
श्व· कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ॥ ३ ॥

न हि प्रतीक्षते मृत्यु कर्तव्यो धर्मसङ्ग्रह· ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवकार्य समाचरेत् ॥ ४ ॥

त्रीण्युत्तराणि रोहिण्या हस्त· स्वातिपुनर्वसू ।
श्रवण वारुण चैव मैत्र सौम्य तथैव च ॥ ५ ॥

युग्माश्च तिथय· सर्वा प्रशस्ता विष्टिवर्जिता ।
गुरुभार्गवचन्द्रज्ञवारा. सौम्या. प्रकीर्तिताः ॥ ६ ॥

चरराशि विवर्ज्यैव स्थिरराशि समाहरेत् ।
मेदिनीति च मन्त्रेण तद्देश खानयेद्बुध ॥ ७ ॥

शल्यान्यपोह्य विधिना यावत्तोयसमागमम् ।
शिलान्त वा खनित्वा तु शोधयित्वा समन्तत· ॥ ८ ॥

वालुकाभि प्रपूर्यैव जलेन सहित शनै ।
समा भूमि च कृत्वाऽथ यावत्सीमान्तनिर्णयम् ॥ ९ ॥

तालोन्नता हस्तमात्रचतुरश्रा शिला शुभा ।
हस्तायामार्धविस्तारा भागोत्सेधाश्च शोभना ॥ १० ॥

इष्टका वाथ सगृह्य वारुणेनैव मन्त्रत ।
जलाधिवास कुर्वीत त्र्यहमेकाहमेव वा ॥ ११ ॥

तत प्रपा च कृत्वैव प्रमुखे दक्षिणेऽथवा ।
पूर्वस्मिन्नेव दिवसे रात्रौ होम समाचरेत् ॥ १२ ॥

सूत्रे वैखानसे प्रोक्त वास्तुहोम यजेत्तथा ।
वालुकोपरि तत्स्थाने पर्यग्नि चापि कारयेत् ॥ १३ ॥

प्राच्यामाहवनीयस्याप्यन्वाहार्यस्य दक्षिणे ।
प्रतीच्यां गार्हपत्यस्य चावसथ्यस्य चोत्तरे ॥ १४ ॥

सभ्याग्नेर्मध्यमे चैव पञ्चाग्नीना पृथक् पृथक् ।
मृदा वा सिकताभिर्वा कुण्डान्येव प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

उक्तेनैव विधानेन तेष्वाघार समाचरेत् ।
आघारान्ते च होतव्य पञ्चस्वग्निषु वैष्णवम् ॥ १६ ॥

होतव्य पौरुष सूक्तमैन्द्रमाहवनीयके ।
आग्नेय च विधानेन व्याहृत्यन्त प्रति प्रति ॥ १७ ॥

अन्वाहार्ये विष्णुसूक्त याम्य नैर्ऋतिसयुतम् ।
वैष्णव गार्हपत्ये च वारुण वायुदैवतम् ॥ १८ ॥

सौम्यमीशानदैवत्यमावसथ्ये च वैष्णवम् ।
सभ्ये च सर्वदैवत्य विष्णुसूक्त च वैष्णवम् ॥ १९ ॥

मध्ये मण्डलमालिप्य चतुरश्र समन्तत· ।
पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य धान्यान्यपि विकीर्य च ॥ २० ॥

धान्योपर्युपधानेन वासास्यास्तृणुयात् क्रमात् ।
ता शिलावेष्टका वाथ सप्तभि कलशैस्तत ॥ २१ ॥

पुर आहवनीयस्य स्थापयेच्च विधानत ।
वस्त्रैरावेष्ट्य ता· सर्वाश्चतुर्वेदाधिदेवता ॥ २२ ॥

चतुर्वेदमयाश्चैव चतुरश्रा शिला· शुभा· ।
वस्त्रे वस्त्रे पृथक् दिक्षु वेष्टका वाथ सन्न्यसेत् ॥ २३ ॥

पुण्याहान्तेऽथ बध्नीयादत· प्रतिसरानपि ।
शाययित्वैव ता· सर्वा मन्त्रेण विधिकोविद: ॥ २४ ॥

वस्त्रेणोपरि सछाद्य प्रत्येक पुष्पसम्युतम् ।
तत प्रभाते चाचार्यो यजमानसमन्वित ॥ २५ ॥

स्नात्वा सम्यग् विशुद्धात्मा देवागार प्रविश्य च ।
यजमानोऽथ धर्मात्मा देवदेवमनुसरन् ॥ २६ ॥

आचाय पूजयित्वा तु वस्त्राभरणपूर्वकै· ।
चतुर· स्थापकान्छुद्धानुक्तलक्षणसयुतान् ॥ २७ ॥

पूजयित्वा विधानेन वस्त्रमाल्यानुलेपनै: ।
शिला वाथेष्टका वापि कुर्याद् ग्रामप्रदक्षिणम् ॥ २८ ॥

बालालयमलङ्कारैर्वाद्यघोषैश्च संयुतम् ।
स्वस्तिसूक्त समुच्चार्य देवस्थान प्रविश्य च ॥ २९ ॥

आचार्य· शिल्पिभि सूत्र तत्र सम्यक् प्रसार्य च ।
द्वारं सम्यग्विदित्वैव प्राग्द्वारादि यथाक्रमम् ॥ ३० ॥

द्वारस्य दक्षिणे भागे स्थापयेदिष्टका· शिला ।
आत्मसूक्त च जप्त्वैव जपेदेकाक्षरादिकम् ॥ ३१ ॥

विराजोऽसीति तत्पश्चादग्निमीळ इति ब्रुवन् ।
ता शिलामुत्तराग्रा च पूर्वस्मिन् सन्न्यसेद्गुरु· ॥ ३२ ॥

इषेत्वोर्जेत्वेति जपन्पूर्वाग्र दक्षिणे न्यसेत् ।
अग्न आयाहि इत्युक्त्वा पश्चिमे चोत्तराग्रकम् ॥ ३३ ॥

श नो देवीति चोक्त्वा तु पूर्वाग्र चोत्तरे न्यसेत् ।
एतेन विधिना चैवमिष्टकाश्चापि विन्यसेत् ॥ ३४ ॥

ध्रुवसूक्त समुच्चार्य दृढीकरणमाचरेत् ।
मध्ये बाह्ये तथेन्द्रादि चैशान्यान्त यथाक्रमम् ॥ ३५ ॥

प्रतिष्ठोक्तैश्च मन्त्रैश्च नवरत्नानि विन्यसेत् ।
तथैव धातुबीजाश्च न्यसेत्कूर्मगजादिकम् ॥ ३६ ॥

शिला वाथेष्टकामूर्ध्वे ध्रुवसूक्तेन सन्न्यसेत् ।
आचार्यस्थापकादीनामृत्विजा दक्षिणा ददेत् ॥ ३७ ॥

ग्रामगर्भ न्यसेच्चेत्तु मध्ये विष्ण्वालये तथा ।
पश्चिमालयदेशे वा ग्रामगर्भ निधापयेत् ॥ ३८ ॥

श्रीदेव्यास्त्वालये वाथ सभास्थानेऽथवा न्यसेत् ।
पश्चाच्छिल्पिनमाहूय विधिज्ञमभिपूज्य च ॥ ३९ ॥

शिलाभिरिष्टकाभिर्वा दृढलक्षणसंयुताम् ।
उपरिष्टात्तु संयोज्य भित्तिं सौम्यां प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे
प्रथमशिलेष्टकाविधिर्नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि विमानानां विधिं क्रमात् ।
पञ्चहस्तविमानं यद्विष्णोस्तदधमाधमम् ॥ १ ॥
त्रिहस्तमन्यदेवानामधमाधममुच्यते ।
सप्तहस्तविमानं यदधमान्मध्यमं स्मृतम् ॥ २ ॥
नवहस्तकृतं यत्तदधमादुत्तमं भवेत् ।
हस्तानेकादशारभ्य चैकविंशतिकादधः ॥ ३ ॥
मध्यमादधमं मध्यमुत्तमं चाभिधीयते ।
त्रयोविंशतिकादूर्ध्वं पञ्चाशद्धस्तकादधः ॥ ४ ॥
उत्तमादधमं मध्यमुत्तमं च त्रिधा भवेत् ।
इष्टं शक्तिमपेक्ष्यैव यथाशक्ति समारभेत् ॥ ५ ॥
शिलाभिरिष्टकाभिर्वा विमानं तु विधीयते ।
तस्यार्धं पादहीनं वा समं वा मुखमण्डपम् ॥ ६ ॥
चतुर्भागैकभागं वा पञ्चभागैकमेव वा ।
भित्तिमूलघनं प्रोक्तं मध्ये गर्भालयं विदुः ॥ ७ ॥

एकभूमिविमानस्य विस्ताराद् द्विगुणोच्छ्रयम् ।
ज्ञात्वा तदुच्छ्रय तस्मादष्टभाग तु कारयेत् ॥ ८ ॥

एकभागमधिष्ठान द्विभाग पादवर्गकम् ।
प्रस्तरश्चैकभाग स्याद् ग्रीवा तस्यैकभागिका ॥ ९ ॥

शिखर तद्द्विभाग स्यात्स्थूर्पा चैकाशसयुता ।
एव षड्वर्गसयुक्त विमान सम्प्रशस्यते ॥ १० ॥

शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण शिल्पिभि कारयेत्क्रमात् ।
एकभूमिविमान तदधम परिचक्षते ॥ ११ ॥

द्वितल मध्यम प्रोक्तमुत्तम त्रितल भवेत् ।
अशक्तानामिद ज्ञेय शक्ताना त्वधिक विदु ॥ १२ ॥

तलैर्द्वादशभिर्युक्तमुत्तमोत्तममुच्यते ।
अशक्य तन्मनुष्याणा देवानामभिधीयते ॥ १३ ॥

ब्रह्मा नलिनक विष्णोस्तलैर्द्वादशभिर्युतम् ।
विमान दृष्टवानब्धौ तत्रैवापूजयद्धरिम् ॥ १४ ॥

नलिनक सप्ततल पञ्चभूमियुत तु वा ।
त्रितल वा मनुष्याणामुत्तमोत्तममुच्यते ॥ १५ ॥

नलिनक तथा श्रीमत्स्वस्तिक च तथैव च ।
महापद्मविमान च पर्वताकृतिक तथा ॥ १६ ॥

विमान सर्वतोभद्र तथा पञ्चवसन्तकम् ।
श्रीप्रतिष्ठितकं चापि विमान स्वस्तिक तथा ॥ १७ ॥

सोमार्धमङ्गनाकार तथा वै प्रनलीनकम् ।
पद्माकार चित्रशिल्प सोमच्छन्द चतुष्पुटम् ॥ १८ ॥

ऊर्जालमत्रक वापि ब्रह्मवृत्तं चतुर्मुखम् ।
नन्दीविशालमष्टाङ्ग तथैवोत्पलफुल्लकम् ॥ १९ ॥

नन्द्यावर्त श्रियावृत्त तथा गान्धारपञ्चकम् ।
विष्णोरेतानि शस्तानि विमानानि प्रचक्षते ॥ २० ॥

नलीनकालयो विष्णोरुत्तमोत्तम एव तत् ।
पद्माकार चित्रशिल्प पर्वताकृतिक तथा ॥ २१ ॥

चतुर्मुखविमानं च ब्रह्मवृत्त तथैव च ।
प्रनलीनविमान च गरुडाकारमेव च ॥ २२ ॥

ऊर्जालपत्रक चाष्टौ ब्रह्मणा निर्मितानि वै ।
विमान स्वस्तिक चापि श्रीप्रतिष्ठितक तथा ॥ २३ ॥

श्रीस्वस्तिकविमान च नन्द्यावर्त तथैव च ।
श्रियावृत्त महापद्म तथा गान्धारपञ्चकम् ॥ २४ ॥

तथैवोत्पलफुल्ल च विष्णुना निर्मितानि वै ।
नन्दीविशालमष्टाङ्ग वृषभाकारमेव च ॥ २५ ॥

चतुष्पुट तथा भद्र वृत्तमस्तकसधिकम् ।
अञ्जनाकारमप्येव पञ्जरामुखमेव च ॥ २६ ॥

वृत्तसौभद्रक चैव सर्वतोभद्रक तथा ।
विमान वृषभच्छन्दमुरगच्छन्दमेव च ॥ २७ ॥

कोण्ड्यावृत्तविमान च भूतवैहारमेव च ।
रुद्रेण निर्मितान्येतद्विमानानि तपोधना· ॥ २८ ॥

अप्सरोमण्डप शुद्ध दिव्य पञ्चवसन्तकम् ।
माहेन्द्रं स्वस्तिवृत्तं च मायाबहुविकारकम् ॥ २९ ॥

उत्पलं पङ्कलग्न च श्रीस्वस्तिकनिवेशनम् ।
वापी ब्रह्मसभा चैव तथैवोत्पलपत्रकम् ॥ ३० ॥

महापद्म महाच्छन्द देववृत्त तथैव च ।
इन्द्रेणैतद्विमानानि निर्मितानि सुखार्थिना ॥ ३१ ॥

सोमच्छन्द सोमवृत्त बहुपत्र सुपौष्टिकम् ।
श्रीवत्साकृतिक घोण छन्दवृत्त च वेदिकम् ॥ ३२ ॥

सिद्धयोग चतुर्वक्त्र कूटाकारं विलोकनम् ।
कुम्भाकारं च गान्धार तिलकं स्वस्तिकं तथा ॥ ३३ ॥

शशिवृत्त विशाल च तथा बालेन्दुक पुन· ।
एतान्यपि विमानानि शशिना निर्मितानि वै ॥ ३४ ॥

वेदिक वेदिवृत्त च सोमघोण चतुर्मुखम् ।
आहिकं कीचक यानमग्निच्छन्दोरग तथा ॥ ३५ ॥

हस्तिपृष्ठ च नौवृत्त प्रमदालम्बक त्रिवृत् ।
ऋषभं मयूरवृत्त त्रिकूट शिल्पवृत्तकम् ॥ ३६ ॥

गोधाङ्ग मण्डुक चापि परिभ्रामणमस्तकम् ।
पाशिक पङ्कलग्न च तथैव गगनेचरम् ॥ ३७ ॥

शाहिक्क रसवृत्त च निबृह परिबृहितम् ।
गान्धर्वं गगन चैव हरिच्छन्दमनन्तकम् ॥ ३८ ॥

वैनतेय विमानं च भूताकारमिलावृतम् ।
एतानि सनकाद्यैस्तु मुनिभिर्निर्मितानि च ॥ ३९ ॥

षण्णवतिविमानानि कीर्तितानि पुरातनै '

पद्म भद्र तथा चूर्ण चूलिक चेति तानि च ॥ ४० ॥
चतुर्भेदानि सर्वाणि विमानानि पृथक् पृथक् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे विमानभेदविधिर्नाम सप्तमोऽध्याय

अष्टमोऽध्यायः

षड्वर्गसहित नित्य विमान दोषवजितम् ।
तत्र रन्तु मनीषा स्याद्देवताना विशेषत ॥ १ ॥

विमानाना च सर्वेषा सामान्यमिदमुच्यते ।
अधिष्ठान पादवर्ग प्रस्तरग्रीवकावपि ॥ २ ॥

शिखर स्थूपिका चेति षड्वर्गा इति कीर्तिता ।
अधिष्ठानादिवर्गेषु विभाग परिकीर्त्यते ॥ ३ ॥

उपान प्रथम ज्ञेय जगती कुमुद तथा ।
वल्लिका चापि खण्ड च तथाप्यधरपट्टिका ॥ ४ ॥

महापट्टी च विज्ञेया विज्ञेया चोर्ध्वपट्टिका ।
पादाश्चापि प्रमाणेन परिकल्प्या विशेषत ॥ ५ ॥

ताटी च तर्करी चैव कुम्भ च फलका तथा ।
बोधिका चोत्तरा चैव प्रतिपट्टी च मालिका ॥ ६ ॥

लम्बेष्टका च खण्ड च वेदिका च तथैव च ।
शालाकूट महानासी तथैव क्षुद्रनासिका ॥ ७ ॥

ग्रीवा शिखरकुम्भ च स्थूपिका च क्रमेण च ।
इत्युद्देशक्रमेणैव विमानाङ्ग प्रचक्ष्यते ॥ ८ ॥

निर्देशानपि वक्ष्यामि निबोधत पृथक् पृथक् ।
उपानमेकभाग स्यात्पञ्चाशा जगती तथा ॥ ९ ॥

कुमुदं च चतुर्भागमेकभागा तु वल्लिका ।
खण्ड द्विभागमुद्दिष्टमेका त्वधरपट्टिका ॥ १० ॥

पादेनैव सम द्वार तदर्ध द्वारविस्तरम् ।
द्विभागा स्यान्महापट्टी तदर्ध चोर्ध्वपट्टिका ॥ ११ ॥

सर्वेषा च प्रमाणेन द्विगुण गात्रमुच्यते ।
पादबन्ध निखण्ड च प्रतिखण्ड तथैव च ॥ १२ ॥

न च छिद्याद्विमानेषु तत्कर्ता तु विनश्यति ।
प्राणिरूप न कर्तव्य कण्ठे पादान् प्रवेशयेद् ॥ १३ ॥

पादाश्च विविधा प्रोक्ता समाश्रयनिराश्रया ।
सिहहंसगजव्याला पादानामाश्रया शुभा ॥ १४ ॥

हसमाला कवेरुक्ता हरे सिहाश्रया शुभा ।
गजाश्रया समाख्याता देवसेनापतेस्तथा ॥ १५ ॥

समवृत्त तथैकान्त गोकर्ष कोमल तथा ।
नागहस्त स्फुटवृत्त तालवृन्तक एव च ॥ १६ ॥

एते सप्त पदा· प्रोक्ता वृत्ता लोकपरिश्रुता ।
चतुरङ्गमवछन्द वज्र चतुरवेदिकम् ॥ १७ ॥

तथा वायुपरीत च षष्ठ च प्रियदर्शनम् ।
पिण्डिपाद षोडशाश्र शलाका पिण्डिक तथा ॥ १८ ॥

एते च नव सम्प्रोक्ताः पादा षोडशभेदका॰ ।
मुक्ताप्रलम्बपुष्पैर्वा वल्लीपत्रैर्विशेषत॰ ॥ १९ ॥

पादाना कल्पयेद्भूषा परिमाणेन तत्त्ववित् ।
अष्टादश द्वादशाष्टौ वाङ्गुल्य पादविस्तर ॥ २० ॥

उत्तमान्तरहीनानां विमानाना प्रकल्पिता॰ ।
कुम्भ ताटी पृथक्कार्या फलका च प्रमाणत॰ ॥ २१ ॥

अन्योन्य कण्ठमात्रेण भवेयुरविशेषत॰ ।
प्रत्युत्तर च माला च लम्बवेदी तथैव च ॥ २२ ॥

पादविस्तारमात्रेण भवेदेतच्चतुष्टयम् ।
हंसमाला कवेरुक्ता भूतमाला हरस्य तु ॥ २३ ॥

विद्याधराणा माला स्याद्धरेर्नारायणस्य तु ।
चतु॰षष्टिपद कृत्वा बाह्य च परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥

द्वितीयं शिखर विद्याद्ध्वेद्ग्रीवा तृतीयकम् ।
कृत्वा पञ्चदशै॰ पञ्च पादान् बाह्यान्विवर्जयेत् ॥ २५ ॥

शेषैश्च नवभिर्ग्रीवा कुर्याद्वा युक्तित शिर॰ ।
हंसमालासमा ज्ञेया कूटशालासमुन्नति ॥ २६ ॥

कूटशालासमा ज्ञेया परिवारालयोन्नति॰ ।
ब्रह्मस्थान पद सम्यक् नवधा परिकल्पयेत् ॥ २७ ॥

मध्यमं मकुट विद्यात्तावन्मात्रा तदुन्नति॰ ।
तदूर्ध्वं पिण्डिकास्तिस्रस्तदूर्ध्वं च शिखोच्यते ॥ २८ ॥

पादद्वयेन शाला स्यादेक कूटमिहोच्यते ।
शालाया पार्श्वत पादाश्चत्वारश्चाष्ट वा स्मृता॰ ॥ २९ ॥

द्वौ द्वौ पादौ महानास्य शेषा सिंहपदा स्मृता· ।
कूटशाला महानासी पादधार्या प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥

एवं चोपरिभूमीना कूटशालाविधिक्रमम् ।
कूटशालान्तरे हारान् क्रमेणैव निवेशयेत् ॥ ३१ ॥

सिंहक्षुद्रमृगाश्वाना सर्वेष्वेव विधिक्रम ।
शाला स्यात्सर्वभूमीना गर्भागारसमापि वा ॥ ३२ ॥

तदर्धं कूटकं प्रोक्त महानास्योऽपि तत्समाः ।
विमानस्य तु विस्तारात्कलाशेन विहीनकम् ॥ ३३ ॥

सममध्यर्धपादोनं प्रमुख कैश्चिदुच्यते ।
पादेनैव सम द्वारं तदर्धं द्वारविस्तृतम् ॥ ३४ ॥

पादविस्तारयुग्मेन विमान समविस्तरम् ।
तदर्धं तस्य बाहुल्य तदर्धं च कवाटयो· ॥ ३५ ॥

गर्भागारं त्रिभागैक शालाना विस्तृत भवेत् ।
गर्भागारस्य विस्तारं दशधा परिकल्पयेत् ॥ ३६ ॥

एकद्वित्रिभिरून वा सम वा पादमानकम् ।
अष्टभागैकहीन तु द्वारमान प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥

तदर्धं विस्तृत प्रोक्त द्वारोत्सेध तु बेरकम् ।
कवाटबाहुल्यमुक्तमष्टम स्तंभविस्तरम् ॥ ३८ ॥

द्विगुणं स्तम्भविस्तार यामविस्तारमुच्यते ।
तदर्धं यामबाहुल्यमुक्तमेतन्मनीषिभि· ॥ ३९ ॥

द्वादशाङ्गुलविस्तारं स्तम्भस्यैकतलं भवेत् ।
तलोन्नति परिज्ञाय द्वाभ्यां द्वाभ्या विवर्धयेत् ॥ ४० ॥

एकेन वाथ द्वाभ्या वा हीनाधिक्यं न दोषकृत् ।
षड्ढस्तेन त्रिक प्रोक्त पादानामेकभूमिके ॥ ४१ ॥

भूमौ भूमौ यमेनैव पादायाम प्रवर्धयेत् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे विमानालङ्कारो नामाष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः

अत·परं प्रवक्ष्यामि विमानानां प्रभेदकम् ।
प्रणम्य सर्वलोकेश चतुर्मूर्ति चतुर्गुणम् ॥ १ ॥

यानि यच्छन्दतो ह्यासन्नङ्गोपाङ्गयुतानि च ।
तानि तच्छन्दतो विद्याद्विमानानि विशेषत· ॥ २ ॥

ब्रह्मछन्दमिति प्रोक्त चतुरश्रविमानकम् ।
विष्णुछन्दमिति प्रोक्तमष्टाश्रकविमानकम् ॥ ३ ॥

षोडशाश्र भवेदैन्द्रं रुद्रवास्तु निरश्रकम् ।
ग्रीवाशिखरकूटेषु भेदं च परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शिखराणां क्रियाविधिम् ।
शिरश्चतुर्विध प्रोक्त ब्रह्मणा परमेष्टिना ॥ ५ ॥

अष्टाश्रं चतुरश्र च शाला मण्डलमेव च ।
मण्डल द्विविध ज्ञेयं छत्रबिन्दूपमानतः ॥ ६ ॥

पञ्चभाग द्विभाग वा सप्तभागं त्रयोऽथवा ।
नवभाग चतुर्भागमेकादशसु पञ्चकम् ॥ ७ ॥

त्रयोदशसु षड्भागमेकादशसु सप्तकम् ।
सप्तदशाष्टभाग वा विस्तारार्धमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥

स्थानाभिवृद्धिकामश्चेन्नवरत्न विनिक्षिपेत् ।
कुम्भादधस्ताद्रत्नानां स्थान प्रोक्त महर्षिभि· ॥ ९ ॥

विमानप्रकृतेरूर्ध्वमुत्तरार्धं च यद्भवेत् ।
विमानस्य महाद्वार दशभाग च कारयेत् ॥ १० ॥

अथवा तन्महाद्वारमष्टभाग समाचरेत् ।
अधश्चैक भुवङ्ग स्यात्पतङ्गोऽप्येकमूर्ध्वत· ॥ ११ ॥

शुद्धद्वारं तु तन्मध्ये ध्रुवबेरं तु तत्समम् ।
विमानसमविस्तारं प्रथमावरण स्मृतम् ॥ १२ ॥

अथवाप्यधिक तत्र कुर्यादर्धाधिक तथा ।
दक्षिणेऽप्युत्तरे वापि पश्चिमे च तथा भवेत् ॥ १३ ॥

पश्चिमाद् द्विगुण प्राच्यां मुखमण्डपपूर्वत· ।
प्रमुखे तत्र सोपानमाल्यार्धमिति स्मृतम् ॥ १४ ॥

प्रमुखे तत्र विस्तारं त्रिभागं परिकल्प्य च ।
तत्पश्चिमाद् द्विभागं स्यात्पूर्वभागस्य चान्तरम् ॥ १५ ॥

स देशो गरुडस्योक्तस्तत्सूत्रे पश्चिमाश्रिते ।
कुबेरेशानयोर्मध्ये चोत्तरे भित्तिपार्श्वत· ॥ १६ ॥

विष्वक्सेनस्य देश स्यात्प्राच्या द्वारस्य दक्षिणे ।
इन्द्रस्याग्नेस्तथाग्नेय्यां याम्ये चैव यमस्य च ॥ १७ ॥

नैर्ऋत्यां निर्ऋते· स्थान वारुण्या वरुणस्य च ।
वायुदेशे तु वायोश्च सौम्ये सोमस्य चोच्यते ॥ १८ ॥

ईशस्यैशान्यकोणे तु दक्षिणे भास्करस्य तु ।
आलय परिवाराणा प्राकाराश्रयमेव हि ॥ १९ ॥

विमानं परित· पार्श्वे शय्यादेश प्रकल्पयेत् ।
प्रमुखे परितश्चापि मण्डप कारयेत्तथा ॥ २० ॥

विमानात्पादहीनस्तु गोपुरोच्छ्राय उच्यते ।
विमानस्यार्धमुत्सेध प्राकार परिकल्पयेत् ॥ २१ ॥

गोपुरस्य बहिः पार्श्वे द्वयोरालयमुच्यते ।
दक्षिणे वक्रतुण्डस्य नागराजस्य वामत· ॥ २२ ॥

आलयं परिवाराणामर्ध मूलालयस्य वै ।
त्रिहस्तमालय तेषा कारयेत्तु विधानत· ॥ २३ ॥

अशक्त परिवाराणामालय प्रतिमा विना ।
देशे यथोक्ते सर्वेषां पीठ तत्रैव कारयेत् ॥ २४ ॥

प्रथमावरणात्तस्मात् द्वितीय द्विगुण स्मृतम् ।
द्वितीयावरणात्तस्मात्तृतीयं त्रिगुण स्मृतम् ॥ २५ ॥

सर्वावरणविस्तारः प्रमुखे द्विगुणः स्मृत· ।
द्वितीयावरणे कुर्यादाग्नेय्या पचनालयम् ॥ २६ ॥

न्यसेत्तत्पश्चिमे देशे स्नानपानीयतोयकम् ।
पुष्पसञ्चयदेशं च कुर्यादैशान्यपश्चिमे ॥ २७ ॥

द्वितीयावरणे तत्र तृतीयावरणेऽपि च ।
प्रमुखे शिल्पशास्त्रेण मण्डप कारयेत्क्रमात् ॥ २८ ॥

द्वितीयावरणे वाथ तृतीयावरणे तथा ।
चतुर्थावरणे वापि यावत्प्रमुखविस्तृति ॥ २९ ॥

तद्विस्तार त्रिभाग तु कृत्वा तत्र च तत्र च ।
द्विभाग पश्चिमे हित्वा महाभूतस्य तत्र वै ॥ ३० ॥

देवालयस्याधिष्ठानसम पीठ प्रकल्पयेत् ।
तत्पीठात्पश्चिमे चक्र ध्वज शङ्ख च कारयेत् ॥ ३१ ॥

द्वितीयावरणे तद्वत् द्विभाग सव्यपोह्य च ।
तत्र चक्र प्रकल्प्यैव तृतीये वा चतुर्थके ॥ ३२ ॥

ध्वज शङ्ख तथा वीश पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
ये देवाः प्रमुखे प्रोक्तास्तानाहुरनपायिन ॥ ३३ ॥

दक्षिणादिशि द्वारे तान्नकुर्यात्प्रमुखे तथा ।
विष्वक्सेन तथेन्द्रादीन् तत्तद्दिक्ष्वेव कल्पयेत् ॥ ३४ ॥

द्वितीय गोपुर तुल्यमधिक वा विशेषत· ।
तृतीयावरणसयुक्त गोपुरद्वारमुच्यते ॥ ३५ ॥

प्रमुखे चापरे वापि गोपुर परिकल्पयेत् ।
एकप्राकारमधम द्विप्राकार तु मध्यमम् ॥ ३६ ॥

त्रिप्राकारयुत यत्तदुत्तमं परिचक्षते ।
चतु·प्राकारसयुक्तं पञ्चप्राकारसयुतम् ॥ ३७ ॥

षट्प्राकारयुतं चैतदुत्तमोत्तममुच्यते ।
तत्तद्गोपुरसयुक्तं यथाशक्ति च कारयेत ॥ ३८ ॥

द्वितीयावरणे वाथ तृतीयावरणे तथा ।

चतुर्थे वाप्यथैशान्ये कूप प्राकारपार्श्वत· ॥ ३९ ॥
प्रमुखे बाह्यत पार्श्वे तटाकमपि कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे परिवारालयविधिर्नाम नवमोऽध्याय· ॥

दशमोऽध्यायः

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गर्भन्यासविधि बुधा· ।
समुद्राच्चैव नद्याश्च पर्वतात्तीर्थदेशत· ॥ १ ॥

ह्रदात्कुलीरवासाच्च वल्मीकाच्च खलादपि ।
गजदक्षिणदन्ताच्च वृषदक्षिणशृङ्गत. ॥ २ ॥

पृथक् पात्रे गृहीतव्या मृत्तिकास्ताः सुशोभनाः ।
वज्रमौक्तिकवैडूर्यान् शङ्ख च स्फटिक तथा ॥ ३ ॥

पुष्यं चन्द्रमणि चैव नीलं ब्रह्ममणि तथा ।
रत्नानि संपरीक्ष्यैव गृह्णीयात्तानि यत्नत ॥ ४ ॥

मनःशिला हरितालमञ्जनं श्यामसीसकं ।
सौराष्ट्रं रोचन चैव गैरिक पारदं तथा ॥ ५ ॥

एतान् सङ्गृह्य धातून्वै शालिनीवारकङ्गुभिः ।
माषं कुलुत्थनिष्पावतिलमुद्गयवानपि ॥ ६ ॥

उक्तानेतांस्तथा लोहै· कारयेत यथाक्रमम् ।
सम्पूर्णपाकनिर्दोषान् नवांश्चापि समाहरेत् ॥ ७ ॥

हिरण्य रजत ताम्रमायस त्रपु संहरेत् ।
उत्पलस्य च मूल च पद्ममूल तथैव च ॥ ८ ॥

गृह्णीयात्कौमुद मूलं मूल नीलोत्पलस्य च ।
सर्वाण्येतानि सङ्गृह्य कूर्मचक्राम्बुजान्यपि ॥ ९ ॥

ऋषभ मङ्गलान्यष्टौ सुवर्णेनैव कारयेत् ।
फेलामष्टाङ्गुलायामा तावदङ्गुलविस्तृताम् ॥ १० ॥

भागमात्रसमुत्सेधामर्धोत्सेधोत्तरच्छदाम् ।
कृत्वा ताम्रमयी स्निग्धा नवकोष्ठसमन्विताम् ॥ ११ ॥

अच्छिद्रामक्षता रम्या यवमात्रघनायुताम् ।
ऋक्षाण्येवं परीक्ष्यैव पूर्वोक्तानि शुभानि वै ॥ १२ ॥

पञ्चाग्नीन् कल्पयित्वैषामाघारं जहुयात्तथा ।
एकत्राहवनीये वाप्याघारमिति केचन ॥ १३ ॥

पूर्वेद्युरेव कर्तव्य रात्रौ होम विधानत ।
जुहुयाद्वैष्णव सूक्तमतो देवादिक पुन ॥ १४ ॥

लोकपालेभ्य इत्युक्त्वा तथा नारायणाय च ।
बीजेभ्य सर्वधातुभ्य. सर्वलोहेभ्य एव च ॥ १५ ॥

नदीभ्यश्च ह्रदेभ्यश्च पातालेभ्यस्तथैव च ।
वृक्षेभ्यश्चैव नागेभ्यो दिग्गजेभ्यस्तथैव च ॥ १६ ॥

व्याहृत्यन्तं यजेदेतैर्मन्त्रै पञ्चसु चाग्निषु ।
प्रभाते विधिना स्नात्वा पुण्याह वाचयेत्क्रमात् ॥ १७ ॥

मृदो द्रव्याणि निक्षिप्य फेलाया देवसन्निधौ ।
कनिक्रदादिशकुनसूक्तघोषसमन्वितम् ॥ १८ ॥

वैष्णव पौरुष सूक्तं जपन्वै प्रोक्षणैरपि ।
सम्प्रोक्ष्यैव यथान्याय ता फेला द्रव्यकै सह ॥ १९ ॥

तत्रैव स्थापयेद् द्रव्य विधिना गर्भभाजने ।
प्रक्षाल्य पञ्चगव्येन प्रणवं मन्त्रमुच्चरन् ॥ २० ॥

गायत्र्या प्रोक्षयेत्पश्चाच्छुद्धतोयेन वै बुध· ।
समुद्रमृत्तिकां पूर्वे परितः प्रक्षिपेत्तत· ॥ २१ ॥

दिश्यैन्द्र्यां पार्वती याम्यां तीर्थजां प्रक्षिपेत्ततः ।
नादेयी पश्चिमे सौम्ये ह्रदजां विन्यसेत्क्रमात् ॥ २२ ॥

कौलीरवासामाग्नेय्यां वाल्मीकी नैर्ऋते न्यसेत् ।
वायव्यां खिलजा प्रोक्ता चैशान्यां हस्तिदन्तजा ॥ २३ ॥

ब्रह्मस्थाने च दातव्या वृषदक्षिणशृङ्गजा ।
पाद्ममुत्पलमूल तु कौमुद मूलमेवच ॥ २४ ॥

इन्द्रादीना महादिक्षु प्रक्षिपेच्च यथाक्रमम् ।
वज्रादीनि च रत्नानि इन्द्रादीनां दिशि क्रमात् ॥ २५ ॥

मनःशिलाद्य च तथा शाल्याद्य च यथाक्रमम् ।
हिरण्य ब्रह्मणः स्थाने ऐन्द्रे तु रजत न्यसेत् ॥ २६ ॥

याम्ये ताम्र निधातव्यं वारुण्यामायस न्यसेत् ।
त्रपु सौम्ये क्षिपेद्विद्वान् सर्वमेवमसङ्करम् ॥ २७ ॥

गरुड कूर्मरूप च शङ्खचक्रसमन्वितम् ।
विदिक्षु सन्यसेदेवं मण्यादीनि यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

धनुर्दण्डं गदात्मीयजातिद्रव्य तथैव च ।
सुवर्णेनैव कृत्वा तु ब्रह्मस्थाने विनिक्षिपेत् ॥ २९ ॥

हैमानि मङ्गलान्यष्टौ क्रमादैन्द्रादिषु न्यसेत् ।
तत्तद्दिगीशमन्त्रैश्च सर्वाण्येतानि निक्षिपेत् ॥ ३० ॥

एवमेव विनिक्षिप्य शालिबीजैश्च पूरयेत् ।
फेलामाच्छादयेच्छिष्टामुत्तराच्छादवाससा ॥ ३१ ॥

दिक्परिच्छेदनार्थाय लक्षण लक्षयेद्बहि ।
अर्चयेल्लोकपालांस्तान् दिग्भित्तिमिव चिन्तयेत् ॥ ३२ ॥
अन्तर्भूमण्डल ध्यायेत्सर्वमेवमशेषत॰ ।
अनन्त चैव नागेन्द्रमर्चयित्वा तु मन्त्रत. ॥ ३३ ॥

अनुमान्य च त देवं तद्ग्रोढार सुचिन्तयेत् ।
वेष्टयित्वा तु वस्त्रेण व्रीहेरुपरि निक्षिपेत् ॥ ३४ ॥

रात्रावेव निधातव्य गर्भपात्र सुशोभनम् ।
सौम्ययुक्ते शुभांशे वा स्थिरे चोर्ध्वोदये शुभे ॥ ३५ ॥

ऊर्ध्वानन निधातव्य राशौ शुद्धाष्टमव्यये ।
ब्राह्मणो यजमानश्चेन्न्यसेद्वै पट्टिकोपरि ॥ ३६ ॥

नृपश्चेत्तु निधातव्यमुपानादुपरि स्थिरम् ।
तस्मादेकाङ्गुल न्यून वैश्यानां तु विधीयते ॥ ३७ ॥

ततश्चैकाङ्गुलं न्यून शूद्राणामभिधीयते ।
द्वारस्य दक्षिणे भागे भित्तिमध्ये त्रिभागत॰ ॥ ३८ ॥

धातु॰ समीपे न्यस्तव्यमिति शास्त्रस्य निश्चय ।
अभ्यर्च्य मेदिनी मुख्या विष्णोर्देवी वसुन्धराम् ॥ ३९ ॥

आत्मसूक्त जपित्वैव जप्त्वा चैकाक्षरादिकम् ।
विष्णोर्वीर्यमिति ध्यात्वा न्यसेत्तद्भावभावितम् ॥ ४० ॥

मेदिनी देवीत्युक्त्वैव गर्भ तत्रैव विन्यसेत् ।
एकाक्षरादिसूक्तं च ध्रुवसूक्त जपेत्ततः ॥ ४१ ॥

वैष्णवं विष्णुसूक्तं च जपेद्गुरुरतन्द्रितः ।
आचार्यस्थापकादीनामृत्विजां दक्षिणां ददेत् ॥ ४२ ॥

अन्नाद्यं च यथाशक्ति दापयेत्सर्ववर्णिनाम् ।
एवं गर्भं तु विन्यस्य पादबन्धादि कारयेत् ॥ ४३ ॥

न्यसेदेवं विधानेन गर्भं ग्रामस्य वृद्धये ।
अथ मूर्धेष्टकान्यासविधिं वक्ष्ये समासतः ॥ ४४ ॥

कल्पिते च विमाने तु पूर्वोक्तेन विधानतः ।
शुभे मुहूर्ते पूर्वाह्णे कुर्यात्तत्र समाप्तिकाम् ॥ ४५ ॥

शिलाः पञ्चेष्टका वाथ निर्व्रणाश्च घनाः शुभाः ।
यथावत्ताः प्रगृह्यैव स्थूपीशूलसमन्विताः ॥ ४६ ॥

प्रथमेष्टकावदायामा यथोक्तं तत्क्रमेण वै ।
अधिवासं च होमं च तथैवाभ्यर्चनादिकम् ॥ ४७ ॥

अत्रापि संप्रकुर्वीत यथावद्विधिकोविदः ।
न्यक्षं पूर्वे समभ्यर्च्य धान्यपीठे यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥

दक्षिणे भरतं चैव मित्रं वै पश्चिमेऽर्चयेत् ।
विमानपालं क्षत्तारमुत्तरे त्वर्चयेत्क्रमात् ॥ ४९ ॥

ततः प्रभाते त्वाचार्यो यजमानसमन्वितः ।
स्नात्वा शुद्धाम्बरधरो यथाशक्ति स्वलङ्कृतः ॥ ५० ॥

शिला वाथेष्टकास्तद्वत्कारयित्वा प्रदक्षिणम् ।
स्थापयेत्पूर्वभागे तु दक्षिणे पश्चिमे तथा ॥ ५१ ॥

उत्तरे च प्रतिष्ठाप्य लम्बयेत्सूत्रमत्र वै ।
गर्भागारस्य मध्ये तु स्थूपीमध्यं यथा भवेत् ॥ ५२ ॥

मूर्धेष्टका· शिलास्तद्वत्सन्यसेदूर्ध्वतोमुखा· ।
तथैव नवरत्नानि प्रक्षिपेदुपरि क्रमात् ॥ ५३ ॥

यथाशक्ति समृद्ध्यर्थं सुवर्णं तत्र निक्षिपेत् ।
सुधयाच्छादयित्वा तु स्थापयेत्स्थूपिशूलकम् ॥ ५४ ॥

सूक्तमात्मादिक जप्त्वा प्रोक्षणै· प्रोक्षयेत्त्रिभि· ।
सुधाकर्माद्यलङ्कारं तद्विमानोदित क्रमात् ॥ ५५ ॥

कारयेदुक्तमार्गेण शिल्पिभि· परिवारवत् ।
विधिना ध्रुवबेरं तदुक्तद्रव्येण चैव हि ॥ ५६ ॥

ताम्रेण शिलया वापि दारुणा वापि कारयेत् ।
अथवा ध्रुवबेरं तु मृण्मयं कारयेत्क्रमात् ॥ ५७ ॥

मृण्मय कर्तुकामस्तु शूलयुक्त समाचरेत् ।
तस्माच्छूलविधानार्थं दारुसग्रहमिष्यते ॥ ५८ ॥

प्रतिमान्तःस्थदारुर्वै शूल इत्युच्यते बुधै ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे गर्भन्यासमूर्धेष्टकाविधिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः

वक्ष्यामि परिवाराणा नवभेदं यथाक्रमम् ।
विष्वक्सेनश्च गरुडो भूतपीठस्त्रयस्तथा ॥ १ ॥

परिवार इति प्रोक्तो देवेशस्याधमाधमे ।
पूर्वोक्तैः सहितो न्यक्षः श्रीभूतं चैव पञ्चशः ॥ २ ॥

परिवारानिति प्राहुरेतानधममध्यमे ।
अष्टाविन्द्रादिदिग्देवा भास्करेण समायुताः ॥ ३ ॥

विवस्वन्मित्रक्षत्तारौ परिवारविधावथ ।
देवा सप्तदश प्रोक्ताः पूर्वोक्तैरधमोत्तमे ॥ ४ ॥

तथैव देवै पूर्वोक्तै परिवारैर्यथाविधि ।
प्रथमावरणद्वाराद् बाह्ये चोभयपार्श्वतः ॥ ५ ॥

विघ्नेश नागराज च कल्पयेद्वै यथाक्रमम् ।
एकोनविंशतिः प्रोक्ता देवा वै मध्यमाधमे ॥ ६ ॥

तथा मध्यममध्ये च मध्यमस्योत्तमेऽपि च ।
उत्तमेऽप्यधमे मध्ये चोत्तमेषु च पञ्चसु ॥ ७ ॥

तथैकोनविंशतिभिश्चक्रध्वजधरानपि ।
द्वात्रिंशदिति देवास्तानशक्त कल्पयेदिति ॥ ८ ॥

महेन्द्र श्रियमग्निं च पश्चिमाभिमुखान् क्रमात् ।
हवि पाल तथा स्कन्द यम विघ्नेशमेव च ॥ ९ ॥

उत्तराभिमुखानेतान् दक्षिणाभित्तिमाश्रितान् ।
निर्ऋति सप्तमातॄश्च विष्णु वरुणमेव च ॥ १० ॥

ज्येष्ठा वायु तथा चैतान् प्राङ्मुखानेव कल्पयेत् ।
तथा भृगु च ब्रह्माण कुबेरं रुद्रमेव च ॥ ११ ॥

तथैव विष्वक्सेन च दक्षिणाभिमुखान् क्रमात् ।
दुर्गा सरस्वती चापि पश्चिमाभिमुखी न्यसेत् ॥ १२ ॥

गरुडेन युतान् देवानेकविंशतिकान् विदुः ।
प्रथमावरणे चैव देवानेतान् प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

मध्यमे मध्यमं चैतन्मार्गमाहुस्तपोधना ।
प्रथमावरणे देवानिन्द्रादींश्चाष्ट भास्करम् ॥ १४ ॥

नवैनान् विधिना प्रोक्तान् द्वितीयावरणे क्रमात् ।
दक्षिणे पूर्वद्वारस्य स्कन्द भौम श्रिय तथा ॥ १५ ॥

भूदेवी च हवि पाल पश्चिमाभिमुखानिमान् ।
अग्नि दुर्गा च विघ्नेश रोहिणी सप्तसयुताम् ॥ १६ ॥

ऋतून् देवाश्च मन्द च मातृसप्तकसयुतान् ।
उत्तराभिमुखानेतान् कल्पयेत यथाक्रमम् ॥ १७ ॥

नरं धर्म बुध धात्री विष्णु ज्येष्ठा सुरप्रियाम् ।
व्याहृति पुष्पपाल च प्राङ्मुखानेव कल्पयेत् ॥ १८ ॥

गङ्गामपि मुनीन् सप्त ब्रह्माण सोममेव च ।
दस्र तथा भव बुद्ध विष्वक्सेनमपि क्रमात् ॥ १९ ॥

तथा पञ्च महाभूतान् दक्षिणाभिमुखानिमान् ।
सरस्वती मनु चैब हरि शङ्करमेव च ॥ २० ॥

हरिणी गरुड चैव कल्पयेत्पश्चिमामुखान् ।
द्वितीयावरणे चैतांश्चतुस्त्रिशच्च कल्पयेत् ॥ २१ ॥

विघ्नेश नागराज च द्वारपार्श्वे प्रकल्प्य च ।
प्रमुखे च तथा तल ध्वज शङ्ख प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥

चत्वारिंशत्तथाष्टौ च देवता· परिकीर्तिताः ।
मध्यमोत्तममार्गे तु प्राहुरेन पुरातना· ॥ २३ ॥

देवाभिमुख ब्रह्माण ब्रह्मस्थाने प्रकल्प्य च ।
प्रथमावरणेऽष्टौ च दिग्देवान् भास्करं तथा ॥ २४ ॥

नव देवान् प्रकल्प्यैव द्वितीयावरणे तथा ।
भौम श्रिय हवि·पाल पश्चिमाभिमुखानिमान् ॥ २५ ॥

स्कन्द दुर्गा च मन्द च विश्वकर्माणमेव च ।
रोहिणी सप्तसयुक्ता बृहस्पतिमपि क्रमात् ॥ २६ ॥

मातृसप्तकसयुक्ताश्चोत्तराभिमुखान् क्रमात् ।
बुध धात्री च पुरुष मित्र ज्येष्ठां कवि तथा ॥ २७ ॥

पुष्पपालमिमान् देवान् प्राङ्मुखानेव कल्पयेत् ।
गङ्गा महामुनीन् सप्त ब्रह्माण च तथैव च ॥ २८ ॥

क्षत्तारमपि सोम च महाभूत महीमपि ।
विष्वक्सेन च रुद्र च दक्षिणाभिमुखान् पुन· ॥ २९ ॥

बलिपाल च वाग्देवी न्यक्ष प्रत्यङ्मुखानिमान् ।
गरुड पूर्ववत्कुर्यात् त्रिशद्देवानिमान् विदु· ॥ ३० ॥

तद्वाह्ये पूर्ववद्विघ्न नागराज च कल्पयेत् ।
दक्षिणोत्तरपार्श्वस्थावन्योन्यमभिवीक्षकौ ॥ ३१ ॥

शक्त्यादि दक्षिणस्थाने शङ्खचक्रौ च कारयेत् ।
तच्चक्रोत्तरतः पार्श्वे शार्ङ्गादीन् कारयेत् क्रमात् ॥ ३२ ॥

तस्माद्बहिर्ध्वज कुर्याद्दक्षिणे दन्तिनायकम् ।
तद्ध्वजस्योत्तरे शाल कृत्वा तत्र रथ न्यसेत् ॥ ३३ ॥

तस्माद्बहिस्तथा शङ्ख दक्षिणेऽप्यक्षह तथा ।
शङ्खस्योत्तरत· स्थाने चक्र च परिकल्पयेत् ॥ ३४ ॥

देवानेकादशैताश्च कल्पयेदिति शासनम् ।
उत्तमाधममित्येव मार्गमाहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥

प्रथमावरणे देवान् षण्मुखान्तान् यथाक्रमम् ।
रविमिन्द्र तथैवाग्नि पश्चिमाभिमुखानिमान् ॥ ३६ ॥

भौम यम च मन्द च दक्षिणे चोत्तरामुखान् ।
निर्ऋति त्रिदशाचार्य पुरुष वरुण तथा ॥ ३७ ॥

बुध ध्रुव च वायु च प्राङ्मुखानेव कारयेत् ।
गङ्गा शुक्र कुबेर च सोम रुद्र तथैव च ॥ ३८ ॥

दक्षिणाभिमुखान् कुर्यादुत्तरे भित्तिपार्श्वत ।
ईशमुत्तानपाद च वेदषष्टि प्रिय तथा ॥ ३९ ॥

पश्चिमाभिमुखान् कुर्यात् द्वाविंशद्देवतास्त्विमा ।
द्वितीयावरणे देवान् वक्ष्यमाणास्तु कल्पयेत् ॥ ४० ॥

तथा न्यक्ष सुरादेवी श्रिय च हविरक्षकम् ।
पश्चिमाभिमुखान् कृत्वा विघ्नेश पुष्परक्षकम् ॥ ४१ ॥

दुर्गामपि विवस्वन्त रोहिणी सप्तसयुताम् ।
मातॄस्तथैव सप्तैतानुत्तराभिमुखान् क्रमात् ॥ ४२ ॥

सन्ध्या च वादिककाल रमण धातिमेव च ।
तथा भृशाश्च ज्येष्ठां च मायामपि च नारदम् ॥ ४३ ॥

प्राङ्मुखानेव कृत्वैव ब्रह्माणमृषिसप्तकान् ।
क्षत्तार दक्षिणे भित्तौ वरुण पञ्चभूतकान् ॥ ४४ ॥

मही च विष्वक्सेन च नासत्य दक्षिणामुखान् ।
व्याहृति च स्वधा स्वाहां कारयेत्पश्चिमामुखा· ॥ ४५ ॥

गरुडेन युतास्त्वेतास्त्रयस्त्रिंशच्च देवता· ।
एकादश च पूर्वोक्तान् देवानपि च कल्पयेत् ॥ ४६ ॥

एकस्यां दिशि ये देवा· प्रोक्तास्तास्तत्र युक्तित· ।
समभाग च कृत्वैव कारयेत यथाक्रमम् ॥ ४७ ॥

एकादशापि पूर्वोक्तै· षट्षष्टिर्देवता· स्मृताः ।
एवमेव क्रमेणैव कुर्यादुत्तममध्यमम् ॥ ४८ ॥

प्रथमावरणे देवानिन्द्रादीन् लोकपालकान् ।
कल्पयित्वा रविस्थाने प्रह्लाद तत्र कल्पयेत् ॥ ४९ ॥

विपर्यये तु द्वारस्य वामपार्श्वे प्रकल्पयेत् ।
द्वितीयावरणे सूर्य भौम स्कन्द तथैव च ॥ ५० ॥

पश्चिमाभिमुखान् कृत्वा काश्यपं मन्दमेव च ।
गुरु चोदङ्मुखान् विद्यात् धर्म सौम्य हरि पुनः ॥ ५१ ॥

शक्र ध्रुव च वेदांस्तु पश्चिमाभिमुखान्विदुः ।
गङ्गां सोम स्मर चैतान् दक्षिणाभिमुखानपि ॥ ५२ ॥

रुद्रमुत्तानपाद च देवान्वै पश्चिमामुखान् ।
देवान् सप्तदशैतांस्तु कारयेत यथाक्रमम् ॥ ५३ ॥

तृतीयावरणे त्र्यक्ष सुरां पद्म च पावकम् ।
पश्चिमाभिमुखान् कृत्वा विघ्नेश पुष्पदन्तकम् ॥ ५४ ॥

भौम दुर्गा तथा सप्तरोहिणीसयुता क्रमात् ।
विवस्वन्त तथा मातॄरुत्तराभिमुखानिमान् ॥ ५५ ॥

पर्जन्य च तथा सन्ध्यां वादिक्कालमेव वै ।
प्रजापतिं तथा मित्र श्रीदेवी च भृशाश्वकम् ॥ ५६ ॥

ज्येष्ठामपि तथा मायां नारदं प्राङ्मुख विदु· ।
ऋषींश्च सप्त ब्रह्माण क्षत्तारं दक्षमेव च ॥ ५७ ॥

तीर्थमप्यरुण शान्तं महाभूत महीमपि ।
सती चोत्तरपार्श्वे तु दक्षिणाभिमुखान् विदु ॥ ५८ ॥
दक्ष च व्याहृति सिद्धि स्वाहा वै पश्चिमामुखाम् ।
गरुडेन युतान् देवाश्चतुस्त्रिंशदिमान् विदु ॥ ५९ ॥
पूर्ववद्वै बहिर्देवानेकादश च कल्पयेत् ।
विष्णुभूतयुतान् देवान् परिवारान् द्विसप्तति. ॥ ६० ॥
उत्तमोत्तममार्गेण परिवारानिमान् विदु ।
समर्थश्चोत्तम कुर्यादसमर्थोऽधम चरेत् ॥ ६१ ॥
नवभेदेन वक्ष्येऽहमर्चकान् परिचारकान् ।
अर्चको मन्त्रकल्पज्ञ शौचाचारसमायुत· ॥ ६२ ॥
ऋत्विगुक्तगुणैर्युक्तो वैष्णवो भक्तिमानृजु ।
अनालस्य सत्यवादी प्रसन्नश्चैक उच्यते ॥ ६३ ॥
तथैकपरिचारश्च द्वौ प्रोक्तावधमाधमे ।
पूर्वोक्तगुणसयुक्तस्तथैकोऽर्चक उच्यते ॥ ६४ ॥
द्वौ प्रोक्तौ परिचर्तारौ तथैवाधममध्यमे ।
देवस्य परिवाराणामर्चनाद्यर्थमेव च ॥ ६५ ॥
अर्चकौ द्वौ च सप्रोक्तौ चत्वार परिचारका ।
अधमोत्तममार्गे स्यात् तथा वे मध्यमाधम· ॥ ६६ ॥
अर्चकाश्च त्रय प्रोक्ता पञ्च वै परिचारका. ।
एतैश्चोक्तगुणैस्तस्मादष्टौ मध्यममध्यमे ॥ ६७ ॥
चत्वारश्चार्चका· प्रोक्ता· पञ्च वै परिचारका· ।
(पञ्चार्चका रुद्रसख्या· परिचर्तार एव च ।)
मध्यमोत्तममार्गे तु तस्माच्छोडश कीर्तिना. ॥ ६८ ॥

षडर्चकाश्च सम्प्रोक्तास्त्रिगुणा परिचारका ।
चतुर्विंशतिकाश्चैते तस्मादेवोत्तमाधमे ॥ ६९ ॥

अर्चका विंशतिः प्रोक्तास्त्रिंशच्च परिचारकाः ।
एते पञ्चाशदित्युक्तास्तस्मादुत्तममध्यमे ॥ ७० ॥

पञ्चाशत्परिचर्तारः पञ्चविंशतिरर्चकाः ।
पञ्चसप्ततिकाश्चैते तस्मादेवोत्तमोत्तमः ॥ ७१ ॥

एवमेतैः समायुक्तान् तादृशैर्विभवैर्युतान् ।
श्रद्धाभक्तिसमायुक्तान् यत्नेनैव च कारयेत् ॥ ७२ ॥

विमानमधिकं स्याच्चेदधिकं सर्वमाचरेत् ।
उत्तमे चाधमं कर्म कुर्याच्चेत्स विनश्यति ॥ ७३ ॥

अधमे चोत्तमं कर्म यदि कुर्यात्तदुत्तमम् ।
उत्तमोत्तममार्गे तु सर्वं कर्म शुभावहम् ॥ ७४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नवविधार्चक-
परिचारकविधिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शिलाजातिशुभाशुभम् ।
गिरिजा भूमिजा चैव वारिजा च शिला भवेत् ॥ १ ॥

उत्तमा गिरिजा ज्ञेया मध्यमा भूमिजा भवेत् ।
वारिजा चाधमा प्रोक्ता प्रतिमादिषु कर्मसु ॥ २ ॥

विवर्णा स्फुटिता वृद्धा न ग्राह्या स्यात्कदाचन ।
सुस्निग्धास्फुटिता ग्राह्या तरुणा घोषवत्तरा ॥ ३ ॥

स्त्रीपुनपुसकाश्चेति त्रिविधा च शिला भवेत् ।
विशालामायतां कृष्णां स्त्रिय विद्याच्च ता शिलाम् ॥ ४ ॥

एकवर्णा घना स्निग्धा व्यक्तघोषा पुमान् भवेत् ।
अव्यक्तघोषवर्ण च कर्कश च नपुसकम् ॥ ५ ॥

नपुसक तु न ग्राह्यमिति पूर्वजदर्शनम् ।
पुभावेषु पुमान् ग्राह्य· स्त्रीभावेषु स्त्रिय हरेत् ॥ ६ ॥

एकस्या वा शिलाया तु तत्तद्देर्वा समाहरेत् ।
अधोमुखा· शिला· सर्वास्तस्मात्पार्श्वादथाङ्कयेत् ॥ ७ ॥

उन्नतस्तु शिरोभाग· प्रवणे पाद उच्यते ।
उन्नतप्रवणाभावे गौरव तु यत शिर· ॥ ८ ॥

शिरोभाग शिर कृत्वा विम्बेपु च पदौ पदे ।
शिरोमुखे तथा कार्यं बिन्बे चापि यथा शिला ॥ ९ ॥

एतौ स्पष्टौ तु विज्ञेयौ प्रशस्ता प्रतिमा प्रति ।
श्वेता च पद्मवर्णा च कुलुत्थाभा च मुद्गभा ॥ १० ॥

पाण्डरा माषवर्णा च कपोता भृङ्गसन्निभा ।
श्वेतपद्मकुलुत्थाभा ब्रह्मक्षत्रविशा हिता ॥ ११ ॥

मुद्गवर्णा तु शूद्राणा शेषा· साधारणा स्मृताः ।
सिरा विवर्ण· स्फुटितो भेदो रेखा च पञ्चम· ॥ १२ ॥

सुषिरश्चैव गर्भश्च सप्त दोषा· शिलागता ।
सिरया यजमानस्य कुल भवति निन्दितम् ॥ १३ ॥

वैवर्ण्य कीर्तिनाशाय स्फुटित कुलनाशनम् ।
भेदाद्भवति बन्धूना भेदनं तु तथैव हि ॥ १४ ॥

वैरूप्य रेखया चैव सुषिरात्स्थाननाशनम् ।
छेदने तक्षणे चापि मण्डल यत्र दृश्यते ॥ १५ ॥

सगर्भा तां शिला विद्याद् द्रुमे चापि तथा विदु· ।
भेकोऽहि शलभो गोधा वृश्चिको गृहगौळिका ॥ १६ ॥

आखु· खद्योतकश्चापि कृकलासो दृषज्जलम् ।
चित्रको गोनसश्चापि सिकताकूर्ममत्स्यकाः ॥ १७ ॥

षोडशैते शिलागर्भास्तेषा लक्षणमुच्यते ।
मञ्जिष्टवर्णे मण्डूको गर्भ भवति मण्डले ॥ १८ ॥

कृष्णे भुजङ्गमं विद्याच्छलभो नीलवर्णक ।
पीतके मण्डले गोधा वृश्चिक स्याद्गवेधुके ॥ १९ ॥

कपोतवर्णे गर्भे स्यान्मण्डले गृहगौलिका ।
कपिले मूषिक विद्यात् खद्योतो मरुसंनिभे ॥ २० ॥

अरुणे कृकलास स्याद्गुडवर्णेऽश्मको भवेत् ।
आपो निस्त्रिंशवर्णे तु विचित्रे चित्रक विदुः ॥ २१ ॥

गवेधुकाभेऽस्य रुचो गोनस तत्र निर्दिशेत् ।
कूर्माभे कूर्म एव स्याच्छ्यामे मत्स्यो भवेद् ध्रुवम् ॥ २२ ॥

जलाद्भयमरेर्भीति. सस्यनाशस्तथैव च ।
गोपीडा विषयेऽशान्तिस्तस्कराच्चाग्नितो भयम् ॥ २३ ॥

अर्थहानिरवर्षश्च गर्भस्रावो विवर्षता ।
राष्ट्रनाशो महाव्याधिर्वाक्कण्ठबलहीनता ॥ २४ ॥

एते दोषा. क्रमेणोक्ता गर्भेष्वेतेषु सत्सु वै ।
तस्मात्परीक्षा कर्तव्या बेरं शैल च दारवम् ॥ २५ ॥

अलक्ष्ये गर्भचिह्नेऽपि शोधनोपाय उच्यते ।
ब्राह्मी वज्री च शूली च विष्णुक्रान्ता कुबेरदृक् ॥ २६ ॥
अजाक्षीरेण सपिष्टञ्च शिलाया तत्र लेपयेत् ।
एकरात्रपरिक्लेदाद्बोधावृश्चिकयोर्वपुः ॥ २७ ॥
प्रतिभासे तु तत्तोय सम्प्रक्षाल्य प्रदर्शने ।
सहदेवी च मासी च वटश्रृङ्ग तथैव च ॥ २८ ॥
गोक्षीरेणैव सपिष्टञ्च कल्क तत्र प्रलेपयेत् ।
एकरात्रसमायोगे कूर्मदर्दुरयोर्वपुः ॥ २९ ॥
त्रिशूलभूतजा धात्रीर्गोक्षीरेणैव लेपयेत् ।
त्रिरात्रात्प्रतिभासस्तु कृकलासो झषस्तथा ॥ ३० ॥
फल कुबेरकुष्ठ च मांसी च करवीरकम् ।
मुक्ता स्त्रीस्तन्ययुक्त च शेषप्राणिप्रदर्शनम् ॥ ३१ ॥
लेपयेद्वारुणैर्मन्त्रै· सर्वान् सङ्घान् पृथक् पृथक् ।
प्रलेपेषु कृतेष्वेषु न स्याच्चेद प्रदर्शनम् ॥ ३२ ॥
सा शिला च सुसग्राह्या विधिना बेरपीठयो ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अज्ञातगर्भपरीक्षाविधिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

अथ बेराय वक्ष्यामि शिलासङ्ग्रहण क्रमात् ।
परीक्ष्य शुभनक्षत्र शुभलग्न पुरैव तु ॥ १ ॥

आचार्यो यजमानश्च तद्दिने तत्परायणौ ।
पूजयित्वा हरिं देवममितं चानपायिनम् ॥ २ ॥

गरुडं च समावाह्य स्थण्डिले सम्यगर्चयेत् ।
इममर्थं समुद्दिश्य कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ३ ॥

शुभे मुहूर्ते सम्प्राप्ते देवेशं सम्प्रणम्य च ।
एवमेतत्परीक्षामः प्रसीद भगवन्निति ॥ ४ ॥

परीत्य मन्दिरं पश्चाच्छकुनानभिलक्ष्य च ।
शुभानि यानि चोक्तानि गच्छेद्यत्र शिला भवेत् ॥ ५ ॥

अशुभं यत्र दृश्येत निमित्तं सन्निवृत्य च ।
कृत्वा तु शान्तिहोमं च पश्चाद्वै शिल्पिना सह ॥ ६ ॥

आचार्यः पुरतो गच्छेद्विष्णुर्मा पात्वितीरयन् ।
वने वा जलपार्श्वे वा गिरिपार्श्वत एव च ॥ ७ ॥

यत्र संलक्ष्यते युक्ता शिला सा शुभलक्षणैः ।
तस्यास्तु दक्षिणे पार्श्वे प्रतीच्यां वा मनोरमे ॥ ८ ॥

अङ्गारं तर्पयित्वा तु रक्षां तत्र विधाय च ।
खानयित्वा तु परितः शिलायाश्च यथार्हकम् ॥ ९ ॥

शिलां छित्त्वा समुद्धृत्य पार्श्वयित्वा तु तां क्रमात् ।
रेखाबिन्दुकलङ्कादीन् लक्षयित्वा गुणान्विताम् ॥ १० ॥

दोषहीनां विदित्वा तु युक्तां तामभिमन्त्र्य च ।
शिलापार्श्वे बलिं दद्याद्वनराजाय चोच्यते ॥ ११ ॥

उद्वास्य तत्र वसतो देशो देवा इति ब्रुवन् ।
भूतयक्षपिशाचानां नागानां च यथादिशम् ॥ १२ ॥

बलिं दत्त्वा नमोऽन्तेन तत्तन्नाम्नैव तद्बलिम् ।
पूर्वेद्युरेव शर्वर्यामुद्दिष्टदिवसाद्गुरुः ॥ १३ ॥

शान्तिहोमं ततः कुर्याद्देवीभ्यां च पृथक् पृथक् ।
तत्तद्दैवत्यमन्त्रं च हुत्वा मन्त्रविचक्षणः ॥ १४ ॥

अङ्गहोमं च हुत्वा तु मूलहोमश्च हूयताम् ।
साधनानि ततो नीत्वा होमस्योत्तरपार्श्वतः ॥ १५ ॥

तक्षकं च समाहूय शिल्पशास्त्रविशारदम् ।
धान्यराश्युपरि न्यस्य ताटनीं गुलिकामपि (वुलिकामपि ?) ॥ १६ ॥

वस्त्रेणोपरिसछाद्य तत्पार्श्वे शिल्पिनं तथा ।
वस त्वमत्र चेत्युक्त्वा संविधाय गुरुस्ततः ॥ १७ ॥

तस्यैव दक्षिणे देशे कलशान् पञ्च विन्यसेत् ।
धान्यराशौ क्रमेणैव कलशान् विधिना न्यसेत् ॥ १८ ॥

मृद्गन्धाक्षतपुष्पाम्बुकुशवारिषु पूरितान् ।
देवीभ्यां च पृथक् चैव तत्पार्श्वे कलशान् न्यसेत् ॥ १९ ॥

वस्त्रेणोपरि सञ्छाद्य रक्षां सम्यग्विधाय च ।
शान्तचक्रौ खगेशं च तस्य पार्श्वे समर्चयेत् ॥ २० ॥

तस्य दक्षिणपार्श्वे तु पौण्डरीकं विधानतः ।
अग्निं संसाध्य तस्मिन्वै बिल्वपत्रैर्घृताप्लुतैः ॥ २१ ॥

श्वेताब्जैः कुमुदैर्वापि विष्णुसूक्तपुरःसरम् ।
मूर्तिमन्त्रैः क्रमेणैव सर्वासां पर्षदामपि ॥ २२ ॥

तत्तन्मन्त्रैश्च जुहुयादुदुत्यं चित्रमित्यपि ।
ततः प्रतिसरां बध्वा तस्याश्चैव तु पश्चिमे ॥ २३ ॥

सर्व सलक्ष्य मान च किञ्चिन्न्यूनाधिक तु वा ।
मध्यसूत्र तथालम्बेत्पार्श्वसूत्रे च लम्बयेत् ॥ ३५ ॥

मुखादिभागान् सलक्ष्य धातुरागैश्च रेखयेत् ।
यथा लक्ष्य भवेत्स्पष्ट तथा चिह्न च कारयेत् ॥ ३६ ॥

किञ्चिदप्यधिक कृत्वा तालमान च मानवित् ।
एतयो· पार्श्वतश्चापि घन नाह च मानत ॥ ३७ ॥

विसृज्य तक्षक पश्चात्स्थापितै कलशै· क्रमात् ।
स्नापयेत्ता शिला छिद्याद् देवदेव्योरपि पृथक् ॥ ३८ ॥

ततश्च ताडनी चापि उलिकामपि तत्क्षणात् ।
सङ्गृह्य स्वयमाचार्यो विष्णुगायत्रिमुच्चरन् ॥ ३९ ॥

उदुत्यमिति चोक्त्वा तु छिद्याच्चैवोत्तरामुख ।
स चापि तक्षक सर्व स्वशास्त्रोक्त च कारयेत ॥ ४० ॥

सर्वतश्छेदयित्वा तु व्यक्त चिह्न यथा भवेत् ।
स्विष्टाकारं च जुहुयात्ततो हुतभुजि क्रमात् ॥ ४१ ॥

आचार्यदक्षिणा दद्याद्यथोक्तां शक्तितोऽपि वा ।
यजमानस्तु तत्काले तत्तत्कर्मकृतामपि ॥ ४२ ॥

तत शकटमारोप्य प्लव वापि यथार्हत ।
उत्तान च पुन पाद समारोप्यालय नयेत् ॥ ४३ ॥

स्थापिते पथि रात्रौ तु चक्रशान्तौ समर्चयेत् ।
एवमेव च गत्वा वै देवालयसमीपत· ॥ ४४ ॥

अवरोप्याप्रमादेन भूमौ यन्त्रैरपि क्रमात् ।
आचार्यस्तक्षकश्चैव तावुभौ तत्परायणौ ॥ ४५ ॥

प्रतिमा लक्षणैर्युक्ता तक्षकै· कुशलैरपि ।
हेयदेश व्यपोह्यैव शिलाप्रतिमकोविदै· ॥ ४६ ॥

कारयेदप्रमादेन चिरकालेन चात्वर ।
साङ्गोपाङ्ग च प्रत्यङ्ग यथार्ह दर्शनीयकम् ॥ ४७ ॥

स्थानक चासन चापि श्रीभूमीसहित क्रमात् ।
कारयित्वाप्रमादेन स्थापयेत्तद्बहि पदे ॥ ४८ ॥

अङ्गोपाङ्ग तत सर्व यावन्निम्न प्रकल्पयेत् ।
घटशर्करया पश्चात्सयोज्य च विधानवित् ॥ ४९ ॥

देवस्योक्तेन मार्गेण वर्णैश्चित्रता नयेत् ।
सर्ववर्णसमायुक्त साङ्गोपाङ्ग च सुन्दरम् ॥ ५० ॥

अथवा कारयेद्विद्वा श्चक्रशङ्खौ च साश्रयौ ।
पादाश्रय वा कुर्वीत चित्रार्थ वा भवेद्यथा ॥ ५१ ॥

शिलामय दारुमय ध्रुव कुर्वन् विधानवित् ।
चित्रवर्णयुत कुर्याद् ध्रुव तद्वच्च कौतुकम् ॥ ५२ ॥

चित्रवर्णयुतानेव कारयेत सपीठकान् ।
एकबेरप्रतिष्ठा चेद्वर्णहीन शिलामयम् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठाप्य पूजयेदिति शासनम् ।
अन्यत्र ब्रह्मभागात्तु वर्णहीन शिलामयम् ॥ ५४ ॥

कथञ्चिदिति न स्थाप्य दारव चाह पूर्वज· ।
दारवप्रतिमा कुर्याद्दारुणैकेन बुद्धिमान् ॥ ५५ ॥

शयान दारव बेरं न कुर्यादिति केचन ।
स्थानक नरसिंह च शिलयैव प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥

त्रिविक्रम च वाराह कारयेत विधानवित् ।
केवल नरसिह तु वर्णहीन शिलामयम् ॥ ५७ ॥

देवीभ्या रहित कुर्यात्तितीर्षुर्भवसागरम् ।
शत्रूणां विजयायैव पश्चान्मुक्तिप्रदायकम् ॥ ५८ ॥

शिलामय ध्रुव बेर वर्णवत्सुप्रतिष्ठितम् ।
कर्तु स्थानस्य देशस्य सर्वसम्पत्कर मतम् ॥ ५९ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शिलासङ्ग्रहणविधिर्नाम त्रयोदशोऽध्याय ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

अथात· शैलबेरस्य वक्ष्यते स्थापनाविधि ।
ध्रुवस्य स्थापन कुर्यादयने चोत्तरे शुभे ॥ १ ॥

दक्षिणे वाथ पुण्यर्क्षे स्थिरराशौ विशेषत ।
मार्गशीर्ष च माख द्वौ वर्जयेत्तु प्रयत्नत· ॥ २ ॥

तस्मात्तु दिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्तथा ।
शूलस्थापनमार्गेण यागशाला प्रकल्प्य च ॥ ३ ॥

अलङ्कृत्य च तन्मध्ये शय्यावेदी प्रकल्पयेत् ।
पञ्चाग्नीना तु कुण्डानि कारयेत्तद्विधानत ॥ ४ ॥

अधिवास तथा कुर्याद्बेरशुद्ध्यर्थमेव च ।
जलगव्यकुशोदेषु प्रत्येक तु दिन दिन ॥ ५ ॥

श्वभ्र कृत्वा तु तत्प्राच्यां धान्यान्यास्तीर्य चोपरि ।
कलशान् सप्त सपूर्णान् सोपस्थानान्निधाय च ॥ ६ ॥

विधिवत्कलशैर्वेरमभ्यर्च्य स्नापयेत्तत· ।
पञ्चशयनान्यास्तीर्य भूषयित्वार्चयेत्तथा ॥ ७ ॥

बध्वा प्रतिसरा बिम्बं शाययित्वा विचक्षण· ।
उत्तराच्छादन कुर्याद्वस्त्रेणैव गलादध: ॥ ८ ॥

यथोक्तेन विधानेन पञ्चाग्न्याघारमाचरेत् ।
होता हौत्रक्रमेणाग्नौ सभ्ये हौत्र प्रशसति ॥ ९ ॥

निरूप्याज्यं तथाध्वर्यु परिषिच्य च वैष्णवम् ।
हुत्वा पुरुषसूक्त च विष्णुसूक्त तत· परम् ॥ १० ॥

सर्वदैवत्यहोम च जहुयादुक्तमार्गत ।
पश्चादाहवनीयाग्नौ पौरुष सूक्तमेव च ॥ ११ ॥

वैष्णव चतुरावर्त्य हुत्वा चैन्द्र जुहोति वै ।
अन्वाहार्ये सुहोतव्य वैष्णव च जयानपि ॥ १२ ॥

अभ्याधानान् राष्ट्रभृतौ ब्राह्म तत्र जुहोति च ।
गार्हपत्ये च होतव्य शतमावर्त्य वैष्णवम् ॥ १३ ॥

जुहुयादावसथ्ये तु विष्णुसूक्तमत·परम् ।
रुद्रसूक्त ततो हुत्वा रात्रिशेष व्यपोह्य च ॥ १४ ॥

तत प्रभाते स्नात्वैव पञ्चस्वग्निषु वैष्णवम् ।
विष्णुसूक्त च हुत्वैषामन्तहोमश्च हूयताम् ॥ १५ ॥

गर्भालयं प्रविश्याथ पदानि परिकल्प्य च ।
दैविकाश त्रिधा कृत्वा ह्यश पूर्व व्यपोह्य च ॥ १६ ॥

पश्चिमे चैकभागे तु स्थापयेत स्थित हरिम् ।
अथवा तद्द्विभागे वा स्थापयेदिति निश्चय. ॥ १७ ॥

देवस्य दक्षिणे पार्श्वे श्रिय वामे मही तथा ।
कुड्यकौतुकयोर्मध्ये मुन्यो स्थानमुदाहृतम् ॥ १८ ॥

प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव रत्नन्यास समाचरेत् ।
बेरं गर्भालय नीत्वा ध्रुवसूक्त समुच्चरन् ॥ १९ ॥

विष्णुसूक्त ततो जप्त्वा पौरुष सूक्तमेव च ।
स्थापयेत् ध्रुवबेरं तु देव्यौ च स्थापयेत्क्रमात् ॥ २० ॥

तत्तन्मन्त्र समुच्चार्य मुनी च स्थापयेत्क्रमात् ।
आसीन तु हरि देव मानुष्ये किञ्चिदाश्रिते ॥ २१ ॥

स्थापयेदासनस्योर्ध्वे रत्नन्यास समाचरेत् ।
आचार्यस्थापकादीनामृत्विजा दक्षिणां ददेत् ॥ २२ ॥

शिलामय महद्बेरं करैर्धार्य न चेत्कृतम् ।
बेरशुद्धिक्रिया सर्वा शक्त्या कृत्वा यथोचिताम् ॥ २३ ॥

तस्मात्प्रतिष्ठाकालात्तु पूर्वमेव स्थिरोदये ।
बलवद्भि सुवासोभिर्भगवद्भक्तिसयुतै· ॥ २४ ॥

रज्जुभि· सुदृढै सम्यग्बध्वा बेरं यथार्हकम् ।
समुद्धृत्य च यन्त्रैश्च विमान प्रविशेत्क्रमात् ॥ २५ ॥

प्रविश्यान्तर्विमान तु ध्रुवस्थान समीक्ष्य च ।
न्यस्तरत्न समासाद्य तदूर्ध्वस्थ यथा भवेत् ॥ २६ ॥

मौञ्जीपाशैस्तथान्यैश्च यन्त्रैश्च स्वस्तिकेन तु ।
खादिराद्यैस्तु याज्ञीयैर्दारुभि सारवत्तरै ॥ २७ ॥

कृत्वा यन्त्र यथायोग्य ध्रुव तामवनि यथा ।
न स्पृशेत्तु यथा बेरं कुर्यादुपरिबन्धनम् ॥ २८ ॥

दृढमेव समास्थाप्य बेरं तत्राप्रमादत ।
पश्चान्मुहूर्ते सप्राप्ते त्वाचार्य· शिल्पिना सह ॥ २९ ॥

तन्महाबेरयन्त्व च शनैरेव विसृज्य वै ।
स्थापयेदप्रमादेन रत्नोपरि यथा दृढम् ॥ ३० ॥

ऋजुत्व च दिशां वीक्ष्य सम्यक् सूत्रविलम्बनै· ।
स्थापयेदचलं बेरमष्टबन्ध प्रयोजयेत् ॥ ३१ ॥

अथवा शिल्पिना पूर्व बेरं सस्थाप्य तद् दृढम् ।
मुहूर्ते मन्त्रसयुक्तमाचार्य· स्थापयेत्क्रमात् ॥ ३२ ॥

किट्टवालुकयोरष्टौ लाक्षाशर्करयोश्च षट् ।
अश्मनोऽपि च तावन्तौ माषगैरिकयोरुभौ ॥ ३३ ॥

गुग्गुलोरेक एव स्यादेतान् भागान्प्रचूर्णयेत् ।
तैलाज्यनवनीतानि मधूच्छिष्टं च योजयेत् ॥ ३४ ॥

एतत्सर्वं समालोड्य यथापाक विपाचयेत् ।
अष्टबन्धस्त्वय प्रोक्त· प्रतिमाना मनीषिभि· ॥ ३५ ॥

विधिना स्थापयेद्देव शिल्पिभि शास्त्रकोविदै. ।
कारयेदक्षिमोक्षान्त बिम्ब नयनबन्धनम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शिलाबेरस्थापनविधिर्नाम चतुर्दशोऽध्याय ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

अथात· सप्रवक्ष्यामि बेरार्थं दारुसङ्ग्रहम् ।
खादिरं चासनं वाथ साल वा तिमिश तथा ॥ १ ॥

चन्दन चम्पक वाथ बन्धूक शाकमेव वा ।
शुद्धदेशे समुद्भूतमृजु परिणत शुभम् ॥ २ ॥

निर्दोष गुणभूयिष्ठ दृष्ट्वा कर्म समारभेत् ।
शिलाग्रहणवद्वृच्छेदाचार्यस्तक्षकेण तु ॥ ३ ॥

वृक्षमूले बलि दद्याद्वनराजाय इत्यत. ।
उद्वास्य तत्र वसतो यस्मिन् देशे इति ब्रुवन् ॥ ४ ॥

शान्तिहोम ततो हुत्वा पुण्याह तत्र वाचयेत् ।
शिलासङ्ग्रहणोक्तेन विधिना कलशान् न्यसेत् ॥ ५ ॥

आत्मप्रतिसराबन्ध शयन चात्मरक्षगम् ।
स्वप्नसन्दर्शन होम सर्व पूर्ववदाचरेत् ॥ ६ ॥

तत प्रभाते शुद्धात्मा स्नात्वा चाहतवाससा ।
वृक्ष प्रदक्षिण कृत्वा प्रोक्षणै प्रोक्षण चरेत् ॥ ७ ॥

सङ्गृह्य परशु पश्चाद्गायत्री वैष्णवी जपन् ।
सोमं राजानमित्युक्त्वा छिद्याच्चैवोत्तरामुख ॥ ८ ॥

पश्चात्तक्षकमाहूय वस्त्राभरणभूषितम् ।
परश्वथाद्यैस्तेनैव छेदयित्वा यथार्हकम् ॥ ९ ॥

भूमौ निपतिते वृक्षे चोर्ध्वभागो मुख भवेत् ।
सव्यपोह्य त्वच पश्चात्सारं सङ्गृह्य तत्र च ॥ १० ॥

कलशैरभिषिच्याथ पञ्चभि· पूर्ववत्क्रमात् ।
भूतयक्षपिशाचानां नागाना च बलि ददेत् ॥ ११ ॥

अग्नि विसर्जयेच्चापि यथोक्ता दक्षिणा दिशेत् ।
ततः स भृत्यैस्तद्दारु शकटोपरि यन्त्रितम् ॥ १२ ॥

यथोचित समादाय स्वस्तिसूक्त समुच्चरन् ।
गत्वा जलेन सशोध्य शूल सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

दारवी प्रतिमा वापि कुर्यादेकेन दारुणा ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे दारुसङ्ग्रहण नाम पञ्चदशोऽध्याय· ॥

षोडशोऽध्यायः

अथात सप्रवक्ष्यामि बेरशूलस्य लक्षणम् ।
ध्रुवबेरोक्तमानेषु यथा प्रोक्तेषु तेषु च ॥ १ ॥

इष्टमान विनिश्चित्य दशताल प्रकल्पयेत् ।
विधिवद्बेरयोग्याना दारूणा काष्ठकारुभि· ॥ २ ॥

मूलमग्र च विज्ञाय शूलान् सम्यक् प्रकल्पयेत् ।
स्थानकासनशय्यानां चतुरष्टाश्रवृत्तकान् ॥ ३ ॥

अर्धेन षष्टिरङ्गुल्य· पश्चाद्दण्डस्य चायति· ।
नाहश्चापि चतुर्विशच्चतुर्दश षडङ्गुलम् ॥ ४ ॥

ऊरुदण्डस्य चायाम पञ्चविंशतिकाङ्गुल ।
नाह षोडश चोद्दिष्टो भागो जान्वोरुदाहृत ॥ ५ ॥

जङ्घादण्डस्य चायामश्चोरुदण्डसमो भवेत् ।
द्वादशाङ्गुलको नाहस्तस्यापि परिकीर्तित· ॥ ६ ॥

गोलक चापि गुल्फस्य मान पार्ष्ण्योर्द्विगोलकम् ।
पार्श्वस्थदण्डयोर्मानमनुरूप प्रकल्पयेत् ॥ ७ ॥

नाह तयो समुद्दिष्टमादित्याङ्गुलसम्मितम ।
कटिदण्डस्य चायाम षोडशाङ्गुलमिष्यते ॥ ८ ॥

द्विभाग तस्य विस्तारमुत्सेधस्तु षडङ्गुल ।
मध्यदण्डस्य चायाम द्वात्रिंशत्समुदाहृतम ॥ ९ ॥

विस्तारं च घन चापि कटिदण्डवदिष्यते ।
बाहुदण्डस्य मान स्यादङ्गुलाना तु विंशति ॥ १० ॥

तस्यार्ध नाहमुद्दिष्ट प्रकोष्ठश्चैकविंशति ।
अङ्गुलीना तथा नाभौ नवाङ्गुलमुदाहृतम ॥ ११ ॥

बाहुप्रकोष्ठजङ्घानामूर्वोरपि तथैव च ।
सबन्धदारुदेशाना प्रमाण च यथोचितम ॥ १२ ॥

वक्रमङ्कुशवत्कुर्यादग्र तेषा यथा दृढम् ।
पाणिपादतलायामश्चादित्य ङ्गुल उच्यते ॥ १३ ॥

घनमर्धाङ्गुल प्रोक्त तौ तु ताम्रेण योजयेत ।
यद्यासन स्यात्फलका चतुरङ्गुलमुन्नताम् ॥ १४ ॥

उचितायतविस्तारामासने योजयेद्गुरु ।
वशदण्डस्य चाग्रेण सार्धद्वाविंशदङ्गुलम् ॥ १५ ॥

व्यपोह्य वक्षोदण्ड च योजयेत्तद्विधानवित् ।
वक्षोदण्डोपरिष्टात्तु नाह स्यात द्वादशाङ्गुल ॥ १६ ॥

कट्यूर्वोर्दण्डयोश्चापि पार्श्वदण्डौ सुयोजयेत् ।
अनुक्तमत्र यच्चापि युक्त्या तक्ष्णा च कारयेत ॥ १७ ॥

अथ श्रीभूमिदेव्योस्तु शूलमान प्रवक्ष्यते ।
नारायणस्य देवस्य बाहुमानेन योजयेत् ॥ १८ ॥

वेदाङ्गुलाधिक मान नवतालं तयोर्यथा ।
शूलान् सकल्पयेत्लक्ष्म्यादेवीभ्यां च पृथक्क्रमात् ॥ १९ ॥

वंशदण्डस्य चायामं षट्पञ्चाशत्तथाङ्गुलम् ।
बाह्वोर्द्वादश चोद्दिष्ट पार्श्वण्डो यथोचित ॥ २० ॥

नवाङ्गुलस्तयोर्नाह उभयो समुदाहृत ।
वक्षोदण्डस्य चायामश्चतुर्विंशाङ्गुलो भवेत् ॥ २१ ॥

ऋत्वङ्गुलश्च विस्तार उत्सेधो भाग उच्यते ।
कटिदण्डस्य चायामो मुख त्र्यङ्गुलमुन्नतम् ॥ २२ ॥

षडङ्गुलस्तु विस्तारस्तस्यापि परिकीर्त्यते ।
ऊरुदण्डस्य चायामो यवद्वयमुदाहृतम् ॥ २३ ॥

यवो नाह· समुद्दिष्टो जानुभाग प्रकल्पयेत् ।
जङ्घा चोरुसमा नाहे दशाङ्गुलमुदाहृतम् ॥ २४ ॥

चरण भाग उद्दिष्टो देव्योरेव क्रमेण च ।
बाहुदण्डस्य चायाम षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ २५ ॥

तदर्धमेव नाह प्रकोष्ठ सप्तदशाङ्गुल ।
नाह तस्याङ्गुल तस्य शिष्ट देववदाचरेत् ॥ २६ ॥

इति सङ्क्षेपत प्रोक्तं शूलमान तपोधना. ।
नारायणस्य देवीभ्यामपि चैव प्रधानत ॥ २७ ॥

अन्येषां परिवाराणामुक्ततालप्रमाणत· ।
शूलश्च कल्पयित्वैव स्थापयेद्गुरुरन्तर· ॥ २८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शूललक्षण नाम षोडशोऽध्यायः ॥

सप्तदशोऽध्यायः

अथात सम्प्रवक्ष्यामि शूलसंस्थापनाविधिम् ।
स्थापनादिवसात्पूर्वं नवमे वाथ सप्तमे ॥ १ ॥

पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्विधिना चाङ्कुरार्पणम् ।
प्रमुखे दक्षिणे वापि यज्ञशाला प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥

हस्तैकादशविस्तारं चतुरश्र समन्तत ।
कूटागारं प्रपा वापि यथोत्सेधस्थलान्विताम् ॥ ३ ॥

तन्मध्ये च चतुर्दिक्षु विस्तरात्सर्वत समाम् ।
अरत्निमात्रमुत्सेधा कुर्याच्छयनवेदिकाम् ॥ ४ ॥

शालाया परित कुर्यादग्निकुण्डानि पञ्च हि ।
ऐशान्ये यज्ञशालाया श्वभ्र च परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥

पूर्वेद्युरपराह्णे च स्थापनादिवसात्क्रमात् ।
यज्ञशालामलङ्कुर्यात्सपताका वितानकै. ॥ ६ ॥

मुक्तादामादिकैरन्यैर्यथा स्याच्छुभदर्शनम् ।
तोरणानि च तत्रैव स्थापयेच्च चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥

दर्भमालाभिरावेष्ट्य गोमयेनोपलेपयेत् ।
तस्या रात्रौ प्रदोषे च वास्तुहोम च कारयेत् ॥ ८ ॥

ततः पुरस्ताच्छ्वभ्रस्य कलशान् सप्त विन्यसेत् ।
धान्यवेद्या विधान च श्वभ्र चापि समर्चयेत् ॥ ९ ॥

श्वभ्रस्य दक्षिणे पार्श्वे चतुस्ताल समन्ततः ।
धान्यवेदी च सङ्कल्प्य दर्भांस्तत्र समास्तरेत् ॥ १० ॥

आस्तीर्याहतवस्त्राणि शूलानादाय चादरात् ।
बालागारात्ततो देव स्वस्तिसूक्त समुच्चरन् ॥ ११ ॥

श्वभ्रे सस्थापयेत्तत्र प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ।
शूलाश्चापि तथा नीत्वा सर्वान् लक्षणत कृतान् ॥ १२ ॥

क्षीरप्रक्षालितान् कृत्वा तैलेनाभ्यज्य वै ततः ।
असङ्कुलान्समादाय देवीशूलै. समं क्रमात् ॥ १३ ॥

गायत्री वैष्णवीं जप्त्वा तेषु वस्त्रेषु विन्यसेत् ।
विपर्यासो यथा न स्यात्तथा स्थापनमाचरेत् ॥ १४ ॥

स्नापयेत्कलशैर्देवांश्चतुर्भिर्दशभिर्युतै ।
स्नापयित्वा क्रमेणैव तच्छिष्टैरेव वारिभि ॥ १५ ॥

प्रोक्षयेदपि शूलांश्च तत्तद्देव्योरथान्तरे ।
श्वभ्राद्देव समुत्थाप्य पीठे शुद्धाम्बरेण तु ॥ १६ ॥

परिधाय समभ्यर्च्य विग्रहै षड्भिरव्ययम् ।
शयन सप्रकल्प्यैव शय्यावेद्या विधानत ॥ १७ ॥

देवस्य दक्षिणे पार्श्वे शूलाना च तथैव च ।
वस्त्रैश्च शयन कृत्वा देव शूलै सहानयेत् ॥ १८ ॥

तत प्रतिसरा बध्वा शूलानां च प्रकोष्ठके ।
शाययेत्सहशूलाश्च यद्वैष्णवमिति ब्रुवन ॥ १९ ॥

उत्तरच्छदवस्त्रैश्च शाययित्वा ततो बुध ।
पश्चानामप्यथाग्नीनामाघारं जहुयु क्रमात् ॥ २० ॥

आघारानन्तरं सभ्ये यजेद् व्याहृतिवैष्णवम् ।
उपजुह्वा च तां हुत्वा जुहुयाच्चरुणा बुध ॥ २१ ॥

पुरस्तादेव सभ्यस्य तिष्ठन् हौत्र प्रशसयेत् ।
पश्चादावाहयेद्देव मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ २२ ॥

सभ्याग्नौ तत्क्रमेणैव समावाह्य विधानवित् ।
निर्वाप च तत कृत्वा तत्क्रमेणाहुतीर्यजेत ॥ २३ ॥

तथैवाहवनीयाग्नौ वैष्णव चैन्द्रमेव च ।
आग्नेय पौरुष सूक्त क्रमेण जुहुयात्तत ॥ २४ ॥

अन्वाहार्ये यजेद्याम्य विष्णुसूक्त च नैर्ऋतम् ।
वारुण गार्हपत्ये च वैष्णव मारुत तथा ॥ २५ ॥

आवसथ्ये तु कौबेरमैश सौरं च तत्र वै ।
मिन्दाहुति च जुहुयाज्जुह्वा च विधिवत्क्रमात ॥ २६ ॥

जुहुयाच्च पुन सभ्ये विष्णुसूक्त च वैष्णवम ।
ईङ्काराद्यास्ततो हुत्वा वैष्वक्सेन च गारुडम ॥ २७ ॥

सौदर्शन च हुत्वा तु तमग्नि परिषेचयेत ।
अन्तर्होम ततो हुत्वा अन्यानग्नीन्विसृज्य च ॥ २८ ॥

नृत्यैर्गेयैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेष नयेत्तत ।
अथाचार्य प्रभाते तु स्नात्वा नित्य समाप्य च ॥ २९ ॥

यजमानसमायुक्तो गर्भगेह प्रविश्य च ।
स्थापन यत्र देवाना पदमुक्त विचार्य च ॥ ३० ॥

पीठ च तमलङ्कुर्यादुक्तेनैव विधानत ।
प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव रत्नन्यास समाचरेत् ॥ ३१ ॥

आचार्यस्थापकादीनामृत्विजा दक्षिणां ददेत् ।
शुभे मुहूर्ते संप्राप्ते शयनादुत्थितं हरिम् ॥ ३२ ॥

शूले सार्धं समादाय द्वारपीठे च विन्यसेत् ।
मन्दिराभिमुखं पश्चाच्छूलाश्च परितो हरेः ॥ ३३ ॥

देवस्य देव्यो शूलास्तान्स्तत्तद्रूपाश्च कल्पयेत् ।
तल्लिङ्गं मन्त्रमुच्चार्य गायत्रीं वैष्णवीं ब्रुवन् ॥ ३४ ॥

स्थापयेद्देवदेवस्य शूलान् देव्योस्तत क्रमात् ।
वंशो वक्षस्तथापार्श्वे प्रथमं योजयेत्क्रमात् ॥ ३५ ॥

आधारदण्डयो पश्चाच्छूलान शिष्टान प्रयोजयेत् ।
पुण्याहं वाचयेत्काले सभ्यपग्नि विसर्जयेत् ॥ ३६ ॥

बालागारे च तं देवं सम्थाप्य विधिनार्चयेत् ।
ततः शिल्पिनमाहूय शास्त्रज्ञं प्रियदर्शनम् ॥ ३७ ॥

वस्त्रैराभरणैश्चापि पूजयित्वा सुतोप्य च ।
रज्जुबन्धादिकं कर्म तेनोक्तेनैव कारयेत् ॥ ३८ ॥

अत्रानुक्तं तु यत्सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तवच्चरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शूलस्थापनविधिर्नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि ध्रुवबेरविधिक्रमम् ।
उत्तमं शैलजं बेरं ताम्रजं चोत्तमोत्तमम् ॥ १ ॥

मध्यमं मृण्मयं ज्ञेयमधमं दारवं तथा ।
मोक्षार्थी शैलजं कुर्याद्राज्यकामी तु ताम्रजम् ॥ २ ॥

धनार्थी मृण्मय कुर्यात्पुत्रकामी तु दारवम् ।
सर्वप्रजासमृद्ध्यर्थं मृण्मयं चेति केचन ॥ ३ ॥

विमानगर्भगेहस्य विस्तारो यावदेव हि ।
ध्रुवबेरस्य मान तु तावन्मानमुदाहृतम् ॥ ४ ॥

तन्मानात्पादहीनं वाप्यर्धं वाथ तथैव च ।
विमानस्तम्भतुल्य वा द्वारमानसम तथा ॥ ५ ॥

यजमानप्रमाण वा ध्रुवबेर विधीयते ।
पादादि चोष्णीषान्तं तदूर्ध्वमानमिति स्मृतम ॥ ६ ॥

विमानगर्भविस्तारमानमानि तदुत्तमम् ।
विमानद्वारतुल्य च स्तम्भमान च मध्यमम् ॥ ७ ॥

यजमानप्रमाण तदधम परिचक्षते ।
विमाने चोत्तमे कुर्यात् ध्रुवबेरं तथोत्तमम् ॥ ८ ॥

उत्तमे चाधम बेरं न कुर्याद्द्विजसत्तम ।
अधमे चोत्तम बिम्ब यदि कुर्यात्तदुत्तमम् ॥ ९ ॥

बेरं द्वारसम श्रेष्ठमिति कैश्चिदुदाहृतम् ।
द्वारात्पादाधिक चाहु पादहीन तु केचन ॥ १० ॥

चित्र चित्रार्धक चैव चित्राभासमिति त्रिधा ।
मानोन्मानप्रमाणेन व्यक्त कुर्याद्विधानत ॥ ११ ॥

सर्वाङ्गमपि सदृश्य यत्तच्चित्र प्रकीर्त्यते ।
सर्वाङ्गमर्धदृश्यं यत्तदर्ध चित्रक मतम् ॥ १२ ॥

पटकुड्यादिलेख्य तच्चित्राभासमिति त्रिधा ।
उत्तमं चित्रमित्याहुश्चित्रार्ध मध्यम विदु ॥ १३ ॥

आभासमधमं प्रोक्तमाभासे तु न चार्चयेत् ।
दानहोमजपेष्वेव भावनार्थमिदं स्मृतम् ॥ १४ ॥

चित्रं चेच्छैलजं बिम्बमुत्तमोत्तममुच्यते ।
चित्रे तु शैलजं बिम्बं ताम्रजं मृण्मयेऽपि च ॥ १५ ॥

सर्वाण्यङ्गानि दृश्यानि भूषणान्यम्बराणि च ।
तत्तत्स्थाने प्रकुर्वीत सर्वाण्यपि विधानतः ॥ १६ ॥

सर्वसौन्दर्यसंयुक्तं शिल्पिभिः कारयेद्ध्रुवम् ।
स्थानके चासने वापि शयने वापि कारयेत् ॥ १७ ॥

शैलजं ध्रुवबिम्बं तु ब्राह्मणानां विशिष्यते ।
ताम्रजं क्षत्रियाणां च वैश्यानां मृण्मयं तथा ॥ १८ ॥

शूद्राणां दारवं प्रोक्तं वर्णानामप्यनुक्रमात् ।
सर्वेषां शैलजं श्रेष्ठं मृण्मयं चेति केचन ॥ १९ ॥

शैलजे दारवे चैवमर्धचित्रं विधीयते ।
सर्वाङ्गमर्धसंदृश्यमर्धमेव सदाचरेत् ॥ २० ॥

तद्भूषणानि सर्वाणि चार्धदृश्यानि कारयेत् ।
चित्रं वाप्यर्धचित्रं वा बेरं लक्षणसंयुतम् ॥ २१ ॥

कारयित्वा विधानेन स्थापनारम्भमाचरेत् ।
पदानि गर्भगेहे तु कृत्वा तानि विधानतः ॥ २२ ॥

षट्पञ्चाशद्द्विशतिकं पदं सूत्रेण सूचयेत् ।
पिष्टतोययुतेनैव रेखाः सप्तदशैव हि ॥ २३ ॥

प्रागग्राश्चोत्तराग्राश्च तावत्सूत्रसमा यथः ।
तन्मध्ये षोडशपदं ब्रह्मभागं प्रचक्षते ॥ २४ ॥

तस्यैव परितो दैवं पदत्रयसमावृतम् ।
चतुष्पदाधिकाशीति दैविक पदमुच्यते ॥ २५ ॥

तस्यापि परितो भाग पदद्वयसमावृतम् ।
मानुष्य च विजानीयात्पदं षण्णवति द्विजा· ॥ २६ ॥

तस्यापि परितश्चैव पदेनैकेन सवृतम् ।
पद षष्टिस्तु पैशाच भित्तिपार्श्वे समावृतम् ॥ २७ ॥

एव पदे कृते तत्र ब्रह्मस्थाने च मध्यमे ।
स्थापयेत्कौतुक बिम्ब विधिना सर्वयत्नतः ॥ २८ ॥

दैविक च त्रिधा कृत्वा द्विभाग पुरतस्त्यजेत् ।
अपरे स्थानक स्थाप्य मध्यभागेऽथवा पुनः ॥ २९ ॥

दैवमानुषयोर्मध्ये चासन सम्प्रकल्पयेत् ।
किन्तु दैविकसयुक्ते मानुष्ये शयनं स्मृतम् ॥ ३० ॥

दीर्घशालाविमान चेद्दैविके सर्वसयुते ।
मानुष्ये शयन कुर्यादर्हानर्हौ विचिन्त्य च ॥ ३१ ॥

मायां सह्लादिनी चैव किष्किन्ध सुन्दरं क्रमात् ।
पैशाचे च पदे कुर्याद् व्यजनेन समायुतम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मसूत्रप्रमाणं तु यवमात्रमिति स्मृतम् ।
तद्यव च द्विधा कृत्वा दक्षिणार्धे यथा भवेत् ॥ ३३ ॥

देवस्य मध्यसूत्र तत्तथैव स्थापयेद्धरिम् ।
भुवङ्गस्य सम प्रोक्तं स्थानके पीठमुन्नतम् ॥ ३४ ॥

भुवङ्गोपरि ताल वा ध्रुवपीठस्य चोन्नतिः ।
ध्रुवबेरस्य पादस्य प्रतिदिक्चतुरङ्गुलम् ॥ ३५ ॥

विस्तारमूर्ध्ववेद्यास्तु पद्मपत्रदलैर्युतम् ।
मण्डलं चतुरश्रं वा पीठं कुर्यात्तदर्हकम् ॥ ३६ ॥

त्रिवेदीसहित कुर्याद्विस्तारं तु यथार्हकम् ।
एव स्थानकपीठं स्यादासीने च प्रवक्ष्यते ॥ ३७ ॥

ध्रुवबेरं त्रिधा कृत्वा चैक सिहासनोच्छ्रयम् ।
तदर्ध विस्तृत प्रोक्तमुपधानेन सयुतम् ॥ ३८ ॥

पादाश्रयणपीठेन पद्माकारेण सयुतम् ।
यथासौन्दर्यक कुर्याच्छेष युक्त्या समाचरेत् ॥ ३९ ॥

बेरायामचतुर्भाग' शयनोच्छ्राय उच्यते ।
तत्तुरीयांशकोत्सेधः शिरोभागो विशेषतः ॥ ४० ॥

पार्श्वयोरुभयोश्चैव सम तत्र व्यपोह्य च ।
शेषभोग त्रिधावेष्टय्च पञ्चवर्णसमायुतम् ॥ ४१ ॥

अधः पुच्छ शिरश्चोर्ध्वं सर्वदेहं तु वेष्टयेत् ।
तदुत्सङ्गतले देवं शयानं सम्प्रकल्पयेत् ॥ ४२ ॥

फणानां पञ्चकं कुर्याद्विषवेगसमायुतम् ।
एवमेव प्रकुर्वीत स्थानासनशयानकम् ॥ ४३ ॥

पीठ कृत्वा प्रयत्नेन स्थापनारम्भमाचरेत् ।
बिम्ब सलक्षण कुर्यात्सर्वाभरणसंयुतम् ॥ ४४ ॥

शिल्या प्रतिमा (शिलाप्रतिमया?) देवपादपीठ शिलामयम् ।
योजयित्वा विधानेन युक्तलक्षणसयुतम् ॥ ४५ ॥

शूलस्थापनमार्गेण स्थापयेत्तद्विचक्षणः ।
स्थानक वासनं वापि शयान वा विधानतः ॥ ४६ ॥

तत्तत्स्थान समालोक्य स्थापयेत् सुदृढ क्रमात् ।
ध्रुवस्य कौतुकस्यापि स्थले रत्न समर्पयेत् ॥ ४७ ॥

पीठे गर्भं तथा कुर्याद्भागनिम्नेन सयुतम् ।
तालविस्तारसयुक्त कृत्वा तत्र पदानि वै ॥ ४८ ॥

पञ्चविंशतिमध्यादि पदानि परिकल्पयेत् ।
तन्मध्ये ब्रह्मभाग· स्यात्परितश्च पदानि तु ४९ ॥

दिग्देवतानामष्टाना साध्यादीना स्मृतानि वै ।
तत्तत्पदे च मन्त्रैस्तैस्तत्रत्याश्च समर्चयेत् ॥ ५० ॥

धातुबीजांश्च तैर्मन्त्रै· सौवर्णानष्टमङ्गलान् ।
कूर्म त गरुड चापि सौवर्णेन गजेन च ॥ ५१ ॥

पञ्चायुधैश्च सौवर्णैर्वर्णचिह्नै· समन्वितम् ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय स्रुक्स्रुवादीनि सर्वश· ॥ ५२ ॥

अन्येषां वर्णभेदाना तत्तच्चिह्नानि योजयेत् ।
रत्नानि स्पर्शयेच्छूल यथार्ह स्थापयेत्तथा ॥ ५३ ॥

शिल्पिना सुदृढ कृत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
एव स्थानकमुद्दिष्टमासने तु प्रवक्ष्यते ॥ ५४ ॥

सिहासने प्रकुर्वीत रत्नन्यास पदे क्रमात् ।
रत्नानि स्पर्शयेच्छूल तथा तत्रापि कल्पयेत् ॥ ५५ ॥

शयन चासन चोर्ध्वे रत्नन्यासो विधीयते ।
बेरमध्य यथा स्पर्श तथा रत्न समर्पयेत् ॥ ५६ ।

अथवा पादयोः पार्श्वे रत्नन्यासं समाचरेत् ।

रत्नानि प्राणवद् ध्यात्वा तथा धातूंश्च धातुवत् ॥ ५७ ॥
बीजानि चेन्द्रियाणीति तथा ध्यायेत् त्वय बुधः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे ध्रुववेरविधि-
र्नामाष्टादशोऽध्यायः ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

पूर्वोक्तेन विधानेन स्थापितं तु शिलामयम् ।
सर्वत्र यवमात्रेण विहीन तत्प्रमाणतः ॥ १ ॥

घटशर्करयोर्मध्ये पट्टिकापि च वर्णकैः ।
तद्यव पूरयेत्तत्र तत्प्रमाणं यथोचितम् ॥ २ ॥

शर्करां चापि ससाध्य यथायोगं यथाविधि ।
निर्यासेन कपित्थस्य युक्तेनैवाम्बुना सह ॥ ३ ॥

सपिष्टां शर्करां स्निग्धामालिप्य च यथाक्रमम् ।
अशुकाद्यैश्च सुश्लक्ष्ण दर्शनीय च कारयेत् ॥ ४ ॥

शिलोर्ध्वे यवमात्र तु शर्करालेपन स्मृतम् ।
कारयित्वा विधानेन चित्रे चित्रार्धके तथा ॥ ५ ॥

नवं च मृदु सूक्ष्मं च तान्तवं वस्त्रमाहरेत् ।
अग्र पाद विदित्वा तन्मुखं पृष्ठ तथैव च ॥ ६ ॥

अग्र मूर्ध्नि च मूर्धादि मुखमूर्ध्वे तथैव च ।
पृष्ठमन्तस्तथा पादे पुच्छं पादान्तमेव च ॥ ७ ॥

योजयेत्पटमेवं वै विपरीत न चाचरेत् ।
शैलस्य मृण्मयस्यापि दारवस्य ध्रुवस्य च ॥ ८ ॥

बेरस्य वर्णसयोगे त्वक्स्थाने वर्णमुच्यते ।
सर्वाङ्ग च समाच्छाद्य तिलमात्र घन पुनः ॥ ९ ॥

शर्करामौक्तिकाख्यं च समालिप्य यथाविधि ।
सुश्लक्ष्ण दर्शनीय च कृत्वोर्ध्वे च तथैव तत् ॥ १० ॥

भूषणानि च सर्वाणि यथोक्तानि च कारयेत् ।
वर्णान् यथोक्तान् सगृह्य सुवर्णेन च मिश्रितान् ॥ ११ ॥

उक्तेनैव विधानेन तत्तदर्हं विचिन्त्य च ।
तत्तत्प्रदेश ज्ञात्वैव तत्तद्वर्ण प्रयुज्य च ॥ १२ ॥

शिल्पिना शिल्पशास्त्रोक्तं तत्र वै योजयेत्क्रमात् ।
अथवा शर्करामेव समालिप्य पट विना ॥ १३ ॥

मौक्तिकाख्य समालिप्य तत्तद्वर्णाश्च योजयेत् ।
अथवा तिलमात्रेण हीन बिम्ब च कारयेत् ॥ १४ ॥

ऊर्ध्वे पट विना तत्र मौक्तिकाख्य प्रलिप्य च ।
यथोक्तानपि वर्णाश्च योजयेच्च यथाक्रमम् ॥ १५ ॥

दारव ध्रुवबेरं च यथोक्तेनैव दारुणा ।
कारयित्वा विधानेन स्थापयित्वा च पूर्ववत् ॥ १६ ॥

शर्करालेपनाद्याश्च शिलावत्कारयेत्क्रियाः ।
शैलजे दारवे चापि बिम्बे चैष विधिः स्मृतः ॥ १७ ॥

शिल्पिना कारयित्वैवं प्रतिष्ठामारभेत्पुन. ।
वर्णहीनं ध्रुवं बेरं यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ १८ ॥

ध्रुवबेरार्चनं चेत्तु वणयुक्त तु कारयेत् ।
ध्रुवबेरोक्तमानेन कारयित्वैव मध्यमे ॥ १९ ॥

अर्चास्थानेऽर्चनार्थं यत्स्थापयेत्तद् ध्रुवार्चनम् ।
मानोन्मानप्रमाणेन व्यक्तं कृत्वैव सर्वतः ॥ २० ॥

सर्वाङ्गोपाङ्गसम्पूर्णं कारयेत विधानतः ।
सहजं शङ्खचक्रौ च हस्तपादाश्रयान्वितम् ॥ २१ ॥

शङ्खचक्राश्रयोपेत कारयित्वा यथाविधि ।
यथोक्तेन विधानेन कृत्वा चैवाक्षिमोचनम् ॥ २२ ॥

जलाधिवासनादीनि कारयेत्तदनुक्रमात् ।
शिलास्थापनमार्गेण स्थापयेदचल तथा ॥ २३ ॥

प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ।
विशेषमत्र वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः ! ॥ २४ ॥

उत्सवं कर्तुकामश्चेदौत्सव बिम्बमाहरेत् ।
अक्ष्युन्मेषादिकं तद्वत्कारयेदौत्सवस्य तु ॥ २५ ॥

कुम्भपूजां तत. कृत्वा देवपार्श्वे निधाय च ।
प्रमुखे विन्यसेत्प्राज्ञ कलशांश्च चतुर्दश ॥ २६ ॥

अन्तःस्थ स्नापयेद्देव कलशैस्तैर्यथाविधि ।
बन्धयित्वा प्रतिसरा पुण्याह वाचयेत्तत॰ ॥ २७ ॥

तस्मात्कुम्भ समुद्धृत्य यागशालां विनीय च ।
शयनानि विना तत्र शय्यावेद्याश्च मध्यमे ॥ २८ ॥

धान्यराशि च कृत्वैव तत्र कुम्भं न्यसेत्पुनः ।
यथोक्ताग्निषु होमांश्च जुहुयात्तु यथाविधि ॥ २९ ॥

यदि स्यादौत्सवं बिम्ब बाह्ये श्वभ्रे तथैव च ।
कलशै· स्थापयित्वैव कुम्भेन सह चोन्नयेत् ॥ ३० ॥

शयनानि तदास्तीर्य शय्यावेद्यां तु शाययेत् ।
प्रभाते कुम्भमानीय पुनरन्तः प्रविश्य च ॥ ३१ ॥

कुम्भाच्छक्ति समानीय बेरे तत्राचले तथा ।
तां ध्यायेदचलां शक्ति मन्त्रेणावाहयेत्ततः ॥ ३२ ॥

औत्सव वामपार्श्वे च स्थापयेन्मुखमण्डपे ।
तस्मादौत्सवबिम्बे तु दीपाद्दीपमिव क्रमात् ॥ ३३ ॥

शक्त्या देव समावाह्य पुण्याह वाचयेत्पुनः ।
आसनादिभिरभ्यर्च्य हवींष्यपि निवेदयेत् ॥ ३४ ॥

त्रिकाल स्नानसयुक्त प्रातर्मध्याह्नयोस्तु वा ।
स्नानकर्मसमायुक्तमर्चयेत विधानतः ॥ ३५ ॥

आवाहनविसर्गाभ्यां विना तौ नित्यमर्चयेत् ।
स्नपने प्रमुखे तत्र मण्डपे च विशेषत. ॥ ३६ ॥

स्नपनोक्तक्रमेणैव कलशान् विन्यसेत्क्रमात् ।
कलशादीन् समादाय प्रविश्याभ्यन्तरं ततः ॥ ३७ ॥

कलशैः स्नापयेद्देवं मन्त्रैर्युक्तैर्यथाविधि ।
ध्रुवार्चनप्रतिष्ठायामर्चने स्नपनेऽपि च ॥ ३८ ॥

विशेषोऽयमिति प्रोक्तः सर्वमन्यत्सम भवेत् ।
शिलालये ध्रुव बेरं शिलयैव विधीयते ॥ ३९ ॥

ताम्रेण वा प्रकुर्वीत ध्रुवबेरं शिलालये ।
दारव मृण्मय वापि यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ ४० ॥

इष्टकाभिर्विमानं चेच्छैलजं ताम्रजं तु वा ।
मृण्मयं दारवं वाथ ध्रुवबेरं च कारयेत् ॥ ४१ ॥

पूर्वोक्तविधिना दारुशूलसंस्थापने कृते ।
यथोक्ताश्च मृदः सर्वाः समाहृत्य विधानतः ॥ ४२ ॥

संपेष्य शोधयित्वैव यथोक्तं सर्वमौषधम् ।
चूर्णानि च यथोक्तानि कषायाणि विधानतः ॥ ४३ ॥

योजयित्वा यथाभागं गन्धैरपि सहैव च ।
निर्यासेन कपित्थस्य युक्तं नादेयवारिणा ॥ ४४ ॥

पेषयित्वा मृदः सम्यक् संस्कृत्य च विधानतः ।
साधयित्वाथ मासं वा मासार्धं वा निधाय च ॥ ४५ ॥

नारिकेलस्य सारेण त्रिवृतां रज्जुमाहरेत् ।
रज्जुभिर्बन्धयेच्छूलं यथा तत्सुदृढं तथा ॥ ४६ ॥

बन्धयित्वाष्टबन्धं च शूलमालिप्य सर्वशः ।
मृदं च तां समादाय शूलमालेपयेत्तथा ॥ ४७ ॥

शूलोपरि प्रमाणं यच्चतुर्भागं विभज्य च ।
तत्त्रिभागं मृदा कुर्याद्रज्जुबन्धसमायुतम् ॥ ४८ ॥

घटशर्करया वस्त्रं मौक्तिकावर्णसंयुतम् ।
पूरयेदन्यभागं च तत्प्रमाणविधानतः ॥ ४९ ॥

शर्करां च समालिप्य पटं संयोज्य पूर्ववत् ।
मौक्तिकाख्यं मृदालिप्य भूषणानि प्रकल्प्य च ॥ ५० ॥

यथोक्तेन विधानेन वर्णानपि सुयोजयेत् ।
मृण्मयं ध्रुवबेरं चेत्कारयेदेवमेव तु ॥ ५१ ॥

अर्धचित्र न कुर्वीत ध्रुववेरं च मृण्मयम् ।
शूलाधारद्वय कुर्यात्ताम्रनालसमायुतम् ॥ ५२ ॥

खादिरं ताम्रदण्ड वा भित्तिस्थ सुदृढ चरेत् ।
छिद्र कृत्वा तदाधारे शूल यन्त्रेण योजयेत ॥ ५३ ॥

ध्रुव तद्योजयित्वैव बेरपृष्ठस्य मध्यमे ।
तत्पृष्ठस्कन्धमध्ये च तदाधारे च योजयेत ॥ ५४ ॥

शूले छिद्र न कर्तव्य कुर्याच्चेत्स विनश्यति ।
साश्रयौ शङ्खचक्रौ च कारयित्वा विचक्षण· ॥ ५५ ॥

हस्तबन्ध च ताम्रेण कृत्वा मूलस्य पादयो·।
ताम्रनाल सुयोज्यैव ताम्रपत्र तलेऽर्पयेत् ॥ ५६ ॥

एवं स्थानकमुद्दिष्टमासन तु प्रवक्ष्यते ।
आसने चैकमाधार पृष्ठस्कन्धे तु कारयेत् ॥ ५७ ॥

शयनं चेदनन्तोर्ध्वे चाधारे शूलमर्पयेत् ।
पृष्ठमध्ये च पादे च स्कन्धे च मकुटेऽप्यथ ॥ ५८ ॥

शेषभोग यथा शूल न दृश्येत्कारयेत्तथा ।
शेषोत्सङ्गे यथा बेरं शयान कारयेत्तथा ॥ ५९ ॥

रज्जुबन्धमृदाद्याश्च क्रिया· पूर्ववदाचरेत् ।
यथा क्रिमीणां नाश· स्यादोषधीभिस्तथाचरेत् ॥ ६० ॥

ताम्रेण ध्रुवबेरं चेन्मधूच्छिष्टविधानत· ।
स्निग्ध कृत्वाथ तेनैव सर्वाङ्ग पूर्णमेव तत् ॥ ६१ ॥

विधिना भूषणैर्युक्त दर्शनीय च कारयेत् ।
श्लक्ष्णयैत्र मृदा बेरमालिप्यैव च तत्पुन· ॥ ६२ ॥

विंशोऽध्यायः

ध्रुवबेरस्य भेदं च प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ।
स्थानकं त्रिविधं प्रोक्तं योगं भोगं तथैव च ॥ १ ॥

वीरहस्थानकं चेति तेषां भेद इहोच्यते ।
कारयेत्तु विधानेन देवदेवं चतुर्भुजम् ॥ २ ॥

हस्तं च दक्षिणं पूर्वमभयं वरदं तु वा ।
हस्तं चापि तथा वामं पूर्वं कट्यवलम्बितम् ॥ ३ ॥

दक्षिणापरहस्तेन चक्रं सम्यक् प्रगृह्य च ।
वामेनापरहस्तेन शङ्खमुद्धृत्य सुस्थितम् ॥ ४ ॥

सौम्यदृष्टिसमायुक्तं सर्वदेवनमस्कृतम् ।
श्रिया देव्या च भूदेव्या रहितं योगसंज्ञिकम् ॥ ५ ॥

देवदेवं च कृत्वा तु दक्षिणे भृगुमर्चकम् ।
मार्कण्डेयं तथा वामे पुष्पाञ्जलियुतं मुनिम् ॥ ६ ॥

एकजानुसमासीनं देवं वीक्ष्यार्चनोद्यतम् ।
सौम्यवेषसमायुक्तं कारयेत विधानतः ॥ ७ ॥

कुड्यकौतुकयोर्मध्ये मुन्योः स्थानकमुच्यते ।
भृगुपुण्यार्चितं यत्तद्योगस्थानमुदाहृतम् ॥ ८ ॥

भूमिपुण्यार्चितं कैश्चिद्योगस्थानमुदीरितम् ।
तत्र दक्षिणतो भूमिं वामे पुण्यं च कारयेत् ॥ ९ ॥

पद्मं वामेन हस्तेन गृहीत्वान्यं प्रसार्य च ।
देवं किञ्चित्समीक्ष्यैव विस्मयोत्फुल्ललोचनाम् ॥ १० ॥

देवस्य दक्षिणे पार्श्वे श्रियं देवीं तथैव च ।
दक्षिणेनैव हस्तेन गृहीत्वा फुल्लमुत्पलम् ॥ ११ ॥

हस्त वाम प्रसार्यैव पश्यन्तीमीषदच्युतम् ।
वामपार्श्वे मही देवी विधानेनैव कारयेत् ॥ १२ ॥

बाहुप्रमाण देवस्य देव्योर्मानमुदाहृतम् ।
भृगु च दक्षिणे कुर्याद्वामे पुण्यमुनि तथा ॥ १३ ॥

एकजानुसमासीनौ कारयेदर्चकौ तथा ।
एवं देवीसमायुक्तं भोगस्थानकमुच्यते ॥ १४ ॥

दण्डक दक्षिणे कुर्याद्वामे पुण्यमुनि तथा ।
एकजानुसमसीन देवमुद्वीक्ष्य सुस्थितम् ॥ १५ ॥

गरुड च तथा वामे देवमुद्वीक्ष्य सुस्थितम् ।
भोगस्थानकमित्येतत्केचिदाहुर्मनीषिण ॥ १६ ॥

श्रीभूमिभ्यां मुनिभ्यां च रहित वीरह विदु ।
रहितं शङ्खचक्राभ्यां केवल देवमेव वा ॥ १७ ॥

देवीभ्यां रहित चापि भूमिपुण्यार्चनायुतम् ।
कैश्चिद्वीरहमित्युक्तमासन तु प्रवक्ष्यते ॥ १८ ॥

योग भोग तथा वीरमासन च त्रिधा विदु ।
सिहासने समासीन देवेश कारयेत्तत ॥ १९ ॥

श्रीभूमिभ्यां च रहित भृगुपुण्यार्चितं तथा ।
योगासनमिति प्रोक्तं भूमिपुण्यार्चित तु वा ॥ २० ॥

सिहासने तथासीनं देवं देव्यौ सहासने ।
आसने च तथा कृत्वा कारयेदर्चकौ मुनी ॥ २१ ॥

पृथक् पीठे कृते देव्यौ भोगहानि प्रयच्छतः ।
भित्तिपार्श्वे परे कुर्यात्सितचामरधारिणीम् ॥ २२ ॥

देव वीक्ष्य स्थिता माया दक्षिणे वामत· स्थिताम् ।
सह्लादिनी प्रकुर्वीत सितचामरधारिणीम् ॥ २३ ॥

किष्किन्ध सुन्दर चाथ चामर धारिणौ तथा ।
दक्षिणोत्तरयोर्मूर्ध्नि न्यस्तपाणियुतावपि ॥ २४ ॥

आदित्यचन्द्रौ कुर्वीत भोगासनमिद स्मृतम् ।
पुष्पाञ्जलियुताभ्या च भूमिपुण्यार्चित तथा ॥ २५ ॥

देवीभ्या रहित चेत्तद्वीरासनमिद विदु ।
सिहासनोर्ध्वत पादौ न्यस्यासीन तथा हरिम् ॥ २६ ॥

उरू वस्त्रेण ब"वेव जान्वोरूर्ध्वे प्रसारितौ ।
हस्तौ च विन्यसेदेतत्कैश्चिद्वीरासन स्मृतम् ॥ २७ ॥

योग भोग तथा वीरं शयन च त्रिधा भवेत् ।
ऊर्ध्वानन शयान च पादौ सम्यक् प्रसार्य च ॥ २८ ॥

चतुर्हस्त द्विहस्त वा चक्रशङ्खौ विनैव च ।
वामहस्तं प्रसार्यैव किञ्चिदुन्मील्य चक्षुषी ॥ २९ ॥

मकुटे दक्षिण हस्तमुपधाने तु सन्यसेत् ।
नाभिपद्मसमासीन ब्रह्माणं पद्म चायुधान् ॥ ३० ॥

भित्तिपार्श्वाश्रयान् कुर्यात्तत्तद्वर्णसमायुतान् ।
पादपार्श्वे च भित्तौ च कारयेन्मधुकैटभौ ॥ ३१ ॥

जानुमात्रसमुद्रस्थावुग्रवेगसमन्वितौ ।
दह्यमानावनन्तस्य विषज्वालाभिरेव तौ ॥ ३२ ॥

भूमिपुण्यार्चित चैतच्छयन योगमुच्यते ।
किञ्चिद् द्वारं समालोक्य किञ्चित्पार्श्वसमाश्रयम् ॥ ३३ ॥
शयानं चोपधाने च सन्न्यस्य मकुट तथा ।
किञ्चिद्दक्षिणकर्णे च स्पृष्ट्वा तत्रोपधानके ॥ ३४ ॥
सन्न्यस्य दक्षिणं हस्त मकुट तेन सस्पृशेत् ।
किञ्चित्कुञ्चितमार्गेण वामहस्तं प्रसारयेत् ॥ ३५ ॥
पादं दक्षिणमादाय पद्मा स्वोरुद्वये न्यसेत् ।
हस्ताभ्या मर्दयेत्पाद विस्मयोत्फुल्ललोचना ॥ ३६ ॥
भूमी वाम तथा पादमूरौ विन्यस्य मर्दयेत् ।
ब्रह्मादिदेवान् कुर्वीत पूर्वोक्तेन विधानत· ॥ ३७ ॥
एतद्वै भोगशयन वीरशय्या प्रवक्ष्यते ।
न स्पृशेन्मकुट किञ्चिदुपधाने यथा तथा ॥ ३८ ॥
सन्न्यस्य दक्षिणं हस्त तत्रैव मकुट न्यसेत् ।
द्वारं सम्यक् समालोक्य शयान कारयेद्बुध ॥ ३९ ॥
हस्तद्वय तथा कुर्याच्चतुर्भुजमथापि वा ।
शङ्खचक्रधरौ द्वौ च भुजौ कुर्याद्विधानत ॥ ४० ॥
स्थानकादिषु भेदोऽय ध्रुवबेरे विधीयते ।
सर्वाभ्युदयधर्मार्थी स्थानक सम्यगाचरेत् ॥ ४१ ॥
सुप्रतिष्ठार्थकामार्थी कारयेदासनं बुधः ।
अविनाशनमोक्षार्थी शयन परिकल्पयेत् ॥ ४२ ॥
योगार्थी योगमार्ग च भोगार्थी भोगमार्गकम् ।
वीर्यार्थी वीरमार्ग च वीरह मार्गमाचरेत् ॥ ४३ ॥

ताम्रजे ध्रुवबेरे तु शैलजेऽपि तथैव च ।
शैलज परिवाराणा मृण्मये मृण्मय तथा ॥ ४४ ॥

दारवे दारव चापि विपरीत न कारयेत् ।
दुर्गागरुडसूर्यास्तु सर्वत्रापि शिलामया ॥ ४५ ॥

मृण्मया दारवा वापि विपरीत न दोषकृत् ।
विघ्नेशविष्वक्सेनौ च तथैवेति च केचन ॥ ४६ ॥

स्थानके ध्रुवबेरे तु स्थानका परिवारकाः ।
आसने तु समासीना शयने शयन न च ॥ ४७ ॥

ध्रुवे शयाने त्वासीनान् स्थितान् वा कारयेद्बुध. ।
कौतुके च स्थिते कुर्यात्स्थानकान् परिवारकान् ॥ ४८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे स्थानकासनशयन-
भेदविधिर्नाम विंशोऽध्याय ॥

एकविंशोऽध्यायः

अत:परं प्रवक्ष्यामि देवाना वर्णमुत्तमम् ।
शुद्ध सङ्कीर्णकश्चैव वर्णभेदस्त्वनेकधा ॥ १ ॥

सर्वेषा पञ्चमूर्तीनामादिर्नारायण स्मृतः ।
वर्णानामपि सर्वेषामादि श्याम उदाहृत ॥ २ ॥

श्यामवर्ण हरे रूप तस्माच्छ्रेष्ठतमं विदुः ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय श्वेतवर्णः प्रशस्यते ॥ ३ ॥

क्षत्रियाणा हितार्थाय रुक्माभ चैव कथ्यते ।
रक्ताभा प्रतिमा प्रोक्ता वैश्याना हि हिताय वै ॥ ४ ॥

सस्यश्याम हरे रूप शूद्राणामृद्धिद क्रमात् ।
चतुर्युगान् समुद्दिश्य चतुर्वर्णान् क्रमाद्विदु॰ ॥ ५ ॥

युगानां चैव सर्वेषा श्याम योग्यतम भवेत् ।
सर्वेषामेव वर्णाना श्याम एव प्रशस्यते ॥ ६ ॥

श्यामवर्ण हरे रूप सर्वकामफलप्रदम् ।
सर्वप्रजानामृद्ध्यर्थ सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ७ ॥

राष्ट्राभिवृद्धिद चैव राज्ञां च बलवर्धनम् ।
ग्रामशान्तिकरं चैव सस्यानामभिवर्धनम् ॥ ८ ॥

सर्वेषा चैव पुष्ट्यर्थमायुर्वृद्ध्यर्थमेव च ।
पत्नीभृत्यमनुष्याणां पशूनामृद्धिमादिशेत् ॥ ९ ॥

यजमानेप्सित सर्व शीघ्रमेव प्रयच्छति ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्यामरूप च कारयेत् ॥ १० ॥

आलय विधिवत्कृत्वा ध्रुवबेरं तथैव च ।
शैलज मृण्मय वापि दारवं वा ध्रुव तथा ॥ ११ ॥

वर्णयुक्त प्रधान स्यात् ध्रुवबिम्ब सलक्षणम् ।
देवदेवस्य पार्श्वे तु दक्षिणे तद्विधानतः ॥ १२ ॥

श्रीदेवी दक्षिणे कुर्यात्प्रवालाभां सुलोचनाम् ।
महीं वामे तु कुर्वीत श्यामलाङ्गी शुभाननाम् ॥ १३ ॥

ब्रह्माण दक्षिणे भित्तौ प्रवालाभ च वामत ।
श्वेताभ शङ्करं भित्तौ कारयेत्तद्विधानत. ॥ १४ ॥

चित्राभासौ च कर्तव्यौ ब्रह्मेशौ तौ चतुर्भुजौ ।
कुड्यकौतुकयोर्मध्ये दक्षिणोत्तरयो क्रमात् ॥ १५ ॥

मार्कण्डेय प्रवालाभ रत्नाभ भृगुमर्चकम् ।
प्रथम द्वारपाल तु मणिक जलदप्रभम् ॥ १६ ॥

तत्पत्नी वामत. सन्ध्यामग्निवर्णा च कारयेत् ।
द्वितीय द्वारपाल च दक्षिणे तापस सितम् ॥ १७ ॥

वामे तु सिद्धिद पीत कुर्यात् द्वौ द्वारपालकौ ।
अथवा शङ्खचक्रौ तौ द्वितीयद्वारपालकौ ॥ १८ ॥

शङ्ख शङ्खनिभ चैव रक्ताभ चक्रमेव च ।
विष्वक्सेन च रक्ताभ विधिनैव च कारयेत् ॥ १९ ॥

किरीटिन चतुर्बाहु शङ्खचक्रगदादिभि. ।
विभूषित सुखासीन सर्वमन्यच्च विष्णुवत् ॥ २० ॥

श्रीवत्स ब्रह्मसूत्र च कौस्तुभ च विनैव तम् ।
विष्वक्सेन तथा कृत्वा नवतालेन माननः ॥ २१ ॥

ध्रुवकौतुकसयुक्त विष्वक्सेन च कारयेत् ।
रुक्माभ गरुड कुर्यात्प्राञ्जलि द्विभुज वरम् ॥ २२ ॥

पक्षद्वयसमायुक्त शुकपिञ्जरवाससम् ।
शिशुनैव च नागेन समालम्बितबाहुकम् ॥ २३ ॥

इन्द्र नवार्धतालेन सत्याभ वज्रपाणिनम् ।
इन्द्रादिपरिवाराणा गरुडस्य तथैव च ॥ २४ ॥

हीनेऽपि कौतुके बिम्बे ध्रुवबेरं तु कारयेत् ।
अग्नि किंशुकपुष्पाभ कुर्याच्छक्तिधरं तथा ॥ २५ ॥

इन्द्र विनान्यानग्न्यादीन् नवतालेन मानतः ।
यमराज पितृपति कृष्णाभ दण्डपाणिनम् ॥ २६ ॥

तथैव शूलपाणि च निर्ऋति नीलवर्णकम् ।
वरुण चापि नीलाभ दण्डपाशभृत तथा ॥ २७ ॥

तथा सुवर्णवर्णाभ वायु चाप्यसिधारिणम् ।
विषादमिन्द्रनीलाभ कुबेरं दण्डपाणिनम् ॥ २८ ॥

ईशान शूलपाणि च पाटलीकुसुमप्रभम् ।
आदित्यमतिरक्ताभ पद्मपुष्पधरं परम् ॥ २९ ॥

तृतीयद्वारि किष्किन्ध दक्षिणे त्वग्निवर्णकम् ।
तत्रैव वक्रतुण्ड च प्रवालाभ तथैव च ॥ ३० ॥

वामपार्श्वेऽग्निवर्ण च तीर्थं च द्वारपालकम् ।
नागराज सुवर्णाभ तत्पार्श्वेचैव कारयेत् ॥ ३१ ॥

श्वेताभ नीलवस्त्र च कारयेदिति केचन ।
अथवा वक्रतुण्ड च नागराजं तथैव च ॥ ३२ ॥

[ईशानोदानयोर्मध्ये शान्तवद्विखनोमुनिम् ।
मरीचि काश्यप चैव भृगुमत्रि तथैव च ॥ ३३ ॥]

तृतीयावरणे द्वारपालकौ तौ च कारयेत् ।
अग्निवर्ण नराकारं चक्रं वै चक्रचूलिनम् ॥ ३४ ॥

आसीन गरुडोपेत ध्वज कुर्याद्विधानतः ।
तथा शङ्ख नराकारं शङ्खाभ शङ्खचूलिनम् ॥ ३५ ॥

महाभूतस्य श्वेतस्य पीठ सम्यक् समाचरेत् ।
विमानानामलङ्कारं परिवारालय तथा ॥ ३६ ॥

प्रतिमाविधिवर्णं च विस्तराद्भृगुरुक्तवान् ।
सर्वं च शिल्पशास्त्रेण शिल्पिभि कारयेत् क्रमात् ॥ ३७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते स॒र्चनाधिकारे वर्णभेदविधि-
र्नामैकविंशोऽध्यायः ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

अथो विमानबेरादिप्रमाणप्रतिपत्तये ।
अङ्गुलीना तु सज्ञाना सङ्ख्यामान च वक्ष्यते ॥ १ ॥

मानमात्रशरीरोत्था स्मृता अङ्गुलयस्त्रिधा ।
परमाणुरणुश्चैव त्रसरेणुस्तथैव च ॥ २ ॥

पिचुकेशाग्रकनखास्तथा तिलयवा इति ।
क्रमादष्टगुणैरेतैर्मित मानाङ्गुलं भवेत् ॥ ३ ॥

स्वहस्तेनाष्टतालोच्चो भवेन्मध्यमपूरुषः ।
तस्य दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलिपर्वणा ॥ ४ ॥

मध्यमेन मितं यत्तन्मात्राङ्गुलमिहोच्यते ।
ऊर्ध्वमान विनिश्चित्य दशतालादिसङ्ख्यया ॥ ५ ॥

तत्तालद्वादशांशोत्थ देहलब्धाङ्गुलं भवेत् ।
भूमिदेवालयादीना मान मानाङ्गुलेन वै ॥ ६ ॥

गृह शय्यासन यान पात्रमायुधमेव च ।
इध्मस्रक्स्रुवजुह्वादीन् कुर्यान्मात्राङ्गुलेन वै ॥ ७ ॥

भेदो मात्राङ्गुलस्यैव शाखाङ्गुलसमाह्वय॰ ।
मुष्टिमध्यप्रमेयः स्यादग्निकुण्डादिषु स्मृत॰ ॥ ८ ॥

ध्रुवाद्या॰ प्रतिमा॰ सर्वाः देहलब्धाङ्गुलेन वै ।
मात्रतत्त्वोक्तमूर्त्याख्या एकाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ ९ ॥

अश्विगोलकनेत्रद्विकलाद्यैर्व्यङ्गुल स्मृतम् ।
अग्निमध्यमरुद्राक्षसहजाख्याश्च त्र्यङ्गुलम् ॥ १० ॥

वेदाश्रमकवर्णाश्च भागस्तारकवन्धुकौ ।
प्रतिष्ठा चेति सप्तैते चतुरङ्गुलसञ्ज्ञकाः ॥ ११ ॥

सुप्रतिष्ठामहद्भूततीर्थाक्षाख्यास्तु पञ्चकम् ।
समयस्त्वङ्गगायत्रीरसकर्माणि षड्विदु ॥ १२ ॥

मुन्यब्धिगिरिलोकास्तु रोहिण्युष्णिक्समातृका॰ ।
प्राणायामश्च पातालमिति सप्ताह्वया मता॰ ॥ १३ ॥

वस्वृद्ध्यनुष्टुबैश्वर्यलोकपालाः सदिग्गजा॰ ।
परभावे नवाष्टानामाह्वया. सप्रकीर्तिता॰ (?) ॥ १४ ॥

ब्रह्मधर्मग्रहद्वारबृहत्यश्च नवाह्वया ।
पङ्क्त्यवस्थावताराश्च सहेज्यश्च दशाह्वयाः ॥ १५ ॥

त्रिष्टुब्रुद्राश्च विज्ञेयास्तथैवैकादशाह्वया॰ ।
मुख ताल यम चार्क कृच्छ्र च द्वादशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥

किष्कुहस्त इति प्रोक्त चतुर्विंशतिकाङ्गुलम् ।
अङ्गुल्य॰ पञ्चविंशत्यः प्राजापत्याख्यहस्तक॰ ॥ १७ ॥

षड्विंशत्यङ्गुलो हस्तो धनुर्ग्रह इति स्मृतः ।
धनुर्मुष्टिरिति प्रोक्त॰ सप्तविंशतिकाङ्गुल॰ ॥ १८ ॥

जगत्यतिजगत्यौ च शक्करी चातिशक्करी ।
तथैव चाष्टिरत्यष्टिर्धृतिश्चातिधृतिस्तथा ॥ १९ ॥

विकृतिश्च नवैतानि जगत्यादीन्यनुक्रमात् ।
विंशत्यादिशतान्ताना मानसज्ञा इति स्मृता ॥ २० ॥

त्रिंशदादि शतान्तानामिति केचिद्वदन्ति वै ।
प्रादेशस्तु प्रदेशिन्या तालो मध्यमया मित ॥ २१ ॥

गोकर्णोऽनामिकाङ्गुल्या वितस्ति. स्यात्कनिष्ठया ।
रत्नि सवृतमुष्टि स्यादरत्निः प्रसृताङ्गुलि· ॥ २२ ॥

किष्कुर्मुष्ट्यधिकोऽरत्निर्हस्तो मुष्टिद्वयो भवेत् ।
चतुर्हस्तस्तु दण्ड स्यादिति सज्ञा प्रकीर्तिता ॥ २३ ॥

अङ्गुल्यादिषु दण्डान्तास्तासु सख्यासु सज्ञिता· ।
मानैरेतैर्यथायोग विमानप्रतिमादिकम् ॥ २४ ॥

मानयित्वा यथामान कारयेद्विधिकोविद ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अङ्गुलसज्ञाविधि
द्वाविंशोऽध्याय· ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

इदानी सप्रवक्ष्यामि दशतालोन्नतक्रमम् ।
औन्नत्य पुरुषाकार पुरुषोत्तममानत· ॥ १ ॥

अजो हरिर्हरश्चैव दशतालेन मानतः ।
पादमारभ्य मर्धान्त सविंशतिशताङ्गलम् ॥ २ ॥

सार्धवेदाङ्गुला मूर्ध्ना ललाट तु तथा भवेत् ।
ललाट भागमेवोर्ध्वमुष्णीष गोलक भवेत् ॥ ३ ॥

अक्षिसूत्रात्पुटान्त स्यात्सार्धमात्रचतुष्टयम् ।
पुटाच्चुबुकसूत्रान्त भाग सार्धाङ्गुलो भवेत् ॥ ४ ॥

गलश्चार्धाङ्गुल' प्रोक्तो ग्रीवा तु चतुरङ्गुला ।
ग्रीवादिहृदयान्त च सार्धमात्र मुख भवेत् ॥ ५ ॥

हृदयान्नाभिसूत्रान्त नाभेरासीवनेस्तथा ।
सीवन्या जानुपर्यन्त पञ्चविंशतिकाङ्गुलम् ॥ ६ ॥

चतुर्मात्रस्तथा जानुर्जङ्घा चोरुसमा भवेत् ।
गोलको गुल्फदेशस्तु चरण भाग उच्यते ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वमान भवेदेतद्दशतालमिद विदु' ।
मेढ्रमूल त्रिमात्र स्यान्मेढ्र पञ्चाङ्गुल भवेत् ॥ ८ ॥

अण्डायाम चतुर्मात्र मेढ्रान्त लम्बित भवेत् ।
अक्षात्पादतलायाम द्वादशाङ्गुलमिष्यते ॥ ९ ॥

अक्षान्तात्पार्ष्णिकायाम द्व्यगुल च यवाधिकम् ।
पादाङ्गुष्ठं चतुर्मात्र तद्यवाधिकमायतम् ॥ १० ॥

प्रदेशिन्यास्तथायाम त्रिमात्र मध्यमाङ्गुलम् ।
त्र्यङ्गुलाऽनामिका प्रोक्ता द्विमात्रार्धा कनिष्ठिका ॥ ११ ॥

पादाङ्गुल्यायत प्रोक्त तल पञ्चाङ्गुलोन्नतम् ।
अङ्गुष्ठमूलात्पार्ष्ण्यन्तं तलायाम त्रयोदश ॥ १२ ॥

कनिष्ठाङ्गुलमूलात्तु पार्ष्ण्यन्त पञ्चगोलकम् ।
हिक्कासूत्रादधो बाहुः सप्तविंशाङ्गुलायतः ॥ १३ ॥

एकविंशाङ्गुलायाम प्रकोष्ठ समुदाहृत ।
सप्ताङ्गुलस्तलायाम षडर्ध मध्यमाङ्गुलम् ॥ १४ ॥

षण्मात्रा द्वियवाधिक्या तर्जनी वाप्यनामिका ।
अङ्गुष्ठदैर्घ्य षण्मात्र कनिष्ठायास्तथा भवेत् ॥ १५ ॥

सार्धरुद्राङ्गुल तारं वदनस्य विधीयते ।
कर्णयोरन्तरं यत्तच्छिरोविस्तार उच्यते ॥ १६ ॥

उष्णीषात् त्रिगुणार्धतु प्रमाण विस्तृत भवेत् ।
उष्णीषान्मध्यकेशान्त सार्धसप्ताङ्गुलायत ॥ १७ ॥

उष्णीषात्पार्श्वकेशान्तो दशमात्रायतो भवेत् ।
उष्णीषात्पृष्ठकेशान्त सार्धा मात्रास्त्रयोदश ॥ १८ ॥

कर्णाभ्या तु पुरोवक्त्रमेकविंशतिकाङ्गुलम् ।
केशान्ताच्च भ्रुवोर्मध्य द्व्यङ्गुल द्वियवाधिकम् ॥ १९ ॥

भ्रूदैर्घ्य पञ्चमात्रार्ध भ्रूवक्र चैकमात्रकम् ।
यवद्वय भ्रुवोर्मध्य यवार्ध तारमग्रयो ॥ २० ॥

मात्रैक द्वियव तारो भ्रूसङ्गम उदीरित ।
दृशोरन्तरग तारं यवाध्यर्ध द्विकाङ्गुलम् ॥ २१ ॥

यवाध्यर्ध कलायामो नेत्राभ्या समुदाहृत: ।
यव कनीनिकायामस्तावत्येव च विस्तृति: ॥ २२ ॥

एकादशयवायाम: शुक्लभाग इति स्मृत: ।
मध्यनेत्रप्रमाण स्याद्यवा सप्त प्रकीर्तिता ॥ २३ ॥

सार्धपञ्चयव कृष्ण ज्योतिमण्डलग यवम् ।
दृष्टिमध्ये यवाष्टांश सजीवज्योतिरिव तत् ॥ २४ ॥

नीलाञ्जनसमाभासा नवतिः पक्ष्मरोमकाः ।
सङ्गमैस्तु पुटात्पार्श्वे कृत्वा विनासिकायतः ॥ २५ ॥

मूलमध्याग्रनासाश्च त्वर्धमेक द्विमात्रकम् ।
यवाधिकाग्रनासा स्यात्पुट एकाङ्गुलः स्मृतः ॥ २६ ॥

गोजी च नासिकोत्सेधो द्व्यङ्गुलः समुदाहृतः ।
षड्यवं त तमा (वान्तरमा ?)ख्यातः पुटयोः सुषिरद्वये ॥ २७ ॥

पुटाभ्यां पुष्करा ज्ञेया सुषिरद्वयमुच्यते ।
गोजी चतुर्यवार्धा स्यादुत्तरोष्ठस्तथा भवेत् ॥ २८ ॥

अधरोष्ठो यवाष्टार्धमास्य भागार्धमात्रकम् ।
द्विमात्रतारो ह्यधरस्त्रियवोत्तरपालिका ॥ २९ ॥

अधरान्त यवाध्यर्धं द्व्यङ्गुल चिबुक तथा ।
त्रियवार्धं हनोश्चक्र क्रमाद्युक्त्या तु कारयेत् ॥ ३० ॥

चिबुकग्रीवयोर्मध्य भागो वक्त्र तथोन्नतम् ।
आपूर्णचन्द्रवद्वक्त्र हनुकेशान्तभासुरम् ॥ ३१ ॥

भ्रूसूत्रादास्यसूत्रान्तः कर्णायामः प्रशस्यते ।
नेत्रसूत्रान्तरं कुर्यात्कर्णयोः सुषिरं यथा ॥ ३२ ॥

अपाङ्गात्कर्णसुषिरं सार्ध सप्ताङ्गुल भवेत् ।
द्व्यङ्गुल कर्णविस्तारश्चतुर्मात्रार्धमायतिः ॥ ३३ ॥

नालायामस्तथा प्रोक्त आकारः कर्लिकाकृतिः ।
नालमर्धाङ्गुल मान कुण्डलाधारमङ्गुलम् ॥ ३४ ॥

कर्णनालोर्ध्वपिप्पल्या यवद्वयनत भवेत् ।
अधस्तात्पूर्वनालः स्याद्यवपञ्चप्रमाणत. ॥ ३५ ॥

नाल्योस्तु परीणाहो यवा· सप्त प्रकीर्तिता ।
अष्टषड्यवमूल तु तत्पूर्वापरनाल्यो. ॥ ३६ ॥

श्रोत्रनालान्तरं तारं प्रोक्तमध्यर्धमात्रत ।
श्रोत्रद्वारस्य चायाम अर्धमात्रस्तथायनम् ॥ ३७ ॥

कर्णाकारं च कर्णाभ कुर्याद्बु[illegible] ।
ग्रीवा नवाङ्गुलस्तता मूलेऽप्यर्धाङ्गुलाधिका ॥ ३८ ॥

चत्वारिंशच्च मात्रार्ध बाहु[illegible] ।
दशाङ्गुल कक्षमान बाहुतारो नवाङ्गुल ॥ ३९ ॥

कक्षान्तरप्रमाण स्यात्त्रयोविंशतिकाङ्गुलम् ।
ग्रीवाया· कक्षसन्धिश्च नवमात्रप्रमाणत ॥ ४० ॥

हिक्कासूत्रोर्ध्वतो मान द्व्यङ्गुल चासदेशत· ।
कूर्परस्य प्रमाण तु सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ॥ ४१ ॥

षण्मात्रार्ध प्रकोष्ठाभ्या प्रमाण तत्र चोच्यते ।
प्रमाण मणिबन्धस्य त्रिमात्र षड्यवाधिकम् ॥ ४२ ॥

पाणेस्तलप्रमाण स्यात्पञ्चमात्र यवद्वयम् ।
तलमूल तु बहल त्रिमात्र चार्धमात्रकम् ॥ ४३ ॥

द्व्यङ्गुलार्ध मध्यम स्यात् द्व्यङ्गुल चाग्रबाहलम् ।
अङ्गुलात् षड्यवाधिक्य कराङ्गुष्ठप्रमाणत ॥ ४४ ॥

मात्र चतुर्यवाधिक्य मध्यमाङ्गुलिविस्तरम् ।
अनामिकातर्जनीभ्यां विस्तारं द्व्यङ्गुल भवेत् ॥ ४५ ।

यवैकसहितं मात्र कनिष्ठामूलविस्तर· ।
तन्मूलादग्रविस्तार· द्वियव हीनमिष्यते ॥ ४६ ॥

अङ्गुष्ठस्य नखायामश्चाङ्गुलद्वियवाधिकः ।
तारश्चाष्टयवः प्रोक्तो बाहलं तु चतुर्यवम् ॥ ४७ ॥

मध्याङ्गुलिनखायामश्चाङ्गुलस्तु विधीयते ।
षड्यवस्तस्य विस्तारः पूर्वमात्रं तु बाहलम् ॥ ४८ ॥

अनामिका प्रदेशिन्योर्नखायामस्तु षड्यवः ।
चतुर्यवस्तयोस्तारो घनं यूकमुदाहृतम् ॥ ४९ ॥

कनिष्ठिकानखायामं यवपञ्चकमीरितम् ।
त्रियवार्धं च विस्तारो यूकं तद्बाहलं भवेत् ॥ ५० ॥

अङ्गुलाग्रनखायामो यवः सार्धं उदाहृतः ।
अङ्गुष्ठं तु द्विपर्वं स्याच्छेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्वका ॥ ५१ ॥

त्रिलेखं च तलं प्रोक्तमङ्गुलीनां क्रमात्तथा ।
हिक्कास्तनान्तरं तिर्यक् प्रमाणं द्व्यङ्गुलार्धकम् ॥ ५२ ॥

मध्योदरप्रमाणं तु दशसप्ताङ्गुलं मतम् ।
स्तनात् स्तनान्तरं तारं सार्धत्रयोदशाङ्गुलम् ॥ ५३ ॥

स्तनपिण्डाभ्यन्तरं तत्सप्तकाङ्गुलिभिर्मतम् ।
द्व्यङ्गुलं स्तनवृत्तं तु यवाध्यर्धं तु चूचुकम् ॥ ५४ ॥

स्तनस्य मण्डलं बाह्यं सार्धद्व्यङ्गुलमानकम् ।
मध्योदरप्रमाणं तु दशसताङ्गुलं ततः ॥ ५५ ॥

श्रोणिप्रमाणं विज्ञेयं सार्धमष्टादशाङ्गुलम् ।
सुपूर्णं चोदरं कुर्याच्छ्रोणी द्व्यर्धाङ्गुलोन्नता ॥ ५६ ॥

कट्याः श्रोण्युन्नतं मात्रं श्रोणीतारोऽष्टमात्रकः ।
कटिदेशप्रमाणं तु एकविंशतिकाङ्गुलम् ॥ ५७ ॥

मेढ्रमूलप्रदेशस्य प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।
ऊरुमूलप्रमाणं स्यादधोर्पितत्रयोदश ॥ ५८ ॥

ऊरुमध्यमविस्तारश्चाङ्गुलानि त्रयोदश ।
चतुर्यव नवाङ्गुल्या ऊर्वोरग्र प्रमाणतः ॥ ५९ ॥

जानुमध्यमविस्तारो नवमात्र सषड्यवम् ।
जङ्घामूलोऽष्टमात्राधो जङ्घामध्य नवाङ्गुलम् ॥ ६० ॥

वेदाङ्गुलाधिक मान नलिकाया प्रमाणत ।
तयोरक्षान्तरं तिर्यगूद्वय पञ्चकमात्रकम् ॥ ६१ ॥

चतुरङ्गुलविस्तार पार्ष्णिकाया. प्रमाणत· ।
अक्षपार्ष्ण्यग्रयोर्मध्ये त्रिमात्रार्धं प्रमाणत ॥ ६२ ॥

पुरस्तादग्रविस्तार. सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ।
अग्रोन्नत त्रिमात्र तु द्विमात्र पृष्ठमुन्नतम् ॥ ६३ ॥

पादाङ्गुष्ठस्य विस्तारो द्विमात्र द्वियवाधिकम् ।
सार्धमात्रो नखायामो नखनारो यवाङ्गुल ॥ ६४ ॥

द्विमात्रो मध्यमाङ्गुष्ठ कार्य सर्पशिरो यथा ।
प्रदेशिनीप्रमाण तद्भवेदध्यर्धमङ्गुलम् ॥ ६५ ॥

नखायामो दशयवस्तार सप्तयवो भवेत् ।
मध्यमाङ्गुलिविस्तारो मात्रक द्वियवाधिकम् ॥ ६६ ॥

अङ्गुल तन्नखायाम पञ्चयवस्तस्य विस्तर ।
अङ्गुल तर्जनीतारं नखायामस्तु षड्यव ॥ ६७ ॥

तारश्चतुर्यवस्तस्यानामिकायास्तथेरित ।
कनिष्ठाङ्गुलिविस्तारो यवाः सप्त ह्युदाहृता· ॥ ६८ ॥

चतुर्यवार्धश्च नखो त्रियवो विस्तरस्तथा ।
पादस्य नखबाहल्य यवाध्यर्ध क्रमाद्भवेत् ॥ ६९ ॥

शेषाङ्गुल्यस्त्रिपर्वाः स्यु· पादाङ्गुष्ठं द्विपर्वकम् ।
पाष्ण्र्युन्नत त्रिमात्र च शेषं युक्त्या तु कारयेत् ॥ ७० ॥

स्कन्धादाकटिमूलान्त मान षट्त्रिशदङ्गुलम् ।
पृष्ठस्य पक्षवैशाल्य द्वाविशत्यङ्गुल मतम् ॥ ७१ ॥

वशस्तत्कक्षसन्धी च कुर्यादुक्तक्रमाद्बुधः ।
कक्षपार्श्वस्य विस्तारं मतमेकादशाङ्गुलम् ॥ ७२ ॥

स्तनपार्श्वस्य विस्तारः सार्धषोडशमात्रकः ।
कुक्षिपार्श्वस्य विस्तार· सार्ध पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ ७३ ॥

सार्ध पञ्चाङ्गुल स्फिक्मुन्नत चतुरङ्गुलम् ।
द्यङ्गुल द्वियवोपेतं मस्तकस्यैकविस्तरम् ॥ ७४ ॥

द्विमात्र द्वियवोपेत मेढ्रतारमुदाहृतम् ।
शिरस· परिणाह· स्यात्सप्तत्रिशत्तथाङ्गुलम् ॥ ७५ ॥

ग्रीवायाः परिणाह· स्यात्सार्ध वेदोष्णिकाङ्गुलम् ।
द्वाभ्यां कक्षान्तनाहः स्यात् पुष्टिश्चाष्टाङ्गुलं परम् ॥ ७६ ॥

चत्वारिशाष्टकाङ्गुल्यो मध्यमोदरनाहत· ।
षड्यव विस्तृत गाढ नत नाभिप्रदक्षिणम् ॥ ७७ ॥

पञ्चाधिक तु पञ्चाशच्छ्रोणिनाह उदाहृत ।
कटिप्रदेशतो नाह· साष्टपञ्चाशदङ्गुलम् ॥ ७८ ॥

मेढ्रमूलप्रदेशे तु नाह युक्त्या तु कारयेत् ।
चत्वारिशद्द्विक मात्रमूरुमूले तु नाहत· ॥ ७९ ॥

[वेदपङ्क्त्यङ्गुल प्रोक्तमूरुमूले तु नाहन] ।
ऊरोरग्रे तु नाह स्यादेकोनत्रिंशदङ्गुलम् ॥ ८० ॥

जानुमध्यमनाहस्तु सार्धैकत्रिंशदङ्गुलम् ।
जङ्घाया मूलनाह स्यात् सार्ध षड्विंशदङ्गुलम् ॥ ८१ ॥

जङ्घामध्यगतो नाह एकोनत्रिंशदङ्गुलम् ।
चतुर्दशाङ्गुल सार्धं नालिकादेशमानकम् ॥ ८२ ॥

एकत्रिंशच्च मात्राणा बाहुमूलस्य नाहक ।
कूर्परस्य परीणाह सार्धद्वात्रिंशदङ्गुलम् ॥ ८३ ॥

नाह· प्रकोष्ठदेशस्य एकविंशत्समाङ्गुल· ।
मणिबन्धस्य नाहस्तु षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ ८४ ॥

देह स्वाभाविकस्तद्वत्क्रियते चित्रवित्तमै ।
दशतालमिद प्रोक्त मानोन्मानप्रमाणन ॥ ८५ ॥

नवताल नवार्धं च देव्यादीना प्रवक्ष्यते ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे प्रतिमालक्षण नाम त्रयोविंशोऽध्याय ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

अथात· कौतुकादीनां लक्षण सप्रवक्ष्यते ।
अर्चा च कौतुक प्राणो वर एकार्थवाचका ॥ १ ॥

अर्च्यत्वाज्जलपुष्पाद्यै कीर्तितार्चेति सूरिभि· ।
सर्वमङ्गलकारित्वात्कौतुक ह्यभिधीयते ॥ २ ॥

सर्वेषां प्राणभूतत्वात् प्राण इत्युच्यते बुधैः ।
श्रीभूदेव्योर्वरत्वाच्च वर इत्यपि कीर्तितः ॥ ३ ॥

कौतुकं स्नापनं बिम्बमौत्सवं त्रीणि कारयेत् ।
दारुः शिला च ताम्रं च रजतं रुक्ममित्यपि ॥ ४ ॥

उक्तानि कौतुकादीनां द्रव्याणीमानि पञ्च च ।
दारवाच्छैलजं श्रेष्ठं शैलजात्ताम्रजं वरम् ॥ ५ ॥

ताम्रजाद्राजतं श्रेष्ठं राजताद्रुक्मजं वरम् ।
दारवाच्छैलजार्चायाः फलं शतगुणं भवेत् ॥ ६ ॥

शैलजात्ताम्रजं बिम्बे सहस्रमधिकं फलम् ।
ताम्रजाद्राजते बिम्बे त्वयुतं फलमुच्यते ॥ ७ ॥

राजताद्रुक्मजार्चायामनन्तं कथ्यते फलम् ।
रुक्माभो रुक्मगर्भश्च देवो रुक्ममयो हरिः ॥ ८ ॥

सर्वस्य साधनं तस्मात्प्रियं चाप्यविनाशि तत् ।
बहुना किं प्रलापेन रुक्मं विष्णुरिति स्मृतम् ॥ ९ ॥

अयसा त्रपुणा कांस्यरीतिकासीसकैर्बुधः ।
न कुर्याद्देवतारूपं कुर्याच्चेदाभिचारिकम् ॥ १० ॥

चक्रादीनयसा वापि कारयेदायुधान् बुधः ।
ध्रुवबेरस्य मानं यत् त्रिभागं कारयेच्च तत् ॥ ११ ॥

तस्यैकभागमानं तु कौतुकं चोत्तमं भवेत् ।
स्नपनं च तथा बिम्बमुत्सवं च तथैव च ॥ १२ ॥

व्यक्तं सर्वाङ्गसंपूर्णं सर्वाभरणसंयुतम् ।
सौन्दर्येण समायुक्तं लक्षणेन समन्वितम् ॥ १३ ॥

शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण शिल्पिभि कारयेद्बुध ।
ध्रुवबेर नवाश तत्कृत्वैकांश व्यपोह्य च ॥ १४ ॥

शेषाश त द्विधा कुर्यादेकभागेन समितम् ।
उत्तम मध्यम चैव तत्कौतुकमुदाहृतम् ॥ १५ ॥

एवमेव यथान्यायमेकोन तत्त्रिधा कृते ।
तत्रैकभागेन मित कौतुक स्यात्क्रमेण वै ॥ १६ ॥

उत्तमादधम चापि मध्यमादुत्तम तथा ।
मध्यमान्मध्यम चापि मध्यमादधम तथा ॥ १७ ॥

अधमादुत्तम तद्वदधम मध्यम तथा ।
ध्रुवबेरं नवांश तत्कृत्वेकांगेन कौतुकम् ॥ १८ ॥

अधमाधममित्युक्त यथाशक्त्या तु कारयेत् ।
शिलया दारुणा बिम्बमौत्सव न विधीयते ॥ १९ ॥

श्रीभूम्यावपि ते देव्यौ कारयेत विधानत॰ ।
देवस्य बाहुमान तद्देव्योर्मानमुदाहृतम् ॥ २० ॥

तद्द्रव्येण तथा देव्यौ कौतुकस्य तु कारयेत् ।
स्थानके कौतुके देव्यौ स्थानके कारयेत्तथा ॥ २१ ।

आसीने चासने देव्यौ सहैव पृथगेव वा ।
ध्रुवबेरानुरूप तु कौतुक कारयेत्तथा ॥ २२ ॥

ध्रुवे स्थिते स्थित्त कुर्याद्बिम्ब तत्कौतुक तथा ।
आसीने चासन वापि स्थानक वा विधानत ॥ २३

ध्रुवबेरे शयानेऽपि शयन प्रतिषिध्यते ।
शयने चासने वापि स्थानक वा समाचरेत् ॥ २४ ॥

ध्रुवे स्थिते समासीन कौतुक नैव कारयेत् ।
आसीने कौतुके वापि स्थित वाप्यौत्सव भवेत् ॥ २५ ॥

विधिना कौतुक बिम्बमौत्सव स्नपनं तथा ।
तानि त्रीण्यपि बिम्बानि कारयेत प्रयत्नत ॥ २६ ॥

कौतुकेन च तुल्य तदौत्सव स्नपन भवेत् ।
ध्रुवबेरानुरूप तु कौतुक त्विति शासनम् ॥ २७ ॥

यथोचितानि बिम्बानि तथान्यानीति केचन ।
न्यूनाधिकेषु चान्येषु दोषो नास्ति ततो द्विजा ॥ २८ ॥

बिम्बमानाङ्गुलेनैव द्वादशाङ्गुलमानकम ।
सर्वेष्वपि च सर्वत्र सामान्यमिति चापरे ॥ २९. ॥

वाराह नारसिह च राम कृष्ण तथैव च ।
कारयेत्कौतुक तद्वच्चतुर्भुजमथापि वा ॥ ३० ॥

मत्स्य कूर्म वराह च नारसिह च वामनम् ।
त्रिविक्रम तथा बिम्बमौत्सव नैव कारयेत् ॥ ३१ ॥

विष्णु चतुर्भुज बिम्बमौत्सव तत्र कारयेत् ।
ध्रुवे त्रिविक्रमे वापि वामने च तथैव च ॥ ३२ ॥

बिम्ब चतुर्भुज चैव कौतुक स्थितमेव वा ।
बेरायाम त्रिधा कुर्यात्तस्यैकाश. समुच्छ्रय. ॥ ३३ ॥

वृत्त वा चतुरश्र वा पीठ कुर्याद्विधानत॰ ।
आयाम तत्सम कुर्याद्विस्तारश्च समस्तथा ॥ ३४ ॥

तल च पादमानेन स्मृतमध्यर्धमेव च ।
यद्द्रव्येण कृत बिम्ब तद्द्रव्येणैव पीठकम् ॥ ३५ ॥

तेनैव तत्प्रभां कुर्याद्विपरीत न कारयेत् ।
प्रभां त्रियष्टिका कुर्याद्देवदेवस्य शार्ङ्गिण ॥ ३६ ॥

तद्यष्टीना च विस्तारश्चैकैक गोलकं भवेत् ।
द्वादशाङ्गुलमान तत्प्रभाविस्तारमिष्यते ॥ ३७ ॥

देहलब्धाङ्गुल चेति तदङ्गुलमुदाहृतम् ।
एकयष्टिप्रभामेव श्रीभूम्यादिपु कारयेत् ॥ ३८ ॥

येन कौतुकमुद्दिष्ट तेन पीठं प्रभामपि ।
अन्यथा चेन्महादोषस्तस्मात्तेनैव कारयेत् ॥ ३९ ॥

उपर्युपरियष्टीना रश्मयस्त्रिशतिः स्मृता ।
तच्छिखायामविस्तारं यथासौन्दर्यमेव च ॥ ४० ॥

न श्लिष्टा नैव विरलाश्चोभयत्र समा स्मृताः ।
ऊर्ध्वाग्रानेव तान् कुर्यात्पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ४१ ॥

दक्षिणे दक्षिणावर्तौ वामहस्तात्तु वामत· ।
इन्द्रचापनिभा यष्टिश्शिखिवद्रश्मिमालिका· ॥ ४२ ॥

व्यपोह्य मकुटादूर्ध्वं चतुरङ्गुलमुन्नतम् ।
भाग भागं व्यपोह्यैव पार्श्वयोश्चक्रशङ्खयोः ॥ ४३ ॥

मधूच्छिष्टेन विधिना कारयेद्युक्तिहेतुभि· ।
अथवा कौतुकादीनि कारयेदेवमेव वै ॥ ४४ ॥

मूलबिम्बस्य चायाम त्रिधाकृत्वैव तस्य च ।
एकभाग व्यपोह्यैव द्विभाग सम्प्रगृह्य च ॥ ४५ ॥

कारयित्वा प्रभां तत्र सुपीठे योजयेच्छुभाम् ।
अथवा पार्श्वयोः शङ्कू योजयेत्तत्प्रभां तथा ॥ ४६ ॥

पीठस्य पार्श्वयोर्बाह्ये यन्त्रस्य सुषिरं धृतम् ।
तद्द्विभागं त्रिधा कृत्वा समस्त चोत्तम भवेत् ॥ ४७ ॥

द्विभागं मध्यम प्रोक्तमेकभागं तथाधमम् ।
तथैककं त्रिधाकुर्यान्नवधेति च केचन ॥ ४८ ॥

सामान्यप्रतिमां कुर्वन्नेवमेव विधानत. ।
द्वादशाङ्गुलमानं वा बिम्बानामङ्गुलेन वा ॥ ४९ ॥

अष्टादशाङ्गुल वापि विशत्यङ्गुलमेव वा ।
अधम मध्यमं श्रेष्ठ कैश्चित्सामान्यमुच्यते ॥ ५० ॥

षडङ्गुलविहीन वै बिम्ब नैव च कारयेत् ।
षडङ्गुलाधिकं बिम्बं सर्वलोकशुभप्रदम् ॥ ५१ ॥

अथ सामान्यबिम्बं तद्यद्बिम्बं लौकिकं तथा ।
द्वे बिम्बे कारयेदेवमिति केचिद्वदन्ति च ॥ ५२ ॥

आहृत्याष्टभिरुन्मानमर्हे भक्तावशेषिते ।
एतदायमिति प्रोक्तं तेन युक्त तु वृद्धिदम् ॥ ५३ ॥

बृहन्मान समाहृत्य हृत्वा तु दशभि· पुनः ।
शिष्टमेतद्व्यय प्रोक्त व्ययत्वेन धन भवेत् ॥ ५४ ॥

उन्मानमग्रमाहृत्य भक्त्या तद्वसुभि. पुन. ।
शिष्ट योनिरिति प्रोक्त शुभ योनौ तु वृद्धये ॥ ५५ ॥

ध्वजो धूमश्च सिहश्च श्वा वृषो गर्दभो गजः ।
काकश्चेत्यष्ट सप्रोक्ता योनयस्तदनुक्रमात् ॥ ५६ ॥

पूर्व पूर्व शुभ प्रोक्तमपरं त्वशुभं तथा ।
वर्धतेऽष्टभिरुन्माने सप्तविशतिभाजिते ॥ ५७ ॥

भक्तव्यय च तच्छिष्टे नक्षत्रमिति चोच्यते ।
यजमानानुकूल च यद्दिन तत्समाहरेत् ॥ ५८ ॥

वर्धतेऽष्टभिरुन्माने त्रिशता तद्विभाजिते ।
शिष्ट तिथिरिति प्रोक्त प्रथमादिक्रमेण च ॥ ५९ ॥

हृत्वा नवभिरुन्मान सप्तभिस्तद्विभाजिते ।
शिष्ट वारमिति प्रोक्त शुभवारं समाहरेत् ॥ ६० ॥

हृत्वा चतुर्भिरुन्मान भाजिते कर्मभि पुनः ।
तच्छिष्टमशक प्रोक्त गृह्णीयादशक शुभम् ॥ ६१ ॥

सामान्यतो दिने चैव ज्ञेय तत्र शुभाशुभम् ।
विमानस्यानुरूप हि ध्रुवबेरं शुभ भवेत् ॥ ६२ ॥

ध्रुवरूपानुरूप च कौतुकादित्रय स्मृतम् ।
सर्वैरायादधस्तस्य नेष्यते तत्कथचन ॥ ६३ ॥

पश्चात्सस्थापयेद्विद्वान् स्थापनोक्तविधानतः ।
ईप्सितान् लभते कामानिहामुत्र न सशयः ॥ ६४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे कौतुकबेरलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मधूच्छिष्टक्रियामिह ।
यथोक्तविधिना कुर्यादङ्कुराणामथार्पणम् ॥ १ ॥

शुभे दिने च पूर्वाह्णे यत्नेनैव च कारयेत् ।
गर्भप्रक्षेपण चैवमृते सम्यक् सुबुद्धिमान् ॥ २ ॥

सर्व च वैदिक कर्म न च कुर्वीत रात्रिषु ।
देवालये विशेषेण यजमानगृहेऽथवा ॥ ३ ॥

औपासनाग्नि कृत्वैव कुण्डे चाग्नि निधाय च ।
आघारं विधिवत्कृत्वा परिस्तीर्य च पावकम् ॥ ४ ॥

हुत्वा पुरुषसूक्तेन दिग्दैवत्य च वैष्णवम् ।
शान्तिकैर्वैघ्नकैर्वापि विष्णुसूक्तेन वै क्रमात् ॥ ५ ॥

स्विष्टाकारं च हुत्वान्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
आचार्य पूजयित्वा तु शिल्पिन चैव पूजयेत् ॥ ६ ॥

मधूच्छिष्ट च सशोध्य शिल्पशास्त्रविधानतः ।
मधूच्छिष्टेन तेनैव बिम्ब लक्षणसयुतम् ॥ ७ ॥

कारयेद्दर्शनीय च प्रभां पीठ पृथक् तथा ।
कारयित्वा विधानेन बहिर्मृत्तिकया पुनः ॥ ८ ॥

आलेपयेच्च सशोष्य तद्गर्भमयसा बहि. ।
रक्षार्थं बन्धयित्वैव मृदमालिप्य शोषयेत् ॥ ९ ॥

हिरण्य रजत वाथ ताम्र वाथ स्वशक्तितः ।
गृहीत्वा चाथ तत्पूर्वं तत्प्रमाणविशेषतः ॥ १० ॥

शुभे दिने तथा कुण्डे हुत्वा होम च पूर्ववत् ।
मधूच्छिष्ट च सस्राव्य बिम्बगर्भं प्रताप्य च ॥ ११ ॥

लोह सन्ताप्य यत्नेन शोधयित्वा यथाशुभम् ।
पुन. सन्तप्तलोहेन बिम्बगर्भं प्रपूरयेत् ॥ १२ ॥

लोहपूर्ण तु सरक्षेद्यावत्स्याच्छीतल दृढम् ।
लोहबिम्बक्रिया वाथ सर्वत्रैव समाचरेत ॥ १३ ॥

तत प्रभात आचार्यो यजमानसमन्वित ।
मृद्भेद च शनै कृत्वा बिम्बशुद्धि च कारयेत् ॥ १४ ॥

सर्वाङ्गमपि सपूर्ण लक्षणैरपि सयुतम् ।
सहजैर्भूषणैर्युक्त यदि बिम्ब समाहरेत् ॥ १५ ॥

भिन्ने छिन्नेऽप्यसपूर्णे खण्डिते स्फुटिते तथा ।
लक्षणैश्च विहीने तु तद्बिम्ब लोहवद्भवेत् ॥ १६ ॥

पूर्वोक्तहोम हुत्वैव पूर्ववद्विधिना पुन ।
बिम्ब लक्षणसयुक्त कारयित्वा समाहरेत् ॥ १७ ॥

रत्नन्यास न कुर्याच्चेत्सान्निध्य न भवेद्धरे ।
पीठयुक्ते च तत्पद्मे मन्त्रैरुक्तक्रमेण वे ॥ १८ ॥

नवरत्नानि विन्यस्य शिल्पिना सुस्थित दृढम् ।
अवक्रमचल चापि पीठपद्मे सुयोजयेत् ॥ १९ ॥

उक्तलक्षणसपन्न कौतुक स्थापयेद्यदि ।
महाबेरे च ये दोषा सर्वे नश्यन्ति तेन वै ॥ २० ॥

अज्ञानादर्थलोभाद्वा व्यामोहाद्यदि कौतुकम् ।
न गुरु न च दीर्घ च नातिह्रस्व च कारयेत् ॥ २१ ॥

यत्नेन कौतुकं ग्राह्य यथालाभेन मानतः ।
रत्नजा प्रतिमा लोके सर्वशान्तिकरा स्मृता ॥ २२ ॥

सौवर्णा पौष्टिकी प्रोक्ता सर्वलोकसुखप्रदा ।
कीर्तिदा राजती ज्ञेया ताम्रजा च समृद्धिदा ॥ २३ ॥

शैलजाऽऽयुष्यदा प्रोक्ता दारवी पुत्रवर्धनी ।
मृण्मय च न कुर्वीत कौतुकाद्य च सर्वदा ॥ २४ ॥

मृण्मयाः कौतुकाद्यास्तु सर्वलोकभयावहाः ।
उक्तद्रव्येण विधिना कारयेद्बिम्बमुत्तमम् ॥ २५ ॥

कुर्यादेवाक्षिमोक्षान्त शिल्पी कर्म यथाक्रमम् ।
अधिवास पुन. कुर्याद्बिम्बशुद्ध्यर्थमेव तत् ॥ २६ ॥

सान्निध्यकरणायैव प्रतिमाना तु तद्भवेत् ।
अधिवास च कृत्वैव मन्त्रैर्हुत्वा विधानत. ॥ २७ ॥

बिम्बे सस्थापिते तत्र सान्निध्यं कुरुते हरि· ।
पश्चात्सस्थापयेद्विद्वान् स्थापनोक्तविधानत. ॥ २८ ॥

तत्स्थापको लभेत् कामानिहामुत्र न सशय· ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे मधूच्छिष्टक्रियाविधिर्नाम
पञ्चविंशोऽध्याय ॥

षड्विंशोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि विधिना चाङ्कुरार्पणम् ।
भूपरीक्षादिक कर्म यस्मिन्नहनि कारयेत् ॥ १ ॥

प्रत्यब्द पूजनं वापि नैमित्तिकमथापि वा ।
तस्मात्तु दिवसात्पूर्वं नवमे वाथ सप्तमे ॥ २ ॥

पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्भक्तियुक्तोऽङ्कुरार्पणम् ।
अङ्कुरार्पणपात्रार्थं पालिकादीन् समाहरेत् ॥ ३ ॥

पालिकाः कुम्भकाश्चैव शरावानथ कारयेत् ।
पृथक् पृथक् च गृह्णीयात् षोडश द्वादशाष्ट वा ॥ ४ ॥

सौवर्णान् राजतान् वापि ताम्रान् कांस्यमयानपि ।
मृण्मयान् वापि कुर्वीत पालिकादीन् स्वशक्तितः ॥ ५ ॥

त्रितालः पालिकोत्सेधो द्वितालश्चाथवा पुनः ।
उत्सेधोऽर्धप्रमाणं स्यात्पालिकामुखविस्तरः ॥ ६ ॥

तदर्धं मूलविस्तारः क्रमेणोर्ध्वं प्रगृह्य तत् ।
तच्चतुर्थांशहीनं तु छिद्रकुम्भं प्रमाणतः ॥ ७ ॥

आयामार्धपरीणाहं पञ्चद्वारसमन्वितम् ।
भागमात्रप्रमाणेन द्वारान् कुर्यात्प्रमाणवित् ॥ ८ ॥

प्रादेशमात्रविस्तारं शरावाणां मुखं भवेत् ।
शरावाणामधः कुर्यात्तदर्धं वा यथोचितम् ॥ ९ ॥

व्रीहिमुद्गयवाश्चापि निष्पावाश्च प्रियङ्गवः ।
गोधूमाश्चणकास्तिल्वाः मसूराः सर्षपास्तथा ॥ १० ॥

सर्वेषामप्यलाभे तु यथालाभं समाहरेत् ।
आतपेन च संशोष्य सव्यपोह्याशुभानि च ॥ ११ ॥

पूर्वाह्णे नवपात्रेषु तोये धान्यानि निक्षिपेत् ।
सायं सन्ध्यामुपास्यैव यजमानयुतो गुरुः ॥ १२ ॥

आलयस्योत्तरे पार्श्वे गोमयेनोपलिप्य च ।
प्रमुखे मण्डपे चैव पञ्चवर्णैरलङ्कृते ॥ १३ ॥

सप्तकिष्कुप्रमाणेन पञ्चभिस्त्रिभिरेव वा ।
तण्डुलैर्व्रीहिभिर्वापि पङ्क्तिं कुर्याद्विधानतः ॥ १४ ॥

हस्तविस्तारसयुक्तं गोलकोन्नतिसयुतम् ।
चतुर्दिक्षु तथा हस्तविस्तारद्वारसयुतम् ॥ १५ ॥

तन्मध्ये ब्रह्मण पीठ तण्डुलैर्वापि शालिभि ।
षडङ्गुलसमुत्सेध षोडशाङ्गुलमायत । ॥ १६ ॥

त्रिवेदीसहित कुर्याच्चतुरश्र समन्तत ।
शेषादीना तु षण्णां वै पीठमेव प्रकल्पयेत् ॥ १७ ॥

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य मध्ये ब्रह्माणमर्चयेत् ।
प्राग्द्वारादुत्तरे शेष वक्रतुण्ड तु दक्षिणे ॥ १८ ॥

दक्षिणद्वारपार्श्वे तु गरुड चक्रमेव च ।
पङ्क्तीशं पश्चिमद्वाराद् दक्षिणे च विधानत ॥ १९ ॥

भूतेशमुत्तमासीन पीठं चैव यथाविधि ।
पूर्वस्मिन्नुत्तरद्वारात्सोमं शान्तं समर्चयेत् ॥ २० ॥

इन्द्रादीशानपर्यन्त जयाद्यप्सरसोऽर्चयेत् ।
हविषा च समायुक्त सर्वेषामुत्तम पृथक् ॥ २१ ॥

ब्रह्मादीना तु षण्णां वै मध्यम तु प्रकीर्तितम् ।
अधम ब्रह्मणश्चैव शेषाणा बलिरेव तु ॥ २२ ॥

मृद्भिर्वा सिकताभिर्वा शुद्धाभिस्तान् प्रपूरयेत् ।
तेषां मध्ये कुशैर्वापि तन्तुना परिवेष्ट्य च ॥ २३ ॥

प्राङ्मुख प्रयतो भूत्वा विन्यसेत्तान् क्रमेण तु ।
ब्रह्मण· परित पङ्क्ति गायत्रीं वैष्णवी जपन् ॥ २४ ॥

चिन्तयेन्मेदिनीदेवी तां सर्वेषु समर्चयेत् ।
सौवर्णे राजते पात्रे ताम्रे कांस्यमयेऽथवा ॥ २५ ॥

उद्धृत्य तोयमग्नानि क्षीरे प्रक्षाल्य तानि वै ।
बीजानि पूरयित्वा तु सोम तत्र समर्चयेत् ॥ २६ ॥

तत्काले तूर्यघोष च घोषयित्वा समाहितः ।
परिधायाहत वस्त्र सोत्तरीयाङ्गुलीयक ॥ २७ ॥

आचार्यो यजमानो वा वापयेदङ्कुरान् क्रमात् ।
सोमं राजानमित्युक्त्वा विष्णुसूक्त समुच्चरन् ॥ २८ ॥

स्त्रीशूद्रौ कारयेता चेत्ताभ्या वाप न कारयेत् ।
वारुण मन्त्रमुच्चार्य जलसेक च कारयेत् ॥ २९ ॥

वस्त्रैर्नवैः समाच्छाद्य पुण्याह वाचयेत्तत· ।
जलेन सेचयेन्नित्य दीप च परिरक्षयेत् ॥ ३० ॥

यथाङ्कुर· सुसंपन्नस्तथा यत्नेन रक्षयेत् ।
श्यामलाश्च तथा रक्ता ये च तिर्यग्गता अपि ॥ ३१ ॥

अङ्कुरास्त्वप्ररूढाश्च वर्जनीयाः प्रयत्नत· ।
श्यामेषु द्रव्यनाश· स्याद्रक्तेषु कलहो भवेत् ॥ ३२ ॥

तिर्यग्गतेषु रोग स्यादप्ररूढे मृतिर्भवेत् ।
शुभ पीतेषु शुक्लेषु ऋजुमूर्ध्व गतेषु च ॥ ३३ ॥

कर्तु· कारयितुश्चैव भवत्येव न सशयः ।
एवमेतत्क्रमेणैव मङ्गलायाङ्कुरार्पणम् ॥ ३४ ॥

पञ्चमेऽहनि युक्ते तु सद्य· कर्तु त्वरान्वित· ।
तृतीयेऽहनि वा तद्वदङ्कुरानर्पयेद्बुध· ॥ ३५ ॥

परिधायाहतैर्वस्त्रैः पालिकाश्च समन्ततः ।
परिधायाहतं वस्त्रं सोत्तरीयाङ्गुलीयकः ॥ ३६ ॥

आचार्यः सुप्रसन्नात्मा वापयेदङ्कुरांच्छुभान् ।
अशक्तस्तण्डुलैः शुद्धैः सद्यस्कैर्वा शुभाङ्कुरैः ॥ ३७ ॥

पालिकादीन् प्रपूर्यैव पञ्चभिर्वाथ वर्णकैः ।
अलङ्कृत्य तु पद्माद्यैः पुष्पैर्वाऽपि च विन्यसेत् ॥ ३८ ॥

अङ्कुरोक्तक्रियाः सर्वास्तैस्तैरेव समाचरेत् ।
अङ्कुराणां तु सर्वेषां चन्द्रः प्रोक्तोऽधिदेवता ॥ ३९ ॥

नैव प्रीणाति भगवानङ्कुरार्पणमह्नि चेत् ।
अङ्कुरार्पणहीनं यत्कर्म चासुरमीरितम् ॥ ४० ॥

तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नेन रात्रावेवाङ्कुरार्पणम् ।
गुणाधिक्यं यदि भवेल्लग्नादिष्वह्नि वाचरेत् ॥ ४१ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अङ्कुरार्पणविधिर्नाम
षड्विंशोऽध्यायः ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् ।
देवार्चनं द्विधा प्रोक्तममूर्तं च समूर्तकम् ॥ १ ॥

अमूर्तं गार्हपत्यादि सर्वाग्निषु हुतं स्मृतम् ।
तस्याधानादिकं सर्वं सूत्रे विखनसोदितम् ॥ २ ॥

तत्सूत्रोक्तविधानेन सर्वमाघारपूर्वकम् ।
अस्मिन् कर्मणि तच्छिष्टं होमकर्म समाचरेत् ॥ ३

समूर्तमालये बिम्बे नित्य विधिवदर्चनम् ।
अग्न्याधान प्रतिष्ठा स्यादिष्टि पर्वार्चनाधिका ॥ ४ ॥

यागश्चावभृथान्त स्यादुत्सवस्तद्विधानत ।
विष्णोरेतत्समूर्त य पूजन भक्तितश्चरेत् ॥ ५ ॥

अतीन्द्रिय सगच्छेत्तदक्षय परम पदम् ।
ग्रामादिषु च सर्वेषु सामान्येन कृतार्चनम् ॥ ६ ॥

तद्वास्तुवासिनां चैतत्सर्वेषा च समूर्तकम् ।
सामान्यमग्निहोत्र स्यात्सर्वसिद्धिकरं तथा ॥ ७ ॥

सर्वशान्तिकरं चैव सर्वाशुभविनाशनम् ।
ऐहिकामुष्मिक सर्व ददात्यत्र न सशय ॥ ८ ॥

तस्य प्रतिष्ठाधानस्य विधान शृणुतर्षय. ।
आरम्भकालात्पूर्वस्मिन् यजमानो मुदान्वित· ॥ ९ ॥

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितम् ।
विप्र स्वाध्यायसपन्न गृहस्थ लक्षणान्वितम् ॥ १० ॥

वैखानसाख्यसूत्रोक्तशौचाचारसमायुतम् ।
श्रौताचारसमायुक्त सन्ध्योपासनतत्परम् ॥ ११ ॥

तत्सूत्रोक्तविधानेन नित्यहोमपरायणम् ।
पत्न्यग्न्यपत्यसयुक्त दयाध्यात्मगुणैर्युतम् ॥ १२ ॥

सुप्रसन्नेन्द्रिय दान्त ज्ञानिनं शान्तमानसम् ।
पारंपर्यक्रमायातवैष्णव भक्तिसयुतम् ॥ १३ ॥

अनन्यदेवताभक्त नित्य विष्णुपरायणम् ।
गृहविष्ण्वर्चनायुक्त ध्यानकर्मणि निश्चलम् ॥ १४ ॥

आलयार्चाविधानज्ञमनुक्तक्रमवर्जितम् ।
प्रायश्चित्तादिवेत्तारमाचार्यं पूजयेद्बुधः ॥ १५ ॥

विधिनैव च तेनोक्तं सर्वकार्यं समाचरेत् ।
देववत्पूजनीयोऽस्य यजमानेन सर्वदा ॥ १६ ॥

द्विजातिर्यजमानश्चेदाचार्यं वरयेत्स्वयम् ।
शूद्रोऽथवानुलोमो वा कर्तुमिच्छेत्तु भक्तिमान् ॥ १७ ॥

राजानं यजमान च सकल्प्यैव गुरु वरेत् ।
हौत्रशंसनकाले तु राजवत्प्रवरं वदेत् ॥ १८ ॥

प्रतिलोमस्तथा चेदं वैष्णवं कर्म नाचरेत् ।
अयने चोत्तरे कुर्याद्दक्षिणे वा त्वरान्वित ॥ १९ ॥

मार्गशीर्षकमाखौ द्वौ निन्दितौ ब्रह्मणा पुरा ।
तयोरपि च कर्तव्यं त्वरितेनेति केचन ॥ २० ॥

मासेषु फाल्गुन· श्रेष्ठश्चैत्रवैशाखयोस्तथा ।
तिष्ये ज्येष्ठेऽश्वयुङ्मासे श्रावणे मासि वा पुनः ॥ २१ ॥

श्रवणे चैव रोहिण्या स्वात्यां हस्ते पुनर्वसौ ।
त्रिषूत्तरेषु रेवत्या श्रविष्ठे वारुणे तथा ॥ २२ ॥

सौम्यत्वाष्ट्रानुराधेषु तिष्ये चैव विशेषतः ।
अन्यस्मिन् सुप्रशस्ते वा यथोक्तगुणसयुते ॥ २३ ॥

नक्षत्रे च तिथौ युग्मे प्रशस्ते विष्टिवर्जिते ।
गुरुशुक्रबुधेन्दूनामेकवारयुते शुभे ॥ २४ ॥

ग्रामस्य यजमानस्याप्यनुकूलेऽपि तत्र च ।
चरराशि विसृज्यैव स्थिरराशि प्रगृह्य च ॥ २५ ॥

सुप्रशस्ते मुहूर्ते वै प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ।
तस्मात्तु दिवसात्पूर्वं नवमे वाथ सप्तमे ॥ २६ ॥

पञ्चमे चाऽह्नि वा कुर्याद्विधिनैवाङ्कुरार्पणम् ।
उक्ताङ्कुरार्पणादूर्ध्वं स्नात्वा स्नानविधानतः ॥ २७ ॥

पौरुषं वैष्णवं सूक्तं यजुर्वेदस्य संहिताम् ।
यथाक्रमं जपन्नेव ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् ॥ २८ ॥

सूक्तैर्द्वादशभिर्वाथ सावित्र्याऽथ सहस्रशः ।
त्रिरात्रमुपवासं वा पादकृच्छ्रमथापि वा ॥ २९ ॥

एकाहमुपवासं वा किल्बिषस्यानुरूपतः ।
आचार्यो नियतात्मा वै चरेत्कृच्छ्रं मुदान्वितः ॥ ३० ॥

अथवा पावनार्थं तु त्रिरात्रं व्रतमाचरेत् ।
यद्देवाद्यैस्तु कूश्माण्डैर्जुहुयात्तदनुक्रमात् ॥ ३१ ॥

तथैव यजमानोऽपि चरेत्कृच्छ्रं विशुद्धये ।
अनन्यतत्परो भूत्वा हविष्याशी जितेन्द्रियः ॥ ३२ ॥

आचार्येणोक्तसंभारान् यजमानः समाहरेत् ।
संभारानपि वक्ष्यामि विष्णोः स्थापनकर्मणि ॥ ३३ ॥

शमीजातमथाश्वत्थमरण्यर्थं तु यत्नतः ।
अलाभेऽश्वत्थमन्यं वा निर्दोषं च समाहरेत् ॥ ३४ ॥

समाहृत्य त्वचं सम्यग्व्यपोह्य च विशोष्य च ।
विच्छेदयित्वा द्विविधमूर्ध्वभागेन दारुणा ॥ ३५ ॥

द्वितालायामविस्तारा भागोत्सेधा शुभा तथा ।
ताः षडङ्गुलविस्तारा गृह्णीयादरणीकृते ॥ ३६ ॥

तत्समां चोर्ध्वफलकां गर्तायाम यवद्वयम् ।
तालनाह तदग्रे च मूले चापि शिखायुतम् ॥ ३७ ॥

एकाङ्गुल शिखामानमीदृश दण्डमाहरेत् ।
उत्तरां चारणि सम्यगूर्ध्वभागेन तत्समाम् ॥ ३८ ॥

तदूर्ध्वफलका चैवमधरारणिमात्रतः ।
कारयेन्मन्थदण्ड तु तालनाहयुत क्रमात् ॥ ३९ ॥

अष्टाङ्गुल भित्तिनाहः प्रमाण चोत्तरारणे· ।
तथा मूलं मथनार्थं तु योजयेत् ॥ ४० ॥

त्यजेदष्टाङ्गुल मूल तदग्रे द्वादशाङ्गुलम् ।
त्रीणि त्रीण्यङ्गुलान्येव पार्श्वतश्चाधरारणिम् ॥ ४१ ॥

एतदङ्गुलमध्य तु श्रोणिदेश इति स्मृत ।
एव मथित्वात्र मध्ये कुर्यादग्निसमृद्धये ॥ ४२ ॥

अन्यत्र मथितं तच्चेदशुभावहमुच्यते ।
मौञ्जी वा त्रिवृतां रज्जु मन्थनार्थं च सम्भरेत् ॥ ४३ ॥

खदिराश्वत्थबिल्वाद्यैर्यज्ञोक्तैर्दारुभिस्तथा ।
द्विप्रादेशस्रुव कुर्यान्मूलनाह तदर्धकम् ॥ ४४ ॥

आनुपूर्व्यक्रमेणैव मूलात्सङ्क्षिप्तमग्रत· ।
प्रादेशार्धं बिलादर्वागग्रनाह च कारयेत् ॥ ४५ ॥

तस्याग्रे चापि कतव्यं प्रादेशोद्वृत्तमण्डलम् ।
गोलक बिलविस्तारं बिलमध्ये तदूर्ध्वकम् ॥ ४६ ॥

शिखावत्तत्र कर्तव्य व्रीहिमात्रोन्नतं क्रमात् ।
भित्तिस्तस्मात्तु गर्ते द्वे ते घृताधारके स्मृते ॥ ४७ ॥

तद्गतें निम्नमेकैक माषमात्र च मध्यमे ।
स्रुवमेव प्रकुर्वीत होता मान पृथक् पृथक् ॥ ४८ ॥

प्रादेशत्रयमायाम स्रुवस्यैवेति केचन ।
स्रुवायाम स्रुचं कुर्यादग्र स्यात्तु षडङ्गुलम् ॥ ४९ ॥

पद्मस्य मुकुलार्धेन तुल्यमग्र यथा भवेत् ।
व्यङ्गुलं तस्य मध्ये च बिलमङ्गुलनिम्नकम् ॥ ५० ॥

तस्मा दामुकुलाग्राद्वै घृतधाराबिलान्वितम् ।
कुर्याज्जुहू द्विताळं च मूलनाहस्तदर्धक. ॥ ५१ ॥

पद्मस्य मुकुलाकारं मूलदण्डस्य चोच्यते ।
तद्दण्डाग्रपरीणाहो मूलादर्ध विधीयते ॥ ५२ ॥

दण्डाग्रेऽष्टाङ्गुलायाम पार्श्वलयसमायुन ।
पार्श्वत्वेकाङ्गुलोत्सेधो विस्तारो भित्तिरुच्यते ॥ ५३ ॥

मध्ये षडङ्गुल निम्न शिष्ट कुर्वीन बुद्धिमान् ।
जुहूमेवं विधा कृत्वा कुर्यादुपभृत तथा ॥ ५४ ॥

जुहूसमस्तदायामो नाहस्तद्वदुदीरितः ।
ग्रीवा मूलार्धनाहा स्यान्मूलादूर्ध्व कृशं शनै. ॥ ५५ ॥

एव दण्ड दिजानीयात्प्रादेशायतमेव च ।
ऊर्ध्वे प्रादेशमात्र च चतुरश्र षडङ्गुलम् ॥ ५६ ॥

तत्रैकाङ्गुलविस्तारा भित्तिमर्धाङ्गुलोच्छ्रयाम् ।
कृत्वा च कल्पयेन्मध्ये निम्न तच्चतुरङ्गुलम् ॥ ५७ ॥

वृत्तं तन्मध्यमे चापि निम्न प्रादेशमात्रकम् ।
अर्धाङ्गुलायता कुल्या कुर्वीत विधिवित्तमः ॥ ५८ ॥

पिशाचान् दैत्यरक्षांसि विधूय परित सदा ।
ग्रहनक्षत्रताराद्यै सर्वैस्सर्वत्र सर्वदा ॥ ७० ॥
परिरक्षति देवान् वै दर्भमाला गुणान्विता ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे आचार्यादिलक्षणविधान नाम सप्तविंशोऽध्याय ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

पालाशखादिराश्वत्थन्यग्रोधोदुम्बरास्तथा ।
शमीबिल्वौ च निर्दोषा समिध सुप्रदेशजा ॥ १ ॥

सर्वालाभे तु पालाशमश्वत्थ वा समाहरेत् ।
याज्ञिका· समिधो ग्राह्या द्वादशाङ्गुलमात्रका ॥ २ ॥

इध्मास्तद् द्विगुणाश्चेति कैश्चिदुक्ता मनीषिभि ।
दशभि पञ्चभिर्युक्तै कुशैस्साग्रैरगर्भकै ॥ ३ ॥

दर्भैर्वा ग्रथितान् सम्यगग्निकुण्ड प्रति प्रति ।
षट्त्रिंशदङ्गुलान् कुर्यात्परिस्तरणकूर्चकान् ॥ ४ ॥

प्रोक्षणाय कृत कूर्च हस्तमात्र विधीयते ।
द्वादशाङ्गुलमात्राणि पवित्राणि तथैव च ॥ ५ ॥

परिस्तरणकूर्चैश्च तुलापरिधय· स्मृताः ।
होमार्थानां च सर्वेषां मानं मात्राङ्गुलेन वै ॥ ६ ॥

प्रस्थपूर्णा घृतस्थाली तदर्धे प्रणिधी स्मृते ।
तथैव प्रोक्षणीपात्र द्विप्रस्थ चरुरुच्यते ॥ ७ ॥

स्थाली द्विप्रस्थपात्री च द्रोणार्धं करकः स्मृतः ।
केचित्कुडुबसम्पूर्णे प्रणिधी कारयेदिति ॥ ८ ॥

शरावा. प्रस्थपूर्णाश्च कुम्भा वै द्रोणपूरकाः ।
प्रधानकुम्भो ध्यानार्थे द्रोणद्वयसुपूरित· ॥ ९ ॥

कलशाश्चाढकै पूर्णास्तद्विधाना यथोचिताः ।
जन्तुकण्टकलेपादिहीन शुष्क तदिन्धनम् ॥ १० ॥

आर्द्र सधूम दुर्गन्ध वर्ज्य निम्बादिदूषितम् ।
वस्त्रं द्वादशहस्त वै दशहस्तमथापि वा ॥ ११ ॥

अष्टहस्तादहीन च त्रिविध वस्त्रमुच्यते ।
पञ्चताल चतुस्तालं त्रिताल विस्तृत क्रमात् ॥ १२ ॥

अहतश्वेतवस्त्राणि नवान्येव समाहरेत् ।
उपयुक्त च जीर्ण च छिन्न च परिवर्जयेत् ॥ १३ ॥

अक्षिमोचनमुद्दिश्य वर्णपात्र च तूलिकाम् ।
सूची दृढकरी चापि सुवर्णेनैव कारयेत् ॥ १४ ॥

कर्षमात्रसुवर्णेन तदर्धार्धेन वा कृताम् ।
स्वशक्त्या वा प्रयत्नेन शलाका कारयेत्सुधी· ॥ १५ ॥

रत्नान्यपि यथोक्तानि धातून् बीजानि सर्वशः ।
रत्नानामप्यलाभे तु रुक्मं प्रतिनिधि हरेत् ॥ १६ ॥

धातूना पारद चैव बीजाना यवमेव च ।
श्रीवत्स पूर्णकुम्भ च भेरीमादर्शन तथा ॥ १७ ॥

मत्स्ययुग्माङ्कुशौ शङ्खमावर्त चाष्टमङ्गलम् ।
सुवर्णेन कृतान्यष्टौ मङ्गलद्व्यङ्गुलान्यपि ॥ १८ ॥

चक्र शङ्ख गदा शार्ङ्गमसि पञ्चायुधान्यपि ।
ब्राह्मणानां विवृद्ध्यर्थं स्रुक्स्रुवौ च कमण्डलुम् ॥ १९ ॥

जुहूमुपभृत चान्यद्यज्ञपात्राणि यत्नत· ।
क्षत्रियाणा ध्वज छत्रमङ्कुशं चामरद्वयम् ॥ २० ॥

हयनागरथांश्चैव खड्ग चैव धनुश्शरम् ।
पूर्णकुम्भं तदस्त्र च शस्त्रेणापि समन्वितम् ॥ २१ ॥

वैश्यानां तु तुलातोदौ शूद्राणा युगलाङ्गलौ ।
श्रीरूप कूर्मरूप च गरुड गजमेव च ॥ २२ ॥

कुम्भप्रक्षेपणार्थं च पीठन्यासार्थमेव च ।
सुवर्णेनैव सर्वांगि द्व्यङ्गुलोच्चानि कारयेत् ॥ २३ ॥

राजा तु यजमानश्चेत्प्रत्येक पञ्चनिष्ककै ।
सकलान्येव कार्याणि द्विजश्चेन्निष्कश पृथक् ॥ २४ ॥

तथैव वैश्यशूद्रौ द्वौ कारयेना विधानत ।
अशक्ताना च सर्वेषा पृथक्च द्विजसत्तमा ॥ २५ ॥

निष्कपादेन चेकैक द्व्यङ्गुलान्येव कारयेत् ।
प्रत्येक पादहीन तु न कुर्यादिति शासनम् ॥ २६ ॥

आचार्यस्य विशेषेण स्थापकाना तु शक्तित ।
कुण्डलान्यङ्गुलीयानि पुष्पाद्याभरणानि च ॥ २७ ॥

कण्ठस्याभरण चैव कटकान्यपि शोभितम् ।
उत्तरीयोपवीतानि यथाशक्ति प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥

यथालाभं प्रमाणानि पीठन्यासार्थकानि च ।
अशक्त· पञ्चनिष्कैश्च कुर्यात्पञ्चाङ्गभूषणम् ॥ २९ ॥

घृतादीनि च गव्यानि सद्यः पक्व घृतं शुभम् ।
मासातीत तु गव्यं च वर्ज्यमाजं च माहिषम् ॥ ३० ॥

सद्योदुग्ध पयः श्रेष्ठं न शुक्तमभिधीयते ।
गन्धद्रव्यं च दीपार्थ घृत वा तैलमेव वा ॥ ३१ ॥

धूपद्रव्य तथार्घ्ये च धान्यान्यपि च तण्डुलान् ।
स्नानार्थ हविरर्थ च द्रव्याण्यपि समाहरेत् ॥ ३२ ॥

उक्तद्रव्यस्य हीने तु तद्ग्रामयजमानयोः ।
तद्द्रव्यस्यापि हानिः स्यात्क्रियाहीने तथैव च ॥ ३३ ॥

शुभकार्यस्य हानिः स्यान्मन्त्रस्याध्ययनस्य च ।
श्रद्धाभक्त्योर्विहीने च हानि. सर्वस्य वै भवेत् ॥ ३४ ॥

मरीचिर्मन्त्रहीने च सर्वहानिमथाब्रवीत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सर्व पूर्ण समाचरेत् ॥ ३५ ॥

द्रव्य विप्रस्य सग्राह्यं क्षत्रियस्य विशस्तथा ।
शूद्रस्य चानुलोमस्य ग्राह्य भक्तिमतः पुनः ॥ ३६ ॥

प्रतिलोमस्य न ग्राह्य द्रव्य किञ्चिच्च जात्वपि ।
आलयात्पुरतो वापि दक्षिणे वा मनोरमे ॥ ३७ ॥

ईशान्ये वाथ वायव्ये उत्तरे यागमन्दिरम् ।
कल्पयेद्यागशाला च लक्षणेन समायुतम् ॥ ३८ ॥

मण्डप कूटमथवा चतुर्द्वारसमायुतम् ।
विस्तारद्विगुणोत्सेधान् स्तम्भान् कुर्याद्यथाविधि ॥ ३९ ॥

प्रपा वा तत्र कर्तव्या षोडशस्तम्भसयुता ।
स्तम्भान्तरं चतुर्हस्तमुच्छ्रायश्च यथार्हतः ॥ ४० ॥

तस्य तालस्तलोत्सेधो यथालाभमथापि वा ।
शय्यावेदी च तन्मध्ये चतुर्हस्तप्रमाणन ॥ ४१ ॥

एकहस्ततलोत्सेधा चतुरश्रा प्रकल्पयेत् ।
बिम्बादर्धाधिक मान शय्यावेदी चतुर्दिशम् ॥ ४२ ॥

शय्यावेद्यूर्ध्वत· कुर्यात्कूट वर्षादिवारणम् ।
तोरणादिवितानैश्च ध्वजस्तम्भविवेष्टनै ॥ ४३ ॥

मुक्तादामादिलंबैश्च दीपैश्च बहुभिस्तथा ।
यागशालामलंकृत्य दर्भमालासमन्विताम् ॥ ४४ ॥

अश्वत्थाद्यै कृतानीह तोरणानि यथाक्रमम् ।
चतुर्वेदादिमन्त्रैस्तु वेदरूपाणि सस्मरन् ॥ ४५ ॥

प्रागादि स्थापयेद्विद्वाश्चतुर्द्वारषु वै तथा ।
तद्द्वारपार्श्वयोश्चैव कदलीक्रमुकैरपि ॥ ४६ ॥

अङ्कुरै पूर्णकुंभैश्चाप्यलकुर्यात् स्वशक्तित ।
यथैकस्मिन् गृहे त्र्यग्नीनादधाति तथैव च ॥ ४७ ॥

एकस्मिन्नालये चापि त्रीणि बेराणि कल्पयेत् ।
नित्य प्रधान पूजार्थ बिम्ब चेति कदाचन ॥ ४८ ॥

आलये बहुबेरैस्तु युक्ते शोभासमन्विते ।
अत्यन्तप्रीतिसयुक्तो वसत्येव जनार्दन ॥ ४९ ॥

अशक्तो द्वौ तथैक वा बिम्ब सम्यक् समाचरेत् ।
कौतुकं चोत्सव द्वे चेदेक कौतुकमेव वा ॥ ५० ॥

ते बिम्बे द्वे तु कुर्याच्चेत्कौतुके नित्यपूजनम् ।
औत्सवे चोत्सव सम्यक् स्नपनं च समाचरेत् ॥ ५१ ॥

एक कौतुकमेव स्यात्तत्र सर्व समाचरेत् ।
पुन· शक्तिप्रपन्नो य औत्सव स्नपन तथा ॥ ५२ ॥

आहृत्य स्थापयेत् द्वौ च सहैव पृथगेव वा ।
आचार्य· कौतुकाद्यं च नव चेच्छिल्पिनैव तत् ॥ ५३ ॥

रत्नन्यासं च कृत्वैव पीठे सम्यक् सुयोजयेत् ।
प्रतिष्ठोक्तदिनात्पूर्व पञ्चमे ह्यक्षिमोचनम् ॥ ५४ ॥

कारयित्वा विधानेन मन्त्रवच्चाक्षि मोचयेत् ।
सूची दृढीकराभ्या च सौवर्णाभ्यां विशेषवित् ॥ ५५ ॥

ध्रुवस्योक्तविधानेन मन्त्रवच्चाक्षिमोचनम् ।
नद्या वाथ तटाके वा वाप्या वाथ मनोरमे ॥ ५६ ॥

वितानेन समाच्छाद्य रक्षां तत्र विधाय च ।
नववस्त्राणि विस्तीर्य पुष्पदर्भकुशास्तथा ॥ ५७ ॥

वस्त्रादिभिरलङ्कृत्य देवमभ्यर्च्य चात्वर ।
वैष्णवं मन्त्रमुच्चार्य देवीभ्या च समायुतम् ॥ ५८ ॥

प्राक्शीर्ष शयने देव शाययीत विचक्षणः ।
द्रोण्या वाभिमुखे गर्ते पञ्चगव्यै· प्रपूर्य च ॥ ५९ ॥

तदन्यनववस्त्राणि समास्तीर्य तथैव च ।
अभ्यर्च्य वैष्णवेनैव पञ्चगव्येऽथ शाययेत् ॥ ६० ॥

तस्माद्देव समादाय कुशोदे शाययेत्तथा ।
जलाधिवासमेकाहमेकाह पञ्चगव्यके ॥ ६१ ॥

अहोरात्र दिवा चैक कुशोदे चाधिवासितम् ।
एव कर्तुमशक्तश्चेज्जले चाथ दिनत्रयम् ॥ ६२ ॥

अधिवास तु कर्तव्यमिति केचिद्वदन्ति वै ।
पञ्चगव्याधिवास च कृत्वा क्षीराधिवासनम् ॥ ६३ ॥

जलाधिवासन पश्चात्कुर्यादित्याह काश्यप ।
प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं तृतीयेऽह्न्यमन्त्रकम् ॥ ६४ ॥

कारयेत् ध्रुवबेरस्य शिल्पिनैवाक्षिमोचनम् ।
पीठानुरूपमर्चाया ब्रह्मस्थान यथाविधि ॥ ६५ ॥

शिलाभिरिष्टकाभिर्वा तालमात्रसमुच्छ्रयम् ।
प्रतिष्ठाङ्गुलमुत्सेध विस्तारोऽपि त्रिभिस्तथा ॥ ६६ ॥

वेदीभिश्च समायुक्त पीठ तु चतुरश्रकम् ।
कारयेदथवा तत्र भुवङ्गसममेव वा ॥ ६७ ॥

पद्माकारं च तद्वृत्त पीठ सम्यक् च कारयेत् ।
तस्य पीठस्य मध्ये तु भागाङ्गुल्यावगाढकम् ॥ ६८ ॥

श्वभ्र षडङ्गुलायामविस्तारं चतुरश्रकम् ।
अच्छिद्र सुदृढ सम्यगर्चापीठ प्रकल्पयेत् ॥ ६९ ॥

द्वितीयेऽहनि कुर्वीत मन्त्रवच्चाक्षिमोचनम् ।
प्रमुखे मण्डपे वाथ प्रपाया वा यथाविधि ॥ ७० ॥

कुण्डमौपासनाग्नेश्च कृत्वा तस्य विधानत ।
सूत्रोक्तेनैव मार्गेण वास्तुहोम सुहूयताम् ॥ ७१ ॥

तमग्नि विसृजेत्पश्चात्पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
औपासनविधानेन कुण्ड कृत्वैव तत्र वै ॥ ७२ ॥

आघारं विधिवध्दुत्वा चाङ्गहोम सुहूयताम् ।
दध्न स्वाहेति हुत्वा च मौलिमालादिभिस्तथा ॥ ७३ ।

भूम्यादिपञ्चभूतानां मन्त्रैरपि च वैष्णवै ।
हुत्वा पुरुषसूक्तेन जयाद्यैश्च तथैव च ॥ ७४ ॥

श्रिये जात इति प्रोच्य पावका नस्तथैव च ।
मही देवीमितीत्युक्त्वा श्रीसूक्तं जुहुयात्तत ॥ ७५ ॥

भूदैवत्य ततो हुत्वा ब्रह्मजज्ञानमुच्यते ।
विमान च नव स्याच्चेदङ्ग प्रत्यङ्गमुच्चरन् ॥ ७६ ॥

स्थूप्याद्युपानपर्यन्त जुहुयान्नामभि क्रमात् ।
पतिष्यति हरेर्दृष्टि प्रथम गवि शोभना ॥ ७७ ॥

स्वर्णशृङ्गा रौप्यखुरां सवस्त्रां कांस्यदोहनाम् ।
सुपुष्टाङ्गा सवत्सां गा स्थापयेदग्रतस्तथा ॥ ७८ ॥

तिलराशि च कृत्वैव धान्यराशि च कारयेत् ।
अष्टद्रोणादहीना तु राशिरित्यभिधीयते ॥ ७९ ॥

आज्य कास्ये सुपात्रे तु घृतप्रस्थ प्रगृह्य च ।
तथा दधि मधु क्षीरं देवस्याभिमुखे न्यसेत् ॥ ८० ॥

नवेनाथ पटेनाथ प्रच्छाद्याभिमुख हरे· ।
सुवर्णेनैव कृत्वा तु पात्र तूलीसमन्वितम् ॥ ८१ ॥

अक्षिप्रसाधक वर्ण तस्मिन् प्रक्षिप्य तेन वै ।
देवस्य दक्षिणे स्थेयादाचार्यश्चोत्तरामुख· ॥ ८२ ॥

हिरण्यगर्भमित्युक्त्वा रुद्रमन्य त्र्यम्बकम् ।
एवमेव क्रमेणैव अङ्गहोम समाचरेत् ॥ ८३ ॥

पक्ष्म वर्म च रक्त च श्वेत कृष्णं च तैजसम् ।
षण्मण्डलानि चैतेषा महाभूतानि पञ्च च ॥ ८४ ॥

परमात्मा च तान् देवान् स्मृत्वा षण्मण्डलानि च ।
रुक्मपात्रस्थवर्णेन हेमतूलिकया तथा ॥ ८४ ॥

पौरुष सूक्तमुच्चार्य दक्षिणे नयने तथा ।
अतो देवादिनान्ये च कारयेदक्षिमोचनम् ॥ ८५ ॥

कौतुके चोत्सवे बिम्बे स्नपने चाक्षि मोचयेत् ।
श्रियै जातेति मन्त्रेण श्रीदेव्याश्चाक्षिमोचनम् ॥ ८६ ॥

मेदिनी देवीति चोच्चार्य महीदेव्याश्च कारयेत् ।
तत्तन्मन्त्रं समुच्चार्य परिवाराक्षिमोचनम् ॥ ८७ ॥

पटमुत्सार्य गा चाज्यधान्यराश्यादि दर्शयेत् ।
अन्यबिम्बेषु चैव स्याद्धोमार्थं चाक्षिमोचनम् ॥ ८८ ॥

तत्रोपयुक्त सर्वं च तां गा च गुरवे ददेत् ।
तद्द्रव्यमन्यथा दत्त यदि तत्कर्म निष्फलम् ॥ ८९ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे द्रव्यसंग्रहणाक्षि-
मोचन नामाष्टाविंशोऽध्याय ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

दार -अत्नार . यावन्नेत्रनिमीलनम् ।
यथोक्त बेरसंस्कारं कारयेच्छिल्पिना बुध ॥ १ ॥

शिल्पिस्पर्शविशुद्ध्यर्थमक्ष्युन्मेषादनन्तरम् ।
कुम्भ सूत्रेण वस्त्राभ्यां वेष्टित पूतवारिणा ॥ २ ॥

पूरयित्वाथ देवाग्रे शालिराश्युपरि न्यसेत् ।
ब्राह्ममासनमास्थाय कुम्भदक्षिणपार्श्वत· ॥ ३ ॥

शमीपलाशपत्राणि दूर्वाग्राणि शुभानि च ।
अक्षतांश्च कुशाग्रं च पुण्यपुष्पाणि काञ्चनम् ॥ ४ ॥

वदन्वै विष्णुगायत्री सर्वमेतत्पृथक् क्षिपेत् ।
इषेत्वोर्जेत्यादि जपन्नाप उन्दन्तु चैव हि ॥ ५ ॥

तत्तु तन्तुभिरावेष्ट्य मन्त्रानपि च वैष्णवान् ।
कूर्चेनैव तु तत्तोयमभिमृश्य समाहित· ॥ ६ ॥

तदम्बुना कुशाग्रेण तप्तचामीकरेण च ।
आपो हिरण्यवर्णादिपवमानादिभिस्त्रिभि ॥ ७ ॥

श नो देवीरभीत्युक्त्वा पुरुषसूक्तैश्च वैष्णवेः ।
शुद्ध्यर्थं प्रोक्षयेद्बेरं पुण्याहमपि वाचयेत् ॥ ८ ॥

एव चित्रप्रतिष्ठाया चित्राभासे च कारयेत् ।
रात्रिहोम समाप्यैव दिवा वै स्थापयेत्क्रमात् ॥ ९ ॥

वास्तुहोम समुद्दिश्य मन्दिरस्योत्तरे तथा ।
औपासनाग्निकुण्ड च कल्पयेत विधानत· ॥ १० ॥

यद्वा श्रामणकाग्नि च कुर्यादिति च केचन ।
वक्ष्येऽह यागशालायामग्निकुण्डप्रकल्पनम् ॥ ११ ॥

प्राच्यामाहवनीय स्यादन्वाहार्य तु दक्षिणे ।
पश्चिमे गार्हपत्य स्यादावसथ्य तथोत्तरे ॥ १२ ॥

मध्ये सभ्य च कर्तव्यं शय्यावेद्यास्तु पूर्वतः ।
उत्तरे शयनाद्वाथ कारयेदिति केचन ॥ १३ ॥

पञ्चाग्निलक्षण चापि तेषा कुण्ड च वक्ष्यते ।
ब्रह्माऽग्नि पञ्चधा सृष्ट्वा पञ्च लोकेष्वकल्पयत् ॥ १४ ॥

स्वर्गे चाहवनीय तु प्रतिष्ठाप्य तत परम् ।
तथान्तरिक्षेऽन्वाहार्यं द्वितीय परिकल्प्य च ॥ १५ ॥

भूम्या च गार्हपत्याग्नि महर्लोके तथैव च ।
आवसथ्य जनर्लोके सभ्य चाग्निमकल्पयत् ॥ १६ ॥

चतुरश्रो यत स्वर्गे कुण्ड चाहवनीयकम् ।
चतुरश्र समाख्यात चापवच्चान्तरिक्षकम् ॥ १७ ॥

कृत्वान्वाहार्यस्य रूप धनुषो रूपवत्तत ।
आकृतिर्मण्डलाकारा भुवस्तस्मात्तदाकृति ॥ १८ ॥

कुण्ड च गार्हपत्यस्य महर्लोकस्त्रिकाश्रक ।
आवसथ्यस्य तु प्रोक्त तथा कुण्ड त्रिकाश्रकम् ॥ १९ ॥

चतुरश्रो जनर्लोक कुण्ड सभ्य च तादृशम् ।
पौण्डरीक तपोलोक पद्माग्नि तु दलैर्युतम् ॥ २० ॥

सभ्यस्य दक्षिणे कार्यं पौण्डरीक क्रमाद्बुधै ।
आकारं चाप्यथैतेषा तत्तल्लोकसम विदु ॥ २१

द्वात्रिंशदङ्गुलायामामूर्ध्ववेदि चतुर्दिशम् ।
चतुरङ्गुलविस्तारा कोलकोत्सेधसयुताम् ॥ २२ ॥

कृत्वा परिगतामेवमधोवेदि च कारयेत् ।
अधोवेद्याः समुत्सेधविस्तारौ भागकौ मतौ ॥ २३ ॥

कुण्डमध्ये चतुर्विंशत्यङ्गुलायतविस्तृतम् ।
भागनाह च कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ २४ ॥

निम्न पञ्चाङ्गुल वापि षडङ्गुलमथापि वा ।
कुण्डमाहवनीयाग्नेरेवमेव विधानत· ॥ २५ ॥

कु[illegible]स्या[illegible] [illegible]तम् ।
अङ्गुल्या पञ्चविशत्या चतुर्भिश्च यवै· सह ॥ २६ ॥

वृत्त भ्राम्यात्तदर्ध तु व्यपोह्योत्तरत· क्रमात् ।
तद्दक्षिणेऽन्वाहार्यस्य कुण्ड कुर्याद्विधानत· ॥ २७ ॥

अष्टादशाङ्गुल भ्रान्त्वा वृत्त सपूर्णचन्द्रवत् ।
पश्चिमे गार्हपत्यस्य कुण्ड विद्याद्यथोदितम् ॥ २८ ॥

अष्टाङ्गुल रसघ्न तु यवै षड्भि समन्वितम् ।
भुजात्त्वेकात् त्रिकोण स्यादावसथ्यस्य कुण्डकम् ॥ २९ ॥

भुजास्तिस्रस्तु कुर्वीत दक्षिणोत्तरपश्चिमा· ।
सङ्गताग्रासु सर्वासु तत्त्रिकोण भविष्यति ॥ ३० ॥

भाग तु परितो हित्वा शेष निम्नं षडङ्गुलम् ।
अधोवेदि च परितश्चतुरङ्गुलविस्तृताम् ॥ ३१ ॥

एव द्विवेदिसहित कुण्डान्येतानि कल्पयेत् ।
वेद्योर्भागस्तु विस्तारश्चैकैको भाग उन्नत. ॥ ३२ ॥

द्वात्रिशदङ्गुलायामामूर्ध्ववेदिं चतुर्दिशम् ।
वेदिस्तु मध्यमा प्रोक्ता द्विचत्वारिशदङ्गुला ॥ ३३ ॥

पञ्चाशदङ्गुलायामा ह्यधोवेदि· समन्तत· ।
तिसृणामपि वेदीना विस्तारश्चोच्छ्रयस्तथा ॥ ३४ ॥

प्रतिष्ठाङ्गुलमुद्दिष्ट प्रत्येकं च तथैव च ।
मध्यवेद्यास्तु विस्तारः पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ ३५ ॥

कुण्डमध्ये चतुर्विंशदङ्गुलायतविस्तृतम् ।
निम्नमष्टाङ्गुलं वापि दशाङ्गुलमथापि वा ॥ ३६ ॥

अग्ने· सभ्यस्य कुण्डं च कुर्यादेव विधानत ।
कुण्डं श्रामणकाग्नेश्च कुर्यात्सभ्याग्निकुण्डवत् ॥ ३७ ॥

सभ्याग्निकुण्डवत्सर्वं निम्नमर्काङ्गुलं स्मृतम् ।
सभ्याग्निकुण्डादाग्नेय्यां पौण्डरीकं प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥

द्वादशाङ्गुलमुत्सेधं समवृत्तं प्रकल्पयेत् ।
अष्टादशभिरध्यर्धैरङ्गुलैर्भिर्भित्तिकीर्तनम् ॥ ३९ ॥

वृत्तं तदूर्ध्ववेदि स्यात्पौण्डरीके विशेषतः ।
भित्तेरुत्सेधविस्तारन्नूर्ध्ववेद्यास्त्रिकोलकम् ॥ ४० ॥

शेषं निम्नं च कर्तव्यं निम्नमष्टाङ्गुलं भवेत् ।
मध्यवेदिसमुत्सेध विस्तारो भाग उच्यते ॥ ४१ ॥

अधोवेद्या· समुत्सेधश्चतुरङ्गुलमेव वै ।
षडङ्गुलं तु विस्तारो दलैः षोडशभिर्युत· ॥ ४२ ॥

शल्यलोष्टतुषाङ्गारतृणभस्मादिहीनया ।
मृदा वा वालुकाभिर्वा कुण्डान्येतानि कल्पयेत् ॥ ४३ ॥

ऐशान्यां यागशालायामौपासनविधानत ।
श्वभ्रं च स्नपनार्थं तु कर्तव्यं तद् द्विवेदिकम् ॥ ४४ ॥

अथवा बिम्बपीठं तु यावदायतविस्तृतम् ।
पीठस्य परितस्तस्य चतुर्दिक्षु तथैव च ॥ ४५ ॥

श्वभ्रं भागाधिकं कुर्यादुत्तरे जलमार्गकम् ।
दक्षिणोत्तरयोर्देव्योः श्वभ्रं कुर्यात्तथैव च ॥ ४६ ॥

एतेषामेव वह्नीनां वक्ष्यते नामनिर्णय ।
अग्निहोत्रादिक हव्यं सर्वमाहुतिसञ्ज्ञकम् ॥ ४७ ॥

आदाय तेन हव्येन होतव्योऽयं द्विजातिभिः ।
तस्मादाहवनीयाख्या गतो वह्निर्महाद्युति· ॥ ४८ ॥

हो इत्येव विषादोऽपि विषादो दु·खमुच्यते ।
दु·ख तापत्रय प्रोक्त तापो हि नरक· स्मृतः ॥ ४९ ॥

तस्मात्तु नरकान्नित्य यस्मिन्नग्नौ हुत सदा ।
त्रायते यजमान तदग्निहोत्रमिति स्मृतम् ॥ ५० ॥

अग्नेश्चाहवनीयस्य यस्मादाह्रियते तथा ।
ततोऽन्वाहार्य इत्युक्तो दक्षिणाग्नि पुरातनैः ॥ ५१ ॥

दक्षिणे कल्प्यमानत्वात् दक्षिणाग्निश्च स स्मृत· ।
धार्यो गृहपतेर्यस्माद्गार्हपत्य इति स्मृत. ॥ ५२ ॥

वसत्यावसथे यस्मादावसथ्यस्ततो भवेत् ।
ऋषिष्वग्निषु वेदेषु देवेष्वपि पितृष्वपि ॥ ५३ ॥

सभ्यंगतेषु मुख्योऽभूत्तस्मात्सभ्य उदाहृतः ।
त्रीनग्नीन् वाथ पञ्चाग्नीनाहिताग्निर्जुहोत्यमून् ॥ ५४ ॥

आवसथ्याख्यया केचिदाहुरौपासन च वै ।
विवाहादि गृहस्थेन निधायाजस्रमेव च ॥ ५५ ॥

होमैरुपासनादग्निरौपासन इतीरित. ।
भेदो ह्याहवनीयस्य चाग्निरौपासनो यतः ॥ ५६ ॥

कुण्डमौपासनस्यापि ज्ञेयमाहवनीयवत् ।
साकल्यमग्निहोत्रस्य तपसां चापि चालनम् ॥ ५७ ॥

विचिन्त्य श्रमणे चाग्नि ब्रह्मा यस्मात्सृजत्पुरा ।
तस्माच्छ्रामणक प्राहुरग्निमेन पुरातना ॥ ५८॥

सभ्याग्नेरेव भिन्नोऽभूदग्नि· श्रामणको यतः ।
तस्माद्द्वयोरग्निकुण्ड तुल्यमेवेति सस्मृतम् ॥ ५९ ॥

एष श्रामणकाग्निस्तु वनस्थस्य विधीयते ।
गृहस्थोऽग्नि यथा नित्य जुहोत्यौपासन बुध. ॥ ६० ॥

श्रामणक वनस्थोऽपि तथा नित्य जुहोति च ।
हृत्पुण्डरीकादन्योऽग्नि· सजातो ब्रह्मणस्तु य ॥ ६१ ॥

हृत्पुण्डरीकजातत्वात्पौण्डरीक हि तद्विदु ।
तस्याकारश्च कुण्डस्य पुण्डरीकवदुच्यते ॥ ६२ ॥

तपोलोकश्च सत्य च विष्णोर्लोको जनस्तथा ।
पौण्डरीकाधिदेवस्तु नारायण इति स्मृत ॥ ६३ ॥

सर्वनिष्कृतिहोमार्थं ऋतूनामुत्तर ऋतु ।
तदग्नौ सर्वकाम्य च यजेदित्याह पूर्वज ॥ ६४ ॥

यथैव वायोरेकस्य पञ्चधा भेद उच्यते ।
तथैव मूर्तेर्विष्णोश्च सर्वप्राणिहिताय वै ॥ ६५ ॥

नामरूपादिभेदेन पञ्चधा भेद उच्यते ।
एष पुरुष पञ्चधा पञ्चात्मेत्याह ऋक्छ्रुति ॥ ६६ ॥

तथा तदर्थमग्नेश्च नाममन्त्रक्रियादिषु ।
पञ्चधा भेदमिच्छन्ति प्रतिष्ठाया हरे प्रभो ॥ ६७ ॥

पञ्चमूर्त्यधिदेवांस्तान् पञ्चाग्नीन् परिकल्पयेत् ।
विष्णुमूर्तिस्तु सभ्याग्नेरधिदेव प्रकीर्तित ॥ ६८ ॥

तथैवाहवनीयाग्नेः पुरुषो देवता स्मृतः ।
सत्योऽन्वाहार्यदेवश्च गार्हपत्येऽच्युतस्तथा ॥ ६९ ॥

आवसथ्येऽनिरुद्धश्च पञ्चाना पञ्च देवताः ।
मध्ये विष्णुस्तु पुरुष प्राच्या सत्यस्तु दक्षिणे ॥ ७० ॥

प्रतीच्यामच्युतस्तद्वदनिरुद्धस्तथोत्तरे ।
तत्तद्दैवत्यवद्धोम तत्तद्देशे प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥

आद्येष्टकाना विन्यासो गर्भप्रक्षेपण तथा ।
मूर्धेष्टकाना न्यासश्च ध्रुवसस्थापनं तथा ॥ ७२ ॥

महाप्रतिष्ठा श्रेष्ठा च प्रतिष्ठा पञ्चधा स्मृता ।
पञ्चप्रतिष्ठास्वेतासु पञ्चाग्नीन् जुहुयात्तथा ॥ ७३ ॥

पञ्चधाऽग्नीन् व्यक्रामद्विराडित्याह वै श्रुतिः ।
देव्योश्च कौतुकस्यापि स्नपनस्योत्सवस्य च ॥ ७४ ॥

सह प्रतिष्ठा चेत्तत्र पृथग्घोम न कारयेत् ।
परितो यागशालायां तस्य तस्य दिशि क्रमात् ॥ ७५ ॥

दिग्देवतानामष्टानामग्नेर्योग च यथाविधि ।
औपासनाग्निकुण्ड च कारयेत पृथक् पृथक् ॥ ७६ ॥

अथवाप्यालये तेषा कुण्ड कुर्याद्विधानतः ।
दिग्देवानां च होमस्तु दिशाहोम इतीर्यते ॥ ७७ ॥

सर्वेषां परिवाराणा प्रत्येक होममुत्तमम् ।
दिग्देवतानामष्टाना होम वै मध्यम विदुः ॥ ७८ ॥

देवस्य पौण्डरीकाग्नि पञ्चाग्नीनपि कल्पयेत् ।
अधमक्रममेन वै वदन्ति मुनयोऽपरे ॥ ७९ ॥

विष्वक्सेनस्य वीशस्य होम सर्वत्र कारयेत् ।
एतद्रहस्यमस्मभ्यमुदित विखनसा पुरा ॥ ८० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चाग्निकुण्डलक्षण
नामैकोनत्रिंशोऽध्याय ॥

त्रिंशोऽध्यायः

एव कृत्वाग्निकुण्डानि पश्चादग्नीश्च साधयेत् ।
अरणि चैव सन्यस्य पूजयित्वा विधानवित् ॥ १ ॥

पट्टिकामुत्तरा चैव हरिणीमिति चार्चयेत् ।
दण्डे विष्णु समभ्यर्च्य तत्रैवाग्नि च पूजयेत् ॥ २ ॥

आचार्य प्राङ्मुखो भूत्वा योजयित्वा तु मन्त्रवित् ।
मौञ्जी च त्रिवृतां रज्जु मथनार्थ समाहरेत् ॥ ३ ॥

जातवेदेति च जपन्नरण्यां मथन चरेत् ।
यावदग्नि समुत्पद्येत्तावद्यत्नेन मन्त्रवित् ॥ ४ ॥

परितस्तु करीषाद्यैर्योजयित्वा तत. परम् ।
अग्निमादाय चोत्पन्नमय त इति चोच्चरन् ॥ ५ ॥

तुषेन्धनादि निक्षिप्य सम्यगग्नि सुरक्षयेत् ।
अनेनैवाग्निना सर्वं होमकर्म समाचरेत् ॥ ६ ॥

आचार्यो यजमानश्च स्थापका ऋत्विजोऽपि च ।
प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं पञ्चमेऽह्नि त्र्यहेऽथवा ॥ ७ ॥

पूर्वेद्युर्वाथ पूर्वाह्णे वरयेदुक्तलक्षणान् ।
मन्त्रसूत्रविदः शिष्टान् पत्नीयुक्ताननिन्दितान् ॥ ८ ॥

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितान् ।
औपासन जप होम वैश्वदेव च कुर्वत· ॥ ९ ॥

प्रपन्नान् भक्तिसयुक्तान् सर्वकर्मसु निश्चलान ।
ईदृग्गुणसमायुक्ताश्चत्वारः स्थापका· स्मृता. ॥ १० ॥

अलाभे च त्रयो वापि द्वौ वा ग्राह्यौ तु तद्गुणौ ।
बिम्बानां कौतुकादीनां सर्वेषां तु पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥

यावन्तस्तत्र होमा स्युस्तावन्तोऽध्वर्यव· स्मृता· ।
ऋत्विजौ ब्रह्मसोमौ द्वौ होता चैकस्तथैव च ॥ १२ ॥

अक्ष्युन्मेषणहोमार्थ वास्तुहोमार्थमेव च ।
स्नपनार्थे त्वय प्रोक्ताः सर्वदेवार्चनाय वै ॥ १३ ॥

पञ्चाहीनान् सदस्यांश्च उपद्रष्टारमेव च ।
सन्यासिनो वनस्थान् वा न गृह्णीयात्पदार्थिन. ॥ १४ ॥

पदार्थिनो गृहस्थाश्च ग्राह्या वा ब्रह्मचारिण· ।
सुवृत्ता परिपूर्णाङ्गा मन्त्रकल्पविचक्षणा· ॥ १५ ॥

न दुष्टाङ्गा न दीर्घाङ्गा न ह्रस्वाङ्गा न मत्सराः ।
योग्यानेवात्र संयोज्य गुरुर्वै याजयेत्क्रमात् ॥ १६ ॥

आलयस्योत्तरे पार्श्वे वास्तुहोम सुहूयताम् ।
वास्तुहोमश्च यत्रोक्तस्तत्र वै वास्तुपूरुषम् ॥ १७ ॥

कल्पयित्वा विधानेन दशतालेन मानत ।
वास्तुहोमश्च यत्रोक्तस्तावत्तस्याङ्गमुच्यते ॥ १८ ॥

प्राक्शिरोऽधोमुख शेते भूमिस्थ स तु सर्वदा ।
एव सकल्प्य मनसा वास्तुहोम समाचरेत् ॥ १९ ॥

कुक्षिप्रदेशे कुर्याच्चेद्धनधान्यविवर्धनम् ।
ऊरुबाहुप्रदेशे तु सदावीर्यविवर्धनम् ॥ २० ॥

मुखप्रदेशे कुर्याच्चेत्पुत्रपौत्रविवर्धनम् ।
नाभेरधस्तात्सर्वत्र कुण्डमग्नेर्न कारयेत् ॥ २१ ॥

वास्तुहोम च जहुयात्सूत्रोक्तेन विधानत ।
पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयेदालय तथा ॥ २२ ॥

अधिवासगत देवमादायाभ्यर्च्य वै तत ।
आलयाभिमुखे देशे विष्टरे विन्यसेत्पुन· ॥ २३ ॥

स्नात्वा पदार्थिन सर्वे श्वेतवस्त्रानुलेपना ।
परिधायाहत वस्त्र सोत्तरीयाङ्गुलीयका ॥ २४ ॥

यजमानोऽथ तत्काले श्रद्धया देवसनिधौ ।
मधुपर्कं च सदद्याद्दुर्वादिभ्यस्तत· परम् ॥ २५ ॥

पूजिताश्च तथा कुर्यु स्व स्व कर्म यथाविधि ।
आघारं सर्वकुण्डेषु कुर्वन्वैखानसेरितम् ॥ २६ ॥

मथिताग्नि समुज्ज्वाल्य शुष्कैरेवन्धनैर्भृशम् ।
वर्धयित्वा शरावे त पृथगेव प्रगृह्य च ॥ २७ ॥

अलाभे मथितस्याग्नेराचार्यागारतो हरेत् ।
यजमानगृहाद्वाथ श्रोत्रियागारतोऽथवा । ॥ २८ ॥

अद्भि करकमापूर्य दक्षिणे ऽग्नेर्निधाय च ।
दर्भेष्वन्यांश्च सभारान् सभृत्योत्तरपार्श्वत· ॥ २९ ॥

एतोन्विन्द्रादिमन्त्रैश्च प्रोक्षणोल्लेखनादिकम् ।
कुर्यात्कुण्डे निधायाग्नि प्रज्वाल्यैव च मन्त्रत॰ ॥ ३० ॥

पश्चिमाभिमुखासीन ध्यात्वैवाग्नि प्रणम्य च ।
वैखानसेन सूत्रेण सर्वमाधारमाचरेत् ॥ ३१ ॥

विशेषं सम्प्रवक्ष्यामि पञ्चाग्नीनां पृथक् पृथक् ।
षट्त्रिंशदङ्गुलै॰ कूर्चैर्द्वितीयस्या तथैव च ॥ ३२ ॥

वेद्यामग्नि परिस्तीर्य परिधीश्च निधाय च ।
ऊर्ध्वाग्रौ समिधौ न्यस्य चोर्ध्ववेद्या यथाविधि ॥ ३३ ॥

पुष्पाद्यैर्विग्रहैरेव तथार्घ्याचमनान्तकै ।
इन्द्रादीनपि दिग्देवानभ्यर्च्याष्टौ च दक्षिणे ॥ ३४ ॥

पार्श्वे ब्रह्माणमभ्यर्च्य सोम चोत्तरतोऽर्चयेत् ।
प्रणिधी द्वे निधायैव चोत्तरप्रणिधौ जले ॥ ३५ ॥

अग्न्यादिसर्वदेवाश्च आवाह्यैव तत परम् ।
गार्हपत्याग्निमित्युक्त्वा गार्हपत्ये विशेषत ॥ ३६ ॥

यज्ञदैवतविश्वेति चों भू पुरुषमित्यपि ।
तथैवाच्युतमित्युक्त्वा देवतावाहनं चरेत् ॥ ३७ ॥

अन्वाहार्याग्निमित्युक्त्वा चान्वाहार्ये तथैव च ।
यज्ञदैवतविश्वेति चो भुव पुरुष तथा ॥ ३८ ॥

सत्यमूर्तिमिति प्रोच्य देवतावाहन स्मृतम् ।
आहवनीयाग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यपि ॥ ३९ ॥

ओ सुव॰ पुरुष चेति पुरुष चाधिदैवतम् ।
एवमाहवनीयाग्नावावाहनमथाचरेत् ॥ ४० ॥

आवसथ्याग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यपि ।
ओं मह· पुरुष चेति देवमप्यनिरुद्धकम् ॥ ४१ ॥

इत्येवमावसथ्याग्नावावाहनमुदीरितम् ।
सभ्याग्नि यज्ञदेवेति चो जन पुरुष तथा ॥ ४२ ॥

विष्णुदेव तथा सभ्ये ह्यावाहनमथाचरेत् ।
आवाहनक्रमेणाज्यनिर्वाप कारयेद्बुध· ॥ ४३ ॥

तत्क्रमेण स्रुवेणाज्य गृहीत्वाज्याहुतीर्यजेत् ।
जुहुयात्पञ्चधा तेषु पञ्चाग्निषु विशेषत ॥ ४४ ॥

चतुरङ्गुलिसस्रावा अविच्छिन्ना घृताहुती ।
अङ्गुष्ठपर्वमात्र तु गृहीत्वान्नाहुति· स्मृता ॥ ४५ ॥

आघारे पौण्डरीकाग्नेर्विशेष सम्प्रवक्ष्यते ।
पौण्डरीकाग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यपि ॥ ४६ ॥

ओ तप. पुरुष चेति वासुदेवमन परम् ।
ओं सत्य पुरुष चेति नारायणमिति ब्रुवन् ॥ ४७ ॥

एवमावाहन कृत्वा निरूप्याज्य जुहोति वै ।
औपासनाग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यपि ॥ ४८ ॥

औपासनाग्निमित्येवमावाह्याज्य निरूप्य च ।
अग्नि श्रामणक चेति श्रामणाग्निमुदीर्य च ॥ ४९ ॥

तथाज्यं जुहुयादेवमित्याघारक्रम विदु ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चाग्न्याघारविधिर्नाम

त्रिंशोऽध्यायः ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

धारासु सप्त इत्युक्त्वा प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
नद्यां तोयं दिवा शुद्धं शुद्धपात्रे समाहरेत् ॥ १ ॥

यजमानस्तथाचार्यं वस्त्राद्यैरभिपूजयेत् ।
स्नात्वाऽऽचार्यः प्रसन्नात्मा श्वेतगन्धानुलेपनैः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रैर्द्वादशभिः कश्यपाद्युक्तमार्गतः ।
नववस्त्रोत्तरीयाभ्यां हेमपुष्पविभूषणैः ॥ ३ ॥

उपवीताङ्गुलीयाद्यैर्विभूष्याचम्य सत्कृतः ।
तत्काले कुम्भमादाय कुम्भपूजां समाचरेत् ॥ ४ ॥

सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं मृण्मयमेव वा ।
द्वात्रिंशत्प्रस्थसंपूर्णं नवकुम्भं समाहरेत् ॥ ५ ॥

पक्वबिम्बफलाकारं सम्यग् दग्धं मृदा कृतम् ।
कुम्भं संगृह्य तस्मिंश्च व्यपोह्य च यवान्तरम् ॥ ६ ॥

इषेत्वोर्जेत्यादि जपन् तन्तुना परिवेष्टयेत् ।
अद्भिः प्रक्षाल्य तत्कुम्भमिदमापः शिवा इति ॥ ७ ॥

नवेनाहतवस्त्रेण सर्वगन्धसमायुतम् ।
नादेयं तोयमुत्पूतं कुशेनोत्पूय मन्त्रतः ॥ ८ ॥

आपः उन्दन्त्विति जपन् कुम्भं तोयेन पूरयेत् ।
आपो वेत्यभिमृश्यैव तोये गन्धसमायुते ॥ ९ ॥

रत्नानि गजताक्ष्यौं च मङ्गलान्यायुधानि च ।
कूर्मरूपं च सौवर्णं गायत्रीं वैष्णवीं जपन् ॥ १० ॥

अक्षत पुष्पसयुक्त कुश कूर्च च निक्षिपेत् ।
ब्रह्मक्षत्रियविट्छूद्रवृद्ध्यर्थं स्रुक्स्रुवादिकम् ॥ ११ ॥

छत्रध्वजादीन् सर्वांश्च तुलाद्य युगलाङ्गलम् ।
सुवर्णेन कृतान् चिह्नान् द्यङ्गुलान् सन्यसेद्बुध ॥ १२ ॥

कौशेयक्षौमवस्त्राभ्या कुम्भमावेष्टयेद्गुरु ।
सूक्ष्मकार्पासवस्त्राभ्यामुत्तमाभ्या तु वा पुन ॥ १३ ॥

पुष्पदामभिरश्वत्थपल्लवैरभिभूषयेत् ।
अस्थि रत्न सिरास्तन्तुर्मांस मृत्स्ना प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥

शोणित रक्तमृद्यत्र जल मेदस्तथैव च ।
नारिकेल शिर स्मृत्वा चर्म स्याद्वेष्टनाम्बरम् ॥ १५ ॥

सप्तधातव इत्येते कुम्भेषु कलशेषु च ।
एतेष्वेको विहीनश्चेन्नास्ति देवस्य सन्निधि· ॥ १६ ॥

देवस्य पुरत कुम्भ धान्यराशौ च सन्यसेत् ।
श नो मित्रेति शान्ति च गायत्री वैष्णवी जपन् ॥ १७ ॥

हृदये प्रणवैर्युक्ते चादिबीज च सन्यसेत् ।
आत्मसूक्त जपेच्चाथ पौरुष सूक्तमेव च ॥ १८ ॥

अर्धचन्द्राकृति श्वेत शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
वारुण मण्डल ध्यायेत्पूर्णकुम्भस्थवारिणि ॥ १९ ॥

अतो देवादिनाधाव प्रणवैरभिमन्त्रयेत् ।
आदिबीज सुवर्णाभ सर्वकारणकारणम् ॥ २० ॥

तदाधावे तु संन्यस्य प्रणवैरपि वेष्टयेत् ।
सहस्रशीर्षं देवमिति जप्त्वा समाहित· ॥ २१ ॥

गुरूपदेशसंसिद्धो नित्यध्यानपरायण· ।
आचार्य सुप्रसन्नात्मा ध्यानकर्म समारभेत् ॥ २२ ॥

भूमावुदङ्मुखो भूत्वा कुर्यात्स्वस्तिकमासनम् ।
दक्षिणं पादमूर्ध्वं च वामपादमधस्तथा ॥ २३ ॥

जान्वन्तरे तदङ्गुष्ठौ द्वौ च सम्यङ् निगृह्य च ।
तथा दृढात्मा शिश्न च वृषणावप्यपीडयन् ॥ २४ ॥

अङ्के वामे न्यसेत्पाणिमन्य चोत्तानमूर्ध्वत ।
ऋजुकायो निवातस्थप्रदीप इव निश्चल· ॥ २५ ॥

किञ्चिदुन्नामितमुखो दन्तैर्दन्तानसस्पृशन् ।
अव्यग्रो व्यग्रमक्षिभ्यामनिमील्य निमील्य च ॥ २६ ॥

एवं स्वस्तिकमासीनो नासाग्रस्थापितेक्षण ।
प्राणायाम प्रयुञ्जीत यथाबलमचञ्चल ॥ २७ ॥

प्राणायामस्त्रिधा प्रोक्तो रेचपूरककुम्भकै ।
यश्चैवाध: प्रणिश्वास स रेचक इति स्मृत· ॥ २८ ॥

ऊर्ध्वनिश्श्वसन प्रोक्त पूरक पुण्यकर्मभि· ।
निश्वासस्य निरोधो य स कुम्भक इति स्मृत· ॥ २९ ॥

प्राणायाम च कृत्वैव वश कृत्वा मनस्तत· ।
बलवन्ति निगृह्यैव चेन्द्रियाण्यपि सर्वश ॥ ३० ॥

विषयेभ्यश्च सर्वेभ्य· प्रत्याहृत्येन्द्रियाणि च ।
यत्र यत्र मनो याति निवर्त्य च मनस्तत ॥ ३१ ॥

एकाग्र च मन· कृत्वा तत पश्येत्समाधिना ।
पद्मकोशप्रतीकाश विश्वस्यायतन महत् ॥ ३२ ॥

हृदयेऽग्निशिखामध्ये परमात्मा व्यवस्थित ।
नारायण परं ब्रह्म परमात्मेति वै श्रुति· ॥ ३३ ॥

ध्यानात्सदृश्यते यस्तु तत्सूक्ष्म परमव्ययम् ।
निवात इव दीपार्चिर्विद्युल्लेखेव चाम्बरे ॥ ३४ ॥

ईश्वरस्यात्मनो ज्योतिर्यद्रूप पुरुष पर ।
अक्षरं तत्परं ब्रह्म शुद्धज्ञानस्वरूपकम् ॥ ३५ ॥

यदोंकारमय ब्रह्म सम्यग्धृदि निधाय च ।
तच्चिन्तनपर ध्यान तद्ब्रह्मार्पणमुच्यते ॥ ३६ ॥

ब्रह्मभूते च देवेऽस्मिन् दृढ स्यादात्मनोऽर्पणम् ।
तत्राचल मन कृत्वा धारणा सम्प्रपद्य च ॥ ३७ ॥

अशरीर. शरीरेषु व्याप्य तिष्ठति शाश्वत ।
बहुधा सर्वभूतेषु देवदेवो व्यवस्थित ॥ ३८ ॥

शुद्धेन ज्ञानदीपेन परमात्मा च दृश्यते ।
अणोरणीयान् महतो महीयांश्च गुहास्थित ॥ ३९ ॥

एवं त श्रुतिरप्याह परमात्मानमव्ययम् ।
सुसूक्ष्मत्वादनिर्देश्य सदसदित्यभिधीयते ॥ ४० ॥

अग्राह्य इन्द्रियै सर्वैरव्यक्तो व्यक्त उच्यते ।
अव्यक्त प्रकृतेर्मूल प्रधान परमोऽव्यय· ॥ ४१ ॥

अनादिनिधन स्रष्टा पाता हर्ताऽखिलस्य च ।
नित्योऽचिन्त्योऽप्रमेयश्च निर्गुणोऽतीन्द्रिय पर ॥ ४२ ॥

परंज्योति. परंधाम सर्वकारणकारण ।
सर्वदेवमयो देवः सर्ववेदमयो विभु· ॥ ४३ ॥

सर्वयज्ञमयो विष्णु सर्वधर्ममयो हरि ।
सर्वेशः सर्वभूतात्मा सर्वाधार सनातनः ॥ ४४ ॥

तेन सृष्टमिद सर्वं तेन व्याप्तमिद जगत् ।
तेनेद पूर्णमित्याह श्रुतिस्तद्रहित न च ॥ ४५ ॥

एवं सम्यग्विदित्वैव जित्वा सर्वेन्द्रियाणि च ।
निर्गुणं निर्मल नित्यमक्षरं सर्वकारणम् ॥ ४६ ॥

निष्कल सकल देव तेजोभासुरभाविनम् ।
विष्णु तं मनसा ध्यायेद् भक्त्यैव परया मुदा ॥ ४७ ॥

तं रुक्मवर्ण रक्तास्य रक्तनेत्र सुखोद्वहम् ।
किरीटहारकेयूरलम्बयज्ञोपवीतिनम् ॥ ४८ ॥

कौस्तुभोद्भासितोरस्कं श्रीवत्साङ्कं चतुर्भुजम् ।
दक्षिणेनैकहस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ॥ ४९ ॥

वामेनाप्यन्यहस्तेन स्वकट्यामवलम्बितम् ।
कराभ्यामितराभ्या च शङ्खचक्रधरं परम् ॥ ५० ॥

शुकपिञ्छाम्बरधरं सर्वाभरणभूषितम् ।
एव तं परमात्मान प्रणवात्मकमव्ययम् ॥ ५१ ॥

एकाग्रमनसा भक्त्या ध्यायेद्देव परात्परम् ।
कुम्भेऽम्भसि ततो भक्त्या देवमावाहयेद्गुरु ॥ ५२ ॥

आवाह्यैव तथा तत्र ध्यायेत्सम्यक् समाधिना ।
रुक्माभ स्वप्नधीगम्य विद्यादित्याह वै मनु ॥ ५३ ॥

नाराख्यास्वयनादप्सु नारायण इति स्मृत ।
तस्मादप्सु हरेर्ध्यानमद्भिरावाहनं स्मृतम् ॥ ५४ ॥

विश्वव्यापनशीलत्वाद्विष्णुरित्येव कीर्त्यते ।
सर्ववस्तुनिवासत्वाद्वासुदेव इति स्मृत ॥ ५५ ॥

सूच्यग्रतोऽर्धमात्र तु नास्ति तद्रहितं क्वचित् ।
[सूक्ष्मरूप समाख्यात सर्वभूतेषु सस्थित ॥ ५६ ।

स्थूलरूप: परस्मिश्च लोके लक्ष्म्यादिभि स्थित ।
तयोरभेदभावेन ब्रह्मणोरर्चन हितम् ॥ ५७ ॥

विखनोमुनये पूर्वं विष्णुना समुदीरितम् ।
वैखानसेन मुनिना लोकानुग्रहकारिणा ॥ ५८ ॥

अस्मभ्यमेतदुक्त हि विशिष्टाद्वैतपूजनम् ।]
क्षीरे सर्पिस्तिले तैल पुष्पे गन्ध फले रस. ॥ ५९

यथायसि महासार काष्ठेऽग्निरिव सस्थित ।
कुत आवाह्यते देव कुत्र चोद्वास्यते पुन ॥ ६० ।

तस्मादावाहन विष्णोरयुक्तमिति मन्यते ।
तथापि पूजनामार्गे मन्त्रैरावाहनं स्मृतम् ॥ ६१ ॥

अन्यथाऽभ्यर्चितु देव देवानां च न शक्यते ।
सर्वत्र व्यापिनस्तस्य श्रीविष्णो: परमात्मन ॥ ६२ ॥

एकत्र स्मरण यत्तदावाहनमितीरितम् ।
भक्तानुकम्पया सोऽपि विभूति स्वा सुविस्तृताम् ॥ ६३ ॥

सक्षिप्यैकत्र भवति कलापीव कलापकम् ।
अरण्यां व्यापितो वह्निरेकत्र ज्वलितो यथा ॥ ६४ ॥

तथा ध्यानेन भक्तस्य हृदि विष्णु. प्रकाशते ।
मार्कण्डेयो महातेजा. प्राह चैव महामुनिः ॥ ६५ ॥

असाभिश्च हरेस्तस्य माहात्म्यं नावबुध्यते ।
मन्त्रैरावाहिते देवे स्थले कूर्चे जलेऽथवा ॥ ६६ ॥

भक्तानुकम्पया स्थित्वा पूजां गृह्णाति पूजित ।
अथवा हरिमर्कस्य मण्डलान्तर्गत परम् ॥ ६७ ॥

पीताम्बरधरं दीप्त चतुरङ्गुलमात्रकम् ।
ध्यानगम्यं किरीटादिभूषणै परिभूषितम् ॥ ६८ ॥

रुक्माभ स्वप्नगम्य च तस्मादावाहयेत्तथा ।
देवेन सह तत्कुम्भे देव्यौ ध्यायेद्यथाविधि ॥ ६९ ॥

बालालयो यदि स्यात्तु तत्र देव प्रणम्य च ।
अर्चयित्वा नमेत्सम्यगथ देव विभूष्य च ॥ ७० ॥

तद्बिम्बसस्थिता शक्ति मन्त्रेणावाहयेत्तत ।
कूर्चेनावाह्य तत्कुम्भे जले ध्यान समाचरेत् ॥ ७१ ॥

तद्बिम्ब स्फुटिताद्यैश्च दोषैरुक्तैर्विवर्जितम् ।
लक्षणैरपि सर्वैश्च तथा युक्तं यथोदितै. ॥ ७२ ॥

विमान ध्रुवबेरस्य चानुरूप भवेद्यदि ।
मूलालयप्रतिष्ठार्थ बिम्ब कौतुकमाहरेत् ॥ ७३ ॥

लक्षणैरपि हीनं च दोषैरुक्तैश्च सयुतम् ।
विमानस्य ध्रुवस्यापि नानुरूप च यद्भवेत् ॥ ७४ ॥

अब्धौ समुद्रगायां तु नद्यां वा विधिना त्यजेत् ।
लक्षणैश्च समायुक्त बिम्बमन्यत्समाहरेत् ॥ ७५ ॥

द्वयोश्च नानुरूपं च लक्षणैश्च युत यदि ।
न त्याज्यं कौतुकस्यापि स्नपनस्योत्सवस्य वा ॥ ७६ ॥

स्थानादन्यत्र देशे तु तद्बिम्ब च यथोचितम् ।
स्थापयेदर्चन चास्य यथालाभ यथोचितम् ॥ ७७ ॥

तथा सकलरूप त कुम्भे विष्णु विचिन्त्य च ।
वदन् शकुनसूक्त वै बिम्ब कुम्भ समानयेत् ॥ ७८ ॥

कौतुक च तथा देव्याश्चोत्सव स्नपन क्रमात् ।
सर्ववाद्यसमायुक्त सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ ७९ ॥

नृत्तगीतसमायुक्त स्तोत्रध्वनिसमन्वितम् ।
आचार्य· शिरसा कुम्भ धारयन्नग्रतो व्रजेत् ॥ ८० ॥

स्थापका बिम्बमादाय गच्छेयुरनु तस्य वै ।
श्वभ्रमध्ये तु त देव विष्णुसूक्तेन सन्यसेत् ॥ ८१ ॥

श्वभ्रस्य दक्षिणे पार्श्वे न्यसेत्कुम्भ समीपत· ।
देव्योरप्यौत्सव बिम्ब स्नपन च तथा न्यसेत् ॥ ८२ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे कुम्भध्यानविधिर्नामैक-
त्रिंशोऽध्याय ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

धान्यैस्तु प्रमुख पङ्क्ति दक्षिणाद्युत्तरान्तकाम् ।
कल्पयित्वा तु कलशानुत्तरादि च संन्यसेत् ॥ १ ॥

क्षीरेणैकं घृतेनैक मधुनैक प्रपूर्य च ।
सिद्धार्थकोदकेनैकमक्षतोदेन च क्रमात् ॥ २ ॥

गन्धोदेन कुशोदेन कलशौ सम्प्रपूर्य च ।
अष्टाढकादहीनानि सिद्धार्थादीनि निक्षिपेत् ॥ ३ ॥

प्रधानान् सप्त विन्यस्य शुद्धोदैः सप्त पूरितान् ।
उपस्नानाश्च कलशान् तत्तत्पार्श्वे सुसन्यसेत् ॥ ४ ॥

अथर्व सामवेद च यजुर्वेदमनन्तरम् ।
आदित्य काश्यप चैव मुनि चैव ऋतून् पुनः ॥ ५ ॥

अयनान् वत्सरांश्चैव वायुमप्सरसस्तथा ।
मरुतस्तक्षक चैव बृहस्पतिमिति क्रमात् ॥ ६ ॥

एतान् देवान् समाराध्य पुष्पाद्यैरष्टविग्रहैः ।
पश्चादाचमन दद्याद्देवेश सम्प्रणम्य च ॥ ७ ॥

श नो देवीति मन्त्रेण क्षीरेण स्नापयेद्धरिम् ।
अग्न आयाहि मन्त्रेण घृतेन स्नापयेद्विभुम् ॥ ८ ॥

अग्निमीळेति मन्त्रेण मधुना स्नापयेत्तथा ।
पूतस्तस्येति मन्त्रेण स्नापयेत्सर्षपोदकैः ॥ ९ ॥

इमा ओषधयेत्युक्त्वा स्नापयेदक्षतोदकैः ।
अभित्वा शूर इत्युक्त्वा स्नापयेद्गन्धवारिणा ॥ १० ॥

चत्वारि वागिति जपन् कुशोदेनाभिषेचयेत् ।
वारीश्चतस्र इत्युक्त्वा सर्वोपस्नानमाचरेत् ॥ ११ ॥

द्रव्यं प्रति च देवेशं पाद्यार्घ्याचमनैस्तथा ।
इषेत्वोर्जेत्वादि जपन्नाप उन्दन्त्विति ब्रुवन् ॥ १२ ॥

उष्णोदकेन सस्नाप्य द्रव्येणाम्लादिना क्रमात् ।
शोधयित्वा सुगन्धेन तोयेन स्नापयेत्तथा ॥ १३ ॥

श्वभ्रादादाय देवेश पीठे सस्थाप्य नैर्ऋते ।
धौतवस्त्रेण समृज्य नवेनोत्तमवाससा ॥ १४ ॥

नवेनैवोत्तरीयेण भूषणैरपि शक्तित ।
माल्यैर्गन्धैश्च देवेशमलङ्कुर्यात्प्रयत्नत ॥ १५ ॥

शय्यावेद्यास्तु मध्ये च बिम्बात्तालाधिकायताम् ।
अर्धविस्तारसयुक्ता यमयुक्तोच्छ्रयान्विताम् ॥ १६ ॥

एव बिल्वद्रुमकृता तत्रैव फलका न्यसेत् ।
तदूर्ध्वे चर्मजादीनि वेदाहमिति मन्त्रतः ॥ १७ ॥

धान्याना तण्डुलादीना राशिमास्तीर्य च क्रमात् ।
षड्द्रोणसमित धान्य तदर्धं तण्डुलानि च ॥ १८ ॥

मुद्गानि च तदर्धं तु तिलानि च तदर्धकम् ।
तदर्धं यवमित्युक्तमुपर्युपरि चास्तरेत् ॥ १९ ॥

उत्तम चैव षड्द्रोण मध्यम तु तदर्धकम् ।
तदर्धमधमं ज्ञेयं राशीना च यथाक्रमम् ॥ २० ॥

यथालाभ प्रगृह्यैव यजमानस्य शक्तित. ।
शयनानि पृथक् पञ्च प्रवक्ष्यन्ते क्रमेण वै ॥ २१ ॥

चर्मजै रोमजैश्चैव मुण्डजैरण्डजैस्तथा ।
वामजैश्च सुसपन्न शयन यत्तदुच्यते ॥ २२ ॥

व्याघ्रादिचर्मणा कृत्यं चर्मज समुदाहृतम् ।
आविकाद्यैश्च रोमैस्तु कृत तद्रोमजं स्मृतम् ॥ २३ ॥

कार्पासेन कृतं यत्तन्मुण्डज तद्विदुर्बुधा. ।
अण्डज चेति जानीयात्पक्षिपिञ्छै· प्रकल्पितम् ॥ २४ ॥

कौशेयं क्षौमसयुक्तं वामजं च विधीयते ।
एव पञ्च समास्तीर्य शयनानि तदूर्ध्वतः ॥ २५ ॥

अलाभे चर्मजादीनां पञ्च वस्त्राणि वाहरेत् ।
तत्तत्प्रतिनिधि ध्यात्वा समास्तीर्य पृथक् पृथक् ॥ २६ ॥

उपधानद्वयोपेत शयन कल्पयेद्गुरु ।
अङ्कुरान् पूर्णकुम्भांश्च दीपांश्च परितो न्यसेत् ॥ २७ ॥

पश्चाद्देव समादाय कुम्भेन सहितं क्रमात् ।
जपन् शकुनसूक्त च तोयधारापुरःसरम् ॥ २८ ॥

शय्यावेदि सुसम्प्राप्य देवेशमुपवेशयेत् ।
देव्यौ तत्र भवेता चेत्क्रमाद्दक्षिणवामयो ॥ २९ ॥

स्नपन चोत्सव चापि न्यसेद्दक्षिणवामयोः ।
देववच्च स्मरन् कुम्भं भक्त्या देवाग्रतो न्यसेत् ॥ ३० ॥

आचार्य स्थापकैर्युक्तः पुण्याहं वाचयेत्क्रमात् ।
सौवर्णं राजत ताम्र कांस्यं पात्रमथापि वा ॥ ३१ ॥

तण्डुलैराढकाहीनैः पूरयित्वाऽग्रतो न्यसेत् ।
सौवर्ण तान्तव वापि दुकूलस्य विधानवित् ॥ ३२ ॥

समादाय प्रतिसरां तण्डुलोपरि विन्यसेत् ।
कृणुष्व पाज इत्युक्त्वाभिमृश्य स्वस्तिदेति च ॥ ३३ ॥

प्रतिसरां बन्धयेद्धस्ते देवदेवस्य दक्षिणे ।
वामहस्ते तु बध्नीयाद्देव्यो प्रतिसरा क्रमात् ॥ ३४ ॥
यद्वैष्णवोऽहमुच्चार्य शयने शाययेद्धरिम् ।
तत्तन्मन्त्रेण देव्यौ च शाययेत्पार्श्वयो क्रमात् ॥ ३५ ॥

स्नपन चोत्सव बिम्ब शाययेत्पार्श्वयोस्तथा ।
प्राग्द्वारे देवनागारे देवोऽपि प्राक्छिरा भवेत् ॥ ३६ ॥

दक्षिणादिदिशि द्वारे यतो द्वारं तत शिर ।
उत्तराच्छादन कुर्यादहतेनैव वाससा ॥ ३७ ॥

गलादधस्तात्सर्वत्र समास्तीर्य प्रयत्नत ।
शिरस पादपर्यन्त समास्तीर्याथवा पुन ॥ ३८ ॥

प्रतिसरा बन्धयेदेव ध्रुवबेरेऽपि यत्नत ।
बिम्बस्य कौतुकस्यापि स्नपनस्योत्सवस्य च ॥ ३९ ॥

श्रीभूम्योश्च तथा देव्यो सहैव स्थापना भवेत् ।
एककुम्भे तु देवस्य देव्योर्ध्यान समाचरेत् ॥ ४० ॥

स्नपन च पृथक्कुर्याद्बिम्बशुद्ध्यर्थमेव च ।
शय्यावेद्या तथैकस्यामास्तीर्य शयन पृथक् ॥ ४१ ॥

बध्वा प्रतिसरां तत्र शाययीत विधानत ।
कौतुकस्य तु देव्योश्च शयन चैकमुच्यते ॥ ४२ ॥

भिन्ने गर्भालये चैव तलभेदे तथैव च ।
पृथक् सर्वं च कर्तव्यमिति प्रोवाच पूर्वज ॥ ४३ ॥

स्थापिते कौतुके पश्चात्स्नपनस्योत्सवस्य च ।
तयो सह प्रतिष्ठायां पञ्चाग्नींश्च सहैव वा ॥ ४४ ॥

तयोरपि पृथक् चेत्तु पृथगग्नीन् प्रकल्पयेत् ।
यथोक्त जुहुयुस्तेषु पञ्चाग्निषु तथैव च ॥ ४५ ॥

कुम्भ सपूज्य विधिना देवस्याभिमुख न्यसेत् ।
ध्रुवबेरात्तथा शक्ति दीपाद्दीपमिवैव च ॥ ४६ ॥

ध्यात्वा देव समावाह्य कुम्भ बिम्ब समानयेत् ।
शेष सर्व च कृत्वैव पुनरन्त प्रविश्य च ॥ ४७ ॥

ध्रुवबेरे समावाह्य तस्मादावाहयेद्बुध· ।
बालालये तयो· पश्चात्प्रतिष्ठा चेत्तु तत्र च ॥ ४८ ।

कौतुकादर्च्यमानाद्वै बिम्बादावाहयेत्तथा ।
एष एव विशेषः स्यादन्यत्सर्व सम भवेत् ॥ ४९ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि हौत्रकल्प बुधोत्तमा ।
परिधायाहत वस्त्र सोत्तरीयाङ्गुलीयक ॥ ५० ॥

तिष्ठेत्पुरस्तात्सभ्यस्य होता प्रत्यङ्मुख· पुनः ।
अध्वर्युर्होतरेहीति होतारं प्रति संवदेत् ॥ ५१ ॥

अध्वर्यो देवतेत्याह स होता चाध्वर्यु प्रति ।
पश्चादाचम्य कूर्च च गृहीत्वा पश्चिमामुखः ॥ ५२ ॥

स ओं नम. प्रवक्ष्येति तिष्ठन्नुच्चै· समुच्चरन् ।
एव मामिति मन्त्रान्ते होतृशर्मान्तमेव च ॥ ५३ ॥

स्वक नाम द्वितीयान्तममुमित्येव योजयेत् ।
भूते भविष्यतीत्युक्त्वा भूर्भुव सुवरोमिति ॥ ५४ ॥

अध्वर्यु प्राङ्मुखो भू वा प्रवोवाजेत्यृचो वदेत् ।
प्रवोवाजेत्यृच चादावाजुहोतेति चान्तत ॥ ५५ ॥

त्रिराहु सन्तता सर्वा प्रणवेन समन्विताः ।
होत्रा तेनोक्तमोङ्कारं त श्रुत्वाऽध्वर्युरेव स ।

ओ स्वाहेति वदन्निध्म घृताक्त जुहुयाद्बुध
सामिधेनीस्तथा होता शंसेत्सप्तदश क्रमात् ॥

ब्राह्मण भारतेत्यन्तमुक्त्वा ज्ञात्वैव बोधयेत् ।
यजमानस्य होतुश्च प्रवदेत्प्रवरं क्रमात् ॥ ५८ ॥

देवेद्धोमनुविद्ध इति पुनराहुस्तथैव च ।
ग्रामश्च यजमानश्चेत्काश्यपप्रवर वदेत् ॥ ५९ ॥

हौत्रक्रमेण होता च हौत्रमेव प्रशस्य च ।
आयात्विति समुच्चार्य मूर्तिमन्त्रैरनुक्रमात् ॥ ६० ॥

त देवमावहेत्यग्निमध्वर्युं च प्रयोजयेत् ।
आदौ विष्णु समावाह्य देवानावाहयेत्ततः ॥ ६१ ॥

अध्वर्युरपि तत्काले दक्षिणप्रणिधौ जले ।
आदिमूर्त्यादि शर्वान्तं मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥

आवाहयामीत्यावाह्य चोत्तरप्रणिधौ पुन ।
धात्रादिविष्णुभूतान्तान् देवानावाहयेत्तथा ॥ ६३ ॥

आवाहनक्रमेणैव स्रुवेणाज्य च निर्वपेत् ।
मूर्तिमन्त्रक्रमेणाज्य देवेभ्यो जुहुयात्पुनः ॥ ६४ ॥

यज्ञशालाचतुर्दिक्षु वेदानध्यापयेत्क्रमात् ।
प्राग्द्वारे चैव ऋग्वेद यजर्वेद तु दक्षिणे ॥ ६५ ॥

पश्चिमे सामवेद च उत्तरेऽथर्वण तथा ।
एवमेव क्रमेणैव वेदानध्यापयेत्क्रमात् ॥ ६६ ॥

आवाहितेषु सर्वेषु देवास्तान् स्थापकास्तथा ।
परितो यागशालायामर्चयेयुश्चतुर्दिशम् ॥ ६७ ॥

एकादशोपचारैश्च ब्रह्माण मध्यमेऽर्चयेत् ।
कल्पिते द्वारदेशे तु धात्रादीन् षट् समर्चयेत् ॥ ६८ ॥

द्वारे तु द्वारपालांश्च तत्तन्नामभिरर्चयेत् ।
रुद्र पवित्र वाग्देवी रवि शक्र श्रिय तथा ॥ ६९ ॥

हवीरक्षकमग्नि च प्राच्यामैशान्यपूर्वकम् ।
अग्निकोणान्तमभ्यर्च्य पश्चिमाभिमुखान् क्रमात् ॥ ७० ॥

भौम जगद्ध्रुव दुर्गा यम मन्द च रोहिणीम् ।
मातॄंश्चैवार्चयेत्तत्र पार्श्वे वै दक्षिणे तथा ॥ ७१ ॥

प्रागादि पश्चिमान्त च पूजयेदुत्तरामुखान् ।
निर्ऋति च महाकाल पुरुष वरुण तथा ॥ ७२ ॥

बुध ज्येष्ठा च पुष्पेश वायु वै प्राङ्मुखान् क्रमात् ।
पूजयेत्पश्चिमे पार्श्वे दक्षिणाद्युत्तरान्तकम् ॥ ७३ ॥

शुक्र मुनींश्च भृग्वादीन् गङ्गा धन्य निशाकरम् ।
पञ्चभूतानि शान्त च प्रागन्त पश्चिमादिकम् ॥ ७४ ॥

उदक्पार्श्वेऽर्चयेद्देवान् क्रमाद्वै दक्षिणामुखान् ।
प्राच्या बहिस्तथा न्यक्ष विवस्वन्त च दक्षिणे ॥ ७५ ॥

मित्र च पश्चिमे पार्श्वे उदक्पार्श्वे महीवरम् ।
द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे बहिर्विकटमर्चयेत् ॥ ७६ ॥

उत्तरे च तथा पार्श्वे नागराज समर्चयेत् ।
द्वारस्याभिमुखे स्थाने श्रीभूतं सम्यगर्चयेत ॥ ७७ ॥

वीश चक्रध्वजाम्भोजभूतांश्च प्रमुखे क्रमात् ।
प्रागन्तमर्चयेदेतान् यथाप्रोक्तक्रमान्वितम् ॥ ७८ ॥

यस्यां दिशि विमान स्यात् द्वारं तत्र प्रकल्पितम् ।
दक्षिणान्त प्रतीच्यन्तमुत्तरान्त च पूर्ववत् ॥ ७९ ॥

श्रीभूतवीशपूर्वांश्च क्रमादेव समर्चयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे स्नपनहौत्रप्रशसन नाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

सभ्यमग्नि तथाध्वर्यु· परिषिच्य विधानत ।
पालाशेध्मांश्च सगृह्य घृताक्तानग्रमूलयो· ॥ १ ॥

नारायणाय विद्मेति निर्धूमेऽग्नौ जुहोति वै ।
षड्भिश्च वैष्णवैराज्य यजेदुपभृता बुध ॥ २ ॥

पक्व साज्य ततो जुह्वा वैष्णवैर्जुहुयात्पुन ।
स्रुवेणाज्य समादाय देवदेवमनुस्मरन् ॥ ३ ॥

विष्णोर्नुकाद्यैर्मन्त्रैश्च सप्तभिश्चापि बुद्धिमान् ।
मन्त्रै· सहस्रशीर्षाद्यैरष्टभिर्दशभिस्तथा ॥ ४ ॥

अतो देवादिभि षड्भिर्जुहुयाद्भक्तिसयुत ।
हिरण्यवर्णामित्युक्त्वा भूमिर्भूम्नेति च क्रमात् ॥ ५ ॥

यजेत् षोडशकृत्वश्च मन्त्रैरेतैरनुक्रमात् ।
तथा द्वादशकृत्वस्तु दशकृत्वोऽथवा यजेत् ॥ ६ ॥

शयान देवमासाद्य प्रणम्यैवानुमान्य च ।
सुवर्भुवर्भूरित्युक्त्वा मूर्ध्नि नाभौ हृदि स्पृशन् ॥ ७ ॥

स यजेत्स्वस्ति चैवेति प्रजापतय इत्यपि ।
अग्निर्धीमतये स्वाहा चादित्येभ्य इति ब्रुवन् ॥ ८ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यश्चेति मरुद्गणेभ्य इति ब्रुवन् ।
भूरग्नये च इत्यादि महाव्याहृतिभि सह ॥ ९ ॥

शतकृत्वो यजेदेष सहस्राहुतिरिष्यते ।
पञ्चवारुणमप्येव जयाद्यपि तथैव च ॥ १० ॥

अभ्यातानाश्च जुहुयाद्राष्ट्रभृद्भिस्ततः परम् ।
यद्देवाद्यैश्च कूश्माण्डैर्जुहुयात्तदनुक्रमात् ॥ ११ ॥

चिरायुष यमित्युक्त्वा पुण्यौघेति समुच्चरन् ।
पद्मापित इतीत्युक्त्वा भृगवे मुनये इति ॥ १२ ॥

ब्रह्मजिज्ञान हिरण्यगर्भ इति द्वौ ब्रह्मण' स्मृतौ ।
रुद्रमन्य त्रियम्बकमिति रौद्र प्रकीर्तितम् ॥ १३ ॥

द्यावापृथिव्यो यस्या' श्री तस्थुषोधृत्य इत्यपि ।
य एष वितत्य विश्व योनोभिद्वारदेवता. ॥ १४ ॥

मुनीन्द्र ब्रह्मनित्याय सन्ध्याये इति वे ब्रुवन् ।
तथा च तापसायेति वैखानसायाच्युतेति च ॥ १५ ॥

किष्किन्धाय च इत्युक्त्वा तथा तीर्थाय वै पृथक् ।
एतान्वै द्वारपालाश्च जुहुयात्तदनुक्रमात् ॥ १६ ॥

त्रातारमिन्द्रमित्याद्या ऐन्द्रमन्त्रास्त्रयोदश ।
अग्निर्मूर्धायमग्निश्च मन्त्रावग्नेरिति स्मृतौ ॥ १७ ॥

यमोदाधार नमस्तेति मन्त्रौ याम्यौ प्रकीर्तितौ ।
वसवः सहस्राक्षेति मन्त्रौ द्वौ नैर्ऋतौ मतौ ॥ १८ ॥

ये ते शतमुदुत्तममयाश्चाग्नेति च क्रमात् ।
आपः स्रजन्तु चत्वारो वारुणाः सम्प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥

मरुत परमात्मेति मारुतौ मिश्रवाससः ।
एताश्च मन्त्रौ कौबेरौ तौ च सौम्यौ प्रकीर्तितौ ॥ २० ॥

ईशानेति च ईशेति द्वावेतावीशदेवतौ ।
उदुत्य जातवेदेति चित्र देवेति भास्करौ ॥ २१ ॥

ममाग्नेत्यहमग्नेति अग्न आयाहि वीतये ।
इति त्रय. क्रमादुक्ताः मन्त्रा अङ्गारकस्य वै ॥ २२ ॥

प्रभुर्देवो ग्रहाधिप इति शनैश्चराविमौ ।
बृहस्पतिर्देवानां बृहस्पतिः सोममित्यपि ॥ २३ ॥

बृहस्पते अतियदुपयाम गृहीतेति च ।
बार्हस्पत्यास्तु चत्वारो मन्त्रा एते समीरिता ॥ २४ ॥

श्रविष्ठजो य तद्विष्णोस्तद्विप्रास इति त्रय ।
बुधस्य मन्त्रा सम्प्रोक्ता· क्रमान्मन्त्रविशारदै ॥ २५ ॥

प्रजापते पुभू स्वयम्भूरिति शौक्रौ मतावुभौ ।
भूभामिर्नाष्टगामिनीति गाङ्गेयौ सम्प्रकीर्तितौ ॥ २६ ॥

सोमयास्तेम यातेति सौम्यौ मन्त्रावुभौ मतौ ।
रुद्रमन्य त्रियम्बकमिति रौद्रौ प्रकीर्तितौ ॥ २७ ॥

जगद्भुव जगद्भुवो सुब्रह्मण्य इति क्रमात् ।
सुब्रह्मण्यो रुद्रभुवो, जगद्भुव इति क्रमात् ॥ २८ ॥

जगद्भुवोयोयजद्भुव· कौमारा· षडिमे मताः ।
अतो देवा इद विष्णुरिति ज्ञेयौ तु पौरुषौ ॥ २९ ॥

या ब्रह्मचारिणी सा चारु महाकाल्या. प्रकीर्तितौ ।
एषामराणां याम्येति ज्येष्ठामन्त्रौ मतावुभौ ॥ ३० ॥

जातवेदस इत्याद्या दुर्गामन्त्रा· षडीरिता. ।
नन्दिन्यापो विवेशेति नन्दिन्यौ सम्प्रकीर्तितौ ॥ ३१ ॥

शाखाभूतेति च ततो देवी प्रवाहिनीति च ।
मन्त्राविमौ तु ग्रान्थिन्यौ मन्त्रविद्भिरुदाहृतौ ॥ ३२ ॥

बिसिनीभूता प्रविद्युता शाखिन्यास्तु मतावुभौ ।
गङ्गा वाणी च विद्या नो प्रवाहिण्या· प्रकीर्तितौ ॥ ३३ ॥

माताह्वयामह चेति विकारिण्या. प्रकीर्तितौ ।
ययासत प्रसविण्येति दद्रुण्या सम्प्रकीर्तितौ ॥ ३४ ॥

याभ्यो या मानसेत्येतौ गङ्गावाण्यो· प्रकीर्तितौ ।
यतस्त्वमासीदस्मेति भार्गवौ सम्प्रकीर्तितौ ॥ ३५ ॥

कस्याङ्गिरा विस्मापयती मारीचमन्त्रकौ ।
व्यावर्तते यो सस्मार इति द्वौ पौलहौ स्मृतौ ॥ ३६ ॥

य एषोऽदान आनन्दरो पौलस्त्यौ सम्प्रकीर्तितौ ।
प्रप्रायशो ये निष्यन्ता क्रतोरित्यनुभाषितौ ॥ ३७ ॥

यो नो वसिष्ठ. सखेति वासिष्ठौ सम्प्रकीर्तितौ ।
य आनसूये य एष इत्यात्रेयौ सम्प्रकीर्तितौ ॥ ३८ ॥

स एको भूर्यस्त्रैष्टुभश्चेत्याकाशस्य प्रकीर्तितौ ।
प्रक्रम्या यो मातरिश्वा मन्त्रौ तौ वायवौ मतौ ॥ ३९ ॥

वृषाकपेरोजोभीति वैतिहोत्रौ मतावुभौ ।
आपो विश्व चातुर्य च तोयमन्त्रौ प्रकीर्तितौ ॥ ४० ॥

तया आदित्या तत्तीणि महीमन्त्रौ प्रकीर्तितौ ।
पावका न:, महोऽर्णेति मन्त्रौ सारस्वतावुभौ ॥ ४० ॥

शसानि यच्छद्रूय आत्मेति लक्ष्म्या. प्रकीर्तितौ ।
य उत्तमोऽग्ने पथा य न्यक्षमन्त्राविर्तीरितौ ॥ ४१ ॥

यमर्पयन्ति य सहरेति वैवस्वताविमौ ।
ऋचामधीशो नीत घृतमिति मैत्राविति स्मृतौ ॥ ४२ ॥

येनेष्टेर समूह्येति मन्त्रौ क्षत्तुश्च सस्मृतौ ।
चरु पचेच्छुल्या च शैलूषस्य स्मृतावुभौ ॥ ४३ ॥

चतुर्मुखी या लोकेति ब्राह्मच्या देव्याः प्रकीर्तितौ ।
त्रिणेत्रधारीचिह्नेति गणेश्वर्या· प्रकीर्तितौ ॥ ४४ ॥

ज्वालामाला च बालेति कौमार्या सम्प्रकीर्तितौ ।
युगे युगे सर्वरमा वैष्णव्या समतावुभौ ॥ ४५ ॥

कल्पेष्वन्तेष्विति तथा वाराह्यास्तौ प्रभाषितौ ।
सा सर्वदेव मालेति तथैन्द्राण्या प्रकीर्तितौ ॥ ४६ ॥

चण्डीहरीति मोहीति द्वौ तु काल्या· प्रकीर्तितौ ।
धातास्य विश्व फुल्लेति पुष्परक्षकदैवतौ ॥ ४७ ॥

विश्वान् बले सौर्य इति बलिरक्षकदैवतौ ।
आग्नेय प्रेषाम इति वैष्वक्र्मेणौ तु कीर्तितौ ॥ ४८ ॥

शतधारं कदावीति गारुडौ च प्रकीर्तितौ ।
धर्मोघमादौ योगन्धर इति वैनायकौ मतौ ॥ ४९ ॥

यमर्पयन्ति शनो नि शेषस्य परिकीर्तितौ ।
भूमाननोऽग्ने वन्ध्योन इति सौदर्शनौ स्मृतौ ॥ ५० ॥

आसाग्र ओजो बलेति ध्वाजौ तौ परिभाषितौ ।
तन्मा यशोऽग्र अस्मादुप इति शाङ्खौ स्मृताविमौ ॥ ५१ ॥

भूताना भूतोभूतेति मन्त्रौ यूथाधिपस्य तु ।
अक्षहन्तेनि ये भूता विष्णुभूताधिदैवतौ ॥ ५२ ॥

सर्वेषां जुहुयादेतैर्मन्त्रैः परिषदा क्रमात् ।
हूयता मूर्तिमन्त्रैश्च मन्त्रो यस्य न विद्यते ॥ ५३ ॥

वैष्णवैर्विष्णुसूक्तेन मिन्द्राहुत्या तथैव च ।
विच्छिन्नाहुतयश्चापि महाव्याहृतिभिस्तथा । ॥ ५४ ॥

नारायणाय विद्मेति हुत्वा षड्वैष्णवैरपि ।
एतैर्मन्त्रैश्च जुहुयात्प्रत्येक तु यथाक्रमम् ॥ ५५ ॥

तथैवाहवनीयादीन् जुहुयात्परिषिच्य च ।
सहस्रशीर्षकाद्यैश्च तथाष्टादशभिः क्रमात् ॥ ५६ ॥

जुहुयादाहवनीयेऽग्नौ भक्त्या देवमनुस्मरन् ।
ध्यायन् विष्णोर्नुकाद्यैश्च सप्तभिस्तदनुक्रमात् ॥ ५७ ॥

जयादीश्च ततो हुत्वा ब्राह्ममन्त्र जुहोति च ।
ब्राह्म पुनश्च होतव्यमन्वाहार्ये विशेषतः ॥ ५८ ॥

अतो देवादिभि षड्भिः श्रियै जात श्रियेति च ।
मेदिनी देवीत्युक्त्वा च गार्हपत्ये सुहूयताम् ॥ ५९ ॥

एकाक्षरादिमन्त्रैश्च चतुर्भिर्दशभिः क्रमात् ।
रौद्रमन्त्रद्वयेनापि कौबेरं चावसथ्यके ॥ ६० ॥

तथैव षोडशावृत्त्या जहुयाद्वै विशेषत ।
चतुरग्निषु चैतेषु मन्त्रैरेतैर्यथोदिते ॥ ६१ ॥

आज्य षोडशकृत्वश्च जहुयुस्ते पृथक् पृथक् ।
तथा द्वादशकृत्वोऽथ दशकृत्वोऽथवा पुन ॥ ६२ ॥

पयोदधिघृतैर्युक्तैरुपजुह्वा यथाक्रमम् ।
जुहुयाद्विष्णुसूक्तेन पञ्चाग्निषु सलाजकम् ॥ ६३ ॥

आज्य स्रुचा गृहीत्वैव यजेयुर्वैष्णवैरपि ।
जुहुयात्पौण्डरीकाग्नावतो देवादिवैष्णवम् ॥ ६४ ॥

श्वेताब्जाष्टोत्तरशत घृतगव्यसमायुतम् ।
आप्लुत्याप्लुत्य जुहुयाद्गायत्री वैष्णवी ब्रुवन् ॥ ६५ ॥

रक्ताब्ज बिल्वपत्र वा श्वेताब्जानामलाभके ।
आज्य तु विष्णुसूक्तेन पुरुषसूक्तेन हूयताम् ॥ ६६ ॥

पारमात्मिकमन्त्रैश्च देव ध्यायन् जुहोति वै ।
इन्द्रादीना च होमेषु तत्तन्मन्त्रै पृथक् पृथक् ॥ ६७ ॥

आज्यं विशतिकृत्वश्च स्रुवेण जुहुयात्क्रमात् ।
तेषा सर्वेषु होमेषु यजेयुर्वैष्णवै पुन: ॥ ६८ ॥

सभ्याग्नि पौण्डरीकाग्नि विना सर्वाग्निषु क्रमात् ।
अन्तहोमश्च कर्तव्य सूत्रोक्तविधिना पुनः ॥ ६९ ॥

मन्त्रान्तर्वर्तिन विष्णु भगवन्तमनुस्मरन् ।
स्वाहान्त सर्वमन्त्राश्च जुहुयात्तदनुक्रमात् ॥ ७० ॥

[इद तु विष्णवे हव्य न ममेति वदन् पुन: ।
मन्त्रोक्तदेवतायाश्च चतुर्थ्यन्त च केचन] ॥ ७१ ॥

नृत्तगीतैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेष नयेद्बुध: ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चाग्निहोमविधिर्नाम
त्रयस्त्रिंशोऽध्याय: ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

तत प्रभाते त्वाचार्य· स्थापकाद्या यथाविधि ।
स्नात्वा सन्ध्यामुपास्यैव तर्पयित्वा यथाक्रमम् ॥ १ ॥

ब्रह्मयज्ञ च कृत्वैव यज्ञशाला प्रविश्य च ।
शयान देवमासाद्य प्रणम्यैवानुमान्य च ॥ २ ॥

तत सुप्त हरि किञ्चिदोङ्कारेण प्रबोधयेत् ।
भू· प्रपद्य इति प्रोच्य देवदेव प्रणम्य च ॥ ३ ॥

विष्णुसूक्त समुच्चार्य देवमुत्थापयेत्पुन ।
विमोच्य वस्त्रमाल्यादीन् पुनरन्यैर्विभूषयेत् ॥ ४ ॥

अथ रत्नानि चादाय धातुबीजादिभि सह ।
पुष्पाक्षतानि चादाय गर्भगेह प्रविश्य च ॥ ५ ॥

अर्चापीठस्य तन्मध्ये कृतश्वभ्रे यथाक्रमम् ।
पञ्चविशतिसख्यानि पदानि परिकल्प्य च ॥ ६ ॥

रत्नधात्वादिक सर्व तमेकेत्यभिमन्त्रयेत् ।
श्वभ्रमध्ये रत्नेनैव स्थापयेद्रौक्महस्तिनम् ॥ ७ ॥

शतधारेति मन्त्रेण सौवर्ण गरुड तथा ।
ब्रह्मस्थाने ब्रह्ममणि ब्रह्मदेवादिमुच्चरन् ॥ ८ ॥

इन्द्र प्रणवमित्युक्त्वा देवेन्द्रे वज्रमुत्तमम् ।
अग्नावग्नेति चाग्नेय्या मौक्तिक प्रक्षिपेत्तत· ॥ ९ ॥

यमोदाधादिना याम्ये वैडूर्य प्रक्षिपेद्गुरु· ।
वसव· प्रथमेत्युक्त्वा नैर्ऋत्या शखज क्षिपेत् ॥ १० ॥

एते शतेति वारुण्या कासीसमपि निक्षिपेत् ।
मरुत परमात्मेति वायव्ये पुष्परागकम् ॥ ११ ॥

सोम राजानमित्युक्त्वा चन्द्रकान्त तु सौम्यके ।
ईशानेति च मन्त्रेण चैशान्ये नीलमुत्क्षिपेत् ॥ १२ ॥

श्रीरूप च श्रिय· स्थाने श्रिये जात इति ब्रुवन् ।
हरिणी हरिणीस्थाने मेदिन्यादि समुच्चरन् ॥ १३ ॥

श नो निधत्तामिति च वासुकेरमृताश्मकम् ।
धाता धातॄणामिति च साध्येभ्यो लोहिताश्मकम् ॥ १४ ।

विश्वेदेवस्य चेत्युक्त्वा विश्वेभ्यश्चोत्पल मणिम् ।
अधिब्रह्मायततेति सिद्धाना तु प्रवालकम् ॥ १५ ॥

इमा मूर्धन्यामित्युक्त्वा गन्धर्वेभ्यो मन·शिलाम् ।
अप्सरस्सु ब्रुवन्विद्वानप्सरेभ्योऽथ शुक्तिजम् ॥ १६ ॥

य काद्रवेय इत्युक्त्वा नागेभ्यो विमल ददेत् ।
अर्यम्ण इति मन्त्रेण अर्यम्णे कुरुविन्दकम् ॥ १७ ॥

तत्रीण्येवेति च ददेद् भूतेभ्यो नीलमुत्पलम् ।
अमृताश्मानि रत्नानि मध्ये चान्तरदिक्षु वे ॥ १८ ॥

श नो निधत्तामित्याद्यैर्मन्त्रैर्न्यस्य यथाक्रमम् ।
सौवर्ण गैरिक चैव हरिताल मन शिलाम् ॥ १९ ॥

अञ्जन चैव श्यामाक कासीस पारद तथा ।
सौराष्ट्रक च सगृह्य शुद्ध गोरोचन तथा ॥ २० ॥

पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैस्तु बहिर्ब्रह्मादिषु न्यसेत् ।
सर्वगन्धयुत बीज पदे ब्राह्मे तु निक्षिपेत् ॥ २१ ॥

ऐन्द्रे तु षष्टिकान् व्रीहिमाषमुद्गकुलुत्थकान् ।
ततो गोधूममुद्गैश्च तिलतिल्वैस्ततः परम् ॥ २२ ॥

यवद्वय ततः पश्चान्नीवारैः सप्रियङ्गुभिः ।
सौम्ये तु मुद्गगोधूमानैशान्ये सर्वबीजकम् ॥ २३ ॥

पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैश्च क्रमेणैतान् बहिर्न्यसेत् ।
श्रीवत्साद्यान् सुवर्णेन यथाशक्ति प्रकल्पितान् ॥ २४ ॥

ब्रह्मस्थानस्य परितो विन्यसेत्तान् क्रमेण तु ।
भूयाम इति चोक्त्वा तु श्रीवत्स चैन्द्रके न्यसेत् ॥ २५ ॥

आग्नेय्या पूर्णकुम्भ तु नमः सुलोमीतिमन्त्रतः ।
याम्ये भेरी न्यसेत्तत्र स एकोऽभूदिति क्रमात् ॥ २६ ॥

देवस्य त्वेति नैरृत्या न्यसेदादर्शन बुधः ।
मत्स्ययुग्म तु वारुण्यामतो देवादिमुच्चरन् ॥ २७ ॥

वायव्यामङ्कुश न्यस्य क्ष्मामेकामिति मन्त्रत ।
तन्मायशोग्र इत्युक्त्वा शङ्ख सौम्ये विनिक्षिपेत् ॥ २८ ॥

ब्रह्मा देवेति चैशान्ये चावर्त विन्यसेद्बुधः ।
गदाचक्रासिशक्तीश्च शरं मध्ये च दक्षिणे ॥ २९ ॥

भूमाननोग्र इत्युक्त्वा प्रत्येक च सुनिक्षिपेत् ।
वामभागे तथा शङ्ख शार्ङ्गखेटकमेव च ॥ ३० ॥

तन्मायशोग्र इत्युक्त्वा प्रत्येक विन्यसेद्बुध ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय स्रुक्स्रुवादीनि निक्षिपेत् ॥ ३१ ॥

अन्येषामपि वर्णानां तत्तच्चिह्नानि निक्षिपेत् ।
श्रीरूपं च श्रियः स्थाने श्रिये जाते इति ब्रुवन् ॥ ३२ ॥

हरिणी हरिणीस्थाने मेदिन्यादि समुच्चरन् ।
प्रजापतिमिति प्रोक्त्वा कूर्मरूपं हरिं क्षिपेत् ॥ ३३ ॥

यथाशक्ति सुवर्णेन सर्वाण्येतानि कल्पयेत् ।
अलाभे सर्वरत्नानां सुवर्णं तत्र दापयेत् ॥ ३४ ॥

अलाभे सर्वधातूनां पारदं तत्र निक्षिपेत् ।
अलाभे सर्वबीजानां यवं प्रतिनिधिं हरेत् ॥ ३५ ॥

क्षौमेणाच्छाद्य तच्छुभ्रं सुधया परिपूरयेत् ।
पीठे पुरातने पूर्वं रत्नादौ सुप्रतिष्ठिते ॥ ३६ ॥

तत्तद्रत्नादिकं बुध्वा मन्त्रांस्तान् समुदीर्य च ।
आपोहिष्ठेति तन्मन्त्रैः प्रोक्षयेच्च कुशोदकैः ॥ ३७ ॥

यावद्रत्नादिकं सर्वं तस्मिन् स्थाने न जीर्यते ।
कर्तुर्वंशस्य तत्स्थानं तावद्वृद्धिसमृद्धिदम् ॥ ३८ ॥

तस्मादाहृत्य रत्नादीन् विन्यसेदुक्तमार्गतः ।
ततस्तु पौण्डरीकाग्निं विसृजेद्विधिवद्बुधः ॥ ३९ ॥

सभ्यमग्निं सुसंरक्ष्य नित्यहोमाय विन्यसेत् ।
आलयाद्दक्षिणे पार्श्वे कुण्डमौपासनाग्निवत् ॥ ४० ॥

कुर्यान्महानसे वाथ नैमित्त्यं निर्ऋते तथा ।
कृत्वा तत्र निधायाग्निं नित्यहोमं समाचरेत् ॥ ४१ ॥

तमग्निं सम्प्रणीयैव देवस्योत्सवमाचरेत् ।
गृह्णीयात्सकलं वह्नेः प्रायश्चित्तादिकर्मसु ॥ ४२ ॥

आनीयाग्निं चोत्सवार्थं कुण्डे संस्थापयेत्पुनः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे रत्नन्यासविधिर्नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

तत्काले यजमानश्च श्रद्धया देवसन्निधौ ।
यथोक्तमाचार्यादिभ्यो दक्षिणां सोदकां ददेत् ॥ १ ॥

त्रिविधा दक्षिणा प्रोक्ता चोत्तमा मध्यमाधमा ।
दातव्या पशुभूमिभ्यामाचार्यायोक्तदक्षिणा ॥ २ ॥

सुवर्णस्य चतुःषष्टिनिष्कं दद्याच्च सोदकम् ।
आचार्यदक्षिणा प्रोक्ता सोत्तमेति मनीषिभिः ॥ ३ ॥

द्विचत्वारिंशनिष्कं तु रुक्मं मध्यमदक्षिणा ।
एकविंशतिनिष्कं तु रुक्मं चाधमदक्षिणा ॥ ४ ॥

दक्षिणां दापयेत्तत्र ग्रामं च नगराणि च ।
वदन्ति केचिदृषयोऽप्यन्यमार्गेण दक्षिणाम् ॥ ५ ॥

त्रिंशन्निष्कं चोत्तमं स्यान्मध्यमं विंशकं भवेत् ।
अधमं दशनिष्कं स्यादाचार्याय समर्पयेत् ॥ ६ ॥

तत्र यान्युपयुक्तानि रत्न वा वस्त्रमेव वा ।
आचार्याय च दातव्य तत्कर्मफलकांक्षिणा ॥ ७ ॥

न ताननुमान्यैव शेष कर्म समाचरेत् ।
आचार्यदक्षिणायास्तु चतुर्भागा तु या मता ॥ ८ ॥

स्थापकेभ्यश्च सा देया दक्षिणा तु पृथक् पृथक् ।
एकस्थापकलब्धा या सा सभ्याध्वर्युदक्षिणा ॥ ८ ॥

होतुश्च पौण्डरीकाग्नेरध्वर्योरपि तत्समा ।
तदर्धमाहवनीयादेरध्वर्यूणा पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥

तदर्ध समिता ज्ञेया दक्षिणान्यपदार्थिनाम् ।
गुरोरप्यधिकं वापि सम वा न्यूनमेव वा ॥ १० ॥

उपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यो निश्चिता दक्षिणा ददेत् ।
निष्काधिक सुवर्ण वा यज्ञकर्मणि दक्षिणा ॥ ११ ॥

यज्ञस्य दक्षिणा जीव· फलवन्त विदुर्बुधा· ।
विष्णुयागो द्विजातीना विशिष्ट इति कथ्यते ॥ १२ ॥

तस्मात्तु विष्णुयागस्य यजमानो भवेद्बुध ।
तत्काले दक्षिणा दत्त्वा भूषणैरपि भूषयेत् ॥ १३ ॥

कटकाङ्गुलिकाद्यैश्च वस्त्रैर्वा स्वस्वशक्तित· ।
आचार्य पूजयित्वैव यजमानश्च दैववत् ॥ १४ ॥

नत्वा तमनुमान्यैव शेष कर्म समाचरेत् ।
समर्थश्चोत्तम कर्तु न कुर्यान्मध्यमाधमौ ॥ १५ ॥

यदि कुर्यात्फल तस्य न लभेत स सशय· ।
अधमश्चोत्तमो य· स्यादशक्तश्चाधमेऽपि व्रत् ॥ १६ ॥

फल भवत्यसन्देहस्तस्माच्छक्तिं न वञ्चयेत् ।
यज्ञकर्मणि मूढात्मा दक्षिणां न दद्देद्यदि ॥ १७ ॥

तेषां पदार्थिनामेव तत्फल स्यान्न संशय· ।
हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञो यजमान विशेषत· ॥ १८ ॥

यज्ञेऽस्मिन् विधिवद्दत्त भूषणादिपरिच्छदम् ।
उपयोगार्हवस्त्राणि रुक्ममुख्यानि मुख्यत· ॥ १९ ॥

आचार्यायैव दातव्य तत्सर्व फलकांक्षिणा ।
ततो मुहूर्ते सप्राप्ते यजमानसमन्वित· ॥ २० ॥

आचार्यश्च प्रसन्नात्मा ऋत्विग्भि· स्थापकै· सह ।
भू प्रपद्य इति प्रोक्त्वा कुसुमाञ्जलिमुत्सृजेत् ॥ २१ ॥

क्षमस्व देवदेवेति प्रणम्यैवानुमान्य च ।
सर्ववाद्यसमायुक्त सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ २२ ॥

नृत्तगेयसमायुक्त छत्रचामरसयुतम् ।
ब्रह्मघोषसमायुक्त शाकुन सूक्तमुच्चरन् ॥ २३ ॥

तोयधारासमायुक्त पुष्पवृष्टिसमन्वितम् ।
कुम्भ सगृह्य शिरसा धारयन्नग्रतो व्रजेत् ॥ २४ ॥

स्थापका देवमादाय गच्छेयुस्तदनन्तरम् ।
प्रदक्षिण तत कृत्वा देवागारं प्रविश्य वै ॥ २५ ॥

पूर्णकु·भ ·यसेत्तत्र देवदक्षिणपार्श्वतः ।
अ.त्मसूक्त जपित्वैव देवं ध्यायन् तथैव च ॥ २६ ॥

भक्तियुक्ता· प्रसन्नाश्च पूर्वोक्ताः स्थापका क्रमात् ।
प्रतद्विष्णुस्तवत इनि ब्रह्मस्थाने च कौतुकम् ॥ २७ ॥

पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ दक्षिणे स्नापन तत ।
औत्सव चोत्तरे पार्श्वे स्थापयेयुश्च भक्तित ॥ २८ ॥

ध्यायन्तो देवदेवेश तथा पुरुषसूक्तकम् ।
एकाक्षरादिसूक्त च विष्णुसूक्त च वैष्णवम् ॥ २९ ॥

देवपादस्पृशो भूत्वा जपेयुर्ध्यानसयुता ।
ध्रुवस्य दक्षिणे पार्श्वे स्थित्वा चोदड्मुखो गुरु ॥ ३० ॥

आत्मसूक्त च शान्ति च जपेत्सम्यक् समाहित' ।
देवदेव तथा ध्यायन् प्रसन्नो भक्तिसयुत ॥ ३१ ॥

ध्रुवस्य पादौ स्पृष्ट्वा च ध्रुवसूक्त तथैव च ।
एकाक्षरादिसूक्त च पुरुषसूक्त च वैष्णवम् ॥ ३२ ॥

विष्णुसूक्त जपेत् ध्यायन् परमात्मानमव्ययम् ।
भूर्भुव. सुवरित्युक्त्वा मूर्ध्नि नाभौ च पादयो ॥ ३३ ॥

क्रमेणैव तु सस्पृश्य सन्यसेदक्षरान् क्रमात् ।
तत्पीठे पादयोर्मध्ये यकारं सन्यसेत्पुन' ॥ ३४ ॥

सुवर्णवर्णमाद्यन्त सर्वकारणमव्ययम् ।
हृदये परम बीज सन्यसेत् ध्यानसयुतः ॥ ३५ ॥

प्रणवैर्वेष्टयित्वा च जपेदेकाक्षरादिकम् ।
इद विष्णुरिति प्रोच्य कुम्भस्थ शक्तिसयुतम् ॥ ३६ ॥

कूर्चेनादाय तत्तोयमायातु भगवानिति ।
विष्णुमावाहयामीति स्रावयेद्बिम्बमूर्धनि ॥ ३७ ॥

आवाहयेच्चतुर्भिश्च नामभि पुरुषादिकै' ।
एवमावाहन कुर्याद् ध्रुवबेरे तु पूर्वतः ॥ ३८ ॥

बेरं मन्त्रैर्विधानेन भक्त्या चावाहने कृते ।
भक्तानुकम्पया देवो बिम्ब व्याप्यैव तिष्ठति ॥ ३९ ॥

अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायण स्थित ।
इत्येव श्रुतिराहेति वदन्ति मुनिसत्तमा ॥ ४० ॥

श्रीकार तु श्रियो मह्या लकारं हृदये न्यसेत् ।
दक्षिणे तु श्रिय देवी मही वामे समाह्वयेत् ॥ ४१ ॥

सयुक्तमेतदित्युक्त्वा न्यसेत्सम्बन्धकूर्चकम् ।
पूर्वोक्ताक्षरविन्यास कुर्याद्वै कौतुकादिषु ॥ ४२ ॥

ध्रुवबेरात्तथा शक्ति दीपाद्दीपमिव क्रमात् ।
ध्यात्वैव कौतुके बिम्बे स्नापने चौत्सवे तथा ॥ ४३ ॥

ध्रुवबेरात्तथा शक्ति ध्यायन्नावाहयेत्क्रमात् ।
प्रतद्विष्णु स्तवत इति चास्त्वासनमुदीरयन् ॥ ४४ ॥

पुष्पदर्भकुशेष्वेक पीठान्ते त्वासन ददेत् ।
विश्वाधिकानामित्युक्त्वा स्वागत च वदेद्बुध ॥ ४५ ॥

यथैव गार्हपत्याग्नेरन्वाहार्य प्रणीयते ।
तस्मादावाहनीयेऽपि नित्यमग्नि प्रणीयते ॥ ४६ ॥

तथैव ध्रुवबेराद्वै कौतुके स्नपने तथा ।
औत्सवे च तथा बिम्बे नित्यमावाह्य चार्चयेत् ॥ ४७ ॥

उभये भित्तिपार्श्वे च ब्रह्मेशौ च समाह्वयेत् ।
पुराणस्य भृगोश्चापि धात्रादीनां यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥

मणिकस्यापि सन्ध्यायास्तापसस्य तथैव च ।
तपोयुक्तस्य च तथा श्रीभूतस्य तत परम् ॥ ४९ ॥

गरुडस्य च शान्तस्य न्यक्षादीना यथाक्रमम् ।
इन्द्रादिलोकपालाना चक्रादीना यथा क्रमात् ॥ ५० ॥

महाभूतस्यापि तथा क्रमेणावाहन चरेत् ।
एतेषा तु पृथक्कुम्भे बिम्बे हीने तु तत्परः ॥ ५१ ॥

तत्काले देवकुम्भं त नीत्वा ध्यात्वा च तत्र तान् ।
तत्कुम्भस्थजलेनैव ध्यात्वाथावाहयेदिमान् ॥ ५२ ॥

सर्वेषां परिवाराणां हीने बिम्बे च कौतुके ।
ध्रुवबेरं प्रतिष्ठाप्य पूर्वपीठे समर्चयेत् ॥ ५३ ॥

ध्रुवबेरेऽपि हीने तु पीठे वा केवलेऽर्चयेत् ।
आचार्य स्थापकाद्यैश्च सहित सुसमाहितः ॥ ५४ ॥

पुण्याह वाचयित्वैव ब्रह्मघोष च कारयेत् ।
सर्वान् कुम्भस्थरत्नादीनाचार्याय ददेन्मुदा ॥ ५५ ॥

तत्कुम्भस्थजलेनैव य स्नायाद्भक्तिमान् नर ।
आत्मान प्रोक्षयेद्यो वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५६ ॥

सर्वदोषप्रशमन सर्वकामाभिवृद्धिदम् ।
एतस्माद्धि सम तीर्थ न भूत न भविष्यति ॥ ५७ ॥

नित्यार्चनाविधानेन भक्तियुक्तोऽर्चयेत्क्रमात् ।
पायसाद्यैर्हविर्भिश्च निवेद्य च पुनः पुनः ॥ ५८ ॥

विधिना बलिमभ्यर्च्य कारयेत्तत्प्रदक्षिणम् ।
तद्दिने चोत्सवस्यापि साय घोषणमाचरेत् ॥ ५९ ॥

तद्दिनेऽर्चा समारभ्य यजमानस्य शक्तितः ।
उत्सवं कारयेद्विष्णोरुत्सवोक्तविधानतः ॥ ६० ॥

अशक्तो विधिना रात्रौ कलशैः स्नापयेत्क्रमात् ।
प्रतिष्ठान्त प्रभृत्यैव नित्य सम्यग्विधानतः ॥ ६१ ॥

नित्यार्चनमविच्छिन्न हविषा च निवेदनम् ।
भक्त्या प्रयत्नत शक्त्या श्रद्धायुक्तश्च कारयेत् ॥ ६२ ॥

अन्यथा यजमानश्च ग्रामश्चापि विनश्यति ।
अर्चनाच्च हविर्दानाद्गच्छेद्विष्णोः परं पदम् ॥ ६३ ॥

सर्वेषामेव देवानां प्रतिष्ठाविधिरेष वै ।
कल्प साधारण प्रोक्तो मन्त्र एव विशिष्यते ॥ ६४ ॥

मूर्तिमन्त्रप्रभेदैश्च मन्त्रैस्तद्दैवतैरपि ।
अर्हानर्हौ विचिन्त्यैव योजयेत्सर्वकर्मसु ॥ ६५ ॥

विधिनैव प्रतिष्ठा यो भक्त्या विष्णोस्तु कारयेत् ।
तस्य कायकृत पाप तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ६६ ॥

यद्यत्कामयते सर्व लभत्येव न सशय ।
पूर्वजातगतास्तस्य पितरः प्रपितामहाः ॥ ६७ ॥

मातृपक्षे च ये जातास्तस्य मातामहादयः ।
तस्य पुत्रप्रपौत्राद्या जाताश्चैवैकविशति ॥ ६८ ॥

सर्वे ते च गति यान्ति स्वय पूर्वैः परैः सह ।
स्वर्गे सम्यग्विहृत्यैव यावदिन्द्रालय ततः ॥ ६९ ॥

पुनः प्राप्य हरेर्लोक विष्णुभूतसमन्वितम् ।
सुविहृत्य यथाकाम यावदाभूतसप्लवम् ॥ ७० ॥

भूतानामपि नाशे तु विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ।
आयुरारोग्यतानृण्यधनधान्यसमृद्धिदम् ॥ ७१ ॥

यजमाने मृतेऽप्येव समूर्तं भुवि तिष्ठति ।
य· सम्यक् पालयेदेतदधिक यश्च कारयेत् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मणो यजमानश्चेत्तस्य कायकृत क्षणात् ।
पाप सर्व विनश्यैव सर्वयज्ञफल लभेत् ॥ ७३ ॥

क्षत्रियो विजय कीर्तिं धनधान्यादिसपदः ।
सागरान्तां मही प्राप्य चक्रवर्ती भवेत्तन· ॥ ७४ ॥

सर्वक्षत्राभिवन्द्यश्च विष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ।
वैश्यस्तु धनधान्यार्थी तेजस्वी पशुवर्धन ॥ ७५ ॥

पुत्रवान् पशुमान् भूत्वा विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् ।
शूद्रोऽपि नत्कुलश्रेष्ठः प्रजावान् ज्ञानवान् भवेत् ॥ ७६ ॥

इहलोकमवाप्यैव विष्णुलोक स गच्छति ।
तद्ग्रामयजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य शान्तिदम् ॥ ७७ ॥

आद्येष्टकादिकर्तापि लभते मौलिक फलम् ।
अवताराश्च भक्त्या तु कारयित्वा विधानत ॥ ७८ ॥

प्रथमावरणे तत्र यथाशक्ति यथेप्सितम् ।
प्रतिष्ठाप्य विधानेन कारयेदर्चन बुध ॥ ७९ ॥

यदिच्छेद्दक्षिणे राम सीतालक्ष्मणसयुतम् ।
यमपावकयोर्मध्ये प्रतिष्ठाप्यथवाऽर्चयेत् ॥ ८० ॥

कुबेरेशानयोर्मध्ये विधिना कृष्णमेव च ।
रुक्मिणीसत्यभामाभ्या प्रतिष्ठाप्यथवार्चयेत् ॥ ८१ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे आचार्यदक्षिणादिविधिर्नाम
पञ्चत्रिंशोऽध्याय ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिमन्त्रक्रमं बुधा ।
हौत्र ह्यावाहन चैव अर्चनादीन् समाचरेत् ॥ १ ॥

मूर्तिमन्त्रानिति प्राहुर्नाममन्त्रान् मनीषिणः ।
नारायणः परं ब्रह्म परमात्मेति कीर्त्यते ॥ २ ॥

तद्रूप यत्परं सूक्ष्ममक्षरं निष्कल च यत् ।
तत्स्थानीय ध्रुव बेर ध्रुवरूप ध्रुवस्य वै ॥ ३ ॥

आसनाद्युपचारैश्च तदर्चनमुदाहृतम् ।
त्रिकाल पादयोस्तस्य पुष्पन्यास समाचरेत् ॥ ४ ॥

येनैव पुष्पन्यासेन ध्रुवबेरार्चन भवेत् ।
विष्णोर्यत्सकल रूप स्थूल सर्वस्य कारणम् ॥ ५ ।

तत्स्थानीयमिति प्रोक्त कौतुक तेन नित्यशः ।
आसनाद्युपचारैस्तै कौतुक सम्यगर्चयेत् ॥ ६ ॥

चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थं चतस्र पुरुषादिकाः ।
आद्या मूर्तियुतास्त्वेता मूर्तयः पञ्च च स्मृता ॥ ७

स्थानके चासने वापि शयने च तथैव च ।
विष्णु च पुरुष सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ॥ ८ ॥

पञ्चमूर्तीयमन्त्रैश्च देवमावाह्य चार्चयेत् ।
अथवा शयने विष्णुमनन्तशयन स्थिति ॥ ९ ॥

अनादिनिधन चेति चात्यन्ताद्भुतमित्यपि ।
अमित महिमान तमित्युक्त्वा देवमर्चयेत् ॥ १० ॥

चतुर्भिर्मूर्तिमन्त्रैश्च चातुर्वर्ण्यसमृद्धये ।
आवाहनं च देवानामर्चन च समाचरेत् ॥ ११ ॥

श्रियं धृति पवित्री च प्रमोदाधायिनी श्रियम् ।
हरिणी पौष्णी क्षोणी च महीमिति महीमपि ॥ १२ ॥

ब्रह्माण च प्रजापति पितामहमिति क्रमात् ।
हिरण्यगर्भमित्युक्त्वा ब्रह्माण रुद्रमेव च ॥ १३ ॥

उमापति गोपति च शर्वमित्येव शङ्करम् ।
मार्कण्डेय च पुण्य च पुराणममित क्रमात् ॥ १४ ॥

मार्कण्डेयमथावाह्य पद्मापितरमित्यापि ।
धातृनाथ च ख्यातीश भृगु चेति भृगु तथा ॥ १५ ॥

धातारं डम्बिनं चेति सनिल गह्वरं पुन. ।
धातारं च विधातारं कीनाशमिति च ब्रुवन् ॥ १६ ॥

मुरुण्ड स्वर्णमित्युक्त्वा विधातारं समाह्वयेत् ।
भृति भुवङ्गमुत्सङ्ग पीठं चेति भृति पुन· ॥ १७ ॥

पतङ्गं मुद्गरं चेति चावदान कपर्दिनम् ।
पतङ्ग च समावाह्य पतिरं बलिद् तथा ॥ १८ ॥

मध्यगं वङ्क्षण चेति पतिरं वरुण पुनः ।
तेजिन दंशिन चेति तरस्विनमुदीरयन् ॥ १९ ॥

वरुण मणिकं चेति महाबलमिति क्रमात् ।
विमलं द्वारपाल च मणिक च समाह्वयेत् ॥ २० ॥

सन्ध्यां प्रभावती चेति ज्योतीरूपां दृढव्रताम् ।
सन्ध्यां च तापस चेति सिद्धिराजानमित्यपि ॥ २१ ॥

सर्वदोषविनिर्मुक्त सहस्र मेधिन पुन· ।
इति तापसमावाह्य वैखानसमतः परम् ॥ २२ ॥

तपोयुक्त सिद्धिद च सर्वदर्शनमित्यपि ।
शातातप समावाह्य किष्किन्ध बहुमर्दनम् ॥ २३ ॥

बहुसेनमितीत्युक्त्वा दृढव्रतमुदीरयन् ।
तीर्थमुद्वाहक चैव सर्वयोग्यमुदाहृतम् ॥ २४ ॥

तपोयुक्त समावाह्य श्रीभूत श्वेतवर्णकम् ।
वैष्णव मुखपाल च श्रीभूत सम्यगाह्वयेत् ॥ २५ ॥

इन्द्र शचीपति चैव पुरुहूत पुरन्दरम् ।
इन्द्रमावाहयेदग्नि जातवेदसमित्यपि ॥ २६ ॥

हुताशनं पावक चेत्यग्निहोत्रं यम तत ।
धर्मराज तु प्रेतेश मध्यस्थमिति त यमम् ॥ २७ ॥

आरम्भाधिपति चेति नील निरृत्रृति तथा ।
सर्वरक्षोऽधिप चेति निर्ऋति च समाह्वयेत् ॥ २८ ॥

वरुण प्रचेतस चेति रक्ताम्बरमिति क्रमात् ।
यादस्पति चेत्युक्त्वा तु वरुण जवन तथा ॥ २९ ॥

भूतात्मक तथा वायुमुदानमिति नामभि ।
तथा वायु समावाह्य कुबेरं धन्यमित्यपि ॥ ३० ॥

पौलस्त्य यक्षराज च कुबेरमपि चाह्वयेत् ।
ईशानमीश्वरं चेति देव च भवमित्यपि ॥ ३१ ॥

ईशानं च तथादित्य भास्करं सूर्यमेव च ।
मार्ताण्ड च विवस्वन्तमित्यादित्य समाह्वयेत् ॥ ३२ ॥

अङ्गारक च वक्र च रक्त चेति धरासुतम् ।
इति भौम सूर्यपुत्र मन्द रैवत्यमित्यपि ॥ ३३ ॥

शनैश्चरमिति प्रोच्य सूर्यपुत्र समाह्वयेत् ।
पीतवर्णं गुरुं तिष्य बृहस्पतिमितीरयन् ॥ ३४ ॥

बृहस्पति समावाह्य बुध श्यामं तथैव च ।
सौम्य श्रविष्ठज चेति बुधमावाहयेत्तत. ॥ ३५ ॥

शुक्र च भार्गव काव्य परिसर्पिणमित्यपि ।
शुक्र चैभिस्तथावाह्य नलिनी जाह्नवी तथा ॥ ३६ ॥

गङ्गां लोकपावनी चेति गङ्गामावाहयेत्तथा ।
वसिष्ठ सोम यज्ञाङ्गमिन्दु चन्द्रमितीरयन् ॥ ३७ ॥

तथा चन्द्र समावाह्य भव शर्व तथैव च ।
ईशान पशुपति चेति रुद्रमुग्र तथैव च ॥ ३८ ॥

भीमं महादेवमिति रुद्रमष्टभिराह्वयेत् ।
जगद्भुव यजद्भुव विश्वभुव रुद्रभुवम् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मभुवं भुवद्भुवमिति षड्भिर्गुह तथा ।
पुरुष च तथा सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ॥ ४० ॥

आवाहयेच्च पुरुष चतुर्भिर्मूर्तिभिः क्रमात् ।
धात्री महोदरी रौद्री महाकाली महोदरीम् ॥ ४१ ॥

तांभूर्ज्येष्ठायनी चेति भुवर्ज्येष्ठायनीमिति ।
सुवर्ज्येष्ठायनी चेति कलिराजायनीमिति ॥ ४२ ॥

कलिपत्नीमिति प्रोच्य ज्येष्ठां पञ्चभिराह्वयेत् ।
दुर्गां कात्यायनी चेति वैष्णवी विन्ध्यवासिनीम् ॥ ४३ ॥

एतैरेव चतुर्भिश्च दुर्गामावाहयेत्पुनः ।
कुण्ठिनी नन्दिनी चेति धरित्री रजतप्रियाम् ॥ ४४ ॥

इत्येव कुण्ठिनी पश्चाद्ग्रन्थिनी वेगिनीमिति ।
प्रजां प्रवाहिनी चेति ग्रन्थिनी च समाह्वयेत् ॥ ४५ ॥

कृच्छ्रिणी शङ्खिनी चेति वाहिनी योक्त्रिणीमिति ।
कृच्छ्रिणी च समावाह्य कुशिनी दंशिनीमिति ॥ ४६ ॥

छर्दिनी वाहिनी चेति कुण्ठिनी च विकारिणीम् ।
दामिनी बिसिनी चेति वैद्युती चैव विद्युतम् ॥ ४७ ॥

दद्रुणी चेतीन्दुकरां सौमनस्कां प्रविद्युताम् ।
आवाहयेद् दद्रुणीमिन्द्रियविकारिणी ततः ॥ ४८ ॥

अर्वती गङ्गां वाणी च सृजन्तीमिति चार्वतीम् ।
भृगोस्तु पूर्वमेवोक्तं सम्भृतीश ततः परम् ॥ ४९ ॥

मरीचमर्चिष्मन्तं च पौर्णमासभृतं त्विति ।
मरीच च समावाह्य क्षमाधवमिति क्रमात् ॥ ५० ॥

पुलहं कर्दमार्यं च महाधृतिमितीरयन् ।
पुलह च पुलस्त्य च प्रीतिभर्तारमेव च ॥ ५१ ॥

सङ्कीरं दान्तनीराध्य पुलस्त्यं चेति चाह्वयेत् ।
चिद्धनं निष्कसूनुं च सन्नतीश क्रमान्वितम् ॥ ५२ ॥

क्रतुमूर्जापति चेति राजपूर्वं तथैव च ।
वसिष्ठं वाक्पतिं चेति वसिष्ठं सम्यगाह्वयेत् ॥ ५३ ॥

अत्रि नियामक चेति सत्यनेत्र गुरु तथा ।
अनसूयापति चात्रि गविष्ठ त्रैष्टुभ पुन· ॥ ५४ ॥

अभ्यमाकाशमित्युक्त्वा गविष्ठं चासुमित्यपि ।
समीरण तथा वायु पृषदश्वमितीरयन् ॥ ५५ ॥

वायु च वीतिहोत्र तु हिरण्य शुद्धमेव च ।
अग्नि चेत्येव भूताग्नि पवित्रमभृत त्विति ॥ ५६ ॥

तोयं गह्वरमित्युक्त्वा तोय चैव यथाक्रमम् ।
पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैस्तु महीमावाहयेत्पुन ॥ ५७ ॥

तथापि सिद्धि विश्वा च भृगुपत्नी सरस्वतीम् ।
एभि· सरस्वती चापि श्रिय पूर्वोक्तमूर्तिभि· ॥ ५८ ॥

आवाहयेद्यथाप्रोक्त न्यक्ष चैव दधीत्यकम् ।
पीवरं चार्यक चेति न्यक्ष चैभिः समाह्वयेत् ॥ ५९ ॥

विवस्वन्त च भरत विश्वकर्माणमित्यपि ।
मरीचिमन्तमित्युक्त्वा विवस्वन्त तथैव च ॥ ६० ॥

मित्रं चेति त्वरं चेति राजिष्मन्त तथा पुन· ।
रमण कर्द्रुव मित्र क्षत्तारं वै महीधरम् ॥ ६१ ॥

ऊर्ध्वरोमं च शेवधिं क्षत्तारं पुनराह्वयेत् ।
हवीरक्षकमाग्नेय शैलूष पचन त्विति ॥ ६२ ॥

हवीरक्षकमावाह्य सर्वेश्वरमथाह्वयेत् ।
जगन्नाथ च चामुण्ड सर्वतश्चरमित्यपि ॥ ६३ ॥

ब्राह्मणी पिङ्गलां चेति गौरी वै सर्वतोमुखीम् ।
शर्वप्रिया विश्वरूपामुग्रा चेति गणेश्वरीम् ॥ ६४ ॥

वैशाखिनीं डम्बिनी च गायत्री षण्मुखीमपि ।
विश्वगर्भा विषोर्मिणी कृष्णाभा रोहिणीमिति ॥ ६५ ॥

वाराही वरदार्मुवी वज्रदष्ट्रीमिति क्रमात् ।
जयन्ती कौशिकी चेति तथेन्द्राणी घनाघनीम् ॥ ६६ ॥

काली नालीकदष्ट्री च विषहां वेदधारिणीम् ।
ब्राह्मण्याद्या सप्तमातृश्चतुर्मूर्तिभिराह्वयेत् ॥ ६७ ॥

पुष्पपालं च हारीत चाधिवास च फुल्लकम् ।
पुष्परक्षकमावाह्य बलिरक्षकमित्यपि ॥ ६८ ॥

दण्डं च सर्वज चेति सम च बलिरक्षकम् ।
विष्वक्सेन च शान्तं च हरं चैवामित त्विति ॥ ६९ ॥

विष्वक्सेन समावाह्य श्रीभूत श्वेतवर्णकम् ।
विष्वक्सेन च गरुड पक्षिराज सुपर्णकम् ॥ ७० ॥

खगाधिपं समुच्चार्य गरुड च समाह्वयेत् ।
वक्रतुण्ड चैकदष्ट्र विकट च विनायकम् ॥ ७१ ॥

एतैस्तु वक्रतुण्ड च नागराजमत. परम् ।
सहस्रशीर्ष चानन्तं शेष चेति च नागपम् ॥ ७२ ॥

सुदर्शन च चक्र च सहस्रविकच तथा ।
अनपायिनमित्युक्त्वा सुदर्शनमथाह्वयेत् ॥ ७३ ॥

जयमत्युच्छ्रितं धन्यं ध्वज चेति ध्वज पुनः ।
पाञ्चजन्य च शङ्ख च कम्बु विष्णुप्रिय तथा ॥ ७४ ॥

शङ्ख यूथाधिपं चेति नित्यमुग्र तथैव च ।
महाभूत समुच्चार्य महाभूत ततः परम् ॥ ७५ ॥

पाकोर्जुनं च हस्ताब्जमक्षहन्तारमित्यपि ।
विष्णुभूतयुत चेति विष्णुभूत समाह्वयेत् ॥ ७६ ॥

शयन चेदनन्तस्य पूर्वमावाह्य तत्परम् ।
देवदेव समावाह्य ब्रह्माणं नाभिपद्मजम् ॥ ७७ ॥

चक्रादीनायुधान् पञ्च तत्तन्मूर्तिभिराह्वयेत् ।
एव देवान् समावाह्य निरूप्याज्यं जुहोति च ॥ ७८ ॥

मूर्तिभिश्चैभिर्देवानां तेषामर्चनमाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे मूर्तिमन्त्रविधानं नाम षट्त्रिंशोऽध्याय· ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्तिविधिक्रमम् ।
मध्ये प्रागादिषु तथा पृथक् सकल्पकल्पिताः ॥ १ ॥

विष्णु च पुरुषं सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ।
विष्ण्वादिमूर्तयस्त्वेता पञ्चमूर्तय ईरिताः ॥ २ ॥

धर्मो ज्ञान तथैश्वर्यं वैराग्यमिति तद्गुणा· ।
आदिमूर्तेस्तु भिन्नास्ता मूर्तयोऽन्याश्चतद्गुणा. ॥ ३ ॥

विष्णोरेवादिमूर्तेस्तु चतस्रः पुरुषादिका ।
ऋग्यजुःसामाथर्वाणो वेदाश्चत्वार एव च ॥ ४ ॥

ब्रह्मक्षत्रियविट्छूद्रवृद्धिदा मूर्तयस्त्विमा ।
भूर्भुव.सुवर्महश्चेति लोकाश्चत्वार एव ते ॥ ५ ॥

कृतत्रेताद्वापराश्च कलिश्चेति युगा क्रमात् ।
एव चतुर्धा सभिन्ना मूर्तय पुरुषादिका ॥ ६ ॥

पञ्चानां स्थापन नित्य शान्तिपुष्टिसुखप्रदम् ।
वर्षद सर्वलोकाना चातुर्वर्ग्यसमृद्धिदम् ॥ ७ ॥

चतुराश्रमिणा चापि सिद्धिद चेति कीर्तितम् ।
पञ्चाग्नीना यथाधान पञ्चमूर्तिक्रमस्तथा ॥ ८ ॥

नलीनके तथाष्टाङ्गे नन्द्यावर्ते चतुर्मुखे ।
सर्वतोभद्रके वाथ श्रीप्रतिष्ठितके तथा ॥ ९ ॥

बृहद्वृत्तविमाने वा यजमानसमीप्सिते ।
स्थापयेद्देवदेव तु पञ्चमूर्तिविधानत· ॥ १० ॥

शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण विमान परिकल्पयेत् ।
आदौ भूखननं कुर्याद्विमानस्य तु मध्यमम् ॥ ११ ॥

प्राच्या पुरुषमूर्तिस्तु सत्यमूर्तिस्तु दक्षिणे ।
पश्चिमेऽच्युतमूर्तिः स्यादनिरुद्धस्तथोत्तरे ॥ १२ ॥

पुरुषादीनां चतुर्दिक्षु चतुर्गर्भगृहाणि च ।
मध्ये तले द्वितीये तु विष्णोर्गर्भालय भवेत् ॥ १३ ॥

तृतीये तु तले तत्र शयानस्य हरेर्भवेत् ।
तलेऽथवा द्वितीये तु नारसिह प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥

तृतीये तु तले विष्णुमादिमूर्तिं प्रकल्पयेत् ।
एव तत्त्रितलैर्युक्त कुर्यात्सोपानसयुतम् ॥ १५ ॥

चतुर्दिङ्मुखसयुक्त षड्गर्भालयसयुतम् ।
मुखमण्डपसयुक्त चतुर्दिक्षु तथैव च ॥ १६ ॥

शिल्पशास्त्रविधानेन विमान कारयेद्बुध ।
तत्रासीनान् स्थितान् वाथ देवानेतांश्च कारयेत् ॥ १७ ॥

प्राच्या पुरुषमूर्ति च श्वेताभ च यथाविधि ।
तस्य दक्षिणतो देवी श्रिय रक्ता सुलोचनाम् ॥ १८ ॥

वामे च हरिणी देवी श्यामवर्णा च कारयेत् ।
प्रवाळाभ भृगु तद्वत्पुराण चार्चिक सितम् ॥ १९ ॥

व्याजिनी च सुरा रक्ता सुन्दरी कनकप्रभाम् ।
श्वेत शङ्खनिधि कुर्याद्दक्षिणे द्वारपालकम् ॥ २० ॥

तथा पद्मनिधि चापि रक्ताभ वामभागत ।
सावित्री चैव गायत्री कल्पयेद्भित्तिपार्श्वयो ॥ २१ ॥

दक्षिणे त्वञ्जनाभ च सत्य वै दक्षिणामुखम् ।
तस्य दक्षिणतो देवी पवित्री रक्तसन्निभाम् ॥ २२ ॥

पौष्णी श्यामां तथा देवी कारयेद्वामत क्रमात् ।
धातृनाथ सुवर्णाभ श्याम तद्वच्चिरायुषम् ॥ २३ ॥

व्याजिनी च जयां श्यामा रक्ता भद्रां च कारयेत् ।
द्वारस्य दक्षिणे शङ्ख शङ्खाभ शङ्खचूळिनम् ॥ २४ ॥

वामभागे च चक्र च रक्ताभ चक्रचूळिनम् ।
पश्चिमे च सुवर्णाभमच्युत पश्चिमामुखम् ॥ २५ ॥

तस्य दक्षिणतो देवी पवित्री रुक्मसन्निभाम् ।
वामे क्षोणी च शुक्लाभा श्यामा वै पूरकारिणीम् ॥ २६ ॥

श्वेत पुण्य मुनि चैव व्याजिनी विजयां तथा ।
रक्तां विन्दा तथा श्यामा पूजनी कारयेद्बुध ॥ २७ ॥

तत्र शङ्खनिधिं कुर्यात्पूर्ववत् द्वारदक्षिणे ।
तथा पद्मनिधि वामे द्वारपाल च कारयेत् ॥ २८ ॥

उत्तरे तु प्रवालाग्निसन्निभ चानिरुद्धकम् ।
अनन्तोत्सङ्ग आसीन वीरासनविधानत· ॥ २९ ॥

उत्तराभिमुखं नागफणैः सछन्नमौलिनम् ।
कारयेत्तदनन्तस्य फणा. सप्ताऽथ पञ्च वा ॥ ३० ॥

प्रमोदाधायिनी देवी प्रवालाभा च दक्षिणे ।
श्यमा वामे मही देवी भृगु कनकसन्निभम् ॥ ३१ ॥

श्वेताभमसित चापि व्याजिनी च कुमुद्वतीम् ।
तथैवोत्पलक चैव कारयेत विधानत ॥ ३२ ॥

पूर्ववच्छङ्खचूलि च चक्रचूलि यथाक्रमम् ।
द्वारस्य दक्षिणे वामे द्वारपालानिमानपि ॥ ३३ ॥

मध्ये तले द्वितीये तु तथा सिहासनोपरि ।
श्रीभूमिभ्या सुखासीन श्यामवर्ण चतुर्भुजम् ॥ ३४ ॥

शङ्खचक्रधरं चैव सर्वाभरणभूषितम् ।
कारयित्वा विधानेन पूजनी श्यामसन्निभाम् ॥ ३५ ॥

माया रक्तनिभामेव तथा सह्लादिनीमपि ।
मार्कण्डेय भृगु चैव पूर्ववत्कारयेद्बुधः ॥ ३६ ॥

बलिदं द्वारपालं च श्यामवर्ण गदायुधम् ।
उद्देश्यकरमुद्र च दक्षिणे नागचूलिनम् ॥ ३७ ॥

तुहुण च तथा वामे रुक्माभ दण्डपाणिनम् ।
उद्देश्यकरसयुक्त कारयेद् द्वारपालकम् ॥ ३८ ॥

सर्वेषा द्वारपालाना तत्तद्द्वारे यथाक्रमम् ।
भित्त्याश्रय च तद्बिम्बमाभास वाथ कारयेत् ॥ ३९ ॥

ऊर्ध्वे तले तृतीये तु पूर्वोक्तेन विधानतः ।
अनन्तशयने देव शयान सप्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥

तलेऽथवा द्वितीये तु तथा सिहासनोर्ध्वतः ।
श्रीभूमिभ्यां सहासीन शान्तवेषसमन्वितम् ॥ ४१ ॥

सिहवच्च मुखं कुर्याद्दंष्ट्रैरपि नखैर्युतम् ।
श्वेताभ रक्तवस्त्र च शङ्खचक्रधरं परम् ॥ ४२ ॥

दक्षिणे तु श्रिय वामे क्षोणीमपि च पूर्ववत् ।
सिहासनस्य चाधस्तादाग्नेय्या देवपार्श्वतः ॥ ४३ ॥

ब्रह्माण च प्रवाळाभ देवमुद्वीक्ष्य सुस्थितम् ।
उपसहर कोप त्वमिति तत्र सुवादिनम् ॥ ४४ ॥

शङ्करं च तथैशान्ये तिष्ठन्त श्वेतसन्निभम् ।
देवमुद्वीक्ष्य वन्दन्त कारयेत यथाक्रमम् ॥ ४५ ॥

भृगु प्रवाळवर्णं च पुराणं रक्तमेव च ।
द्वितीये तु तले कृत्वा तृतीये तु तले पुनः ॥ ४६ ॥

आदिमूर्ति तथा विष्णु पूर्ववत्सप्रकल्पयेत् ।
एवमिष्टविमाने च ध्रुवबेराणि कारयेत् ॥ ४७ ॥

बालालयात्समानीय विमाने विधिवत्कृते ।
प्रतिष्ठोक्तविधानेन प्रतिष्ठां कारयेद्बुध ॥ ४८ ॥

एव कर्तुमशक्तश्चेत्कूटागारं प्रकल्प्य च ।
कूटागारात्समानीय पूर्वोक्तेन विधानत ॥ ४९ ॥

सालीन्द्र च सगर्भ च युक्त हस्तप्रमाणतः ।
यथा स्यात्सुदृढ ह्यच शिलयेष्टकयाऽथवा ॥ ५० ॥

कारयित्वैव तन्मध्ये विष्णुमूर्ति तु पूर्ववत् ।
ऊर्ध्वं तल च सकल्प्य पश्चिमे सोन्नत तथा ॥ ५१ ॥

कृत्वा तत्र च पैशाच हित्वैव स्थापनोच्यते ।
परितस्त्वन्यमूर्तीना स्थापन च विधीयते ॥ ५२ ॥

ध्रुवबेरं विना तत्र तत्तन्मूर्तिपदेषु तु ।
पीठे रत्नानि विन्यस्य सर्वेषा च यथाविधि ॥ ५३ ॥

लोहजा· प्रतिमाश्चापि कौतुकाद्याश्च शक्तितः ।
स्थापयेदर्चयेत्सम्यग्ग्राममध्ये हरि परम् ॥ ५४ ॥

शक्तो नलिनकाद्येषु यथोक्त पुनरीप्सितम् ।
विमान विधिना सम्यक्कारयित्वैव तत्र च ॥ ५५ ॥

ध्रुवबेराणि चोक्तानि पूर्ववत्सप्रकल्प्य च ।
कूटागारात्समानीय पूर्वोक्तेन विधानत· ॥ ५६ ॥

प्रतिष्ठा कारयेत्तत्र विमाने भक्तिसयुतः ।
एकमूर्तिविमान चेत्कूटागारेऽपि पूर्ववत् ॥ ५७ ॥

ध्रुवकौतुकसयुक्त स्थापयेदिति केचन ।
परिवारान् प्रवक्ष्यामि चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ॥ ५८ ॥

गरुडं चेन्द्रमग्निं च दुर्गा स्कन्दं यमं तथा ।
निर्ऋतिं च बुधं चैव वरुण जवनं तथा ॥ ५९ ॥

ब्रह्माणं च कुबेरं च विष्वक्सेनं क्रमेण वै ।
ईशानं भास्करं चैव विघ्नेशं नागराजकम् ॥ ६० ॥

चक्रं ध्वजं च शङ्खं च भूतनायकसंयुतम् ।
प्रथमावरणे देवान् परिवारान् प्रकल्प्य च ॥ ६१ ॥

गोपुरात्पुरतो बाह्ये भूतपीठं प्रकल्पयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चमूर्तिविधिर्नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठायां विशेषं शृणुत द्विजाः ।
यथोक्तेषु दिनेष्वेकं शुभं श्रेष्ठं प्रगृह्य च ॥ १ ॥

तस्मात्तद् दिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्ततः ।
षड्गर्भालयमुद्दिश्य षडाचार्यांश्च पूर्ववत् ॥ २ ॥

स्थापकानृत्विजश्चापि यथोक्तान् वरयेत्पृथक् ।
पूर्वोक्तविधिना सर्वान् सम्भारांश्च समाहरेत् ॥ ३ ॥

प्रमुखे विष्णुमूर्तेस्तु यागशालां च पूर्ववत् ।
तत्प्राच्यां पुरुषस्यापि कारयित्वा यथोदितम् ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वे तलं समुद्दिश्य तत्प्राच्यामेव कारयेत् ।
दक्षिणे सत्यमूर्तेस्तु तद्द्वाराभिमुखं क्रमात् ॥ ५ ॥

पश्चिमेऽप्यच्युतस्योक्तमनिरुद्धस्य चोत्तरे ।
तद्द्वाराभिमुखं तेषां यागशाला च कारयेत् ॥ ६ ॥

शय्यावेदिं तथा कुर्यादग्निकुण्डानि च क्रमात् ।
विष्णुमूर्तेस्तदन्येषां सर्वेषा च तथैव च ॥ ७ ॥

विनैव पौण्डरीकाग्नि पञ्चाग्नीनेव कारयेत् ।
प्रधान· पुरुषस्याग्नि. प्रोक्त आहवनीयक. ॥ ८ ॥

अन्वाहार्यश्च सत्यस्य गार्हपत्योऽच्युतस्य च ।
आवसथ्योऽनिरुद्धस्य प्रधान इति कीर्तित ॥ ९ ॥

अथवा पुरुषादीनां चतुर्णां च विधानतः ।
यथोक्त त प्रधानाग्निमेक तत्र प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥

आदिमूर्तेर्नृसिंहस्य शयानस्यापि पञ्च च ।
सभ्य· प्रधान इत्येनं शय्यावेद्यास्तु सर्वतः ॥ ११ ॥

कारयेत्पुरुषस्यापि शय्यावेद्यास्तु पूर्ववत् ।
प्रकल्प्याहवनीय च श्वभ्र पूर्वे तु कारयेत् ॥ १२ ॥

अन्वाहार्यं च सत्यस्य शय्यावेद्यास्तु दक्षिणे ।
कुर्यात्तद्दक्षिणे श्वभ्र स्नपनस्य विधीयते ॥ १३ ॥

गार्हपत्याग्निशय्याया· पश्चिमेऽप्यच्युतस्य च ।
तस्मात्पश्चिमत· श्वभ्र स्नपनार्थं प्रचोदितम् ॥ १४ ॥

अनिरुद्धस्य शय्याया आवसथ्याग्निमुत्तरे ।
कुर्यात्तदुत्तरस्यां वै श्वभ्र कुर्याद्विधानत· ॥ १५ ॥

नव बिम्बानि चेत्तत्र विधिनैवाक्षिमोचनम् ।
अधिवास च कुर्यात्तद्बिम्बशुद्धिनिमित्तत. ॥ १६ ॥

तद्दिनात्पूर्वरात्रौ तु वास्तुहोम यजेत्क्रमात् ।
पुण्याह वाचयेत्तत्र गर्भगेहेषु षट्सु च ॥ १७ ॥

ऋत्विजो विधिना स्नात्वा यजमानो मुदान्वितः ।
वस्त्रोत्तरीयाभरणै शक्त्या तान् भूषयेत्पृथक् ॥ १८ ॥

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य सर्वेऽप्यध्वर्यवस्तदा ।
सूत्रोक्तविधिना सम्यगाघारं जुहुयात्क्रमात् ॥ १९ ॥

षट्कुम्भांश्च समादाय शुद्धैस्तोयै प्रपूर्य च ।
सौवर्णमङ्गलादीनि पूर्ववत्तेषु निक्षिपेत् ॥ २० ॥

वस्त्रयुग्मेन सवेष्ट्य ध्यान सम्यक् तथाचरेत् ।
बालालयेऽर्च्यमानात्तु बिम्बादावाहयेत्क्रमात् ॥ २१ ॥

आचार्य· स्थापका· कुम्भं विष्णुमूर्ति च पूर्ववत् ।
नयेयु· पुरुष पश्चादनन्तशयन तत ॥ २२ ॥

सत्य तथाऽच्युत पश्चादनिरुद्ध क्रमान्नयेत् ।
श्वभ्रे बिम्ब च सस्थाप्य पार्श्वे कुम्भ च विन्यसेत् ॥ २३ ॥

प्रधानान् सप्त कलशानुपस्नानांश्च सप्त वै ।
तत्तद् द्रव्यैश्च सम्पूर्य दण्डवेद्यांतु विन्यसेत् ॥ २४ ॥

विष्णो· पुरुषमूर्तेश्च शयनस्योत्तरादिकम् ।
प्रागादि सत्यमूर्तेस्तु दक्षिणाद्यच्युतस्य च ॥ २५ ॥

पश्चिमाद्यनिरुद्धस्य कलशन्यास उच्यते ।
पूर्ववद्विधिना सम्यक्कलशैः स्नापयेत्पृथक् ॥ २६ ॥

प्लोतवस्त्रेण सम्मृज्य वस्त्राद्यैरभिभूषयेत् ।
षण्णां शयनवेद्या च धान्योपरि यथाविधि ॥ २७ ॥

शयनानि न्यसेत्पञ्च चोपधानद्वयान्वितम् ।
अलाभे सप्तवस्त्राणि तत्तद् ध्यात्वा पृथङ् न्यसेत् ॥ २८ ॥

आरोपयेत शय्याया देव तत्कुम्भसयुतम् ।
प्राङ्मुख स्थापयेद्विष्णु पुरुष शयन तथा ॥ २९ ॥

दक्षिणाभिमुख सत्यमच्युत पश्चिमामुखम् ।
स्थापयेदनिरुद्ध तमुत्तराभिमुख पुन ॥ ३० ॥

उपचारैश्च पाद्याद्यैरर्चयित्वा प्रणम्य च ।
पुण्याह वाचयेत्तत्र बध्वा प्रतिसरां तत ॥ ३१ ॥

तत्र कुम्भ तु तत्पार्श्वे धान्ये तत्प्रमुखे न्यसेत् ।
यद्दिग्द्वारं ततो मौळि शय्याया शाययेत्पृथक् ॥ ३२ ॥

उत्तराच्छादन कुर्यात्सर्वेषा च पृथक् पृथक् ।
यजमानस्ततो होतॄन् वस्त्राद्यैरपि भूषयेत् ॥ ३३ ॥

तत्र तत्र च तद्धोता हौत्र शसेच्च पूर्ववत् ।
मूर्तिमन्त्रक्रमेणैव देवानावाहयेत्क्रमात् ॥ ३४ ॥

तथैव विष्णुमूर्तेश्च शयनस्य च पूर्ववत् ।
पुरुषादिचतुर्णा च तत्तन्मूर्तिक्रमेण वै ॥ ३५ ॥

तथैव नारसिंहस्य परिवारयुतस्य च ।
विष्णुमूर्तेस्तथा सभ्ये जुहुयात्पुरुषस्य तु ॥ ३६ ॥

आहवनीये सत्यस्य दक्षिणाग्नौ तथैव च ।
गार्हपत्येऽच्युतस्यापि तदग्नावावसथ्यके ॥ ३७ ॥

अनिरुद्धस्य कर्तव्य प्रधान हौत्रशसनम् ।
आवाहनक्रमेणाज्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ ३८ ॥

पूर्ववद्विष्णुमूर्त्यादेः सभ्यादिष्वग्निषु क्रमात् ।
पौण्डरीके तथा होम जुहुयाच्च यथाविधि ॥ ३९ ॥

तृतीये तु तले वापि जहुयात्पञ्चसु क्रमात् ।
नारसिंहप्रतिष्ठा चेत्सभ्ये सत्ये विशेषत ॥ ४० ॥

यो वा नृसिंह इत्येव शतमष्टोत्तरं यजेत् ।
पुरुषादि चतुर्णां च तथा पञ्चाग्नयो यदि ॥ ४१ ॥

भवेयुस्तत्तथा होम पूर्ववत्तेषु हूयताम् ।
अथ वैको भवेदग्निर्होमस्तत्र विधीयते ॥ ४२ ॥

पालाशी वाप्यथाश्वत्थी मूलाग्राभ्या घृताप्लुताम् ।
नारायणाय विद्मेति त देवं मनसा स्मरन् ॥ ४३ ॥

तत्तद्धोमेषु समिध जुहोत्यष्टाधिक शतम् ।
आहवनीये चैकाग्नौ स्रुवेणाज्य प्रगृह्य च ॥ ४४ ॥

सहस्रशीर्षाद्यैर्मन्त्रै शतमष्टाधिक यजेत् ।
अन्वाहार्ये तु चैकाग्नौ सत्यमूर्तिमनुस्मरन् ॥ ४५ ॥

विष्णोर्नुकाद्यैर्जुहुयात्सप्तभिः साष्टक शतम् ।
तथैव गार्हप्रत्याग्नावेकस्मिन्नच्युतस्य तु ॥ ४६ ॥

अतो देवादिभिः षड्भिराज्यमष्टशतं यजेत् ।
एकस्मिन्नावसथ्याग्नावनिरुद्धस्य च स्मृतम् ॥ ४७ ॥

एकाक्षरादिभिर्मन्त्रैर्जुहुयाच्च शताष्टकम् ।
आज्यं व्याहृतिभिस्तेषु सर्वाग्निषु च हूयताम् ॥ ४८ ॥

पक्वं च वैष्णवैर्मन्त्रैर्जुह्वा च जुहुयात्क्रमात् ।
आचार्या ऋत्विजः सर्वे प्रभाते च विधानत ॥ ४९ ॥

स्नात्वा सन्ध्यामुपास्यैव तर्पयित्वा यथाक्रमम् ।
ब्रह्मयज्ञ च कृत्वैव यागशालां प्रविश्य च ॥ ५० ॥

देवेश सम्प्रणम्याग्नीन् सर्वांश्च परिषिच्य च ।
विष्णुसूक्त च हुत्वैवमन्तहोमश्च हूयते ॥ ५१ ॥

रत्नन्यास तथा कुर्यात् षट्सु गर्भालयेषु च ।
देवानुत्थापयित्वैव वस्त्राद्यैरभिभूष्य च ॥ ५२ ॥

पाद्याद्यैरुपचारैश्च देवान् सर्वान् समर्चयेत् ।
ऋत्विग्भ्यः स्थापकादिभ्यश्चाचार्येभ्यश्च दक्षिणाम् ॥ ५३ ॥

पूर्वोक्तविधिना दद्याद्यजमानो मुदान्वित ।
तस्मिन् मुहूर्ते सम्प्राप्ते त कुम्भ शिरसा वहन् ॥ ५४ ॥

आचार्य पुरतो गच्छेद्धस्ताभ्यां स्थापका पुन ।
नयेयुर्विष्णुमूर्ति त पुरुष शयितं हरिम् ॥ ५५ ॥

सत्यमप्यच्युतं तद्वदनिरुद्ध नयेत्क्रमात् ।
तत्तदालयमावेश्य तत्तत्पीठे तथैव च ॥ ५६ ॥

प्रतद्विष्णुस्तवत इति स्थापयेयुश्च पूर्ववत् ।
आत्मसूक्त च जप्त्वैव भक्त्या च परया युत· ॥ ५७ ॥

पाद स्पृशन्तो देवस्य पौरुष सूक्तमेव च ।
एकाक्षरादिसूक्त च विष्णुसूक्त सवैष्णवम् ॥ ५८ ॥

जपेयुरेकाग्रचित्ता ध्यायन्तो मनसा हरिम् ।
आचार्यो दक्षिणे पार्श्वे कुम्भ सन्यस्य पूर्ववत् ॥ ५९ ॥

आत्मसूक्त च शान्ति च जप्त्वा सम्यक् समाहित· ।
ध्रुवबेरस्य पाद च स्पृशन् ध्यानपरायण· ॥ ६० ॥

तस्या मूर्तेस्तु कर्तव्य स्नपन चोत्सवादिकम् ।
आदिमूर्तियुत वाथ विधिना कारयेदिति ॥ ७२ ॥

सर्वशान्तिकरं चैतत्सर्ववर्णसमृद्धिदम् ।
सर्वसिद्धिकरं चैतत्सर्वाशुभविनाशनम् ॥ ७३ ॥

शत्रुनाशकरं चैतद्धनधान्याभिवर्धनम् ।
एतद्विधानं य· कुर्यात्सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाविधि-
र्नामाष्टत्रिंशोऽध्याय· ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

अथ देव्या· श्रियो मह्याः प्रतिष्ठा पृथगुच्यते ।
ध्रुवे देवीसमायुक्ते देवीहीने तु कौतुके ॥ १ ॥

पश्चाद्वा कौतुकस्यापि देव्यौ यत्नेन कारयेत् ।
यद्वस्तुना कृत बिम्ब कौतुक तेन वस्तुना ॥ २ ॥

देव्यौ च कारयेत्सम्यक् कौतुकस्यानुरूपत· ।
स्थानक कौतुक स्याच्चेद्देव्याश्च स्थानक भवेत् ॥ ३ ॥

आसने चासन प्रोक्त सहैव पृथगेव वा ।
शुभर्क्षे च शुभे राशौ प्रतिष्ठा विधिनाचरेत् ॥ ४ ॥

कृत्वाऽक्षिमोचन तद्वदधिवास समाचरेत् ।
प्रमुखे दक्षिणे वाथ यागशाला प्रकल्प्य च ॥ ५ ॥

तद्यागशालामध्ये तु श्रीदेव्या दक्षिणेऽथवा ।
विम्बाध्यर्धप्रमाणेन शय्या वेदि प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥

शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्मिन्नौपासनविधानतः ।
अग्निकुण्ड च कृत्वैव महीदेव्याश्च वामत ॥ ७ ॥

शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्यामग्निकुण्ड तथैव च ।
मध्ये सभ्य च देव्याश्च कल्पयित्वा विधानत ॥ ८ ॥

अग्निकुण्डस्य पूर्वस्या श्वभ्र देव्याश्च कारयेत् ।
अधिवास ततो देव्यौ यागशाला प्रवेशयेत् ॥ ९ ॥

आघारं विधिवद्धुत्वा द्वौ कुम्भौ सम्प्रगृह्य च ।
जलेनापूर्य रत्नाद्यै कुम्भपूजा तथाचरेत् ॥ १० ॥

गर्भालये तु तद्देव्योः पूर्वे कुम्भे तु सन्यसेत् ।
ध्यायस्तु ध्रुवबेरस्य कुम्भादावाहयेज्जले ॥ ११ ॥

श्वभ्रे देव्यौ च विन्यस्य पार्श्वे कुम्भौ निधाय च ।
सस्नाप्य कलशैर्देव्यौ वस्त्राद्यैरभिभूष्य च ॥ १२ ॥

पञ्चशय्या समास्तीर्य शयने शाययेच्च ते ।
शयनानामथालाभे पञ्चवस्त्राणि वा पृथक् ॥ १३ ॥

आस्तीर्य शयने देव्यौ पूर्ववच्छाययेच्च ते ।
उत्तराच्छादन कृत्वा हौत्रशसनमाचरेत् ॥ १४ ॥

देव्यौ मूर्तिभिरावाह्य जयादीश्च समाह्वयेत् ।
निर्वाप च तत कृत्वा तथैव जुहुयात्क्रमात् ॥ १५ ॥

सभ्ये पुरुषसूक्तेन वैष्णवैर्विंशतिर्यजेत ।
श्रिये जातेति श्रीदेव्या विंशति जहुयात्क्रमात् ॥ १६ ॥

मेदिनी देवीत्युच्चार्य महीदेव्यास्तथा यजेत् ।
श्रीसूक्त च महीसूक्त तत्तदग्नौ सवैष्णवम् ॥ १७ ॥

अन्तहोम च कृत्वा तु रात्रिशेष च यापयेत् ।
तत प्रभाते स्नात्वैव सुवर्णं नवरत्नकम् ॥ १८ ॥

देव्यो. पीठे निधातव्य कुम्भौ देव्यौ च सन्नयेत् ।
देवालय प्रविश्यैव देवदक्षिणवामयोः ॥ १९ ॥

बिम्बे बीजाक्षरं न्यस्य श्रिये जात इति ब्रुवन् ।
श्रीदेवी स्थापयेत्पूर्व मेदिन्यादि समुच्चरन् ॥ २० ॥

स्थापयेच्च मही देवी सम्यग्ध्यानपरायणः ।
कुम्भस्था शक्तिमादाय तत्तन्मन्त्रेण पूर्ववत् ॥ २१ ॥

ध्रुवबेरे समावाह्य तस्मात्तत्कौतुके तथा ।
देव्यावावाहयेत्पश्चादर्चयित्वा यथाविधि ॥ २२ ॥

हवींषि च निवेद्यैव मुखवास ददाति च ।
आचार्यस्थापकादीनामृत्विजा दक्षिणा ददेत् ॥ २३ ॥

पृथक् पृथक् च देवीभ्या पृथगेव समाचरेत् ।
ध्रुवे देवीविहीने तु देवीयुक्त च कौतुकम् ॥ २४ ॥

कल्पयेत्तदशक्तोऽपि पश्चाद्वा कल्पयेत्तथा ।
देवे देवीविहीने तु भोगहानिमवाप्नुयात् ॥ २५ ॥

योगभोगादिभेदस्तु ध्रुवबेरे विधीयते ।
सर्वत्र देवीसयुक्त कौतुक सर्वसिद्धिदम् ॥ २६ ॥

देवे देवीसमायुक्ते श्रीभूमिभ्या च सम्पद· ।
पत्न्यपत्यादिवृद्धिश्च भोगाश्चान्ये भवन्ति च ॥ २७ ॥

तत्कौतुकस्य पश्चाद्वा देव्यौ कृत्वा यथाविधि ।
पूर्वोक्तेन विधानेन प्रतिष्ठामाचरेद्बुध ॥ २८ ॥

अक्ष्युन्मेषाधिवासादीन् सर्वान् कृत्वा यथाक्रमम् ।
तथैव कुम्भ सपूज्य देव्योश्च हृदये क्रमात् ॥ २९ ॥

ध्यात्वाऽऽवाह्य च तत्कुम्भे ध्यायेद्रूप यथाविधि ।
तद्रूपमथवा ध्यायेदावाह्य रविमण्डलात् ॥ ३० ॥

एष एव विशेष स्यादन्यत्सर्व तु पूर्ववत् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि देव्योर्वैवाहिकक्रमम् ॥ ३१ ॥

पूर्वस्मिन् स्थापिते देवे देवीहीने तु तत्र तु ।
पश्चाद्देव्यो प्रतिष्ठाया कृताया तदनन्तरम् ॥ ३२ ॥

यदीच्छेत्कारयेत्तत्र देव्योर्वैवाहिकक्रियाम् ।
यागशालामलङ्कुर्यादलङ्कारक्रमेण वै ॥ ३३ ॥

औपासनाग्निकुण्ड च मध्ये कुर्याद् द्वयोरपि ।
दक्षिणे तु श्रिय देवी महीदेवी तु वामतः ॥ ३४ ॥

एक वाथ द्वयो· कुर्यादग्निकुण्ड तयो सह ।
यजमानो मुदा युक्त पूर्वोक्तगुणसयुतम् ॥ ३५ ॥

आचार्य पूजयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यादिभूषणै ।
स्वगृहं यजमानस्तां यागशाला विचिन्त्य च ॥ ३६ ॥

प्रहृष्टोऽलङ्कृते देव्यौ तत्र भक्त्या समानयेत् ।
वैखानसेन सूत्रेण पूर्वोक्तगुणसयुत· ॥ ३७ ॥

आचार्यस्तत्क्रमात्सम्यगाघारं जहुयात्पुन· ।
अग्निमायतनात्कुण्डे कृत्वाघारं यथाविधि ॥ ३८ ॥

अग्ने· पश्चिमत· खट्वा तल्पेन सहिता न्यसेत् ।
अथवा वस्त्रसछन्न विष्टरं तत्र विन्यसेत् ॥ ३९ ॥

देवदेवं ततस्तत्र सर्वालङ्कारसयुतम् ।
यागशाला विनीयैव प्राङ्मुखं स्थापयेद्बुध ॥ ४० ॥

राजवत्पूजयेत्सम्यगुपचारैर्यथोचितै. ।
स्थित्वाचोदङ्मुखो देव पाद्याद्यैरर्चयेत्क्रमात् ॥ ४१ ॥

मधुपर्क तथार्घ्य च निवेद्याचमन ददेत् ।
आचार्यस्त्वात्मसूक्त च जप्त्वा चैकाक्षरादिभि· ॥ ४२ ॥

सूक्तैश्च देवदेव तु प्रणम्यैवानुमान्य च ।
वैखानसेन सूत्रेण विवाह विधिनाचरेत् ॥ ४३ ॥

प्रसुग्मन्तेति देवेशो देवीमीक्षेत पूर्ववत् ।
अभ्रातृघ्नीति तं देवं देवी प्रेक्षेत्तत· परम् ॥ ४४ ॥

यजमानोऽथ देवाय देवी दद्याच्च सोदकम् ।
श्रियः प्रदाने स्वात्मान ध्यायेदब्धि भृगु तु वा ॥ ४५ ॥

मह्या· प्रदाने ध्यायेद्वै स्वात्मान तु प्रजापतिम् ।
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु तद्देवीपितरं तथा ॥ ४६ ॥

सचिन्त्य दद्यात्तन्नाम्ना विधिना भक्तिसयुत· ।
वरस्य पार्श्वयोर्देव्यौ सन्नयेदुभयोरुभे ॥ ४७ ॥

आचार्यस्तत्प्रधानादि लाजाश्च जुहुयात्तथा ।
अग्निप्रदक्षिण चापि करोत्याचार्य एव तु ॥ ४८ ॥

अश्मसंस्पर्शनं देव्योः कारयेत यथाविधि ।
वरस्य पाणिना देव्योः पाणी संस्पर्शयेत्क्रमात् ॥ ४९ ॥

तथा सप्तपदाक्रान्तं देवं देव्यौ च कारयेत् ।
देव्या देवस्य तन्मन्त्रं पादौ भूमौ न चार्पयेत् ॥ ५० ॥

ध्रुवसन्दर्शनाद्यां तु क्रिया देवस्य नाचरेत् ।
आचार्यदक्षिणां दद्यात् ऋत्विग्भ्यश्च ददेत्तशा ॥ ५१ ॥

वैवाहिकं समाप्यैव प्रभूतं च निवेदयेत् ।
ग्रामप्रदक्षिणं कुर्याद्देवं देवीसमायुतम् ॥ ५२ ॥

देवीभ्यां सह देवेशं शुद्धोदैरभिषिच्य च ।
अलङ्कृत्य च देवेशं देव्यौ वस्त्रादिभूषणैः ॥ ५३ ॥

पीठे देवं च देव्यौ च स्थापयित्वा सहार्चयेत् ।
पृथक् पृथक् चेद्देवीभ्यां पृथगेव समाचरेत् ॥ ५४ ॥

स्त्रियस्तद्ग्रामवासिन्यः पुत्रपौत्रादिसंयुताः ।
सर्वमङ्गलसंयुक्ताः सर्वसम्पत्समायुताः ॥ ५५ ॥

भविष्यन्ति हरेरेवं कृत्वा वैवाहिकं विधिम् ।
कल्याणसम्पदश्चान्या भवन्त्यस्मान्न संशयः ॥ ५६ ॥

एवं यः कुरुते भक्त्या विष्णोर्वैवाहिकं विधिम् ।
इहलोके सुखं भुक्त्वा अन्ते विष्णुपदं व्रजेत् ॥ ५७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे देव्योः पृथक्-
प्रतिष्ठावैवाहिकविधिर्नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि विष्णोर्नित्यार्चनाविधिम् ।
ब्रह्मस्थाने कौतुक तु स्थापित सम्यगर्चयेत् ॥ १ ॥

तस्यैवोत्तरत पार्श्वे चौत्सव च विधानत ।
दक्षिणे कौतुकस्यैव स्नपन सम्यगर्चयेत् ॥ २ ॥

अशक्त· कौतुक तत्र केवल वा समर्चयेत् ।
नित्यार्चनविधानेन प्रधान नित्यमर्चनम् ॥ ३ ॥

अधिक च विशेष च कौतुके कारयेद्बुध ।
औत्सव बिम्बमादाय चोत्सव कारयेत्क्रमात् ॥ ४ ॥

स्नापने स्नपन कुर्याद्बिम्बे सम्यग्यथाविधि ।
एतयोरर्चन चापि कौतुके मुक्तं भवेत् ॥ ५ ॥

ऋत्विगुक्तगुणैर्युक्तो नित्यस्वाध्यायसयुत ।
अर्चकस्तु यथोक्त तु प्रात· स्नात्वा विधानत· ॥ ६ ।

प्राणानायम्य सावित्री जप्त्वा स्वाध्यायमुच्चरन् ।
कल्पमन्त्रविशेषज्ञो वैष्णव सुसमाहित. ॥ ७ ॥

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्त्यैवार्चनमाचरेत् ।
यथोपनयनादग्नौ समिदाधानमर्हति ॥ ८ ॥

तथोपनयनादूर्ध्वं विष्णोरर्चनमर्हति ।
अर्चनार्थानि द्रव्याणि सम्भृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ९ ॥

परीत्य मन्दिरं विष्णो प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ।
मणिकेति समुच्चार्य मणिक प्रणिपत्य च ॥ १० ॥

निरस्त रक्ष इत्युक्त्वा कुञ्चिकायन्त्रमाहरन् ।
हिरण्यपाणिमित्युक्त्वा कवाटे योजयेत्तत ॥ ११ ॥

दिव विवृणोतु मन्त्रेण कवाटोद्घाटनं चरेत् ।
प्रविश्याभ्यन्तर पश्चादतो देवादिक ब्रुवन् ॥ १२ ॥

मुख समीक्ष्य देवस्य प्रणम्यैवानुमान्य च ।
त्रि सम्प्रहार्य हस्ताभ्या शाम्यन्त्विति ततो ब्रुवन् ॥ १३ ॥

भगवतो बलेनेति देवेशं प्रणमेत्पुन· ।
पूर्वोक्तगुणसयुक्ता· स्नात्वेव परिचारका· ॥ १४ ॥

दृहता दिवमित्युक्त्वा जलपात्र प्रगृह्य च ।
नद्या वाथ तटाके वा कूपे वाथ पुन शुभे ॥ १५ ॥

आद्यमभीति मन्त्रेण शुद्धतोय प्रगृह्य च ।
देवालय प्रविश्यैव सोम राजानमित्यपि ॥ १६ ॥

उदकुम्भ च सन्यस्य परिचर्याश्च कारयेत् ।
हवींषि सोपदंशांश्च पचेयुस्ते विधानत ॥ १७ ॥

अर्चको ब्रह्मब्रह्मेति हृदयं विमृशेत्तत ।
हृदये प्रणवैर्युक्तमादिबीज च सन्यसेत् ॥ १८ ॥

श नो वातेति शान्ति च जप्त्वैवार्चनमाचरेत् ।
अन्तरस्मिन्निमित्युक्त्वा स्मरेद्ब्रह्माणमव्ययम् ॥ १९ ॥

सोमं राजानमित्युक्त्वा समादाय तु तज्जलम् ।
धारास्विति च मन्त्रेण तोयस्योत्प्लवनं चरेत् ॥ २० ॥

इदमाप शिवेत्युक्त्वा तोयं तदभिमन्त्रयेत् ।
मार्जन्या मार्जन कुर्यादवधूतमिति ब्रुवन् ॥ २१ ॥

आशासु सप्तेत्यभ्युक्ष्य गोमयेनोपलेपयेत् ।
अहमेवेति मन्त्रेण निर्माल्य च विसर्जयेत् ॥ २२ ॥

ध्रुवस्थानादि सर्वत्र शोधयित्वा ततः परम् ।
पूतस्तस्येति मन्त्रेण वेदिमद्भि सुशोधयेत् ॥ २३ ॥

नारायणाय विद्महे इति पादे पुष्पाणि सन्यसेत् ।
विष्णु च पुरुष सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ॥ २४ ॥

इत्येव पञ्च पुष्पाणि मूर्तिमन्त्रैरनुक्रमात् ।
देवेशस्यैव निर्माल्यमादाय प्रयत स्वयम् ॥ २५ ॥

विष्वक्सेनं समासाद्य अर्चयित्वा यथाक्रमम् ।
भू प्रपद्येतिमन्त्रेण देवदेव प्रणम्य च ॥ २६ ॥

परं रंहेतिमन्त्रेण देवमादाय चात्वर. ।
प्रतद्विष्णुस्तवतेति स्नानपीठे सुसन्यसेत् ॥ २७ ॥

परिलिखितेति मन्त्रेण शोधनीयं विशोधयेत् ।
वारीश्चतस्र इत्युक्त्वा वारिणा शोधयेत्पुन ॥ २८ ॥

नमो वरुण इत्युक्त्वा स्नापयेत्पुष्पवारिणा ।
भूरानिलय इत्युक्त्वा स्नापयेद्गन्धवारिणा ॥ २९ ॥

देवेश प्लोतवस्त्रेण श्वेतेन विमृजेद्बुध ।
अथवादाय त देव स्नानपीठे निवेश्य च ॥ ३० ॥

इषेत्वोर्जेत्यादि जपन् स्नानकर्म समाचरेत् ।
ततः कौतुकमादाय भूरसि भूरिति ब्रुवन् ॥ ३१ ॥

अर्चापीठे प्रतिष्ठाप्य देवदेवं प्रणम्य च ।
वस्त्रेणाप्युत्तरीयेण भूषणैरपि भूषयेत् ॥ ३२ ॥

स्नानाथकालादन्यस्मिन्नर्चापीठान्न चालयेत् ।
अर्चापीठात्ततोऽन्यत्र नित्यार्चा न समाचरेत् ॥ ३३ ॥

[नित्यहोमं ततः कुर्यात्समिधाज्यचरूंस्तथा ।
आघारं विधिवत्कृत्वा वास्तुहोमं च कारयेत् ॥ ३४ ॥

श्रीसूक्तं पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तमतः परम् ।
तिथिं वारं च नक्षत्रं हावयेच्च घृतप्लुतम् ॥ ३५ ॥

ये भूतेति च मन्त्रेण बलिं कुर्याद्विधानतः ।
आशीर्वचनमित्युक्त्वा नित्यहोमविधिक्रमात् ॥ ३६ ॥]

औत्सवे स्नपने बिम्बे हीने तत्र तु कौतुकम् ।
स्नपनार्थं चोत्सवार्थं सन्नयेच्च तदेव वै ॥ ३७ ॥

तत्क्रियान्तेऽर्चनापीठे तदभ्यर्च्य निवेदयेत् ।
प्रणिधिं वारिणाऽऽपूर्य कूर्चयुक्तं सहाक्षतम् ॥ ३८ ॥

गायत्र्या तु ध्रुवस्थानं सम्प्रोक्ष्यैव विधानवित् ।
संयुक्तमेतदित्युक्त्वा ध्रुवकौतुकयोरपि ॥ ३९ ॥

सम्बन्धकूर्चं प्रक्षिप्य पुष्पन्यासं समाचरेत् ।
ध्रुवस्य पादयोर्मध्ये विष्णवे नम इत्यपि ॥ ४० ॥

प्राच्यां तु पुरुषायेति सत्यायेति च दक्षिणे ।
प्रतीच्यामच्युतायेति चानिरुद्धाय चोत्तरे ॥ ४१ ॥

आग्नेय्यां कपिलायेति यज्ञायेति च नैर्ऋते ।
नारायणाय वायव्ये पुण्यायैशान्यकोणके ॥ ४२ ॥

एव तु प्रथमे न्यस्य द्वितीयावरणे तथा ।
वराहायेति पूर्वस्या नारसिहाय दक्षिणे ॥ ४३ ॥

पश्चिमे वामनायेति त्रिविक्रमेत्युत्तरे तत ।
आग्नेय्या तु सुभद्राय नैर्ऋत्यामीशितात्मने ॥ ४४ ॥

सर्वोद्वहाय वायव्ये सर्वविद्येति चैशिके ।
एव द्वितीये सन्यस्य तृतीयावरणे तत ॥ ४५ ॥

इन्द्रादिनामभिस्तद्वत्तत्तद्दिक्षु च विन्यसेत् ।
आसने दक्षिणे वाथ वामपार्श्वे पदस्य वै ॥ ४६ ॥

शयने पादपार्श्वे च तदनन्तोर्ध्वतस्तथा ।
ध्रुवे चैव सुसन्यस्य कौतुके च तत परम् ॥ ४७ ॥

प्राच्यां दिशि सुभद्राय हयात्मकायेति दक्षिणे ।
वामदेवाय वारुण्या पुण्यदेवाय चोत्तरे ॥ ४८ ॥

आग्नेय्यां दिशि सर्वाय सुखावहाय नैर्ऋते ।
सवहायेति वायव्ये चैशान्यां सुवहाय च ॥ ४९ ॥

प्रणवादिनमोऽन्तेन पृथङ्मन्त्रमुदीरयन् ।
एव पुष्पाणि सन्यस्य पश्चाद्देव समर्चयेत् ॥ ५० ॥

शिव विश्व तथा मित्रमत्रि चैव यथाक्रमम् ।
पश्चिमादि समभ्यर्च्य पीठान्ते तु बहिर्मुखान् ॥ ५१ ॥

सनत्कुमारं वायव्येऽप्यैशान्या सनक पुनः ।
सनातन तथाग्नेय्यां नैर्ऋत्यां तु सनन्दनम् ॥ ५२ ॥

दक्षिणे मार्कण्डेय च भृगुं वामे समर्चयेत् ।
कवाटेशानपि तथा द्वारे द्वारे समर्चयेत् ॥ ५३ ॥

धातारं दक्षिणेऽभ्यर्च्य चोत्तराभिमुख तत ।
वामे चैव विधातार दक्षिणाभिमुख क्रमात् ॥ ५४ ॥

ऊर्ध्वानन भुवङ्ग त पतङ्ग चाप्यधोमुखम् ।
पतिरं चोत्तरावेक्ष वरुण दक्षिणामुखम् ॥ ५५ ॥

द्वारे तु प्रथमे चैव मणिक दक्षिणेऽर्चयेत् ।
वामभागे तथा सन्ध्या तस्य पत्नी समर्चयेत् ॥ ५६ ॥

द्वितीयद्वारपालौ तु तापस सिद्धिद तथा ।
अथवा चक्रशङ्खौ तु तस्मिन् द्वारे समर्चयेत् ॥ ५७ ॥

सोपानमध्ये श्रीभूतमर्चयेद्वहिराननम् ।
पुरस्ताद्गरुड तस्य देवाभिमुखमर्चयेत् ॥ ५८ ॥

विष्वक्सेन समभ्यर्च्य प्रविशेदालय पुन ।
एकादशविधैरुक्तैर्विग्रहैश्च स्वमूर्तिभि ॥ ५९ ॥

अर्चयेत्परिवाराश्च शिष्यैरेव परान् क्रमात् ।
तत. परं विधानेन देवदेव समर्चयेत् ॥ ६० ॥

साधाव चतुर शङ्खान् कौतुकस्याग्रतस्तथा ।
स्थापयेत्तत्क्रमेणैव दक्षिणाद्युत्तरान्तकम् ॥ ६१ ॥

आवाहनार्थ तत्रैक पाद्यायैव द्वितीयकम् ।
आचमनाय तृतीय स्नानार्थ च चतुर्थकम् ॥ ६२ ॥

आमावाजस्येति जपन्नर्घ्यपात्राणि शोधयेत् ।
सोम तेषु समुच्चार्य पात्राण्यन्यानि शोधयेत् ॥ ६३ ॥

अर्घ्यद्रव्य समादाय गायत्र्या तत्र निक्षिपेत् ।
अभिघार्य घृतेनैव देवस्याभिमुखे न्यसेत् ॥ ६४ ॥

पुष्पादीनि च संभृत्य पूजनार्थं ततो बुधः ।
तद्विष्णोरर्चना काले प्रतिलोमाः कदाचन ॥ ६५ ॥

वेददूषकपाषण्डाः सर्वे च पतितास्तथा ।
पूजां द्रष्टुं च नार्हन्ति तस्माद्यत्नेन सर्वदा ॥ ६६ ॥

द्वारं यवनिकाछन्नं कृत्वा सम्यक् समाहितः ।
देवस्य दक्षिणे पार्श्वे समासीनस्तथासने ॥ ६७ ॥

आत्मसूक्तं जपित्वैव ध्यायेत परमं हरिम् ।
सुवर्णवर्णं रक्तास्यं रक्तनेत्रं सुखोद्वहम् ॥ ६८ ॥

शुकपिञ्छाम्बरधरं विष्णुं प्रणवरूपिणम् ।
किरीटकेयूरहारलम्बयज्ञोपवीतिनम् ॥ ६९ ॥

श्रीवत्साङ्कं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रधरं परम् ।
शक्तिं प्रदीपवद्दीपादावेश्य प्रणिधौ ध्रुवात् ॥ ७० ॥

भुवर्भुवर्भूरित्युक्त्वा मूर्ध्नि नाभौ च पादयोः ।
न्यसेद् बिम्बस्य शुद्धात्मा यकारं पादयोस्ततः ॥ ७१ ॥

हृन्मध्ये सन्यसेद्बीजमकारं परमाक्षरम् ।
सर्वेषामपि देवानामादिर्नारायणो यथा ॥ ७२ ॥

अक्षरादिरकारोऽस्य तस्य बीजाक्षरं स्मृतः ।
प्रणवैर्वेष्टयित्वा तं पश्चादावाहयेत्ततः ॥ ७३ ॥

वेदादिप्रणवश्चापि तस्य बीजाक्षरो भवेत् ।
हस्तद्वयेन प्रणिधिमुद्धृत्य प्रणवेन तु ॥ ७४ ॥

वामहस्ते गृहीत्वैव दक्षिणेन करेण तु ।
ध्रुवबेरात्प्रणिध्यां तु ध्यात्वा सम्यक् समाहितः ॥ ७५ ॥

कूर्चेनादाय तत्तोयं ध्यायन् लक्ष्मीपतिं हरिम् ।
इदं विष्णुर्विदन्मन्त्रमायातु भगवानिति ॥ ७६ ॥

स्रावयेत्प्राणभूतस्य कौतुकस्य तु मूर्धनि ।
विष्णुं च पुरुषं सत्यमच्युतं चानिरुद्धकं ॥ ७७ ॥

इत्युक्त्वा देवमावाह्य दक्षिणे श्रियमेव च ।
वामे महीं समावाह्य तत्तन्मन्त्रयुतं तथा ॥ ७८ ॥

स्नपने चोत्सवे बिम्बे ध्यात्वा वावाहयेत् ध्रुवात् ।
प्रतद्विष्णुस्तवेत्युक्त्वा चास्त्वासनमुदीरयन् ॥ ७९ ॥

पुष्पदर्भकुशेष्वेकं पीठान्ते त्वासनं ददेत् ।
विश्वाधिकानामुच्चार्य स्वागतं सम्यगाचरेत् ॥ ८० ॥

मनोऽभिमन्तेति ततो देवेशमनुमानयेत् ।
त्वं स्त्रीत्युक्त्वाऽभिमृश्यैव पाद्यं त्रीणि पदेति च ॥ ८१ ॥

इन्द्रोऽभिमन्तेत्युक्त्वा च पाद्यं देयं क्रमेण वै ।
शं नो देवीति मन्त्रेण विष्णवे चेत्युदीरयन् ॥ ८२ ॥

देवस्य दक्षिणे हस्ते दद्यादाचमनीयकम् ।
पञ्चमूर्तिविधाने तु विशेषस्त्वयमुच्यते ॥ ८३ ॥

पुरुषायापोहिष्ठेति दद्यादाचमनं पुनः ।
योगे योगेति सत्याय दद्यादेव तु मन्त्रवित् ॥ ८४ ॥

अच्युताय समानेति पवित्रं त इति ब्रुवन् ।
अनिरुद्धाय सद्यद्धस्ते वै दक्षिणे क्रमात् ॥ ८५ ॥

तद्विष्णोः परमं चेति दैविकं पुष्पमेव वै ।
इमाः सुमनस इत्युक्त्वा पुष्पं दद्याच्च मूर्तिभिः ॥ ८६ ॥

तद्विप्रास समुच्चार्य चन्दनादिसुगन्धि च ।
इमे गन्धेति गन्ध च नाभेरूर्ध्वे प्रलेपयेत् ॥ ८७ ॥

प्राण्यङ्गादिपुरीष च गन्ध यत्नेन वर्जयेत् ।
धूपितं चन्दनाद्यैश्च तद्विप्रास इति ब्रुवन् ॥ ८८ ॥

बृहस्पतीति चोक्त्वा तु धूप दद्याच्चतुर्दिशम् ।
घृताद्दीप तु तैलाद्वा विष्णो· कर्माणि चेति च ॥ ८९ ॥

शुभ्रा ज्योतिरिति प्रोच्य दीपं सन्दर्शयेत्तथा ।
अग्निरिन्द्रेति चोक्त्वा तु चार्घ्यं तत्राऽभिमृश्य च ॥ ९०

त्रिर्देव इति मन्त्रेण चेन्द्रियाणीति चोच्चरन् ।
मधुपर्कवदर्घ्यं च विष्णवे सनिवेदयेत् ॥ ९१ ॥

पञ्चमूर्तिविधान चेत्पञ्चाना च पृथक् पृथक् ।
हिरण्यगर्भ इत्युक्त्वा पुरुषाय प्रदीयते ॥ ९२ ॥

इदमाप शिवायेति सत्यायार्घ्यं निवेदयेत् ।
अच्युताय प्रदातव्यं विष्णुगायत्र्या तथा ॥ ९३ ॥

कयान इति मन्त्रेण चानिरुद्धाय दीयताम् ।
पूर्वोक्तेनैव मन्त्रेण दद्यादाचमनीयकम् ॥ ९४ ॥

इषेत्वोर्जेति मन्त्रेण स्नानायाभ्युक्षण चरेत् ।
मित्र· सुपर्ण इत्युक्त्वा स्रोत दद्यात्समन्त्रकम् ॥ ९५

तेजोवत्सव इत्युक्त्वा वस्त्र देवाय दीयताम् ।
उत्तरीय ददेत्पश्चात्सोमस्येति ब्रुवस्ततः ॥ ९६ ॥

भूतो भूतेष्विति जपन् दद्याद्वै भूषण बुध ।
अग्नि दूतेत्युपवीतं ददेद्देवाय मन्त्रत· ॥ ९७ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन पाद्यमाचमन पुन ।
पुष्प गन्ध तथा धूप दीप चाचमन ददेत् ॥ ९८ ॥

अथावर्नादमित्युक्त्वा देवस्याभिमुख नयेत् ।
अर्चापीठस्य चासन्ने मण्डल चोपलिप्य च ॥ ९९ ॥

हवि पात्र समादाय प्रक्षाल्याचमनं चरेत् ।
आदित्य भास्करं चैव सूर्य मार्ताण्डमेव च ॥ १०० ॥

पात्राणामधिदैवत्य विवस्वन्त च वै पुन ।
तस्मिन्नादित्यमभ्यर्च्य पुष्पादीनि विशोध्य च ॥ १०१ ॥

घृतेन देवस्य त्वेति स्थाल्यां पात्रेऽभिघार्य च ।
अमृतोपस्तरेत्युक्त्वा विष्णोरिदमिति स्मरन् ॥ १०२ ॥

अप्यादाय हवि· पात्रे त्रिभागं प्रक्षिपेत्तत ।
स्थालीशेष चतुर्थांश देवस्य न निवेदयेत् ॥ १०३ ॥

परिषद्बलिहोमार्थं पात्रशेष तु वाहरेत् ।
उपदशान् गुडादींश्च गायत्र्यान्यहवींषि च ॥ १०४ ॥

प्रमुखे च हवि पूर्ण पात्र तन्मण्डले न्यसेत् ।
अभिमृश्यान्नसूक्तेन फलैर्दध्ना समायुतम् ॥ १०५ ॥

यत्ते सुशीम इत्युक्त्वा हविषि स्रावयेत् घृतम् ।
परिषिच्य ततश्चाद्भि प्रणवेन समाहित· ॥ १०६ ॥

तदस्य प्रियमित्युक्त्वा सुभू· स्वयमिति ब्रुवन् ।
भक्त्या हवींषि सर्वाणि विष्णवे सनिवेदयेत् ॥ १०७ ॥

पञ्चमूर्तिक्रमात्तत्र पुरुषादीन् निवेदयेत् ।
हिरण्यगर्भ इत्युकत्वा पायस पुरुषाय च ॥ १०८ ॥

इह पुष्टि समुच्चार्य सत्याय कृसरं ददेत् ।
समावर्तीत्युक्त्वा तु गौल्य चैवाच्युताय च ॥ १०९ ॥

यावक चानिरुद्धाय तत्त्रीण्युक्त्वा निवेदयेत् ।
अलाभे पायसादीना हविर्लब्ध तथा ददेत् ॥ ११० ॥

स्नपनस्योत्सवस्यापि हविर्लब्ध निवेदयेत् ।
देवीभ्या च निवेद्यैव जुहुयान्मूर्तिहोमकम् ॥ १११ ॥

दक्षिणे तु विमानस्य कुण्डे चौपासनाह्वये ।
परिषिच्य च छुल्यां वा चरुणा सघृतेन च ॥ ११२ ॥

ध्यायन्नेव च देवेशमतो देवादिभिर्यजेत् ।
मूर्तिमन्त्रैश्च हविषा देवीभ्या च सहैव तु ॥ ११३ ॥

तदालयस्थदेवानां मूर्तिमन्त्रैर्यजेत्क्रमात् ।
देवस्य देव्योर्मुन्योश्च ब्रह्मशम्भ्वोश्च मध्यमे ॥ ११४ ॥

देवदेवस्य देव्योश्च जुहुयादधमे तथा ।
पुनश्च परिषिच्याद्भिरुपतिष्ठेत पावकम् ॥ ११५ ॥

पुष्पोदनोदकैरेव बलि पश्चात्प्रदापयेत् ।
धूपदीपसमायुक्त वाद्यघोषसमन्वितम् ॥ ११६ ॥

प्रथमद्वारपालेभ्यो विमानपालेभ्य एव च ।
यद्दिग्द्वारं विमानस्य तद्दिग्पूर्व बलि ददेत् ॥ ११७ ॥

दिग्देवेभ्योऽनपायिभ्यस्तत्तन्नाम्ना बलि क्षिपेत् ।
पाद्यमाचमनीय च पुष्प गन्ध तथैव च ॥ ११८ ॥

धूप दीप च तत्रैव बलिं दत्त्वोदकं ददेत् ।
अथवाऽप्युदकं पुष्पं बलिं दत्त्वोदकं ददेत् ॥ ११९ ॥

बलिशेष समादाय भूतपीठे विनिक्षिपेत् ।
सर्वत्र बलिदान तु नम्रकाय करोति वै ॥ १२० ॥

पश्चादाचम्य मन्त्रेण देवागार ततो विशेत् ।
पानीय च ततो दद्यादिद विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ १२१ ॥

शोधयित्वा निवेद्य तु दद्यादाचमनीयकम् ।
क्रमुकाना फलैर्युक्त कर्पूराद्यै सुसयुतम् ॥ १२२ ॥

विचक्रमेति चोक्त्वा तु घृतात्परीति च ब्रुवन् ।
ताम्बूल मुखवास च देवेशाय निवेदयेत् ॥ १२३ ॥

द्रव्य प्रति विशेषेण घण्टा सन्ताड्य चार्पयेत् ।
नमस्कृत्य नमस्कृत्य तत्तद्द्रव्य ददेत्पुन· ॥ १२४ ॥

बलि पात्रे सुनिक्षिप्य देवेशमनुमान्य च ।
पूर्वोक्तविधिसयुक्तमगारे स्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १२५ ॥

अतो देवादि मन्त्रेण प्रणाम पञ्चधा भवेत् ।
स्तुत्वा पुरुषसूक्तेन विष्णुसूक्तेन वीक्षयेत् ॥ १२६ ॥

सहस्रशीर्ष देवमिति सम्यग् जपेत्पुन ।
नमो ब्रह्मण इत्युक्त्वा दद्यात्पुष्पाञ्जलि पुन ॥ १२७ ॥

नृत्तगीतयुत यत्तदुत्तमोत्तममुच्यते ।
प्रातरेव समभ्यर्च्य मध्याह्ने सायमेव च ॥ १२८ ॥

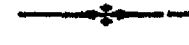
प्रातर्न्यस्तानि पुष्पाणि नोदस्यैव तदूर्ध्वत ।
पुष्पन्यासश्च कर्तव्य पूर्वोक्तेन क्रमेण च ॥ १२९ ॥

पुष्पाणि पुष्पदामानि देवबिम्बेऽर्चितानि च ।
आदाय बेरात्पीठाधो यथास्पृश्य क्षिपेत्तथा ॥ १३० ॥

धात्रादीनर्चयित्वैव पूर्वोक्तेन विधानतः ।
पाद्याद्यैरर्चयेद्देवं विधिनाऽनेन नित्यशः ॥ १३१ ॥
उदयादथ मध्याह्नात्तथैवास्तमयाद्रवेः ।
नाड्यस्तिस्रोऽथवा पञ्च सप्त वा काल उच्यते ॥ १३२ ॥
अर्धरात्रोदितामर्चां यामादूर्ध्वं समाचरेत् ।
देवेशमन्त्यवेलायामर्चयित्वा तु कौतुकम् ॥ १३३ ॥
स्नपनादौत्सवाद्बिम्बाद् ध्रुवबेरे तथैव च ।
देवमारोपयेन्नित्यमर्चनान्ते विशेषतः ॥ १३४ ॥
यथैवाहन्यहन्याद्यमग्निं होमान्त एव च ।
गमयेद्गार्हपत्याग्नौ यथा सम्यक् समाहितः ॥ १३५ ॥
मनसा ध्रुवबेरे च देवमारोपयेत्क्रमात् ।
केवलैर्नाममन्त्रैस्तु परिवारान् समर्चयेत् ॥ १३६ ॥
उक्तकाले तु सम्पूर्णे कवाटं बन्धयेत्पुनः ।
उद्घाटनमकाले तु न कुर्यादिति शासनम् ॥ १३७ ॥
उद्घाटनमकाले तु देवदेवस्य दर्शनम् ।
ग्रामनाशं च दुर्भिक्षं राजा राष्ट्रं विनश्यति ॥ १३८ ॥
अन्येन विधिना मन्त्रैरन्यैरन्यार्चकेन वा ।
आलये त्वर्चनं स्याच्चेन्महान् दोषो भवेत्ततः ॥ १३९ ॥
अनेनैव विधानेन कारयेदर्चनं बुधः ।
अथवा सूत्रकारोक्तमार्गेणैवार्चनं चरेत् ॥ १४० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नित्यार्चनविधि-
र्नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथात सम्प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्यर्चनाक्रमम् ।
विष्णु च पुरुष सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तविधिना मन्त्रैर्योजयित्वा समर्चयेत् ।
चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थं चतुर्मूर्तिसमायुतम् ॥ २ ॥

पञ्चमूर्तिभिरेवैनमादिमूर्तिं समर्चयेत् ।
श्रियं चैव धृति चैव पवित्री च विधानत· ॥ ३ ॥

श्रीदेवीमर्चयेद्देव प्रमोदाधायिनीमिति ।
हरिणी पौष्णी क्षोणी च महीमिति मही क्रमात् ॥ ४ ॥

चिरायुष मार्कण्डेयं रौहिणेयमुदग्रिणम् ।
दक्षिणे मार्कण्डेय च वामपार्श्वे तथैव च ॥ ५ ॥

पद्मापितरं धातृनाथ ख्यातीश भृगुमित्यपि ।
भृगुमर्चकमभ्यर्च्य द्वारपालास्तत क्रमात् ॥ ६ ॥

तुहणं दैत्यराज च विष्णुभक्त गदाधरम् ।
दैतेयं च महावीर्यं बलिन्द वृक्षपाणिनम् ॥ ७ ॥

अभ्यर्च्य प्रथमे द्वारे शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
एष मध्यतले विष्णोरादिमूर्त्यर्चनाविधि ॥ ८ ॥

चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थं चतुर्मूर्तिभिरेव वै ।
सर्वान् देवांश्च सर्वत्र विधिना सम्यगर्चयेत् ॥ ९ ॥

पुरुष पुरुषात्मान परं पुरुषमित्यपि ।
तथा धर्ममय चेति पुरुषं सम्यगर्चयेत् ॥ १० ॥

श्रिय च कमलां चेति पुरुषस्य प्रियामिति ।
अनन्तामिति देवस्य देव्यौ दक्षिणवामयो ॥ ११ ॥

मेदिनीं धरणीमुर्वी सर्वाधारामिति क्रमात् ।
भृगुं मुनिवरं शुद्धमग्निवर्ण तपोमयम् ॥ १२ ॥

पुराण भक्तिमन्त च भार्गव चिरजीविनम् ।
अर्चकावर्चयेदेव देवदक्षिणवामयोः ॥ १३ ॥

शङ्खं निधिवर चेति धनदस्य मुख तथा ।
मौक्तिकोद्भवमित्युक्त्वा शङ्ख दक्षिणतोऽर्चयेत् ॥ १४ ॥

पद्मनिधिं वरं चेति रत्नाङ्गं भूतनायकम् ।
वामे पद्मनिधि चैव प्राग्द्वारे सम्यगर्चयेत् ॥ १५ ॥

सत्य सत्यात्मक ज्ञान सर्वसहारमित्यपि ।
सत्यमूर्ति समभ्यर्च्य धृति चैव क्षमामिति ॥ १६ ॥

दक्षसुतां सत्यपत्नी देवीमिति श्रिय पुन ।
पौष्णी च वरदामुर्वी पृथिवीमिति ता महीम् ॥ १७ ॥

धातृनाथ भूतनाथ ब्रह्मसभवमित्यपि ।
वाग्देवीपतिमित्येवमर्चयेदर्चक मुनिम् ॥ १८ ॥

पुण्यं विशुद्ध विश्व च वसिष्ठमिति च क्रमात् ।
सत्यमूर्त्यात्मक चेति वामभागे समर्चयेत् ॥ १९ ॥

शङ्खचूल वृक्षदण्ड श्वेताङ्ग घोररूपिणम् ।
चक्रचूल महानादमुग्ररूपं भयानकम् ॥ २० ॥

इत्येव द्वारपालौ द्वावर्चयेत्पार्श्वयोर्बुधः ।
अच्युतं चापरिमितमैश्वर्यं श्रीपतिं तथा ॥ २१ ॥

इत्येवमच्युतं देवं मूर्तिमन्त्रैः समर्चयेत् ।
पवित्रीमिन्दिरां चेति लक्ष्मीं चाप्यच्युतप्रियाम् ॥ २२ ॥

पवित्रीमेवमभ्यर्च्य क्षौणीं वराङ्गिणीमिति ।
वरदां पुण्यदायिनीमिति क्षौणीं समर्चयेत् ॥ २३ ॥

ख्यातीशं च तपोनाथममृतयोनिं मुनिं तथा ।
सिताङ्गमुग्रतपसं चिरायुषमनन्तकम् ॥ २४ ॥

अच्युतस्यार्चकावेतावर्चयेत मुनी पुनः ।
द्वारे शङ्खनिधिं चैव तथा पद्मनिधिं क्रमात् ॥ २५ ॥

पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैश्च द्वारपालौ समर्चयेत् ।
अनिरुद्धं महान्तं च वैराग्यमिति च क्रमात् ॥ २६ ॥

सर्वतेजोमयं चेति पूजयेदनिरुद्धकम् ।
प्रमोदाधायिनीं वरारोहामब्धिकन्यां च मामिति ॥ २७ ॥

प्रमोदाधायिनीमभ्यर्च्य महीं गां पृथुलां ध्रुवाम् ।
इत्येवं च महीं देवीमर्चयेद्देवपार्श्वयोः ॥ २८ ॥

भृगुं तपोनिधिं चेति देवरूपं महौजसम् ।
एतैर्भृगुं समभ्यर्च्य मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥ २९ ॥

सत्त्वं च पुण्यभावं च मार्कण्डेयं तथार्चयेत् ।
तद्द्वारे शङ्खचूळं च चक्रचूळं च पूर्ववत् ॥ ३० ॥

यथोक्तानन्यदेवांश्च धात्रादींश्च यथाविधि ।
मूर्तिमन्त्रैश्च पूर्वोक्तैरर्चयेत्तान्यथोदितैः ॥ ३१ ॥

शयन चेदूर्ध्वतले पुराणपुरुषस्य तु ।
अर्चयेच्छयन देवं मूर्तिमन्त्रैर्यथाविधि ॥ ३२ ॥

नाभ्यम्बुजे समासीन ब्रह्माण च यथाक्रमम् ।
श्रिय मही पुराण च भृगु पूर्वोक्तमूर्तिभि· ॥ ३३ ॥

विष्वक्सेन च गरुड पूर्ववद्विधिनाऽर्चयेत् ।
नारसिहप्रतिष्ठा चेदर्चयेन्नारसिहकम् ॥ ३४ ॥

नारसिहं तपोनाथ महाविष्णु महाबलम् ।
इत्येव नारसिह च देवमभ्यर्चयेद्बुध ॥ ३५ ॥

विरिञ्चि वरद चेति ब्रह्माण पद्मसम्भवम् ।
इति ब्रह्माणमभ्यर्च्य रुद्र त्र्यम्बकमुच्चरन् ॥ ३६ ॥

शर्वं गौरीशमित्युक्त्वा रुद्रमभ्यर्चयेत्क्रमात् ।
यम सुत बुध शुद्ध भाविनात्मानमित्यपि ॥ ३७ ॥

तीर्थ च पावन चेति मन्त्रसिद्धि महामुनिम् ।
इत्यर्चकमुनीस्ताश्च भूतेशं सुमति तथा ॥ ३८ ॥

शैषिक चेति सेनान्यमिति सेनेशमर्चयेत् ।
एष एव विशेषः स्यादन्यत्पूर्ववदाचरेत् ॥ ३९ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चनृत्यर्चनाविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्याय ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

अत·परं प्रवक्ष्यामि नित्यसन्ध्याबलिक्रमम् ।
सौवर्णं राजत ताम्र कांस्य वाथ स्वशक्तित ॥ १ ॥

गृहीतव्य शतपलै· पञ्चाशद्भि पलैस्तु वा ।
कारयेद्बलिपात्र च विधिनाऽनेन शक्तित· ॥ २ ॥

भुवङ्गस्यार्धविस्तारं त्रिताल वाऽथ विस्तृतम् ।
आयाम च सम वृत्त परितोऽङ्गुलभित्तिकम् ॥ ३ ॥

तत्सीमार्धाङ्गुल ज्ञेय पात्रमध्ये सकर्णिकम् ।
कर्णिकाष्टाङ्गुलायामा सुवृतार्धाङ्गुलोन्नता ॥ ४ ॥

परित प्रवणा चैष विष्वगष्टदलावृता ।
तदूर्ध्वे मध्यमे कार्यं मण्डलं तावदुन्नतम् ॥ ५ ॥

विमलैस्तण्डुलैरन्न सम्यक् प्रस्थाधिकै पचेत् ।
प्रक्षाल्य बलिपात्र तु तन्मध्ये सूर्यमण्डलम् ॥ ६ ॥

ध्यात्वा तथाऽर्चयेत्तस्मिन् भास्करं निजमूर्तिभि ।
प्रक्षाल्य च पुनः पात्र तदन्न तत्र निक्षिपेत् ॥ ७ ॥

पिण्डाकार तु तत्कार्यमभिघार्य घृतेन वै ।
किञ्चित्फुल्लाम्बुजाकारं द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रितम् ॥ ८ ॥

दशाङ्गुल द्विभाग वा नाहमग्रे तु तत्समम् ।
मूले तद्द्विगुण विद्यादानुपूर्व्या शीकृतम् ॥ ९ ॥

तत्पात्रं तु समादाय कौतुकस्याग्रतो न्यसेत् ।
दीपाद्दीपमिवावाह्य तस्मिन् वै कौतुकाद्विभुम् ॥ १० ॥

अर्घ्यान्तमर्चयित्वा तु पुष्पाणि परितः क्षिपेत् ।
श्रीभूतन्यक्षयोर्मध्ये तिष्ठन्त साञ्जलि गुरु. ॥ ११ ॥

अलङ्कृत्योत्तरीयाद्यै. सोष्णीष बलिवाहकम् ।
तमेव गरुड ध्यात्वा तन्मूर्तिभिरथार्चयेत् ॥ १२ ॥

प्रणम्य देवदेवेश घण्टा सताड्य वे तत. ।
उद्यन्तमिति मन्त्रेण बलिमुद्धृत्य वै बुधः ॥ १३ ॥

बृहस्पतीति चोक्त्वा तु बलि तच्छिरसि न्यसेत् ।
शिष्यो गरुडमात्मान ध्यात्वाहृत्य बलि तथा ॥ १४ ॥

प्रतद्विष्णुस्तवतेत्युक्त्वा प्रदक्षिणमथाचरेत् ।
पुरतो बलिबिम्ब च नयेदिति च केचन ॥ १५ ॥

अथवा पात्रमाराध्य बलिद्रव्यं समाक्षिपेत् ।
तदूर्ध्वे बलिबिम्ब च न्यसेत्कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १६ ॥

पिधानादिभिराच्छाद्य व्यजनैरुपवीज्य च ।
वाद्यघोषसमायुक्त धूपदीपसमन्वितम् ॥ १७ ॥

प्रदक्षिणमथैकैक कारयेत्प्रतिचूलिकम् ।
गरुडेन युत वाथ वृत्तपीठयुत तु वा ॥ १८ ॥

प्रथमावरणे चैक द्वितीये द्विप्रदक्षिणम् ।
कारयेदथवा तत्र प्रथमे तु प्रदक्षिणम् ॥ १९ ॥

त्रिः कृत्वा गरुडस्याग्रे तिष्ठन् देवेशमव्ययम् ।
कौतुके तु समारोप्य मनसैव विचिन्तयेत् ॥ २० ॥

विष्वक्सेनं समासाद्य नमस्कृत्याऽनुमान्य च ।
खण्डयित्वा तु बल्यग्रं पृष्ठे तस्यालयस्य वै ॥ २१ ॥

चरत्यै देवतायै च पूतनायै यथाक्रमम् ।
तथैव पापरक्षोघ्न्यै स्थित्वा ताभ्यो बलिं क्षिपेत् ॥ २२ ॥

पश्चात्तद्बलिशेषं तद्भूतपीठे परिन्यसेत् ।
पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य प्रविशेदालयं बुधः ॥ २३ ॥

प्रातर्मध्याह्नयोरेवं सायं चान्नबलिं चरेत् ।
एवमन्नबलिं कुर्यात् त्रिकालं चोत्तमोत्तमम् ॥ २४ ॥

द्विकालं मध्यमं मार्गं चैककालं तथाधमम् ।
प्रातर्मध्याह्नयोरेवमन्नयुक्तं बलिं चरेत् ॥ २५ ॥

सायं त्वर्घ्यबलिं कुर्यादुत्तमं मार्गमाश्रितः ।
प्रातरर्घ्यबलिं कुर्यान्मध्याह्ने त्वन्नसंयुतम् ॥ २६ ॥

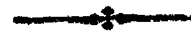
सायमर्घ्यंलिं कुर्यान्मध्यमं मार्गमाश्रितः ।
नाधमे तु बलिं कुर्यादिति केचिद्वदन्ति वै ॥ २७ ॥

यथार्घ्यबलिरुद्दिष्टः पात्रे सोमं तथार्चयेत् ।
देवादीनां नृणां चैव बलं यस्मात्प्रवर्धते ॥ २८ ॥

तस्माद्बलिरिति प्रोक्तः सर्वभूतहितावहः ।
बलिभ्रमणकालेऽस्मिन् येऽनुगच्छन्ति भक्तितः ॥ २९ ॥
पदे पदे यज्ञशतफलं तेऽपि समाप्नुयुः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे बलिविधिर्नाम
द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

अथार्चनोपचारश्च तस्य भेदश्च वक्ष्यते ।
समूर्तमर्चन नित्य विग्रहैरष्टभि स्मृतम् ॥ १ ॥

अर्चनार्थं विशेषेण ग्रहणाद्विग्रहः स्मृतः ।
देवोपचारहेतुत्वादुपचार प्रकीर्तित· ॥ २ ॥

एकविग्रहमाद्य तु द्वितीय स्यात् द्विविग्रहम् ।
षड्विग्रह तृतीय स्याच्चतुर्थ चाष्टविग्रहम् ॥ ३ ॥

एकादशोपचार च सप्तविंशतिविग्रहम् ।
नवविंशतिक चैव द्वात्रिंशद्विग्रह तथा ॥ ४ ॥

आवाहन तु सर्वेषा सामान्य पूर्वमेव तत् ।
तेषामन्ते विसर्ग तु तथा सामान्यमेव वै ॥ ५ ॥

ताभ्यां विनैव सख्यातमासन स्वागत तथा ।
अनुमान च पाद्यं च तथाचमनमेव च ॥ ६ ॥

पुष्पं गन्ध तथा धूप दीपार्घ्याचमनानि च ।
स्नान प्लोतं ततो वस्त्रमुत्तरीय च भूषणम् ॥ ७ ॥

यज्ञोपवीत च तत· पाद्यमाचमनं तथा ।
पुष्पं गन्ध तथा धूपं दीपमाचमनं पुन· ॥ ८ ॥

हविस्तथैव पानीयं तथैवाचमन पुन· ।
मुखवासबलिश्चापि प्रणामस्तुतिरेव च ॥ ९ ॥

पुष्पाञ्जलिश्च तैर्युक्त द्वात्रिंशद्विग्रह स्मृतम् ।
आसनाद्य च बल्यन्त नवविंशतिविग्रम् ॥ १० ॥

हविराचमनान्त तु सप्तविंशतिविग्रहम् ।
तथार्घ्याचमनान्त यत्तदेकादशविग्रहम् ॥ ११ ॥

एतदावाहनेनापि विसर्गेण च सयुतम् ।
त्रयोदशोपचारं च वदन्त्येव पुरातना ॥ १२ ॥

तथार्घ्याचमनान्त च पाद्याद्य चाष्टविग्रहम् ।
षड्विग्रह तु पुष्पाद्य तथार्घ्याचमनान्तकम् ॥ १३ ॥

केवल पुष्पदान च प्रणाम च द्विविग्रहम् ।
एक एव प्रणामश्चेदेकविग्रहमुच्यते ॥ १४ ॥

अशक्तानामिति प्रोक्तौ मुनिभिर्द्व्येकविग्रहौ ।
होमाधारेऽर्चन स्याच्चेत् षड्विग्रहमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥

कलशै· स्नपन कुर्यादर्चन त्वष्टविग्रहम् ।
एकादशोपचारं तु हविर्हीनार्चने सदा ॥ १६ ॥

लब्धे हविषि सर्वत्र सप्तविंशतिविग्रहम् ।
विमानार्चनमेव स्यान्नवविंशतिविग्रहम् ॥ १७ ॥

द्वात्रिंशद्विग्रह चापि कुर्यात्तत्रैव बुद्धिमान् ।
त देव मनसा ध्यात्वा स्वमूर्धन्यञ्जलि न्यसेत् ॥ १८ ॥

मस्तिष्कमिति विज्ञेयो हृदयेऽञ्जलिसम्पुट· ।
सन्यसेत्तत्प्रणामस्तु सम्पुट समुदाहृत· ॥ १९ ॥

साञ्जलिर्नतकायस्य प्रह्वाङ्ग इति गीयते ।
पाणिं व्यत्यस्य बध्वैव स्वस्तिबन्धनमेव वा ॥ २० ॥

पादाङ्गुलिभ्या जानुभ्यां ललाटेनावनिं स्पृशेत् ।
पञ्चाङ्ग इति विज्ञेय· पञ्चाङ्गै करणादधः ॥ २१ ॥

अञ्जलि सम्प्रसार्यैव सम्यग् ध्यानपरायणः ।
भूम्या च दण्डवच्छेते प्रणामो दण्ड उच्यते ॥ २२ ॥

पत्र पुष्प फल तोयमङ्कुरं बीजमेव वा ।
गृहीत्वा विसृजेद्भक्त्या विष्णवे नम इत्यपि ॥ २३ ॥

नमस्कारं तथा कुर्याद्द्विविग्रहमिति स्मृतम् ।
आवाहनविसर्गौ च नैतयोरिति केचन ॥ २४ ॥

विमानार्चनमुक्त तत्सामान्यमभिधीयते ।
द्वादशं तलमुद्दिश्य यत्र यत्न तले तले ॥ २५ ॥

तलमुद्दिश्य यत्प्रोक्तं विश्वजित्पूजन तु तत् ।
उत्तमोत्तमपूजायां यजमानस्य नित्यश ॥ २६ ॥

आलये वा गृहे वापि स्थण्डिले वाऽथ जङ्गमे ।
इदमेव यथा प्रोक्त सामान्य मुनिसत्तमाः ॥ २७ ॥

अर्चनाया तु तत्प्रोक्त यस्य तस्य विशेषतः ।
प्रथम तु समालोक्य पूजयेन्नित्यमेव तु ॥ २८ ॥

समूर्ता त्रिविधा ज्ञेया बिम्बकूर्चजलेष्वथ ।
कूर्चे वै बिम्बवद् ध्यात्वातत्तद्बेर विधानत ॥ २९ ॥

उत्तमा बेरपूजा स्यान्मध्यम कूर्चपूजनम् ।
अधमा जलपूजेति प्राह पूर्व पितामह· ॥ ३० ॥

अबिम्बपूजने रूप चतुरङ्गुलमुन्नतम् ।
सर्वाधिष्ठानक देव पद्मस्थ ध्यानगोचरम् ॥ ३१ ॥

सर्वावयवसम्पूर्णं पीतवर्णं चतुर्भुजम् ।
शुकपिञ्छाम्बरधरं विष्णुं प्रणवरूपकम् ॥ ३२ ॥

एव ध्यात्वा तु कूर्चे वै पद्ममध्यस्थमर्चयेत् ।
षडङ्गुलादहीन तु बिम्बपूजनमाचरेत् ॥ ३३ ॥

भूमिर्देवालय रूपमचन च तथैव च ।
प्रतिष्ठावाहनं चेव मन्त्रद्रव्याणि सर्वश· ॥ ३४ ॥

विधिरर्चाप्रयोगश्च भक्तिरेषां पुर·सरा ।
एवं दशभि· सपूर्णा ह्यर्चना सकला भवेत् ॥ ३५ ॥

येऽर्चयन्ति सदा भक्त्या ते विष्णे· पदमाप्नुयु ।
स्नात्वा सन्ध्यामुपास्यैव तर्पयित्वा विधानत ॥ ३६ ॥

नित्यकर्माणि कृत्वैव विष्णोरर्चनमारभेत् ।
प्रात· सर्वत्र निर्माल्य सर्वं सशोध्य यत्नत ॥ ३७ ॥

पञ्चगव्यैरथाद्भिर्वा प्रोक्षयित्वोपलिप्य च ।
अर्चनार्थानि द्रव्याणि सर्वाण्यपि च शोधयेत् ॥ ३८ ॥

कौतुके स्नापनं कुर्यान्निन्यं वै चन्दनादिभि ।
कुर्याद्यत्नादशक्तोऽपि विष्णुपञ्चदिनेष्वथ ॥ ३९ ॥

न कुर्याच्चेन्महादोषो भवेदिति न सशय. ।
ताम्रेण कौतुकं चेत्तदाम्लेन परिशोधयेत् ॥ ४० ॥

यस्य यस्य यथा शुद्धिस्तत्तद्द्रव्येण शोधयेत् ।
आधावेन च शुद्धेन बिम्ब सशोधयेत्पुनः ॥ ४१ ॥

पश्चान्मन्त्रेण सप्रोक्ष्य स्नापयेच्चन्दनोदकै. ।
धौतवस्त्रेण शुद्धेन त बिम्ब विमृजेत्पुनः ॥ ४२ ॥

बहिरेव तु संस्नाप्य पुनरन्तः प्रवेशयेत् ।
प्रतद्विष्णुस्तवत इति चोद्धृतां प्रतिमां पुनः ॥ ४३ ॥

तन्मन्त्रेणार्चनापीठे स्थापयेत्प्रतिमां तथा ।
धौतेनैव च वस्त्रेण देवेश परिधापयेत् ॥ ४४ ॥

रूपे तु स्नापनं कुर्यादरूपे प्रोक्षण चरेत् ।
वणयुक्ते ध्रुवस्थाने न कुर्यादिति शासनम् ॥ ४५ ॥

आवाहनादिक चापि विसर्गान्तं तथैव च ।
अर्चनासप्रयोग च वक्ष्यतेऽत्र यथाक्रमम् ॥ ४६ ॥

प्रणिधि सप्रपूर्यैव कूर्चयुक्त जलेन वै ।
पुष्पाक्षतसमायुक्त पाणिभ्यामुद्धरेत्स्मरन् ॥ ४७ ॥

सर्वत्र व्यापिनं विष्णुं सर्वात्मकमरूपिणम् ।
निष्कल निर्मल देव तेजोभासुरभाविनम् ॥ ४८ ॥

मथित्वा ध्यानमन्थेन तत्प्रणिध्यां निवेशयेत् ।
कूर्चेनैव च तद्वारि गृहीत्वा ध्यानमास्थित· ॥ ४९ ॥

बिम्बस्य मूर्ध्नि तत्तोयं विसृजेत्प्राण इत्युत ।
निष्कल सकल ध्यान सकलीकरणमुत्तमम् ॥ ५० ॥

सर्वावयवसंपूर्ण परिषट्क गुणाकरम् ।
सकल चेति विज्ञेय सकलेशार्चना भवेत् ॥ ५१ ॥

आवाहन द्विधा प्रोक्तमचले च चले तथा ।
अचले पूर्वमावाह्य तस्मादावाहयेच्चले ॥ ५२ ॥

आवाहनविसर्गौ तु जङ्गमे परिकीर्तितौ ।
ध्रुवार्चना च यत्रैका तौ न स्यातामिति स्थितिः ॥ ५३ ॥

त्रिकालमर्चनायुक्ते एकदावाहनं चरेत् ।
अन्त्यवेलार्चनायां वा विसर्जनमथाचरेत् ॥ ५४ ॥

स्थण्डिलेचाप्सु चावाह्य चार्चयित्वा यथाक्रमम् ।
अर्चनान्ते यथाकाले तस्मिन्नेव विसर्जयेत् ॥ ५५ ॥

पीठान्ते पुष्पसंयुक्तमासनं परिकल्पयेत् ।
तस्मिन् पुष्पासने देव त्वास्यतामिति तत्र वै ॥ ५६ ॥

स्वागत मन्त्रसयुक्त सुमुखीकरण विदु· ।
एतत्कर्म क्षमस्वेति याचन चानुमानकम् ॥ ५७ ॥

पाद्योर्जलमास्राव्य पादप्रक्षालन प्रति ।
शङ्खाग्रेण कुशाग्रेण कूर्चेनैवाथवा पुनः ॥ ५८ ॥

मन्त्रेण पाद्योर्दत्तमाधाव पाद्यमुच्यते ।
तत्पाद्यतीर्थमादाय भक्त्या देवमनुस्मरन् ॥ ५९ ॥

आत्मानं प्रोक्षयेद्यस्तु सर्वपापै प्रमुच्यते ।
गङ्गातोयेन तत्तुल्य विष्णोः पादावसेचनात् ॥ ६० ॥

दद्याच्च दक्षिणे हस्ते तोयमाचमनीयकम् ।
मूर्ध्नि पुष्प च सन्यस्य पादपीठे समन्तत· ॥ ६१ ॥

भुजे चक्रे च शङ्खे च पुष्प दद्यात्समन्त्रकम् ।
मौलौ ललाटे कर्णे च हृदये भुजयोस्तथा ॥ ६२ ॥

गन्धावलेपन कुर्यान्नाभेरूर्ध्वमथापि वा ।
चतुर्दिक्षु यथान्याय धूपद्रव्येण धूपयेत् ॥ ६३ ॥

गुग्गुलु वाऽगरु वापि कोष्ठ वा चन्दन घनम् ।
गुळ वा बिल्वधूप वा घृतमिश्र सुधूपयेत् ॥ ६४ ॥

सुगन्धि यद्यद् धूप स्यात् द्रव्ययोगेन योजितम् ।
तत्तद्धूपमिति ख्यात यथालाभ समाचरेत् ॥ ६५ ॥

दीप तु दर्शयेत्पार्श्वे मूर्तिमन्त्रेण सर्वतः ।
पिचुवर्तिसमायुक्त घृतं तैलमथापि वा ॥ ६६ ॥

त्रिकाङ्गुलोच्छ्रिता ज्वाला सामान्यं दीपमुच्यते ।
अधमे च तथा प्रोक्त यथाशक्त्या विशेषतः ॥ ६७ ॥

अष्टाङ्गुलसमुत्सेधज्वालारूपमथोत्तरम् ।
अष्टाङ्गमर्घ्यमादाय चैकस्मिन्नेव सन्यसेत् ॥ ६८ ॥

अर्घ्यपात्राणि सगृह्य प्रक्षाल्य च समन्त्रकम् ।
अर्घ्यमेव समभ्यर्च्य पुनः पात्राणि शोधयेत् ॥ ६९ ॥

पञ्चपात्रेष्वलभ्येषु पात्रमेकमथापि वा ।
पूरयेदर्घ्यद्रव्येण मनसा मन्त्रमुच्चरन् ॥ ७० ॥

सिद्धार्थक कुशाग्राणि सतिलं तण्डुलैर्युतम् ।
दधिक्षीराम्बुसमिश्रमर्घ्यं विद्यात्सहाक्षतम् ॥ ७१ ॥

यवसर्षपसव्रीहिमाषैस्तण्डुलमक्षतम् ।
अक्षतं प्रथमं क्षिप्त्वा पुनस्तण्डुलमेव च ॥ ७२ ॥

सिद्धार्थकान् तिलांश्चैव यथालाभं समाक्षिपेत् ।
कुशाग्राणि विनिक्षिप्य दध्ना क्षीरेण मिश्रयेत् ॥ ७३ ॥

अर्घ्यपात्राणि सगृह्य जलेन परिपूर्य च ।
समुद्धृत्य च पात्राणि तत्तन्मन्त्रैर्निवेदयेत् ॥ ७४ ॥

देवायार्घ्यं निवेद्यैव श्रीभूम्योश्च निवेदयेत् ।
अर्घ्यद्रव्यस्य चालाभे तोयेनैव निवेदयेत् ॥ ७५ ॥

पात्रालाभे तु कूर्चेन जल सस्रावयेत्पुन· ।
तत्राप्याचमनं प्रोक्तं पूर्वोक्तेन क्रमेण वा ॥ ७६ ॥

स्नानार्थं प्रोक्षयेद्देव मन्त्रेणैवाथ मन्त्रवित् ।
प्लोतवस्त्रेण सकल्प्य पुष्पैर्वापि तथाङ्कुरैः ॥ ७७ ॥

वस्त्रं दद्याद्यथान्याय कुशैः पुष्पैस्तु वा पुन· ।
यद्यद्द्रव्य च सकल्प्य तत्तद् ध्यात्वा ददेत्पुनः ॥ ७८ ॥

उत्तरीय ददेत्पश्चादुपवीतेन सयुतम् ।
आभरण प्रदातव्यं सौवर्णं पुष्पमेव तु ॥ ७९ ॥

मुक्तामणिमयैर्वापि पुष्पैरङ्गेषु योजयेत् ।
स्वर्णलोहमयं द्रव्य न निर्माल्य भवेदिति ॥ ८० ॥

प्रक्षाल्यैव प्रगृह्णीयात्तत्र तत्र विशेषतः ।
धातुभिः समलङ्कृत्य जातिहिङ्गुलिकादिभिः ॥ ८१ ॥

पुनः पाद्यादिक दद्यात् दीपाद्याचमनान्तकम् ।
हविरित्येव जानीयाद् द्रोण दोषविवर्जितम् ॥ ८२ ॥

तदधमाढक वापि विष्णोरेव विशेषतः ।
एवं विधेर्हरस्यापि कविसूर्यकुमारयोः ॥ ८३ ॥

तदर्धमन्यदेवानां स्त्रीणामेव तदधकम् ।
परिवारकदेवानामाढकार्ध हविर्भवेत् ॥ ८४ ॥

पुरुषाशन चरु दद्यात्सर्वेषा तु विधानत· ।
नैमित्तिकं यथालाभं कुर्यादित्येव केचन ॥ ८५ ॥

अभिघार्य हविः पूर्वं पात्रंचैवाभिघार्य च ।
पात्रपूर्णं तु प्रक्षिप्य हविश्च घृतसयुतम् ॥ ८६ ॥

पुष्प च सन्यसेत्तस्मिन् मनसा मन्त्रमुच्चरन् ।
निवेदयेद्यथान्याय प्रभूत च निवेदयेत् ॥ ८७ ॥

सगुडं घृतसंयुक्त सफल व्यञ्जनैर्युतम् ।
पूर्णपात्रे गृहीत्वैव हवि· सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ८८ ॥

दत्त्वा दत्त्वा यथान्याय नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
अलाभे सर्वपात्राणामेकपात्र निवेदयेत् ॥ ८९ ॥

स्थित्वा देवाचन कुर्यादासीनो वा यथार्हकम् ।
शयानो न च कुर्वीत भक्तिमांस्तत्कथंचन ॥ ९० ॥

एकजानुद्विजानु च ब्राह्म चोत्कुटिकासनम् ।
चतुर्धा चासन प्रोक्तमर्चनायां विशेषतः ॥ ९१ ॥

अचनायां तु सर्वेषामेकजानु विधीयते ।
द्विजानु स्नपने प्रोक्तं होमे ब्रह्मासन चरेत् ॥ ९२ ॥

भोजने मूर्तिहोमे च कुर्यादुत्कुटिकासनम् ।
चतुरङ्गुलमुत्सेधं पीठमुत्कुटिकासने ॥ ९३ ॥

दक्षिणे वामपार्श्वे वा सविशेद्देवपार्श्वतः ।
सुप्रतीक समाविश्य वार्चयेदिति शासनम् ॥ ९४ ॥

सुप्रतीकं समाविश्य स्थित्वा वा स्नापयेद्विभुम् ।
एव समचयेद्विष्णु ब्रह्माण शङ्करं मुनी ॥ ९५ ॥

दिग्देवानन्यदेवाश्च श्रीदोव्याद्यास्तु देवताः ।
यस्य यस्य विधि· प्रोक्तस्तस्य मन्त्रैरुपास्थितम् ॥ ९६ ॥

त निवेद्य यथान्याय मूर्तिहोमश्च हूयताम् ।
नित्याग्निकुण्डे छुल्यां वा परिषिच्य च पावकम् ॥ ९७ ॥

तन्मन्त्रेणैव हुत्वा तु मूर्तिमन्त्रैश्च हूयते ।
दद्याद्देवस्य पानीय स्वादु वारि सुगन्धितम् ॥ ९८ ॥

दत्त्वा पश्चान्निवद्य तु हवि पानीयमेव च ।
ततस्त्वाचमन दद्यान्मुखवास समन्तकम् ॥ ९९ ॥

ताम्बूल मुखवासादि शुद्धद्रव्य प्रदीयते ।
पूर्वमाचमनं दत्त्वा हविर्वा भक्ष्यमेव वा ॥ १०० ॥

निवेद्याचमनं दत्त्वा मुखवासं ददेत्पुन· ।
बलिं दत्त्वा समाराध्य देवेशमनुमान्य च ॥ १०१ ॥

देवालय च बलिना कारयेच्च प्रदक्षिणम् ।
उक्तान् पञ्च प्रणामांश्च कुर्यान्मस्तिष्कपूर्वकान् ॥ १०२ ॥

वैष्णवैरपि मन्त्रैश्च देवेशमतिभक्तित. ।
पुष्पाण्यञ्जलिनादाय देव ध्यायन् बहूनि च ॥ १०३ ॥

देवदेवस्य पादे तु दद्यात्पुष्पाञ्जलि पुन ।
कौतुकाद् ध्रुवबेरे च देवमारोपयेत्परम् ॥ १०४ ॥

अन्त्यवेलार्चनायां तु विसर्जनमथाचरेत् ।
देवालयान्त्यवेलार्चा निशीथमभिधीयते ॥ १०५ ॥

पात्रशेषेण हविषा विष्वक्सेन निवेदयेत् ।
तन्निवेद्य तु निर्माल्यं गोभ्यः शूद्राय वा ददेत् ॥ १०६ ॥

गुरोर्भक्त्याः स्वस्य यथोच्छिष्ट भोज्यं तत्पुत्रशिष्ययो· ।
सर्वेषां च गुरोर्विष्णोरन्नाद्यं च निवेदितम् ॥ १०७ ॥

शुद्धं भक्तैश्च सद्विप्रैर्भोज्यमित्युच्यते बुधैः ।
ब्रह्मणश्चापि नैवेद्यं चातुर्वर्ण्यैर्यथाक्रमम् ॥ १०८ ॥

क्रूरदेवस्य रुद्रस्य नैवेद्यमपि सर्वशः ।
भक्तैरन्यैश्च सर्वैश्च न तु भोज्यं कदाचन ॥ १०९ ॥

श्रियो भूम्याश्च दुर्गायाः सरस्वत्याश्च यत्तथा ।
स्त्रीभिर्भक्तैश्च तद्भोज्यं चातुर्वर्ण्यैरिति स्मृतम् ॥ ११० ॥

क्रूराणां रुद्रपूर्वाणां काल्यादीनां निवेदितम् ।
अभोज्यं सर्वमन्नाद्यं सर्वैरपि कदाचन ॥ १११ ॥

देवार्चनार्थमित्येव द्रव्यं वै सञ्चयेद्बुधः ।
देवेशमर्चयेन्नित्यमृत्विगुक्तगुणैर्युतः ॥ ११२ ॥

मौनी शान्तः क्षमायुक्तो सूत्रोक्ताचारसंयुतः ।
कल्पमन्त्रविशेषज्ञो वैष्णवः शास्त्रपारगः ॥ ११३ ॥

निषिद्धाचारविमुखोः भक्तिमान् नियतेन्द्रियः ।
अनालस्यः सत्यवादी नित्यहोमपरायणः ॥ ११४ ॥

आराधकाश्च विष्णोस्तु तस्यालयसमीपतः ।
आवासं सम्प्रकल्प्यैव वसेयुर्निरुपद्रवाः ॥ ११५ ॥

अक्लेशेन यथा जीवेदर्चकः परिचारकः ।
निःशोकश्च तथा सम्यग् यजमानः प्रकल्पयेत् ॥ ११६ ॥

अर्चके क्लेशयुक्ते तु ग्रामो दग्धः सदा भवेत् ।
अर्चके क्लेशयुक्ते तु तथैव परिचारके ॥ ११७ ॥

तद्ग्रामो यजमानश्च सर्वदा दुःखितो भवेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुखं कुर्यात्त्वरान्वितः ॥ ११८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अर्चनोपचारविधि-
र्नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

अत पर प्रवक्ष्यामि ग्राह्यपुष्पसमुच्चयम् ।
दैविक मानुष ब्राह्म पैतृक भौतिक तथा ॥ १ ॥

याक्ष गान्धर्विक तद्वदासुरं राक्षस तथा ।
पैशाच मिश्रक चापि पुष्पमेव प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥

पुष्पं पत्र समाख्यात तथैवाङ्कुरजादिकम् ।
मूल चैव फल चैवमर्चनीय समन्त्रकम् ॥ ३ ॥

देवार्थमिति चोक्ताना द्रव्याणा च समासत ।
आधावमधिक तेषा तद्धि सर्वार्थसाधकम् ॥ ४ ॥

बिल्वं च करवीरं च पद्म कुमुदमेव च ।
चत्वारि पुण्यपुष्पाणि दैविकानि समाहरेत् ॥ ५ ॥

चतुर्वर्णं तथा पुष्प चातुर्वर्ण्यविशेषत· ।
श्वेतं रक्त तथा पीत कृष्ण चैव प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

चयुर्वर्णसमायुक्त श्रेष्ठ त्रैवर्णिक तथा ।
द्विवर्णं मध्यम ज्ञेय चैकवर्ण कनिष्ठकम् ॥ ७ ॥

आह्निक रात्रिक चापि निर्माल्य सप्रकीर्तितम् ।
तद्दल तत्प्रफुल्लं तु सद्यस्क शोभन मतम् ॥ ८ ॥

एकाह्निक तथा पुष्पं द्व्याह्निक सप्रकीर्तितम् ।
त्र्याह्निक तु तथा पुष्पं पाक्षिक मासिक तथा ॥ ९ ॥

श्वेतं शान्तिकरं ज्ञेय पीतं यत्पौष्टिक तथा ।
रक्त विद्वेषण प्रोक्त कृष्ण सर्ववशीकरम् ॥ १० ॥

मल्लिका मालती जाती दूर्वाङ्कुरतृणातसी ।
द्विकर्णी बहुकर्णी च श्वेतक नन्दक तथा ॥ ११ ॥

पुन्नागोऽर्जुनक चापि नन्द्यावर्ताग्रकर्णिका ।
चम्पकाऽशोकबकुला जातिपुष्पाथतिन्दुकम् ॥ १२ ॥

कनक वाथ कल्हारं कङ्कणी चोग्रकर्णिका ।
कालीया कालन्दा च कर्णिका कृतमालिका ॥ १३ ॥

केतकी धातकी नन्दा माधवी कुमुदोत्कटम् ।
कुरव पिण्डीतकं चाऽपि नागवृक्ष सुमोदकम् ॥ १४ ॥

कपाली भद्रक चापि ककुभोदुम्बरं तथा ।
लताजातिषु या जाता गन्धवत्यो विशेषत· ॥ १५ ॥

तरुजातिषु सर्वासु सुगन्ध शोभनं मतम् ।
सर्वत्र प्रसव ग्राह्य सुगन्धो यत्र दृश्यते ॥ १६ ॥

रक्तेषु द्वयमेव वै सग्राह्य पुष्पसचये ।
करवीरोत्पल पद्म वर्णमिश्र न रक्तकम् ॥ १७ ॥

तेषु प्रधान श्वेताख्यमुत्पलेष्वरुण विदु· ।
पीतवर्णं तथा पुष्प सग्राह्य सर्वमेव तत् ॥ १८ ॥

कनक कोकमाली च सूर्यनन्दा चतुर्भुजा ।
असग्राह्यं च सर्वेषां पुष्पं पैशाचक स्मृतम् ॥ १९ ॥

गोक्षुरी सूर्यपूजाश्च जाया ग्राह्या सुवर्चला ।
भद्रकाली तथा ग्राह्या कोकमाली जपादय· ॥ २० ॥

कनकं स्वर्णमाली च विष्णोरन्यत्र पूजनम् ।
रुद्रे प्रशस्तं चोग्र वै उग्रगन्धार्कपूतिका ॥ २१ ॥

निर्गुण्ड्युन्मत्तवैषाख्या विवर्णश्च तथा स्मृता· ।
रुद्रस्य यानि पुष्पाणि तेषा नीलोत्पल वरम् ॥ २२ ॥

वैष्णवेषु च पुष्पेषु श्वेत यत्पङ्कज वरम् ।
कर्णिकारं तथा पश्चाज्जाती पश्चात्तु चम्पकम् ॥ २३ ॥

श्रीदेव्या यानि पुष्पाणि तेषां वै मल्लिका वरा ।
काल्यै द्विकर्णिका ख्याता भूम्या· कान्ता वरा मता ॥ २४ ॥

बन्धूक च पलाश च न ग्राह्य सर्वदैव तु ।
जपाकिंशुकजातानां कुसुम च कुरण्टकम् ॥ २५ ॥

कुसुभादीनि चान्यानि पैशाचानि विदुर्बुधाः ।
तुलसी भूस्तृणा श्चैव कृष्णा विष्णो· प्रिया मता ॥ २६ ॥

कृष्णा तु तुलसी चैव बोधनी प्रतिबोधनी ।
शङ्खी स्थलारविन्दा च सहदेवादय· सकृत् ॥ २७ ॥

एकपर्णी द्विपर्णी च रुद्रपर्णी सुखप्रदा ।
धातकी सूर्यनन्दा च बिल्वपत्र तथैव च ॥ २८ ॥

नमेरुर्नागनन्दा च तथा सूर्यप्रबोधिनी ।
एते हि सर्वदैवत्या मुनीनामङ्कुरादयः ॥ २९ ॥

अङ्कुराणां च सर्वेषामुत्तम तापसाङ्कुरम् ।
न निर्माल्यं भवेत्तस्मादब्दमेक प्रपाटिकम् ॥ ३० ॥

प्रक्षाल्यैवार्चयेन्मास न निर्माल्यमलाभके ।
यथा सुपतित पुष्प शुचि प्रक्षालनाद्भवेत् ॥ ३१ ॥

किशोराणां तु पत्राणा शुष्काणा च तथैव च ।
मासमेक तथा भद्रा दूर्वा च प्रतिबोधिनी ॥ ३२ ॥

पल्लव चापि चूतानामशोकानां तथैव च ।
एव पर्णं तथा ग्राह्य माधवीना लतादय· ॥ ३३ ॥

क्षमाया दोषयुक्तायां जात सर्वं परित्यजेत् ।
कौसुभकं क्षमाजातं श्मशाने पार्श्वज तथा ॥ ३४ ॥

चण्डालवादिकादीना समीपे वर्जयेत्तथा ।
करण्ड मुण्डक चापि तथा प्रामीलक च यत् ॥ ३५ ॥

एवविधाना वृक्षाणा पुष्पाणि परिवर्जयेत् ।
लतानामङ्कुराणा च एवमुक्त विसर्जयेत् ॥ ३६ ॥

भग्नमुत्पाटित चापि भुग्न छिन्न सलेपकम् ।
शीर्णं च गैरिक जीर्णं तथा स्वालयवर्जितम् ॥ ३७ ॥

अजिक गर्जिकं वापि वर्जयेत्पुष्पसञ्चये ।
पाणी प्रक्षाल्य चाचम्य कृतशुद्धिः कृताञ्जलिः ॥ ३८ ॥

पुष्पमेक विसृज्यैव नमो वारुणमुच्चरन् ।
सोमाय च महीदेव्यै तृतीयं च यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥

सर्वं पूर्वमुखो भूत्वा पुष्प सचिनुयाच्छुभम् ।
शुद्धे पात्रे प्रगृह्णीयाद्वस्त्रे हस्ते न चाहरेत् ॥ ४० ॥

उत्तरीयगतं ग्राह्य देवेष्वापदि सर्वदा ।
चिन्वतः पतित चापि पतित ग्रन्थिबन्धने ॥ ४१ ॥

सगन्धं यच्च तत्सर्वं जले प्रक्षिप्तमेव च ।
वर्जयेज्जलज पुष्प भस्माक्षिप्तमपोढकम् ॥ ४२ ॥

अनिवेद्यानि पुष्पाणि चत्वार्यार्हुर्दिवौकसः ।
नीपकं कोविदारं च शिरीषं मदयन्तिकम् ॥ ४३ ॥

पूतिगन्धानि पुष्पाणि कुरण्टकुसुमानि च ।
एकवर्णान्यगन्धानि पुष्पाणि परिवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

पात्रेणैव समाच्छाद्य पुष्पं वै सञ्चितं पुटे ।
अन्ते च प्रक्षिपेत्पुष्पं पुष्परक्षकमुद्दिशन् ॥ ४५ ॥

एवं पुष्पं समादाय देवस्यार्चनमारभेत् ।
पुष्पाणि परिवाराणां पृथक् पात्रे समाहरेत् ॥ ४६ ॥

उत्पाटितानि पुष्पाणि चासुराणीति लक्षयेत् ।
हरिताहरितान्येव दैविकानि विदुर्बुधाः ॥ ४७ ॥

सकण्टकानां वृक्षाणां पुष्पाणि परिवर्जयेत् ।
प्रोक्तानि राक्षसानीति तेषां ग्राह्याणि पूजने ॥ ४८ ॥

छिन्नारं भिन्नमस्तिष्कं याक्षिकं परिकीर्तितम् ।
एकरात्रोषितं पुष्पं गन्धर्वाणां प्रकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

गृहीतपरिशीर्णं च भूतानां च विदुर्बुधाः ।
नरेणाशुचिना स्पृष्टं चण्डालैः पुल्कसैस्तथा ॥ ५० ॥

विद्याधराणां तद्विद्यादर्चिताङ्गं विदुर्बुधाः ।
ग्रन्थिभग्नं तथायातं ततोऽमूलं तु पाटितम् ॥ ५१ ॥

ऊर्जितं सुरबिन्दूनां शेषं वै शिबुकं विदुः ।
मौकुल्यं विकसेदस्तात्तद्वेलापरिसहृतम् ॥ ५२ ॥

सारं सुपात्रे सन्यस्तं ब्राह्मणं परिकीर्तितम् ।
सकिङ्किणीके गन्धाढ्ये जृम्भकाले समाहृतम् ॥ ५३ ॥

नाधावप्लावित पुष्प पुण्यपुष्पं प्रकीर्तितम् ।
एव पुष्पं समादाय देवस्यार्चनमाचरेत् ॥ ५४ ॥

पृथक् पृथक् च पात्रेषु तान्यष्टौ सम्यगाहरेत् ।
निर्माल्यपतितं पुष्प तत्सर्व परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

नराघ्रातं गवाघ्रातमन्याघ्रातं च वर्जयेत् ।
अन्यत्र षट्पदाघ्रातादन्यैर्विकसित तथा ॥ ५६ ॥

एव सभारमाहृत्य मनसा मन्त्रमुच्चरन् ।
प्रविशेदालय पूर्व प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ५७ ॥

चण्डोरगेशौ सपूज्य लब्धानुज्ञो यथाक्रमम् ।
तयोरन्यतरेणैव साय सप्रविशेत्पुन· ॥ ५८ ॥

नादेय वाथ नाटाक्य कौप्यं वा जलमाहरेत् ।
आत्मानं दापयेत्पूर्व द्वितीयं प्रणिधापनम् ॥ ५९ ॥

तृतीयं सभाराहरण चतुर्थं शोधनं भवेत् ।
पञ्चमं हरिसेनेशस्यार्चन च यथाक्रमम् ॥ ६० ॥

षष्ठ ध्यानसमावेशः सप्तम देववाहनम् ।
सकलीकृतमव्यग्र चाष्टम च तथोच्यते ॥ ६१ ॥

नवमं याचनं प्रोक्त दशम परिपूजनम् ।
अर्चन त्वर्घ्यदानाद्यैरेकादश सुभाषितम् ॥ ६२ ॥

ततो द्वादशकं चेति परिवारसमर्चनम् ।
यूथाधिपान्त ज्ञेय तत्त्रयोदशसमर्चनम् ॥ ६३ ॥

चतुर्दशकमेतेषा सर्वेषां बलिदापनम् ।
सप्तविशतिभिर्भेदैस्तेषां तेषा यथाक्रमम् ॥ ६४ ॥
अर्चनादर्चन प्राह सुरासुरपितामह. ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे ग्राह्यपुष्पसमुच्चयविधि-
र्नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय· ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

अत· परं प्रवक्ष्यामि हविष्पाकविधिक्रमम् ।
हविरुद्दिश्य धान्यानि चोपदशास्तथाहरेत् ॥ १ ॥

शालिं व्रीहि प्रियङ्गु च नीवारं षष्टिक तथा ।
यव च वेणुक चैव प्रशस्तानि विदुर्बुधा· ॥ २ ॥

व्रीहीणामपि सर्वेषां कृष्णधान्यं विवर्जयेत् ।
सर्वेषा व्रीहिकाणां च शालिर्दशगुणो भवेत् ॥ ३ ॥

शतगुणं प्रियङ्गु स्यात् नीवारं तु सहस्रकम् ।
अयुतं गर्भषष्टं स्यादनन्त यववेणुके ॥ ४ ॥

चातुर्वर्ण्याहृत धान्य प्रशस्तमिति गीयते ।
अन्त्यजै प्रतिलोमैश्च नीत धान्य विवर्जयेत् ॥ ५ ॥

अथवा पुण्यलब्धं च धान्य शुद्धं समाहरेत् ।
त्रिवर्षातीतधान्यानि न प्रशसन्ति दैविके ॥ ६ ॥

तण्डुलानपि सर्वांश्च मासादूर्ध्वं विसर्जयेत् ।
आपोहिष्ठेति मन्त्रेण प्रोक्ष्य धान्यानि चाहरेत् ॥ ७ ॥

आलये वा गृहे वापि शुद्धे देशे समाहित ।
विताने वा कटे वापि समास्तीर्य विधानतः ॥ ८ ॥

आतपेन तथाशोष्य विश्वामित्र परिह्नसेत् ।
गोचर्ममात्र सगृह्य मण्डल चोपलिप्य च ॥ ९ ॥

चतुर्दिश चतुर्हस्त गोचर्मेति प्रशस्यते ।
तत्रैवोलूखल सम्यङ् मुसल च निधाय च ॥ १० ॥

उलूखलेऽर्चयेत्सोम मुसले च सुदर्शनम् ।
पुष्पादीन् शोधमित्वैव धान्यानि प्रक्षिपेत्तत· ॥ ११ ॥

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य देवेश चेति सस्मरन् ।
पूजिताभिस्तु योषिद्भि· शुद्धाभिश्चावघातयेत् ॥ १२ ॥

श्वास स्वेद विसृज्यैव मूलमन्त्रेण घातयेत् ।
तानि प्रक्षिप्य शूर्पेषु निरस्तेति तथैव च ॥ १३ ॥

शूर्पेण शोधयित्वा तान् कणकङ्कुविवा र्जिताम् ।
वैकुण्ठपुष्पसकाशान् तण्डुलान् सप्रगृह्य च ॥ १४ ॥

शुद्धेषु नवपात्रेषु देवस्य त्वेति निक्षिपेत् ।
उत्तम मध्यम चेति कनिष्ठ त्रिविधं हविः ॥ १५ ॥

उत्तम षोडशप्रस्थ मध्यम तु तदर्धकम् ।
अधम त्वाढक प्रोक्त यथाशक्ति समाहरेत् ॥ १६ ॥

तण्डुलानां शतप्रस्थ प्रभूतमिति संस्मृतम् ।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि चतुर्गुणमथापि वा ॥ १७ ॥

पञ्चषट्सप्तसयुक्तमष्टम नवम तथा ।
सहस्रप्रस्थसंयुक्त महाहविरिति स्मृतम् ॥ १८ ॥

यावद्भक्तिसमायुक्त तण्डुलान् सप्रगृह्य च ।
व्यञ्जनानि यथोक्तानि यथाशक्ति समाहरेत् ॥ १९ ॥

मौद्गिक पायस चैव कृसरं गौल्यमेव च ।
यावक चैव शुद्धान्नमित्युक्त षड्विध हवि ॥ २० ॥

तण्डुलस्य सम ग्राह्य मुद्गसारमिति स्मृतम् ।
पाद पादार्धसयुक्तमर्ध वै मुद्गसारकम् ॥ २१ ॥

तण्डुलेन समायुक्त पाचयेत्तु मौद्गिकम् ।
यावत्तण्डुलमादाय त्रिगुण दुग्धमाहरेत् ॥ २२ ॥

एव पचेत मृद्भाण्डे पायसान्नं विचक्षण ।
तण्डुलस्य चतुर्भागमर्ध पाद तु वा घृतम् ॥ २३ ॥

तत्सम गुडमाक्षिप्य पायसान्न विधीयते ।
यावत्तण्डुलपक स्यात्तदर्ध तिलमाहरेत् ॥ २४ ॥

सार्धपाद तथापाद तिलचूर्ण च कारयेत् ।
तच्चूर्णेन समायुक्त पूर्वोक्तेन घृतेन च ॥ २५ ॥

तथा गुडेन सयुक्त कृसरं हविरुच्यते ।
तण्डुलात् त्रिगुण दुग्ध दुग्धार्ध तोयमाहरेत् ॥ २६ ॥

तदर्धं मुद्गमित्युक्तं मुद्गसारमिति स्मृतम् ।
तथा गुड घृत चैव तण्डुलार्ध विधीयते ॥ २७ ॥

पक्वमेतै· समायुक्त गौल्य हविरिति स्मृतम् ।
यावत्तण्डुलमादाय तदर्ध यवमाहरेत् ॥ २८ ॥

सार्धपादं तु वा पाद यव च प्रतिगृह्य च ।
यावक पाचयेत्तस्य पायसान्न गुड घृतम् ॥ २९ ॥

श्वेतैश्च तण्डुलैः शुद्धै· शुद्धान्न पाचयेद्बुध· ।
मूर्तीनां चैव सर्वासा शुद्धान्न चाथ पाचयेत् ॥ ३० ॥

हवींषि विष्णवे दद्याच्छक्त· सर्वाणि नित्यशः ।
मृण्मये तु नवे पात्रे पचनं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ३१ ॥

अलाभे लोहपात्रे वा पाचयेत्तद्विधानत ।
मृद्भाण्डेऽपि पुराणे तु पचन नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥

द्रोणादर्धाधिक यत्तदेकपात्रे न पाचयेत् ।
अथवा पाचयेद्भाण्डे चतु प्रस्थ विधानत· ॥ ३३ ॥

माष तण्डुलमात्र स्यादष्टमाष पण स्मृतम् ।
निष्क स्याद्विशतिपण दशनिष्क पल स्मृतम् ॥ ३४ ॥

चतुष्पलं तु कुडुप प्रस्थ षोडशक पलम् ।
आढक तु चतु·प्रस्थ द्रोण तु चतुराढकम् ॥ ३५ ॥

आग्नेय्यां पचनस्थान द्वितीयावरणे चरेत् ।
दीर्घशालां प्रकुर्वीत दक्षिणोत्तरमायताम् ॥ ३६ ॥

विमानेन सम वापि विमानात्पादहीनकम् ।
सार्ध कपोततुल्य वा पादाग्रसममेव वा ॥ ३७ ॥

यथाशक्त्या प्रकुर्वीत चुल्ली चैव सुकारयेत् ।
वप्त्वा स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पचनारम्भमाचरेत् ॥ ३८ ॥

दुहतां दिवमित्युक्त्वा तोयमाहृत्य वै बुधः ।
प्रजास्थालीति मन्त्रेण स्थालीमाहृत्य यत्नतः ॥ ३९ ॥

विष्णवे जुष्टमित्युक्त्वा स्थाल्या तण्डुलमाक्षिपेत् ।
इदमाप शिवश्चेति शोधयित्वा जलेन वै ॥ ४० ॥

वाचस्पतेति मन्त्रेण चुल्यामारोपयेद्धवि· ।
शुद्ध सुगन्ध पुण्य तदिन्धन सप्रगृह्य च ॥ ४१ ॥

इन्धनै पाचयेदेव हविष्य तच्छुभ स्मृतम् ।
देवेभ्य स्वन्नमिच्छन्ति स्नावि सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ४२ ॥

दुर्गन्धकाष्ठान्यन्यानि विषधूमानि वर्जयेत् ।
कण्टकैश्च समायुक्त सर्व यत्नेन वर्जयेत् ॥ ४३ ॥

पाचक प्राङ्मुखो भूत्वा हवि सम्यक् सुपाचयेत् ।
अथवोदङ्मुखो भूत्वा पाचयेत विधानत ॥ ४४ ॥

उपक्रम्येष्टमात्रं च हविराक्षिप्य न व्रजेत् ।
कदलीजातय· सर्वाश्चूत च पनसद्वयम् ॥ ४५ ॥

उर्वारुक च बृहती क्षुद्रा च बृहती तथा ।
कारवल्लीत्रय सिंही कर्कन्धू वत्सरी तथा ॥ ४६ ॥

कूश्माण्ड नारिकेल च कार्कोट तिन्त्रिणीफलम् ।
अलर्क गृध्रनखी च ग्राह्यमित्युच्यते बुधै ॥ ४७ ॥

कोशातकीमलाबू च यत्नेन परिवर्जयेत् ।
उत्पलस्य चकन्द च वल्लीना कन्दमेव च ॥ ४८ ॥

रुद्रकन्द महाकन्द कन्द पिण्डीतक तथा ।
आर्द्रक जीरक कोल मरिच सर्षप तथा ॥ ४९ ॥

राजमाष महामाष श्यामाक कृष्णमाषकम् ।
माषमुद्ग महामुद्ग निष्पाव तिलतिल्वकौ ॥ ५० ॥

न्यरसी(?) रक्तबाष्प च शाकेषु ग्राह्यमेव वै ।
हविष्यादीनि मन्वाद्यै· प्रोक्तान्यन्यानि चाहरेत् ॥ ५१ ॥

आहृत्य क्षालयित्वा तु पृथक् पाले यथाविधि ।
मरीचजीरकैर्युक्त सुगन्धि सरस शुभम् ॥ ५२ ॥

एक द्वौ त्रीस्तथा सम्यक् चतुरो वा ततोऽधिकान् ।
उपदशान् यथायोग पाचयेत स्वशक्तित· ॥ ५३ ॥

आढकस्योपदशानां सयोग सम्प्रवक्ष्यते ।
प्रत्येकमुपदशं च षट्पल वा चतुष्पलम् ॥ ५४ ॥

प्रस्थस्यार्ध तु पाद वा सूपसारं समाहरेत् ।
घृतं च कुडु। वाथ तदर्ध पादमेव वा ॥ ५५ ॥

प्रस्थमर्ध तदर्ध वा दधि सम्यक् समाहरेत् ।
गुड पल तदर्ध वा यथालाभमथापि वा ॥ ५६ ॥

द्रोणार्धे च तथा द्रोणे वर्धयेदधिकेऽपि च ।
कदल्या· पनसस्यापि चूतस्यापि स्वशक्तितः ॥ ५७ ॥

फलानि च सुपक्कानि यथालाभानि चाहरेत् ।
सूप च गरुसाश्चापि यथाशक्ति सुकारयेत् ॥ ५८ ॥

युक्तं तण्डुलपिष्टेन समेनैव गुडेन च ।
पादोनेनाथवार्धेन पचेद् गुडसमायुतम् ॥ ५९ ॥

मरीचजीरकैर्युक्त घृतेऽपूपानि पाचयेत् ।
हवींषि सोपदशानि पाचयेत स्वशक्तितः ॥ ६० ॥

पाचयित्वाऽवरोप्यैव सतोयेनैव पाणिना ।
स्थालीबाह्य प्रमार्ज्यैव भस्मना पुण्ड्रमाचरेत् ॥ ६१ ॥

पादौ मुख च प्रक्षाल्य सम्यगाचम्य पाचक ।
स्थाली त्रिपादे सस्थाप्य धारयन् वामपाणिना ॥ ६२ ॥

तदूर्ध्वे दक्षिण न्यस्य देवागारं प्रवेशयेत् ।
प्रमुखे वामपार्श्वे च स्थापयित्वा विचक्षण· ॥ ६३ ॥

अधावनीति मन्त्रेण मण्डलान्युपलिप्य च ।
पात्रै पञ्चभिरावृत्य पञ्चमूर्तीर्निवेदयेत् ॥ ६४ ॥

मुद्गान्न विष्णवे चैव पायस पुरुषाय च ।
सत्याय कृसरान्न तु गौड्यं चैवाच्युताय च ॥ ६५ ॥

यावकं चानिरुद्धाय साधयित्वा निवेदयेत् ।
सगुड घृतसयुक्त सफलं व्यञ्जनैर्युतम् ॥ ६६ ॥

पूर्णपात्रे निवेद्यैव तत· शीतोदक ददेत् ।
वस्त्रपूत जल स्वादु शीतलं गन्धवासितम् ॥ ६७ ॥

हरे· पानीयकं दद्यात्पुनराचमन ददेत् ।
पात्रे पात्रे चतुर्थांशमन्न तत्रावशेषयेत् ॥ ६८ ॥

देवीभ्या च मुनिभ्यां च हवींषि च निवेदयेत् ।
पात्रशेष गृहीत्वैव मूर्तिहोमश्च हूयताम् ॥ ६९ ॥

परिवारबलि चैव तच्छेषेण प्रदीयताम् ।
पात्रशेषं प्रगृह्णीयादाचार्यो वाऽर्चकोऽथवा ॥ ७० ॥

इत्येव भृगुणा प्रोक्तं काश्यपेन मरीचिना ।
प्रत्येकपात्रे नालब्धे द्वे पात्रे वा तथैव च ॥ ७१ ॥

अलाभे तु हवि·पात्रे प्रक्षाल्यात्र ददेत्पुनः ।
अलाभे सर्वपात्राणामेकपात्रे निवेदयेत ॥ ७२ ॥

चतुष्काले हविर्दानमुत्तमोत्तममुच्यते ।
त्रिकालेषूत्तम प्रोक्त द्विकाले मध्यम भवेत् ॥ ७३ ॥

एककाले हवि· स्याच्चेदधम तद्विदुर्बुधा· ।
प्रात· साय तथाऽर्घ्यान्तमचयित्वा विधानत· ॥ ७४ ॥

अशक्तोऽपि हविर्यत्नान्मध्याह्ने वा निवेदयेत् ।
अन्यथा तु महान् दोषो भवेदिति न सशय ॥ ७५ ॥

प्रभूत तु हवियत्र देवमादाय मन्त्रत· ।
दक्षिणे प्रमुखे वाऽपि प्रथमावरणे बुधः ॥ ७६ ॥

द्वितीयावरणे वाऽपि तृतीयावरणेऽथवा ।
हविर्निवेदनार्थाय कूट वा मण्टप तु वा ॥ ७७ ॥

अलङ्कारयुत स्थान प्राग्द्वारं सप्रकल्पयेत् ।
यद्दिग्द्वार विमान स्यात्तस्या दिशि मुख तथा ॥ ७८ ॥

देवेश स्थापयेत्तत्र पाद्याद्यैरर्चयेत्क्रमात् ।
अधावनीति मन्त्रेण मण्डल चोपलिप्य च ॥ ७९ ॥

मण्डल तण्डुलैर्वापि व्रीहिभिर्वा विकीर्य च ।
तदूर्ध्व वस्त्रमास्तीर्य शुद्ध श्वेत तथैव च ॥ ८० ॥

प्रक्षाल्य कदलीपत्रमुत्तराग्र समास्तरेत् ।
पात्राधिप समभ्यर्च्य शोधयित्वा पुनस्ततः ॥ ८१ ॥

हवींषि देवस्य त्वेति घृतेनैवाभिघार्य च ।
तन्मन्त्रेण घृतेनैव तत्पात्रमभिघार्य च ॥ ८२ ॥

हविष्मतीति मन्त्रेण हवि. प्रक्षिप्य चात्वरः ।
उपदंशसमायुक्त सगुड घृतसयुतम् ॥ ८३ ॥

प्रभूत तु समाक्षिप्य देवेश मनसा स्मरन् ।
अभिमृश्यान्नसूक्तेन देवदेव निवेदयेत् ॥ ८४ ॥

सन्ध्याकाले यदि स्याच्चेद्बलिमुत्थापयेद्बुध· ।
यत्कामेन हविर्दद्यात्तत्सर्वं तु लभेत स ॥ ८५ ॥

आमोदश्च प्रमोदश्च समोदश्च तथैव च ।
वैकुण्ठश्चेति चत्वारो विष्णुलोका प्रकीर्तिता ॥ ८६ ॥

मौद्गिकान्नप्रदानेन लोकमामोदमाप्नुयात् ।
पायसान्नप्रदानेन प्रमोदमधिगच्छति ॥ ८७ ॥

कृसरान्नप्रदानेन समोद लोकमाप्नुयात् ।
गौल्यस्य हविषो दानाद्वैकुण्ठ लोकमाप्नुयात् ॥ ८८ ॥

यावकान्नप्रदानेन सगच्छेत्परम पदम् ।
शुद्धान्नस्य प्रदानेन विष्णुलोके महीयते ॥ ८९ ॥

प्रभूतदानात्सर्वेषु विष्णुवन्मोदते चिरम् ।
यावद्भिस्तण्डुलैरन्न विष्णवे सनिवेदयेत् ॥ ९० ॥

तावद्वर्षाणि तल्लोके विष्णुवत्समहीयते ।
अपूपादीनि भक्ष्याणि कदल्या पनसस्य च ॥ ९१ ॥

भक्त्या फलानि चूतस्य देवेशाय निवेदयेत् ।
ताम्बूल मुखवासादि कर्पूरैलादिभिर्युतम् ॥ ९२ ॥

सुगन्ध पुष्पमाला च वस्त्राणि विविधानि च ।
द्रव्याण्यन्यानि सर्वाणि देवेशाय ददाति य ॥ ९३ ॥

यद्यत्कामेन सदद्यातत्तत्सर्वं लभेत स ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे हवि पाकविधिर्नाम

पञ्चचत्वारिंशोऽध्याय ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि नवधाप्यर्चनाक्रमम् ।
उत्तमं मध्यमं तद्वदधमं त्रिविधं स्मृतम् ॥ १ ॥

एकैकं तु त्रिधा कृत्वा नवधा भेद उच्यते ।
अधमेऽप्यधमार्चायां मध्याह्नेत्वाढकं हविः ॥ २ ॥

पूर्वोक्तविधिना सम्यग् देवेशस्य निवेदयेत् ।
आढकार्धं हविर्देव्योर्मध्याह्ने सनिवेदयेत् ॥ ३ ॥

आसनाद्यैस्तथा प्रातरर्घ्यान्ताचमनान्तकैः ।
पाद्याद्यैर्मुखवासान्तं मध्याह्ने चार्चयेत्क्रमात् ॥ ४ ॥

तथार्घ्याचमनान्तैश्च रात्रौ पाद्यादिभिः पुनः ।
विग्रहैरर्चनं कुर्याद्दीपाश्चत्वार ईरिताः ॥ ५ ॥

प्रातर्मध्याह्नयोर्दीपौ घार्तौ तैलौ तु वा स्मृतौ ।
ब्रह्माणं शङ्करं चापि मार्कण्डेयं भृगुं तथा ॥ ६ ॥

गर्भगेहे समभ्यर्च्य द्वारे द्वारे प्रति प्रति ।
धात्रादिद्वारदेवांश्च सर्वत्रापि समर्चयेत् ॥ ७ ॥

मणिकं च तथा सन्ध्यां तापसं सिद्धिदं पुनः ।
विष्वक्सेनं च गरुडं श्रीभूतं च समर्चयेत् ॥ ८ ॥

एवमेवार्चनं यत्तदधमाधममुच्यते ।
मध्याह्ने च तथा प्रातर्देवेशस्याढकं हविः ॥ ९ ॥

कारयेच्च तथा देव्योराढकार्धं विधिः स्मृतः ।
विग्रहैर्मुखवासान्तैरासनाद्यैस्तथैव च ॥ १० ॥

प्रातरभ्यर्च्य मध्याह्ने पाद्याद्यैश्च विधानतः ।
विग्रहैर्मुखवासान्तं देवं देव्यौ समर्चयेत् ॥ ११ ॥

पाद्याद्यर्घ्याचमनान्तैः रात्रौ पूर्ववदर्चयेत् ।
दीपास्तद्द्विगुणाः प्रोक्ता घार्तास्तैलास्तु वा तथा ॥ १२ ॥

अधमे मध्यमं चैतदर्चनं समुदाहृतम् ।
प्रातर्मध्याह्नयो रात्रौ देवेशस्याढकं हविः ॥ १३ ॥

आढकार्धं तथा देव्यास्त्रिकालं हविरुच्यते ।
प्रातर्मध्याह्नयोः सर्वैर्द्वात्रिंशद्विग्रहैरपि ॥ १४ ॥

पाद्याद्यर्घ्यान्तकं रात्रावर्चनं च यथाविधि ।
पूर्वोक्तद्विगुणा दीपास्त्रिसन्ध्यं च त्रिकालिकाः ॥ १५ ॥

दीपं त्वेकं तथाजस्रं त्रिकालं चार्चनं तथा ।
मध्याह्ने मूर्तिहोमं च विधिनान्नबलीस्तथा ॥ १६ ॥

प्रातः क्रमेण रात्रौ च विधिनार्घ्यबलिं चरेत् ।
स्नानकाले हविर्दाने बलेरुद्धरणे तथा ॥ १७ ॥

वाद्यैश्च घोषणं चापि कारयेत स्वशक्तितः ।
एतैः सर्वैः समायुक्तं त्वधमोत्तममुच्यते ॥ १८ ॥

देवेशस्य तु मध्याह्ने द्रोणार्धं तु हविः स्मृतम् ।
प्रातस्तथैव रात्रौ च हविराढकमेव च ॥ १९ ॥

अर्धयामेऽर्चनं तद्वदाढकं तु हविः स्मृतम् ।
देव्योर्हविस्तथा चैव मूर्तिहोमो बलिस्तथा ॥ २० ॥

पूर्वोक्तद्विगुणा दीपा· ज्वालोत्सेधस्तु त्र्यङ्गुल· ।
मुन्योश्च विष्वक्सेनस्य गरुडस्य तथैव च ॥ २१ ॥

आढकार्धं तु मध्याह्ने हविः प्रोक्त तथैव च ।
शिष्ट सर्वं तु पूर्वोक्तमर्चने मध्यमाधमे ॥ २२ ॥

प्रातर्मध्याह्नयोस्तद्वद् द्रोणार्धं च हवि. स्मृतम् ।
रात्रावप्यर्धयामे च हविराढकमेव वै ॥ २३ ॥

अर्चनं तु चतुष्काल पूर्ववत्सम्यगाचरेत् ।
त्रिकाल च हविर्देव्योरर्चन च तथा भवेत् ॥ २४ ॥

तथैव मुन्यादीना तु द्विकालं च हवि· स्मृतम् ।
पूर्वोक्तद्विगुणा दीपाश्चतुरङ्गुलमात्रका· ॥ २५ ॥

प्रातर्मध्याह्नयोश्चापि मूर्तिहोमं तथाचरेत् ।
विधिनान्नबलि चापि रात्रावर्ध्यबलि तथा ॥ २६ ॥

सर्ववाद्यसमायुक्त गेयेन च समन्वितम् ।
मध्यमे मध्यम चैतदर्चन परिभाषितम् ॥ २७ ॥

त्रिकाल देवदेवस्य द्रोणार्धं तु हुविर्भवेत् ।
देव्योर्हविस्त्रिकाल च मुन्यादीना तु पूर्ववत् ॥ २८ ॥

चतुष्कालार्चन चान्यत्सर्वं पूर्ववदुच्यते ।
मध्यमोत्तममार्गे वै ज्ञेयमुत्तममध्यमम् ॥ २९ ॥

मध्याह्ने तु हविर्द्रोण देवेशस्य निवेदयेत् ।
देव्योश्च मुन्यादीनां च त्रिकाल च हविर्भवेत् ॥ ३० ॥

मूर्तिहोम त्रिकालं वा द्विकालं वाऽथ हूयते ।
द्विकाल वा त्रिकाल वा तथैवान्नबलिर्भवेत् ॥ ३१ ॥

पूर्वोक्तद्विगुणा दीपा षडङ्गुलसमुच्छ्रया. ।
नृत्तगेयसमायुक्त वाद्यघोषसमन्वितम् ॥ ३२ ॥

द्वादश्या श्रवणे चापि कलशै· स्नापयेद्विभुम् ।
उत्तमाधममेतत्तु मार्गमित्यवबोधत ॥ ३३ ॥

हविर्द्विकाल द्रोण· स्याद्रात्रौ द्रोणार्धमुच्यते ।
देवस्यैव हवि प्रोक्त देव्यादीना तु पूर्ववत् ॥ ३४ ॥

इन्द्रादिपरिवाराणामाढकार्ध हविर्भवेत् ।
त्रिकाल मूर्तिहोमश्च त्रिकालान्नबलिस्तथा ॥ ३५ ॥

पूर्वोक्तद्विगुणा दीपा षडङ्गुलसमुच्छ्रयाः ।
सर्ववाद्यसमायुक्त नृत्तगेयसमन्वितम् ॥ ३६ ॥

विष्णुपञ्चदिने वापि सक्रान्त्या च यथाविधि ।
स्नपन चोत्सव शक्तो भक्तियुक्तश्च कारयेत् ॥ ३७ ॥

उत्तमे मध्यमे चैतदर्चन समुदाहृतम् ।
त्रिकाल च हविर्द्रोणमर्धयामे तदर्धकम् ॥ ३८ ॥

हविर्देवस्य सप्रोक्त तद्देव्योस्त्वाढक हवि ।
प्रातर्मध्याह्नयो सर्वैरर्चन विग्रहैस्तथा ॥ ३९ ॥

रात्रौ स्नानद्वयेनापि स्रोताद्येन विना तथा ।
अन्यैः सर्वोपचारैश्च श्रद्धाभक्तियुतोऽर्चयेत् ॥ ४० ॥

त्रिकालान्नबलिस्तद्वन्मूर्तिहोमस्त्रिकालक ।
विष्णुपञ्चदिने तस्मिन् विषुवे चायने तथा ॥ ४१ ॥

सक्रान्त्यां मासनक्षत्रे पुण्येऽन्यस्मिन् दिने क्रमात् ।
श्रद्धाभक्तिसमायुक्तः कलशैः स्नपन क्रमात् ॥ ४२ ॥

उत्सवं च यथाशक्ति यत्नतः कारयेद्बुधः ।
वाद्यानां घोषकैरेव घोषण च यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥

अप्सरोभिश्च दासीभिर्नृत्तं गेयं च सुन्दरम् ।
गान्धर्वोक्तक्रमेणैव त्रिकाल च प्रयत्नतः ॥ ४४ ॥

कारयेत यथाशक्ति देवदेवस्य सन्निधौ ।
अन्यैश्च मङ्गलैः सर्वैरुत्तमोत्तममर्चनम् ॥ ४५ ॥

अधिके तु विमाने च ध्रुवबेरं तथाधिकम् ।
तथैव कौतुकाद्याश्च परिवारांस्तथाधिकान् ॥ ४६ ॥

प्रतिष्ठामधिकामेव नित्यार्चामधिका तथा ।
हविराद्यधिक सम्यग्घोम चापि बलि तथा ॥ ४७ ॥

स्नापन चौत्सव तद्वदधिक सर्वमाचरेत् ।
यत्किञ्चिदधिके न्यूनं कारयेच्चेद्विनश्यति ॥ ४८ ॥

न्यूने चाऽप्यधिकं कर्म यदि कुर्यात्तदुत्तमम् ।
इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नवविधार्चन ना
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि पुण्यर्क्षेष्वधिकार्चनम् ।
श्रवण द्वादशी शुक्ले कृष्णे च द्वादशी तथा ॥ १ ॥

पौर्णमास्याप्यमावास्या पञ्चैतानि दिनानि च ।
विष्णुपञ्चदिनानीति प्रोक्तान्येवं पुरातनैः ॥ २ ॥

श्रवणर्क्षसमायुक्ता द्वादशी चोत्तमोत्तमा ।
विष्णुपञ्चदिनेष्वेषु विषुवे चायने तथा ॥ ३ ॥

ग्रहणे चैव सक्रान्त्या तत्तन्मासदिनेषु वै ।
उत्सवोक्तेन विधिना चोत्सव कारयेद्धरे ॥ ४ ॥

स्नपनोक्तेन विधिना कलशै स्नापयेद्विभुम् ।
द्वात्रिशद्भिर्ग्रहैर्देवमर्चयेत विधानत ॥ ५ ॥

महाहवि प्रभूत वा देवेशाय निवेदयेत् ।
अशक्तोऽपि दिनेष्वेषु स्नात्वा देव प्रणम्य च ॥ ६ ॥

अद्भि शुद्धै सुगन्धैश्च केवलैर्वाऽभिषिच्य च ।
द्वात्रिशद्भिर्ग्रहैर्देवमर्चयित्वा विधानत ॥ ७ ॥

हवींषि च यथाशक्ति पाचयित्वा निवेदयेत् ।
मासे चाश्वयुजे माघे श्रवणे च पुनर्वसौ ॥ ८ ॥

स्नापयित्वाऽर्चयित्वा च हवीष्यपि निवेदयेत् ।
मत्स्यकूर्मवराहाणामाविर्भूतदिनेषु तत् ॥ ९ ॥

विष्णुपञ्चदिनाना वै कालो मध्याह्न उच्यते ।
अयने विषुवे काले तत्कालात्पूर्वमारभेत् ॥ १० ॥

आश्वयुज्यां च कार्तिक्या पौर्णमास्यां विशेषतः ।
अमावास्यादिने वापि देवस्याग्रयणं चरेत् ॥ ११ ॥

मासे चाश्वयुजेऽप्यस्मिन्नूर्जमासेऽपि मुख्यत. ।
धान्याना च नवानां वै सर्वासु च तिथिष्वपि ॥ १२ ॥

देवस्याग्रयण पूर्व कृत्वा धान्यानि सभरेत ।
सोमयज्ञे हविर्यज्ञे पाकयज्ञे तथैव च ॥ १३ ॥

देवाग्रयणशिष्टानि धान्यान्येव प्रयोजयेत् ।
शिशिरे चैव नीवारान् वसन्ते च यवानपि ॥ १४ ॥

श्यामाकाश्चैव वर्षासु व्रीहीश्चैव शरदृतौ ।
सर्वाच्छरदृतावपि सभृत्याग्रयणं चरेत् ॥ १५ ॥

सपत्कामी श्रियं भक्त्या भृगुवारेषु चार्चयेत् ।
पुष्पदामसुगन्धैश्च तुलसीकुङ्कुमादिभि ॥ १६ ॥

पायसापूपताम्बूलनारिकेलफलादिभिः ।
यो भक्त्या पूजयेल्लक्ष्मी सर्वक्षत्रियवन्दितः ॥ १७ ॥

प्रजावान् पशुमान् भूमौ सर्वसौभाग्यमाप्नुयात् ।
इहलोके सुख भुङ्क्त्वा देहान्ते मोक्षभाग्भवेत् १८ ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि देवस्याग्रयणे विधिम् ।
व्रीहीणा च यवानां च नीवाराणा तथैव च ॥ १९ ॥

प्रियङ्गूना च षष्टीनां वेणुकानां तथैव च ।
हविष्पाकोक्तधान्यानां देवस्याग्रयण चरेत् ॥ २० ॥

आहृत्यैतानि धान्यानि चातुर्वर्णैर्हृतानि च ।
आलयाभिमुखे देशे तानि सर्वाणि विन्यसेत् ॥ २१ ॥

यथोक्तविधिना सर्वानुपदंशान् समाहरेत् ।
गुडं दधि घृत चैव स्वयपक्वफलानि च ॥ २२ ॥

मुखवास च वस्त्राणि पुष्पाणि च समाहरेत् ।
तानि सभृत्य सर्वाणि वाद्यघोषसमन्वितम् ॥ २३ ॥

ग्रामं प्रदक्षिणं कुर्यादलङ्कारसमायुतम् ।
वस्त्रमाल्यैरलङ्कृत्य चक्र चानुनयेत्सह ॥ २४ ॥

देवालयं प्रविश्याथ तद्धान्यानि विशोध्य च ।
हविष्पाकोक्तवत्पश्चादवघातं च कारयेत् ॥ २५ ॥

तण्डुलाश्च विशुद्धास्तु ततः पात्रे समाहरेत् ।
तण्डुलैस्तैर्नवैरेव हवींष्यपि बहूनि च ॥ २६ ॥

पूर्वोक्तविधिना सर्वानुपदंशांश्च पाचयेत् ।
देवेशं स्नापयित्वैव वस्त्राद्यैरपि भूषणैः ॥ २७ ॥

माल्यैर्गन्धैस्तथा देवमलङ्कृत्य विशेषतः ।
दिने शुभेऽनुकूले च मुहूर्ते च शुभे तथा ॥ २८ ॥

तण्डुलांश्च नवानद्भिश्चतुः प्रक्षाल्येत्पुनः ।
अधिदेवं समभ्यर्च्य पात्राण्यद्भिर्विशोध्य च ॥ २९ ॥

गुडेन मिश्रीकृत्यैव नारिकेलफलान्वितान् ।
पात्रेषु तान् विनिक्षिप्य घृतेनाप्यभिघार्य च ॥ ३० ॥

वैष्णवैरभिमृश्यैव तदस्य प्रियमित्यपि ।
आप्यायन्तां ध्रुवेत्युक्त्वा तण्डुलांस्तान् निवेदयेत् ॥ ३१ ॥

पुनराचमनं दत्त्वा मुखवासं यथाविधि ।
पुनरभ्यर्च्य देवेशमुपदंशादिभिर्युतम् ॥ ३२ ॥

महाहविः प्रभूतं वा यथाशक्ति निवेदयेत् ।
मूर्तिहोमं च जुहुयात्परिवारेभ्य एव च ॥ ३३ ॥

निवेदयेद्यथाशक्ति बलिं चापि ददेत्क्रमात् ।
तण्डुलान् देवशेषांश्च प्राश्नीयुर्नियता द्विजाः ॥ ३४ ॥

एवमाग्रयणं विष्णोः कारयेद्यो मुदान्वितः ।
धान्यादिसर्ववृद्धिं च लभतेऽन्यद्यथेप्सितम् ॥ ३५ ॥

मासेऽस्मिंश्च भवेन्नित्य भक्त्या धान्यं ददाति य· ।
सवत्सरहविर्दानाद्यत्फल तदवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥

सुवर्णाभरण भक्त्या यथाशक्ति ददाति यः ।
सर्वैश्वर्यमवाप्यैव वैष्णव पदमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥

कार्तिक्यां पौर्णमास्यां च दीपदानविधिस्त्वयम् ।
तद्दिने चापराह्ने तु दीपार्थं च घृतं बहु ॥ ३८ ॥

तैलं वाऽप्यथ सभृत्य पिचुवर्तीश्च सभरेत् ।
देवालय च परितो मृष्टसिक्तोपलेपनैः ॥ ३९ ॥

अलङ्कारैरलकुर्यादन्यैरपि च शोभनै· ।
देवेशमपि वस्त्राद्यैर्भूषणैरपि मङ्गलै. ॥ ४० ॥

गन्धैः सुगन्धपुष्पाद्यैरलङ्कुर्यात्प्रयत्नतः ।
प्रदोषकाले प्राप्ते तु दीपानुद्दीपयेद्बहून् ॥ ४१ ॥

विमाने गर्भगेहे च सोपाने मुखमण्टपे ।
प्राकारेपु च सर्वेपु तथा स्नपनमण्टपे ॥ ४२ ॥

आस्थानमण्टपे चापि सर्वत्रापि तदालये ।
द्वारेष्वपि च सर्वेषु दीपानुद्दीपयेत्तथा ॥ ४३ ॥

नित्यार्चनान्ते त देवमर्चयित्वा यथाविधि ।
महाहवि· प्रभूतं वा हवींष्यपि निवेदयेत् ॥ ४४ ॥

पूर्वोक्तविधिना पक्वान्यपूपानि बहूनि च ।
पृथुकान् गुलसमिश्रान् यथाशक्ति निवेदयेत् ॥ ४५ ॥

एव य· कुरुते भक्त्या ज्ञानैश्वर्यसमन्वित· ।
कीर्तिदीप्तिसमायुक्तः सुचिरं दिवि मोदते ॥ ४६ ॥

तस्मिन् मासेऽप्यविच्छिन्नं नित्यदीपं च शक्तितः ।
सन्ध्यादीपं च वा दद्यात्सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥

नित्यस्य दीपदानस्य फलं मासाल्लभेत सः ।
मार्गमासस्वरूपोऽभूद्भगवान् कमलापतिः ॥ ४८ ॥

तच्छुक्लद्वादशीपूजामुत्तरत्र वदाम्यहम् ।
मार्गशीर्षे च द्वादश्यां पूजनं सर्वसिद्धिदम् ॥ ४९ ॥

तैष्ये गव्येन पयसा नित्यं संस्नापयेद्धरिम् ।
संवत्सरफलं यस्मात्तस्मान्मासार्चनाल्लभेत् ॥ ५० ॥

मासे तन्मासनक्षत्रे पौर्णमासीसमायुते ।
उत्सवं स्नपनं चापि शक्तश्चेत्कारयेद्बुधः ॥ ५१ ॥

माघमासे च नक्षत्रे पूर्वपक्षे पुनर्वसौ ।
जयन्तीति समाख्याता तस्यां सम्यगुपोष्य च ॥ ५२ ॥

मध्याह्ने राघवं सम्यगर्चयित्वा समाहितः ।
उत्सवस्नपनादीनि कारयेत यथाक्रमम् ॥ ५३ ॥

धूपद्रव्यैर्यथाप्रोक्तैर्धूपदानेन यद्भवेत् ।
नित्यधूपात्फलं यत्स्यादस्मिन् मासे च तद्भवेत् ॥ ५४ ॥

फाल्गुने मासि नक्षत्रे पादे चादौ च फल्गुने ।
श्रीदेवी प्रादुरासीद्वै तस्मात्तस्मिन् दिने तथा ॥ ५५ ॥

देव्या सहैव देवस्य चोत्सवं स्नपनं बुधः ।
कारयित्वा समभ्यर्च्य हवींष्यपि निवेदयेत् ॥ ५६ ॥

अथवा केवलाद्भिश्च स्नापयित्वा निवेदयेत् ।
देवदेव्योः प्रसादेन यथेष्टं तदवाप्नुयात् ॥ ५७ ॥

तद्दिने श्रियमभ्यर्च्य श्रीकाम· श्रियमाप्नुयात् ।
मासेऽस्मिन् गन्धदानेन नित्यगन्धफल लभेत् ॥ ५८ ॥

चैत्रमासे पौर्णमास्यां सुगन्धानि बहूनि च ।
प्रयत्नेनैव पुष्पाणि फलानि च बहून्यपि ॥ ५९ ॥

सभृत्यैव च पुष्पाद्यैर्देव देव्यौ यथोचितम् ।
अलङ्कुर्याद्विमान च सर्वत्र परितोऽपि च ॥ ६० ॥

अलङ्कृत्य तथाभ्यर्च्य हवीषि च निवेदयेत् ।
चैत्र्यां तु पुष्पदानेन नित्यपुष्पफल लभेत् ॥ ६१ ॥

वैशाखमासे पानीय शुद्ध स्वादु सुशीतलम् ।
सुगन्धित जल स्वच्छमुत्पूत च ददेत्ततः ॥ ६२ ॥

नित्यपानीयदानस्य फल तेनैव लभ्यते ।
ज्येष्ठे मासे तथा मूले पौर्णमास्यां तथैव च ॥ ६३ ॥

सुगन्धै. शुद्धतोयैश्च स्नापयित्वा हरि परम् ।
वस्त्रैर्नवैरलङ्कुर्यात्कौशेयाद्यैश्च शक्तित· ॥ ६४ ॥

अर्चयित्वा विधानेन हवीषि च निवेदयेत् ।
विष्णोर्य कारयेदेव वस्त्राणा वृद्धिमेति स· ॥ ६५ ॥

मासेऽस्मिश्छत्रदान च स्नानदानं च शस्यते ।
आषाढे मासि वाषाढ्या पौर्णमास्या च पूर्ववत् ॥ ६६ ॥

उत्सवस्नपनादीनि कारयेत हरे· प्रभोः ।
अस्मिन् मासे तथार्घ्यस्य दानमुत्तममुच्यते ॥ ६७ ॥

श्रावणे मासि नक्षत्रे श्रवणे च प्रयत्नत· ।
उत्सवस्नपनादीनि कारयेत स्वशक्तितः ॥ ६८ ॥

श्रावणे मासि तस्मिश्च कृष्णपक्षे विशेषत ।
अष्टमी रोहिणीयुक्ता सा जयन्तीति कीर्तिता ॥ ६९ ॥

तत्रोपवास कृत्वैव स्नापयित्वा निवेदयेत् ।
मासे प्रोष्ठपदे चापि श्रवणर्क्षदिने तथा ॥ ७० ॥

उत्सव कारयेद्विष्णोरुत्सवोक्तक्रमेण च ।
मासेऽस्मिंस्तु हविर्भक्त्या विष्णोर्य सनिवेदयेत् ॥ ७१ ॥

नित्य च हविषो दानाद्यत्फल स्याल्लभेच्च तत् ।
मार्गशीर्षकमासस्तु मासानां श्रेष्ठ उच्यते ॥ ७२ ॥

तन्मासे तु कृत सर्वमनन्तं फलमुच्यते ।
द्वादशीश्रवणं तस्मिन्नमावास्या तथोत्तरे ॥ ७३ ॥

उपवासव्रत चान्यत्तत्तन्मासे समाचरेत् ।
अत परं प्रवक्ष्यामि द्वादशीकल्पमुत्तमम् ॥ ७४ ॥

मार्गशीर्षकमासे च शुक्लपक्षे विधानत ।
द्वादश्या च प्रयत्नेन विष्णोरुत्सवमाचरेत् ॥ ७५ ॥

एकादश्या च पूर्वस्यामुदयात्पूर्वमेव च ।
स्नात्वा स्नानविधानेन सन्ध्या सम्यगुपास्य च ॥ ७६ ॥

देवादींस्तर्पयित्वैव भक्तियुक्तो मुदा युतः ।
देवदेव प्रणम्यैव सन्निधौ समुपास्य च ॥ ७७ ॥

समाहितो हरि ध्यायन् मन्त्रमष्टाक्षरं जपेत् ।
ऋचोऽप्यन्यास्तथा ध्यायन् जपेद्भक्त्यैव वैष्णवीम् ॥ ७८ ॥

संहिताध्ययन चापि यथाकामं समाचरेत् ।
मध्याह्ने च तथा सायं स्नानकर्म समाचरेत् ॥ ७९ ॥

कथास्तु वैष्णवीर्भक्त्या कीर्तयेच्छृणुयात्ततः ।
वैष्णव व्रतमातिष्ठन्नुपवास समाचरेत् ॥ ८० ॥

ध्यायन्नेव तथा साय स्नानकर्म समाचरेत् ।
रात्रावपि तथा ध्यायन्नासीताथ शयीत वा ॥ ८१ ॥

द्वादश्यां च पुनः प्रातः स्नात्वा स्नानविधानतः ।
तथा सन्ध्यामुपास्यैव तर्पयित्वा तथैव च ॥ ८२ ॥

नित्यजप्यानि जप्त्वा च देवदेव प्रणम्य च ।
भक्त्या च परया युक्तः श्रद्धया च मुदा तदा ॥ ८३ ॥

उत्सवोक्तक्रमेणैव देवस्योत्सवमाचरेत् ।
अशक्तः कलशैर्देव स्नापयेत यथाक्रमम् ॥ ८४ ॥

हविष्पाकविधानेन गौल्यादीनि हवींष्यपि ।
यथाशक्ति यथाभक्ति पाचयेत यथाविधि ॥ ८५ ॥

द्वात्रिंशद्भिर्ग्रहैर्देव ध्यायन् भक्त्या समर्चयेत् ।
घृतोपदंशसयुक्त हवींषि च निवेदयेत् ॥ ८६ ॥

कदल्यादीनि पक्वानि फलान्यपि निवेद्य च ।
कर्पूरादिसमायुक्त ताम्बूल क्रमुकैर्युतम् ॥ ८७ ॥

मुखवास यथाशक्ति भक्तियुक्तो निवेदयेत् ।
अशक्तः केवलैरद्भिः शुद्धैर्गन्धसमायुतैः ॥ ८८ ॥

स्नापयित्वा तथाभ्यर्च्य हविर्गौल्य निवेदयेत् ।
अशक्तो हविरन्यद्वा देवेशाय निवेदयेत् ॥ ८९ ॥

पाणिभ्यां परिपूर्णाभ्या पुष्पाण्यादाय चात्वरः ।
पुष्पाञ्जलिस्तु बहुशो देवदेवस्य पादयोः ॥ ९० ॥

षड् वैष्णवान् जपन् मन्त्रान् दद्याद् ध्यायन् हरि परम् ।
प्रणामान् पञ्च पूर्वोक्तान् यथाकाम समाचरेत् ॥ ९१ ॥

जप्त्वैव पौरुष सूक्त विष्णुसूक्त जपेत्पुन ।
आलये वा गृहे वापि सामान्योऽय विधि स्मृत. ॥ ९२ ॥

हरेरेव विधानेन भक्त्या च परया मुदा ।
मार्गशीर्षकमासे च द्वादश्यामर्चने कृते ॥ ९३ ॥

नित्यार्चने विशेषे च सर्वत्रापि प्रमादत॰ ।
सवत्सरेऽपि यन्न्यून सर्व पूर्णं भवेद्बुधा॰ ॥ ९४ ॥

नित्यार्चनाया ये दोषा॰ सर्वे नश्यन्त्यसशय॰ ।
द्वादश्यामर्चनादेव हरिः प्रीततरो भवेत् ॥ ९५ ॥

नित्यार्चनफल चास्माल्लभते परमव्ययम् ।
श्रवणद्वादशीयोगे फल वक्तु न शक्यते ॥ ९६ ॥

एव कृत्वाऽर्चन देवे ऋषयो बहव पुरा ।
राजर्षयस्तथाऽन्ये वै जग्मुस्तत्परम पदम् ॥ ९७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पुण्यर्क्षेषु विशेषार्चनविधिर्नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

अथातः परिवाराणां सर्वेषा च यथाक्रमम् ।
प्रतिष्ठाया विधान तु पृथगत्र प्रवक्ष्यते ॥ १ ॥

पुराणस्य च कुर्याच्चेत्सोपानस्य च दक्षिणे ।
भृगोश्च यदि कुर्यात्तु सोपानस्योत्तरे तथा ॥ २ ॥

औपासनविधानेन कुण्ड कुर्याद् द्वयोरपि ।
ब्रह्मण· शङ्करस्यापि कुर्याच्चेत्तद्वदाचरेत् ॥ ३ ॥

इन्द्रस्याभिमुखे कुर्यादग्नेरपि तथैव च ।
यमस्य पूर्वपार्श्वे च निर्ऋते· प्रमुखे तथा ॥ ४ ॥

दक्षिणे वरुणस्यापि वायोरपि तथैव च ।
पश्चिमे च कुबेरस्य विष्वक्सेनस्य पश्चिमे ॥ ५ ॥

ईशानस्य रवेश्चापि तयोरालयपूर्वतः ।
दक्षिणे गरुडस्यापि चक्रस्यापि च दक्षिणे ॥ ६ ॥

ध्वजदेवस्य शङ्खस्य महाभूतस्य दक्षिणे ।
अन्येषां परिवाराणामालयाभिमुखे तथा ॥ ७ ॥

द्विहस्तायतविस्तारां तालोत्सेधां प्रमाणतः ।
बिम्बार्धाधिकमानां वा शय्यावेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥

शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्यां दक्षिणे वाथवा पुनः ।
औपासनविधानेन कुण्डमग्नेश्च कारयेत् ॥ ९ ॥

बिम्ब यदि भवेत्तेषां तन्मन्त्रेणाक्षिमोचनम् ।
अधिवासश्च कर्तव्य· पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ १० ॥

कुम्भ च द्रोणपूर्ण वै कालखण्डादिवर्जितम् ।
आघारं जुहुयात्पश्चादौपासनविधानत· ॥ ११ ॥

तन्तुना कुम्भमावेष्ट्य जलेन परिपूर्य च ।
वस्त्राभ्यां वेष्टयित्वैव तत्तदायुधसयुतम् ॥ १२ ॥

रत्नादीनि विनिक्षिप्य कुम्भपूजां समाचरेत् ।
त त देव विधानेन कुम्भे ध्यायेद्यथाविधि ॥ १३ ॥

औपासनाग्निमादाय कृत्वाघारं यथाविधि ।
कलशैः स्नापयित्वा च बध्वा प्रतिसरा तथा ॥ १४ ॥

शयनानि तथास्तीर्य पुण्याह वाचयेत्पुनः ।
शयने शाययेत्तत्र देवपार्श्वे शिरो भवेत् ॥ १५ ॥

उत्तराच्छादन कृत्वा हौत्र शसेत्तथैव च ।
तत्तन्मूर्तिभिरावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ १६ ॥

सर्वेषां परिवाराणा प्रतिष्ठोक्तक्रमेण वै ।
तत्तन्मन्त्रेण तद्धोमे वैष्णवेन समायुतम् ॥ १७ ॥

आज्य विंशतिकृत्वस्तु जुहुयात्तमनुस्मरन् ।
यस्य यस्य च देवस्य तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ॥ १८ ॥

यस्य यस्य च देवस्य मूलमन्त्रो न विद्यते ।
मूर्तिमन्त्रैश्चतुर्भिश्च जहुयात्तस्य पूर्ववत् ॥ १९ ॥

तत्तद्धोमे तथा पश्चादन्त्यहोमः सुहूयताम् ।
ततः प्रभाते स्नात्वैव कुम्भ बिम्ब विनीय च ॥ २० ॥

तत्तत्स्थान प्रविश्यैव तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ।
रत्नन्यास यथालाभ कृत्वा तत्र विधानतः ॥ २१ ॥

तत्तन्मन्त्रेण तद्बिम्ब प्रतिष्ठाप्य समाहित ।
उक्तबीजाक्षरं वाथ तन्नामाद्यक्षरं तु वा ॥ २२ ॥

हृदये तस्य देवस्य न्यसेत्तद्बीजमक्षरम् ।
मकारं मार्कण्डेयस्य भृकारं च भृगोरपि ॥ २३ ॥

मकारं ब्रह्मणस्तद्वदुकारं शङ्करस्य तु ।
इन्द्रस्य च इकारं वै पकारं पावकस्य तु ॥ २४ ॥

षकारं यमदेवस्य पकारं निर्ऋतेरपि ।
वकारं वा सकारं वा वरुणस्य तथैव च ॥ २५ ॥

वायोर्यकारं राकारं कुबेरस्य विधानत· ।
विकारं विष्वक्सेनस्य शकारं चेश्वरस्य च ॥ २६ ॥

ऋकारं वा खकारं वा भास्करस्य विशेषतः ।
जकारं गरुडस्यापि चकारं चक्रदैवते ॥ २७ ॥

जकारं च ध्वजस्योक्त शकारं शङ्खदैवतम् ।
भकारं भूतदैवत्य स्मृत्वा बीजाक्षरं न्यसेत् ॥ २८ ॥

बीजाक्षरो विशेषेण यस्य देवस्य नोच्यते ।
तस्य बीजाक्षर· प्रोक्तस्तस्य नामादिकोऽक्षर ॥ २९ ॥

तत्तद्बेरस्य हृदये तत्तद्बीजाक्षरं न्यसेत् ।
कुम्भे शक्तियुतं तीर्थं कूर्चेनादाय च क्रमात् ॥ ३० ॥

त तं देव तथा ध्यायन् तत्तन्मूर्धनि सस्रवेत् ।
तत्तन्मूर्तेस्तु मन्त्रेण क्रमादावाहयेत्पुन· ॥ ३१ ॥

आसनाद्युपचारैश्च तत्तन्मूर्तिभिरेव च ।
अर्चयित्वा विधानेन हविस्सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ३२ ॥

अनुक्तमत्र तत्सर्व पूर्ववत्कारयेद्बुध ।
यथोक्तदक्षिणार्धं वा पादं वा शक्तितो ददेत् ॥ ३३ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे प्रतिष्ठाविधिर्नामाष्ट-
चत्वारिंशोऽध्याय· ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि स्नपनं वे समासत ।
उत्सवान्ते च विपुवे ग्रहणे चन्द्रसूर्ययो ॥ १ ॥

अयने च प्रतिष्ठान्ते विष्णुपञ्चदिनेषु च ।
पुण्यर्क्षेष्वपि चान्येषु स्नापयेच्च यथाक्रमम् ॥ २ ॥

गुरुशुक्रोदयेऽब्दान्ते युगान्ते च विधानत ।
दुर्भिक्षेऽवग्रहे चापि व्याध्याद्यशुभसम्भवे ॥ ३ ॥

सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं सर्ववृध्द्यर्थमेव च ।
देवेश कलशैर्भक्त्या स्नापयेद्विधिवित्तम ॥ ४ ॥

स्नपनोक्तदिनात्पूर्वं नवमे वाऽथ सप्तमे ।
पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्विधिनैवाङ्कुरार्पणम् ॥ ५ ॥

अङ्कुरानर्पयित्वैव द्रव्याण्यपि समाहरेत् ।
मृदं च पर्वताश्चापि धान्यान्यप्यङ्कुरास्तथा ॥ ६ ॥

मङ्गलान्यप्यथैतानि प्राग्द्रव्याणि विदुर्बुधाः ।
पञ्चगव्यं घृत चैव मधु चात पर दधि ॥ ७ ॥

क्षीरगन्धोदक तद्वदक्षतोदफलोदकम् ।
कुशोदक च रत्नोद जप्योदकमत परम् ॥ ८ ॥

सर्वौषध्युदकं चापि पञ्चगव्यादिकानि च ।
प्रधानानीति चोक्तानि द्वादशानि पुरातनै ॥ ९ ॥

पुण्यपुष्प च चूर्णं च कषाय तीर्थवारि च ।
वनौषधिसमायुक्त हारिद्रं चूर्णमेव च ॥ १० ॥

तथैव सर्वगन्ध च मूलगन्धमतः परम् ।
आत्मद्रव्याणि चैतानि पुण्यपुष्पादिकानि वै ॥ ११ ॥

प्लोतवस्त्रोत्तरीये च धातुराभरण तथा ।
पुष्पमाला च गन्ध च सप्तैतानि तथैव च ॥ १२ ॥

स्नपनेषु च सर्वेषु सामान्यानि भवन्ति वै ।
पुष्पद्रव्याणि धान्यानि गन्धद्रव्याणि चाक्षतान् ॥ १३ ॥

तन्तुदर्भान् कुशांश्चापि वस्त्राणि च विशेषतः ।
धूपद्रव्य फल चापि मधु क्षीरं घृत दधि ॥ १४ ॥

उक्तानि स्नपनार्थ तु द्रव्याण्यन्यानि चाहरेत् ।
पक्वबिम्बफलाकारान् खण्डस्फुटितवर्जितान् ॥ १५ ॥

आढकै परिपूर्णाश्च कलशानाहरेच्छुभान् ।
भिन्नान् जीर्णानपक्वाश्च सकाळानपि वर्जयेत् ॥ १६ ॥

कलशानां पिधानार्थ शरावाश्च यथोचितान् ।
द्रव्यसंग्रहणार्थं तु शरावान् प्रस्थपूरणान् ॥ १७ ॥

द्रोणार्धपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटानपि ।
उदधानी च षड्द्रोणसम्पूर्णामपि कारयेत् ॥ १८ ॥

सम्यग् दग्धान् नवान् सर्वान् पूर्वमेव समाहरेत् ।
कलशाश्चाढकै पूर्णा॰ ग्राह्यास्तु मनुजै शुभा॰ ॥ १९ ॥

द्रोणार्धपूर्णा ऋषिभि॰ सग्राह्याः कलशा॰ स्मृताः ।
द्रोणपूर्णास्तु कलशा देवैर्ग्राह्यास्तथैव च ॥ २० ॥

प्रमुखे चोत्तरे सम्यगैशान्ये च विशेषत ।
प्रोक्ष्योपलिप्य तत्स्थानमलङ्कृत्य च तत्र वै ॥ २१ ॥

धूपदीपसमायुक्तो धान्यान्यपि विकल्प्य च ।
सस्थाप्योलूखलं शुद्ध मुसल च मुसन्यसेत् ॥ २२ ॥

सोम चोलूखलेऽभ्यर्च्य मुसले च सुदर्शनम् ।
हरिद्राणा सिनीवालीमर्चयेत यथाविधि ॥ २३ ॥

दासी. सपूजयेन्नारीर्जयादीन्मनसा स्मरन् ।
ताभि· सचूर्णयित्वैव सुवर्ण तत्र निक्षिपेत् ॥ २४ ॥

चूर्णयित्वा पुनश्चूर्णं कलशेन समाहरेत् ।
मृद चूर्ण कषाय च सर्वगन्ध तथैव च ॥ २५ ॥

संशोध्य चूर्णयित्वैव शरावेषु समाहरेत् ।
पूर्वेद्युरेव रात्रौ तु देवेशमभिभूष्य च ॥ २६ ॥

यमाग्न्योर्मध्यमे देशे शयनं संप्रकल्प्य च ।
व्रीहिभिस्तण्डुलैस्तत्र स्थण्डिल सम्प्रकल्प्य च ॥ २७ ॥

ऊर्ध्वे पञ्च शयनानि चर्मजादीनि सस्तरेत् ।
वेदाहमिति तत्रोर्ध्वे वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ॥ २८ ॥

अभ्युक्ष्य शयने तत्र देवेशं स्थापयेत्तत· ।
पूर्वोक्तगुणसम्पन्नैर्यजमानेन पूजितैः ॥ २९ ॥

आचार्याद्यैर्विशुद्धैस्तु पुण्याहमपि वाचयेत् ।
बध्वा प्रतिसरां तत्र शाययेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥ ३० ॥

उत्तराच्छादन कृत्वा चामराद्यैश्च वीजयेत् ।
नृत्यैर्गेयैस्तथा वाद्यैर्जयशब्दैश्च घोषयेत् ॥ ३१ ॥

आलयाभिमुखं तस्मादैशान्ये चोत्तरेऽथवा ।
यथोक्तेन विधानेन कारयेत्स्नपनालयम् ॥ ३२ ॥

मण्टपं वाथ कूटं वा प्रपां वा शुभदर्शनाम् ।
कारयित्वैव तन्मध्ये चौपासनविधानतः ॥ ३३ ॥

शिलयाऽथेष्टकाभिर्वा सुधयाथ मृदैव वा ।
उत्तरे जलमार्गेण युक्तं श्वभ्रं च कारयेत् ॥ ३४ ॥

अधिके बेरपीठे तु परितस्तु चतुर्दिशम् ।
चतुरङ्गुलमुत्सृज्य श्वभ्रवेदिं तथाऽऽचरेत् ॥ ३५ ॥

श्वभ्रं तत्कदलीपत्रैः पद्मस्याथोत्पलस्य च ।
कुमुदस्य हरिद्रस्य पत्रैर्वाऽच्छादयेत्ततः ॥ ३६ ॥

ऊर्ध्वे वितानेनाच्छाद्य स्थूणानां वेष्टनं चरेत् ।
ध्वजैः पताकैर्दीपैश्च धूपैस्तद्दर्भमालया ॥ ३७ ॥

मुक्तादामाङ्कुरैश्चान्यैरलङ्कुर्युर्यथोचितम् ।
परितः श्वभ्रवेद्यास्तु चर्यादेशं व्यपोह्य च ॥ ३८ ॥

श्वभ्रस्य परितश्चैव व्रीहिभिस्तण्डुलैरपि ।
पङ्क्तिं द्वितालविस्तारां चतुरङ्गुलकोच्छ्रयाम् ॥ ३९ ॥

अथवा त्र्यङ्गुलोत्सेधां द्व्यङ्गुलोच्छ्रयसंयुताम् ।
कृत्वा तत्र चतुर्दिक्षु प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥ ४० ॥

द्वितालविस्तृतद्वारं निर्गमाय च कल्पयेत् ।
कलशेऽधिके तथा कुर्युः पङ्क्ती द्वे तिस्र एव वा ॥ ४१ ॥

यावन्तः कलशाः सन्ति तेषां न्यासार्हमेव च ।
तावद्विस्तारसंयुक्तामेकां वा पङ्क्तिमाचरेत् ॥ ४२ ॥

नीलवारुणमध्ये तु पङ्क्तौ पङ्क्तीशपीठिकाम् ।
व्रीहिभिस्तण्डुलैर्वाथ तालविस्तारसयुताम् ॥ ४३ ॥

षडङ्गुलोन्नता कृत्वा कुबेरेशानयोर्बुध ।
मध्ये तु विष्वक्सेनस्य पीठ कुयाच्च पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

तत्पङ्क्तौ तु मृदादीनि सर्वद्रव्याणि विन्यसेत् ।
तथा पङ्क्तिबहुत्वेऽपि कलशेषु बहुष्वपि ॥ ४५ ॥

तत्तत्स्थाने यथोक्ते वा तत्तद्द्रव्याणि विन्यसेत् ।
प्रधाने पञ्चगव्याद्यैर्द्रव्यैर्द्वादशभि क्रमात् ॥ ४६ ॥

सम्पूर्णा. कलशास्सर्वे प्रधानकलशा स्मृताः ।
शुद्धोदकै· सुगन्धैश्च सम्पूर्णा कलशाश्च ये ॥ ४७ ॥

ते तु प्रधानोपस्नानादुपस्नाना इतीरिता. ।
पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यै पूरयित्वा पृथक् पृथक् ॥ ४८ ॥

चतुरश्चतुरश्चैव प्रधानान् कलशान् क्रमात् ।
द्वौ द्वौ वाऽप्यथवैकैकमाहरेत स्वशक्तित ॥ ४९ ॥

उत्तम मध्यम चेति कनिष्ठ त्रिविध स्मृतम् ।
उपस्नानाश्च कलशांश्चतुरश्चतुरोऽथवा ॥ ५० ॥

षट् षट् च सप्त सप्ताथ कलशान् वाहरेत्तथा ।
तन्तुना कलशान् सर्वान् वेष्टयेच्च यवान्तरम् ॥ ५१ ॥

अथाङ्गुल्यन्तरं वापि कलशान् परिवेष्टयेत् ।
प्रधानद्रव्यसम्पूर्णा· प्रधानकलशास्तु ते ॥ ५२ ॥

पञ्चगव्यादिकलशा उपस्नानसमन्विता ।
अष्टावष्टाविति प्रोक्ताः सर्वे चापि पृथक् पृथक् ॥ ५३ ॥

वल्मीके च कुलीरस्य निवासे च मृद तथा ।
हृत्वा मृद शरावेषु चाष्टावष्टासु पूरयेत् ॥ ४ ॥

सर्वालाभे तु नादेयदर्भमूलमृद तु वा ।
ऐशान्यादि मृदोऽष्टौ च सौम्यान्त सन्यसेत्क्रमात् ॥ ५ ॥

मृदादिसर्वद्रव्याणि गायत्री वैष्णवी वदन् ।
तत्तत्स्थाने यथोक्ते च विन्यसेत्तान्यसकरम् ॥ ६ ॥

हिमवान् दुर्जयो विन्ध्यो विदूरो वेदपर्वत ।
महेन्द्रश्च पुरी चन्द्रशतशृङ्गाश्चपर्वता ॥ ७ ॥

याज्ञिकैरेव वृक्षैस्तु कारयेत्पर्वतानिमान् ।
अष्टाङ्गुलोच्छ्रयान् मूले विस्तारस्तु षडङ्गुल ॥ ८ ॥

ऊर्ध्वे च त्र्यङ्गुल चैव चतुरश्रान् क्रमात्कृशान् ।
एवमष्टौ तु वृक्षैस्तु मृदा वा पर्वतान् कृतान् ॥ ९ ॥

ऐन्द्रादि च तदैशान्त पङ्क्ति बाह्ये तु विन्यसेत् ।
शालिव्रीहियवा मुद्गास्तिलमाषाः प्रियङ्गव, ॥ १० ॥

गोधूमाश्चणकास्तिल्वा मसूराश्चातसी तथा ।
कुलुत्थाः सर्षपाश्चैव षष्टिनिष्पाव एव च ॥ ११ ॥

धान्यानि प्रस्थमात्राणि शरावेषु प्रपूर्य च ।
आग्नेयादि च याम्यान्त धान्यान्येतानि विन्यसेत् ॥ १२ ॥

धान्यानामप्यलाभे तु यव प्रतिनिधि हरेत् ।
तस्याप्यलाभे मुद्ग वा गृह्णीयादिति केचन ॥ १३ ॥

अङ्कुरार्पणकाले तु स्नपनार्थाङ्कुरानपि ।
अर्पयित्वा च पूर्वोक्तान् शरावेषु निधाय च ॥ १४ ॥

यमनैर्ऋतयोर्मध्ये विन्यसेदङ्कुरांस्तथा ।
अङ्कुराणामलाभे तु दूर्वाङ्कुरमथाहरेत् ॥ १५ ॥

पुष्पाणि वा समादाय तत्तद्ध्यात्वा ददेत्पुनः ।
श्रीवत्स पूर्णकुम्भ च भेरीमादर्शन तथा ॥ १६ ॥

मत्स्ययुग्म तथा सम्यगङ्कुश शङ्खमेव च ।
आवर्त च तथैताश्च मङ्गलान् विधिना तथा ॥ १७ ॥

याज्ञिकैरेव वृक्षैस्तु सप्ताङ्गुलसमुच्छ्रयान् ।
यथैव तत्तद्रूप तु तथारूपास्तु कारयेत् ॥ १८ ॥

चतुरङ्गुलमुत्सेध तेषा पीठ विधीयते ।
उक्तवृक्षैर्मृदा वाथ कारयेत विधानतः ॥ १९ ॥

पर्वतान् मङ्गलाश्चापि मृण्मयानाहरेद्दृढम् ।
प्राग्द्वारे दक्षिणे भागे श्रीवत्स संन्यसेद्बुधः ॥ २० ॥

आग्नेय्या पूर्णकुम्भ तु दक्षिणे द्वारपश्चिमे ।
भेरी तु नैर्ऋते देशे दर्पण सन्यसेद् बुधः ॥ २१ ॥

उत्तरे पश्चिमद्वारान्मत्स्ययुग्म च सन्यसेत् ।
वायव्ये चाङ्कुश न्यस्य चोत्तरद्वारपूर्वतः ॥ २२ ॥

शङ्ख सन्यस्य चावर्तमैशान्या दिशि विन्यसेत् ।
षोडशाशस्य चैकाश घृत तद्द्विगुण दधि ॥ २३ ॥

त्रिकाश क्षीरमुद्दिष्ट चतुरंशं तु गोमयम् ।
षडंश चेति गोमूत्रं योजयेत्पञ्चगव्यके ॥ २४ ॥

ऐशान्या पञ्चगव्यैश्च सम्पूर्णान् कलशान् न्यसेत् ।
सद्यः पक्व घृत श्रेष्ट मासादूर्ध्वं तु वर्जयेत् ॥ २५ ॥

घृतसम्पूर्णकलशान् न्यसेदैन्द्रस्य चोत्तरे ।
मधु शुद्ध फलोद्भूत पुष्पज वा समाहरेत् ॥ २६ ॥

मधूक्ते तत्र तोय वा नारिकेलजल तु वा ।
नारिकेलजलैश्चेत्तु स्नापयेत्सद्य एव तत् ॥ २७ ॥

मधुसम्पूर्णकलशानैन्द्राग्न्योर्मध्यमे न्यसेत् ।
ग्राहयेन्मृण्मये पात्रे नारिकेलाम्बु विन्यसेत् ॥ २८ ॥

दधि ग्राह्यमशुक्त चेद् व्यहाभ्यन्तरग शुभम् ।
दधिसम्पूर्णकलशानाग्नेय्या स्थापयेद् बुध ॥ २९ ॥

सद्यो दुग्ध पय श्रेष्ठ यामातीत परित्यजेत् ।
कलशान् क्षीरसम्पूर्णान् यमाग्न्योर्मध्यमे न्यसेत् ॥ ३० ॥

सर्वगन्धयुत तोय गन्धोदकमिति स्मृतम् ।
यमनैर्ऋतयोर्मध्ये न्यसेद्गन्धोदक पुन ॥ ३१ ॥

अक्षतैर्मिश्रित तोयमक्षतोदकमुच्यते ।
यवसर्षपसव्रीहिमाषैस्तण्डुलमक्षतम् ॥ ३२ ॥

अक्षतानि च तद्द्रव्यं जलाष्टांश विनिक्षिपेत् ।
अक्षतोदकसम्पूर्णान्नैर्ऋत्या कलशान् न्यसेत् ॥ ३३ ॥

कदल्या नारिकेलस्य चूतस्य पनसस्य च ।
फलैश्च कामरस्यापि नारङ्गस्य तथैव च ॥ ३४ ॥

कुरुन्दोत्तमकुञ्ज्यादिफलै· शुद्धैः शुभैरपि ।
फलै· सुमिश्रित तोय फलोदकमिति स्मृतम् ॥ ३५ ॥

नीलवारुणयोर्मध्ये सन्यसेत्तु फलोदकम् ।
कुशाग्रैर्मिश्रित तोय कुशोदकमितीरितम् ॥ ३६ ॥

वरुणोदानयोर्मध्ये कुशोदकलशान् न्यसेत् ।
पद्मराग च वज्र च वैडूर्य मौक्तिकं तथा ॥ ३७ ॥

प्रवाल च विदु पञ्च पञ्चरत्नानि वै वुधा. ।
पुष्यराग मरतक गोमेध चेन्द्रनीलकम् ॥ ३८ ॥

पूर्वैरेतैश्च युक्तानि नव रत्नानि वै विदु॰ ।
नवरत्नयुत तोय रत्नोदकमिति स्मृतम् ॥ ३९ ॥

यथालाभयुत वाथ सुवर्णेनाथवा युतम् ।
रत्नोदकैश्च सपूर्णान् वायव्ये कलशान् न्यसेत् ॥ ४० ॥

अतोदेवादि षण्मन्त्रान् जपेत्तत्कलशोदकम् ।
दर्भैश्च सस्पृशन्नेव तज्जप्योदकमुच्यते ॥ ४१ ॥

(तान्) सोमोदानयोर्मध्ये जप्योदकलशान् न्यसेत् ।
सर्वौषधिसमायुक्त सर्वौषध्युदक भवेत् ॥ ४२ ॥

यथालाभौषधीयुक्त तण्डुलैरथ सयुतम् ।
ईशानसोमयोर्मध्ये सर्वौषध्युदक न्यसेत् ॥ ४३ ॥

उपस्नानाश्च कलशान् तेषां वामान्तरे न्यसेत् ।
सर्वेषु कलशेष्वेव कुशं कूर्च तु वा क्षिपेत् ॥ ४४ ॥

पिधानैश्च शरावैस्तान् सर्वानेव पिधाय च ।
ऋत सत्येति मन्त्रेण कलशानभिमन्त्रयेत् ॥ ४५ ॥

बिल्वं च करवीरं च पद्म कुमुदमेव च ।
नन्द्यावर्तं चैकपद्मं तुलसी विष्णुपर्णिका ॥ ४६ ॥

अष्टौ च पुण्यपुष्पाणि चत्वार्याद्यानि चाथवा ।
एतान्यपि शरावेषु सम्यगेव प्रगृह्य च ॥ ४७ ॥

यमनैर्ऋतयोर्मध्ये पुण्यपुष्पाणि विन्यसेत् ।
श्रीवेष्टकमुशीरं च मसूरं चैकमुद्गकम् ॥ ४८ ॥

दमनक तथा मुद्ग चणकाश्च तथैव च ।
चूर्णयित्वा तु सर्वान्वै शरावेषु प्रपूरयेत् ॥ ४९ ॥

नीलवारुणयोर्मध्ये तांश्च चूर्णान् सुविन्यसेत् ।
हारिद्रचूर्णै संपूर्णान् कलशानपि तत्र वै ॥ ५० ॥

तदुपस्नानकलशै सयुक्ताश्च सुविन्यसेत् ।
अश्वत्थस्य मधूकस्य खदिरस्य वटस्य च ॥ ५१ ॥

वञ्जुलासनयोश्चापि तथैवोदुम्बरस्य च ।
त्वच आहृत्य शुष्काश्च कृत्वा सचूर्णयेत्तत. ॥ ५२ ॥

तच्चूर्णानां कषायाणि शरावेषु प्रगृह्य च ।
वरुणोदानयोर्मध्ये तत्कषायाणि विन्यसेत् ॥ ५३ ॥

नद्यां तटाके कूपे च पल्वले तीर्थमाहरेत् ।
तीर्थोदकैश्च चतुर कलशानपि पूरयेत् ॥ ५४ ॥

तत्रैव तीर्थकलशान् काषायैस्सह विन्यसेत् ।
सिही च नकुली व्याघ्रानन्ता चादित्यचम्पया ॥ ५५ ॥

पाठा च सहदेवी च दूर्वेत्यौषधय. स्मृता॰ ।
एता वनौषधीश्चापि शरावेषु निधाय च ॥ ५६ ॥

उदानसोमयोर्मध्ये विन्यसेच्च वनौषधीः ।
स्थौणेयक हरेणु च पत्रव्याघ्रनखागरु ॥ ५७ ॥

चण्णां तु ध्यामक चोचमेरूवाल च चोरकम्(?) ।
मासीमपि त्वच चैल स्थिरा नारदसादनम् ॥ ५८ ॥

जातीफल तथा चैव सर्वगन्धार्थमाहरेत् ।
एतांश्च चूर्णयित्वैव शरावेषु प्रपूर्य च ॥ ५९ ॥
कुबेरैशानयोर्मध्ये सर्वगन्धं च विन्यसेत् ।
नन्द्यावर्तमपामार्ग पालाश च तथैव च ॥ ६० ॥
करवीरस्य पत्रं च दौर्वाण्यपि समाहरेत् ।
एतानि मूलगन्धानि शरावेषु प्रगृह्य च ॥ ६१ ॥
शान्तस्य पश्चिमे भागे स्पर्शनार्थानि विन्यसेत् ।
श्वेतं शुद्ध नव सूक्ष्म प्लोतवस्त्र च धीयते ॥ ६२ ॥
मूलगन्धस्य पार्श्वे तु प्लोतवस्त्र तु विन्यसेत् ।
जातिहिङ्गुलक शुद्धमञ्जनं च मनश्शिला ॥ ६३ ॥
गोरोचना च धातूस्तान् शरावेपु प्रगृह्य च ।
शान्तस्य पूर्वभागे च तस्य पङ्क्त्या सुविन्यसेत् ॥ ६४ ॥
स्थाने यथोक्तद्रव्याणि मन्त्रेणोक्तेन वै पृथक् ।
मृदादीन न्यसेदेव सावित्र्या वाथवा पुनः ॥ ६५ ॥
षट्त्रिशदङ्गुलैः कूर्चैः श्वभ्रे वापि चतुर्दिशम् ।
प्रागग्रमुत्तराग्र च प्रागाद्य चोत्तरान्तकम् ॥ ६६ ॥
अथोवेद्या परिस्तीर्य चोर्ध्ववेद्या ततः परम् ।
प्रागाद्य च तथैशान्त जयादीरपि चार्चयेत् ॥ ६७ ॥
जया च विजया विन्दा पुष्टिका नन्दकामपि ।
कुमुद्वतीमुत्पलिका विशोका चापि पूजयेत् ॥ ६८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे स्नपनद्रव्यविन्यासविधिर्नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः

फलका श्वभ्रमध्ये च विन्यसेदचला शुभाम् ।
आचार्य· शिष्यसयुक्तो देवेश सम्प्रणम्य च ॥ १ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन देवमुद्धृत्य मन्त्रत. ।
धूपैर्दीपै· समायुक्तै पटहादिनिनादितै ॥ २ ॥

ध्वजैश्छत्रैश्च पिञ्छैश्च चामरैश्च समायुतम् ।
जयशब्दैस्समायुक्त नृत्तगेयसमन्वितम् ॥ ३ ॥

शकुनसूक्त जपन्नेव देवदेव समानयेत् ।
ग्राम देवालय वाथ प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥ ४ ॥

स्थापयेच्छ्वभ्रमध्ये च देव सम्प्रणमेत्पुनः ।
सुवर्भुवर्भूरित्युक्त्वा मूर्ध्नि नाभौ च पादयो· ॥ ५ ॥

स्पृष्ट्वावाह्य च देवेशमर्चयेदष्टविग्रहै· ।
दक्षिणस्या दिशि द्वारे विमाने सति तत्र च ॥ ६ ॥

प्राङ्मुख स्थापयेद्देव तत्तद्दिङ्मुखमेव वा ।
मृदादिद्रव्यदेवांश्च क्रमेणैवार्चयेत्तत. ॥ ७ ॥

मृद्देवता तु भूदेवी पर्वतेशस्तु पावक ।
वायुर्वै धान्यदेवोऽभूद्गरुडोऽङ्कुरदेवता ॥ ८ ॥

मङ्गलाधिपति· शक्रः पञ्चगव्याधिप शिवः ।
तस्यैव विश्वेदेवाः स्युरुपस्नानाधिदेवताः ॥ ९ ॥

सामवेदो घृतेशः स्यादुपस्नानस्य वत्सर ।
ऋग्वेदो मधुदेव स्यादुपस्नानाधिदेवताः ॥ १० ॥

प्राणाद्यास्तु यजुर्वेदो दधीश इति कथ्यते ।
उपस्नानाधिपा रुद्रा क्षीरं चाथर्वदैवतम् ॥ ११ ॥

अश्विनौ तदुपस्नानदेवौ गन्धोदकाधिपाः ।
ऋतवस्तदुपस्नाने मरुतो देवता स्मृताः ॥ १२ ॥

अक्षतोदकदेवश्च काश्यपोऽथ बृहस्पति. ।
तदुपस्नानदेव स्यात् तथा सोमः फलोदके ॥ १३ ॥

अनन्तस्तदुपस्नाने कुशोदे मुनय स्मृताः ।
तक्षकस्तदुपस्नाने विष्णू रत्नोदकाधिपः ॥ १४ ॥

उपस्नाने च गन्धर्वा मन्त्रा जप्योदकेऽधिपा ।
विद्याधराश्चोपस्नाने सर्वौषध्युदकेश्वरा. ॥ १५ ॥

आदित्यस्तदुपस्नाने देवताश्चाप्सरोगणा ।
पुण्यपुष्पाधिपो धाता शक्रश्चूर्णस्य देवता ॥ १६ ॥

वरुण. कषायदेवः स्याद्गुहस्तीर्थोदकाधिपः ।
रुद्रो वनौषधीशः स्याच्छिनीवाल्यधिदैवतम् ॥ १७ ॥

हारिद्रचूर्णमित्युक्त तदुपस्नानदेवता ।
राका स्यात्सर्वगन्धस्य देवश्चन्द्र. प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥

मूलगन्धाधिपो ब्रह्मा धौतवस्त्राधिपस्तथा ।
त्वष्टा दुर्गा तु धातूनां देवतेति प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥

तत्तद्द्रव्याधिदेवाश्च पार्श्वे तद्द्रव्यधारकान् ।
आवाह्य विग्रहैर्देवानर्घ्याद्याचमनान्तकै. ॥ २० ॥

अर्चयेत विधानेन पश्चान्निश्छिद्रमेव च ।
सर्वद्रव्याणि चैतानि वस्त्रैराच्छादयेद् बुध ॥ २१ ॥

प्रोक्षणार्थं जलेनैव करकौ द्वौ प्रपूर्य च ।
श्वभ्रस्य दक्षिणे चैक वामे चैक च सन्यसेत् ॥ २२ ॥

अर्चनार्थांश्च सम्भारान् सर्वान् सभृत्य पूर्ववत् ।
आचार्यो भक्तियुक्तस्तु पादौ प्रक्षाल्य चाचमेत् ॥ २३ ॥

दधिक्राविण्ण इत्युक्त्वा दधिप्राशनमाचरेत् ।
आचम्य प्रयत शुद्धो देवदेव प्रणम्य च ॥ २४ ॥

सोष्णीष सोत्तरीयश्च भूषणैरपि भूषित ।
स्नपने प्रमुखे सम्यग् द्विकाङ्गुष्ठद्विजानुना ॥ २५ ॥

समासीनश्च देवेशमर्चयेदष्टविग्रहै. ।
अधिके देवरूपे तु स्थित्वा देव समर्चयेत् ॥ २६ ॥

द्रव्यैर्मृदादिभिर्देव मन्त्रेण स्नापयेत् क्रमात् ।
उत्तराभिमुख· स्थित्वा चासीनो वा तथैव च ॥ २७ ॥

अर्चयेत्स्नापयेच्चेति केचिदाहुर्मनीषिण. ।
प्रदक्षिणक्रमाच्छिष्यो द्रव्याण्यादाय वै तत ॥ २८ ॥

स्थित्वा दक्षिणपार्श्वे च गुरुहस्ते ददेत्पुन· ।
प्रणवेनैव कूर्चेन करकाद्भिश्च तत्र वै ॥ २९ ॥

प्रोक्षयित्वैव हस्ताभ्यामादाय गुरुरत्वर· ।
एकाक्षरं जपन्नेव मृद्भि सस्नापयेद्विभुम् ॥ ३० ॥

शिष्यस्तत्पात्रमादाय तत्स्थाने सन्यसेत्तथा ।
तत्काले वाद्यघोषं च नृत्त गेयं च कारयेत् ॥ ३१ ॥

द्रव्य प्रति तथा देवमर्चयेदन्तरेऽन्तरे ।
विश्वे निमग्न इत्युक्त्वा सर्वतश्च प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥

कारयित्वा तथा तैस्तु प्रणाम चापि कारयेत् ।
प्राणप्रसूतिरित्युक्त्वा धान्यैस्तै· स्नापयेद् बुध· ॥ ३३ ॥

वितत्य बाणमित्युक्त्वा चाङ्कुरैरर्चयेद् बुध· ।
त्व वज्रभृद्भूतेत्युक्त्वा मङ्गलैरष्टभिस्तथा ॥ ३४ ॥

प्रदक्षिण प्रणामं च कारयेत्तदनुक्रमात् ।
वसो· पवित्रमित्युक्त्वा स्नापयेत् पञ्चगव्यकै· ॥ ३५ ॥

वारीश्चतस्र इत्युक्त्वा सर्वेषामन्तरेऽन्तरे ।
उपस्नानैश्च कलशैर्देवेश स्नापयेत्पृथक् ॥ ३६ ॥

अग्न आयाहि वीतेति घृतेन स्नापयेद्विभुम् ।
अग्निमीळेति मन्त्रेण मधुना स्नापयेत्पुन ॥ ३७ ॥

इषेत्वोर्जेत्वेत्युक्त्वा च दध्ना तु स्नापयेत्पुनः ।
शनो देवीति मन्त्रेण क्षीरोदै· स्नापयेत्क्रमात् ॥ ३८ ॥

अभित्वा शूर इत्युक्त्वा गन्धोदै· स्नापयेद्धरिम् ।
इमा ओषधयेत्युक्त्वा स्नापयेदक्षतोदकै ॥ ३९ ॥

जप दत्त्वेति मन्त्रेण स्नापयेच्च फलोदकैः ।
चत्वारि वाक्परीत्युक्त्वा स्नापयेच्च कुशोदकै· ॥ ४० ॥

नारायणाय विद्मेति रत्नोदै· स्नापयेत्तत· ।
पूतस्तस्येति मन्त्रेण जप्योदै· स्नापयेद्गुरु· ॥ ४१ ॥

चत्वारि श्रृङ्गामन्त्रेण सर्वौषध्युदकैरपि ।
प्रधानैर्द्वादशद्रव्यैर्देवेश स्नापयेत्क्रमात ॥ ४२ ॥

धाता विधातेत्युच्चार्य पुण्यपुष्पैरथार्चयेत् ।
ऋचो यजूषीत्युक्त्वैव तच्चूर्णै स्नापयेत्पुन' ॥ ४३ ॥

उद्वर्तयेत्कषायेण स एष देव इत्यपि ।
स सर्ववेत्तामन्त्रेण स्नापयेत्तीर्थवारिभिः ॥ ४४ ॥

सामैश्चिताङ्गमित्युक्त्वा चौषधीभि' प्रमार्जयेत् ।
हरिद्राचूर्णमादाय सिनीवालीति मन्त्रत' ॥ ४५ ॥

त्वं स्त्री पुमांस्त्व चेति तच्चूर्णै. स्नापयेद् बुध. ।
वैष्णवैः सर्वगन्ध च देवेश स्नापयेत्पुन ॥ ४६ ॥

त्व भूर्भुवस्त्वमित्युक्त्वा मूलगन्धैश्च मार्जयेत् ।
इषे त्वोर्जे त्वादि जपन् आप उन्दन्त्वितीर्यच ॥ ४७ ॥

पुनरुष्णोदकैरेव शोधयेच्च घृतादिकम् ।
विसृज्य प्रतिसराबन्ध शुद्धद्रव्येण शोधयेत् ॥ ४८ ॥

शुद्धोदकैः सुगन्धैश्च स्नापयेत यथोचितम् ।
श्वभ्रस्य दक्षिणे पार्श्वे पीठ सस्थापयेच्छुभम् ॥ ४९ ॥

श्वभ्रादुत्थाप्य देवेश स्थापयेदप्रमादतः ।
मित्र' सुपर्ण इत्युक्त्वा क्षौतेन विमृजेत्पुनः ॥ ५० ॥

य एव नित्यमित्युक्त्वा वस्त्रैराभरणैरपि ।
पुष्पमालादिभिर्गन्धैर्धातुभिश्च तथैव च ॥ ५१ ॥

अलङ्कृत्य विशेषेण पाद्याद्यैरष्टविग्रहै. ।
अर्चयेद्देवदेवं त पूर्वोक्तेन क्रमेण च ॥ ५२ ॥

विष्णुसूक्त जपन्नेव प्रणामान् पञ्च चाचरेत् ।
यजमानस्तदाचार्यदक्षिणा च ददेत्पुनः ॥ ५३ ॥

शिष्येभ्यो दक्षिणां दत्त्वा देवेश प्रणमेद् बुधः ।
सर्ववाद्यसमायुक्त सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ ५४ ॥

जपन् शकुनसूक्त तु देवमादाय वै तदा ।
आस्थानमण्टपे देव सस्थाप्यैवार्चयेत्तथा ॥ ५५ ॥

प्रभूतं तु हविः सम्यङ् महाहविरथापि वा ।
बहुभिश्चोपदंशैश्च घृतेन दधिना फलैः ॥ ५६ ॥

युक्त भक्त्या निवेद्यैव पानीयाचमने ददेत् ।
मुखवास च दत्त्वैव देवमानीय वै ततः ॥ ५७ ॥

अर्चापीठे प्रतिष्ठाप्य देवदेव समर्चयेत् ।
अथवा ह्यर्चनापीठे प्रतिष्ठाप्य समर्च्य च ॥ ५८ ॥

हविर्निवेदनं कृत्वा मुखवास ददेत्पुनः ।
कौतुक स्नापयेच्चेत्तु गर्भागारं प्रविश्य च ॥ ५९ ॥

तत्रैवाभ्यर्च्य देवेश हविस्सम्यङ् निवेदयेत् ।
भक्त्यैव देवदेवस्य स्नापनं कारयेत्तु यः ॥ ६० ॥

सर्वपापैर्विनिर्मुक्त. पुत्रपौत्रादिवर्धनम् ।
धनधान्यविवृद्धि च कामांश्चान्यानवाप्नुयात् ॥ ६१ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शताष्टकलशविधिर्नामैक-
पञ्चाशोऽध्यायः ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि नवधा स्नापनक्रमम् ।
मृत्सर्वतश्च धान्य चाप्यङ्कुरो मङ्गल तथा ॥ १ ॥

प्रधानद्रव्यपूर्वत्वात्प्राग्द्रव्याणीति वै विदु ।
पञ्चगव्य घृत चापि मधु तस्मात्परं दधि ॥ २ ॥

क्षीरं गन्धोदक पश्चादक्षतोद फलोदकम् ।
कुशोदक च रत्नोद जप्योदं च तथैव च ॥ ३ ॥

सर्वौषध्युदक चेति पञ्चगव्यानि तानि तु ।
स्नपनस्य प्रधानत्वात्प्रधानानीति चक्षते ॥ ४ ॥

पुण्यपुष्प च चूर्ण च कषाय तीर्थवारि च ।
वनौषधिस्तथा चैव हारिद्र चूर्णमेव च ॥ ५ ॥

सर्वगन्धस्य चूर्णं च मूलगन्ध तथैव च ।
प्रधानस्यानुदेयत्वादनुद्रव्याणि वै तथा ॥ ६ ॥

प्लोतवस्त्रोत्तरीयाणि धातुराभरणानि च ।
पुष्पमाला च गन्ध च नवभेदेषु चैव हि ॥ ७ ॥

स्नपनेषु च सर्वत्र सामान्यानि भवन्ति वै ।
पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यै. सर्वौषध्युदकान्तकै ॥ ८ ॥

प्रधानैरेव सपूर्णान् कलशान् द्वादशैव च ।
वारिपूर्णानुपस्नानान् कलशान् द्वादश क्रमात् ॥ ९ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव कलशानाहरेच्छुभान् ।
पूर्ववत्परितः पङ्क्ति व्रीहिभि. कारयेद् बुधः ॥ १० ॥

ऐशान्यादि तथा पङ्क्तौ पञ्चगव्यादिक न्यसेत् ।
स्थाने यथोक्ते सन्न्यस्य द्रव्यदेवांस्तथार्चयेत् ॥ ११ ॥

वस्त्रेण कलशान् सर्वान्निश्छिद्र परिवेष्टयेत् ।
श्वभ्रे देव तथाऽभ्यर्च्य मन्त्रैरुक्तैरनुक्रमात् ॥ १२ ॥

चतुर्विंशतिभिश्चैव कलशै स्नापयेद्विभुम् ।
अधमाधममित्युक्तं स्नपन प्रति नत्त्वतः ॥ १३ ॥

श्वभ्रस्य परितः पङ्क्ति व्रीहिभिः कारयेत्तथा ।
प्राग्द्रव्यैरपि पूर्वोक्तैरनुद्रव्यैर्विनापि च ॥ १४ ॥

पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यै· प्रधानैः पूर्वचोदितै· ।
सपूर्णास्तान् प्रधानांश्च कलशान् द्वादशैव च ॥ १५ ॥

वारिपूर्णानुपस्नानान् षट्त्रिंशत्कलशानपि ।
आहृत्य च तथा सम्यक् पञ्चगव्यादिकास्तथा ॥ १६ ॥

ऐशान्यादि च सर्वाश्च पूर्वोक्तेन क्रमेण च ।
तत्तत्स्थाने तु कलशान् सोपस्नानान् न्यसेत्तथा ॥ १७ ॥

तत्तद्देवं समभ्यर्च्य वस्त्रेण परिवेष्ट्य च ।
विग्रहैरष्टभिश्चैव श्वभ्रे देव समर्चयेत् ॥ १८ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव मन्त्रैरुक्तैरनुक्रमात् ।
चत्वारिंशद्भिरष्टाभिः कलशैः स्नापयेद्धरिम् ॥ १९ ॥

एतैस्तु स्नपनं प्रोक्तमधमान्मध्यम तथा ।
पूर्ववत्परित. पङ्क्ति व्रीहिभि· परिकल्प्य च ॥ २० ॥

अनुद्रव्याणि सर्वाणि प्राग्द्रव्याणि च सर्वश· ।
आहृत्य च विधानेन शरावेषु प्रपूरयेत् ॥ २१ ॥

तीर्थोदकानि चत्वारि हरिद्राचूर्णमेव च ।
शङ्खेषु वा शरावेषु पूरयेत विशेषत. ॥ २२

अन्यानि सर्वद्रव्याणि तथैव परिपूरयेत् ।
पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यैः. पूर्णान् द्वादशभिस्तथा ॥ २३

कलशान् द्वादशाहृत्य सर्वौषध्युदकान् ।
वारिपूर्णानुपस्नानान् षट्त्रिंशत्कलशानपि ॥ २४ ॥

आहरेत विधानेन द्रव्याण्यन्यैश्च सयुतान् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन तत्तत्स्थाने तथैव च ॥ २५ ॥

प्राग्द्रव्याण्यमृतादीनि प्रधानानि च सर्वश. ।
अनुद्रव्याणि सर्वाणि विन्यसेच्च यथोचितम् ॥ २६ ॥

ऐशान्यादिक्रमादीनामधिदेव समर्चयेत् ।
वस्त्रैः सर्वाणि चैतानि निश्छिद्र परिभूप्य च ॥ २७ ॥

श्वभ्रपूजां च कृत्वैव श्वभ्रस्थ देवमर्चयेत् ।
द्रव्यैर्मृदादिभिस्सम्यगुक्तमन्त्रैरनुक्रमात् ॥ २८ ॥

भक्त्या च परया युक्तो देवेश स्नापयेत्तथा ।
एतत्तु स्नपन पुण्यमधमादुत्तम स्मृतम् ॥ २९ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन प्राग्द्रव्यैश्च समायुतै ।
अनुद्रव्यैश्च सयुक्तैः शताष्टकलशैस्तथा ॥ ३० ॥

द्रव्यैर्मृदादिभि सर्वैर्मन्त्रैरेव यथोदितै· ।
स्नापयेद्देवदेव त श्रद्धाभक्तिसमन्वित· ॥ ३१ ॥

तत्वेम स्नपन त्वेतन्मध्यमाधममुच्यते ।
प्राग्दव्यैर्द्विगुणैस्सर्वैरनुद्रव्यैस्तथैव च ॥ ३२ ॥

शताष्टकाच्च द्विगुणै· कलशैश्च विधानत· ।
तथा षोडशभिर्युक्तैर्द्विशतैः कलशैरपि ॥ ३३ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन स्नापयेद्भक्तितो हरिम् ।
मध्यमान्मध्यमं प्रोक्त स्नपन द्विजसत्तमाः ॥ ३४ ॥

प्राग्द्रव्यैरनुद्रव्यैश्च तथा चैव चतुर्गुणैः ।
शताष्टभिर्विशेषेण कलशैश्च चतुर्गुणैः ॥ ३५ ॥

द्वात्रिंशत्कलशैर्युक्तैश्चतुर्भिश्च शतैरपि ।
पूर्वोक्तविधिना सर्वैः सम्पूर्णं स्नापयेद्विभुम् ॥ ३६ ॥

एतत्तु स्नपनं प्रोक्तं मध्यमादुत्तमं बुधाः ।
तथैव षड्गुणैर्युक्तैः प्राग्द्रव्यैश्च तथैव च ॥ ३७ ॥

षड्गुणैरप्यनुद्रव्यैः कलशैरपि षड्गुणैः ।
चत्वारिंशद्भिरष्टाभिः सहितैः षट्छतैरपि ॥ ३८ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन स्नपनं चोत्तमाधमम् ।
प्राग्द्रव्यैरनुद्रव्यैस्तु तथैवाष्टगुणैरपि ॥ ३९ ॥

तथैवाष्टशतैस्तद्वच्चतुषष्टिसमायुतैः ।
कलशैः स्नपनं चैतदुत्तमान्मध्यमं स्मृतम् ॥ ४० ॥

शताष्टकैः दैशगुणैः प्राग्द्रव्यैरपि सर्वशः ।
दशगुणैरनुद्रव्यैः कलशैश्च तथैव च ॥ ४१ ॥

दशगुणैः प्रधानैश्च सोपस्नानसमन्वितैः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वैर्दशगुणैरपि ॥ ४२ ॥

अशीतिभिः सहस्रैस्तु कलशैश्च प्रयत्नतः ।
स्नापयेद्देवदेवं तं भक्त्या च परया मुदा ॥ ४३ ॥

उत्तमोत्तममेतत्तु स्नपनं परमं विदुः ।
स्नपनं कारयेद्यस्तु देवदेवस्य भक्तितः ॥ ४४ ॥

काम्यं सर्वं च लब्ध्वैव विष्णुलोकं स गच्छति ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नवविधस्नपनं नाम
द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः

अथोत्सवार्थं चक्रस्य लक्षणं सम्प्रवक्ष्यते ।
सुवर्णेनाथ रूप्येण ताम्रेणैवायसाथवा ॥ १ ॥

गजदन्तेन वृक्षेण कुर्याच्चक्र स्वशक्तित ।
महाबेरस्य हस्तेन चतुर्विंशतिकाङ्गुलम् ॥ २ ॥

आयत विस्तृत चैव सम तस्येति सस्मृतम् ।
प्रमाणमेतद्वृत्त स्याद्दारूणा च षडङ्गुलम् ॥ ३ ॥

वृत्त पट्टस्य विस्तारं त्रिकाङ्गुलमिति स्मृतम् ।
तन्मध्ये चारकूट स्यात्तस्यायाम त्रिकाङ्गुलम् ॥ ४ ॥

कूटमध्ये च सिहस्य कुर्याद्वामकराननम् ।
शताष्टारयुत श्रेष्ट पञ्चाशद्भिररैर्युतम् ॥ ५ ॥

मध्यम तु चतुर्विंशत्यैरैर्युक्त कनिष्ठिकम् ।
मध्य तत्पृष्ठपार्श्वस्य कार्यं सफुल्लपद्मवत् ॥ ६ ॥

पार्श्वयोरुभयोर्मूर्ध्नीत्यग्रानलशिखायुतम् ।
अधस्तात्फलकायुक्त तद्वन्ध चतुरङ्गुलम् ॥ ७ ॥

पार्श्वयो· फलकास्थाभ्या सिहाभ्या च समुद्धृतम् ।
अधस्तात्फलकायास्तु कुम्भाभ वा तदित्प्रभम् ॥ ८ ॥

अष्टाङ्गुलप्रमाणेन कृत्वा तत्रैव योजयेत् ।
खादिरेण तु दण्डेन दण्डाधोऽग्रे च मध्यमे ॥ ९ ॥

पट्टैर्बध्वा च तत्पट्टविस्तारं च त्रिकाङ्गुलम् ।
दण्डायामं च चक्रस्य त्रिगुणं परिपठ्यते ॥ १० ॥

पादं पीठ च दण्डाधो बन्ध भागोन्नत तथा ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि चक्रस्य स्थापनाक्रमम् ॥ ११ ॥

प्रमुखं मण्टपे वाथ लब्धभागोन्नत तथा ।
चक्रायामाधिकायामा शय्यावेदिं च कारयेत् ॥ १२ ॥

प्राक्पश्चिमायता वेदिमर्धविस्तारसयुताम् ।
औपासनोक्तविधिना कुण्ड कुर्याच्च दक्षिणे ॥ १३ ॥

प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं चतुर्थेऽहनि पूर्ववत् ।
अधिवास च कृत्वैव प्रतिष्ठादिवसात्पुरा ॥ १४ ॥

वास्तुहोमं च कृत्वैव कुम्भपूजां समाचरेत् ।
औपासनक्रमेणाग्नावाघारं जुहुयात्पुन· ॥ १५ ॥

कुम्भे चक्र विधानेन ध्यायेत्सम्यक्समाहित· ।
सस्नाप्य कलशैश्चक्र बध्वा प्रतिसरा तत· ॥ १६ ॥

शयने शाययित्वा वै हौत्र तत्र प्रशसयेत् ।
चक्र मूर्तिभिरावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ १७ ॥

अग्नौ चक्रस्य मन्त्राभ्या शतमष्टोत्तरं यजेत् ।
स्थानमुक्त च चक्रस्य यमाग्न्योर्मध्यम पुरा ॥ १८ ॥

प्रात· स्नात्वा विशुद्धात्मा शुभे राशावनिन्दिते ।
चक्रं कुम्भं समानीय चक्रस्य स्थानमत्वर. ॥ १९ ॥

तत्र रत्न सुवर्ण वा तत्तन्मन्त्रेण विन्यसेत् ।
बीजाक्षरं च विन्यस्य चक्रमन्त्रौ जपस्तथा ॥ २० ॥

ध्यायन् कुम्भगतां शक्तिं कूर्चेनादाय तज्जलम् ।
चक्रमूर्धनि सम्राव्य मन्त्रेणावाहयेत्क्रमात् ॥ २१ ॥

आवाह्यैव विधानेन पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
आसनाद्युपचारैश्च क्रमेणैवार्चयेत्पुनः ॥ २२ ॥

हवींषि च यथाशक्त्या तच्चक्राय निवेदयेत् ।
गुरवेऽध्वर्यवे चैव दक्षिणां च ददेत्तदा ॥ २३ ॥

एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य शत्रुक्षयो भवेत् ।
अन्यस्मादपि सर्वस्माद्भयं तस्य विनश्यति ॥ २४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे चक्रप्रतिष्ठाविधिर्नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अतः परं तु वक्ष्येऽहमुत्सवारम्भमुत्तमम् ।
देवदेवस्य विष्णोर्हि सर्वलोकशुभप्रदम् ॥ १ ॥

उत्सवं सर्वलोकानां शान्तिपुष्टिकरं विदुः ।
स वो यज्ञस्समाख्यातस्सर्वयज्ञविशेषतः ॥ २ ॥

उत्कृष्टोऽयं यतस्तस्मादुत्सवस्त्विति कीर्त्यते ।
कालोत्सवः श्रद्धोत्सवस्तथा नैमित्तिकोत्सवः ॥ ३ ॥

इत्येवं त्रिविधं प्राहुरुत्सवं शार्ङ्गधन्वनः ।
मासे तु यस्मिन् कस्मिंश्चिदब्दमब्दं प्रति प्रति ॥ ४ ॥

तत्कालसमयेनैव कृतः कालोत्सवो भवेत् ।
कालोत्सवस्समारब्धो हीनश्चेद्दोषकृद्भवेत् ॥ ५ ॥

श्रद्धाभक्ती यदि स्यातां तदैवारभ्य भक्तितः ।
श्रद्धया क्रियते यस्तु स वै श्रद्धोत्सवो भवेत् ॥ ६ ॥

भयप्रदनिमित्तेषु तथानावृष्टिकादिषु ।
क्रियते तत्प्रशान्त्यर्थं स निमित्तोत्सवस्स्मृतः ॥ ७ ॥

समूर्तार्चनयज्ञोऽयमुत्सवो वैष्णवस्त्विति ।
राजा ग्रामस्य शक्तोऽन्यो यथाशक्ति यथाविधि ॥ ८ ॥

उत्तमं मध्यमं वापि सर्वयत्नेन कारयेत् ।
अन्येषामप्यशक्तानामधमं तु विधीयते ॥ ९ ॥

पक्षत्रयोदशाहं च दिनमेकादश तथा ।
नवाहं चाथ सप्ताहं पञ्चाहमथवा तथा ॥ १० ॥

त्रिदिनं द्विदिनं तद्वदेकाहमथवा तथा ।
एवं तु नवधा प्रोक्तमुत्सवाहं विधानतः ॥ ११ ॥

नैकाहद्विदिने वापि ध्वजारोहणमिष्यते ।
अयने विषुवे चापि मासर्क्षे विष्णुपञ्चके ॥ १२ ॥

तत्रापि श्रवणे यत्नाद्द्वादश्यां मार्गशीर्षके ।
राज्ञश्चैवाथ जन्मर्क्षे प्रतिष्ठादिवसे तथा ॥ १३ ॥

ग्रामस्य जन्मनक्षत्रे स्वजन्मर्क्षे च भक्तिमान् ।
एतेष्विष्टे दिने तीर्थं यथा स्यात्तु तदारभेत् ॥ १४ ॥

उत्सवान्तस्तु दिवसस्तत्तु तीर्थदिनं विदुः ।
उत्सवस्य दिनं यावत्तावद्द्विद्विगुणीकृते ॥ १५ ॥

तदादौ दिवसे सम्यग् ध्वजारोहणमाचरेत् ।
ध्वजस्य लक्षणं वक्ष्ये पट श्वेत समाहरेत् ॥ १६ ॥

पादायाम पट कुर्याच्चतुर्हस्तमथापि वा ।
तदर्धं चैव विस्तारं चतुस्तालमथापि वा ॥ १७ ॥

चतुर्धा भक्तभागेषु चैकभागश्शिरो भवेत् ।
तदधस्ताद्द्विभाग तु चित्राभासपट भवेत् ॥ १८ ॥

पादौ च शिष्टभाग तु क्रमेणैव प्रतिह्रसेत् ।
अत. परं प्रवक्ष्यामि गरुडस्य यथा क्रमम् ॥ १९ ॥

पटस्य मध्ये गरुड पञ्चवर्णैस्समायुतम् ।
कारयेत सुवर्णाभं शुकपिञ्जरवाससम् ॥ २० ॥

झल्लरीमेखलायुक्त किङ्किणीजालसयुतम् ।
कुण्डलाङ्गदहाराद्यैर्भूषित मकुटोज्ज्वलम् ॥ २१ ॥

हेमपिञ्जरवर्णाङ्गान् पञ्चवर्णसमन्वितान् ।
तदा मरकताभान् वा सितान् वा चित्रकृच्चरेत् ॥ २२ ॥

श्वेतो रक्तो हरित्कृष्ण· पीतो वर्णाश्च पञ्च वै ।
आनीलश्वेतवर्णाङ्ग सर्प दष्ट्रयुत शिशुम् ॥ २३ ॥

फणायुक्त च गुञ्जाक्ष बाहौ वै दक्षिणे तथा ।
एवं गरुडरूप तु सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ २४ ॥

स्वस्तिकासनमासीन प्राञ्जलि गरुड लिखेत् ।
तन्मूर्ध्नि पार्श्वयोश्चैव सयुतं छत्रचामरै· ॥ २५ ॥

उभयो· पार्श्वयोर्दिव्यौ शङ्खचक्रौ च कारयेत् ।
जवेन व्योम्नि गच्छन्त लिखेद्वा गरुड पटे ॥ २६ ॥

एकं पादं समाकुञ्च्य दक्षिण सम्प्रसार्य च ।
हृदयेऽञ्जलिसयुक्त गमनेप्सुमिवोल्बणम् ॥ २७ ॥

पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्त पूर्वालङ्कारसयुतम् ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय ध्वजदण्ड च वैष्णवम् ॥ २८ ॥

क्षत्रियाणा तु जाति च वैश्याना चम्पक तथा ।
शूद्राणां क्रमुकं तद्वत्सर्वेषां क्रमुक तु वा ॥ २९ ॥

आयाम ध्वजदण्डस्य विमानसममुच्यते ।
तत्पादहीनमथवा विमानार्धसम तु वा ॥ ३० ॥

यथालाभपरीणाहमभिन्न यावता भवेत् ।
तद्वंशयष्टेरायामं एकविशतिक यमम् ॥ ३१ ॥

चतुर्दशयम वापि नवतालमथापि वा ।
यष्ट्यायाम तु तत्सर्व चतुर्थांश विभज्य च ॥ ३२ ॥

ऊर्ध्वं तु ध्वजदण्डाग्रादेकांशं तद्व्यपोह्य च ।
बलय योजयेत्तस्मिस्ताम्रमायसमेव वा ॥ ३३ ॥

यथोचित ध्वजस्याग्रे बन्धन समुदाहृतम् ।
ततोऽधो ध्वजदण्डेन सहैकाश व्यपोह्य च ॥ ३४ ॥

ततोऽपि तदधो मध्ये यष्टिमूलमिति त्रिषु ।
यष्ट्या धारांश्च दारूंस्त्रीनचलान् योजयेत्क्रमात् ॥ ३५

स्थानेषु ध्वजदण्डाग्रे तेषु प्रोक्तेषु दारुषु ।
देवस्याभिमुखे चैव भूतपीठस्य पश्चिमे ॥ ३६ ॥

अवट खानयेत्तत्र ध्वजस्य स्थापनाय वै ।
पञ्चतालं चतुस्ताल त्रिताल निम्नमेव वा ॥ ३७ ॥

एवमेतानि कृत्वावै पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
यजमानस्तदाचार्यं वस्त्राद्याभरणैरपि ॥ ३८ ॥

पूजयेद्वाहकौ चैव चक्रस्यापि ध्वजस्य च ।
देवस्याभिमुखे सम्यङ् मण्टपे चोपलिप्य च ॥ ३९ ॥

चतुर्दिक्षु चतुर्हस्तं पञ्चहस्तमथापि वा ।
पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य तस्मिन् प्राच्या ध्वजस्य वै ॥ ४० ॥

द्वितालविस्तृतायाम तालोत्सेध त्रिवेदिकम् ।
धान्यै· पीठ प्रकल्प्यैव तथा चक्रस्य पश्चिमे ॥ ४१ ॥

विष्वक्सेनस्योत्तरे वै पीठ सम्यक् प्रकल्पयेत् ।
तत्तत्पीठे ध्वजादींश्च सन्यस्यैव यथाक्रमम् ॥ ४२ ॥

वास्तुशुद्धि तथाकुर्याद् ध्वजस्यात्र यथोचितम् ।
कुम्भतोयै· प्रतिष्ठोक्तैः शुद्ध्यर्थं प्रोक्षयेद्ध्वजम् ॥ ४३ ॥

ध्वज सप्रोक्ष्य चावाह्य ध्वजे गरुडमर्चयेत् ।
चक्र च विष्वक्सेन च विधिनैव समर्चयेत् ॥ ४४ ॥

मुद्गान्न गरुडस्यापि शुद्धान्न हविरन्ययो· ।
निवेदयित्वा सर्वेषा मुखवास ददेत्क्रमात् ॥ ४५ ॥

पुण्याह वाचयेत्तत्र ब्रह्मघोषसमन्वितम् ।
भेरीमलङ्कृतां धान्ये न्यसेद्यष्टिसमन्विताम् ॥ ४६ ॥

वस्त्रगन्धादिभिस्सम्यगलङ्कृत्य च वादकम् ।
नन्दिकेश्वरमात्मान स्मृत्वा भेरी च ताडयेत् ॥ ४७ ॥

पक्वमन्न बलि पात्रे पक्वापूपसमन्वितम् ।
पक्वैश्च मुद्गनिष्पावतिलतिल्वैश्च मिश्रितम् ॥ ४८ ॥

पुष्पगन्धाक्षतैर्युक्तं प्रभूतं बलिमाहरेत् ।
दिवैव सायात्पूर्वं च घोषणार्थं व्रजेत्क्रमात् ॥ ४९ ॥

अग्रे तूर्यादिघोषं च कारयित्वा ततो बलिम् ।
वाहयित्वाग्रतश्चैव बलिदाता गुरुर्व्रजेत् ॥ ५० ॥

चक्रं ध्वजं समादाय वाहकौ द्वनुक्रमात् ।
द्वारेशपरिवारेभ्यो बलिं दत्त्वा च पूर्ववत् ॥ ५१ ॥

ग्रामं गत्वा बहिर्वीथ्या तत्र सन्धौ बलिं ददेत् ।
विग्रहैरष्टभिः पूर्वं दिग्देवं तं समर्चयेत् ॥ ५२ ॥

मुष्टयन्नं सम्प्रगृह्यैव पक्वापूपादिभिर्युतम् ।
नमोऽन्तेनैव तन्नाम्ना दत्त्वा सर्वेभ्य इत्यपि ॥ ५३ ॥

भूतेभ्यश्चाथ यक्षेभ्यः पिशाचेभ्यस्तथैव च ।
राक्षसेभ्यश्चा नागेभ्यश्चार्चयित्वा बलिं ददेत् ॥ ५४ ॥

गन्धर्वेभ्यो गणेभ्यश्च नम इत्यष्टदिक्षु वै ।
अथ वापि जलं पुष्पं बलिं पश्चाज्जलं ददेत् ॥ ५५ ॥

तस्यां दिशि च तं देवं मन्त्रेणैवाथ घोषयेत् ।
यज्ञस्य घोषदित्याद्यैरुत्सवाध्वरघोषणम् ॥ ५६ ॥

यथार्हं मन्त्रसूक्तैश्च ब्रह्मेन्द्राद्यधिदेवताः ।
ग्रामे कुर्यान्नगर्यादौ गद्यैः पद्यैश्च घोषयेत् ॥ ५७ ॥

एतेन चोत्सवेनैव प्रीयतां भगवान् हरिः ।
ऋषयः पितरस्सर्वे पत्नीभिस्सहिता मुदा ॥ ५८ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा मरुतः स्वगणैस्सह ।
सर्वे देवाश्च देवीभिर्गरुडासुरपन्नगाः ॥ ५९ ॥

सिद्धविद्याधरा यक्षगन्धर्वा भूतराक्षसा ।
तथा किंपुरुषाश्चैव किन्नराश्चारणा गणा ॥ ६० ॥

दुर्गा ज्येष्ठा महाकाली रोहिण्यो मातरस्तथा ।
सर्वाश्चाप्सरसश्चैव विष्णुभूताश्च सर्वश. ॥ ६१ ॥

अस्मिन्देवोत्सवे काले समागच्छन्तु सादरा ।
बलिमादाय सप्रीता शुभदाश्च भवन्तु ते ॥ ६२ ॥

अलङ्कृताश्च विप्राद्या. सर्वे चायान्तु वै जना ।
उत्सव घोषयेदेव तत्र सन्धौ पृथक्पृथक् ॥ ६३ ॥

वादका· सर्ववाद्याश्च घोषयेयुश्च तत्क्रमात् ।
ग्राममध्ये विमान चेद्ब्रह्मस्थाने च मध्यमे ॥ ६४ ॥

ब्रह्मणश्च बलि दत्त्वा भूतादिभ्यो बलि ददेत् ।
दिग्देवानामथेन्द्रादि प्रादक्षिण्यक्रमेण वै ॥ ६५ ॥

यस्यां दिशि विमान स्यात्तद्दिक्पूर्व बलि ददेत् ।
एव ग्रामे बहिर्वीथ्या तत्र सन्धौ बलि ददेत् ॥ ६६ ॥

प्रदक्षिण क्रमात्कृत्वा प्रविशेद्देवमन्दिरम् ।
देवालये पुन सम्यक्प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥ ६७ ॥

बलिशेष समादाय भूतपीठेऽप्युदङ्मुख ।
भूतानि तृप्यन्त्वित्युक्त्वा भूतेभ्यश्च बलि ददेत् ॥ ६८ ॥

चक्रस्थाने तु तच्चक्र पूर्ववत्सनिवेशयेत् ।
प्रदोषे समनुप्राप्ते ध्वजमारोहयेत्पुन ॥ ६९ ॥

तत· पार्श्वाश्रित तत्र ध्वजदण्ड समुद्धृतम् ।
क्षालित वारिणा चैव वशयष्टियुत तथा ॥ ७० ॥

ध्वजस्थानेऽवटे तस्मिन् प्रक्षिपेत्तद्विजैस्तथा ।
प्रागग्रमुत्तराग्र वा ध्वजदण्ड समुद्धृतम् ॥ ७१ ॥

बलि भुञ्जन्तु नन्दन्तु निन्दन्तु कुजनान् भृशम् ।
एवमाद्यैश्च पद्यैश्च गद्यैरन्यैश्च मुख्यत· ॥ ७२ ॥

नगर्यादौ घोषयित्वा विष्णोरुत्सवकर्मणि ।
सुपर्णोऽसि गरुत्मेति ध्वज स्पृष्ट्वा जपेत्पुनः ॥ ७३ ॥

भू प्रपथैति मन्त्रेण स्थापयेदवटे ध्वजम् ।
देवाभिमुखमेवैनं गरुड कल्पयेद् बुध ॥ ७४ ॥

समुच्छ्रिते ध्वजे तत्र व्याधयोऽप्याधयोऽपि वा ।
भयङ्कराणि भूतानि विनश्यन्ति न सशय. ॥ ७५ ॥

त्रिवेदिसहित पीठं ध्वजमूले तु कारयेत् ।
पीठोर्ध्वो ध्वजदण्डस्य परितस्तु चतुर्दिशम् ॥ ७६ ॥

तालविस्तारसयुक्त वेदीनां च पृथक् पृथक् ।
उच्छ्रेदं विस्तृत चापि तालमष्टाङ्गुल तु वा ॥ ७७ ॥

प्रोक्षणै· प्रोक्षयित्वैव सप्तविशतिविग्रहै· ।
ध्वजे गरुडमभ्यर्च्य मौद्गिकान्न निवेदयेत् ॥ ७८ ॥

ध्वजस्थगरुडस्याथ मौद्गान्न यन्निवेदितम् ।
पुत्रार्थ पिण्डमश्नीयाद्या स्त्री भक्तिसमन्विता ॥ ७९ ॥

पुत्र सा जनयेच्छ्रेष्ठमायुष्मन्त बलान्वितम् ।
निवेदयेद्यथान्याय नित्यमेव समर्चयेत् ॥ ८० ॥

उत्तम च त्रिसन्ध्यासु हविषस्सन्निवेदनम् ।
प्रातर्मध्याह्नयोर्मध्य मध्याह्ने त्वधम विदुः ॥ ८१ ॥

ध्वजारोहणमेव तु उत्सवार्थं तु कारयेत् ।
अथवाऽप्युत्सवस्यादौ दिने तस्मिन् यथाविधि ॥ ८२ ॥

ध्वजस्यारोहण कृत्वा त्वरितो भक्तिसयुत ।
अङ्कुरार्थं मृद चापि गृहीत्वोत्सवमाचरेत् ॥ ८३ ॥

अथ तीर्थदिनात्पूर्वमेकविंशतिके दिने ।
उत्सवेषु च सर्वेषु ध्वजमारोप्य पूर्ववत् ॥ ८४ ॥

यथोक्तमुत्सव चापि कारयेदिति केचन ।
तद्ध्वजस्यानुयाता ये जनास्ते पुण्यभागिन ॥ ८५ ॥

शुभेप्सितास्तथा देवमुत्सवेऽनुसरन्ति ये ।
अज्ञात्वा विधिमेत वै कर्तारस्सन्ति यत्र वै ॥ ८६ ॥

आधिव्याधिसमायुक्तस्तद्देशश्च भविष्यति ।
तस्माज्ज्ञात्वा विधि सम्यगाचरन्त्युत्सव बुधा ॥ ८७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवार्थध्वजारोहण-
विधिर्नाम चतु पञ्चाशोऽध्याय ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अत परं प्रवक्ष्यामि विष्णोरुत्सवमुत्तमम् ।
शान्तिद वर्षद नित्यमारोग्य पुष्टिद शुभम् ॥ १ ॥

राष्ट्राभिवृद्धिद चैव राज्ञश्च बलवर्धनम् ।
ध्वजमारोप्य पश्चाद्वै सम्भारानपि सम्भरेत् ॥ २ ॥

रङ्गाश्च शिबिकाश्चापि यन्त्रदेवालयांस्तथा ।
यन्त्रमन्त्रपिकाश्चैव वृक्षयन्त्राणि चैव हि ॥ ३ ॥

भ्रमत्तुरङ्गयन्त्राणि खगवाहनयन्त्रकान् ।
तथा गरुडयन्त्राणि श्वेतच्छत्राणि चामरान् ॥ ४ ॥

छत्राण्यन्यानि सर्वाणि व्यजनानि च सर्वशः ।
हस्तदीपास्तथा यन्त्रमालादीपाश्च कारयेत् ॥ ५ ॥

दीपार्थं तु घृतं चापि तैलं वाऽथ समाहरेत् ।
हेमपात्राणि रूप्याणि ताम्रकांस्यमयान्यपि ॥ ६ ॥

मृण्मयानि च पात्राणि यत्नादन्यानि शक्तितः ।
देवालयस्य पुरतो दक्षिणे वाऽथ पूर्ववत् ॥ ७ ॥

दर्शनीया यथाशक्ति प्रपा सर्वत्र कारयेत् ।
आस्थानमण्टपं कुर्याद्विमानसमविस्तृतम् ॥ ८ ॥

पादहीनमथार्धं वा पादं वा लक्षणान्वितम् ।
वितानैश्च ध्वजैश्चित्रैः स्थूणानां वेष्टनैरपि ॥ ९ ॥

मुक्तादामादिभिः पुष्पैरलङ्कुर्यात्फलैरपि ।
दर्भान् पुष्पाणि गन्धांश्च हविर्द्रव्याणि सर्वशः ॥ १० ॥

विविधानि च वस्त्राणि तथैवाभरणानि च ।
नर्तकान् गायकांश्चापि भक्तानन्यान् बहूनपि ॥ ११ ॥

आनयेत प्रयत्नेन पश्चादुत्सवमारभेत् ।
आलयं सिकताभिश्च मृष्टसिक्तोपलेपनैः ॥ १२ ॥

पल्लवाग्रैरलङ्कुर्याद् दर्शनीयं यथा भवेत् ।
तद्द्वारे तोरणैश्चापि कदलीक्रमुकैर्ध्वजैः ॥ १३ ॥

अङ्कुरै पूर्णकुम्भाद्यैरलङ्कारं च कारयेत् ।
शोधयेद् ग्रामवीथीश्च मृष्टसिक्तोपलेपनै ॥ १४ ॥

तद्ग्रामे च गृहद्वाराण्यलङ्कुर्याच्च तोरणै ।
अङ्कुरै पूर्णकुम्भैश्च कदलीक्रमुकादिभि· ॥ १५ ॥

उत्सवात्त्रिदिनात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्पुन ।
उत्सवादिदिने प्राप्ते मध्याह्ने च विशेषत ॥ १६ ॥

यजमानोऽप्यलङ्कृत्य नववस्त्रादिभिर्गुरुम् ।
पूजयित्वाऽर्चकादींश्च पूजयेच्च स्वशक्तित ॥ १७ ॥

तानेवमुक्त्वा याचेत यूय भक्त्या मुदा युता ।
अमुमुत्सवयज्ञ च कारयध्व हरे प्रभो ॥ १८ ॥

अविघ्नेनैव कृत्वा मे प्रसाद· क्रियतामिति ।
कलशै स्नापयेद्देव यथाशक्ति यथाविधि ॥ १९ ॥

अथवा केवलै शुद्धैरुदकैस्स्नापयेद्बुध. ।
तीर्थस्याङ्कुरमुद्दिश्य कुर्यान्मृद्ग्रहण पुन ॥ २० ॥

सायाह्ने तत्र देवेशं विष्वक्सेन च भक्तित ।
चक्र च गरुड चापि सप्तविंशतिविग्रहै· ॥ २१ ॥

अर्चयित्वा विधानेन देवदेव प्रणम्य च ।
चक्र च विष्वक्सेन च वस्त्रमाल्यादिभूषणै· ॥ २२ ॥

अलङ्कृत्यैव तच्चक्र यानेनैव करेण वा ।
सनयेद्विष्वक्सेन च पश्चाद्यानेन सनयेत् ॥ २३ ॥

वाद्यघोषणसयुक्त छत्रपिञ्छादिसयुतम् ।
हस्तेन शिरसा वाऽथ नयेन्मृद्ग्रहणाय तौ ॥ २४ ॥

तस्यैवानु खनित्र च वस्त्रपुष्पैरलङ्कृतम् ।
पालिकाश्छिद्रकुम्भांश्च भक्तैरेव ततो नयेत् ॥ २५ ॥

उदीची वाऽप्यथैशानी प्राची वा यदि सव्रजेत् ।
तत्र मृद्ग्रहण सर्वं सुखायैव नृणां भवेत् ॥ २६ ॥

अन्यासु दिक्षु गच्छेच्चेत्सर्वदु खाय वै भवेत् ।
ग्रामस्य वास्तुनो बाह्ये गत्वा देशे मनोरमे ॥ २७ ॥

चक्र च विष्वक्सेन च प्राङ्मुख स्थापयेत्पुन· ।
प्रमुखे चोपलिप्यैव दशतालक्रमेण वै ॥ २८ ॥

मेदिनीमूर्ध्ववक्त्रा तामैशान्ये न्यस्तमौलिकाम् ।
नैर्ऋत्ये न्यस्तपादा च कल्पयेत्तद्विधानत· ॥ २९ ॥

एकादशोपचारेण देवीमभ्यर्च्य मन्त्रत· ।
पुण्याह वाचयेत्तत्र ब्रह्मघोषसमायुतम् ॥ ३० ॥

मेदिनी देवीत्युच्चार्य मेदिन्या मुखदेशत· ।
तद्बाह्वोः स्तनयोर्मध्ये जठरे वा मृदं हरेत् ॥ ३१ ॥

मुखे चेत्सर्वदोषघ्ना बाह्वोर्बहुसुवर्णदा ।
स्तनयो· कुलवृद्धिस्स्याज्जठरे सर्वसम्पद. ॥ ३२ ॥

भवन्त्येवेत्यधस्ताच्चेत्सर्वनाशाय वै भवेत् ।
उदङ्मुख. खनित्रेण प्राङ्मुखो वाऽथ खानयेत् ॥ ३३ ॥

तालमात्रं व्यपोह्यैव मृदमाहृत्य वै तत ।
शुद्धपात्रे गृहीत्वैव शिरसा ता वहन् व्रजेत् ॥ ३४ ॥

ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य देवागार प्रविश्य च ।
स्वस्तिसूक्त वदन्नेव मृद सम्यङ् निधापयेत् ॥ ३५ ॥

चक्रं शान्तं यथास्थाने स्थापयेत्पूर्ववद्बुधः ।
तन्मृदा पालिकाद्यास्तु पूरयित्वा यथाविधि ॥ ३६ ॥

तत्तीर्थदिनपूर्वस्मिन्नवमे वाऽथ सप्तमे ।
पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद् भक्तियुक्तोऽङ्कुरार्पणम् ॥ ३७ ॥

एवं मृदं गृहीत्वैव रात्रावुत्सवमारभेत् ।
अथोत्सवविधिं वक्ष्ये देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ ३८ ॥

उत्सवादिदिने सायं देवेशं तं प्रणम्य च ।
यदि स्यादौत्सवं बिम्बमर्चयित्वा विशेषतः ॥ ३९ ॥

उपदंशादिभिर्युक्तहवींषि द्विगुणानि च ।
निवेदयेत्प्रभूतानि देवानन्यांश्च शक्तितः ॥ ४० ॥

विष्वक्सेनं च चक्रं च गरुडं च तथैव च ।
अर्चयित्वा विशेषेण हविः सम्यङ् निवेदयेत् ॥ ४१ ॥

शक्तिश्चेत्परिवारांस्तु सर्वानपि च पूजयेत् ।
अग्निं तं परिषिच्यैव मूर्तिहोमश्च हूयताम् ॥ ४२ ॥

वैष्णवं विष्णुसूक्तं च पुरुषसूक्तं तथैव च ।
देवस्य मूर्तिमन्त्रैश्च देव्योर्मुन्योस्तथैव च ॥ ४३ ॥

सर्वेषां परिवाराणां मूर्तिमन्त्रैश्च हूयताम् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन बलिपाले तथैव च ॥ ४४ ॥

विधिनाऽन्नबलिं कुर्यादर्चयेत तथैव च ।
तण्डुलैश्च तथा द्रोणैरर्धैर्वाऽप्याढकैस्तु वा ॥ ४५ ॥

पाचयित्वा बलिं भूतं पात्रे निक्षिप्य पूर्ववत् ।
मसूरमुद्गनिष्पावसक्तुपूपादिभिर्युतम् ॥ ४६ ॥

शिष्येण वाहयित्वा तमाचार्यः पूर्वतो व्रजेत् ।
अग्रे ततादिवाद्यैश्च घोषण चापि कारयेत् ॥ ४७ ॥

अलङ्कृत्यैव तच्चक्र गरुड च तत परम् ।
विष्वक्सेन बलि पश्चात्क्रमेणैव तु सनयेत् ॥ ४८ ॥

छत्रै पिञ्छैर्वितानाद्यैश्चामराद्यैः समायुतम् ।
धूपैर्दीपै समायुक्त बलिदानाय वै व्रजेत् ॥ ४९ ॥

विमाने द्वारपालेभ्यो लोकपालेभ्य एव च ।
सर्वेभ्योऽप्यनपायिभ्यस्तथा चैव बलि ददेत् ॥ ५० ॥

ग्राम गत्वा बहिर्वीथ्या तत्र सन्धौ बलि ददेत् ।
ध्वजारोहणमार्गेण क्रमात्सन्धौ बलि ददेत् ॥ ५१ ॥

प्रदक्षिण बलि दत्त्वा प्रविशेदालय पुन ।
भूतपीठमनुप्राप्य तत्र शेष बलि क्षिपेत् ॥ ५२ ॥

विष्वक्सेन च चक्र च स्वस्थाने सनिवेश्य च ।
पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य त देव सप्रणम्य च ॥ ५३ ॥

सौवर्णमुक्ताभरणैर्बहुवर्णाम्बरैरपि ।
पुष्पैश्च बहुभिर्गन्धैरलङ्कारै स्वशक्तितः ॥ ५४ ॥

अलङ्कृत्योत्सव बिम्ब दर्शनीय च सुन्दरम् ।
शकुनसूक्तेन चानीय रथन्तरमिति ब्रुवन् ॥ ५५ ॥

देवमारोपयेद्रङ्गे शिबिकायां रथेऽथवा ।
सौवर्णैरुत्पलै पुष्पैरलङ्कुर्यात्प्रभा ततः ॥ ५६ ॥

पद्मैर्वा कुमुदैर्वाऽथ पुष्पैरन्यैश्च शक्तित ।
पुष्पैर्गन्धसमायुक्तैरलङ्कृत्य प्रभामपि ॥ ५७ ॥

प्रभा सयोज्य देवेश यानेनैव च सनयेत् ।
अश्वा गजा जनास्सैन्या व्रजेयुस्तदनुक्रमात् ॥ ५८ ॥

ध्वजाश्चापि पताकाश्च वहन्तोऽनुव्रजन्ति वै ।
यन्त्रारूढाश्च नृत्यन्त्यो योषितश्च व्रजन्त्यनु ॥ ५९ ॥

वाद्याना घोषका सर्वे घोषयन्तोऽनुयान्तु ते ।
नृत्यन्तो नर्तकाश्चापि गायन्तो गायकास्तथा ॥ ६० ॥

ततोऽनुगच्छेद्देवेश शार्ङ्गपाणि खगध्वजम् ।
छत्रैः पिञ्छैर्वितानाद्यैर्भक्तियुक्तः स्वशक्तित ॥ ६१ ॥

श्वेतच्छत्रैस्तथाऽन्यैश्च हेमाभैर्हरितैरपि ।
नानावर्णैश्च परितश्चोर्ध्वे सछादयेद्धरिम् ॥ ६२ ॥

हेमरक्तसमायुक्तैश्चामरैश्च सितैरपि ।
व्यजनैर्विविधैश्चापि पिञ्छैरन्यैश्च सयुतैः ॥ ६३ ॥

तालवृन्तैश्च सर्वत्र देवेशमुपवीजयेत् ।
राजतानि च हैमानि पात्राणि परितो नयेत् ॥ ६४ ॥

धूप बहूंश्च दीपांश्च देवस्य परितो नयेत् ।
वीणावेणू तथा सम्यग् वादयेयुश्च सुस्वरम् ॥ ६५ ॥

भक्ता जनाश्च विप्राद्या स्तोत्रैश्च स्तुतिभिस्तथा ।
स्तुवन्तोऽनुव्रजन्त्वेन पार्श्वतश्चाप्यलङ्कृता ॥ ६६ ॥

देवेश येऽनुसेवन्ते पुण्यलोकमवाप्नुयु ।
एवमेव क्रमाद्गच्छेत्पूर्वोक्तेन पथा तथा ॥ ६७ ॥

पूर्वोक्तैरपि सर्वैस्तमलङ्कारै समायुतम् ।
यानस्थमुत्सव देव गच्छन्त च प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥

स्वेस्वे तत्र गृहाभ्याशे विप्राद्यास्तु मुदाऽन्विता ।
दीपाङ्कुरोदकुम्भाद्यै प्रत्युत्थायैव भक्तित ॥ ६९ ॥

स्ववश्याश्च नमस्कृत्य पाद्यपुष्पानुलेपनै ।
पूजयेयुश्च तैर्नित्य भक्ष्यमाम प्रगृह्य च ॥ ७० ॥

विष्णवे नम इत्युक्त तत्र देव निवेद्य च ।
आचमन प्रदायैव मुखवास निवेदयेत् ॥ ७१ ॥

एवमेव तु तद्ग्राम कारयेत प्रदक्षिणम् ।
तथा प्रदक्षिण कृत्वा प्रविशेदालय पुन॰ ॥ ७२ ॥

देवस्यालोकनेनैव श्रीरारोग्य प्रजास्तथा ।
धनधान्यानि सर्वाश्च सम्पदश्च भवन्ति च ॥ ७३ ॥

अशुभानि च सर्वाणि विनश्यन्ति न सशय. ।
अवरोप्याथ यानाच्च देवमादाय पूर्ववत् ॥ ७४ ॥

प्रविश्य मन्दिरं तत्र मण्टपेऽलङ्कृतेऽथवा ।
पीठे सस्थाप्य देवेश पूजयेदष्टविग्रहे ॥ ७५ ॥

उत्तमै कलशैर्देवं चतुर्विशतिभि॰ क्रमात् ।
पूर्ववत्स्नापयेदद्भि केवलैर्मध्यमेऽधमे ॥ ७६ ॥

सस्नाप्य पीठे सस्थाप्य देव सिहासनेऽथवा ।
प्लोतवस्त्रोत्तरीयाद्यैर्भूषणैश्च विभूष्य च ॥ ७७ ॥

सुगन्धैरथ माल्यैश्च गन्धैर्देवमलङ्कृतम् ।
आस्थानमण्टपे सम्यगलङ्कारै॰ समायुतम् ॥ ७८ ॥

देव सस्थाप्य पाद्याद्यैरर्चयित्वा प्रणम्य च ।
महाहवि प्रभूत वा पूर्ववत् सनिवेदयेत् ॥ ७९ ॥

अपूपादीनि भक्ष्याणि फलान्यपि निवेदयेत् ।
कर्पूराद्यैर्यथाशक्ति मुखवास निवेदयेत् ॥ ८० ॥

अथवाऽप्यर्चनापीठे स्थापयित्वा यथाविधि ।
अर्चयित्वा प्रभूत च हविस्सम्यङ् निवेदयेत् ॥ ८१ ॥

एवमेवोत्सव कुर्याद्यथावित्तानुसारत ।
एव रात्रौ च कृत्वैव द्वितीयाह प्रभृत्यपि ॥ ८२ ॥

प्रात·सन्ध्यार्चनान्ते च सायमर्चान्त एव च ।
अर्चयित्वा हवीष्येव निवेद्यैव विशेषत ॥ ८३ ॥

होम हुत्वा बलि दत्त्वा देवस्योत्सवमाचरेत् ।
आदौ रात्रिक्रमेणैव द्विकाल सर्वमाचरेत् ॥ ८४ ॥

एवमेवाचरेन्नित्य साय प्रातस्तथोत्सवम् ।
उत्सवे चावताराणा यदीच्छेदुत्सव बुध ॥ ८५ ॥

अलङ्कारैर्यथाशक्ति कारयेत स्वशक्तित ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे प्रथमदिनोत्सवविधि-
र्नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्याय ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

तीर्थस्नानदिनात्पूर्व रात्रौ कर्मेदमुच्यते ।
तद्रात्रौ पूर्ववत्कुर्याद्बलिहोम तथोत्सवम् ॥ १ ॥

पुनर्देव च सस्नाप्य तथाऽभ्यर्च्य हवीषि च ।
निवेदयित्वा देवेश पुण्याह वाचयेत्तथा ॥ २ ॥

प्रतिष्ठोक्तविधानेन क्रमेणैव तु पञ्च च ।
शयनानि तथाऽऽस्तीर्य पञ्च वस्त्राणि वा पुन ॥ ३ ॥

बध्वा प्रतिसरां तत्र पूर्ववच्छाययेद्धरिम् ।
तत्तन्मन्त्रेण चक्रादीन् बध्वा प्रतिसरां तथा ॥ ४ ॥

नृत्तैर्गेयैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेष नयेत्पुनः ।
गुरुणा सहितश्शुद्धो यजमानो हविष्यभुक् ॥ ५ ॥

सचिन्त्य शयित देव तद्रात्रौ सविशेषद्बुध· ।
प्रातः प्रबोध्य देवेशमुच्चैरोङ्कारमुच्चरन् ॥ ६ ॥

चक्रादीनपि तत्पार्श्वे स्थापयेद्द्वारि दिङ्मुखान् ।
तत्र तानर्चयेद्देवान् केवलैरष्टविग्रहै· ॥ ७ ॥

पाद्याद्यैरौत्सव तद्वदर्घ्यान्तैरर्चयेत्क्रमात् ।
बध्वा प्रतिसरां तस्य हविर्नैव निवेदयेत् ॥ ८ ॥

कौतुक स्नपन चान्यदर्चयित्वा विधानतः ।
पूर्ववच्च हविर्नित्यमन्येषा च निवेदयेत् ॥ ९ ॥

तथैव होम हुत्वा च प्रभूत बलिमेव च ।
दत्त्वा च पूर्ववद्देवमलङ्कृत्य विशेषतः ॥ १० ॥

देवस्याभिमुखे तत्र गोमयेनोपलिप्य च ।
तत्र पश्चिमतश्चक्र स्थापयित्वोत्तरे तथा ॥ ११ ॥

विष्वक्सेनं च सस्थाप्य पूजयेदष्टविग्रहै ।
तत्रैवोलूखल चापि मुसल पूर्ववन्न्यसेत् ॥ १२ ॥

अर्चयित्वा विधानेन हरिद्रा तदुलूखले ।
प्रक्षिप्य च हरिद्रा ता स्नपनोक्तविधानतः ॥ १३ ॥

योषिद्भिश्चूर्णयेत्सम्यक् पात्रे तच्चूर्णमाहरेत् ।
उशीरं तण्डुल चापि चूर्णयित्वा तथैव च ॥ १४ ॥

तच्चूर्णस्य चतुर्भाग तच्चूर्णेनैव मिश्रितम् ।
कलशाश्चतुरो वाऽथ द्वावेक वाऽथ पूरयेत् ॥ १५ ॥

कलशे धरां सिनीवालीमर्चयेदष्टविग्रहै ।
कलशान् वेदाहमित्युक्त्वा वस्त्रेण परिवेष्ट्य च ॥ १६ ॥

देवदेव समभ्यर्च्य पाद्याद्यैर्विग्रहै· पुन· ।
तच्चूर्णं समुपादाय देवमूर्ध्न्यभिषिच्य च ॥ १७ ॥

शिष्टेन कलशस्थेन चक्रवीशामितानपि ।
केवल चक्ररूप वा शिष्टेन स्नापयेत्पुन· ॥ १८ ॥

देवदेवाङ्गसमृष्ट तच्चूर्ण शिरसैव य ।
वहेत्तस्याशुभा नश्यु· पुण्यभागी भवेन्नर· ॥ १९ ॥

अलङ्कृत तथा देवं यानमारोप्य पूर्ववत् ।
चक्रादींश्च तथा याने हस्तेनैवाथवा नयेत् ॥ २० ॥

कारयेत विधानेन तथा ग्रामप्रदक्षिणम् ।
एव प्रदक्षिण कृत्वा तीर्थस्नानाय सव्रजेत् ॥ २१ ॥

सिन्धु पुण्यनदीमब्धि नद वाऽपि सरोऽथवा ।
निर्झरं वा तटाकं वा शुद्धतोय मनोरमम् ॥ २२ ॥

पर्वकाले समुद्राम्बु पुण्यमुक्त न चान्यदा ।
एषूक्तेषूत्तरं ग्राह्य पूर्वालाभे विजानता ॥ २३ ॥

जलाशय तु तत्पुण्य विष्ण्वालयसमीपत ।
गङ्गाजलसम ज्ञेय विष्णुपादोपसेवनात् ॥ २४ ॥

अथवा देवदेव त वस्त्रार्द्राश्च विसृज्य च ।
वस्त्र च परिधाप्यान्यदर्चयित्वा तथैव च ॥ ३६ ॥

पञ्चभि· कलशैर्देव स्नपयित्वा यथाक्रमम् ।
विष्णुसूक्तेन देवेश तत्र तीर्थे निमज्जयेत् ॥ ३७ ॥

प्लोतवस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य तथाऽर्चयेत् ।
याने देव समारोप्य पूर्ववत्सनयेत्पुन ॥ ३८ ॥

देवालय प्रविश्यैव स्थापयेत्स्नपनालये ।
स्नपनोक्तविधानेन कलशै स्नापयेद्विभुम् ॥ ३९ ॥

नवाम्बरोत्तरीयाद्यैर्भूषणैरभिभूष्य च ।
माल्यैर्गन्धैरलङ्कृत्य नयेदास्थनमण्टपम् ॥ ४० ॥

विष्टरे स्थापयित्वा च देव पूर्ववदर्चयेत् ।
महाहविः प्रभूत वा विधिनैव निवेदयेत् ॥ ४१ ॥

विष्णुसूक्त जपन्नेव प्रणामान् पञ्च चाचरेत् ।
अर्चापीठेऽथवाऽभ्यर्च्य हविर्देव निवेदयेत् ॥ ४२ ॥

वैष्णवस्यास्य यज्ञस्य यजमानो मुदाऽन्वितः ।
आचार्याद्यर्चकेभ्यश्च परिचर्तृभ्य एव च ॥ ४३ ॥

सर्वेभ्यः कर्मकर्तृभ्यो यथार्हं दक्षिणां ददेत् ।
स्वस्थाने पूर्ववद्देव स्थापयित्वाऽर्चयेत् क्रमात् ॥ ४४ ॥

तत्तत्स्थाने तथाऽभ्यर्च्य चक्रादींश्च निवेदयेत् ।
सौम्यस्य देवदेवस्य प्रवृत्ते चोत्सवे हरे· ॥ ४५ ॥

अन्यदेवोत्सव तत्र न कुर्यादिति शासनम् ।
उत्सव यदि कुर्यात्तु ग्रामे तत्रान्यदैवतम् ॥ ४६ ॥

उत्सवौ निष्फलौ स्यातामशुभाश्च भवन्ति च ।
देवोत्सवे प्रवृत्ते तु मनुष्यस्योत्सवस्तदा ॥ ४७ ॥

तस्मिन् ग्रामे न कर्तव्य कुर्याच्चेत्स विनश्यति ।
अन्येषा क्रूरदेवाना ग्रामे यत्रोत्सवे कृते ॥ ४८ ॥

सौम्यमूर्तेर्हरेस्तत्र कारयेदुत्सव पुन ।
देवोत्सवे हरेर्दृष्ट्या वर्धन्ते सर्वसम्पद ॥ ४९ ॥

उत्सवोक्तदिनानां तु वक्ष्याम्यत्राधिदैवतम् ।
प्रथम ब्राह्ममुद्दिष्ट द्वितीय चार्षक मतम् ॥ ५० ॥

रौद्र तृतीय सप्रोक्त चतुर्थ वासव स्मृतम् ।
पञ्चम सौम्यमाख्यात वैष्णव षष्ठमुच्यते ॥ ५१ ॥

सप्तम सर्वदैवत्यमष्टम वसुदैवतम् ।
नवम त्वाष्ट्रक प्रोक्त दशम सौरमुच्यते ॥ ५२ ॥

कौबेरमेकादशमं वायव्य द्वादश स्मृतम् ।
त्रयोदश तु कौमारं वैघ्न चैव चतुर्दशम् ॥ ५३ ॥

तत· पञ्चदशाह तु वैष्णव परिकीर्तितम् ।
तद्दिनाधिपदैवत्य दिने तस्मिंश्च हूयते ॥ ५४ ॥

एवमेव विधानेन विष्णोरुत्सवमुत्तमम् ।
भक्त्यैव कारयेद्यस्तु सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ ५५ ॥

तत्र तीर्थदिने रात्रौ देवेशमभिपूज्य च ।
ध्वजे देव च सपूज्य पूर्ववद्धविषा युतम् ॥ ५६ ॥

प्रभूत बलिमाहृत्य चक्रादींश्च विनैव तु ।
देवालये च सर्वेभ्यो बलि क्षिप्त्वा तत· परम् ॥ ५७ ॥

तस्मिन् ग्रामेऽपि सर्वत्र पूर्वोक्तेन क्रमेण च ।
पूर्ववच्च बलि दद्यात् स्थानेषूक्तेषु मन्त्रवित् ॥ ५८ ॥

चतुष्कोणत्रिकोणेषु द्विकोणेषु च सन्धिषु ।
सर्वत्रापि बलि दद्यात्तत्तत्स्थानेषु पूर्ववत् ॥ ५९ ॥

मध्ये चापि महास्थाने सर्वदेवालयेषु च ।
चैत्यवृक्षस्य मूले च तटाकसरसा तथा ॥ ६० ॥

तीरे शून्यालये चापि श्मशानेऽपि महापथे ।
अन्यत्रापि विविक्ते च देशे साधारणेऽपि च ॥ ६१ ॥

तत्रस्थेभ्यस्तु भूतेभ्य· सर्वेभ्यश्च बलि क्षिपेत् ।
सर्वत्रापि बलि दत्त्वा देवालयमुपाव्रजेत् ॥ ६२ ॥

स्नात्वा देव प्रणम्यैव ध्वज तमवरोपयेत् ।
पूर्ववन्नवधा प्रोक्तमुत्सव च दिनक्रमात् ॥ ६३ ॥

अधमाधममेकाहमुत्सव सम्प्रवक्ष्यते ।
एकाहिकोत्सवे सर्व कुर्यात्तीर्थदिनोक्तवत् ॥ ६४ ॥

अधमान्मध्यमं प्रोक्तमुत्सव तु दिनद्वयम् ।
अधमादुत्तम प्रोक्तमुत्सव तु दिनत्रयम् ॥ ६५ ॥

पञ्चाहमुत्सव तद्वन्मध्यमादधम विदु· ।
सप्ताहमुत्सव यत्तन्मध्यमान्मध्यम तथा ॥ ६६ ॥

नवाह च तथा प्रोक्त मध्यमोत्तममेव वै ।
एकादशाह सप्रोक्तमुत्तमादधम बुधै· ॥ ६७ ॥

त्रयोदशाह सप्रोक्तमुत्तमान्मध्यम क्रमात् ।
पञ्चदशाह सप्रोक्तमुत्तमोत्तममुत्सवम् ॥ ६८ ॥

एकाहमधम तद्वत्सप्ताह मध्यम तथा ।
नवाहमुत्तम चेति प्राहुः केचित्त्रिधोत्सवम् ॥ ६९ ॥

एतेष्वेक समारभ्य पूर्वोक्तेन विधानत· ।
यथाशक्ति यथाभक्ति चोत्सव कारयेद्बुध ॥ ७० ॥

एतेनैवोत्सवेनैव प्रीणाति भगवान् हरि ।
विष्णोरवभृथार्थं तु कारयेदुत्सव च य. ॥ ७१ ॥

इह लोके सुख सर्व सम्प्राप्यैव ततः परम् ।
देवै परिवृतो गच्छेत्तद्विष्णो· परम पदम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवविधिर्नाम षट्पञ्चाशोऽध्याय ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥

एकाहिकोत्सवश्चापि पूर्ववत्त्रिविधः स्मृत· ।
तीर्थोत्सवस्तथा चैव शान्तिकोत्सव इत्यपि ॥ १ ॥

भक्त्युत्सवश्चेति तथा त्रिधा भेदश्च कथ्यते ।
जनाना तीर्थदानाय कृतस्तीर्थोत्सवः स्मृतः ॥ २ ॥

क्षुद्रोपद्रवशान्त्यर्थं शान्त्युत्सव उदाहृतः ।
द्रष्टु भक्त्या कृतो यस्तु भक्त्युत्सव इतीरितः ॥ ३ ॥

भक्त्युत्सवस्य पर्यायो भक्तोत्सव इतीरित· ।
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव चोत्सव सम्यगाचरेत् ॥ ४ ॥

अमावास्या यदा तस्यां श्रवणर्क्षे तथैव च ।
द्वादश्योश्च द्वयोस्तद्वत्पौर्णमास्या तथैव च ॥ ५ ॥

अन्यस्मिन् पुण्यनक्षत्रे स्वस्य जन्मदिनेऽथवा ।
तस्मात्तद्दिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेद्बुधः ॥ ६ ॥

पूर्वेद्युरेव शर्वर्यां रात्रिपूजावसानके ।
देवं प्रणम्य विधिना विशेषेणार्चयेत्तदा ॥ ७ ॥

हवींषि च निवेद्यैव मुखवासं निवेदयेत् ।
शयनानि तथाऽऽस्तीर्य बध्वा प्रतिसरां ततः ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तविधिना देवं शाययीत विचक्षणः ।
ततः प्रभाते स्नात्वैव देवमुत्थाप्य पूर्ववत् ॥ ९ ॥

अर्घ्यान्ताचमनान्तैश्च पाद्याद्यैर्वाऽर्चयेद्धरिम् ।
फलानि मुखवासं च यथाशक्ति निवेदयेत् ॥ १० ॥

तीर्थात्पूर्वं तु तं देवं हविर्नैव निवेदयेत् ।
ध्वजारोपणहीनं च तथा भूतबलिं विना ॥ ११ ॥

वस्त्रगन्धादिमाल्यैश्च सर्वैरपि च भूषणैः ।
देवदेवमलङ्कृत्य यानमारोप्य पूर्ववत् ॥ १२ ॥

छत्रैः पिञ्छैर्ध्वजैरन्यैश्चामरादिपरिच्छदैः ।
अलङ्कारैर्युतं देवं नयेद्ग्रामप्रदक्षिणम् ॥ १३ ॥

ग्रामं प्रदक्षिणं कृत्वा तीर्थस्थानं प्रवेश्य च ।
तत्तीर्थतीरे देवेशं स्थापयित्वैव पूर्ववत् ॥ १४ ॥

पाद्याद्यैरर्घ्यपर्यन्तैरर्चयित्वा पुनः प्रभुम् ।
देवस्य पुरतश्चक्रं स्थापयित्वा तमर्चयेत् ॥ १५ ॥

पूर्ववत्कलशान् पञ्च पूरयित्वैव सन्यसेत् ।
तत्तद्देवास्ततोऽभ्यर्च्य स्थापयेद्धरिमव्ययम् ॥ १६ ॥

शिष्टतोयेन तच्चक्र स्नापयेत्तदनुक्रमात् ।
तच्चक्र च पुनस्तीर्थे मज्जयेद्देवसन्निधौ ॥ १७ ॥

तीर्थे सर्वे जनास्तत्र मज्जेयुर्देवसनिधौ ।
पश्चाद्देव तथा नीत्वा मन्दिर सम्प्रवेशयेत् ॥ १८ ॥

कलशै स्नापयेद्देव शुद्धोदैर्वाऽभिषेचयेत् ।
अर्चयित्वा यथाशक्ति हवींष्यपि निवेदयेत् ॥ १९ ॥

एतत्तीर्थोत्सव प्रोक्त सर्वपापप्रणाशनम् ।
तीर्थोत्सव तु मध्याह्ने कारयेत प्रयत्नत· ॥ २० ॥

शान्त्युत्सव तु कुर्याच्चेत्तद्धोमं च तथैव च ।
प्रभूत च बलि दत्त्वा वस्त्राद्यैरपि भूषणै· ॥ २१ ॥

अलङ्कृत्य च देवेश यानमारोप्य पूर्ववत् ।
सर्वालङ्कारसयुक्त ग्राम कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥

अलङ्कृत्य च तच्चक्र देवस्य पुरतो नयेत् ।
प्रदक्षिण तथा कृत्वा ततो गत्वा जलाशयम् ॥ २३ ॥

स्नपनं मज्जनं तद्वत्कृत्वाऽऽलयमुपाव्रजेत् ।
एवमेव कृतो यस्तु शान्तिकोत्सव उच्यते ॥ २४ ॥

शान्तिकोत्सवमेव तु पूर्वाह्ने कारयेद्बुधः ।
भक्त्युत्सव च कुर्याच्चेद्भक्त्या देव प्रणम्य च ॥ २५ ॥

चक्रेणैव विना देवमर्चयित्वा हवींषि च ।
निवेद्यैव विशेषेण वस्त्रमाल्यादिभूषणै ॥ २६ ॥

अलङ्कृत्य च देवेश यानमारोप्य पूर्ववत् ।
ग्राम प्रदक्षिण कुर्यात्सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ २७ ॥

पश्चादालयमाविश्य स्नापयित्वा निवेदयेत् ।
ध्वजारोहणहीने च हीने मृद्ग्रहणेऽपि च ॥ २८ ॥

होमे चक्रे विहीने च हीने भूतबलौ तथा ।
भक्तोत्सवे कृते तस्मिन् दोषो नास्तीति गीयते ॥ २९ ॥

भक्त्युत्सव तु कुर्याच्चेदपराह्णे तु कारयेत् ।
विधिनैव हरेर्भक्त्या विष्णोरुत्सवमाचरेत् ॥ ३० ॥

उत्सव कारयेद्यस्तु सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे एकाहिकोत्सवविधिर्नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अत॰परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्व मुनिसत्तमा ।
अवतारप्रतिष्ठा च तेषामभ्यर्चनाक्रमान् ॥ १ ॥

मत्स्य कूर्मो वराहश्च नारसिंहश्च वामन ।
रामो रामश्च रामश्च कृष्ण कल्कीति ते दश ॥ २ ॥

पूर्वान् पञ्च वरान् प्राहुराविर्भावानिति क्रमात् ।
अपरास्तेषु पञ्चैव प्रादुर्भावान् वदन्ति च ॥ ३ ॥

आदिमूर्तेस्तु भेदेन बहुधा रूपविस्तरम् ।
पृथक् पृथक् प्रवक्ष्यामि यथा देवश्चकार स ॥ ४ ॥

पुरा चादियुगे देवो देवनिर्णयतत्पर· ।
अनेकयुगपर्यन्तमुद्भूते प्रलये पृथक् ॥ ५ ॥

निमग्ने तु जगत्यस्मिन् तोय सहर्तुमुद्यत· ।
महामत्स्यमभूत्सर्वमुपसहृतवान् जलम् ॥ ६ ॥

वेदानपि समुद्धर्तुं मत्स्यरूपोऽभवत्तथा ।
आदावण्डमभूद्यत्तद्धेमरूप महत्तरम् ॥ ७ ॥

सहस्रयुगपर्यन्तमेकमण्ड व्यवस्थितम् ।
तदण्डचलन दृष्ट्वाऽचिन्तयद्भगवान् हरि· ॥ ८ ॥

तदण्डभरणार्थाय कूर्मरूपोऽभवत्पुरा ।
एतयोश्च द्वयो रूप कारयित्वाऽर्चयेत्क्रमात् ॥ ९ ॥

अर्चनाच्चावताराणामादिमूर्त्यर्चन भवेत् ।
ग्रामे वा नगरे वाऽपि पत्तने खर्वटेऽपि वा ॥ १० ॥

नदीतीरेऽथवा कुर्यात्पर्वते वा वनेऽथवा ।
सेनामुखे च कुटिके तीरे वाऽब्धेस्तथैव च ॥ ११ ॥

एतेषा स्थापन कुर्यात्प्रशस्ते रमणीयकम् ।
कुम्भाकारे त्रिकूटे वा हस्तिपृष्ठेऽथवा पुन· ॥ १२ ॥

नन्द्यावर्तविमाने वा मण्टपे वाऽथ कारयेत् ।
कर्षणादीनि कर्माणि पूर्वोक्तानि समाचरेत् ॥ १३ ॥

ध्रुवबेरं तु मत्स्य च कूर्मरूप च कारयेत् ।
विष्णु पूर्ववदासीनं स्थित वाऽपि विधानत· ॥ १४ ॥

नवभेदेष्वथैकेन कौतुक कारयेद्बुध ।
मत्स्यं च कूर्मरूप च कौतुक न समाचरेत् ॥ १५ ॥

औत्सव स्नापन चैव विम्ब कुर्याच्चतुर्भुजम् ।
एषां च स्थापनामार्गं पूर्ववत्सम्यगाचरेत् ॥ १६ ॥

विशेष तु प्रवक्ष्यामि तच्छृणुध्व समाहिता ।
मत्स्यस्य स्थापन कुर्याद्विशेष· पञ्चकुण्डके ॥ १७ ॥

हौत्र तत्र प्रशस्यैव मूर्त्यावाहनमाचरेत् ।
मत्स्य विष्णु तथा भद्र क्रीडात्मकमिति क्रमात् ॥ १८ ॥

आवाह्य विधिना विद्वान्निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
यत्स्वयसृष्टमित्युक्त्वा शतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ १९ ॥

अर्चन चोत्सव चैव स्नपन बलिमेव च ।
पूर्वोक्तेनैव कृत्वा तु तत्तन्मूर्तिभिरर्चयेत् ॥ २० ॥

कूर्मस्य गार्हपत्याग्नौ हौत्रशसनमाचरेत् ।
अकूपारं च कूर्म च विष्णु च वसुधाधरम् ॥ २१ ॥

इत्येवमुक्त्वा चावाह्य निरुप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
रायामीशेति मन्त्रेण शतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ २२ ॥

अर्चनादीनि कर्माणि पूर्ववत्सम्यगाचरेत् ।
मत्स्य कूर्मो भवेद्विष्णुस्तस्माद्विष्णोरिव द्वयो ॥ २३ ॥

प्रतिष्ठां चार्चन चैव स्नपन चोत्सव तथा ।
पूर्वोक्तेन विधानेन तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ॥ २४ ॥

वराहस्त्रिविध· प्रोक्तो देवस्याविर्भव· क्रमात् ।
तथैवादिवराहश्च वराह· प्रलयात्मक ॥ २५ ॥

यज्ञवराह इत्येव त्रिविध परिकीर्तित ।
देवमानुषतिर्यग्भि· स्थावरं जङ्गमानि च ॥ २६ ॥

पुरा सृष्टा यथा सर्वे चत्वारो भेदत क्रमात् ।
जरायुजाण्डजाश्चैवोद्भिज्जजा· स्वेदजादय ॥ २७ ॥

एव प्रवर्तमाने तु महिरत्यन्तपीडिता ।
मग्ना रसालय साक्षाद्धरिध्यानेन सङ्गता ॥ २८ ॥

रसातलगता स्मृत्वा तत्समुद्धारणाय च ।
महावराहरूपेण महीमुद्धृतवान् हरि· ॥ २९ ॥

दशतालेन मानेन देव तत्क्रोडरूपिणम् ।
मुख वराहरूप तु किरीटमकुटान्वितम् ॥ ३० ॥

सर्वाभरणसयुक्त चतुर्भुजसमायुतम् ।
शङ्खचक्रधरं देव नीलाम्बुदघनच्छविम् ॥ ३१ ॥

वाम पाद समाकुञ्च्य महीमुद्वाह्य वेगत· ।
दक्षिण च स्थित कुर्यान्महीमूरौ समाचरेत् ॥ ३२ ॥

हरेर्दक्षिणहस्ते तु देवीपादौ धृतौ यथा ।
तस्या कण्ठबहि:पार्श्वे सव्यमाधारवच्चरेत् ॥ ३३ ॥

मुखेन मूर्ध्नि जिघ्रन्त वराह तत्र कारयेत् ।
मही च श्यामवर्णाभा पञ्चतालविधानत ॥ ३४ ॥

पुष्पाम्बरसमायुक्ता सर्वाभरणभूषिताम् ।
प्राञ्जलीकृतहस्ताभ्या कुर्वन्ती वन्दनं हरे ॥ ३५ ॥

सम्प्रसारितपादां च मही तत्र समाचरेत् ।
एवमादिवराह तु कारयेल्लक्षणान्वितम् ॥ ३६ ॥

अवतारमनुप्राप्तं कल्पान्तप्रलयं विदुः ।
तत्तोयमुपसहर्तुं वाराह रूपमास्थितम् ॥ ३७ ॥

वदन्ति तस्मात्प्रलयवराह तु पुरातना· ।
कारयेत्पीतवर्णं तु तोय येनोपसंहृतम् ॥ ३८ ॥

शङ्खचक्रधरं सम्यक् चतुर्भुजधरं हरिम् ।
दक्षिण चाभयं हस्त वाम कट्यवलम्बितम् ॥ ३९ ॥

मही च दक्षिणे कुर्यात्पद्महस्ते च दक्षिणे ।
वामकट्यवलम्ब च सस्यश्यामनिभ तथा ॥ ४० ॥

नीलाम्बरधरं देव पुष्पाम्बरधरा महीम् ।
सुखासनक्रमेणैवमासीनौ तौ च कारयेत् ॥ ४१ ॥

वामभागे स्थित कुर्यान्नारद नवतालतः ।
नारद रक्तवर्णाभ वीणाहस्त तु कारयेत् ॥ ४२ ॥

मार्कण्डेय भृगु चैव पूजकौ तौ समाहरेत् ।
पुण्य पीतनिभ कुर्याद्भृगुमग्निनिभ चरेत् ॥ ४३ ॥

एव प्रलयवाराहो वक्ष्ये यज्ञवराहकम् ।
हिरण्याक्षोऽथ दैत्येन्द्रो बलवान् बलिना वरः ॥ ४४ ॥

वरेण दर्पो दुर्बुद्धिर्यज्ञविद्वेषकोऽभवत् ।
तद्वधं कृतवान्विष्णुर्नरसूकरमूर्तिमान् ॥ ४५ ॥

हत्वा तु सबल दैत्य पश्चाद्यज्ञ व्यवर्धयत् ।
तस्माद्यज्ञवराहस्तु त च कुर्याद्विधानत ॥ ४६ ॥

श्वेतं यज्ञवराहं तु दशतालेन मानत. ।
श्रीभूमीसहित कुर्यात्तद्वर्णैस्तद्विभूषणै· ॥ ४७ ॥

सुखासने समासीन यज्ञवाराहमव्ययम् ।
यज्ञतीर्थाविति ख्यातौ ऋषी तत्र च पूजकौ ॥ ४८ ॥

यज्ञमग्निनिभ कुर्यात्तीर्थं श्वेतनिभ तथा ।
तत्तद्रूपं प्रकुर्वीत कौतुक लक्षणान्वितम् ॥ ४९ ॥

त्रयाणां च वराहाणा स्थापनाभेद उच्यते ।
पूर्वोक्तेनैव मार्गेण सर्वं कृत्वा यथाविधि ॥ ५० ॥

सभ्यकुण्डे तथा कुर्यादाघारं वैश्वदैविकम् ।
हौत्र तत्र प्रशस्यैव मूर्त्यावाहनमाचरेत् ॥ ५१ ॥

वराह वरद विष्णुमुर्वीसन्धारण तथा ।
वज्रदंष्ट्रिणमित्युक्त्वा देवमादिवराहकम् ॥ ५२ ॥

मही गा पृथिवीमुर्वीमिति देवी महीमपि ।
आवाहयेद्यथाऽन्यांस्तु देवान् पूर्ववदाह्वयेत् ॥ ५३ ॥

वराह प्रलयहरणं भूमीश विष्णुमित्यपि ।
जगन्नायकमित्युक्त्वा वाराह प्रलयात्मकम् ॥ ५४ ॥

वाराहं देवरूप च यज्ञेशं यज्ञवर्धनम् ।
विष्णु चेति तथा यज्ञ देव वाराहमाह्वयेत् ॥ ५५ ॥

यज्ञ क्रतुधरं मुख्य यज्ञाङ्गमिति यज्ञकम् ।
तीर्थं पापहरं चेति वरद कामरूपिणम् ॥ ५६ ॥

इति तीर्थं समावाह्य देव्यादीनपि पूर्ववत् ।
आवाहनादीन् सर्वांश्च पूर्ववत्कारयेद्बुधः ॥ ५७ ॥

क्ष्मामेकामिति मन्त्रेण यजेदष्टशत बुध· ।
अर्चनादीनि सर्वाणि पूर्ववत्कारयेत्क्रमात् ॥ ५८ ॥

एव त्रिविधरूप तु स्थापयित्वा समर्चयेत् ।
हरिरेव वराहोऽभूत्तस्मात्सर्वं हरेरिव ॥ ५९ ॥

प्रतिष्ठामर्चन चापि स्नपन चोत्सव तथा ।
त्रिविधस्य वराहस्य सर्व पूर्ववदाचरेत् ॥ ६० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्त समूर्तार्चनाधिकरणे मत्स्यकूर्मवराहाणा स्थापनाविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्याय ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥

नारसिहो द्विधा प्रोक्तो गिरिज. स्थूणजस्तथा ।
वरेण गर्वितो दैत्यो हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ १ ॥

देवैर्वा मानुषैर्वाऽपि मृगैर्जीवैरजीवकै ।
दिवा रात्रौ च कुत्रापि वधो नैव ममेति च ॥ २ ॥

एव वरेण गर्वन्त दैत्य देवविरोधिनम् ।
वध कर्तुं कृतोद्योगश्चिन्तयित्वा हरि· प्रभु. ॥ ३ ॥

तच्छोणितपुराद्धाद्ये पर्वते शृङ्गकोपरि ।
तद्बाधापीडितैर्देवैर्न्यवेदि च हरि· स्वयम् ॥ ४ ॥

नारसिंहवपु· कृत्वा दिवारात्र व्यपोह्य च ।
सन्ध्यायां च वध कुर्याद्भुवङ्गे च नखाङ्कुरै· ॥ ५ ॥

बाह्यमाभ्यन्तरं हित्वा जीवाजीवैर्नखैश्शुभै· ।
एवं दैत्यवध कृत्वा पर्वते पुनरास्थित· ॥ ६ ॥

ब्रह्मेशाद्यैर्यथा देवैः स्तुतिभिश्शान्तिमागतः ।
हरिर्देवैःस्तवैस्तत्र तदेव रूपमर्च्यताम् ॥ ७ ॥

इति देवैर्वृतो देवो वरमेत तु दत्तवान् ।
ततस्तमर्चयेद्भक्त्या विजयश्रीविवृद्धये ॥ ८ ॥

पर्वताकृतिके वाऽपि श्रीप्रतिष्ठितकेऽपि वा ।
नारसिंह प्रकुर्वीत दशतालेन मानतः ॥ ९ ॥

सिंहासने सुखासीन श्रीभूमिसहित हरिम् ।
श्वेतवर्ण हरि कुर्याच्छ्रिय कनकसन्निभाम् ॥ १० ॥

मेदिनी श्यामवर्णा च सर्वाभरणभूषिताम् ।
नारसिंह चतुर्बाहु शङ्खचक्रधरं परम् ॥ ११ ॥

सव्य दानकरं कुर्याद्वाममूरुप्रतिष्ठितम् ।
अथवा वामपाद तु प्रसार्यैवासनादधः ॥ १२ ॥

दक्षिण पादमाकुञ्च्य न्यस्य सिंहासनोर्ध्वतः ।
हस्त च दक्षिण जानौ दक्षिणे सम्प्रसाय च ॥ १३ ॥

सन्यस्य वाम वामोरौ सन्यस्यासीनमेव वा ।
पादौ द्वौ च समाकुञ्च्य न्यस्य सिंहासनोर्ध्वतः ॥ १४ ॥

प्रसार्य हस्तौ द्वौ जान्वोस्तयोरूर्ध्वे निधाय च ।
वस्त्रेण चोरुमाबध्य चासीन वाऽथ कारयेत् ॥ १५ ॥

भृगुपुण्यौ च पूजार्थ पूजकस्थानमाश्रितौ ।
भृगुश्च रक्तवर्णाभः श्वेताभ पुण्य उच्यते ॥ १६ ॥

ब्रह्मेशावपि वन्दन्तौ दक्षिणोत्तरयोः क्रमात् ।
चतुर्भुजसमायुक्त नवतालक्रमेण वै ॥ १७ ॥

तत्तद्वर्णसमायुक्त तत्तच्चिह्नयुत तथा ।
वाहन सामवेद च प्रमुखे सम्प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥

साम श्यामनिभ कुर्यात्सर्वाभरणभूषितम् ।
भूतीश नाम गन्धर्व शेषकास्थानमाश्रितम् ॥ १९ ॥

कारयेद्रक्तवर्णाभ सर्वाभरणभूषितम् ।
श्रीभूमिभ्या युत वाऽपि विना वा कारयेद्वरम् ॥ २० ॥

स्थित वाऽपि समासीन नारसिह समर्चयेत् ।
एव गिरिज उद्दिष्ट स्थूणजस्सम्प्रवक्ष्यते ॥ २१ ॥

तत काले प्रयाते तु हिरण्याख्योऽसुर पुरा ।
निर्दैवत्यवरादेव हिरण्यारव्यस्तु दानव ॥ २२ ॥

देवानृषीन्मनुष्याश्च सदा सर्वानपीडयत् ।
तद्दैत्यस्य वध कर्तु क्रोधाविष्टो महाबल· ॥ २३ ॥

स्थूणान्तरप्रविष्टस्सन्नारसिहवपुर्द्धभूत् ।
स्थूणज नारसिह च स्थापयेज्जयसिद्धये ॥ २४ ॥

सर्वभीत्यशुभानां च रोगाणा नाशनाय च ।
महापद्मविमाने वा स्वस्तिके भद्रकेऽथवा ॥ २५ ॥

दशतालेन मानेन समासीनं च कारयेत् ।
वामपाद समाकुञ्च्य दक्षिण सम्प्रसार्य च ॥ २६ ॥

चतुर्भुजधरं देव शङ्खचक्रधरं वरम् ।
हस्त तु दक्षिण पूर्व कुर्याद्दानकरं तथा ॥ २७ ॥

वामहस्त प्रसार्यैव तदूरौ च सुसन्यसेत् ।

शङ्खकुन्देन्दुधवले सर्वाभरणभूषितम् ।
सिंहासने समासीनमुपधानसमायुते ॥ २९ ॥

ब्रह्मेशौ कोपशान्त्यर्थं वन्दन्तौ तौ चतुर्भुजौ ।
कुर्यान्निवार्धतालेन प्राञ्जलीकृत्य सुस्थितौ ॥ ३० ॥

कुण्डिकामक्षमाला च धरन्त च पितामहम् ।
मृग च परशु पाणौ धरन्त शङ्करं तथा ॥ ३१ ॥

दक्षिणोत्तरयोर्द्वौ च कारयेत विधानत ।
यज्ञतीर्थौ समाख्यातौ पूजकौ तु समाचरेत् ॥ ३२ ॥

प्रह्लाद दक्षिणे कुर्यात्प्राञ्जलीकृत्य सुस्थितम् ।
उत्तरे लोकपालाश्च भित्तौ देवप्रणामकान् ॥ ३३ ॥

नारसिंहमिद रूप पश्चात्स्थापनमुच्यते ।
यद्यद् ध्रुवस्य रूप तु तत्तद्रूप तु कौतुकम् ॥ ३४ ॥

सर्वं कृत्वा विधानेन प्रतिष्ठां सम्यगाचरेत् ।
नारसिंहप्रतिष्ठायामग्नावाहवनीयके ॥ ३५ ॥

हौत्र तत्र प्रशस्यैव मूर्त्यावाहनमाचरेत् ।
नारसिंह तपोनाथ हरि विष्णु महाबलम् ॥ ३६ ॥

भक्तवत्सलमित्युक्त्वा नारसिंह समाह्वयेत् ।
श्रिय मही च पूर्वोक्तौ भृगुपुण्यौ तथैव च ॥ ३७ ॥

ब्रह्मेशानौ समावाह्य धात्रादीन् द्वारपालकान् ।
समं शान्त सुख चेति गुरु सर्वमुदारधी ॥ ३८ ॥

भूतेश दिव्यराजान विष्णुभक्त महाबलम् ।
इत्येवमुक्त्वा चावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ ३९ ॥

योवा नृसिह इत्युक्त्वा शतमष्टाधिक यजेत् ।
अर्चन च तथा मन्त्रैश्शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ ४० ॥

नारसिहो हरिर्यस्मात्प्रतिष्ठामर्चनादिकम् ।
स्नपन चोत्सव चापि सर्व पूर्ववदाचरेत् ॥ ४१ ॥

वैरोचनसुतोऽत्युग्रो बली च बलिनां वर· ।
सर्वान्देवांश्च जित्वैव देवलोकमुपाव्रजत् ॥ ४२ ॥

देवानिन्द्रादिकांश्चैव निर्वीर्यानकरोद्बलात् ।
तद्बलस्यापहारार्थं जातोऽयं कश्यपस्य तु ॥ ४३ ॥

हरिर्वामनरूपेण छत्री दण्डी च वेदवित् ।
वर्तमाने महायज्ञे बलेर्वैरोचनस्य वै ॥ ४४ ॥

तद्यागशालां सम्प्राप्य वटुरूपस्सुरेश्वर ।
कु देहि त्रिपद मह्यमित्युक्त्वा तमयाचत ॥ ४५ ॥

बलिश्च तस्मै त्रिपद प्रादात्तोयेन वै तत ।
हस्ते तोये पतत्याशु भद्ररूपमवाप्य स· ॥ ४६ ॥

त्रिलोके त्रिपदन्यासात्सर्वलोकानुपादधे ।
देवैस्त्रिविक्रम रूप सर्वलोकेषु सदधे ॥ ४७ ॥

त्रिविक्रमस्त्रिधा प्रोक्त· प्रथमश्च द्वितीयकः ।
तृतीयश्चेति तद्रूप यथेष्ट कारयेद्बुध ॥ ४८ ॥

सोमच्छन्दविमाने वा दीर्घशालाविमानके ।
कूटे वा गोपुराकारे स्थापन सम्यगाचरेत् ॥ ४९ ॥

दशतालेन मानेन चाष्टहस्तसमन्वितम् ।
चतुर्भुज वा देवेश श्यामलाङ्ग च कारयेत् ॥ ५० ॥

गदाचक्रासिशक्तीश्च शरं शङ्ख च शार्ङ्गकम् ।
हस्तैर्धारयमाण तु महारूपधरं हरिम् ॥ ५१ ॥

वामपाद प्रसार्यैव दक्षिणेन च सुस्थितम् ।
सर्वाभरणसयुक्त हर्षवेगसमन्वितम् ॥ ५२ ॥

एवमष्टभुज कुर्यादथ वक्ष्ये चतुर्भुजम् ।
चतुर्भुज वा हस्ताभ्यां शङ्खचक्रधरं परम् ॥ ५३ ॥

हस्त दक्षिणमादानपरं चान्य प्रसारितम् ।
स्थित च दक्षिण पाद वाममूर्ध्वे प्रसारितम् ॥ ५४ ॥

तत्प्रसारितपादोर्ध्वे हस्त सम्यक्प्रसारितम् ।
इन्द्र छत्रधरं सम्यगाकाशे तु प्रकल्पयेत् ॥ ५५ ॥

पार्श्वयोश्च यम चापि वरुण पूजकौ तथा ।
जानुमात्रोद्धृते पादे प्रथमस्त्वभिधीयते ॥ ५६ ॥

नाभिमात्रोद्धृते पादे द्वितीय परिचक्षते ।
पादे ललाटमात्रे तु तृतीय तु त्रिविक्रमम् ॥ ५७ ॥

उक्तेष्वेतेषु रूपेषु रूपमिष्टं प्रकल्पयेत् ।
त्रिविक्रमस्य ब्रह्माणमूर्ध्वपादं प्रगृह्य च ॥ ५८ ॥

प्रक्षालनपरं कुर्यात् स्रोतोगङ्गां विहायसि ।
प्राञ्जलीकृतहस्त च नाभेरूर्ध्वशरीरगम् ॥ ५९ ॥

तस्य पादोर्ध्वत· कुर्यान्नमुचि भ्रममाणकम् ।
स्थितपाद तु वामे च शुक्र विघ्नकरं तथा ॥ ६० ॥

तदूर्ध्वे गरुडं कुर्याच्छुक्र मुष्टिप्रहारकम् ।
दक्षिणे तु स्थित कुर्याद्वटुरूपं तु वामनम् ॥ ६१ ॥

छत्र दण्डधरं पुण्य शिखाकौपीनवाससम् ।
पार्श्वे बलिं च दातारमञ्जलिभ्या घटोदकम् ॥ ६२ ॥

सर्वाभरणसयुक्त हर्षयुक्त समाचरेत् ।
नीलाभ जाम्बवन्त च कारयेद्वानराकृतिम् ॥ ६३ ॥

इन्द्र श्यामनिभ कुर्याद्यममञ्जनसन्निभम् ।
वरुण श्यामवर्णं तमादित्य चाग्निसन्निभम् ॥ ६४ ॥

श्वेतं निशाकरं कुर्याद्ब्रह्माण पीतवर्णकम् ।
गङ्गां तु श्वेतवर्णाभां नमुचि श्याममाचरेत् ॥ ६५ ॥

शुक्र शुक्लनिभ कुर्याद्गरुड पञ्चवर्णकम् ।
वामनं च तथा श्याम बलि कनकसन्निभम् ॥ ६६ ॥

एवं त्रिविधरूप तु स्वेच्छया कारयेद्बुध· ।
त्रिविक्रमप्रतिष्ठायामन्वाहार्याग्निकुण्डके ॥ ६७ ॥

हौत्र प्रशस्य तत्काले मूर्त्यावाहनमाचरेत् ।
त्रिविक्रम त्रिलोकेश विष्णु सर्वधर त्विति ॥ ६८ ॥

वैकुण्ठं चेति चावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
वामन वरदं विष्णु काश्यप चादितिप्रियम् ॥ ६९ ॥

अन्येषामपि देवाना तन्मूर्त्यावाहन चरेत् ।
तथाऽऽकाशस्थदेवानां तत्तद्देवाननुस्मरन् ॥ ७० ॥

तत्तद्देशे तथा पीठे तदुद्दिश्य समर्चयेत् ।
यो वा त्रिमूर्तिरित्युक्त्वा शतमष्टाधिक यजेत् ॥ ७१ ॥

स्थापनादीनि सर्वाणि विष्णुसूक्तेन कारयेत् ।

प्रतिष्ठामर्चनादीनि स्नपन चोत्सव तथा ।
कारयेद्भक्तित· सर्वं हरेस्त्रैविक्रमस्य तु ॥ ७३ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नारसिंहत्रिविक्रम-
प्रतिष्ठाविधिर्नामैकोनषष्टितमोऽध्याय ॥

षष्टितमोऽध्यायः ॥

ततः कालेऽप्यतीते तु भूमिर्भारावपीडिता ।
दुरात्मभिश्च बहुभी राजभिर्धरणीश्वरै ॥ १ ॥

तद्वधाय कृतोद्योगो जमदग्निसुतो हरि· ।
भूत्वाऽवतीर्णो लोकेऽस्मिन् भारनिर्हरणाय वै ॥ २ ॥

परशुं च गृहीत्वैव नृपान् सर्वान् प्रगृह्य च ।
जघान किल सर्वांश्च रामो भीमपराक्रमः ॥ ३ ॥

देव परशुराम त स्थापयेच्छत्रुनाशनम् ।
मालाकारविमाने वाऽप्यङ्गनाकृतिकेऽपि वा ॥ ४ ॥

दशतालेन त राम भुजद्वयसमायुतम् ।
दक्षिणे परशु हस्ते वाममुद्देश्यक तथा ॥ ५ ॥

रक्तवर्णं प्रकुर्वीत जटामकुटभूषितम् ।
नीलाम्बरधरं देवमेकवीरक्रमेण च ॥ ६ ॥

आसीनं वा स्थित वाऽपि कारयेत विधानत· ।
तद्रूप कौतुकं कुर्याद्दषी तत्परितो लिखेत् ॥ ७ ॥

अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ तन्मूर्त्यावाहन चरेत् ।
राम ऋषिसुतं चेति विष्णु परशुपाणिनम् ॥ ८ ॥

इत्येवमुक्त्वा चावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
विष्णुर्वरिष्ठ इत्युक्त्वा सप्तत्येकोत्तर यजेत् ॥ ९ ॥

शिष्टानि सर्वकर्माणि पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ।
प्रतिष्ठामर्चनादीनि स्नपन चोत्सव तथा ॥ १० ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्यच्च कारयेत् ।
अथवा प्रादुर्भावेषु रामादिपु च पञ्चसु ॥ ११ ॥

सभ्याग्नि पौण्डरीकाग्नि विनाऽन्याश्चतुर क्रमात् ।
अग्नीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ॥ १२ ॥

राक्षसैर्बहुभिर्मुख्यै रावणादिमहाबलै ।
देवाः सपीडितास्सर्वे मुनयश्चाखिलास्तथा ॥ १३ ॥

त्रिदिवैर्मुनिभिस्सर्वै. सस्तुतो हरिरव्यय ।
तद्वधाय कृतोद्योगो मानुष रूपमास्थित ॥ १४ ॥

दशरथस्य सुतो भूत्वा सोऽवधीत्तास्तु राक्षसान् ।
हत्वा दाशरथी रामस्सर्वलोकमपालयत् ॥ १५ ॥

आलये मण्डपे वाऽपि कूटे वाऽपि तथैव च ।
देव राम च रक्षार्थं स्थापयेच्च विधानतः ॥ १६ ॥

सार्धाष्टतालमानेन रघुराम प्रकल्पयेत् ।
द्विभुज श्यामवर्ण च त्रिभङ्गेन च सुस्थितम् ॥ १७ ॥

शरं दक्षिणहस्तेन चाप वामेन धारिणम् ।
सर्वाभरणसयुक्तं किरीटमकुटान्वितम् ॥ १८ ॥

पीतवर्णां तथा चैव सर्वाभरणभूषिताम् ।
पद्मं वामेन हस्तेन गृहीत्वा दक्षिण करम् ॥ १९ ॥
प्रसार्यैव स्थिता देवी सीता दक्षिणतस्तथा ।
वामे च लक्ष्मण कुर्यादष्टतालेन मानत ॥ २० ॥
कारयेत्तं शरं चाप धारयन्त स्थितं तथा ।
सर्वाभरणसयुक्त रुक्मवर्ण च लक्ष्मणम् ॥ २१ ॥
पिङ्गलाभ हनूमन्तं विज्ञापनपरं कपिम् ।
दक्षिणेन करेणास्य पश्चादन्येन वाससम् ॥ २२ ॥
ऊरुमध्येऽवकुण्ठ्यैव दीनमूर्धानन स्थितम् ।
दक्षिणे कपिराज वा कृत्वा तद्रूपमर्चयेत् ॥ २३ ॥
एवं सायुधमार्ग तु वक्ष्ये तत्र निरायुधम् ।
सिंहासने सुखासीन देव देवी यथाविधि ॥ २४ ॥
वामतो लक्ष्मण कुर्यात्प्राञ्जलीकृत्य सुस्थितम् ।
दक्षिणे कपिराज त मार्ताण्डाभ च सुस्थितम् ॥ २५ ॥
स्थित च कौतुक कुर्यादासीन वाऽपि कारयेत् ।
सायुधे सायुध तद्वत्कौतुक च समाचरेत् ॥ २६ ॥
अत· परं प्रवक्ष्यामि स्थापनारम्भमुत्तमम् ।
एकस्मिन् काञ्चने कुम्भे त्रयाणां ध्यानमाचरेत् ॥ २७
तस्य देवस्य देव्याश्च शयनं त्वेकमुच्यते ।
तद्वेद्या लक्ष्मणस्यापि शयन तु पृथग्भवेत् ॥ २८ ॥
दक्षिणाग्नौ प्रधाने तु हौत्रशंसनमाचरेत् ।
राम दाशरथिं विष्णु काकुत्स्थमिति चाह्वयेत् ॥ २९ ॥

रामानुज च सौमित्रि लक्ष्मण लक्ष्मीवर्धनम् ।
सीतामयोनिजा चेति लक्ष्मी वैदेहीमित्यपि ॥ ३० ॥

कपिराज हनूमन्त शब्दराशि महामतिम् ।
इत्यावाह्य विधानेन निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ ३१ ॥

रायामीशेति मन्त्रेण शतमष्टोत्तर यजेत् ।
शेषाणि सर्वकार्याणि पूर्ववत्कारयेद्बुध ॥ ३२ ॥

हरिरेव भवेद्रामस्तस्मात्सर्वं हरेरिव ।
प्रतिष्ठामर्चनादीनि स्नपन चोत्सव तथा ॥ ३३ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्य च कारयेत् ।
एतस्य पौण्डरीकाग्नि सभ्याग्नि च विना क्रमात् ॥ ३४ ॥

अग्नीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ।
मधुमासे च नक्षत्रे पूर्वपक्षे पुनर्वसौ ॥ ३५ ॥

मध्याह्ने कर्कटे लग्ने जातो राम· स्वय हरि ।
सा जयन्तीति विख्याता तस्या रामस्य भक्तित ॥ ३६ ॥

सीतालक्ष्मणसयुक्त सर्वालङ्कारसयुतम् ।
यानमारोप्य तद्ग्राम कारयेत प्रदक्षिणम् ॥ ३७ ॥

देवालय प्रविश्यैव स्थापयित्वा सहैव तान् ।
महाहवि· प्रभूत वा देवेशाय निवेदयेत् ॥ ३८ ॥

रामस्य देववच्चैव राजवच्च तथैव च ।
उपचारान् विशेषेण कारयेदिति शासनम् ॥ ३९ ॥

सीताया लक्ष्मणस्यापि पृथक् स्यात्स्थापना यदि ।
सीतायाश्च प्रतिष्ठाया लक्ष्मीवत्सर्वमाचरेत् ॥ ४० ॥

लक्ष्मणस्य प्रतिष्ठाया रामवत्सर्वमाचरेत् ।
हरिर्यथैव रामोऽभूत् श्रीश्च सीताऽभवत्तथा ॥ ४१ ॥

पृथक् प्रतिष्ठा श्रीदेव्या· पूर्वं प्रोक्ता तथैव च ।
पृथक् प्रतिष्ठा सीतायास्तथा सर्वं समाचरेत् ॥ ४२ ॥

तस्माद्रामस्य तस्यांशो लक्ष्मणश्चेद्भवेत्तत· ।
हरेरंशांशभागोऽय लक्ष्मणश्च प्रकीर्तित ॥ ४३ ॥

विशेषमत्र वक्ष्यामि शयने राघवस्य तु ।
प्राङ्मुख्याश्चैव सीताया ऊरौ (विन्यस्य) मस्तकम् ॥ ४४ ॥

तत्काले लक्ष्मण देव पाद (सवाहने रतम्) ।
हसन्मुख राघवस्य पीडयन्त पदाम्बुजौ ॥ ४५ ॥

नित्ये नैमित्तिके काम्ये स्नपने चोत्सवे तथा ।
शयन यत्र सप्रोक्त तत्रैव विधिरुच्यते ॥ ४६ ॥

मूर्तिमन्त्रो विशेषस्तु सर्वमन्यत्सम भवेत् ।
वायोरंशात्कपिर्मुख्यो हनूमानभवत्ततः ॥ ४७ ॥

हनूमत· प्रतिष्ठां तु वायोरिव समाचरेत् ।
तृतीय राममप्येव यदुश्रेष्ठ महाबलम् ॥ ४८ ॥

बलभद्र विदु सोऽपि दैत्याना वधहेतुना ।
भारावतरणार्थाय भुवो रामस्तथैव च ॥ ४९ ॥

कृष्णोऽपि वसुदेवस्य सुतो भूत्वाऽवतीर्य च ।
हत्वा नरककसादीन् सर्वान् लोकानपालयत् ॥ ५० ॥

एवं हलधरं राम ततुं ससारसागरम् ।
सोमच्छन्दविमाने तु हस्तिपृष्ठेऽथवा पुन ॥ ५१ ॥

एकबेरविधानेन कृष्णस्यार्धासने तु वा ।
दशतालेन मानेन श्वेताद्रिशिखरोपमम् ॥ ५२ ॥

द्विभुजं च तथा कुर्यान्मुसल दक्षिणेन तु ।
हल वामेन हस्तेन धारयन्त यथानतम् ॥ ५३ ॥

कुर्यात्सायुधमेव तु वक्ष्याम्यथ निरायुधम् ।
प्रसार्य दक्षिण पाद वाम कुञ्चितमाचरेत् ॥ ५४ ॥

सव्य चाभयहस्त तु वाममूरौ समाचरेत् ।
तथैव रेवती कुर्यान्नीलोत्पलसमप्रभाम् ॥ ५५ ॥

पद्म दक्षिणहस्तेन गृहीत्वाऽन्य तथैव च ।
ऊरौ विन्यस्य चासीना रेवती च शुभाननाम् ॥ ५६ ॥

सर्वाभरणसयुक्तं देव देवीसमन्वितम् ।
एवं तु कौतुक कृत्वा स्थापन सम्यगाचरेत् ॥ ५७ ॥

अग्नावाहवनीये तु हौत्रशसनमाचरेत् ।
रामं यदुवरं विष्णु हलायुधमिति क्रमात् ॥ ५८ ॥

रेवतीमिन्दिरां चेति लक्ष्मी रामप्रियामिति ।
आवाहनादि कृत्वा तु क्ष्मामेकां तु शतं यजेत् ॥ ५९ ॥

हरेरंशाद्भवेद्रामस्तस्मात्सर्वं हरेरिव ।
प्रतिष्ठामर्चनादीनि स्नपन चोत्सवं तथा ॥ ६० ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन कारयेदिति शासनम् ।
अस्यापि पौण्डरीकाग्नि सभ्याग्नि च विना क्रमात् ॥ ६१ ॥

अग्नीनाहवनीयादीन् कारयेदिति केचन ।
सर्वकाम यदीच्छेत्तु कृष्णं सम्यक्समाचरेत् ॥ ६२ ॥

कुम्भाकारविमाने वा कूटे वा गोपुराकृतौ ।
नवतालेन मानेन कृष्ण सम्यक्समाचरेत् ॥ ६३ ॥

श्रीधरं श्यामलाङ्ग च द्विभुज रक्तवाससम् ।
क्रीडायष्टिधरं कुर्याद्दक्षिणेनैव पाणिना ॥ ६४ ॥

वाममुत्क्रीडन कृत्वा लीलयैव च सुस्थितम् ।
सर्वाभरणसयुक्त सुन्दरं सौम्यलोचनम् ॥ ६५ ॥

रुक्मिणी दक्षिणे देवी सत्यभामां च वामत ।
रक्तपीतनिभे देव्यौ कृष्णं पीताम्बरावृतम् ॥ ६६ ॥

सर्वाभरणसयुक्त बाहुमानेन कारयेत् ।
दक्षिणे रुक्मिणी वाऽथ भूमि कुर्याच्च वामके ॥ ६७ ॥

वामपार्श्वे स्थित कुर्याद्गरुड प्राञ्जलीकृतम् ।
ध्रुवबेरानुरूपेण कौतुक च समाचरेत् ॥ ६८ ॥

सिहासने सुखासीन देवीभ्यां च सहासने ।
पूर्वोक्तेन विधानेन सर्व कृष्णस्य चाचरेत् ॥ ६९ ॥

नवनीतनट वाऽथ तथा कालियमर्दनम् ।
पार्थसारथिरूप वा बिम्ब सम्यक्च कारयेत् ॥ ७० ॥

नृत्यन्त बालरूप च सर्वाभरणभूषितम् ।
तथाऽम्बराञ्चलेनैव ग्रन्थियुक्तेन सयुतम् ॥ ७१ ॥

कुञ्चित दक्षिण पाद किञ्चिदुद्धृत्य वै पुन ।
किञ्चित्कुञ्चितवामेन स्थित्वा नृत्यन्तमेव तम् ॥ ७२ ॥

अभयं दक्षिण हस्त नवनीतयुत तु वा ।
वाम प्रसार्य चोत्तान नवनीतनट तु वा ॥ ७३ ॥

गोपी च वामत कुर्यान्मथनन्तीं च महादधि ।
फणानां पञ्चसयुक्त कालियस्य शिरोपरि ॥ ७४ ॥

नृत्यरूप तथा कुर्यात्पुन्छ वामकरे धृतम् ।
एक चाभयहस्त च सर्वाभरणभूषितम् ॥ ७५ ॥

पादपार्श्वे तथा पत्नीं नागचूलिकमस्तकाम् ।
प्राञ्जलीकृत्य ता कुर्याद्विनैवानम्रमूर्धिकाम् ॥ ७६ ॥

पार्थ गाण्डीवसहित शततूणीरसयुतम् ।
रथस्थित तथा कुर्यात्किरीटाङ्गदभूषितम् ॥ ७७ ॥

सव्यमारोप्य हस्त तु वीक्ष्य देवस्य चाननम् ।
श्यामवर्णं च त कुर्यात्केतुवानरभूषितम् ॥ ७८ ॥

रथे मुरलिपार्श्वे तु कृष्णमुद्बद्धकुन्तलम् ।
शङ्ख वामकरे कुर्याद्दक्षिणे पाशमेव च ॥ ७९ ॥

फल्गुनस्य मुख वीक्ष्य किञ्चित्सस्मितहर्षित ।
एवरूप च कृत्वैव तद्रूप कौतुक चरेत् ॥ ८० ॥

चतुर्भुजं वा कृत्वा तु स्थापनारम्भमाचरेत् ।
कृष्णरूपमसख्यात सख्या वक्तु न शक्यते ॥ ८१ ॥

स्वेच्छारूप तु कृत्वा तु तद्रूपे तु समर्चयेत् ।
पौण्डरीके प्रधानाग्नौ हौत्रशसनमाचरेत् ॥ ८२ ॥

कृष्णं नारायण पुण्य त्रिदशाधिपमित्यपि ।
एवमेव विधानेन कृष्णस्यावाहन स्मृतम् ॥ ८३ ॥

रुक्मिणी सुन्दरी देवी रमामिति तथैव च ।
सत्यभामा सती चैव सन्नती च क्षमामिति ॥ ८४ ॥

इत्येवमुक्त्वा चावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
सत्यस्सत्यस्थ इत्युक्त्वा शतमष्टाधिक यजेत् ॥ ८५ ॥

स्थापनादीनि सर्वाणि पूर्वोक्तेनैव कारयेत् ।
हरि॰ कृष्णो भवेद्यस्मात्तस्मात्सर्वं हरेरिव ॥ ८६ ॥

प्रतिष्ठाद्यर्चनादीनि स्नपनं चोत्सव तथा ।
पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्यं च कारयेत् ॥ ८७ ॥

अस्यापि पौण्डरीकाग्नि सभ्याग्नि च विना क्रमात् ।
अग्नीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ॥ ८८ ॥

श्रावणे मासि तस्मिंश्च कृष्णपक्षे विशेषत॰ ।
अष्टमी रोहिणीयुक्ता जयन्तीति प्रकीर्तिता ॥ ८९ ॥

तत्र स्नात्वोपवास च कृत्वा कृष्ण च भक्तितः ।
रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामलङ्कारै॰ समायुतम् ॥ ९० ॥

ग्रामप्रदक्षिण तत्र कारयित्वा यथोचितम् ।
स्नापयित्वा च देवीभ्यामर्चयित्वा यथाक्रमम् ॥ ९१ ॥

महाहविः प्रभूतं वा देवेशाय निवेदयेत् ।
रुक्मिण्यास्सत्यभामायाः पृथक् चेत्स्थापन भवेत् ॥ ९२ ॥

हरिर्यथैव कृष्णोऽभूद्रुक्मिणी श्रीस्तथाऽभवत् ।
मही च सत्यभामाभूद्देव्यौ देवेन ते ततः ॥ ९३ ॥

पृथक् प्रतिष्ठा श्रीदेव्या यथा प्रोक्ता तथैव च ।
रुक्मिण्यास्स्थापनायां च सर्वं सम्यक् समाचरेत् ॥ ९४ ॥

महीदेव्या यथा प्रोक्ता स्थापन तु पृथक् तथा ।
सत्यभामाप्रतिष्ठायां सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ९५ ॥

अत्रापि मूर्तिमन्त्रैस्तु विशेषोऽन्यत्समं भवेत् ।
युगान्तसमये विष्णु· कल्की चैव भविष्यति ॥ ९६ ॥

खड्गखेटकहस्तस्तु म्लेच्छादीन् स हनिष्यति ।
संहारात्मा स सर्वांश्च दुर्विनीतान् मदोद्धतान् ॥ ९७ ॥

पुनरेकार्णव कृत्वा वटपत्रे शयिष्यति ।
स्थापयेत्कल्किन विष्णुमालयादिविधिस्तथा ॥ ९८ ॥

पौण्डरीके प्रधानाग्नौ हौत्रशसनमाचरेत् ।
कल्किनं वररूप च विष्णु संहारकात्मकम् ॥ ९९ ॥

इत्येवमुक्त्वा चावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
धूर्णो वहन्तामित्युक्त्वा शतमष्टाधिक यजेत् ॥ १०० ॥
प्रतिष्ठामर्चनादीनि पूर्ववत्कारयेद्बुध ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे परशुरामादिकल्क्यन्त-
प्रतिष्ठाविधिर्नाम षष्टितमोऽध्याय.

एकषष्टितमोऽध्यायः

अत·परं प्रवक्ष्यामि वासुदेवविधि परम् ।
वासुदेवो द्विधा भूतः मानुष्यो दैविकस्त्विति ॥ १ ॥

मानुष्यमद्य वक्ष्यामि दैविकं तदनन्तरम् ।
मानुष्य परमात्मानं द्विभुज शङ्खचक्रिणम् ॥ २ ॥

श्यामलाङ्ग च त कुर्यात्सर्वाभरणभूषितम् ।
रुक्मिणी श्यामलाङ्गां च रक्तवस्त्रा च दक्षिणे ॥ ३ ॥

पद्म धृत्वा करे वामे प्रसार्यैव स्थितां शुभाम् ।
दक्षिणे बलभद्र तु हल मुसलमायुधम् ॥ ४ ॥

सर्वाभरणसयुक्त श्वेत नीलाम्बरावृतम् ।
तस्य दक्षिणपार्श्वे तु प्रद्युम्न रक्तसन्निभम् ॥ ५ ॥

पीतकौशेयवसन किरीटं दिव्यभूषणम् ।
असि दीर्घक्षुरीयुक्त वामकट्यवलम्बितम् ॥ ६ ॥

वामपार्श्वेऽनिरुद्ध च प्रवालाग्निसमप्रभम् ।
पुष्पाम्बरधरं कुर्यात्कटक खड्गमायतम् ॥ ७ ॥

पार्श्वे साम्ब च कृत्वैव नीलाम्बुदसमप्रभम् ।
श्वेताम्बरधरं कुर्याद्दण्डदानकरं तथा ॥ ८ ॥

ब्रह्माण दक्षिणे कुर्याच्चतुर्भुजसमन्वितम् ।
पूर्वोक्तेनैव कृत्वा तु दशतालेन मानतः ॥ ९ ॥

गरुड चोत्तरे कुर्यान्नवतालेन मानतः ।
तद्रूप कौतुक कुर्यात्सर्वेषां च तथैव च ॥ १० ॥

मध्ये चतुर्भुज विष्णुमेवं कौतुकमेव वा ।
एवं वै मानुषं रूप गोपुरे दीर्घशालके ॥ ११ ॥

दैविक वासुदेव च प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ।
सोमच्छन्दविमाने वा ब्रह्मवृत्तेऽथवा पुन' ॥ १२ ॥

चतुर्भुजधरं देव शङ्खचक्रधरं परम् ।
अभय दक्षिणे हस्ते वाम कट्यवलम्बितम् ॥ १३ ॥

किरीटादिविभूषाढ्य भूषणैरपि भूषितम् ।
रक्ताम्बरधरं देव दशतालेन मानत. ॥ १४ ॥

श्रीभूम्यौ पार्श्वयोर्देव्यौ पूर्ववत्कारयेद्बुध ।
पूर्वोक्तान् बलभद्रादीन् सायुधान् वा निरायुधान् ॥ १५ ॥

तत्तद्देव्या समायुक्तान् विना वा सम्यगाचरेत् ।
रेवतीं दक्षिणे कुर्यात् बलभद्रस्य पार्श्वत ॥ १६ ॥

रोहिणीं नीलवर्णां च प्रद्युम्नस्यैव पार्श्वत· ।
अनिरुद्धस्य पार्श्वे तु रामा श्यामा तथैव च ॥ १७ ॥

तस्य साम्बस्य पार्श्वे तु पीतामिन्दुकरीमपि ।
गृहीत्वा पुष्पमेकेन हस्तमन्य प्रसार्य च ॥ १८ ॥

किरीटाभरणैर्युक्ता देवीस्सर्वाश्च कारयेत् ।
रुक्मिणीं नीलवर्णां च प्रद्युम्न चैव पार्श्वत. ॥ १९ ॥

अनिरुद्धश्चैव पार्श्वे रामश्चापि तथैव च ।
तस्य रामस्य पार्श्वे तु देवान् सर्वांश्च कारयेत् ॥ २० ॥

एवं दैविकमार्गे तु स्थापनारम्भमाचरेत् ।
पूर्ववत्सर्वहोमेषु जुहुयाच्च विधानत· ॥ २१ ॥

ब्रह्मण पौण्डरीकाग्नि गरुडस्याहवनीयकम् ।
सभ्ये विष्णु समुद्दिश्य हौत्रशसनमाचरेत् ॥ २२ ॥

वासुदेवं यदुवरं विष्णु च पुरुषोत्तमम् ।
रुक्मिणी सुन्दरीं देवीं रमामिति समाह्वयेत् ॥ २३ ॥

राम यदुवरं वीरं हलायुधमिति क्रमात् ।
प्रद्युम्न च सुरूपाक्ष मन्त्रराशि महाबलम् ॥ २४ ॥

अनिरुद्ध महान्त च वैराग्यमिति च क्रमात् ।
सर्वतेजोमय चैवमनिरुद्धं समाह्वयेत् ॥ २५ ॥

साम्बं सर्वमुख चेति समुद्रं सागरं तथा ।
ब्रह्माण गरुड चेति नाम्ना पूर्ववदाह्वयेत् ॥ २६ ॥

एव मानुषके प्रोक्त दैविके तु प्रवक्ष्यते ।
विष्ण्वादिमूर्तिभिर्विष्णोः श्रियो मह्यास्तथैव च ॥ २७ ॥

पूर्ववद्बलभद्रादिदेवतानां विशेषतः ।
निर्वापादीनि कृत्वैव पूर्ववज्जुहुयाद्बुधः ॥ २८ ॥

विशेष चात्र वक्ष्यामि शृणुध्व मुनिसत्तमाः ।
सभ्ये च वैष्णवं सूक्त सर्वहोमे च पौरुषम् ॥ २९ ॥

दक्षिणे विष्णुसूक्त च गार्हपत्ये तथैव च ।
एकाक्षरादिक सर्व त्वावसथ्ये तथैव च ॥ ३० ॥

गायत्री वैष्णवी सम्यग् ब्रह्महोमे तथैव च ।
ब्राह्म गारुडहोम च गारुड च तथा यजेत् ॥ ३१ ॥

तत्तद्धोमे तत्तन्मन्त्रैरेकविशतिक तथा ।
तद्देवीमन्त्रसयुक्त यजेद्देव विशेषत. ॥ ३२ ॥

कलशैः स्नापनं कुर्यात्तत्तद्धोमसमीपतः ।
मध्ये दक्षिणपार्श्वे तु क्रमादेव समाचरेत् ॥ ३३ ॥
एष एव विशेषः स्यात्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे दैविकमानुष्य-
वासुदेवप्रतिष्ठाविधिर्नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः

अतःपरं प्रवक्ष्यामि चादिमूर्तिविधिक्रमम् ।
कुम्भाकारे त्रिकूटे वा नन्द्यावर्तेऽथवा पुनः ॥ १ ॥

अनन्तोत्सङ्ग आसीनं प्रवालाग्निसमप्रभम् ।
बेरायाम त्रिधा कृत्वा तत्रैक पीठमाचरेत् ॥ २ ॥

अनन्तस्य तु सम्प्रोक्तास्सप्त पञ्च फणास्तु वा ।
अङ्गोपरि फणाः कृत्वा ऊर्ध्वे सञ्छादकाः क्रमात् ॥ ३ ॥

त्रिवृते सर्पदेहोर्ध्वे समासीन हरि परम् ।
वामपाद समाकुञ्च्य दक्षिण सम्प्रसार्य च ॥ ४ ॥

शङ्खचक्रधरं कुर्यात्सर्वाभरणभूषितम् ।
सर्पदेहोर्ध्वत पाणि दक्षिण सन्यसेत्तथा ॥ ५ ॥

वाम च कुञ्चित जानु न्यसेत्सम्यक्प्रसारितम् ।
विधिनैव समासीनमादिमूर्ति तु कारयेत् ॥ ६ ॥

भृगुपुण्यौ तथा कुर्यात्पूजकौ स्थानमाश्रितौ ।
एव योगासन प्रोक्त वक्ष्यतेऽद्य सुखासनम् ॥ ७ ॥

वामहस्त तथा वामे जानौ सम्यक्प्रसार्य च ।
हस्त च दक्षिण जानौ विन्यसेद्दक्षिणे क्रमात् ॥ ८ ॥

सिहासने सुखासीन श्रीभूम्यावपि कारयेत् ।
पूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युक्त सर्वाभरणभूषितम् ॥ ९ ॥

नारसिंहवराहौ द्वौ पूजकौ तु समाचरेत् ।
नवतालक्रमेणैव तत्तद्रूप प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥

प्राञ्जलीकृतहस्तौ तु सर्वाभरणभूषितौ ।
एव सुखासन कुर्यात्स्थापनारम्भमाचरेत् ॥ ११ ॥

सभ्याग्नौ च परिस्तीर्य हौत्र तत्र प्रशसयेत् ।
शिष्ट तु पूर्ववत्सर्व कारयेत विधानत ॥ १२ ॥

पञ्चमूर्तिविधानं तु पूर्वमेव प्रचोदितम् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिविधिक्रमम् ॥ १३ ॥

विष्णुमूर्ति विना मूर्तीश्चतुर्मूर्तीस्तु कारयेत् ।
पूर्वोक्ते च विमाने वै यथोक्ततलसयुते ॥ १४ ॥

आदिभूमिस्तु सैन्यस्य मध्ये वे नरसिहकम् ।
अध॰ प्रागादि परित॰ पुरुषाद्यास्तु पूर्ववत् ॥ १५ ॥

आसीनास्सुस्थिता वापि चतुर्मूर्तीश्च कारयेत् ।
पञ्चमूर्तिर्यदि भवेदूर्ध्वे वाराह उच्यते ॥ १६ ॥

तृतीये नरसिहस्तु चतुर्थे शयन भवेत् ।
पञ्चमे चासन प्रोक्त वाराहादेस्तथासनम् ॥ १७ ॥

पुरुषाद्याश्चतुर्दिक्षु तथासीना॰ स्थितास्तु वा ।
कर्तु सप्ततलादूर्ध्वं विमान न हि शक्यते १८ ॥

सहस्राधिष्ठितग्रामे मध्यमे पञ्चमूर्तिकम् ।
चतुर्मूर्तीस्तु वा कुर्याद्ग्रामवृद्धिकरं भवेत् ॥ १९ ॥

ग्रामादे पश्चिमे कुर्याच्चतुर्मूर्तीस्तु वा तथा ।
एकमूर्तिस्तु वा कुर्यान्नगरादौ तथैव च ॥ २० ॥

प्रतिष्ठामर्चनादीनि पूर्ववद्विधिना चरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे आदिमूर्तिविधिर्नाम
द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

त्रिदष्टितमोऽध्यायः

अथ गोत्रप्रवरं वक्ष्यामि । विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठ-काश्यपाना सप्तर्षीणामगस्त्याष्टमानामपत्य गोत्रमुच्यते ।

१. अथ श्रीवत्साना पञ्चार्षेय प्रवरो भवति । तेषा भार्गवच्यवनाप्नुवानौर्व-जामदग्न्येति होता वदेत् ।

२. यस्कानां त्र्यार्षेय —भार्गववैतहव्यसावेदसेति ।

३ (वाध्र्यश्वानाम्)—त्र्यार्षेय —भार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेति ।

४. वैन्यानाम्—त्र्यार्षेय —भार्गववैन्यपार्थेति ।

५. शुनकानाम्—एकार्षेय·—शौनकेति ।

६. गार्त्समदानाम् एकार्षेय·—गार्त्समदेति ।

७ आङ्गिरसानाम्—त्र्यार्षेय —आङ्गिरसायास्यगौतमेति ।

८. शरद्वन्तानाम्[1]—त्र्यार्षेय.—आङ्गिरसगौतमश[2]रद्वन्तेति ।

९. कौमण्डगौतमानाम् — पञ्चार्षेय — आङ्गिरसौच[3]थ्यकाक्षीवतगौतम-कौमण्डेति ।

१० [4]दीर्घतमानाम् — पञ्चार्षेयः — आङ्गिरसौचथ्यकाक्षीवतगौतमदै[5]र्घ-तमसेति ।

११. [6]कारेणुपालिनाम्—त्र्यार्षेय·—आङ्गिरसगौतमकारेणुपालेति ।

१२. औशनसगौतमानाम्—त्र्यार्षेय —आङ्गिरसौशनसगौतमेति ।

१३ वामदेवानाम्—त्र्यार्षेय·—आङ्गिरसगौतमवामदेवेति ।

---

1. शारद्वतानाम्—पा
2. शारद्वतेति—पा
3. औतथ्य—पा
4. दीर्घतमसाना पा
5. दीर्घतमेति —पा
6. कारेणपालि—पा कारेणुपालानाम्—पा.

१४. भारद्वाजानाम्—त्र्यार्षेयः—आङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेति ।

१५ रौक्षाणाम् — पञ्चार्षेयः — आङ्गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवान्दनमातवचसेति ।

१६. गर्गाणाम्—त्र्यार्षेयः—आङ्गिरसशैन्य [1]गार्ग्येति ।

१७ विष्णुवृद्धानाम्—त्र्यार्षेय —आङ्गिरसपौरुकुत्स[2]त्रासदस्यवेति ।

१८. [3]कण्वानाम्—त्र्यार्षेय —आङ्गिरसाजमीढकाण्वेति ।

१९ हारीतानाम्—त्र्यार्षेय.—आङ्गिरसाम्बरीषयौवनाश्वेति ।

२०. साङ्कृत्यानाम्—त्र्यार्षेय·—आङ्गिरसगौरुवीतसाङ्कृत्येति ।

२१ राथीतराणाम्—त्र्यार्षेय —आङ्गिरसवैरूपराथीतरेति ।

२२. मुद्गलानाम्—त्र्यार्षेयः—आङ्गिरसभार्म्यश्वमौद्गल्येति ।

२३. आत्रेयाणाम्—त्र्यार्षेय —आत्रेयार्चनानसश्यावश्वेति ।

२४ गाविष्टराणाम्—त्र्यार्षेय·—आत्रेयार्चनानसगाविष्टरेति ।

२५ [4]वाद्भुतकानाम्—त्र्यार्षेय·—आत्रेयार्चनानसवाद्भुतकेति ।

२६ पौर्वातिथीनाम्—त्र्यार्षेयः — आत्रेयार्चनानसपौर्वातिथेति ।

२७ कश्यपानाम्—त्र्यार्षेयः—काश्यपावत्सारनैध्रुवेति ।

२८ रेफाणाम्—त्र्यार्षेयः—काश्यपावत्साररैभ्येति ।

२९ शाण्डिल्यानाम्—त्र्यार्षेयः—काश्यपावत्सारशाण्डिल्येति, काश्यपावत्सारासितेति वा, काश्यपावत्सारदैवलेति वा, शाण्डिल्यावत्सारदैवलेति वा, शाण्डिल्यासितदैवलेति वा ।

३० लौगाक्षिकाश्यपानाम्—त्र्यार्षेय· । ते तु अहर्वासिष्ठाः नक्तकाश्यपाः । तेषां—काश्यपावत्सारवासिष्ठेति ।

---

1 गार्गेति—पा
2 त्रासदस्येति—पा
3. काण्वानाम्—पा
4 वाद्भूतकानाम्—पा
वाग्भुतकानाम्—पा
वाग्भूतकानाम्—पा.

३१ वासिष्ठानाम्—एकार्षेय —वासिष्ठेति ।

३२. वासिष्ठकौण्डिन्यानाम्—त्र्यार्षेय·—वासिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येति ।

३३ औपमन्यवानाम्—त्र्यार्षेयः—वासिष्ठैन्द्रप्रमदाभरद्वसव्येति ।

३४ [1]वासिष्ठानाम्—त्र्यार्षेय·—वासिष्ठशाक्त्यपाराशर्येति ।

३५ विश्वामित्रकौशिकानाम्— त्र्यार्षेय·—विश्वामित्राष्टकलोहितेति ।

३६ (औदलानाम्)—त्र्यार्षेय·—विश्वामित्रदेवरातौदलेति ।

३७ रैवणानाम्—त्र्यार्षेय.—विश्वामित्ररौत्थकरैवणेति ।

३८ वैश्वामित्रदैवश्रवसानाम् — त्र्यार्षेय — विश्वामित्रदैवश्रवसदैवतरसेति

३९ आजानाम्—त्र्यार्षेय.—वैश्वामित्रमाधुछन्दसाजेति ।

४० खातानाम्—त्र्यार्षेय·— वैश्वामित्रकात्याक्षीलेति ।

४१ अघमर्षणकौशिकानाम्— त्र्यार्षेय —विश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति ।

४२ इन्द्रकौशिकानाम्—त्र्यार्षेय —विश्वामित्रेन्द्रकौशिकेति ।

४३ पौराणाम्—द्व्यर्षेय —विश्वामित्र[2]पौराणेति ।

४४ अगस्त्यानाम् (इध्मवाहानाम्)—त्र्यार्षेय·—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतेध्मवाहेति ।

४५. साम्भवाहानाम्—त्र्यार्षेय —अगस्त्यदार्ढ्यच्युतसाम्भवाहेति ।

४६ यज्ञवाहानाम्—त्र्यार्षेय·—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतयज्ञवाहेति ।

४७ सोमवाहानाम्—त्र्यार्षेय·—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतसोमवाहेति । होता वदेत् ।

क्षत्रियाणां चैतदेकेषां त्र्यार्षेय· प्रवरः । मानवैलपौरूरवसेति । वैश्यानां चैके त्र्यार्षेयाः—भालन्दनवात्सप्रिमांकीलेति वा, अन्येषा क्षत्रियाणा वैश्याना पुरोहितप्रवरो भवति ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे गोत्रप्रवरविधिर्नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

---

1 पाराशराणामिति स्यात् 2 पौरणेति—पा

चतुष्षष्टितमोऽध्यायः

अत परं प्रवक्ष्यामि ह्यभिषेकविधि परम् ।
विष्णोर्नारायणस्यैव देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ १ ॥

कृत्वा महाभिषेक तु सागरान्ता महीमिमाम् ।
प्राप्नुवन्ति हि राजानस्सकल चायुष वरम् ॥ २ ॥

इन्द्रादिलोकपालाश्च देवाश्चानेन कर्मणा ।
प्राप्तास्ते लोकपालत्व हरेरेव प्रसादन. ॥ ३ ॥

पृथुश्च जनकश्चैव मान्धाता नृपतिस्तथा ।
कृत्वा महाभिषेक तु दीर्घकालमिमां महीम् ॥ ४ ॥

पालयामासुरखिला प्रेत्य सिद्धि परा गताः ।
अन्येऽप्यखिलकामास्तु प्राप्यैवायु' परां गतिम् ॥ ५ ॥

तत्सर्वसाधन कर्म श्रृणुतैतत्समाहिता' ।
अयने चोत्तरे चैव शुभर्क्षे श्रवणादिके ॥ ६ ॥

शुभवारे तिथौ शुक्के स्थिरराशौ समाचरेत् ।
तस्मात्तु दिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्क्रमात् ॥ ७ ॥

प्रमुखे चोत्तरे कुर्यात्कूट वाथ प्रपां तु वा ।
हस्तैरादित्यसख्याकै ऋत्विक्सख्यैरथापि वा ॥ ८ ॥

विस्तीर्णमिति देवान्तं स्थान तत्तत्तलोच्छ्रयम् ।
पदान्तरं चतुर्हस्तमुच्छ्रूय च यथोचितम् ॥ ९ ॥

तोरणानि चतुर्दिक्षु तत्र कुर्याद्यथाविधि ।
वितानैश्च समाच्छाद्य स्थूणा वस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ १० ॥

मुक्तावलिध्वजै पुष्पै. पल्लवैर्नागवल्लिभि ।
कदलीपूर्णकुम्भाद्यैरङ्कुरैर्दर्भमालया ॥ ११ ॥

समन्तात्समलङ्कृत्य भक्त्या शक्त्या विशेषत ।
लिखेदत्र यथान्याय भूमिमण्डलमुत्तमम् ॥ १२ ॥

तन्मध्ये च महामेरु कल्पयेच्छ्लक्ष्णया मृदा ।
मृदङ्गाकृतिहस्त तु तस्योत्सेधो विधीयते ॥ १३ ॥

विष्टम्भ चैकहस्त तु पूर्वत श्वेतवर्णकम् ।
रक्त दक्षिणत पीत पश्चिमे कृष्णमेव च ॥ १४ ॥

उत्तरे त तु सर्वत्र रत्नाढ्य हेमभूषितम् ।
लिखेत्पूर्ववदायाम दक्षिणे चोत्तरेऽपि च ॥ १५ ॥

त्रीस्त्रीनद्रिविशेषान्वै विस्तार षोडशाङ्गुल ।
हिमाद्रि श्वेतवर्ण च हेमकूट च पिङ्गलम् ॥ १६ ॥

निषध रक्तवर्ण च क्रमशो दक्षिणे लिखेत् ।
नीलाद्रि नीलवर्ण च श्वेत श्वेतगिरि तथा ॥ १७ ॥

शतशृङ्ग च हेमाभ लिखेत्तस्योत्तरे तथा ।
धातुभिर्वर्णयेत्तत्र जम्बूद्वीपमिद तथा ॥ १८ ॥

लवणाब्ध्यपरे तत्र शाकद्वीप तु तद्बहि ।
ततः क्षीरार्णवस्यान्ते कुशद्वीपमत परम् ॥ १९ ॥

घृतोदधि क्रौञ्चद्वीपो दध्यब्धेश्शाल्मलिस्तथा ।
सुरोदधिश्च गोमेधद्वीपश्चेक्षुरसोदधि ॥ २० ॥

पुष्करद्वीप उद्दिष्ट· प्लक्षः शीतार्णवाद्वहि· ।
लोकालोकमहाभूभृत्प्रावृत तु ततो बहि ॥ २१ ॥

इन्द्रादिलोकपालाना दिक्षु लोकान् क्रमान्न्यसेत् ।
पूर्वेद्युरेव सकलं विन्यस्यैव यथाविधि ॥ २२ ॥

वास्तुहोम ततो हुत्वा पूर्वरात्रौ विशेषतः ।
सैकते स्थण्डिले चैव लोकपालान् समर्चयेत् ॥ २३ ॥

आचार्याद्यैश्च पूर्वोक्तैरभिषेकं च कारयेत् ।
वस्त्रैराभरणाद्यैश्च पूजकान् पूजयेत्क्रमात् ॥ २४ ॥

सन्ध्यायां लोकपालाश्च हविषा दक्षिणादिभि. ।
यथाशक्ति प्रपूज्यैव तस्य तस्यायुधानपि ॥ २५ ॥

सौवर्णानेव सन्दध्याच्छक्तिर्भवति चायुधै· ।
आचार्य. श्रद्धया युक्तो महामेरु समर्चयेत् ॥ २६ ॥

महामेरु महीभर्ता देवावासस्तथैव च ।
शैलेन्द्रश्चेति त विद्वाश्चतुर्मूर्तिक्रमेण वै ॥ २७ ॥

तस्य मूर्धनि देवेश प्राङमुख क्रोडरूपिणम् ।
आदिवाराहमित्युक्त्वा तथा यज्ञेश्वरं त्विति ॥ २८ ॥

उर्वीसन्धारण चेति वेदवादमिति क्रमात् ।
मेरुमध्ये तत सूर्यमत प्राच्या चतुर्मुखम् ॥ २९ ॥

उत्तरे भूमिदेवी च जम्बूशाखा च दक्षिणे ।
सुखशीतघनच्छाया सङ्कल्प्यैव समर्चयेत् ॥ ३० ॥

सघोष्य कौतुक बद्धा चाधिवास्य यथाविधि ।
कलशैर्दशभिर्द्वाभ्या पञ्चगव्यादिपूरितै. ॥ ३१ ॥

अभिषिच्य च देवेश तत्स्थाने स्थापयेत्क्रमात् ।
मेरोस्तु पश्चिमे कुण्डमौपासनविधानतः ॥ ३२ ॥

कृत्वा तत्र निधायाग्निं हुत्वाघारं यथाविधि ।
परिषिच्य जुहोत्याज्य मन्त्रैरेतैरनुक्रमात् ॥ ३३ ॥

आदिवाराहाय स्वाहा यज्ञेश्वराय स्वाहा उर्वीसन्धारणाय स्वाहा वेदरूपाय स्वाहा विष्णवे स्वाहा पुरुषाय स्वाहा सत्याय स्वाहा अच्युताय स्वाहा अनिरुद्धाय स्वहा वासुदेवाय स्वाहा सङ्कर्षणाय स्वाहा प्रद्युम्नाय स्वाहा अनिरुद्धाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा चतुर्मुखाय स्वाहा हिरण्यगर्भाय स्वाहा प्रजापतये स्वाहा मार्कण्डेयाय स्वाहा महामुनये स्वाहा लोकचक्षुषे स्वाहा सहस्राशवे स्वाहा मेदिन्यै स्वाहा उर्व्यै स्वाहा इन्द्राय स्वाहा शचीपतये स्वाहा पुरुहूताय स्वाहा पुरन्दराय स्वाहा सहस्राक्षाय स्वाहा प्रेताधिपतये स्वाहा वरुणाय स्वाहा अम्बुनाथाय स्वाहा सोमाय स्वाहा द्विजराजाय स्वाहा अग्नये स्वाहा हव्यमुखाय स्वाहा निर्ऋतये स्वाहा रक्षोधिपतये स्वाहा हेमकूटाय स्वाहा नीलाय स्वाहा श्वेतशैलाय स्वाहा शतशृङ्गाय स्वाहा महाव्याहृतये स्वाहा गन्धमादनाय स्वाहा जम्बूद्वीपाय स्वाहा लवणार्णवाय स्वाहा शाकद्वीपाय स्वाहा क्षीरार्णवाय स्वाहा कुशद्वीपाय स्वाहा अमृतार्णवाय स्वाहा क्रौञ्चद्वीपाय स्वाहा दधिमहोदधये स्वाहा शाल्मलीद्वीपाय स्वाहा सुरोदधये स्वाहा गोमेधद्वीपाय स्वाहा इक्षुरसार्णवाय स्वाहा पुष्करद्वीपाय स्वाहा शीतोदधये स्वाहा लोकालोकाय स्वाहा भूलोकाय स्वाहा भुवर्लोकाय स्वाहा सुवर्लोकाय स्वाहा जनोलोकाय स्वाहा तपोलोकाय स्वाहा . सत्यलोकाय स्वाहा ब्रह्मलोकाय स्वाहा वसुलोकाय स्वाहा रुद्रलोकाय स्वाहा आदित्यलोकाय स्वाहा नागलोकाय स्वाहा विष्णुलोकाय स्वाहा अतलाय स्वाहा सुतलाय स्वाहा वितलाय स्वाहा प्रतलाय स्वाहा धातकीनलाय स्वाहा विद्रूपतलाय स्वाहा सम्फुल्लाम्रतलाय स्वाहा महातलाय स्वाहा अनन्ताय स्वाहा दिग्गजेभ्यः स्वाहा कपिलाय स्वाहेति ॥

एव हुत्वा यथान्याय जुहुयात्पारमात्मिकम् ।
हुत्वा पुरुषसूक्त च विष्णुसूक्त च वैष्णवम् ॥ ३४ ॥

अष्टाविंशति हुत्वा तु महाव्याहृतिसयुतम् ।
इन्द्रादिलोकपालाना दिशा होम च हूयते ॥ ३५ ॥

अष्टौ वा कलशा ग्राह्या· षोडशप्रस्थसयुता· ।
सर्वौषध्युदक चैव सर्वपुष्पोदक तथा ॥ ३६ ॥

सर्वरत्नोदक चैव सर्वधान्योदक तथा ।
सर्वतीर्थोदक चैव सर्वगन्धोदक तथा ॥ ३७ ॥

अक्षतोदकमुद्दिष्ट कुशदर्भोदक तथा ।
मेरोरुत्तरपार्श्वे तु विन्यसेत्कलशान् क्रमात् ॥ ३८ ॥

मध्ये मौलि प्रतिष्ठाप्य धान्यपीठे विधानत· ।
जातरूपमयायेति मकुटाय तथैव च ॥ ३९ ॥

गणाधिपतयेत्युक्त्वा नन्तायेति च क्रमात् ।
पुष्पादिभिस्समभ्यर्च्य षड्विग्रहविधानत ॥ ४० ॥

अष्टभि· कलशैर्मौलि सस्थाप्य च विधानत ।
अम्बरं छादयेत्तत्र चामरैरुपवीजयेत् ॥ ४१ ॥

अभिषेकान्त उद्धृत्य जयशब्दसमन्वितम् ।
कनिक्रदादिक जप्त्वा देवपार्श्वे निधापयेत् ॥ ४२ ॥

देवदेवं च पाद्याद्यैरर्चयेदष्टविग्रहै· ।
पीताम्बरधरं विष्णु कौस्तुभोद्भासित परम् ॥ ४३ ॥

श्रीवत्सलक्षणोरस्क सर्वदेवसमावृतम् ।
हृदि सञ्चिन्त्य मनसा प्रणवात्मानमव्ययम् ॥ ४४ ॥

यजमान· स्वय मौलिमुद्धृत्य च समाहित ।
आचार्यहस्ते सन्दद्याद्देवेश मनसा स्मरन् ॥ ४५ ॥

आचार्योऽपि प्रसन्नात्मा ध्यात्वा त परमं हरिम् ।
विष्णुसूक्त च जप्त्वैव जपेदेकाक्षरादिकम् ॥ ४६ ॥

ध्रुवसूक्त ततो जप्त्वा भूतो भूतेष्विति ब्रुवन् ।
ध्रुवे वा कौतुकादौ वा मकुटानि यथार्हत· ॥ ४७ ॥

पूजयेद्देवदेवं त चत्वारः स्थापकाः क्रमात् ।
चतुर्दिक्षु जपेयुस्ते तत्र सूक्त ध्रुवाह्वयम् ॥ ४८ ॥

पुरुषसूक्त च जप्त्वैव जपेदेकाक्षरादिकम् ।
विष्णुसूक्तं जपेयुस्ते चतुर्दिक्षु समन्विता. ॥ ४९ ॥

देवदेव समभ्यर्च्य पूर्वोक्तेन विधानत· ।
पायस कृसरं गौल्य यावक च निवेदयेत् ॥ ५० ॥

अन्तहोम च हुत्वा तु प्रणामान् पञ्च चाचरेत् ।
भक्त्या य. कुरुते विष्णोरभिषेक विधानत· ॥ ५१ ॥

काम्य च चक्रवर्तित्व प्राप्य निष्कण्टका महीम् ।
चतुस्सागरपर्यन्ता प्राप्नोत्येव विशेषत ॥ ५२ ॥

अर्घ्यान्त कारयेद्यस्तु भक्त्या च परया युत· ।
विष्णुलोक समासाद्य विष्णुवन्मोदते चिरम् ॥ ५३ ॥

एतेन विधिना विष्णोरालये तस्य सन्निधौ ।
अभिषेकं वरं राज्ञा कारयेदिति शासनम् ॥ ५४ ॥

श्रियो देव्याश्च भूदेव्या देवदेवस्य चोपरि ।
राजा तस्य प्रसादेन भूराज्य श्रियमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥

अनेन तत्प्रसादेन तदा सम्पदमाप्नुयात् ।
इह लोके सुखान् भुक्त्वा अन्ते मोक्ष समाप्नुयात् ॥ ५६ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे महाभिषेकविधि-
र्नाम चतुष्षष्टितमोऽध्याय· ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्याय·

अत·परं प्रवक्ष्यामि विमानादिपृथक्फलम् ।
शिलाभिरिष्टकाभिर्वा य· कुर्यादालय हरे ॥ १ ॥

अन्ते विमानमारुह्य दिव्य कामचरं वरम् ।
दिव्यगन्धसमायुक्त सर्वकामफलप्रदम् ॥ २ ॥

गन्धर्वैरप्सरोभिश्च स्तूयमानो मुदान्वित· ।
दशभिः कुलजैः पूर्वैरपरैर्दशभिर्युत· ॥ ३ ॥

सर्वान् लोकानतीत्यैव विष्णुलोके महीयते ।
शक्तश्शिलाविमानं तत्कृत्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ ४ ॥

कृत्वेष्टकाविमान तदशक्तस्तत्फल लभेत् ।
कारयेद्यो विमाने च ध्रुवबेरं च शक्तितः ॥ ५ ॥

सौवर्णं दिव्यमारुह्य विमान शुभदर्शनम् ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च भूतैः परिवृतस्तथा ॥ ६ ॥

विष्णुलोक स गत्वैव विष्णोः सारूप्यमाप्नुयात् ।
शक्तितः कौतुकादीनां बिम्बानां च विधानतः ॥ ७ ॥

तथा विमानमारुह्य गत्वा सारूप्यमाप्नुयात् ।
प्रतिष्ठा कारयेद्यस्तु विधिनैव सदक्षिणाम् ॥ ८ ॥

सोऽपि दिव्यविमान तदारुह्यैव सुरैर्वृत ।
भूतैरपि वृतो गच्छेद्गन्धर्वाद्यैरभिष्टुत· ॥ ९ ॥

विष्णुलोकमवाप्यैव विहृत्याभूतसप्लवम् ।
ज्ञानयोगेन देवस्य सायुज्य समवाप्नुयात् ॥ १० ॥

राज्यार्थी सार्वभौम स्याद्राज्यमाप्नोत्यकण्टकम् ।
विमानादौ च बेरे च जीर्णे भेदादिसयुते ॥ ११ ॥

यो नवीकरण कुर्याल्लभेतामौलिक फलम् ।
देवालय. कृतो येन ध्रुवबेरं तु येन वै ॥ १२ ॥

कौतुकादि कृतं येन प्रतिष्ठां कारयेत य· ।
नवकर्म कृत येन त्रयाणा च सम फलम् ॥ १३ ॥

समग्र फलमेतेषां भोगदाता समाप्नुयात् ।
प्राकारं गोपुराद्य च कूट मण्टपमेव च ॥ १४ ॥

अन्तरावरण चैव तथा चास्थानमण्टपम् ।
भक्त्या यः कारयेत्सोऽपि सामीप्यं फलमश्नुते ॥ १५ ॥

एतेषां च नवीकर्ता तत्कर्तृफलमाप्नुयात् ।
पुष्पारामप्रदाता च विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् ॥ १६ ॥

कुर्याच्च दीर्घिका कूप तटाक वाल्याश्रयम् ।
त्रिसप्तकुलजैर्युक्तो वारुण लोकमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

देवालयाश्रितान् यत्र वृक्षांश्च वकुलादिकान् ।
वर्धयेत्सोऽपि देहान्ते सोमलोके महीयते ॥ १८ ॥

तत्तद्द्रव्यप्रदातॄणां तत्तत्कर्मकृतामपि ।
पृथक्फल प्रवक्ष्यामि सर्वेषां च यथाक्रमम् ॥ १९ ॥

आलयस्याङ्गणे यस्तु भक्त्या तद्गतमानसः ।
तृणान्युद्धरते वापि यस्तु शल्यान् व्योपोहति ॥ २० ॥

समीकरण च य· कुर्यान्मार्जन्योन्मार्जन चरेत् ।
योऽद्भिरभ्युक्षण कुर्याद्य· कुर्यादुपलेपनम् ॥ २१ ॥

सिकता विकिरेद्यस्तु महापातकिनोऽपि वा ।
सर्वपापैः प्रमुच्यैव विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥

भक्त्या प्रदक्षिण कुर्याद्यस्तु विष्ण्वालये नर. ।
साय प्रातश्च देवेश दृष्ट्वैवाथ विचिन्त्य वा ॥ २३ ॥

प्रणाम चैव यः कुर्यात्सर्वयज्ञफल लभेत् ।
प्रणामद्विगुण प्रोक्त पूर्वस्मादपरं क्रमात् ॥ २४ ॥

ध्यानमावाहन कुर्यात्सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
हरेरासनदानेन सर्वलोकसुख भवेत् ॥ २५ ॥

स्वागतेनानुमानेन सर्वैरभिमतो भवेत् ।
पाद्याचमनदानेन बाह्याभ्यन्तरयोश्शुचि. ॥ २६ ॥

नित्य दैविकपुष्पाणि यो भक्त्या विष्णवे ददेत् ।
सूर्यकोटिप्रतीकाश विमानमधिरुह्य सः ॥ २७ ॥

विष्णुलोक स गत्वैव विष्णुवन्मोदते चिरम् ।
देव तु पुष्पमालाभिरलङ्कुर्याच्च यो नरः ॥ २८ ॥

अनन्तमिति सप्रोक्त फल तस्य विशेषत· ।
पुष्पेऽधिकसुगन्धे च अश्वमेधाधिकं फलम् ॥ २९ ॥

पुष्पार्पण तु य कुर्यात्कुर्याद्गन्धस्य भक्तित ।
तयोश्चापि फल विन्द्याद्दशचान्द्रायणेषु यत् ॥ ३० ॥

सुगन्ध चन्दनाद्य च शक्त. कर्पूरसयुतम् ।
य· समालेपयेद्देव लोक समोदमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

चन्दनागरुकोष्ठाद्यैर्धूप दद्याच्च यो नर ।
सूर्यलोक स गत्वैव सूर्यवन्मोदते चिरम् ॥ ३२ ॥

घृततैलप्रदानेन सर्वदानफल लभेत् ।
विधिनार्घ्य च यो दद्याद्विष्णवे मधुपर्कवत् ॥ ३३ ॥

चन्द्रलोक स गत्वैव चन्द्रवन्मोदते चिरम् ।
सुगन्धतोयधूपादीन् शक्तः कर्पूरवर्तिकाम् ॥ ३४ ॥

दीप भक्त्यैव यो दद्यादविच्छिन्न यथा भवेत् ।
ज्ञानैश्वर्यगुणोपेतो वैष्णवेष्वधिको भवेत् ॥ ३५ ॥

अन्ते ज्योतिषमायाति दीपदानान्न सशय ।
सन्ध्यादीपप्रदो यश्च स्नानतोय च यो ददेत् ॥ ३६ ॥

वारुण लोकमासाद्य पूज्यता वरुणो यथा ।
प्लोतवस्त्रोत्तरीयार्थं शुद्धानि च मृदूनि च ॥ ३७ ॥

वासासि दद्यात्स श्रीमान् कौबेरं लोकमेति स· ।
सौवर्णाभरणान्येव मुक्तामणियुतानि च ॥ ३८ ॥

यो दद्याद्विष्णवे भक्त्या भूलोकस्याद्भुत· पति· ।
राज्य श्रिय च भुक्त्वान्ते विष्णुलोक स गच्छति ॥ ३९ ॥

यज्ञोपवीत त्रिवृत शक्तो हैम च यो ददेत् ।
द्विजोत्तमः स्याद्विज्ञान ब्रह्मलोकमियान्नर ॥ ४० ॥

देवदेवस्य विष्णोस्तु हविर्दानेन यत्फलम् ।
हविष्पाकविधाने तु सर्वं पूर्वं प्रचोदितम् ॥ ४१ ॥

सुगन्धं स्वादु शुद्धं च पानीयं यो ददेद्धरेः ।
हविर्दानफलस्यार्धं फलं सम्यक् स गच्छति ॥ ४२ ॥

अपूपानि विधानेन सुपक्वानि च यो ददेत् ।
हविर्दानफलं यच्च तत्फलं च स गच्छति ॥ ४३ ॥

कदल्या नारिकेलस्य चूतस्य पनसस्य च ।
फलानि च सुपक्वानि भक्त्या शुद्धानि यो ददेत् ॥ ४४ ॥

हविर्दानचतुर्भागफलं सोऽपि समाप्नुयात् ।
कर्पूरैलालवङ्गैश्च शक्तो जातिफलैर्युतम् ॥ ४५ ॥

मातुलुङ्गफलैश्शुद्धैस्सुपक्वैश्च युतं तु वा ।
ताम्बूलं क्रमुकैर्युक्तं मुखवासं च यो ददेत् ॥ ४६ ॥

सर्वैश्वर्यमवाप्यैव विष्णुलोकं स गच्छति ।
विधिना बलिमाराध्य कारयेच्च प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥

नित्योत्सवं विधानेन कर्तुरात्यन्तिकं फलम् ।
बलं श्रियं च भुक्त्वान्ते विष्णुलोके विराजते ॥ ४८ ॥

बलिशेषं तु यो भुङ्क्ते सोऽपि यज्ञफलं लभेत् ।
विष्णोः पादाब्जजातं यो जलं शिरसि धारयेत् ॥ ४९ ॥

तस्य कायगतं पापं सद्य एव विनश्यति ।
देवस्य मण्टपं कुर्यादथ पुष्पैः प्रपां तु वा ॥ ५० ॥

सर्वैश्वर्यमवाप्यैव नित्यपुष्पफलं लभेत् ।
सुवर्णै रजतैर्वापि ताम्रेणैवाथ कुत्रचित् ॥ ५१ ॥

प्रतिष्ठां कारयेद्यस्तु रामकृष्णादिनामपि ।
न भजेन्मानुष देह दैविक कायमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥

सायुज्यादीनवाप्नोति इष्टद्रव्य विशेषत ।
हविष्पात्र च सौवर्णं राजत ताम्रमेव च ॥ ५३ ॥

कांस्यं वाप्यथवा दद्यादर्घ्यपात्राणि पञ्च च ।
तथा पानीयपात्र च बलिपात्र च यो ददेत् ॥ ५४ ॥

करकान् कलशान्कुम्भान्सौवर्णादीनि शक्तित ।
अर्चनार्थानि पात्राणि तथैवान्यान् परिच्छदान् ॥ ५५ ॥

सौवर्णानेव यो दद्यात् सायुज्य स भजेत्पदम् ।
राजतान्यपि यो दद्यात्सामीप्य फलमश्नुते ॥ ५६ ॥

दद्यात्ताम्र तु कांस्य वा सालोक्य सोऽपि गच्छति ।
हविस्स्थालीप्रदानेन हविर्दानार्धमश्नुते ॥ ५७ ॥

घण्टानादप्रदानेन सत्कीर्ति लभते नर ।
धूपाधारप्रदानेन धूपदानफल लभेत् ॥ ५८ ॥

दीपाधारं तु यो दद्यात्सोऽपि दीपफल लभेत् ।
दर्पणं चापि यो दद्यात्तत्फलं परमेति सः ॥ ५९ ॥

श्वेत वितान रक्तं वा कृष्णं वा पीतमेव वा ।
क्षौमेणापि दुकूलेन वस्त्रेणान्येन वा कृताम् ॥ ६० ॥

यो दद्यादथवा खट्वां सतल्पां सोपधानगाम् ।
इन्द्रलोकमवाप्नोति इन्द्रवन्मोदते चिरम् ॥ ६१ ॥

श्वेतच्छत्रं स्वर्णकृत मुक्तादामावलम्बितम् ।
हैम दण्ड च यो दद्याद्विष्णुलोके स पूज्यते ॥ ६२ ॥

राज्यकामी तु राजा स्यात्सार्वभौमश्च भूतले ।
चित्रध्वजानि यो दद्यान्नानावर्णयुतानि च ॥ ६३ ॥

सर्ववर्णाधिको भूत्वा कुलकेतुर्भविष्यति ।
अन्ते चोर्ध्वानि लोकानि पुण्यानि स तु गच्छति ॥ ६४ ॥

मयूरच्छत्रदाता तु वारुण लोकमाप्नुयात् ।
चामरं हेमदण्ड च व्यजन रत्नभूषितम् ॥ ६५ ॥

वेत्र च हैमदण्ड च शक्त्या भक्त्या च यो ददेत् ।
श्रद्धयापि हरेश्चैव इन्द्रलोके महीयते ॥ ६६ ॥

यदि कामयते राज्य प्राप्नोत्यखिलमेदिनीम् ।
मयूरव्यजन तद्वद्रुक्मदण्ड च शक्तितः ॥ ६७ ॥

भक्त्यैव यो हरेर्दद्याद्वायुलोके महीयते ।
विमान हेमसछत्र विष्णोर्य कारयेद्बुध. ॥ ६८ ॥

अशक्य तत्फल वक्तु सर्वैर्वर्षशतैरपि ।
सौवर्णं विष्णुरूप तु यो भक्त्यैव तु कारयेत् ॥ ६९ ॥

तस्यापि तत्फलं सर्वमनन्तमिति चोदितम् ।
मण्टप वा प्रपा वापि रत्नयुक्तोपशोभितम् ॥ ७० ॥

हैमलम्बसमायुक्त हैमस्तम्भसमन्वितम् ।
कल्पयेद्विष्णुलोके च विष्णुवन्मोदते चिरम् ॥ ७१ ॥

हैम सिहासनं श्रेष्ठ यो भक्त्यैव हरेर्ददेत् ।
सिहासनं तथास्थाय महेन्द्रस्य पद व्रजेत् ॥ ७२ ॥

देवाय शिबिका हैमा शृङ्गादीन्यश्च कारयेत् ।
हैम यान तथारुह्य विष्णुलोक स गच्छति ॥ ७३ ॥

अशक्तो दारुणा वापि रङ्गादीन् शिबिकां तु वा ।
सिंहासनं वा यो दद्यात्सोऽपि विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ७४ ॥

दद्यात्पयस्विनीं गां च सर्वदानफलं लभेत् ।
यश्च कांस्यमयीं घण्टां हृद्यध्वनियुतां ददेत् ॥ ७५ ॥

हृद्यवाक् सुस्वरो हृद्यवाक्पटुर्हि भवेन्नरः ।
सस्यसम्पत्करीं भूमिं यो दद्याद्विष्णवे मुदा ॥ ७६ ॥

ऐन्द्रं च पदमाप्नोति देवैरपि सुपूजितम् ।
शङ्खभेर्यादिदाता तु शक्रलोके सुपूज्यते ॥ ७७ ॥

अप्सरोनृत्तगीताद्यैर्वाद्यैरपि सुघोषणैः ।
वीणावेणुनिनादेन शक्त्या यः पूजयेद्धरिम् ॥ ७८ ॥

भुक्त्वात्र महदैश्वर्यं विष्णुलोके सुपूज्यते ।
अच्युतं प्रत्युपस्थाय पूर्वोक्तफलमश्नुते ॥ ७९ ॥

विमानानां तु सर्वेषां प्राप्यते च महत्फलम् ।
यद्यद्द्रव्यं मुदा युक्तो भक्त्या दद्याच्च विष्णवे ॥ ८० ॥

तस्य द्रव्यस्य सवृद्धिमनन्तां प्राप्य मोदते ।
यद्यत्कामाच्च यो दद्यात्तत्सर्वं च लभेत सः ॥ ८१ ॥

यद्यत्कर्म तदर्थं स्यात्परिचर्या च तस्य या ।
तस्योपचारं यत्कर्म भक्त्या यः कुरुते च यत् ॥ ८२ ॥

सर्वयज्ञफलं प्राप्य सामीप्यं फलमाप्नुयात् ।
विष्णोः कथास्तु सङ्कीर्त्य स्तोत्रैः स्तुत्वा च वैष्णवैः ॥ ८३ ॥

श्रुत्वा भक्त्या हरिं ध्यायन् विष्णुलोके महीयते ।
सौम्यान्पुण्यानिमान् विष्णोश्चतुरोऽप्यर्चनाविधीन् ॥ ८४ ॥

श्रावयेद्यो बुधो भक्त्या तथा यः शृणुयाद्बुधः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णव पदमाप्नुयात् ॥ ८५ ॥

येन द्रव्येण देवेशं स्नापयेद्यस्तु भक्तितः ।
तद्द्रव्यं वर्धते तस्य नश्यन्त्येवाशुभास्तथा ॥ ८६ ॥

तथा ग्रामस्य राष्ट्रस्य सन्ति तद्द्रव्यसम्पद ।
अशुभाश्च विनश्यन्ति शुभास्तस्य भवन्ति च ॥ ८७ ॥

मृद्भिस्सस्थाप्यते भूमिस्सस्यसम्पत्करी भवेत् ।
सर्वत्र पूजनादेव सर्वत्र स्थिरमाप्नुयात् ॥ ८८ ॥

धान्यैस्सस्नापनात्तत्र धान्यवृद्धिरनश्वरा ।
अङ्कुरैरर्चनादेव प्रजाजाल च वर्धते ॥ ८९ ॥

मङ्गलैः पूजनात्सर्वमङ्गलानि भवन्ति च ।
स्नापनात्पञ्चगव्यैश्च पापा नश्यन्ति सर्वश ॥ ९० ॥

घृतेन स्नापनात्सामवेदाध्ययनजं फलम् ।
मधुना स्नापनादत्र ऋग्वेदाध्ययनात्फलम् ॥ ९१ ॥

दधिसस्नापनादत्र यजुर्वेदफलं लभेत् ।
क्षीरसस्नापनाद्विष्णोरथर्वाध्ययनज फलम् ॥ ९२ ॥

गव्यैः सस्नापनाद्गाव क्षीरवत्यो भवन्ति च ।
गन्धोदकस्नापनेन सुख भवति सर्वथा ॥ ९३ ॥

अक्षतोदकदानेनाक्षरवन्तो भवन्ति च ।
फलोदकप्रदानेन विनश्यन्त्यशुभास्तथा ॥ ९४ ॥

स्नापनात्तु कुशोदेन ब्रह्मवर्चस्विता भवेत् ।
रत्नोदस्नपनाद्विष्णो रत्नरुक्मविवर्धनम् ॥ ९५ ॥

जप्योदकप्रदानेन सर्वजप्यफल लभेत् ।
फलन्त्योषधयस्सर्वास्सर्वौषध्युदकेन तु ॥ ९६ ॥

बहुपुण्यफल याति पुण्यपुष्पार्चनेन तु ।
श्रीवेष्टनादिचूर्णेन दीर्घायुष्य भवेन्नृणाम् ॥ ९७ ॥

कषायोद्वर्तनादेव सारूप्य फलमाप्नुयात् ।
तीर्थोदस्नापनादेव तत्तीर्थस्य फल लभेत् ॥ ९८ ॥

वनौषधिभि सस्पर्शादारोग्य सतत ध्रुवम् ।
हरिद्राचूर्णदानेन सर्वभोगानवाप्नुयात् ॥ ९९ ॥

स्नापनात्सर्वगन्धैश्च श्रीर्भवत्यचला तत· ।
मार्जनान्मूलगन्धैश्च कुलमेधेत नित्यश· ॥ १०० ॥

धातुभिस्समलङ्काराद्धातुनेत्रादिक शुभम् ।
भवेद्यत्नात्ततो द्रव्यैरेभिस्सस्नापयेद्धरिम् ॥ १०१ ॥

एवं यः स्नापन विष्णो· कारयेद्भक्तिसयुत· ।
पूर्वोक्तानि फलान्येवमनुभूय चिरं सुखम् ॥ १०२ ॥

अन्ते विमानमारुह्य हैमं देवैस्समावृत· ।
किन्नरैरप्सरोभिश्च नृत्तगीतैश्च पूजित· ॥ १०३ ॥

भूतैः परिवृतो गच्छेद्गन्धर्वैस्सिद्धचारणै ।
यक्षविद्याधरैश्चैव स्तूयमानो मुदाऽन्वित· ॥ १०४ ॥

सर्वलोकात्परं पुण्य वैकुण्ठं लोकमाप्नुयात् ।
देवदेवस्य विष्णोस्तु स्नपनं परमं नर ॥ १०५ ॥

भक्त्या यश्चापि सेवेत सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
देवेशस्योत्सवं विष्णोः पूर्वोक्तेन विधानत· ॥ १०६ ॥

सर्वालङ्कारसयुक्तं कारयेद्यस्तु भक्तिमान् ।
प्रजावृद्धि श्रियं सम्यग्भूमिभोगान् बहूनपि ॥ १०७ ॥
पत्नीवृद्धिं च भृत्यांश्च लब्ध्वा लोके चिरं भुवि ।
सुख भुक्त्वा च पश्चात्तु सर्वयज्ञफल तथा ॥ १०८ ॥
सर्वदानफल लब्ध्वा वैकुण्ठ लोकमाप्नुयात् ।
उत्सव यस्तु सेवेत सर्वयज्ञफल लभेत् ॥ १०९ ॥
संपत्कामी श्रियं भक्त्या भृगुवारेषु चार्चनैः ।
पुष्पदानसुगन्धैश्च तुलसीकुङ्कुमादिभिः ॥ ११० ॥
पायसापूपताम्बूलनारिकेलफलादिभिः ।
यो भक्त्या पूजयेल्लक्ष्मी सर्वक्षत्रियवन्दितः ॥ १११ ॥
प्रजावान्पशुमान्भूमौ सर्वसौभाग्यमाप्नुयात् ।
इह लोके चिरं भुक्त्वा देहान्ते मोक्षभाग्भवेत् ॥ ११२ ॥
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितम् ।
विद्वांस ब्राह्मण वापि निरक्षरमथापि वा ॥ ११३ ॥
दृष्ट्वा यः प्रणमेद्भक्त्या तस्य मुक्तिः करे स्थिता ।
वैखानस पाञ्चरात्र वैष्णव द्विविध मतम् ॥ ११४ ॥
पूर्वं वैखानस प्रोक्तमपरं तान्त्रिक मतम् ।
वैदिक विखन.प्रोक्त शास्त्र वैखानस स्मृतम् ॥ ११५ ॥
वैखानसावतारेण भगवान् सर्वेश्वरो हरिः ।
शास्त्रं वैखानस प्राह जीवानां मुक्तिहेतवे ॥ ११६ ॥
वैखानस च श्रीशास्त्र प्राहुरेकायनाभिधम् ।
शास्त्रेणैकायनाख्येन अर्चितेऽत्र हरौ पुरा ॥ ११७ ॥

सर्वे श्रीहरिसान्निध्य गता वै जीवकोटय· ।
न स्वर्गो नापि नरको न जन्ममरणे तथा ॥ ११८ ॥

श्रीशास्त्रस्यैव रक्षार्थं पूजनार्थं तथापदि ।
पाञ्चरात्र पुनः प्राह शास्त्र वैष्णवमुत्तमम् ॥ ११९ ॥

वैखानस पाञ्चरात्र मुख्य गौणं समर्चने ।
मुख्य वैदिकमुद्दिष्ट गौण वै तान्त्रिक स्मृतम् ॥ १२० ॥

ग्रामादिषु च मुख्य स्याद्गौण चैव वनादिषु ।
मुख्ये गौणं न कुर्वीत गौणे मुख्य समाचरेत् ॥ १२१ ॥

गौणे मुख्य प्रकुर्वीत मुख्य गैण न चाचरेत् ।
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्विताः ॥ १२२ ॥

ब्राह्मणा वैष्णवा· प्रोक्ताः सौम्या परमसात्त्विका ।
पाञ्चरात्रविधानेन तप्तचक्राङ्किता भुवि ॥ १२३ ॥

बोधायनादिसूत्रोक्तनिषेकादिक्रियान्विता ।
आग्नेया वैष्णवाः प्रोक्तास्तथा कात्यायनादय· ॥ १२४ ॥

अवैखानससूत्रोक्तश्रौतस्मार्तक्रियान्विता ।
वैष्णवास्तामसा. प्रोक्ताः पाञ्चरात्राधिकारिण· ॥ १२५ ॥

हृदये परमात्मा तु तेजोमूर्तिरिव स्थित· ।
एतद्दीपशिखारूपमूर्ध्वपुण्ड्र प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रधर कुर्यादर्चनादीन्विशेषत· ।
हस्तेन दक्षिणेनैव चन्दनाद्यैश्च भक्तित. ॥ १२७ ॥

नमो नारायणायेति चतुरङ्गुलमात्रकम् ।
तन्मूलेऽङ्गुलविस्तारं दीपज्वालोपम शुभम् ॥ १२८ ॥

ललाटे हृदये कण्ठे बाह्वोः कुक्षौ च पार्श्वयोः ।
असद्वये पृष्ठभागे कण्ठपृष्ठे तथैव च ॥ १२९ ॥

तत्र पुण्ड्रं च कर्तव्यं ध्यायन्नेव हरिं परम् ।
द्वादशाक्षरमन्त्रेण पुण्ड्राणि द्वादशापि वा ॥ १३० ॥

द्वादशापि क्रमेणैव नाम्ना वै केशवादिना ।
उच्चार्यैव नमोन्तं तु कुर्यादष्टाक्षरेण वा ॥ १३१ ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्राङ्कितं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
दृष्टमात्रे तु तस्मिंस्तु नमस्कुर्याच्च यो नरः ॥ १३२ ॥

जन्मप्रभृति यत्पापं कृतं तेन विनश्यति ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रे कृते भक्त्या श्रीरारोग्यं तथैव च ॥ १३३ ॥

आयुष्यं कुलवृद्धिश्च भविष्यति परत्र च ।
भक्त्या यः कुरुते नित्यं नित्यसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १३४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे विमानादिफलविचारो नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि भूपरीक्षादिकर्मणि ।
हीनादिषु च दोषेषु प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १ ॥

प्रायश्चित्ते कृते दोषा नश्यन्त्येव न संशयः ।
न्यूनातिरिक्ते सर्वत्र प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २ ॥

प्रायश्चित्त न कुर्याच्चेत्तद्ग्रामयजमानयोः ।
दुर्भिक्षव्याधिचोराद्यैर्विनाशश्च भविष्यति ॥ ३ ॥

तथा राष्ट्रस्य राज्ञश्च दोषा वै सम्भवन्ति च ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्त यजेद्बुध ॥ ४ ॥

अकाले भूपरीक्षायां कर्षकैर्बीजवापकैः ।
क्रियाहीने विपर्यासे दोषयुक्ते तु सर्वश ॥ ५ ॥

यथोक्तहोमद्विगुण हुत्वा देव समर्चयेत् ।
उक्तवृक्षस्य चालाभे हलादीनां यथाक्रमम् ॥ ६ ॥

वृक्षाधिपतिमभ्यर्च्य शक्तितो दक्षिणा ददेत् ।
वैष्णव भूमिदैवत्य यजेत्तत्र विधानत ॥ ७ ॥

उक्तप्रमाणहीने तु हलादीनां यथाक्रमम् ।
प्राजापत्य तथा याम्य रौद्र भौतिकसयुतम् ॥ ८ ॥

आदावन्ते च जुहुयाद्व्याहृत्यन्त च वैष्णवम् ।
भेदे छेदे तथा तेषा रज्जुच्छेदे तथैव च ॥ ९ ॥

वृषयोरङ्गहीने च पद्माग्नौ वैष्णव यजेत् ।
ब्राह्म च गारुड चैव प्राजापत्य सभौतिकम् ॥ १० ॥

महाव्याहृतिभिर्हुत्वा कापिलेन घृतेन वै ।
देवेशमर्चयित्वा तु रौप्यं च गुरवे ददेत् ॥ ११ ॥

आर्षं च रौद्रमन्त्रं च तद्दैवत्यसमन्वितम् ।
तद्भूमेः कर्षणाकाले व्रणयुक्ते प्रमादतः ॥ १२ ॥

विष्णुसूक्त च हुत्वा तु पौरुषं सूक्तमेव च ।
आश्रावितादि जुहुयान्मिन्दाहुतिसमन्वितम् ॥ १३ ॥

निष्काधिकसुवर्ण तु दक्षिणा गुरवे ददेत् ।
सुषुप्ते रोहिते वापि भ्रमिते दुर्धरेऽथवा ॥ १४ ॥
पतिते रुदिते वापि बलीवर्दे विवर्जयेत् ।
पद्माग्नौ विष्णुगायत्र्या सहस्र जुहुयात्तत. ॥ १५ ॥
कपालमस्थि केशं वा नखदन्त तुष तु वा ।
भस्मपाषाणशल्यादि तत्काले दृश्यते यदि ॥ १६ ॥
अपहाय च सर्वत्र आपोहिष्ठेति मन्त्रत· ।
पञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य वास्तुहोम यजेत्पुनः ॥ १७ ॥
तत्कर्षणविहीने च हीने बीजादिवापने ।
सद्यः कर्तुमशक्तस्य कालवापनहीनतः ॥ १८ ॥
अब्जाग्नौ रात्रिसूक्तेन विष्णुसूक्तेन वैष्णवैः ।
तथा गोदानसूक्तेन विच्छिन्नैश्च यथाक्रमम् ॥ १९ ॥
हुत्वा तद्बीजदान च कृत्वा सशोध्य ता भुवम् ।
पूर्ववत्कर्षणं कृत्वा दूर्वादीनि तृणानि च ॥ २० ॥
पलालानि च तद्भूमौ सर्वत्रापि विकीर्य च ।
बहुगास्तत्र चानीय गोभ्यस्तानि निवेदयेत् ॥ २१ ॥
तत्काल एव सर्वाणि गुरु प्रति निवेदयेत् ।
बीजाना वापन कृत्वा प्रमादे चान्तरे यदि ॥ २२ ॥
उप्तबीजेषु वन्ध्यत्वादप्ररोहिषु तेषु च ।
अनिवेदिते गवां सस्ये तस्मिन्नष्टे तथैव च ॥ २३ ॥
प्रायश्चित्तं तु पूर्वोक्त हुत्वा तत्र तृणानि च ।
पूर्ववद्गास्समानीय ताभ्यस्तानि निवेदयेत् ॥ २४ ॥

आद्यं देवं समुद्दिश्य गृहीता यदि चेद्धरा ।
तां भुवं च तदन्येषां न गृह्णीयात्कदाचन ॥ २५ ॥

अन्यदीयां प्रगृह्णीयात्सर्वेशार्थं विनश्यति ।
विष्वक्सेनार्चने हीने तद्धोमं च सहस्रकम् ॥ २६ ॥

तिलसर्षपमिश्रेण जुहुयाच्चरुणा क्रमात् ।
शक्तस्सान्तनम्रारभ्य कारयेद्धारकं विना ॥ २७ ॥

तरुणालयहीने तु सर्वं निष्फलमुच्यते ।
तस्मात्सर्वत्र यत्नेन प्रायश्चित्तं यजेत्क्रमात् ॥ २८ ॥

अब्जाग्नावब्जपुष्पैश्च घृताक्तैश्च सुहूयताम् ।
रात्रिसूक्तं च जुहुयात्पारमात्मिकमेव च ॥ २९ ॥

ईकारादिसमायुक्तं शान्त्यर्थं जुहुयाद्बुधः ।
वृषभाश्च यथाशक्त्या दक्षिणां च ददेत्पुनः ॥ ३० ॥

बालालयार्चनं कुर्यात् पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
अलाभे हैमबिम्बानां लब्धबिम्बं समाहरेत् ॥ ३१ ॥

अलाभे नाम रूपं वा बिम्बमुद्दिश्य वार्चयेत् ।
सहस्रं वैष्णवं हुत्वा विधिना स्थापयेत्पुनः ॥ ३२ ॥

वास्तुहोमविहीने तु होमं तत्पाञ्चभौतिकम् ।
वैष्णवं चैव जुहुयान्महाव्याहृतिसंयुतम् ॥ ३३ ॥

पुण्याहे तु विहीने च विप्रान् भक्त्यैव पूजयेत् ।
कपालास्थ्यादिसंदृष्टे ब्रह्मपद्मावटे तथा ॥ ३४ ॥

वैष्णवं भूमिदैवत्यं ब्राह्मं हुत्वा शताष्टकम् ।
खनित्वाप्यत्र वै कुर्याद्ब्रह्मपद्मावटक्रियाः ॥ ३५ ॥

वैष्णवं भूमिदैवत्यं प्राजापत्य च हूयते ।
घटसूचीप्रभिन्ने च जनानां भयसकुले ॥ ३६ ॥

कलहे रुधिरस्रावे वैष्वक्सेनं यजेत् क्रमात् ।
गारुडं वैष्णवं चैव ब्राह्ममैन्द्र च हूयते ॥ ३७ ॥

रात्रिसूक्तं च हुत्वा तु प्राजापत्य च हूयते ।
वामावर्ते जले तस्मिन् पद्मावर्तावटे यदि ॥ ३८ ॥

वारुणं तत्र होतव्य वायव्य भूमिदैवतम् ।
सङ्कुलं चेत्तदा वारि ब्राह्म हुत्वा सवारुणम् ॥ ३९ ॥

स्पन्दने चलने चैव विच्छिन्न तत्र वै यजेत् ।
वारुण वैष्वक्सेनं च होतव्यमिति शासनम् ॥ ४० ॥

पद्मे गर्तोत्तरे तस्मिन्पार्श्वस्थे च विदिक्स्थिते ।
स्पन्दने तत्र कौटिल्ये परिमाणे च भेदने ॥ ४१ ॥

ब्राह्म तथैव होम च वारुण भार्गवं यजेत् ।
स्फुटिते च तथा पद्मे ब्राह्ममप्यार्षसयुतम् ॥ ४२ ॥

शङ्कुस्थापनहीने तु परिषद्धोममाचरेत् ।
आरभ्य मुख्यमार्गं तु तद्गौणं कारयेद्यदि ॥ ४३ ॥

अनुमान्य च तं देवं शान्तिं हुत्वा यथाक्रमम् ।
दक्षिणां च दद्देव भक्त्याभ्यर्च्य निवेदयेत् ॥ ४४ ॥

आरब्धं तु यथापूर्वं तथैव पुनराचरेत् ।
आद्येष्टकक्रियायां तु न्यूने मन्त्रविपर्यये ॥ ४५ ॥

इष्टकाग्रे शिलाग्रे च विपर्यासे तथैव च ।
रत्नन्यासविहीने च सर्वदैवत्यपूर्वकम् ॥ ४६ ॥

वैष्णव विष्णुसूक्त च पुरुषसूक्त तथैव च ।
मिन्दाहुतिं महीसूक्त विच्छिन्न जुहुयात्क्रमात् ॥ ४७ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन कारयेदिति शासनम् ।
विमाने प्रस्तरे तस्मिन्नलङ्कारे च सर्वश· ॥ ४८ ॥

हीने चाङ्गे विमाने तु प्रतिबन्धविपर्यये ।
द्वारस्याभ्यन्तरस्यापि भित्तौ हीनाधिके तथा ॥ ४९ ॥

न्यक्षादीनां चतुर्णां च चतुर्होम विधीयते ।
चतुर्मध्ये पौण्डरीकमञ्जह्रोम समाचरेत् ॥ ५० ॥

रात्रिसूक्त च जुहुयात्पौरुष सूक्तमेव च ।
सहस्राहुतिपर्यन्त यथोक्त कारयेद्बुध ॥ ५१ ॥

स्वस्ति चैवेह स्वाहेति प्रजापतय इत्यपि ।
अग्निर्धीमतये स्वाहा आदित्येभ्य इति ब्रुवन् ॥ ५२ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यश्चेति मरुद्गणेभ्य इत्यपि ।
भूरग्नये चेत्युक्त्वा तु भुवो वायव इत्यपि ॥ ५३ ॥

सुवरादित्याय इत्युक्त्वा भूर्भुवस्सुवरित्यपि ।
एतैर्मन्त्रैश्च दशभिश्शतशो जुहुयात्क्रमात् ॥ ५४ ॥

सहस्राहुतिमित्येव वदन्ति मुनिसत्तमा ।
गर्भन्यासक्रियाहीने कालातीते विपर्यये ॥ ५५ ॥

वैष्णव भूमिदैवत्य श्रीदैवत्य तथैव च ।
विष्णुसूक्त च जुहुयात्पौरुष सूक्तमेव च ॥ ५६ ॥

मिन्दाहुतीश्च विच्छिन्न महीसूक्त यजेत्पुन· ।
यथोक्तेन विधानेन गर्भं सम्यग्विधाय च ॥ ५७ ॥

मूर्धेष्टकाया न्यूने च कालातीते विपर्यये ।
आद्येष्टकायां यत्प्रोक्त प्रायश्चित्त सुहूयताम् ॥ ५८ ॥
अङ्गहोम च हुत्वैव पूर्वोक्तविधिनाचरेत् ।
सुधायाश्च क्रियाहीने वर्णलेपविपर्यये ॥ ५९ ॥
सहस्राहुतिमब्जाग्नौ जुहुयाद्वैष्णव पुनः ।
अग्न्युल्काशनिधूमाद्यैर्दोषयुक्ते च मन्दिरे ॥ ६० ॥
ईकारादींश्च हुत्वा तु पारमात्मिकमेव च ।
मिन्दाहुति च जुहुयाद्विच्छिन्नेन समायुतम् ॥ ६१ ॥
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गुरवे दक्षिणां ददेत् ।
नवीकरण तु यः कुर्याद्यथायोग्येन वस्तुना ॥ ६२ ॥
भित्तिहीने तथा हीने कपोते कूटशालके ।
शिखरे स्थूपिकाया तु महादोषो भविष्यति ॥ ६३ ॥
जुहुयात्तस्य शान्त्यर्थं विष्णुसूक्तं तथैव च ।
विमानस्याङ्गहोम च हुत्वा पौरुषमेव च ॥ ६४ ॥
सहस्राहुतिक हुत्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ।
वल्लीकर्म ततः कुर्याच्छिल्पिभिः कर्मवित्तमैः॥ ६५ ॥
वृक्षवल्लीतृणादौ तु प्ररूढे तु विमानके ।
हुत्वा वृक्षाधिदैवत्यं गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥ ६६ ॥
उद्धृत्य शिल्पिना पश्चान्नवीकरणमाचरेत् ।
दारुग्रहणकाले तु विपरीतं भवेद्यदि ॥ ६७ ॥
स्नात्वा स्नानविधानेन यजमानयुतो गुरुः ।
अब्जाग्नौ रात्रिसूक्त तु विश्वजित्सूक्तमेव च ॥ ६८ ॥

विष्णुसूक्तसमायुक्त वैष्णव जुहुयात्क्रमात् ।
विमाने ध्रुवबेरं तु प्रतिष्ठाप्य तत.परम् ॥ ६९ ॥

ध्रुवबेरे तथा हीने मासातीते तु बुद्धिमान् ।
स्वायम्भुवाग्नि सम्पाद्य विष्णुसूक्त यजेद्बुध ॥ ७० ॥

विच्छिन्नं चैव हुत्वा तु मिन्दाहुत्या च हूयते ।
सत इध्माश्च जुहुयाद्देव चैवानुमान्य च ॥ ७१ ॥

भूमिदानं तत· कृत्वा तत्तत्कर्म समाचरेत् ।
द्वितीये पूर्ववद्धुत्वा दक्षिणां च ददेच्छुभाम् ॥ ७२ ॥

तृतीये त्रिगुण कुर्यादेव सवत्सरान्तकम् ।
सहस्राहुति हुत्वा तु विष्णुसूक्तसमन्वितम् ॥ ७३ ॥

सहस्रभोजन कृत्वा गुरवे दक्षिणा ददेत् ।
सवत्सरमतीते तु पौण्डरीक तु कारयेत् ॥ ७४ ॥

प्राच्यामाहवनीय तु अन्वाहार्य तु दक्षिणे ।
प्रतीच्यां गार्हपत्य तु आवसथ्य तथोत्तरे ॥ ७५ ॥

आघारं पूर्ववत्कृत्वा सहस्राहुति वैष्णवम् ।
विष्णुसूक्त च जुहुयात्तद्धोमे च तथाष्टकम् ॥ ७६ ॥

दिग्दैवत्य च हुत्वा तु दक्षिणा च ददेत्तथा ।
विप्राणा भोजन कृत्वा दक्षिणा च स्वशक्तित. ॥ ७७ ॥

द्वितीये द्विगुणं कुर्यात्तृतीये त्रिगुण चरेत् ।
एव तु वर्धयित्वा तु द्वादशाब्द प्रति प्रति ॥ ७८ ॥

द्वादशाब्दे व्यतीते तु कर्षणादीनि कारयेत् ।
स्वायम्भुवाग्निमध्ये तु यद्देवादि सुहूयते ॥ ७९ ॥

पञ्चवारुणसयुक्तं जुहुयात्पारमात्मिकम् ।
ईकारादीनि हुत्वा तु अङ्गहोम ततःपरम् ॥ ८० ॥
जुहुयात्पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमत·परम् ।
एव हुत्वैव शान्त्यर्थ ब्राह्मणान् भोजयेत्पुनः ॥ ८१ ॥
पञ्चनिष्क सुवर्णं च दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ।
वास्तुहोम ततो हुत्वा पुण्याह वाचयेत्तत. ॥ ८२ ॥
भुवङ्गे च पतङ्गे च कवाटे बोधिकोत्तरे ।
एतत्स्थूणान्तरादौ च दोषयुक्ते विशेषतः ॥ ८३ ॥
प्रमाणहीने वृद्धे च जीर्णे हीने च तत्त्यजेत् ।
अन्य सङ्गृह्य विधिना प्रमाणं च सुयोजयेत् ॥ ८४ ॥
आपोहिष्ठादिभिः प्रोक्ष्य वैष्णवं जुहुयाच्छतम् ।
पूर्व यथाप्रमाण तु तत्प्रमाणेन योजयेत् ॥ ८५ ॥
प्रोक्तदारोरलाभे तु दारुमन्य च याज्ञिकम् ।
गृहीत्वा पूर्ववच्चैव तद्दैवत्य च हूयते ॥ ८६ ॥
विष्णुसूक्त च हुत्वा तु वैष्णव जुहुयाच्छतम् ।
रत्नानामप्यलाभे तु परिषिच्य च पावकम् ॥ ८७ ॥
अग्नेर्दक्षिणत· पार्श्वे रत्नेश विष्णुमर्चयेत् ।
अग्नीषोमीय हुत्वैव गृहीत्वैवामृताश्मकम् ॥ ८८ ॥
तत्तद्द्रव्यमिति ध्यात्वा तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन रत्नन्यास करोति वै ॥ ८९ ॥
रत्नेषु तेषु सर्वत्र हीने चैकाङ्गुलीयकान् ।
हेम्ना वा रजतेनाथ ताम्रेणैवापि कारयेत् ॥ ९० ॥

शूल विपर्ययेणैव स्थापयेद्यदि नश्यति ।
देवालयादुत्तरतः पूर्वोक्त होममाचरेत् ॥ ९१ ॥

हुत्वा तु पौरुष सूक्त दक्षिणा च ददेत्पुनः ।
यथोक्तेन विधानेन शूल कृत्वा विचक्षणः ॥ ९२ ॥

अलाभे सर्वबीजाना यव प्रतिनिधि हरेत् ।
अलाभे सर्वधातूनां पारद च समाहरेत् ॥ ९३ ॥

आत्मसूक्त च हुत्वा तु श्रीसूक्त च सुहूयते ।
विष्णुसूक्त च हुत्वा तु पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ ९४ ॥

ति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिर्नाम

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

आलयस्य विपर्यासेऽप्यथ बेरविपर्यये ।
शूलदारुविपर्यासे कल्पनादि विपर्यये ॥ १ ॥

ब्राह्म च विष्णुसूक्त च गारुड सौम्यमेव च ।
प्राजापत्य च रौद्र च सहस्र जुहुयात्क्रमात् ॥ २ ॥

पूर्वोक्तेनैव मार्गेण कारयेत्तद्विधानतः ।
शिलाया वाथ दारोर्वा मुख पार्श्वं तथैव च ॥ ३ ॥

दृष्टिमूर्ध्वमधस्सम्यग्ज्ञात्वैव स्थापयेद्बुधः ।
अज्ञानात्तु विपर्यास देवरूप कृत यदि ॥ ४ ॥

स्थापितं तु तदज्ञानादाभिचारिकमुच्यते ।
राष्ट्रस्य यजमानस्य राज्ञो दोषो भवेन्महान् ॥ ५ ॥

प्रजापीडा भवेत्क्षिप्र व्याधिर्मरणमेव च ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षिप्र शान्ति च कारयेत् ॥ ६ ॥

आलयस्योत्तरे कुर्यादब्जाग्नि च सलक्षणम् ।
हुत्वा तु पौरुष सूक्तमतोदेवादि वैष्णवम् ॥ ७ ॥

ईकारादींश्च जुहुयादङ्गहोममत.परम् ।
पञ्चवारुणसयुक्त जयाभ्यातानसयुतम् ॥ ८ ॥

परिषद्देवताना च क्रमान्मन्त्रैस्सुहूयताम् ।
पूर्ववद्विधिना कृत्वा स्थापयेत्तद्विचक्षणः ॥ ९ ॥

उपबाह्वो' प्रकोष्ठे च हस्ते हस्ततले तथा ।
ऊर्वोस्तथैव जङ्घायां पादे पादतले तथा ॥ १० ॥

तथैव पार्श्वदण्डे च कक्षवक्षःस्थलेऽपि च ।
दारोः प्रमाण हीन च अधिक च न चाचरेत् ॥ ११ ॥

साङ्गोपाङ्गेषु सर्वत्र हीनं चैकाङ्गुल तथा ।
हेम्ना वा रजतेनापि ताम्रेणैवाथ पूरयेत् ॥ १२ ॥

शूल विपर्ययेणैव स्थापयेद्यदि नश्यति ।
देवालयादुत्तरतः पूर्वोक्त होममाचरेत् ॥ १३ ॥

हुत्वैव पौरुष सूक्तं दक्षिणा च ददेत्पुन. ।
यथोक्तेन विधानेन शूल कृत्वा विचक्षणः ॥ १४ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु पूर्ववत्स्थापयेत्क्रमात् ।
यजमानविपर्यासे चैन्द्र रौद्र यजेत्तथा ॥ १५ ॥

आचार्यस्य विपर्यासे मुनीना होममाचरेत् ।
आचार्यऋत्विजा तत्र भर्त्सने शपने तथा ॥ १६ ॥

हनने च तथा रौद्र वैष्णव च यजेद्बुध ।
तानुपास्यानुमान्यैव पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ १७ ॥

गुरोश्च यजमानस्य कलह· सभवेद्यदि ।
वैष्णव ब्रह्मदैवत्य भौतिक जुहुयात्ततः ॥ १८ ॥

सुवर्णपशुभूम्यादीन् दत्त्वा तमनुमान्य च ।
प्रसन्ने तु गुरौ तस्मिन् पश्चाच्छेप समाचरेत् ॥ १९ ॥

पक्षिश्वानर्हपश्वाद्यै· कपिसूकरमूषकैः ।
दूषिता मृत्तिका चेत्तु त्यक्त्वान्यां विधिना हरेत् ॥ २० ॥

भूदैवत्य च हुत्वा तु पारमात्मिकसयुतम् ।
ईकारादीस्ततो हुत्वा यद्देवादिसमन्वितम् ॥ २१ ॥

एव कृत्वा विधानेन मृत्सस्कारं समाचरेत् ।
मृदा स्नेहस्य चूर्णस्य कषायाद्यौषधस्य च ॥ २२ ॥

न्यूने सस्कारहीने च प्रयोगस्य विपर्यये ।
रज्जुबन्धेऽष्टबन्धे च शर्करालेपने तथा ॥ २३ ॥

न्यूने विपर्यये हीने प्रयोगस्य विपर्यये ।
वैष्णव पौरुष चैव पाञ्चभौतिकसयुतम् ॥ २४ ॥

ब्राह्ममैन्द्रं त्रयस्त्रिशद्देवताभ्यश्च हूयते ।
पूर्वोक्तेन विधानेन तत्तत्कर्म समाचरेत् ॥ २५ ॥

वर्णव्यतिक्रमे चैव प्राजापत्यं सपौरुषम् ।
अर्धचित्र न कुर्वीत लोहजं मृण्मय तथा ॥ २६ ॥

दारवं च तथा बेरमाभिचारिकमेव च ।
स्थापितं च विसृज्यान्यं बेरं सङ्गृह्य यत्नतः ॥ २७ ॥

अब्जाग्निमध्ये जुहुयाद्ब्रह्मसूक्तं सवैष्णवम् ।
विच्छिन्नं चैव हुत्वा तु यजेन्मिन्दाहुतिं पुनः ॥ २८ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां तु ददेद्गुरोः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन स्थापयेदिति शासनम् ॥ २९ ॥

शैलजं मणिबिम्बं च अर्धचित्रं न दोषकृत् ।
शैलजं ध्रुवबेरं च वर्णयुक्तं च कारयेत् ॥ ३० ॥

वस्त्रमाभरणं पद्मं किरीटं शङ्खचक्रकौ ।
उपवीतं प्रलम्बं च श्रीवत्सं कुण्डलद्वयम् ॥ ३१ ॥

एवमाद्यैश्च संयुक्तं बिम्बं कुर्याद्विशेषतः ।
एतैर्हीनं यदि स्याच्चेत्पुनरेतैस्समायुतम् ॥ ३२ ॥

कारयित्वैव जुहुयाद्वैष्णवं ब्राह्मसंयुतम् ।
ऐन्द्रं च विष्णुसूक्तं च सौरं सौम्यसमायुतम् ॥ ३३ ॥

हुत्वा च पौरुषं सूक्तं ब्राह्मणान् भोजयेत्पुनः ।
पूर्वोक्तविधिना सम्यक् पुनः स्थापनमाचरेत् ॥ ३४ ॥

बेरे तु कृत्रिमं वर्णमज्ञानाल्लेपयेद्यदि ।
निर्यासेन कपित्थस्य युक्ताद्भिः क्षालयेत्पुनः ॥ ३५ ॥

प्लोतवस्त्रेण संमृज्य पौण्डरीके सुहूयते ।
तस्माद्वैश्वानरं सूक्तं विष्णुसूक्तसमन्वितम् ॥ ३६ ॥

ब्राह्मं च वैष्णवं हुत्वा जयाद्यैश्च सुहूयते ।
तस्यानुसारवर्णाश्च लेपयेच्च विधानतः ॥ ३७ ॥

तथाक्षिमोचने हीने कालातीते प्रमादत ।
भूतादीना च दैवत्य यद्देवादि च हूयते ॥ ३८ ॥

ईकारादींस्ततो हुत्वा पारमात्मिकसयुतै· ।
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यजेद्बुध. ॥ ३९ ॥

ध्रुव तु कौतुक वापि स्थापित तु शिलामयम् ।
वर्णयुक्त पुन कुर्यात्तद्धीने कोपकृद्धरि ॥ ४० ॥

वर्णे विवर्णे सम्प्राप्ते पीठ कृत्वा तु मध्यमे ।
यावद्वर्णस्य सयोगस्तावत्काल तु पूजयेत् ॥ ४१ ॥

पीठे वा कौतुके वापि विष्णुसूक्त सवैष्णवम् ।
ब्राह्म च वैष्णव हुत्वा जयाद्यैश्च सुहूयताम् ॥ ४२ ॥

ईकारादींस्ततो हुत्वा पारमात्मिकसयुतम् ।
अष्टाशीतिं ततो हुत्वा वर्णयुक्त पुनश्चरेत् ॥ ४३ ॥

अक्षिमोचनहीने च अष्टाशीति समाहुनेत् ।
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यजेद्बुध ॥ ४४ ॥

पूर्ववद्विधिना सम्यगक्षिमोचनमाचरेत् ।
कर्षणादिप्रतिष्ठाया हीने न्यूने विपर्यये ॥ ४५ ॥

तस्य सर्वस्य शान्त्यर्थमक्ष्युन्मेषणपूर्वकम् ।
सौरं च पौण्डरीकाग्नौ कापिलेन घृतेन वै ॥ ४६ ॥

विष्णुसूक्तं च जुहुयात्पौरुष सूक्तमेव च ।
यद्देवादीस्ततो हुत्वा पारमात्मिकमेव च ॥ ४७ ॥

ईकारादीश्च जुहुयादष्टाशीतिमतःपरम् ।
प्राजापत्य तथा सौम्यमैन्द्रमाग्नेयमेव च ॥ ४८ ॥

सौरं सौम्य च जुहुयादङ्गहोम सवैष्णवम् ।
महाव्याहृतिभिर्हुत्वा परिषिच्य च पावकम् ॥ ४९ ॥

हीनक्रियासु सर्वासु प्रायश्चित्तमिद स्मृतम् ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां गुरवे ददेत् ॥ ५० ॥

पुण्याहं वाचयित्वा तु स्वस्तिघोषसमन्वितम् ।
क्रियाहीने तु सर्वत्र प्रायश्चित्तमिद भवेत् ॥ ५१ ॥

गवादिदक्षिणां दत्त्वा पश्चात्कर्म समारभेत् ।
इष्टकाभिस्सुधाभिर्वा कण्टकक्रिमिसयुतैः ॥ ५२ ॥

अन्यैश्च काष्ठैर्मृद्भिश्च असन्मृद्भिश्च दूषितैः ।
दूषिताभिश्शिलाभिर्वा दोषयुक्तैश्च दारुभिः ॥ ५३ ॥

कालायसैश्च पाषाणैश्चूर्णैर्मृद्भिः समायुतम् ।
लशुनैश्च शणैरन्यैरयुक्तैर्यैश्च कैश्च वा ॥ ५४ ॥

सयुक्त तु कृते बेरे कृते पक्केऽथ मृण्मये ।
पैशाचैरासुरैर्द्रव्यैरतिरक्तमृदैव वा ॥ ५५ ॥

अतिकृष्णमृदा वापि बेरे दोषसमायुते ।
अशूले रज्जुहीने च मृद्धीने चाप्रमाणतः ॥ ५६ ॥

अथवा शर्कराहीने वस्त्रहीने तथैव च ।
कृशे स्थूले च दीर्घे च ह्रस्वे चानुक्तवर्णगे ॥ ५७ ॥

सुधयैव कृते बेरे तथैवेष्टकया कृते ।
अन्यानुक्तकृते वापि कृत्रिमाभरणान्विते ॥ ५८ ॥
एतैर्दोषैस्समायुक्ते महाबेरे कृतेऽपि च ।
आभिचारिकमित्युक्त सर्वनाशस्तदा भवेत् ॥ ५९ ॥

प्रतिष्ठित चेदज्ञानाद्यजमानो विनश्यति।
प्रजापीडा भवेन्नित्य व्याधिश्च मरण भवेत्॥ ६० ॥

युद्ध घोरं भय चैव बाधास्सर्वा भवन्ति च।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षिप्रं शान्ति च कारयेत्॥ ६१ ॥

आलयस्योत्तरे कुर्यादब्जाग्नि च सलक्षणम्।
अग्नि प्रज्वाल्य विधिना परिषिच्य तत· क्रमात्॥ ६२ ॥

पारमात्मिकमीकारानष्टाशीत्यङ्गहोमकम्।
ब्रह्मसूक्तसमायुक्तं श्रीसूक्तेन समायुतम्॥ ६३ ॥

दुर्गासूक्तं च जुहुयाद्विष्णुसूक्तमत परम्।
पुरुषसूक्त च हुत्वैव विश्वजित्सूक्तमेव च॥ ६४ ॥

प्राजापत्य च सौम्य च ब्राह्ममाग्नेयमेव च।
सौम्य सौरसमायुक्त वैष्णव जुहुयाद्बुध ॥ ६५ ॥

एव हुत्वा महाशान्ति समस्तदुरितापहम्।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां तु ददेत्पुन· ॥ ६६ ॥

ऋत्विज· पूजयित्वैव वस्त्राभरणकुण्डलै.।
आचार्यं पूजयित्वैव स्वर्णनिष्कत्रय ददेत्॥६७ ॥

बालालये च देवेश प्रतिष्ठाप्य विधानत ।
बेरं तु दोषयुक्त चेद्वर्जयेत्त प्रयत्नत.॥ ६८ ॥

सलक्षण च कृत्वा तु स्थापयेत्पूर्ववत्क्रमात्।
शिलाग्रहणवद्धुत्वा दारुज चेद्ध्रुवं पुन· ॥ ६९ ॥

हुत्वा चाग्नौ महाशान्ति पश्चात्कर्म समाचरेत्।
कृत्वा यथोक्त तत्कर्म पश्चात्कर्म समापयेत्॥ ७० ॥

समाप्तेरथ तद्बिम्बे छिन्ने भिन्ने प्रमादतः ।
महादोषो भवेत्तत्र तद्ग्रामयजमानयोः ॥ ७१ ॥

कुर्यात्तस्य महाशान्तिमब्जाग्नौ वै विशेषतः ।
विच्छिन्नं चैव हुत्वा तु ब्राह्मणान् भोजयेत्पुनः ॥ ७२ ॥

दक्षिणां गुरवे दद्यात्पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ।
आर्द्राद्यनुक्तनक्षत्रे चरराशौ च निन्दिते ॥ ७३ ॥

उल्काशन्योश्च पाते च दिग्दाहे पांसुवर्षके ।
वर्षधारातिसम्पाते चन्द्रसूर्योपरागयोः ॥ ७४ ॥

चैत्यवृक्षनिपाते च भूमिकम्पदिने तथा ।
दोषयुक्ते च नक्षत्रे शर्वर्यां वा तथैव च ॥ ७५ ॥

स्थापितं चेत्तदज्ञानात्पूर्ववद्धोममाचरेत् ।
सहस्राहुतिमिष्ट्वैव सहस्रं वैष्णवं च वै ॥ ७६ ॥

परिषद्देवतानां च तत्तन्मन्त्रैश्च हूयते ।
आचार्यस्थापकादीनां शक्तितो दक्षिणा ददेत् ॥ ७७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे आलयादिविपर्यास-
प्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥

अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥

आयसैश्चारकूटैश्च त्रपुलोहैश्च मिश्रितैः ।
कौतुकं च कृतं चेत्तदाभिचारिकमुच्यते ॥ १ ॥

अज्ञानात् स्थापिते चैव सर्वं चाशु विनश्यति ।
तद्विसृज्य च पद्माग्नौ मन्त्रै परिषदामपि ॥ २ ॥

पौरुष वैष्णव सूक्त ब्रह्मसूक्त च हूयते ।
श्रीसूक्त च महीसूक्त व्याहृत्यन्त च हूयते ॥ ३ ॥

दक्षिणा च ततो दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेत्तत. ।
सलक्षणं च तत्कृत्वा कौतुक स्थापयेद्बुध· ॥ ४ ॥

ध्रुवबेरं तु यद्रूप तद्रूप कौतुक भवेत् ।
आसन स्थानकं चाथ शयन चाथ कौतुकम् ॥ ५ ॥

आसने स्थानक वापि शयाने स्थानकासने ।
अन्यथा स्थापिते चास्मिन्नज्ञानेन विपर्यये ॥ ६ ॥

त्रयस्त्रिशान् गणान् हुत्वा वैघ्न सौरसमन्वितम् ।
गारुड वैष्वक्सेन च पाञ्चभौतिकसयुतम् ॥ ७ ॥

दुर्गासूक्त विष्णुसूक्त श्रीसूक्त पौरुषं यजेत् ।
दक्षिणां च ततो दद्याद्ब्राह्मणान्भोजयेत्तत. ॥ ८ ॥

पुण्याह वाचयित्वा तु यथोक्त कौतुक तथा ।
पूर्वोक्तविधिना सम्यक्प्रतिष्ठा कारयेद्बुध. ॥ ९ ॥

पौराणिके विमाने तु यथापूर्व तथैव च ।
अन्यरूप न कर्तव्य कृत्वा तु स विनश्यति ॥ १० ॥

अन्यथा तु प्रतिष्ठा चेदब्जाग्नौ होममाचरेत् ।
विष्णुसूक्त च जुहुयात्पौरुषं सूक्तमेव च ॥ ११ ॥

एवं हुत्वा विधानेन दक्षिणां च ददेत्पुनः ।
यथा पूर्वं तथा सम्यक् प्रतिष्ठामाचरेद्बुधः ॥ १२ ॥

सुवर्णादन्यलोहेन मिश्रलोहेन कौतुकम् ।
कृत्वा तत्स्थापितं चेत्तु महादोषो भविष्यति ॥ १३ ॥

आलयाद्दक्षिणे कुर्यादब्जकुण्डं सलक्षणम् ।
ब्राह्म च सौरसौम्ये च आग्नेय गारुडं यजेत् ॥ १४ ॥

हुत्वा पुरुषसूक्त च विष्णुसूक्त च हूयते ।
ईकारादीश्च हुत्वा तु तद्बिम्ब च विसृज्य च ॥ १५ ॥

कारयेदुक्तलोहेन विधिना स्थापयेत्पुन ।
लोहज त्वर्चनाबिम्ब पूर्वं यत्तत्प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥

त्यक्त्वान्यत्स्थापयेद्यत्तदाभिचारिकमुच्यते ।
दिग्देवतानामष्टाना प्रत्येकं होममाचरेत् ॥ १७ ॥

पुरुषसूक्तं च हुत्वा तु विष्णुसूक्तमत·परम् ।
श्रीसूक्त चैव जुहुयाद्दुर्गासूक्त च वैष्णवम् ॥ १८ ॥

अङ्गहोम ततो हुत्वा विश्वजित्सूक्तमेव च ।
एव हुत्वा विधानेन शक्तितो दक्षिणां ददेत् ॥ १९ ॥

पूर्वं तद्बिम्बमादाय स्थापयेत्तद्विचक्षणः ।
स्फुटिते च विवर्णे च उक्तलक्षणवर्जिते ॥ २० ॥

जर्ज्झरैरपि सयुक्तेऽप्यन्तस्सुषिरसंयुते ।
एव दोषसमायुक्ते कौतुके स्नपनेऽपि वा ॥ २१ ॥

अन्यद्बिम्ब समादाय प्रायश्चित्त सुहूयताम् ।
इष्ट्वा च पौरुष सूक्त विष्णुसूक्त च वैष्णवम् ॥ २२ ॥

यद्देवादि च हुत्वैव ब्राह्ममैन्द्र च हूयताम् ।
वायव्य गारुड हुत्वा वैष्णव च शताष्टकम् ॥ २३ ॥

पञ्चाग्नीन्साधयित्वा तु पौण्डरीकाग्निसयुतान् ।
आघारं पूर्ववत्कृत्वा तानग्नीन् परिषिच्य च ॥ ३५ ॥
पारमात्मिकसंयुक्तमीङ्कारादि च हूयते ।
अष्टाशीतिं च हुत्वैव जयादि जुहुयात्पुनः ॥ ३६ ॥
रात्रिसूक्त च जुहुयाद्विश्वजित्सूक्तमेव च ।
ब्राह्ममन्त्रं च हुत्वा तु विष्णुसूक्त च हूयते ॥ ३७ ॥
पुरुषसूक्तं रौद्रं च दुर्गासूक्तमतःपरम् ।
जुहुयात्तत्क्रमेणैव सर्वहोमे शताष्टकम् ॥ ३८ ॥
पञ्चहोमं च जुहुयात्पाञ्चभौतिकसयुतम् ।
पुण्याहं वाचयित्वैव ब्राह्मणान् भोजयेत्तत· ॥ ३९ ॥
गवादिभूमिदानं च कृत्वा चात्र विधानत· ।
वस्त्रोत्तरीयाभरणैर्हेमपुष्पाङ्गुलीयकैः ॥ ४० ॥
कुण्डलाभरणैरन्यैराचार्यं पूजयेत्ततः ।
एवं कृत्वा महाशान्ति पश्चात्स्थापनमाचरेत् ॥ ४१ ॥
एकमेव विधिं वक्ष्ये प्रायश्चित्तं तदुत्तमम् ।
ननु चैव शिला दृष्ट्वा सिराविवरवर्जिताः ॥ ४२ ॥
ग्रन्थियुक्तास्सगर्भाश्च रूक्षाश्छिन्नाश्च वर्जिता· ।
स्फुटिता वक्रजास्तास्ता अधिकास्स्थूलमूर्तयः ॥ ४३ ॥
मृदवो लघवश्चैव लघुशब्दविवर्जिताः ।
शिलाजेषु च दोषेषु सर्वत्रैष विधिस्स्मृत· ॥ ४४ ॥
शैलजं मृण्मयं वाथ दारव ताम्रमेव च ।
विमाने स्थापित पूर्वं ध्रवबेरं तत· परम् ॥ ४५ ॥

आदायान्यविमाने तु स्थापयेन्न कदाचन ।
अन्यत्र स्थापित चेत्तु महाशान्ति च हूयताम् ॥ ४६ ॥

तस्मादादाय तद्बिम्ब पूर्ववत्स्थापयेद्बुध· ।
अविधिक्रमलक्षण्यमयुक्त चाप्रयोजकम् ॥ ४७ ॥

विरूप वा विवर्ण वाप्यन्यद्दूषणसयुतम् ।
तत्त्यक्त्वा विधिना कृत्वा लक्षणेन समायुतम् ॥ ४८ ॥

तदालये प्रतिष्ठाप्य शान्तिहोम च हूयते ।
आलयाद्दक्षिणे कुर्यादब्जाग्नि च सलक्षणम् ॥ ४९ ॥

आधारं पूर्ववत्कुर्यादग्नि प्रज्वाल्य पूर्ववत् ।
अङ्गहोम ततो हुत्वा तद्दैवत्यसमन्वितम् ॥ ५० ॥

तदालयगताना च सर्वेषा चैव हूयते ।
व्याहृति तत्र जुहुयाद्विष्णुसूक्तसमन्वितम् ॥ ५१ ॥

ब्राह्म पुरुषसूक्त च वैष्णव च सुहूयताम् ।
पद्महोम च कर्तव्य पारमात्मिकसयुतम् ॥ ५२ ॥

एवमेव च हुत्वा तु दक्षिणां च ददेत्पुनः ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु पश्चात्स्थापनमाचरेत् ॥ ५३ ॥

कर्तुः स्मृतियुत यत्र तत्रैवैष विधिक्रमः ।
दैविके चालये चार्षे क्षेत्रे नैष विधिर्भवेत् ॥ ५४ ॥

अविधिक्रमलक्षण्यमप्रमाण न दोषकृत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यथा पूर्व तथाचरेत् ॥ ५५ ॥

अन्यथा चेन्महादोष इति पूर्वजशासनम् ।
एकस्मिन्नालये बिम्ब स्थापित कौतुक तथा ॥ ५६ ॥

अन्यत्र स्थापितं चेत्तदज्ञानाद्वा प्रमादतः ।
व्याधिदुर्भिक्षपीडाद्यैर्विनाश च भवेत्ततः ॥ ५७ ॥

क्षिप्रं शान्ति तत कुर्याद्दक्षिणादिसमन्वितम् ।
आलयादुत्तरे तद्वदब्जाग्नि च समाहरेत् ॥ ५८ ॥

आधारं पूर्ववत्कृत्वा वैष्णव जुहुयाद्बुध· ।
तद्दैवत्य च जुहुयात्परिषद्देवतान्वितम् ॥ ५९ ॥

ब्रह्मसूक्तेन सयुक्त रुद्रसूक्तसमन्वितम् ।
पारमात्मिकमीकाराद्यष्टाशीत्यङ्गहोमकम् ॥ ६० ॥

रात्रिसूक्त च जुहुयाद्विश्वजित्सूक्तमेव च ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणां च ददेत्पुन· ॥ ६१ ॥

आचार्यं पूजयित्वा तु पूर्वस्थाने तथैव च ।
पूर्वोक्तविधिना पश्चात्स्थापन सम्यगाचरेत् ॥ ६२ ॥

ग्रामादीनां विनाशे च नाशे देवालयस्य च ।
पूर्व तत्रार्चित बिम्बमर्चाहीन भवेद्यदि ॥ ६३ ॥

अन्यथा स्थापयित्वा तमर्चयेत्तु महत्फलम् ।
तेषां च सकुले बिम्ब नयेदन्यालये ततः ॥ ६४ ॥

चोरशत्रुभयाद्वापि आनयेत तथैव च ।
यावत्तदर्चन युक्त तावत्काल च लौकिकम् ॥ ६५ ॥

प्रधानस्थानादन्यत्र यथालाभ समर्चयेत् ।
राजा राष्ट्रान्तरं जित्वा स्वबलादाहृत यदि ॥ ६६ ॥

राष्ट्रान्तरस्थं देवेश राज्यानीत च यद्भवेत् ।
ध्रुवं चेदालयं कृत्वा तद्यागविधिना बुधः ॥ ६७ ॥

स्थापयेत्तत्र विधिना पूर्वोक्तेन विचक्षणः ।
लोहज रत्नज वाथ स्थापित तु विधानतः ॥ ६८ ॥

कौतुक बिम्बमप्यत्र स्थापयेदर्चयेद्बुध ।
स्नापनादीनि च तथा स्थापयेदिति शासनम् ॥ ६९ ॥

भये तत्र विमुक्ते तु समानीय च तत्पुरीम् ।
पूर्वोक्तविधिना विद्वान् पुन स्थापनमाचरेत् ॥ ७० ॥

बेरे तु लक्ष्मतो हीन यद्यत्तत्फलमुच्यते ।
दक्षिणावनते मृत्यु· पश्चिमे चार्थनाशनम् ॥ ७१ ॥

उत्तरे धनधान्यर्द्धि कुलवृद्धिश्च पूर्वत· ।
कुक्षिच्छिद्रे तु दुर्भिक्षमुरश्छिद्रे धनक्षय ॥ ७२ ॥

कृशे दीर्घे कृशत्व स्यात्पार्श्वहीने सुहृत्क्षयः ।
कटीहीने पुत्रनाश उरो भार्याविनाशनम् ॥ ७३ ॥

जङ्घादोषो वाहनाना विनाशमुपपद्यते ।
मुखे च मुकुटे दोषैर्द्रव्यभोगायुषां क्षय ॥ ७४ ॥

सर्वोपाङ्गविहीने तु सर्वनाशमवाप्नुयात् ।
प्रमाणे परिहीने तु देशग्रामविनाशकृत् ॥ ७५ ॥

पादगुल्फेषु दोषेण पादहानिस्तथैव च ।
कर्णनासाविहीने तु कर्णनासाविनाशकृत् ॥ ७६ ॥

भुजयोश्चक्रशङ्खौ च विहीनौ तु विनाशकौ ।
एते दोषास्समाख्याता प्रतिमाया यथा तथा ॥ ७७ ॥

आलयाद्दक्षिणे पार्श्वे पौण्डरीकाग्निकुण्डके ।
आधारं पूर्ववत्कृत्वा चाग्नि प्रज्वाल्य मन्त्रतः ॥ ७८ ॥

पारमात्मिकमीकारमष्टाशीतिश्च हूयते ।
तत्तद्दैवत्यं जुहुयात्सहस्र चाष्टसयुतम् ॥ ७९ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दक्षिणां च ददेत्पुनः ।
तत्तल्लक्षणसम्पूर्ण कारयित्वा यथाविधि ॥ ८० ॥

सलक्षण कृत बेरं विधिना स्थापयेद्यदि ।
ब्राह्मिक मध्यमे स्थाने दैविक तदनन्तरम् ॥ ८१ ॥

मानुष दैविकान्तर्ये पैशाच भित्तिपार्श्वतः ।
ब्रह्मस्थाने स्थापितं चेद्ब्रह्मक्षत्रविनाशनम् ॥ ८२ ॥

मानुष्ये न रमेद्देव पैशाचे सर्वनाशनम् ।
मानुष्ये किञ्चिदाश्रित्य दैविके स्थानक भवेत् ॥ ८३ ॥

पूर्वस्मिन्नेव सम्प्रोक्त स्थानकासनयोस्स्थिति. ।
दैवमानुषभागाभ्या शयन च विशेषत. ॥ ८४ ॥

सुस्थित विधिवत्स्थाप्य सुदृढ दक्षिणोन्नतम् ।
ऊर्ध्वदृष्टिमधोदृष्टि नाचरेत्तिर्यगीरितम् ॥ ८५ ॥

लीनं छिन्न तथाव्यक्त स्थापयेन्न च धर्मवित् ।
ऋजुदृष्टि सौम्यदृष्टि स्थापयेदिति शासनम् ॥ ८६ ॥

एतेषामन्यथा चेत्तु शान्ति तत्रैव कारयेत् ।
आलयात्पश्चिमे कुर्यादब्जाग्नि च सलक्षणम् ॥ ८७ ॥

आघारं पूर्ववत्कुर्यादग्नि प्रज्वाल्य मन्त्रत. ।
वैष्णव चैव जुहुयात्तद्दैवत्य शताष्टकम् ॥ ८८ ॥

ईकारादीनि हुत्वा तु चाष्टाशीतिस्तु हूयते ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु आचार्यं पूजयेत्तदा ॥ ८९ ॥

सलक्षण च हुत्वा तु विधिना स्थापयेत्पुनः ।
ध्रुवस्य कौतुकस्यापि यथोक्त पीठमाचरेत् ॥ ९० ॥

अधिके व्याधिपीडा स्याद्धीने च मरण ध्रुवम् ।
सम चेद् धनधान्यादिपुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥ ९१ ॥

अन्यथा स्थापित चेत्तु प्रायश्चित्त यजेत्पुनः ।
तद्दैवत्य च जुहुयात्सहस्र चाष्टसयुतम् ॥ ९२ ॥

तदालयगताना च सर्वेषा चैव हूयते ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां च ददेत्पुनः ॥ ९३ ॥

सलक्षण तथा पीठ कारयेत विचक्षण ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तविधिर्नामाष्टषष्टितमोऽध्याय· ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

अत परं प्रतिष्ठाया प्रायश्चित्त वदाम्यहम् ।
आचार्येणाप्यनुक्तेन स्थापकाद्यैरचोदितै ॥ १ ॥

यथोक्तगुणहीनैस्तैरुक्तदोषयुतैस्तथा ।
प्रतिष्ठायां कृताया च प्रायश्चित्त समाचरेत् ॥ २ ॥

पौण्डरीकाग्निमादाय परिषिच्य च पावकम् ।
त्रिरात्र तु महाशान्ति हुत्वा तद्दोषशान्तये ॥ ३ ॥

पुन प्रतिष्ठा कर्तव्या यथोक्तविधिना ततः ।
आचार्यं कर्षणाकाले यथोक्त वरयेद्बुधः ॥ ४ ॥

कर्षणादिप्रतिष्ठान्तं कर्म तेनैव कारयेत् ।
ऊर्ध्वेऽपि तत्र कर्तव्यं सर्वं तेनैव कारयेत् ॥ ५ ॥

स्थाने तु देवदेवस्य वृतश्शिष्येण यः पुरा ।
स्थानाचार्यमिति प्राहुर्विष्णवर्चाशास्त्रपारगम् ॥ ६ ॥

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितम् ।
पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्त ब्राह्मणं मुनिपुङ्गवाः ॥ ७ ॥

तस्याभावे तु युक्तास्तु पुत्रानेव यथाक्रमम् ।
तदभावे तु शिष्येण तच्छिष्येणापि कारयेत् ॥ ८ ॥

तत्पुत्रादावयुक्ते तु तदनुज्ञातपूर्वकम् ।
तदन्य युक्तमाचार्यं वरयेत्पूर्ववत्सुधी ॥ ९ ॥

अन्यथा यजमानस्य ग्रामस्य च विपद्भवेत् ।
पौण्डरीकाग्निमादाय परिषिच्य च पावकम् ॥ १० ॥

हुत्वैव तु महाशान्ति यथोक्त कारयेत्पुन ।
नक्षत्रे दोषयुक्ते च राशौ दोषसमायुते ॥ ११ ॥

प्रतिष्ठायां कृतायां च पुनः स्थापनमाचरेत् ।
अक्षिमोचनहीने च तथा चैवाधिवासने ॥ १२ ॥

कुर्यात्पुनः प्रतिष्ठा तु पूर्वोक्तेन विधानतः ।
बहुद्रव्येषु हीनेषु क्रियासु च बहुष्वपि ॥ १३ ॥

बहुष्वपि विपर्यासे मन्त्रहीने बहुष्वपि ।
कुम्भपूजाविहीने च ध्यानहीने विपर्यये ॥ १४ ॥

स्नपने च विहीने च हीने च शयने तथा ।
हौत्रशंसनहीने च देवाह्वाने तथैव च ॥ १५ ॥

प्रधानहोमे हीने च विपर्यासेषु तेषु च ।
उद्देशत्यागहीने च देवन्येऽन्धा.ने तथा ॥ १६ ॥

हीने त्रिषवणस्नाने तत्क्रियाया विपर्यये ।
रत्नादिन्यासहीने च पीठे वै कौतुकस्य च ॥ १७ ॥

आचार्यबुद्धिद्वेषे च प्रतिष्ठायां विशेषत. ।
यथोक्तेनैव मार्गेण प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ॥ १८ ॥

तस्मिन् काले महोत्पाते दुर्निमित्तादिदर्शने ।
शिवास्वरादिदोषेषु दृष्टेष्वन्येषु चैव हि ॥ १९ ॥

एवं महाप्रतिष्ठायामुक्तदोषे विशेषतः ।
पुनः प्रतिष्ठा कर्तव्या तस्य दोषस्य शान्तये ॥ २० ॥

तस्यां पुन· प्रतिष्ठाया विशेषश्च प्रवक्ष्यते ।
अक्ष्युन्मेषाधिवासौ द्वौ रत्नादिन्यासमेव च ॥ २१ ॥

एतान् पुनः प्रतिष्ठायां नाचरेदिति शासनम् ।
अक्ष्युन्मोचनहीने तु कृत्वा चैवाक्षिमोचनम् ॥ २२ ॥

अधिवासनहीने तु पुन· कृत्वाधिवासनम् ।
रत्नादिन्यासहीने तु तान्न्यस्यत तथा च वै ॥ २३ ॥

पञ्चाग्नीनेव सभ्यादीन् कल्पयेत यथाविधि ।
पूर्वोक्तविधिना तेषु जुहुयादग्निषु क्रमात् ॥ २४ ॥

सभ्याग्नि पौण्डरीकाग्निमग्नी द्वाविति केचन ।
एष एव विशेषस्तु शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ २५ ॥

लघुदोषे पृथक् तस्य प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यते ।
प्रमाणे यागशालाया. प्रोक्ते न्यूने विपर्यये ॥ २६ ॥

शय्यावेद्यास्तथा चैव ह्यलङ्कारविवर्जने ।
अन्यदेव कृतं चापि माने न्यूनेऽधिके तथा ॥ २७ ॥

जुहुयाद्भूमिदैवत्यं होमं देशाधिपस्य च ।
वैष्णवं विष्णुसूक्त च पुरुषसूक्तसमन्वितम् ॥ २८ ॥

हुत्वा पश्चात्प्रकुर्वीत पश्चादन्नाद्यमेव च ।
यज्ञोपस्कारमन्त्राणां द्रव्याणा च विपर्यये ॥ २९ ॥

आग्नेयं ब्रह्मसूक्त च जुहुयाद्दक्षिणां ददेत् ।
शिलया दारुलोहैर्वा लोष्टैर्वाथेष्टकादिभिः ॥ ३० ॥

कुर्याच्चेदग्निकुण्ड तु वैष्णव भौतिकं यजेत् ।
जुहुयात्साविञ्या तत्र यावच्छक्त्या यथाक्रमम् ॥ ३१ ।

हीनाधिकेन मानेन कृतं चेदग्निकुण्डकम् ।
ब्राह्मं सौम्यं तथाग्नेयमादित्य जुहुयात्क्रमात् ॥ ३२ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन मथित्वा जातवेदसम् ।
पुनस्तदग्नेर्नाशे तु मथित्वाग्नि प्रगृह्य च ॥ ३३ ॥

आग्नेय चरुणा हुत्वा गृह्णीयात्त हुताशनम् ।
परिस्तरणकूर्चादिसम्भाराणां च सर्वश. ॥ ३४ ॥

आज्यस्थाल्यादिपात्राणां स्रुवादीनां तथैव च ।
प्रमाणहीने न्यूने च होमे होमे प्रति प्रति ॥ ३५ ॥

मिन्दाहुति च सावित्री व्याहुतीर्जुहुयात्क्रमात् ।
स्थाल्यामाज्ये चरौ वाथ मक्षिकायाः क्रिमेरपि ॥ ३६ ।

रोम्ण. पिपीलिकादेश्च पतने तद्व्यपोह्य च ।
भव्यमन्यत्समादाय प्राजापत्य यजेत्तत. ॥ ३७ ॥

आग्नेय वैष्णव चैव जुहुयात्तस्य शान्तये ।
अन्यालाभे तु तद्दोष व्यपोह्यैव प्रयत्नतः ॥ ३८ ॥

दर्भैरुद्दीप्य चोत्पूय प्रायश्चित्त च पूर्ववत् ।
जुहुयात्तद्विशुद्ध्यथ पुनरुत्पूय चाहरेत् ॥ ३९ ॥

तत्राघारेण ते तस्मिन्नग्नावनुगतेऽपि च ।
अय ते योनिरित्युक्त्वा समिध्यारोप्य भस्म तत् ॥ ४० ॥

लौकिकाग्नौ निधायोर्ध्वे समिधं तां निधाय च ।
उज्ज्वाल्य परिषिच्याग्नि विच्छिन्न जुहुयात्पुन ॥ ४१ ॥

मिन्दाहुती वैष्णव च व्याहृतीर्जुहुयात्क्रमात् ।
एवमग्नि च ससाध्य शेष तज्जुहुयात्तथा ॥ ४२ ॥

जले तदशे पतिते तदाज्ये पतिते जले ।
आग्नेयं वैष्णव चापि व्याहृत्यन्त यजेद्बुधः ॥ ४३ ॥

दर्भाणां परिधीनां च हीने पुष्पे तथैव च ।
समिद्धीनेऽक्षतैर्हीने वैष्णवं व्याहृतीर्यजेत् ॥ ४४ ॥

परिस्तरणदर्भाणां परिधीनां तथैव च ।
ऊर्ध्वाग्रे समिधौ तद्वदग्निना रहितेऽपि च ॥ ४५ ॥

नाशे भेदे तथा छिन्ने पुनस्तद्वत्प्रयुज्य च ।
महाव्याहृतिभिर्हुत्वा मिन्दाहुत्या च हूयते ॥ ४६ ॥

आग्नेय वैष्णव चापि व्याहृत्यन्तं यजेद्बुधः ।
पार्श्वेऽग्नौ ज्वलिते तस्मिन्समिदाज्ये चरौ हुते ॥ ४७ ॥

तत्तद्दिग्देवताहोमं जुहुयादुपलक्ष्य च ।
वायव्य वैष्णव हुत्वा पुनस्तेन च हूयते ॥ ४८ ॥

विशेषेऽनुक्ते सर्वत्र तत्राज्येन यजेद्बुधः ।
आज्य तु सर्वदैवत्य सर्वमाज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ४९ ॥

सर्वेषामेव देवानामाज्यं प्रियतरं भवेत् ।
आज्येन मिश्रित सर्व हव्य शुद्ध प्रिय भवेत् ॥ ५० ॥

आज्याभावे च साज्येन चरुणा होममाचरेत् ।
सर्वेषामेव होमाना कापिल घृतमाहरेत् ॥ ५१ ॥

अलाभेऽन्यगवां वाथ घृत यत्नात्समाहरेत् ।
तैलादिस्नेहमिश्रेण जलमिश्रघृतेन वा ॥ ५२ ॥

आज्येन माहिषेणाथ जुहुयाच्चेत्प्रमादतः ।
सर्वाग्निषु हुत सर्व गृह्णीयुरसुरादयः ॥ ५३ ॥

तद्दोषशमनार्थाय कापिलेन घृतेन वै ।
तत्तन्मन्त्र सुहोतव्यं सद्द्रव्य चार्षसयुतम् ॥ ५४ ॥

उक्तमन्त्रेण हुत्वान्ते व्याहृत्या जुहुयाद्बुधः ।
उक्तद्रव्यस्य हीने च कापिलेन घृतेन वै ॥ ५५ ॥

देवेशं मनसा ध्यात्वा वैष्णव विशतिर्यजेत् ।
क्रियाहीने विपर्यासे होमे मन्त्रस्य संकरे ॥ ५६ ॥

अग्नि विष्णु प्रणम्यैव वैष्णव व्याहृतीर्यजेत् ।
सर्वहोमसमाप्तौ तु सूक्त वैश्वानरं जपेत् ॥ ५७ ॥

यज्ञकर्मणि सर्वत्र न्यूने हीने विपर्यये ।
प्रायश्चित्तं विशेषेण यस्य नोक्त तु तत्र वै ॥ ५८ ॥

वैष्णव विष्णुसूक्त तत्पौरुषं सूक्तमेव च ।
शनो मित्रेति शान्ति च जप्त्वा सूक्त च पौरुषम् ॥ ५९ ॥

वैष्णव विष्णुसूक्त च जपेद् ध्यायन् हरि परम् ।
वैष्णवेनैव होमेन वैष्णवेन जपेन च ॥ ६० ॥

सर्वयज्ञेषु यन्न्यून सर्वं पूर्णं भवेत्तत· ।
यन्मूर्तिमेव यज्ञस्य विष्णुरित्याह च श्रुति· ॥ ६१ ॥

अविज्ञाते चान्यदोषे प्रायश्चित्तमिद स्मृतम् ।
रत्नानामप्यलाभे तु रुक्म प्रतिनिधि क्षिपेत् ॥ ६२ ॥

धातूना पारद तत्र बीजाना यवमेव च ।
तद्द्रव्य मनसा ध्यात्वा क्षिप्त्वा तन्मन्त्रमुच्चरन् ॥ ६३ ॥

रत्नादिविष्णुसूक्तं च वैष्णव च यजेत्तत· ।
प्रायश्चित्त च धातूना दिग्दैवत्य सवैष्णवम् ॥ ६४ ॥

प्रायश्चित्तं यवाना तु वायव्य वैष्णव तथा ।
त्रयाणां मन्त्रमुक्त तु प्रत्येक विशतिर्यजेत् ॥ ६५ ॥

वस्त्रे लक्षणहीने च दोषे छिन्नादिभिर्युते ।
त्यक्त्वा चान्यत्प्रयुज्यैव श्रीमन्त्रैर्वैष्णवैर्यजेत् ॥ ६६ ॥

अलाभे त्वण्डजादीनां प्रत्येक वस्त्रमेव वा ।
तत्तत्प्रतिनिधि ध्यात्वा शयनान्यास्तरेत्क्रमात् ॥ ६७ ॥

वैष्णव भूमिदैवत्य श्रीदैवत्य शत यजेत् ।
प्रमाणहीने न्यूने च तोरणाना पृथक् पृथक् ॥ ६८ ॥

तद्द्वाराधिपदैवत्य प्रत्येक विशतिर्यजेत् ।
दर्भमालाविहीन चेदृषिमन्त्रं च वैष्णवम् ॥ ६९ ॥

कुम्भे प्रमाणहीने च स्फोटकालादिसंयुते ।
वस्त्रयुग्मे च रत्नेषु यथोक्तेष्वायुधादिषु ॥ ७० ॥

सौवर्णादिषु हीनेषु न स्याद्देवस्य सन्निधिः ।
तस्मात्स्वर्णान्युपादाय पुन· क्षिप्त्वा प्रयत्नतः ॥ ७१ ॥

जुहुयात्पौरुषं सूक्त विष्णुसूक्तं च वैष्णवम् ।
पृथगेव त्रयस्त्रिंशन्मुनिमन्त्र तु विंशकम् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मं चैव त्रयस्त्रिशदाग्नेयं च दशैव तु ।
पारमात्मिकमीकाराद्यष्टाशीतिश्च हूयते ॥ ७३ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दक्षिणां गुरवे ददेत् ।
ऐहिकामुष्मिकं श्रेयो भुक्त्वा नि श्रेयस व्रजेत् ॥ ७४ ॥

कुम्भे च साधिते भिन्ने प्रमादात्पतितेऽथवा ।
राष्ट्रस्य यजमानस्य राज्ञो दोषो महान् भवेत् ॥ ७५ ॥

प्रजापीडा भवेत्क्षिप्र व्याधिश्च मरण तथा ।
तद्दोषशमनार्थाय प्रायश्चित्त समाचरेत् ॥ ७६ ॥

वैष्णव शतशो हुत्वा ब्राह्म च शतशो यजेत् ।
शतशः पौरुष सूक्त विष्णुसूक्त तथा यजेत् ॥ ७७ ॥

आर्षक च त्रयस्त्रिशदाग्नेय विशतिर्यजेत् ।
पञ्चविंशतिगा दत्त्वा पश्चाद्विप्रांश्च भोजयेत् ॥ ७८ ॥

अन्यं कुम्भं गृहीत्वैव पूर्ववत्स्थापयेद्बुध· ।
श्वानकुक्कुटवाराहाद्यस्पृश्यै· पतितैरपि ॥ ७९ ॥

साधिते तत्र सस्पृष्टे तत्कुम्भं सन्यपोह्य च ।
अन्यं कुम्भं गृहीत्वैव पूर्ववत्स्थापयेद्बुध· ॥ ८० ॥

वैष्णव ब्राह्मसयुक्त सौरमाग्नेयसयुतम् ।
घृतेन पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमत परम् ॥ ८१ ॥

अब्जाग्निमध्ये जुहुयात्प्रत्येक च शताष्टकम् ।
चतुर्दशैव गा दत्त्वा पश्चाद्विप्रान् सुपूजयेत् ॥ ८२ ॥

अस्पृश्यस्पर्शने बिम्बे शोधयित्वा यथाविधि ।
कलशै' स्नापयेद्बिम्ब स्नपनोक्तक्रमेण वै ॥ ८३ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्तं जुहोति च ।
श्वानकुक्कुटकाकाद्यैर्होमे स्पृष्टे तथैव च ॥ ८४ ॥

अस्पृश्यैरपि सस्पृष्टे शोधयित्वा व्यपोह्य च ।
कुण्ड सलक्षण कृत्वा चाघारं जुहुयात्क्रमात् ॥ ८५ ॥

आग्नेय शतशो हुत्वा वैष्णव शतशो यजेत् ।
मूलहोम शत हुत्वा जुहुयात्पञ्चवारुणम् ॥ ८६ ॥

निष्कमेक च दत्त्वैव विप्रानपि च भोजयेत् ।
स्रुगादीनामलाभे तु जुहुयाद्वै स्रुवेण वा ॥ ८७ ॥

तद्रूपमिति त ध्यात्वा तत्तन्मन्त्रेण हूयते ।
आर्षक वैष्णव ब्राह्म प्रायश्चित्त यजेत्तत ॥ ८८ ॥

अलाभे समिधा तत्र पालाशीस्समिधो हरेत् ।
आश्वत्थीर्वा समाहृत्य ता ता ध्यात्वा सुहूयताम ॥ ८९ ॥

आग्नेय वैष्णव तत्र प्रायश्चित्त यजेद्बुधः ।
दर्भान् कुशाश्च समिधो मासातीतान्विवर्जयेत् ॥ ९० ॥

अज्ञानादर्थलोभाद्वा मोहाद्वा बुद्धिपूर्वकम् ।
गृहीत्वा तै कृत कर्म तत्सर्व विफल भवेत् ॥ ९१ ॥

तद्दोषशमनार्थाय वारुण वैष्णव तथा ।
ब्राह्म सौम्य तथा ज्ञेयम् आदित्य जुहुयात्क्रमात् ॥ ९२ ॥

अजस्य महिषस्याथ दधि क्षीर न चाहरेत् ।
गृहीतं चेत्तदज्ञानाद्वैष्णव ब्राह्मसयुतम् ॥ ९३ ॥

आग्नेयं सौरसयुक्तं व्याहृत्यन्त पृथग्यजेत् ।
नद्या वाप्या तथा कुल्ये तटाके वा शुचिस्थले ॥ ९४ ॥

अग्निकुण्ड समुद्दिश्य मृद वा सिकतास्तु वा ।
शुद्धामेवाहरेत्तेषां तीरे शुद्धानथाहरेत् ॥ ९५ ॥

तदन्यत्र गृहीतायां वारुण वैष्णवं यजेत् ।
जन्तुकण्टकसयुक्त लेपदोषयुत तु वा ॥ ९६ ॥

सार्द्र सधूम दुर्गन्धमिन्धन प्रक्षिपेद्यदि ।
तत्त्यक्त्वान्यत्समादाय शुद्धमग्नौ क्षिपेत्तथा ॥ ९७ ॥

आग्नेय वैष्णव चापि व्याहृत्यन्तं सुहूयताम् ।
प्रमादाद्यागशालायां द्रव्ये वस्त्रादिकेऽपि वा ॥ ९८ ॥

प्रपादौ वापि श्वभ्रे च देवार्थं कल्पिते पुन॰ ।
अन्यस्मिन् तत्र दग्धे च द्रव्येऽनुक्ते च सर्वश ॥ ९९ ॥

वैष्णवं ब्राह्मसयुक्त सौरमाग्नेयसयुतम् ।
आज्येनाग्नौ सुहोतव्य प्रत्येक चैकविशतिः ॥ १०० ॥

शयने शाययेद्देवमुत्थाप्यैवाप्रमादतः ।
वैष्णवैर्दैव्योर्मन्त्रैश्च चतुष्कृत्वो यजेत्पुनः ॥ १०१ ॥

शयन कल्पयित्वैव शाययीत तथा पुनः ।
तत्काले देवमादाय प्रतिष्ठामाचरेद्बुधः ॥ १०२ ॥

आचार्यस्थापकादीनामृत्विजा च प्रमादतः ।
भर्त्सन शपन वापि हनन वा कृत यदि ॥ १०३ ॥

येनकेन महान् दोष प्रायश्चित्त विधीयते ।
पौरुष वैष्णव ब्राह्म सूक्त सारस्वत यजेत् ॥ १०४ ॥

आचार्यस्यर्त्विजां तत्र यथोक्त दक्षिणां ददेत् ।
न दद्याद्यदि ते सर्वे यदि तत्फलमाप्नुयु· ॥ १०५ ॥

हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञ. यजमान न संशयः ।
वैष्णव मुनिमन्त्र च शतमष्टोत्तर यजेत् ॥ १०६ ॥

यथोक्तदक्षिणां तेभ्यो यत्नादेव ददेत्ततः ।
पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाया तद्द्वाराभिमुखे तथा ॥ १०७ ॥

मण्टप वा प्रपां वाथ कृत्वा पूर्वोक्तमार्गतः ।
अग्निकुण्डानि तत्रैव शयन तत्र कारयेत् ॥ १०८ ॥

तत्तद्धोमम्सुहोतव्य यथोक्तविधिना तत· ।
प्रत्येकं स्नपनादीनि सर्वाणि च समाचरेत् ॥ १०९. ॥

अज्ञानात्स्नपनादीनि न पृथक् चेत्समाचरेत् ।
तत्तद्धोमे सुहोतव्य तत्तन्मन्त्रसहस्रकम् ॥ ११० ॥

क्रियायाश्च विपर्यासे मन्त्राणा सङ्करेऽपि च ।
बिम्बाना च विपर्यासे ऋत्विजां च विपर्यये ॥ १११

आचार्याणां विपर्यासे नक्षत्रे दोषसयुते ।
सर्वेष्वपि च दोषेषु प्रायश्चित्त च पूर्ववत् ॥ ११२ ॥

शान्तिरित्येव निर्दिष्टा सर्वत्रापि च वैष्णवैः ।
आश्रावितायैर्हुत्वा च मिन्दाहुतिसमायुतैः ॥ ११३ ॥

नारायणाय विद्मेति शन्नोमित्रश्शमित्यपि ।
विष्णोर्नुकाद्यैर्जुहुयात्तत्तद्दोषस्य शान्तये ॥ ११४ ॥

महादोषेषु सर्वत्र महाशान्तिर्विधीयते ।
पौरुषं जुहुयात्सूक्त विष्णुसूक्तमत·परम् ॥ ११५ ॥

रुद्रसूक्तं ततो हुत्वा विश्वजित्सूक्तसयुतम् ।
पारमात्मिकसंयुक्तमीकारादीस्तथैव च ॥ ११६ ॥

अष्टाशीति ततो हुत्वा श्रीसूक्त जुहुयात्पुन· ।
रात्रिसूक्तं ततो हुत्वा सूक्त सारस्वत यजेत् ॥ ११७ ॥

जुहुयात्सर्वदैवत्यं पञ्चवारुणसंयुतम् ।
मूलहोमं ततो हुत्वा धात्रादीन् जुहुयात्क्रमात् ॥ ११८ ॥

नमोवाचे समुच्चार्य शन्नो वात इतीर्य च ।
नारायणाय विद्मेति तथा षड्भिश्च वैष्णवै ॥ ११९ ॥

जुहोत्येना महाशान्तिं समस्तदुरितापहाम् ।
सर्वदोषोपशमन सर्वकर्मसमृद्धिदम् ॥ १२० ॥

सर्वस्मिंश्च महादोषे महाशान्ति जुहोति वै ।
अङ्कुरार्पणकादूर्ध्वं स्थापनादिवसादधः ॥ १२१ ॥

यथाशक्त्या प्रकुर्वीत ब्राह्मणानां च भोजनम् ।
अन्नदानेन दोषाश्च सर्वे शान्ति प्रयान्ति वै ॥ १२२ ॥

आचार्यमृत्विजश्चापि वस्त्राभरणकुण्डलै· ।
पूजयेत्तान्विधानेन नमस्कृत्य स्वदैववत् ॥ १२३ ॥

अपूजितैः कृत यद्यत्तत्कर्मासुरं भवेत् ।
यजमानो महाव्याधियुक्तस्सन् सप्रणश्यति ॥ १२४ ॥

सम्पूज्य तान्प्रयत्नेन परम पदमाप्नुयात् ।
इह लोके भवेत्पुत्रधनधान्यसमृद्धिमान् ॥ १२५ ॥

यद्यद्द्रव्यं ध्रुव रूप तत्तद्द्रव्येण वै तदा ।
यथोक्तेन विधानेन परिवाराश्च कल्पयेत् ॥ १२६ ॥

गरुडस्य च शान्तस्य विघ्नेशानन्तयोरपि ।
दुर्गायाश्च सरस्वत्याश्शैलबेरं न दोषकृत् ॥ १२७ ॥

अन्यथान्यास्तु कुर्याच्चेदभिचारिकमुच्यते ।
तद्दोषस्य च शान्त्यर्थं प्रायश्चित्त मुदूर्यताम ॥ १२८ ॥

ब्राह्मं सौरं च सौम्य तदाग्नेयं गारुड तथा ।
तद्दैवत्य च जुहुयादङ्गहोम च हूयते ॥ १२९ ॥

पारमात्मिकमन्त्रैश्च जयादींश्च यथाक्रमम् ।
अभ्याताना त्राष्ट्रभृत श्रीसूक्तेन च सयुतम् ॥ १३० ॥

दुर्गासूक्तं च जुहुयादोङ्कारादीस्तथैव च ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणा च ददेत्पुन ॥ १३१ ॥

स्थापयेत्कौतुकादींश्च ध्रुवबेरानुरूपकान् ।
दारव शैलज वाथ ताम्रज राजत तु वा ॥ १३२ ॥

सौवर्णं वाथ तद्बिम्बमन्यमुद्दिश्य कल्पितम् ।
विमाने स्थापित बिम्ब नान्यत्र स्थापयेत्पुन ॥ १३३ ॥

स्थापित चेत्तदज्ञानान्महादोषो भविष्यति ।
क्षिप्र तस्मान्महाशान्ति हुत्वा दक्षिणया युतम् ॥ १३४ ॥

तत्तद्बिम्ब समादाय पूर्ववत्स्थापयेत्तथा ।
राष्ट्रान्तराद्विनिर्जित्य राज्ञा बिम्ब समाहृतम् ॥ १३५ ॥

तद्बिम्ब च समुद्दिश्य स्वराष्ट्रे सुमनोहरे ।
विमान परिकल्प्यैव पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ॥ १३६ ॥

प्रतिष्ठाप्यार्चनादीनि कारयेत विधानतः ।
तस्य श्रीर्विजय· कीर्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ १३७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तविधिर्नामैको· सप्ततितमोऽध्याय· ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ नित्यार्चनायाश्च प्रायश्चित्त प्रवक्ष्यते ।
प्रातरर्कोदयात्पूर्व प्रमादादालयस्य च ॥ १ ॥

कवाटोद्घाटने हीने शीघ्रमुद्घाटयेत्तथा ।
नित्याग्नौ वाथ चुल्ल्यां वा चरु साज्यं प्रगृह्य च ॥ २ ॥

सौरं द्वाराधिदैवत्य वैष्णव च यजेत्तत· ।
द्रव्याणामपि सर्वेषामाधावमधिक स्मृतम् ॥ ३ ॥

तदाधावं गृहीत्वैव देवस्यार्चनमाचरेत् ।
निर्माल्यशोधने हीने हीने चाभ्युक्षणे तथा ॥ ४ ॥

वारुण वैष्वक्सेनं च वैष्णवं च यजेत्ततः ।
अशक्तावभिषेकस्य देवेशं सप्रणम्य च ॥ ५ ॥

कुशोदकैस्समभ्युक्ष्य पूर्ववस्त्रं विसृज्य च ।
धौतेनैवान्यवस्त्रेण देवेश परिधापयेत् ॥ ६ ॥

प्रात.स्नानविहीने तु वारुण वैष्णव यजेत् ।
ध्रुवबेरस्य दोषे च न्यस्तपुष्पाणि यानि वै ॥ ७ ॥

प्रात काले व्यपोह्यैव सद्य· पुष्पाणि सन्यसेत् ।
ध्रुवबेरस्य देवस्य तत्तन्नित्यार्चन भवेत ॥ ८ ॥

पुष्पन्यासे च हीने च कालातीते पुनस्तथा ।
पुष्पन्यास च कृत्वैव प्रायश्चित्तनिमित्तत ॥ ९ ॥

विष्णुगायत्र्या सम्यग्दशकृत्वो यजेद्बुध ।
ब्रह्मादिद्वारदेवाश्च समभ्यर्च्यार्चयेद्धरिम् ॥ १० ॥

अर्चाया ध्यानहीने तु विष्णुसूक्त यजेद्बुध ।
ध्यात्वा सम्यक्तथा देव पुनरर्चनमाचरेत् ॥ ११ ॥

नवभेदेष्वथैकस्मिन् कल्पितेऽप्यर्चने तथा ।
आसनाद्युपचारेषु भिन्न तद्विग्रह प्रति ॥ १२ ॥

वैष्णव विष्णुगायत्रीं जुहुयात्तदनुस्मरन् ।
देवदेव च भक्त्यैव ध्यायेद्विष्णु सनातनम् ॥ १३ ॥

हविर्हीने तु तद्ग्रामे जनास्सर्वे तथैव च ।
पीड्यन्ते क्षुत्पिपासाद्यै यजमानो नृपस्तथा ॥ १४ ॥

तस्मात्प्रयत्नतो देव हविस्सम्यङ्निवेदयेत् ।
हविर्हीने तदा ब्राह्म प्राजापत्य सवैष्णवम् ॥ १५ ॥

विष्णुसूक्त यजित्वैव हविस्तद्वन्निवेदयेत् ।
उपदशादिभिर्दध्ना हीने तत्तदनुक्रमात् ॥ १६ ॥

सौम्यं सामादिक चापि यजुराद्य सवैष्णवम् ।
ऋग्यजुस्सामाथर्वाणा मन्त्राणा जपमाचरेत् ॥ १७ ॥

मुखवासविहीने तु श्रीमन्त्र वैष्णव यजेत् ।
प्रमादान्मूर्तिहोम च कपाले जुहुयाद्यदि ॥ १८ ॥

प्रायश्चित्त यजेत्तत्र वैष्णवं व्याहृतीरपि ।
प्रातस्सन्ध्यार्चने हीने मध्याह्ने द्विगुण भवेत् ॥ १९ ॥
वैष्णव पौरुष सूक्त विष्णुसूक्त यजेत्ततः ।
प्रातर्मध्याह्नयोर्हीने सायें तत् त्रिगुण भवेत् ॥ २० ॥
एकाहे त्वर्चनाहीने प्रायश्चित्त विधीयते ।
त्रिकालार्चां प्रकृत्वैव हवींष्यपि निवेदयेत् ॥ २१ ॥
दक्षिणाग्नि समादाय आधार विधिवद्यजेत् ।
प्रणम्य देवमाज्येन वैष्णवै. पञ्चविंशति· ॥ २२ ॥
हुत्वा पुरुषसूक्तेन विष्णुसूक्तेन वै यजेत् ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्देत्पश्चाच्च दक्षिणाम् ॥ २३ ॥
एकाहे त्विदमुद्दिष्ट द्व्यहे तु द्विगुण भवेत् ।
एव तद्द्वादशाह च वर्धयेच्च दिने दिने ॥ २४ ॥
द्वादशाहे व्यतीते तु निधायाग्नि तथैव च ।
आधार विधिवद्धुत्वा वैष्णव च शत यजेत् ॥ २५ ॥
तथा पुरुषसूक्त च विष्णुसूक्त शत यजेत् ।
चत्वारिंशद्भिरष्टाभि कलशैः स्नापयेद्विभुम् ॥ २६ ॥
प्रणम्य देवदेव तमर्चयित्वा यथाविधि ।
महाहवि. प्रभूत वा भक्त्या सम्यड् निवेदयेत् ॥ २७ ॥
आचार्याय पशून् दत्त्वा शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत् ।
मासहीन यदि भवेत्प्रायश्चित्त सुहूयते ॥ २८ ॥
प्राच्यामाहवनीय च दक्षिणाग्नि च दक्षिणे ।
गार्हपत्य प्रतीच्या तु आवसथ्य तथोत्तरे ॥ २९ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव कुण्डं कृत्वा सलक्षणम् ।
आघारं पूर्ववत्कृत्वा परिषिच्य च पावकम् ॥ ३० ॥

प्राच्यां पुरुषसूक्तं च विष्णुसूक्तं च दक्षिणे ।
वैष्णवं गार्हपत्याग्नौ मूर्तिहोमं तथोत्तरे ॥ ३१ ॥

देवेशं मनसा ध्यात्वा प्रत्येकं चैकविंशति ।
देवीभ्यां च मुनिभ्यां च वैघ्नं गारुडसंयुतम् ॥ ३२ ॥

तत्तद्धोमे सुहोतव्यं महाव्याहृतिसंयुतम् ।
शताष्टकलशैर्देवं स्नापयित्वा विधानतः ॥ ३३ ॥

पुण्याहं वाचयित्वा तु पश्चाद्विप्रान् सुपूजयेत् ।
गणयित्वाथवा यावत्कालं शून्यगतं भवेत् ॥ ३४ ॥

तावच्चैवार्चनाद्रव्यं देवेशस्य निवेदयेत् ।
एवं मासे प्रकुर्वीत द्विमासे द्विगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥

एवं तद्वर्धयित्वा तु यावत्संवत्सरान्तकम् ।
तथा संवत्सरेऽतीते साहस्रैरष्टसंयुतैः ॥ ३६ ॥

देवं शताष्टकैर्वाथ कलशैः स्नापयेद्बुधः ।
तदर्धं देवमुद्दिश्य दानं सम्यक्समाचरेत् ॥ ३७ ॥

सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च शक्तितः ।
दत्त्वैवाचार्यपूर्वेभ्यो वेदविद्भ्यः स्वशक्तितः ॥ ३८ ॥

अब्जाग्निं साधयित्वा तु महाशान्तिस्सुहूयताम् ।
पद्मान् सहस्रं सहृत्य कपिलाघृतसंयुतम् ॥ ३९ ॥

प्रत्येकं जुहुयात्तत्र गायत्रीं वैष्णवीं वदन् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ॥ ४० ॥

एव देवार्चने हीने प्रायश्चित्त विधीयते ।
अन्येषामपि देवानामिद सामान्यमुच्यते ॥ ४१ ॥

अत ऊर्ध्व प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्त बलि प्रति ।
प्रातस्सन्ध्याबलौ हीने मध्याह्ने द्विगुण भवेत् ॥ ४२ ॥

वैष्णव सौरसौम्ये च प्राजापत्य यजेत्तत॰ ।
प्रातर्मध्याह्नयोर्हीने सायाह्ने त्रिगुण भवेत् ॥ ४३ ॥

एकाह बलिहीन चेदग्नावौपासने तथा ।
आघारं पूर्ववद्धुत्वा परिषिच्य च पावकम् ॥ ४४ ॥

जुहुयाद्विष्णुसूक्त च देवेश मनसा स्मरन् ।
वैष्णवानपि षण्मन्त्रान् पूर्वोक्तेन विधानत ॥ ४५ ॥

बलीनुत्थापयेत्पश्चाद्यावत्सख्यासमायुतान् ।
एकाहे त्विदमुद्दिष्ट द्व्यहे तु द्विगुण भवेत् ॥ ४६ ॥

वर्धयित्वा चरेदेव द्वादशान्त तथैव च ।
अत ऊर्ध्व यदि स्याच्चेत्पौण्डरीक समाहरेत् ॥ ४७ ॥

हुत्वा पुरुषसूक्त च विष्णुसूक्तमत परम् ।
पारमात्मिकसयुक्तमीकारादिसमायुतम् ॥ ४८ ॥

सप्तभि कलशैर्देव स्नापयित्वा विधानत. ।
महाहविर्निवेद्यैव बलिमुत्थापयेत्क्रमात् ॥ ४९ ॥

एवमेव विधानेन यावत् त्रिशद्दिनादधः ।
मासातीतो यदि भवेत्प्राच्यामाहवनीयके ॥ ५० ॥

हुत्वा तु पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमत परम् ।
प्रत्येक जुहुयाद्विद्वान् शतमष्टाधिक यजेत् ॥ ५१ ॥

प्रत्येक सर्वदैवत्य जुहुयाद्विधिवत्क्रमम् ।
शताष्टकलशैर्देव स्नापयित्वा विधानत ॥ ५२ ॥

पञ्चविंशतिगा दत्त्वा देवमुद्दिश्य यत्नत ।
महाहविर्निवेद्यैव बलिमुत्थापयेत्क्रमात् ॥ ५३ ॥

एवमेव विधानेन कुर्यादब्द प्रति प्रति ।
तद्बलौ पतिते स्पृष्टेऽप्यस्पृश्यै श्रुतिदूषके ॥ ५४ ॥

पूर्ववद्बलिमासाद्य बलिदेव यजेत्पुन ।
उद्धृते तु बलौ विघ्ने सौरं सौम्यसमन्वितम् ॥ ५५ ॥

हुत्वा तु पूर्ववत्कर्म प्रारभेत यथाविधि ।
यदि प्रमाणहीनेन बलि कुर्यात्प्रमादत ॥ ५६ ॥

आज्येन वैष्णव हुत्वा प्रत्येक चैकविशति ।
भिन्ने जीर्णे बलौ तत्र वैष्णव जुहुयाच्छतम् ॥ ५७ ॥

पात्र प्रमाणहीन चेद्वैष्णव जुहुयात्तथा ।
हुत्वा तु पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमत:परम् ॥ ५८ ॥

पारमात्मिकसयुक्तमीकारादिश्च हूयते ।
ब्राह्म रौद्रसमायुक्त सौरमाग्नेयसयुतम् ॥ ५९ ॥

पञ्चवारुणपर्यन्त जयाद्यैश्च समायुतम् ।
यद्देवादीनि चाज्येन तस्य शान्तिर्भविष्यति ॥ ६० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नित्यार्चनप्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्ततितमोऽध्याय ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

स्नपन प्रति वक्ष्यामि प्रायश्चित्त महर्षय॰ ।
अङ्कुरानर्पयित्वैव स्नापन नैव चाचरेत् ॥ १ ॥

पूर्वेद्युस्तद्दिने वापि प्रायश्चित्त च कारयेत् ।
औपासनाग्निमाहृत्य चाघारं पूर्ववद्यजेत् ॥ २ ॥

वैष्णव ब्राह्मसयुक्त वारुण वैष्णमेव च ।
पङ्क्तीशस्यापि दैवत्य सौम्य शान्त यजेत्क्रमात् ॥ ३ ॥

जयादीना च सर्वासा मूर्तिमन्त्रैश्च हूयते ।
प्रत्येक विशति हुत्वा वैष्णव च शताष्टकम् ॥ ४ ॥

व्याहृत्यन्त च हुत्वा तु पूर्वोक्तेन विधानत. ।
अङ्कुरार्पणहीने तु पुष्पै पद्मादिभिस्सितैः ॥ ५ ॥

पालिकासु प्रपूर्यैतानङ्कुरानिति कल्पयेत् ।
हीनाधिकेन मानेन पालिकादे॰ प्रमादत॰ ॥ ६ ॥

यदि कुर्यात्तदज्ञानात् प्रायश्चित्त सुहूयते ।
तद्दैव वैष्णवं हुत्वा प्रत्येक विशतिर्यजेन् ॥ ७ ॥

हीनाधिकेन मानेन मण्डपं कुरुते यदि ।
प्रपा वा शाला कूट वा तथैव स्नपनालयम् ॥ ८ ॥

अविधिकमलक्षण्यमयुक्त नैव कारयेत् ।
हीनेऽधिके कृते तत्र शान्ति सम्यक् समाचरेत् ॥ ९ ॥

वैष्णव भूमिदैवत्य प्रत्येक तु शताष्टकम् ।
हुत्वा तु पूर्ववत् कर्म प्रारभेत यथाविधि ॥ १० ॥

आलयस्योत्तरे शान्ति पुष्टिकामस्तु पूर्वत ।
दक्षिणे मुक्तिकामस्तु बलिकामस्तु वारुणे ॥ ११ ॥

ईशाने कोणत· कुर्यात् सर्वकामी तु लक्षणम् ।
आग्नेये नैर्ऋते स्थाने वायव्ये न समाचरेत् ॥ १२ ॥

तत्रैव यदि कुर्याच्चेत् पुनस्स्नपनमाचरेत् ।
तत्तद्दिक्पालहोमश्च वैष्णव च ग्रुहूयते ॥ १३ ॥

प्रत्येक विंशति हुत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
कलशाना प्रमाणस्य न्यूने चाप्यधिकेऽपि च ॥ १४ ॥

वैष्णवं ब्राह्मसयुक्त सौर सौम्यसमन्वितम् ।
महाव्याहृतिसयुक्त व्याहृत्यन्त प्रति प्रति ॥ १५ ॥

वस्त्रहीने महान् दोषो भवेद्वस्त्रादिहीनता ।
आचार्यं पूजयेद्वस्त्रै. श्रीमन्त्रैर्वैष्णवैर्यजेत् ॥ १६ ॥

तोरणे दोषयुक्ते च मन्त्रान्दौवारिकान्यजेत् ।
तत्तद्द्वाराधिप हुत्वा वैष्णवेन समायुतम् ॥ १७ ॥

प्रमाणहीने कूर्चादौ प्रायश्चित्त सुहूयताम् ।
वैष्णव ब्राह्मसयुक्तमार्ष सौरेण सयुतम् ॥ १८ ॥

प्रत्येक जुहुयाद्विद्वान् षोडशेति प्रकीर्तितम् ।
प्रमाणहीने परिधे· पङ्क्तीश च समर्चयेत् ॥ १९ ॥

यजेत्पङ्क्तिज्ञमन्त्र च वैष्णवं पाञ्चभौतिकम् ।
श्वभ्र प्रमाणहीन स्यात् मेदिन्यादिस्सुहूयते ॥ २० ॥

यथोक्तस्थानमृद्धीने यथालाभ प्रगृह्य च ।
जुहुयाद्भूमिदैवत्य वैष्णव ब्राह्मसयुतम् ॥ २१ ॥

हीनाधिकेन मानेन कुर्याच्चेत्पर्वतानपि ।
आग्नेय वैष्णव हुत्वा व्याहृत्यन्त प्रति प्रति ॥ २२ ॥

अलाभे सर्वधान्यानां यव प्रतिनिधि हरेत् ।
यथालाभ प्रगृह्यैव धान्य प्रक्षिप्य चार्चयेत् ॥ २३ ॥

जुहुयाद्वायुदैवत्य वैष्णव ब्राह्मसंयुतम् ।
अङ्कुराणामलाभे तु दूर्वाङ्कुरमथाहरेत् ॥ २४ ॥

तद्दैवत्य च जुहुयाद्वैष्णव सोमदैवतम् ।
हीनाधिकेन मानेन कुर्याच्चेन्मङ्गलानपि ॥ २५ ॥

ऐन्द्र वैष्णवसयुक्त महाव्याहृतिसयुतम् ।
यथोक्तयागहीने च पञ्चगव्य च बुद्धिमान् ॥ २६ ॥

रौद्र वैष्णवसयुक्त प्रत्येकं विशतिर्यजेत् ।
सद्यस्तप्तसुवर्णाभ सुपक्व च घृत हरेत् ॥ २७ ॥

घृताना चैव सर्वेषां कापिलं सप्रशस्यते ।
तदलाभेऽन्यगव्य वा घृत सङ्गृह्य यत्नतः ॥ २८ ॥

अज्ञानादर्थलोभाद्वा आज वा माहिषं तु वा ।
गृहीत्वा देवदेव च स्नापयेच्चेत्सकृन्नरः ॥ २९ ॥

तद्दोषशमनार्थाय प्रायश्चित्त यजेत्क्रमात् ।
हुत्वा तु पौरुष सूक्तं विष्णुसूक्तमत' परम् ॥ ३० ॥

पारमात्मिकसंयुक्तमीकारादिश्च हूयते ।
अङ्गहोम यजेद्विद्वान् पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ३१ ॥

सामवेदादिमन्त्रेण शतमष्टाधिक यजेत् ।
क्रिमिकीटपतङ्गादिर्दृश्यते यदि तद्घृते ॥ ३२ ॥

वस्त्रेणोत्पूय चोद्दाप्य प्रोक्षयित्वा समाहरेत् ।
अतो देवादिभिर्मन्त्रैरभिमृश्य यथाक्रमम् ॥ ३३ ॥

सामवेदादिमन्त्रेण वैष्णवेन तथा यजेत् ।
हुत्वा तु स्नापयेत्पश्चाद्देवेश मनसा स्मरन् ॥ ३४ ॥

हीने यथोक्तमधुनि तोय प्रतिनिधि हरेत् ।
तोयेन स्नापयेच्चेत्तु प्रायश्चित्त विधीयते ॥ ३५ ॥

ऋग्वेदस्यादिमन्त्रेण वैष्णवेन सुहूयताम् ।
हुत्वा पश्चात्प्रकुर्वीत स्नपन मन्त्वसयुतम् ॥ ३६ ॥

अशुक्त दधि गृह्णीयाद्धन च प्रियदर्शनम् ।
दोषयुक्तेन दध्ना चेद्वैष्णव यजुरादिकम् ॥ ३७ ॥

व्याहृत्यन्त च हुत्वा तु महाव्याहृतिसयुतम् ।
क्षीरे चोक्तगुणे हीने षण्मन्त्रैरपि वैष्णवै ॥ ३८ ॥

शन्नोदेवीति मन्त्रेण प्रत्येक विशतिर्यजेत् ।
गन्धोदकस्य हीने च न्यूने चैवाथवा पुन ॥ ३९ ॥

तद्दैवत्य च हुत्वा तु वैष्णवेन यजेत्पुन ।
अक्षतानामलाभे तु यथालाभ प्रदापयेत् ॥ ४० ॥

आर्षक वैष्णव हुत्वा ब्राह्म सौम्यसमन्वितम् ।
फलाना चैव सर्वेषा यथालाभ प्रगृह्य च ॥ ४१ ॥

सौम्य वैष्णवसयुक्त व्याहृत्यन्त सुहूयताम् ।
फलानामप्यलाभे तु यथासंभवमाहरेत् ॥ ४२ ॥

षड्भिर्मन्त्रैर्वैष्णवैश्च तद्दैवत्य यजेद्बुध ।
कुशोदक कुशालाभे दर्भाग्रास्तत्र निक्षिपेत् ॥ ४३ ॥

आर्षक वैष्णव ब्राह्ममैन्द्र च जुहुयात्क्रमात् ।
अलाभे पञ्चरत्नानाममृत रुक्ममेव च ॥ ४४ ॥

वैष्णवं विष्णुसूक्त च ब्राह्म रौद्र यजेत्तत· ।
जप्योदमन्त्रहीने तु वैष्णव च शत यजेत् ॥ ४५ ॥

हुत्वा तु पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमतःपरम् ।
सर्वौषधीना चालाभे शालितण्डुलमाहरेत् ॥ ४६ ॥

आदित्य वैष्णव हुत्वा ब्राह्म व्याहृतिसयुतम् ।
अलाभे पुण्यपुष्पाणा यथालाभ प्रगृह्य च ॥ ४७ ॥

धातृमन्त्र च हुत्वा तु वैष्णवेन यजेत्पुन· ।
अलाभे सर्वचूर्णानामौशीर मौद्गमेव वा ॥ ४८ ॥

सौदर्शन च हुत्वा तु वैष्णव च सुहूयते ।
सर्वालाभे कषायार्थमाश्वत्थ वा समाहरेत् ॥ ४९ ॥

वारुण वैष्णव हुत्वा पश्चात्कर्म समारभेत् ।
तीर्थानामप्यलाभे तु नादेयं तीर्थमाहरेत् ॥ ५० ॥

गाङ्गेय वैष्णव हुत्वा व्याहृतीर्जुहुयात्समम् ।
ओषधीनामलाभे तु यथालाभ प्रगृह्य च ॥ ५१ ॥

वैष्णवं रौद्रसयुक्त हुत्वा कर्म समाचरेत् ।
गन्धाना चैव सर्वेषामलाभे चन्दन हरेत् ॥ ५२ ॥

ऐन्द्र वैष्णवसयुक्तं व्याहृत्यन्त सुहूयते ।
प्लोतवस्त्रे नवे हीने धौतमन्यमथाहरेत् ॥ ५३ ॥

त्वाष्ट्र च वैष्णव हुत्वा विष्णुसूक्तमतःपरम् ।
मूलगन्धस्य चालाभे दूर्वा वापि ददेत्क्रमात् ॥ ५४ ॥

ब्राह्म वैष्णवसयुक्त प्राजापत्यसमायुतम् ।
धातूनामप्यलाभे तु जातिहिङ्गुलिक ददेत् ॥ ५५ ॥

दुर्गासूक्त च हुत्वा तु विष्णुसूक्तमत परम् ।
भूषणानामलाभे तु षाण्मुख वैष्णव यजेत् ॥ ५६ ॥

विपर्यासोद्धृते द्रव्ये मोहाद्वाथ प्रमादत· ।
स्नपन च न कुर्वीत तावत्काल न सन्यसेत् ॥ ५७ ॥

तद्दैवत्य च हुत्वा तु वैष्णव विशतिर्यजेत् ।
कलशम्साधित पूर्ण प्रसादाद्भिद्यते यदि ॥ ५८ ॥

अन्य कलशमादाय पूर्ववत्सम्प्रपूर्य च ।
स्पृष्ट्वा तु वैष्णव मन्त्र तद्दैवत्य शत यजेत् ॥ ५९ ॥

तद्दैवत्य शत हुत्वा चतुर्विंश शताष्टकम् ।
वैष्णव च शत हुत्वा ब्राह्म चैव शत यजेत् ॥ ६० ॥

क्रिमिकीटपतङ्गादि द्रव्येषु पतित यदि ।
तद्द्रव्य वर्जयेन्नित्य देवयागेषु सर्वत ॥ ६१ ॥

तद्दैवत्य शत हुत्वा चान्यद् द्रव्य समाहरेत् ।
सर्वदोषोपशमन सर्वकर्मसमृद्धिदम् ॥ ६२ ॥

जुहुयात्पौरुष सूक्त विष्णुसूक्तमत परम् ।
पारमात्मिकमोङ्काराद्यष्टाशीति· सुहूयते ॥ ६३ ॥

श्रीसूक्त रात्रिसूक्त च दुर्गासूक्तमत परम् ।
पञ्चवारुणसयुक्त जयाद्यैश्च समायुतम् ॥ ६४ ॥

नित्ये च स्नपने हीने विषुवे ग्रहणेऽयने ।
पूर्वोक्ता च महाशान्तिमेकाह जुहुयात् क्रमात् ॥ ६५ ॥

द्विगुणैः कलशैर्देवं स्नापयेत यथाविधि ।
एवमेव च सवर्ध्यं स्नापनं प्रति कारयेत् ॥ ६६ ॥

अशक्यं कर्म शास्त्रोक्तं कर्तुं तदमरैरपि ।
किं बताल मनुष्याणां शक्तिश्शासनमार्गतः ॥ ६७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे स्नपनप्रायश्चित्तविधिर्नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तमथोत्सवे ।
ध्वजारोहणहीनं चेत्प्रायश्चित्तं च कारयेत् ॥ १ ॥

दिग्देवानामथाष्टानां मन्त्रान्सर्वाननुक्रमात् ।
प्राजापत्यं च रौद्रं च विष्णुसूक्तं यजेद् बुधः ॥ २ ॥

एकाहिकोत्सवे तद्वदुत्सवे च दिनद्वये ।
कृते तत्र ध्वजारोहे प्रायश्चित्तमथाचरेत् ॥ ३ ॥

ध्वजस्यात्र निपाते तु ध्वजमन्त्रं च गारुडम् ।
वैष्णवं जुहुयात्पश्चाद्ध्वजमत्र सुयोजयेत् ॥ ४ ॥

आरोहिते ध्वजे नष्टे भिन्ने दग्धे प्रमादतः ।
आग्नेयं गारुडं ध्वाजं वैष्णवं जुहुयात्क्रमात् ॥ ५ ॥

कारयित्वा ध्वजं सम्यक् पुनरारोपयेद्गुरुः ।
प्रत्यब्दं क्रियमाणे च नित्ये कालोत्सवे तथा ॥ ६ ॥

सर्वस्मिंश्च दिने हीने प्रायश्चित्तं विधीयते ।
उत्सवस्य दिनं यावत्तावत्सङ्ख्यादिनेषु च ॥ ७ ॥

अब्दादौ च महाशान्तिं पूर्वोक्तं जुहुयात्क्रमात् ।
तावतीर्गाश्च मन्दद्याद्देवदेवाय भक्तितः ॥ ८ ॥

उत्सवस्य च यन्मूल्यं द्रव्यं तद्वाथ दापयेत् ।
पूर्वोक्तविधिना भक्त्या कलशैः स्नापयेद्विभुम् ॥ ९ ॥

सर्वोपचारैर्देवेशमर्चयित्वा विधानतः ।
महाहविर्निवेद्यैव क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ १० ॥

सौवर्णैरन्यपुष्पैश्च वस्त्रमाल्यैश्च भक्तितः ।
तत्पूजां महतीं कृत्वा पुण्याहमपि वाचयेत् ॥ ११ ॥

विष्णोर्नुकादिभिः स्तुत्वा पुरुषसूक्तेन चोद्धरेत् ।
ब्राह्मणानां यथाशक्ति भोजनं च ततः परम् ॥ १२ ॥

पुनरुत्सवमारभ्य कारयेच्च यथाक्रमम् ।
समूर्तार्चनयज्ञस्य प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १३ ॥

उत्सवं द्विगुणं सम्यक्कारयेदिति केचन ।
प्रत्यब्दमेव सङ्गृह्य कारयेत यथाक्रमम् ॥ १४ ॥

प्रत्येकस्मिन् दिने हीने तस्य कालोत्सवस्य तु ।
हुत्वा पुरुषसूक्तेन चाज्यं षड्भिश्च वैष्णवैः ॥ १५ ॥

यद्देवाद्यैश्च कूष्माण्डैः ब्राह्मैरैन्द्रैश्च वारुणैः ।
तदालयस्थदेवानां मूर्तिहोमं च हूयते ॥ १६ ॥

कलशैः स्नापयित्वैव यथाशक्ति निवेदयेत् ।
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव शेषं सम्यक् समाचरेत् ॥ १७ ॥

एककालोत्सवे हीने पूर्वोक्त होममाचरेत् ।
देवदेवस्य देव्योश्च सायप्रातस्तथोत्सवे ॥ १८ ॥

हविषि द्विगुणे हीने हीने च द्विगुणार्चने ।
वैष्णव विष्णुसूक्त च हुत्वा तत्र चतुर्गुणम् ॥ १९ ॥

अर्चयित्वा हविश्चापि सम्यग्दद्याच्चतुर्गुणम् ।
मूर्तिहोमे तथा हीने द्विगुण जुहुयात्क्रमात् ॥ २० ॥

चक्रादीना हविर्हीने तन्मन्त्रैर्वैष्णवैर्यजेत् ।
द्विगुण तान्समभ्यर्च्य द्विगुणानि निवेदयेत् ॥ २१ ॥

उत्सवं चक्रहीने च नाचरेदिति शासनम् ।
ग्रामे बलौ तथा हीने तद्देवस्यैव मूर्तिभि ॥ २२ ॥

जुहुयाद्वैष्णव चापि व्याहृत्यन्त प्रति प्रति ।
बलि पश्चात्क्रमेणैव विधिना निर्वपेद्बुध· ॥ २३ ॥

देवस्याभरणैर्हैमैर्बहुवर्णाम्बरैरपि ।
अलङ्कारविहीने तु श्रीसूक्त वैष्णव यजेत् ॥ २४ ॥

सुगन्धैर्बहुभि पुष्पैर्माल्यैरपि विशेषत. ।
देवालङ्कारहीने तु महीसूक्तेन वैष्णवै· ॥ २५ ॥

रथरङ्गविहीने तु शिबिकां वाथ कारयेत् ।
शिबिकाया विहीनाया हीनेऽलङ्करणे तथा ॥ २६ ॥

हविषि द्विगुणे हीने चोत्सव नाचरेद्बुध. ।
यानेऽलङ्कारहीने तु गारुड वैष्णव यजेत् ॥ २७ ॥

ध्वजादिषु विहीनेषु ध्वजमन्त्रेण वैष्णवम् ।
नृत्तगेयविहीने तु रौद्र ब्राह्म च वैष्णवम् ॥ २८ ॥

श्वेतच्छत्रादिहीने तु सौम्यवारुणवैष्णवान् ।
अन्यत्परिच्छदे हीने श्रीमन्त्र वैष्णव यजेत् ॥ २९ ॥

गन्धधूपविहीने तु बार्हस्पत्य च वैष्णवम् ।
दीपे न्यूने तथा सौरमाग्नेय वैष्णव यजेत् ॥ ३० ॥

स्तोत्रध्वनिविहीने तु दिग्दैवत्य च वैष्णवम् ।
आचार्यऋत्विजां हीने बार्हस्पत्य च वैष्णवम् ॥ ३१ ॥

जुहुयादार्षकैर्मन्त्रैर्ब्राह्मणान् सुसमर्चयेन ।
यजेद्भक्तजने हीने वैष्वक्सेन च वैष्णवम् ॥ ३२ ॥

क्रमात्सदक्षिणे हीने विष्णुसूक्तेन वै यजेत ।
देवस्य स्नानहीने तु तोयमन्त्रेण वारुणै ॥ ३३ ॥

वैष्णवैरपि मन्त्रैश्च स्नापयेच्च पुनस्तथा ।
अर्चाहविषि हीने च वैष्णवैर्जुहुयात्तथा ॥ ३४ ॥

द्विगुण च समभ्यर्च्य द्विगुण च हविर्ददेत् ।
प्रायश्चित्त च कृत्वैव शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ ३५ ॥

काले न्यूने विपर्यासे कालेऽतीते ततस्तथा ।
जुहुयाद्वैष्णवैष्षड्भिराज्यमष्टशत बुध ॥ ३६ ॥

गौणस्य च तथा न्यूने गौणेन विधिना तथा ।
मुख्यस्य तु तथा हीने मुख्येन स्थापयेद्विभुम् ॥ ३७ ॥

ध्वजमारोप्य तत्पश्चाद्विघ्नश्चेदुत्सवस्य तु ।
महाशान्ति ततो हुत्वा ध्वजमारोप्य पूर्ववत् ॥ ३८ ॥

पुनरुत्सवमारभ्य कारयेत विधानत. ।
पुण्याह वाचयित्वैव शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ ३९ ॥

अलङ्कारैकदेशेऽपि न्यूने शान्ति तथैव च ।
होमश्च त्रिविधः प्रोक्तो मुख्यमध्यमगौणत. ॥ ४० ॥

यद्देवादिसमायुक्त सर्वदैवत्यमुत्तमम् ।
देवदेवस्य देव्योश्च जुहुयाच्चेत्तु मध्यमम् ॥ ४१ ॥

केवल देवदेवस्य जुहुयादधम तथा ।
सौवर्णभूषणाद्यैश्च पूजन चोत्तम विदु' ॥ ४२ ॥

महाहवि.प्रधान तु पूजनं मध्यमं विदुः ।
प्रभूतहविषो दानमधम पूजन तथा ॥ ४३ ॥

गुरुलाघवमालोच्य प्रायश्चित्त च कारयेत् ।
विनाश्रयेषु दोषेषु सर्वन्यून भवेद्यदि ॥ ४४ ॥

काले व्यतिक्रमे हीने प्रायश्चित्तं यजेद्बुधः ।
आघारं विधिवद्धुत्वा नित्यहोमाग्निकुण्डके ॥ ४५ ॥

तस्य शान्तिस्सुहोतव्या वैष्णव ब्राह्मसयुतम् ।
मिन्दाहुतिं च विच्छिन्न वैष्णव च यजेत्तत. ॥ ४६ ॥

पतितेऽन्नबलौ तद्वदर्घ्ये वापि बलौ पुन' ।
देवदेव समभ्यर्च्य हविस्सम्यङ्निवेद्य च ॥ ४७ ॥

बलिरक्षकमभ्यर्च्य होम च जुहुयाद्वसो. ।
जुह्वादिषु च पात्रेषु सङ्गृह्यैक स्रुवं विना ॥ ४८ ॥

धारयाज्यस्य होतव्यं स्वाहाकारं विनैव तु ।
सूक्तैश्च पञ्चभिश्चैव वसोर्धाराहुतिः स्मृता ॥ ४९ ॥

पूर्ववद्बलिमासाद्य चार्चयित्वा समुद्धरेत् ।
सन्धौ च बलिहीन चेत्तत्सन्ध्याधिपमूर्तिना ॥ ५० ॥

जुहुयाद्वैष्णवैश्चैव व्याहृत्यन्त यथाक्रमम् ।
बलि पश्चात्क्षिपेत्तत्र पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ॥ ५१ ॥

भूमौ तु पतिते बिम्बे भीतश्चोद्विग्नमानस ।
शीघ्रमुद्धृत्य तद्बिम्ब क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ ५२ ॥

शुद्धतोयैश्च सस्नाप्य नमस्कृत्वार्चयेत्क्रमात् ।
विष्णोर्नुकादिभिश्चैव स्तुत्वा चैकाक्षरादिना ॥ ५३ ॥

चतुर्विंशतिभिश्चैव कलशै स्नापयेद्विभुम् ।
हविस्सम्यङ्निवेद्यैव वैष्णव जुहुयाच्छतम् ॥ ५४ ॥

विष्णोर्नुक दिभि स्तुत्वा क्रमादुत्सवमाचरेत् ।
चक्रं शान्त तथा वीश पाञ्चजन्यस्य बिम्बकम् ॥ ५५ ॥

भूमौ तु पतित चेत्तु स्नापयित्वा विधानत ।
तस्य मन्त्रैश्च जुहुयान्मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ ५६ ॥

वैष्णव चैव हुत्वा तु विष्णुसूक्त यजेद्बुध ।
अर्चयेत्तं च देवेशमुत्सव सम्यगाचरेत् ॥ ५७ ॥

यानान्निपतिते बिम्बे देवे पीठाद्वियोजिते ।
पीठ भिन्न प्रभाच्छत्रमायुधाभरणादिकान् ॥ ५८ ॥

भिन्नान् च्युतांश्च सयोज्य बिम्बशुद्धि समाचरेत् ।
पूर्ववद्भूमियज्ञान्ते स्नपन च समाचरेत् ॥ ५९ ॥

महाशान्ति च हुत्वैव प्रतिष्ठामाचरेत्पुन ।
एवं कृत्वा यथामार्ग पश्चादुत्सवमाचरेत् ॥ ६० ॥

पतनादङ्गहीन चेद्बिम्ब सम्यग्व्यपोह्य च ।
जीर्णबेरपरित्यागविधि कृत्वा विसृज्य च ॥ ६१ ॥

पुनर्बिम्ब च कृत्वा तु पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ।
बिम्बशुध्द्यादिक सर्व कृत्वा स्थापनमाचरेत् ॥ ६२ ॥

रङ्गादीना निपाते च ब्राह्म वैष्णवसयुतम् ।
हुत्वा पश्चात्पुन स्थाने कुर्यादित्येव शासनम् ॥ ६३ ॥

गातुर्नर्तुश्च पतने श्रीदेव्या होममाचरेत् ।
ऋत्विगाचार्यसक्षोभे भर्त्सने पतनेऽपि च ॥ ६४ ॥

केनचित्पतने तेषा चतुर्भिर्दशभिर्युतै ।
आर्षैष्षड्भिर्वैष्णवैश्च हुत्वा कर्म प्रवर्तयेत् ॥ ६५ ॥

दीपाना पतने चैव आग्नेय वैष्णव यजेत् ।
धूपानां पतने चैव दहने यस्य कस्यचित् ॥ ६६ ॥

मायासह्लादिनी चैव किष्किन्ध सुन्दरं तथा ।
अर्चयित्वाथ सपूज्य वैष्णव होममाचरेत् ॥ ६७ ॥

ध्वजादीना निपाते च दहने च विशेषत. ।
वैष्णव ध्वजदैवत्य जुहुयाद्विधिसत्तम ॥ ६८ ॥

भक्ताना ब्राह्मणादीना कलहे पतने तथा ।
ब्राह्म च वैष्णव चैव जुहुयादिति शासनम् ॥ ६९ ॥

वादित्राणा निपतने वादकाना तथैव च ।
नन्दीश्वर समभ्यर्च्य वैष्णव रौद्रसयुतम् ॥ ७० ॥

ब्राह्ममन्त्र तथा हुत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
कलहे रुधिरस्रावेऽशन्युत्पातान्मृते जने ॥ ७१ ॥

जुहुयाद्विष्णुसूक्त च पौरुष वैष्णव क्रमात् ।
परिषद्गणमन्त्रैश्च जुहुयात्तस्य शान्तये ॥ ७२ ॥

उत्सवाङ्गाश्च ये देवास्तेषा मन्त्रैश्च हूयते ।
प्रतिसरबन्धनास्तत्र प्रपाताश्चेत्प्रमादत ॥ ७३ ॥

वारुण वैष्णव मन्त्र मन्त्र तद्दिनदैवतम् ।
हुत्वैव कौतुकाबन्ध कारयेत पुनस्तथा ॥ ७४ ॥

शयने तत्र हीने तु देव्योर्होम समाचरेत् ।
तीर्थकाले व्यतीते तु वारुणै· स्कन्ददैवतै. ॥ ७५ ॥

विष्णोर्नुकादिभि स्तुत्वा तीर्थस्नान समाचरेत् ।
यज्ञतीर्थस्य काले तु मध्याह्न इति सम्मृत ॥ ७६ ॥

तद्दिने स्नपने हीने दिग्दैवत्य सवैष्णवम् ।
विष्णोर्नुकादिभिर्हुत्वा देव सस्नापयेत्तथा ॥ ७७ ॥

महाहविर्विहीने च विष्णुसूक्तेन वैष्णवै ।
हुत्वा पुरुषसूक्तेन प्राजापत्येन हूयते ॥ ७८ ॥

सर्वोपचारैर्देवेशमर्चयित्वा विधानत ।
महाहविर्निवेद्यैव क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ ७९ ॥

विष्णोर्नुकादिभिर्देव पुरुषसूक्तेन चोदयेत् ।
सर्वदोषस्य शान्त्यर्थ पुरुषसूक्तेन वैष्णवै ॥ ८० ॥

विष्णुसूक्तेन देवस्य पादे पुष्पाञ्जलि ददेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवप्रायश्चित्तविधि

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पञ्चभिर्ब्रह्महत्यादिमहापातकसयुतै ।
पाषण्डैर्नास्तिकैश्चैव सूतिक्योदक्ययाथवा ॥ १ ॥

अन्यैश्च पतितैर्वाथ तथान्यप्रतिलोमजै ।
ध्रुवबेरे च सस्पृष्टे स्पृष्टे बिम्बे च कौतुके ॥ २ ॥

महापातकसयुक्तैश्चण्डालाद्यैरुदक्यया ।
सूतिक्या वाथ सस्पृष्टे हवींषि विनिवेदिते ॥ ३ ॥

महाशान्ति च सप्ताहमब्जाग्नौ जुहुयात्पुन ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा च शक्तितो दक्षिणा ददेत् ॥ ४ ॥

अधिवास च पूर्वोक्त कारयित्वा यथाविधि ।
ध्रुवबेरे प्रकुर्वीत स्पृष्टे तत्र च पूर्ववत् ॥ ५ ॥

वास्तुहोम तथा हुत्वा स्नपनोक्तक्रमेण च ।
कलशै॰ स्नापयित्वैव प्रतिष्ठा कारयेत्पुन॰ ॥ ६ ॥

आशौचवद्द्विजै॰ स्पृष्ट ध्रुवबेरे च कौतुके ।
वेददूषकपाषण्डैर्दीक्षितैर्देवलैरपि ॥ ७ ॥

शूद्रैर्वाथानुलोमैर्वा श्वभिर्वा कुक्कुटादिभिः ।
एवमादिनिकृष्टैश्चास्पृश्यै स्पृष्टेऽपि पूर्ववत् ॥ ८ ॥

हुत्वैकाह महाशान्तिमधिवास विनैव च ।
स्नपन च प्रतिष्ठोक्त कृत्वैव स्थापयेत्पुन ॥ ९ ॥

अनुक्तेषु तथान्यत्र महादोषेषु सर्वशः ।
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ १० ॥

अल्पदोषसमायुक्ते बिम्बे स्पृष्टेऽखिलैरपि ।
अल्पदोषयुते स्पृष्टे हविष्यपि निवेदिते ॥ ११ ॥

दशकृत्वो महाशान्तिमब्जाग्नौ जुहुयात्तथा ।
स्नपनोक्तक्रमेणैव कलशैः स्नापयेद्विभुम् ॥ १२ ॥

दोषमल्पं महान्तं च समालोच्य यथाविधि ।
विचार्यैव विनिश्चित्य ज्ञात्वैव गुरुलाघवम् ॥ १३ ॥

तस्य दोषस्य सदृशं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
यथा दोषेऽग्निहोत्रस्य पुनराधानमुच्यते ॥ १४ ॥

तथा दोषे तु बिम्बस्य पुनः स्थापनमाचरेत् ।
तस्योपघातमित्युक्तं प्रायश्चित्तं तु यत्र तु ॥ १५ ॥

कलशैः स्नपनं तत्र बिम्बस्येति विधीयते ।
चण्डालाद्यैश्च सूतक्या महापातकसंयुतैः ॥ १६ ॥

गर्भालये प्रविष्टे च बिम्बस्यातीव पार्श्वतः ।
अन्यविप्रप्रवेशे तु स्पृष्टे बिम्बे च मोहतः ॥ १७ ॥

गोमयेनोपलिप्यैव प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
वास्तुहोमं च हुत्वैव पर्यग्निं कारयेत्पुनः ॥ १८ ॥

अन्यद्रव्यस्य शुद्धिं च यथाविधि च कारयेत् ।
तथाब्जाग्नौ महाशान्तिमेकाहं जुहुयात्पुनः ॥ १९ ॥

कलशैर्विधिना सम्यक् स्नापयेत स्वशक्तितः ।
पुनः प्रतिष्ठामत्रापि कारयेदिति केचन ॥ २० ॥

निर्माल्यस्यार्चने वापि निवेदितनिवेदने ।
तयोश्च सङ्करे तत्र पञ्चगव्यैः कुशोदकैः ॥ २१ ॥

शुद्धोदैरभिषिच्यैवमर्चयित्वा निवेदयेत् ।
अर्चकान्यद्विजैः स्पृष्टे शुद्धोदैरभिषेचयेत ॥ २२ ॥

अन्यद्विजैश्च सस्पृष्टे पूर्ववद्धोममाचरेत् ।
मृगैर्वा पक्षिभिर्वाथ सर्पाद्यैश्च प्रवेशने ॥ २३ ॥

इदंविष्णिवति मन्त्रेण प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
शान्तिहोमं च हुत्वैव शक्तितो दक्षिणा ददेत् ॥ २४ ॥

अथातोऽद्भुतशान्ति च प्रवक्ष्यामि तपोधना ।
बेरस्य रोदने दृष्टे बन्धने भाषणे तथा ॥ २५ ॥

अन्यत्र दृष्टे पूर्वस्मादथवा परिवर्तने ।
तदूर्ध्वाधोगते तस्मिन् यद्गते तद्विपर्यये ॥ २६ ॥

ज्वालायुक्ते धूमकेतौ रुधिरस्रावणेऽपि च ।
तृणादौ क्रिमिकीटादौ देवबिम्बे समुद्भवे ॥ २७ ॥

स्वप्ने च क्रोधनादौ च दृष्टे तत्र तथाद्भुते ।
आकाशे तु ग्रहाणा च दृष्टे चाद्भुतदर्शने ॥ २८ ॥

तेषां युद्धे च सभूते प्रतिसूर्यस्य दर्शने ।
अशनेः पतने वापि महावातसमुद्भवे ॥ २९ ॥

विमाने पतिते भिन्ने तस्यैव चलने तथा ।
अकाले पूर्णचन्द्रे च क्षीणयुक्ते तथैव च ॥ ३० ॥

सूर्येऽपि क्षीणयुक्ते च प्रतिसूर्यस्य दर्शने ।
प्रतीपगमने तस्य दिवा नक्षत्रदर्शने ॥ ३१ ॥

दिशादाहे च दिग्धूमे महोल्कापतने सति ।
एवमाद्यद्भुते दृष्टे राज्ञो राष्ट्रस्य वै पुनः ॥ ३२ ॥

ग्रामस्यापि विनाशः स्यात्ततश्शान्तिं समाचरेत् ।
अब्जाग्नौ च महाशान्तिं सप्ताहं वा त्र्यहं तु वा ॥ ३३ ॥

आज्येन चरुणा हुत्वा शान्तिमन्त्रं च पूर्ववत् ।
विधिना कलशैर्भक्त्या स्नापयेच्च ततो हरिम् ॥ ३४ ॥

महाहविर्निवेद्यैव दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ।
मन्त्रैश्च वैष्णवैः स्तुत्वा ब्राह्मणानपि भोजयेत् ॥ ३५ ॥

तथैव भित्तेः स्थूणस्य कवाटस्य भुवङ्गयोः ।
चलने गमने वापि तिर्यग्याते विपर्यये ॥ ३६ ॥

चरे ब्राह्मणगेहादौ वृक्षादौ च स्थिरेऽथवा ।
कालदेशस्वभावस्य विपरीतसमुद्भवे ॥ ३७ ॥

शान्तिहोमं च हुत्वैव शक्तितो दक्षिणां ददेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अस्पृश्यस्पर्शनप्रायश्चित्तविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

चतुस्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि द्वितीयं तरुणालयम् ।
ध्रुवबेरे च जीर्णे च भिन्ने च्छिन्ने तथैव च ॥ १ ॥

वर्णक्षये च पतिते स्फुटितादिसमुद्भवे ।
विमाने पतिते भिन्ने च्छिन्ने जीर्णे तथैव च ॥ २ ॥

इष्टकाना तु प्रक्षेपे सुधावर्णानुलेपने ।
शिलाप्रक्षेपणे वापि नवकर्मणि सर्वदा ॥ ३ ॥

नवीकरणमुद्दिश्य बालागारं प्रकल्पयेत् ।
आग्नेय्यां धनलाभ स्याद्याम्ये वृद्धिकरो भवेत् ॥ ४ ॥

नैर्ऋत्या कर्मसिद्धि स्याद्वारुण्यां धनवृद्धिदम् ।
वायव्या दिशि कुर्याच्चेत्कर्तुर्दु ख महद्भवेत् ॥ ५ ॥

सौम्ये कर्मविनाश स्यादीशान्या विघ्नमिष्यते ।
ऐन्द्रे महद्भय प्रोक्त तद्देशे मरणं ध्रुवम् ॥ ६ ॥

इष्टदेशं समालोक्य कारयेत्तरुणालयम् ।
यथा मूलालयद्वारं तथैव तरुणालयम् ॥ ७ ॥

विमानस्य सम वापि तच्चतुर्थैकहीनकम् ।
ऊर्ध्वं कपोततुल्य वा पादाग्रसममेव च ॥ ८ ॥

श्रीहरेश्शयनागारे शून्यागारे च वर्जयेत् ।
तस्य चावरणेऽतीते बालागार न कल्पयेत् ॥ ९ ॥

जीर्णादिदोषसयुक्ते बेरे तत्रार्चन तु यत् ।
तद्विनाशो भवेत्तस्मात्कालापेक्षा न विद्यते ॥ १० ॥

आचार्य स्थापकाश्चैव होमार्थ ऋत्विजोऽपि वा ।
पूर्वोक्तगुणसम्पन्नान् वरयेत विधानत. ॥ ११ ॥

यागशाला तथा कृत्वा शय्यावेदिं च पञ्च च ।
कारयेदग्निकुण्डानि सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ १२ ॥

श्व कर्तास्मीति सचिन्त्य यजमानोऽथ भक्तित ।
वस्त्रयुग्माङ्गुलीयैश्च हेमसूत्रादिभूषणै. ॥ १३ ॥

आचार्यं पूजयेत्तत्र स्थापकांश्च स्वशक्तितः ।
सायं सन्ध्यामुपास्यैव रात्रावेव विशेषतः ॥ १४ ॥

बालागारस्योत्तरतः कुण्डे चौपासनीयके ।
आघारं विधिवत्कृत्वा वास्तुहोमश्च हूयताम् ॥ १५ ॥

पर्यग्नि कारयेत्तत्र बालागारं विशेषतः ।
पञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य पुण्याहं वाचयेत्क्रमात् ॥ १६ ॥

पूर्वयामे गते पश्चाद्देवेशं सम्यगर्चयेत् ।
हवींषि च निवेद्यैव भक्त्या देवं प्रणम्य च ॥ १७ ॥

पञ्चाग्नीनामथाघारं पूर्ववज्जुहुयात्क्रमात् ।
पूर्ववत्कुम्भमादाय तन्तुना च यथान्तरम् ॥ १८ ॥

त्रिगुणेनैव सूत्रेण चैकसूत्रेण वा पुनः ।
इन्द्र नरो न इत्युक्त्वा तन्तुना वेष्टनं चरेत् ॥ १९ ॥

शुची वो हव्येति मन्त्रेण कुम्भप्रक्षालनं चरेत् ।
नमस्सुलोमिमन्त्रेण पूरयेद्गन्धवारिभिः ॥ २० ॥

नवरत्नं क्षिपेत्तत्र सौवर्णगरुडादिकान् ।
आयुधान् मङ्गलांश्चैव वर्णचिह्नानि सर्वशः ॥ २१ ॥

प्रक्षिप्य च कुशं कूर्चं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ।
देवदेवस्य पुरतस्तथा कुम्भं सुसाधितम् ॥ २२ ॥

सन्न्यसेत्प्रणवेनैव देवपार्श्वे यमान्तरे ।
कुशैः पुष्पैस्सुसबद्धं कुर्याद्वृद्धिं च वाचयेत् ॥ २३ ॥

प्रार्थयेदेवमुक्त्वैव भक्त्या देवेशमव्ययम् ।
अनर्हमेतद्देहं ते जीर्णं तूर्णं व्यपोह्य च ॥ २४ ॥

यावद्द्रव्य नव कृत्वा प्रतिष्ठा कारयामहे ।
वस त्व कौतुके बिम्बे देवदेव प्रसीद मे ॥ २५ ॥

एव ध्यात्वा नमस्कृत्य प्रार्थयेद्भक्तिसयुत ।
एक सवत्सरं वाथ द्वौ वा त्रीन्वा यथाक्रमम् ॥ २६ ॥

इष्ट सवत्सरं यावत्तावद्विज्ञापयेद्बुध· ।
ध्यायन्मन्त्र समुच्चार्य ध्रुवबेरात्ततस्तथा ॥ २७ ॥

शक्तिमादाय कूर्चेन कुम्भे तस्मिन्निवेशयेत् ।
ततो देव प्रणम्यैव नादेयेन जलेन वै ॥ २८ ॥

मन्त्रेण ध्रुवबेरस्य पादप्रक्षालन चरेत् ।
देव्यावपि मुनी चान्यान् गर्भालयगतानपि ॥ २९ ॥

आवाहयेद्विधानेन तत्तद्देवमनुस्मरन् ।
कुम्भ बिम्ब समादाय स्नानश्वभ्रे निवेशयेत् ॥ ३० ॥

कलशैश्च प्रतिष्ठोक्तै· पूर्ववत् स्नापयेद्बुध ।
प्लोतवस्त्रेण समृज्य वस्त्रमाभरण ददेत् ॥ ३१ ॥

तत उत्थाप्य देवेश कुम्भेन सह सयुतम् ।
शयनानि पञ्च चास्तीर्य तत्र देव निवेशयेत् ॥ ३२ ॥

पुण्याह वाचयित्वैव बद्धप्रतिसरं तथा ।
पूर्वोक्तेन क्रमणैव शयने शाययेत्प्रभुम् ॥ ३३ ॥

दक्षिणाग्नौ विशेषेण हौत्रमत्र प्रशसयेत् ।
मूर्तिमन्त्रैर्विधानेन देवानावाहयेत्तथा ॥ ३४ ॥

आवाहनक्रमेणैव निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
सर्वेष्वपि च होमेषु पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ॥ ३५ ॥

नत्तन्मन्त्रैस्तथा सर्वैर्जुहुयुस्तैरसङ्करम् ।
आचार्यस्तु प्रभाते तु स्नात्वा स्नानविधानत ॥ ३६ ॥

ततस्सुप्त हरि किञ्चिदोङ्कारेण प्रबोधयेत् ।
ओङ्कारजयशब्दैश्च नृत्तगेयैस्समायुतम् ॥ ३७ ॥

स्तोत्रध्वनिसमायुक्त वाद्यघोषसमायुतम् ।
शकुनसूक्त जपन्नेव देवमुत्थाप्य वै तत ॥ ३८ ॥

स्थिरराशि विहायैव चरराशि प्रगृह्य च ।
चरोदये च नक्षत्रे चरराशौ विशेषत ॥ ३९ ॥

तत्कुम्भ बिम्बमादाय बालागारं प्रवेशयेत् ।
रत्नन्यास विना तत्र स्थापयेदिति शासनम् ॥ ४० ॥

प्रतद्विष्णुस्तवतेति मन्त्रेण स्थापन स्मृतम् ।
शक्तिमादाय कुम्भस्थामिद विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ४१ ॥

आयातु भगवाश्चेति बिम्बे शक्ति निवेशयेत् ।
तथा देव्यौ मुनीशौ वा ब्रह्माण शङ्कर तथा ॥ ४२ ॥

गर्भालयस्थितान्सर्वान् द्वारपालानपि क्रमात् ।
तदालये समावाह्य विमानस्याधिदेवता ॥ ४३ ॥

बाह्यस्थपरिवाराश्च तत्तत्स्थाने समाह्वयेत् ।
पुण्याहान्ते तमभ्यर्च्य हविस्सम्यङ् नियेदयेत् ॥ ४४ ॥

आवाहनविसर्गौ द्वौ नाचरेत्तरुणालये ।
उत्सवस्नपनादीनि पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ॥ ४५ ॥

नवकर्मसमाप्तौ तु पूर्ववत्स्थापयेद्बुध ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे द्वितीयतरुणालयविधिर्नाम चतुस्सप्ततितमोऽध्याय ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अतःपरं प्रवक्ष्यामि ध्रुवबेरस्य निष्कृतिम् ।
जीर्णादिदोषैरुक्तैश्च ध्रुवबेरे समाहिते ॥ १ ॥

आलये चोक्तदोषैश्च समायुक्ते तथैव च ।
बालालय प्रकल्प्यैव देव सस्थाप्य तत्र वै ॥ २ ॥

नादेय जलमादाय पाद प्रक्षाल्य पूर्ववत् ।
यत्र दोषस्तु दृश्येत तत्र सस्कारमाचरेत् ॥ ३ ॥

वर्णे वाप्यनुवर्णे वा स्फुटितं दृश्यते यदि ।
तत्र वर्ण समादाय शिल्पिभिस्तु सुयोजयेत् ॥ ४ ॥

पटादूर्ध्वं तु दोषश्चेत्तत्र सस्कारमाचरेत् ।
निर्दोषश्चेत्पटादूर्ध्वं मौक्तिकादि मृदैव वा ॥ ५ ॥

आलेपयेद्यथान्याय तद्विद्भिश्शिल्पिभि पुन ।
वर्णं पूर्वोक्तविधिना कारयेत प्रयत्नत. ॥ ६ ॥

पट च दोषयुक्त चेत्पट सर्वं विसृज्य च ।
शोधयित्वा विधानेन पटमाच्छाद्य कारयेत् ॥ ७ ॥

शूलोर्ध्वे दोषयुक्त चेदाशूल शोधयेत्तदा ।
मृण्मये दारवे चैव शोधयित्वा क्रमेण वै ॥ ८ ॥

शैलजे च तदूर्ध्वं तु दोष चेच्छोधयेत्तथा ।
शर्कराश्च मृदा लिप्य पूर्ववत्कारयेद्बुध ॥ ९ ॥

शूले च मृण्मये जीर्णे शोधयित्वा तथैव च ।
तत्सर्वं च समाहृत्य विधिनाब्धौ क्षिपेद्बुध ॥ १० ॥

दारुसग्रहण कृत्वा शूलस्थापनमार्गेन ।
स्थापयित्वा विधानेन शेष पूर्ववदाचरेत ॥ ११ ॥

दारवे च तथा जीर्णे त त्यक्त्वान्य प्रगृह्य च ।
यथापूर्वं तथा सम्यक्कारयेत प्रयत्नत॰ ॥ १२ ॥

शूले च मृण्मये जीर्णे तथा जीर्णे च दारवे ।
शैलज बेरमाहृत्य स्थापयेच्चेत्तदुत्तमम् ॥ १३ ॥

बेरे जीर्णे विमाने च नवकर्म समाचरेत् ।
कुर्याद्गौणे पुनर्मुख्य मुख्ये गौण न चाचरेत ॥ १४ ॥

शैलज ध्रुवबिम्ब यदङ्गहीन भवेद्यदि ।
तद्बेरं च समादाय समुद्रे प्रक्षिपेत्तथा ॥ १५ ॥

शिलामन्या गृहीत्वैव शिलास्थापनमार्गत ।
स्थापयित्वा तदूर्ध्वं तु पूर्ववत्कारयेद्बुध. ॥ १६ ॥

लोहज ध्रुवबेर तदङ्गहीन भवेद्यदि ।
कौतुकस्य यथा प्रोक्त तथा तत्कारयेदिति ॥ १७ ॥

पूर्वं तु शैलज यत्र तत्र शैलजमेव वै ।
पूर्वं तु लोहज यत्र तत्र लोहजमेव वै ॥ १८ ॥

विपरीत तु य कुर्याद्विनस्यति न सशय. ।
स्थित बेरं तु जीर्णे चेदासीनं वापि कारयेत् ॥ १९ ॥

आसीनमपि यद्बेर शयान वा प्रकल्पयेत् ।
पूर्वं शयान देवेशमासीन स्थानक न च ॥ २० ॥

आसीनमपि तिष्ठन्त पुनर्नैव समाचरेत् ।
दैविके चार्षिके नैव तथा पौराणिकेऽपि च ॥ २१ ॥

यथा पूर्वं तथा सम्यक् कारयेत विधानत ।
शर्करादिसमालेपक्रिया पूर्ववदाचरेत् ॥ २२ ॥

तत्पीठे ध्रुवबेरस्य चलने सति तत्क्षणात् ।
बालालय प्रकुर्वीत पूर्वोक्तेन विधानत ॥ २३ ॥

शिल्पिभिस्सुदृढ कृत्वा पुनस्स्थापनमाचरेत् ।
तत्नाशे तथा कुर्यात्ततद्रत्नानि चार्पयेत् ॥ २४ ॥

तद्द्रव्य रूपवर्णौ च प्रमाण पूर्ववद्भवेत् ।
अन्यत्र स्थापित पूर्वं ध्रुव वा कौतुक तु वा ॥ २५ ॥

आहृत्य च तदज्ञानात्स्थापित चेत्प्रमादत ।
क्षिप्र विवर्ज्य तद्बिम्ब महाशान्ति च कारयेत् ॥ २६ ॥

अन्यद्बिम्ब समादाय स्थापयित्वा तदर्चयेत् ।
तद्बिम्बमपि तत्स्थाने पूर्ववत्स्थापयेद्बुधः ॥ २७ ॥

बृहद्बेरप्रतिष्ठा चेद्दोषयुक्तं हरि प्रति ।
तरुणालय च कृत्वैव तत्र सस्थाप्य चार्चयेत् ॥ २८ ॥

निर्दोष तत्र तद्बिम्ब वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ।
ईकारादींश्च जुहुयादष्टाशीत्याहुतिं तदा ॥ २९ ॥

सहस्राहुतिपर्यन्त यजेत्तद्दोषशान्तये ।
परिवारे तु दोषे तु तत्तत्पार्श्वे तथैव च ॥ ३० ॥

बालागारं च कृत्वैव तत्तन्मन्त्र सवैष्णवम् ।
हुत्वा च तत्र सस्थाप्य नवकर्म च कारयेत् ॥ ३१ ॥

प्रासादे मण्डपे कूटे शालाया वा तथैव च ।
तत्तद्दोषं च सशोध्य वास्तुहोमस्सुहूयताम् ॥ ३२ ॥

द्वितले त्रितले वापि चतुष्पञ्चतलेऽथवा ।
द्वादशान्ततले तत्र दोषयुक्त तल च यत् ॥ ३३ ॥

तत्तत्स्थल समुद्दिश्य बालागार प्रकल्पयेत् ।
द्वितीयावरणे वाथ प्रथमावरणेऽथवा ॥ ३४ ॥

उक्तदेशे यथान्यायं कल्पयेत्तरुणालयम् ।
द्वारमभ्यन्तरं तद्वन्मण्टपेन समन्वितम् ॥ ३५ ॥

बालागारं च कृत्वैव तत्र सस्थाप्य चार्चयेत् ।
विमाने वाथ बेरे वा तले वा दोषसयुते ॥ ३६ ॥

तत्तद्दोषं व्यपोह्यैव नवकर्म च कारयेत् ।
स्थापयेत पुनस्तत्र शान्तिहोमसमायुतम् ॥ ३७ ॥

निर्दोषे च तले तत्र प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकै· ।
बाह्यद्वारे तदूर्ध्वे च सोपानक्रमसयुते ॥ ३८ ॥

अधस्तले तु निर्दोषे दोषश्चोर्ध्वतले भवेत् ।
सदोषतलमुद्दिश्य बालागारं प्रकल्पयेत् ॥ ३९ ॥

निर्दोषतलमुद्दिश्य बालागारं न चाचरेत् ।
अर्चयेत तले तत्र देव पूर्ववदेव वै ॥ ४० ॥

ऊर्ध्वे तल समुद्दिश्य पश्चिमे तु प्रकल्पयेत् ।
अधस्तलस्य तत्पूर्वे स्थानं सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥

तत्तत्स्थान समुद्दिश्य बालागारँ विचक्षण· ।
एवमेव प्रकारेण पूर्वे पूर्वे प्रकल्पयेत् ॥ ४२ ॥

अधस्तलस्थतद्बिम्बमूर्ध्वे तत्रैव चार्चयेत् ।
लोभादज्ञानतो वापि चार्चयेच्चेद्विनश्यति ॥ ४३ ॥

तथा कृते पुनः क्षिप्रं बालागारे प्रकल्प्य च ।
शान्तिहोम च हुत्वैव स्थापयित्वा तथा च यत् ॥ ४४ ॥

पञ्चमूर्तिविधाने तु बालागारं यथाविधि ।
तत्तन्मूर्ति समुद्दिश्य तत्तद्दिशि च कारयेत् ॥ ४५ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे जीर्णबेरसंस्कारविधिर्नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्याय. ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः

दोषयुक्तस्य बिम्बस्य सस्कारं कारयेद्बुधः ।
एवमभ्यन्तरे प्रोक्तो नवबिम्बक्रियाक्रमः ॥ १ ॥

आलयस्य बहिः पार्श्वे तस्यापि मुखमण्टपे ।
शिलायामिष्टकायां च सुधायां च तथैव च ॥ २ ॥

जीर्णायां शोधयित्वा तां प्रक्षिप्य च दृढं पुनः ।
तत्तत्प्रक्षेपण कृत्वा सुधावर्णानुलेपनम् ॥ ३ ॥

कारयेन्नवकर्मैव प्रायश्चित्त यजेत्पुनः ।
पञ्चगव्यैः समभ्युक्ष्य वास्तुहोमस्सुहूयताम् ॥ ४ ॥

पौण्डरीकाग्निमादाय परिषिच्य च पावकम् ।
वैष्णव विष्णुसूक्तं च पुरुषसूक्तं यजेत्क्रमात् ॥ ५ ॥

व्याहृतीरङ्गहोम च पारमात्मिकसयुतम् ।
जीर्णबेरपरित्यागविधि वक्ष्ये तपोधनाः ॥ ६ ॥

जीर्णबेरेऽर्चन यत्तद्दोष एव भविष्यति ।
तद्दोषशमनार्थाय जीर्णबेर परित्यजेत् ॥ ७ ॥

जीर्णं सर्वं च सशोध्य समूह्य च विशेषत ।
मुदर्भरज्जुभिर्बद्ध्वा वस्त्रयुग्मेन वेष्ट्य च ॥ ८ ॥

आचार्य स्वयमुद्धृत्य ऋत्विगाद्यैस्सुवाहयेत् ।
एकायनी यजुर्वेदपाठ तत्र समाचरेत् ॥ ९ ॥

वृषेणोद्धृत्य तद्भक्तैर्विप्रैर्वाप्यथ वाहयेत् ।
जले क्षिपेद्विधानेन शान्तिहोम मुहूयताम् ॥ १० ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वैव समुद्रमथवा पुन. ।
समुद्रगाया नद्यामप्यशोष्ये च महाजले ॥ ११ ॥

विमोच्य वस्त्रमाल्यादीन् वारुण मन्त्रमुच्चरन् ।
प्रक्षिपेत्तज्जले तीरे शान्तिहोम च कारयेत् ॥ १२ ॥

अङ्गहोम च हुत्वा तु वैष्णव च यजेत्पुन. ।
दारव दाहयेद्विद्वान् मृण्मय प्रक्षिपेज्जले ॥ १३ ॥

दाहित वापि तद्भस्म खानयेदप्सु निक्षिपेत् ।
पश्चादालयमाविश्य शान्तिमन्त्रान्प्रपाठयेत् ॥ १४ ॥

आचार्यदक्षिणां दद्याद्यथाशक्ति मुदान्वित. ।
विधिरेव तु निर्दिष्टो जीर्णबेरविसर्जने ॥ १५ ॥

सर्वद्रव्यकृतान् बेरान् विसृज्यैव विधानत ।
कारयित्वा पुनर्बेरमाचार्यो लक्षणान्वितम् ॥ १६ ॥

सस्थाप्य च यथान्यायमर्चयेद्विधिकोविद. ।
अथातस्सम्प्रवक्ष्यामि जीर्णे वै कौतुकादिके ॥ १७ ॥

कौतुके ताम्रजे बिम्बे शैलजे दारवे तथा ।
जीर्णे च्छिन्ने च भिन्ने च खण्डे वृद्धे तथैव च ॥ १८ ॥

प्रमाणे चैव हीनेऽपि बिम्ब त्याज्यमिति स्मृतम् ।
जीर्णबेरपरित्यागे यदुक्त सर्वमाचरेत् ॥ १९ ॥

वस्त्रेण बिम्ब सवेष्ट्य तत्प्रक्षिप्य जलाशये ।
मधूच्छिष्टप्रयोगेन बिम्ब कृत्वा यथाविधि ॥ २० ॥

पूर्ववद्बिम्बमादाय विधिना स्थापयेत्पुन ।
कालापेक्षा न कर्तव्या शीघ्र कर्मेदमाचरेत् ॥ २१ ॥

वीशशैषिकचक्राणा बिम्बे दोषसमुद्भवे ।
अन्येषा परिवाराणा जीर्णदोषोद्भवे सति ॥ २२ ॥

एवमेव प्रकुर्वीत त्याग च स्थापनक्रमम् ।
जीर्णबेरपरित्यागे यदुक्त तत्समाचरेत् ॥ २३ ॥

शिर कण्ठमुर कुक्षिर्बाहू कोष्ठ च पाणिक ।
कटी चोरू तथा जङ्घे महाङ्गानीति चक्षते ॥ २४ ॥

चक्षुश्च नासिका चोष्ठौ जिह्वा चाङ्गुलयस्तथा ।
कर्णे च सहजातानि चैतान्यङ्गानि वै विदु ॥ २५ ॥

दन्ता नखाश्च रोमाणि केशपादादिकानि तु ।
उपाङ्गानीति चोक्तानि तदङ्गे पुनरुद्भवात् ॥ २६ ॥

मकुट भूषण वस्त्र शिरश्चक्र तथैव च ।
आयुध शङ्खचक्रौ च पादपद्म च पीठके ॥ २७ ॥

प्रभा च च्छत्र चैतानि प्रत्यङ्गानि विदुर्बुधा ।
पूर्वोक्ताङ्गविहीने तु बिम्ब तत्कौतुक तथा ॥ २८ ॥

शान्तिहोम ततो हुत्वा पूर्ववत्त्यागमाचरेत् ।
उपाङ्गहीने बिम्बस्य ताम्रजस्य तु भक्तित· ॥ २९ ॥

ध्रुवबेरे तथा शक्ति समारोप्य पुनस्तथा ।
तुल्यलोहेन सन्धान कृत्वा शान्ति सुहूयताम् ॥ ३० ॥

तथा पुरुषसूक्तेन विष्णुसूक्तेन वैष्णवै ।
ईंकारार्दाश्च जुहुयादष्टाशीतिसमायुतम् ॥ ३१ ॥

रात्रिसूक्तेन हुत्वैव जयाद्यैर्जुहुयात्पुन· ।
बिम्ब च पूर्ववत्कृत्वा प्रतिष्ठा कारयेत्पुन· ॥ ३२ ॥

प्रत्यङ्गे च तथा हीने सन्धान कारयेत् क्रमात् ।
बिम्बस्य चलने पीठे तथा पीठे वियोजिते ॥ ३३ ॥

रेखासुषिरसयुक्ते सन्धान कारयेद्दृढम् ।
वस्त्रादिषु च चक्रे च च्छेदे भेदे तथैव च ॥ ३४ ॥

सन्धान च पुन कृत्वा निश्चयित्वोक्तवत्क्रमात् ।
पूर्वोक्तशान्ति हुत्वैव पुनस्सस्थापयेत्क्रमात् ॥ ३५ ॥

बिम्बस्य ताम्रजस्यापि कर्णनासेक्षणादिकम् ।
अङ्गहीने तु सन्धान कुर्यादित्याह वै भृगु ॥ ३६ ॥

उपाङ्गे तस्य हीनेऽपि शैलज दारव यजेत् ।
सन्धानयोग्य सन्दध्यान्नो चेद्बिम्ब परित्यजेत् ॥ ३७ ॥

प्रत्यङ्गस्य च हीनेऽपि शैलजे दारवे तथा ।
सन्धानयोग्य न त्याज्यमनर्हं सन्त्यजेद्बुध· ॥ ३८ ॥

उपाङ्गहीने प्रत्यङ्गहीने चापि तथैव च ।
शैलज दारव बिम्ब त्यजेदित्येव केचन ॥ ३९ ॥

मकुटे भूषणे वस्त्रे नखे वा केशरोमयोः ।
चक्रे शङ्खे शिरश्चक्रे ताम्रे सन्धानमाचरेत् ॥ ४० ॥

हस्ते हस्ततले हीने नासादौ दृष्टिमण्डले ।
हीनाङ्गुलौ तथा कर्णे वृद्धे बिम्बे तथैव च ॥ ४१ ॥

कर्णादौ लक्षणे हीने त्याज्यमेवेति मे मतिः ।
जीर्णमालक्ष्य तत्त्याज्य बेरत्यागविधानतः ॥ ४२ ॥

ताम्रजस्याङ्गसन्धान केचिदाहुर्मनीषिणः ।
उपाङ्गे चैव प्रत्यङ्गे अङ्गे चैव विहीनके ॥ ४३ ॥

सन्धानयोग्य सन्धाय पुनश्शीघ्र प्रपूजयेत् ।
महाङ्गस्य च भङ्गे तु देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ ४४ ॥

शैलज मृण्मय वापि दारव बेरमेव वा ।
शास्त्रोक्तविधिना त्यक्त्वा पुनरन्य समाहरेत् ॥ ४५ ॥

पुनश्शास्त्रविधानेन स्थापयित्वार्चयेद्बुधः ।
सौवर्ण राजत बिम्बमङ्गहीन भवेद्यदि ॥ ४६ ॥

न तत्त्याज्यमिति प्रोक्त बिम्ब तत्पूर्ववत्पुनः ।
सन्धान च पुनः कृत्वा विधिना स्थापयेत्पुनः ॥ ४७ ॥

प्रमाणहीन वृद्ध च जीर्ण रौक्म च राजतम् ।
लोहवत्तु समाहृत्य हुत्वा पूर्वोक्तशान्तिकम् ॥ ४८ ॥

मधूच्छिष्टविधानेन नवीकरणमाचरेत् ।
अक्ष्युन्मेषादिक कृत्वा प्रतिष्ठापयति क्रमात् ॥ ४९ ॥

सौवर्णबिम्ब यत्कुर्यात्ताम्रज चेति केचन ।
रत्नजप्रतिमा यत्तु रूपमात्र समाहरेत् ॥ ५० ॥

दारवे शैलजे ताम्रे राजते रौक्मजेऽथवा ।
रत्नेनैव कृते पूर्वं विधिना स्थापितेऽर्चिते ॥ ५१ ॥

कौतुकादौ पुनश्शङ्का निर्दोषेण समाचरेत् ।
अर्च्यमाने तु तद्दोषे बिम्बे तत्र विशेषतः ॥ ५२ ॥

लोहगौरवमुद्दिश्य पुनर्बिम्बं न कारयेत् ।
निर्दोषादर्च्यमानं तद्भिन्नान्यत्स्थापयेद्यदि ॥ ५३ ॥

यजमानस्य राष्ट्रस्य राज्ञो दोषो महान् भवेत् ।
जीर्णादिदोषयुक्तं वा हीनाङ्गं वा भवेद्यदि ॥ ५४ ॥

तद्बिम्बं तु परित्यज्य पुनर्बिम्बं समाहरेत् ।
शक्तोऽधिकेन द्रव्येण कारयेच्चेत्तदुत्तमम् ॥ ५५ ॥

पूर्वं येन कृतं बिम्बं तद्द्रव्येणाथवा पुनः ।
पूर्वं मुख्यं तु तद्गौणं कारयेच्चेद्विनश्यति ॥ ५६ ॥

पूर्वं गौणं पुनर्मुख्यं कारयेच्चेत्तदुत्तमम् ।
उत्तमे तु कृते तस्मिन्नुत्तमं पदमाप्नुयात् ॥ ५७ ॥

अङ्गहीनादियुक्ते तत् कौतुके पूर्वमर्चिते ।
ध्रुवबेरे तु तच्छक्तिं समारोप्य ततः क्रमात् ॥ ५८ ॥

बिम्बं शीघ्रं पुनः कृत्वा यावद्वै स्थापयेत्तथा ।
तावत्कौतुकपीठे तु स्थापनं बिम्बमेव तत् ॥ ५९ ॥

औत्सवं वाथ सन्न्यस्य ध्रुवबेरात्ततः क्रमात् ।
आवाह्य च विधानेन नित्यमर्चनमाचरेत् ॥ ६० ॥

कौतुकं पूर्ववत्कृत्वा तत्र संस्थाप्य चार्चयेत् ।
स्नपनं चोत्सवं तद्वत्स्वे स्थाने सन्निवेशयेत् ॥ ६१ ॥

स्नपने चोत्सवे हीने कूर्च रुक्म च तत्र वै ।
न्यस्य भक्त्या समावाह्य ध्यायन्देव समर्चयेत् ॥ ६२ ॥

चोरैरपहृते बिम्बे शत्रुभिर्वा समाहृते ।
यावद्बिम्ब पुन॰ कुर्यात् तावत्काल तु तत्र च ॥ ६३ ॥

रुक्मे भक्त्या समावाह्य विधिनार्चयति क्रमात् ।
बिम्ब तत्पूर्ववत्कृत्वा कालापेक्षा न विद्यते ॥ ६४ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ।
महाङ्गादिषु हीनेषु तद्बिम्ब लोहवत्स्मरन् ॥ ६५ ॥

सौवर्ण तु सकृत्तप्त्वा द्विस्तप्त्वा राजतं तथा ।
तल्लोहमन्यलोह च तप्त्वा सस्राव्य शास्त्रत॰ ॥ ६६ ॥

मधूच्छिष्टक्रियादीनि कुर्यात्पूर्वोक्तमार्गत ।
बिम्ब कृत्वा विधानेन प्रतिष्ठाप्य समर्चयेत् ॥ ६७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे जीर्णबेरपरित्यागविधिर्नाम षट्सप्ततितमोऽध्याय ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि पुनस्संस्थापनक्रमम् ।
राष्ट्रक्षोभे समुत्पन्ने चोरैर्व्याघ्रादिजन्तुभि॰ ॥ १ ॥

वल्मीकपादपाद्यैर्वा जीर्णदोषसमुद्भवे ।
विमाने चैव बेरे वा नवीकृत्य प्रयत्नतः ॥ २ ॥

जीर्णदोष समालोच्य यथाविधि समाचरेत् ।
ग्रामान्तरगते बिम्बे स्थलान्तरगतेऽपि वा ॥ ३ ॥

निर्झराद्वा समुद्राद्वा नद्या वा परिलङ्घने ।
सद्यस्समर्चितु शक्त पुनरन्यत्र पूजयेत ॥ ४ ॥

अशक्त पूजितु सद्यो वृक्षमूले तु स्थापयेत् ।
वृक्षमूले तथा वाप्या कूपे सस्थाप्य रक्षयेत् ॥ ५ ॥

ध्रुव वा कौतुक बिम्ब स्नापन चोत्सव तथा ।
बलिबेरमथो वापि पर्षद्बिम्बानि वा पुन ॥ ६ ॥

ज्ञात्वा बिम्बानि सगृह्य पुन स्थाप्य समर्चयेत् ।
वारिगुप्ते च भूगुप्ते चिरकालगते मति ॥ ७ ॥

बहुजन्मकृतात्पुण्याद्भक्ताना च विशेषत ।
भूम्यादिखनने यत्र बिम्बाना दर्शन यदि ॥ ८ ॥

मुख्यगौणौ समालोच्य मुख्ये गौण न चाचरेत् ।
गौणे मुख्य प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रेषु निश्चय ॥ ९ ॥

अक्ष्युन्मेष च रत्न च जले चाप्यधिवासनम् ।
अङ्कुरादीनि सन्त्यक्त्वा अन्यत्पूर्ववदाचरेत् ॥ १० ॥

अङ्कुरार्पणमारभ्य कारयेदिति सम्मतम् ।
पञ्चाग्नीन्परिकल्प्यैव सभ्यमब्जमथापि वा ॥ ११ ॥

शिलया ध्रुवबेरं तु दर्शनीय च सुन्दरम् ।
जीर्णं सर्वं समालोच्य प्रतिष्ठाप्य समर्चयेत् ॥ १२ ॥

अथवा चेद्द्विरूप तु स्थापित चेत्त्वरान्वित ।
तद्बेरोद्घाटन यत्र यदि तत्र परीक्षयेत् ॥ १३ ॥

रेखासुषिरसंयुक्ते भग्ने चाङ्गादिहीनके ।
गुरुलाघवमालक्ष्य बेरं त्यक्त्वा विधानतः ॥ १४ ॥
पौराणे चार्षिके चैव दैविके तु स्वयंस्थले ।
अवैदिकमलक्षण्यमप्रमाणं न दोषकृत् ॥ १५ ॥
कर्तुः कालो न निर्दिष्टः पौराणिकमिति स्मृतम् ।
दैविक ब्रह्मरुद्राद्यैः कृतं तत्परिकीर्तितम् ॥ १६ ॥
ऋषिभिर्मादृशैर्लोके आर्षिक सुप्रतिष्ठितम् ।
स्वयमाविर्भवेद्यत्तत्स्वयव्यक्तमुदीरितम् ॥ १७ ॥
देव्यादिपरिवाराणि प्रभापीठं तथैव च ।
विधिना मार्गमालक्ष्य नवीकृत्य प्रयत्नतः ॥ १८ ॥
रत्ननाशे तु संप्राप्ते रत्नं तत्र पुनः क्षिपेत् ।
शिल्पिभिस्सुदृढ कृत्वा अष्टबन्ध प्रलेपयेत् ॥ १९ ॥
यागशालामलंकृत्य वास्तुहोमं सुहूयताम् ।
पूजयेत्पूर्ववत्कुम्भमधिवासादि पूर्ववत् ॥ २० ॥
कौतुकं बलिबेरं वाप्यौत्सवं स्नपनं तु वा ।
रत्नन्यासं विनैवात्र प्रतिष्ठाप्यार्चयेदिति ॥ २१ ॥
अन्यत्सव च कर्तव्य यथापूर्वं तथाचरेत् ।
एवमत्र क्रमेणैव प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ॥ २२ ॥
चलने चाग्निदाहे च चिरगुप्ते विनालयम् ।
जलगुप्ते च बिम्बाना प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ २३ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पुनःप्रतिष्ठाविधानं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अत·परं प्रवक्ष्यामि तन्त्रसङ्करनिष्कृतिम् ।
विष्णोस्तन्त्र द्विधा प्रोक्त वैदिक तान्त्रिक क्रमात् ॥ १ ॥

वैखानस पाञ्चरात्र सौम्यमाग्नेयमित्यपि ।
नारायणेन सप्रोक्तमेतद्विखनसे पुरा ॥ २ ॥

चतुर्वेदैश्च समिश्र वैदिक परिकीर्तितम् ।
तथा नारायणेनैव सन्यस्त सूर्यसन्निधौ ॥ ३ ॥

आपत्काले च सप्राप्त याज्ञवल्क्यादिभि· क्रमात् ।
एकायनगतैर्मन्त्रैस्संमिश्र तान्त्रिक स्मृतम् ॥ ४ ॥

वैखानस वैदिक स्यात्पाञ्चरात्र तु तान्त्रिकम् ।
सौम्य वैखानस प्रोक्तमाग्नेय पाञ्चरात्रकम् ॥ ५ ॥

सौम्यस्य वेदस्य च सौम्यमूर्तेः स्वस्याशभूतस्य मुने प्रदानात् ।
सौम्य तु नारायण आह पूर्वं वैखानस वैदिकमन्त्रयुक्तम् ॥ ६ ॥

सौम्यस्य वेदस्य च रक्षणार्थमङ्गीकृतत्वादपि पाञ्चरात्रम् ।
आग्नेयमित्येव स वासुदेव प्रोवाच तत्केवलमोक्षदत्वात् ॥ ७ ॥

सौम्य सर्वत्र सपूज्य ग्रामेषु नगरेषु च ।
मन्दिरेषु तथा राज्ञा गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ ८ ॥

आग्नेय तु बहिर्ग्रामादरण्ये पर्वतेऽपि च ।
नदीसमुद्रतीरेषु पुण्यनद्यब्धिसङ्गमे ॥ ९ ॥

आश्रमेषु मुमुक्षूणा विविक्तेष्वितरेषु च ।
वनस्थैर्यतिभि. पूज्य मुक्तिकामैरिति स्मृतम् ॥ १० ॥

आदौ यत्तन्त्रमाश्रित्य कृत वै कर्षणादिकम् ।
तेन कुर्यात्प्रतिष्ठान्त न कुर्यात्तन्त्रसङ्करम् ॥ ११ ॥

तन्त्रसङ्करदोषेण राजा राष्ट्र विनश्यति ।
ग्रामस्य यजमानस्य स्थान च विपदामपि ॥ १२ ॥

आचार्यश्चार्चकश्चापि पाचक परिचारक ।
यष्टा च विष्णुयागस्य पञ्च पञ्चासव. स्मृता ॥ १३ ॥

सौम्यस्थाने शृणुध्व वा कैङ्कर्यार्हान् रमापते ।
गर्भवैष्णवजन्मानौ स्थानाचार्यार्चकौ मतौ ॥ १४ ॥

पाचक परिचारश्च तथैव परिकीर्तितौ ।
पाचक परिचारश्च वैदिकानामसभवे ॥ १५ ॥

शङ्खचक्राङ्कितभुजौ दीक्षितौ निगमाध्वना ।
ब्राह्मण पाचक प्रोक्तस्त्वन्ये वा परिचारका ॥ १६ ॥

यजमानत्वमर्हन्ति ब्राह्मणा क्षत्रिया विश ।
शूद्राश्चैवानुलोमाश्च निगमाध्वनि दीक्षिता ॥ १७ ॥

वैखानसेतरैर्विप्रैर्दीक्षितैर्देवलैरपि ।
तान्त्रिकैर्दीक्षितैर्वापि चान्यतन्त्रपरायणै ॥ १८ ॥

प्रतिष्ठायामर्चने वाप्युत्सवस्नपनादिषु ।
प्रमादाद्यदि सस्पृष्टे ध्रुवबेरे च कौतुके ॥ १९ ।

स्नापने चोत्सवे बिम्बे बलिबेरेऽपि वा तथा ।
हुत्वैकाह महाशान्तिमधिवासपुरस्सरम् ॥ २० ॥

पुन प्रतिष्ठामार्गेण प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ।
पूर्वोक्तदीक्षितैर्वापि देवलैरन्यमूर्तिभि ॥ २१ ॥

गर्भालये प्रविष्टे तु बुद्ध्या वापि प्रमादत ।
सर्वेषामपि वस्तूना शुद्धि पर्यग्निमेव च ॥ २२ ॥

अब्जाग्नौ च महाशान्तिमेकाह जुहुयात्क्रमात् ।
कलशै स्नापयेद्देव विधिना स्वस्वशक्तित ॥ २३ ॥

पुन प्रतिष्ठामत्रापि कारयेदिति केचन ।
ग्रामे वा नगरे वापि पत्तने वाथ शार्ङ्गिण ॥ २४ ॥

अर्चने वर्तमानेऽपि पाञ्चरात्राध्वना पुरा ।
तदूर्ध्वं सौम्यमार्गेण पूजयेच्चेन्न दोषकृत् ॥ २५ ॥

तस्मात्सौम्येन मार्गेण पूजयेदिति शासनम् ।
पुरा सौम्येन मार्गेण पूजितो यदि केशव ॥ २६ ॥

पूजित पाञ्चरात्रेण सर्वहानिर्भवेद् ध्रुवम् ।
आचार्यत्वमथार्त्विज्य पूजाया मधुवैरिण ॥ २७ ॥

अर्चकत्व पाचकत्व पारिचारिकमेव च ।
सर्वं वैखानसैरेव वैदिकैरर्चिते स्थले ॥ २८ ॥

आर्त्विज्यमर्चकत्वं च स्थानाचार्यत्वमेव च ।
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितै ॥ २९ ॥

ब्राह्मणैरेव कर्तव्यमन्यथा चेद्विनश्यति ।
परिचारककृत्य च पाचकत्वमथापि वा ॥ ३० ॥

शुद्धवैखानसाभावे दीक्षितैर्निगमाध्वना ।
आचार्यत्वेऽप्यर्चकत्वेऽप्यार्त्विज्ये वैदिकेतरै ॥ ३१ ॥

कृत यत्कर्म तत्कर्म विफल स्यान्न संशय. ।
आचार्यत्वे यदीच्छा स्यादन्यसूत्रद्विजन्मन. ॥ ३२ ॥

ब्रह्मज्ञान विनष्ट स्यादर्चकत्वे तथैव तु ।
आर्त्विज्येऽपि च नार्हन्ति द्विजन्मानोऽन्यसूत्रिणः ॥ ३३ ॥

परिचारककृत्ये वा पाचकत्वेऽपि वा पुन ।
सुप्रशस्ताश्च योग्या. स्युर्दीक्षिता निगमाध्वना ॥ ३४ ॥

पाञ्चरात्रेण शास्त्रेण दीक्षिता अपि मानवा ।
विष्णुकैङ्कर्यकरणयोग्या स्युस्ते न सशय· ॥ ३५ ॥

वैखानसार्चितस्थाने देवदेवस्य शार्ङ्गिण ।
तीर्थ वापि प्रसाद वा निर्माल्यमपि चन्दनम् ॥ ३६ ॥

ताम्बूलमपि वा सर्व देवदेवनिवेदितम् ।
विनियोग तत कुर्याद्वैखानसपुरस्सरम् ॥ ३७ ॥

अन्यथा विनियुक्त चेत्सा पूजा निष्फला भवेत् ।
मन्त्रेण पादयोर्दत्तमाधाव पाद्यमुच्यते ॥ ३८ ॥

तत्पाद्य तीर्थमादाय शिरसि प्रोक्षयेत्पिबेत् ।
स्वय दक्षिणहस्तेन तीर्थमादाय चात्वर. ॥ ३९ ॥

पतद्ग्रहगत तीर्थमर्चक· प्रथमं पिबेत् ।
सुपक्व वाप्यपक्व वा शार्ङ्गिणे यन्निवेदितम् ॥ ४० ॥

तत्प्रसादाष्टभाग तु गृह्णीयादर्चक पुरा ।
पश्चात्तत्तीर्थमादाय सर्वेषामपि दापयेत् ॥ ४१ ॥

सर्वेऽप्याश्रमिणस्तत्र तीर्थमेव पिबन्ति वै ।
वस्त्र चतुर्गुणीकृत्य पाणौ पाणि निवेश्य च ॥ ४२ ॥

तत्र तीर्थं च सयोज्य त्रि. पिबेद्विन्दुवर्जितम् ।
अविद्यामूलनाशाय जन्मकर्मनिवृत्तये ॥ ४३ ॥

ज्ञानवैराग्यसिद्ध्यर्थं विष्णो पादोदक शुभम् ।
परमाणुसम तीर्थं महापातकनाशनम ॥ ४४ ॥

तथैवाष्टगुणं पाप तद्भूमौ पतित यदि ।
अवैखानसहस्तेन दत्त तीर्थं सुरासमम् ॥ ४५ ॥

प्रसाद मासतुल्य स्यात्तस्माद्यत्नेन वर्जयेत् ।
उपवासदिने यस्तु तीर्थं च तुलसीदलम् ॥ ४६ ॥

न प्राश्नीयाद्विमूढात्मा रौरव नरक व्रजेत् ।
एकादश्या निराहारस्सम्पूज्य तुलसीदलै. ॥ ४७ ॥

विष्णु तत्पादसलिल पीत्वैवोपवसेन्नर ॥ ४७½ ॥

आरोग्यमस्तु शुभमस्तु यशोऽस्तु नित्यं
श्रीरस्तु शान्तिरभय शुभमस्तु विष्णो ।
त्वत्पादपङ्कजविनिर्गतपादतोय-
मास्वादयामि पुरतो न पुनर्भवाय ॥ ४८½ ॥

नियत· प्रणत· प्राज्ञ इम मन्त्रमुदीरयन् ॥ ४९ ॥

तीर्थस्वीकारमहिमज्ञानवान् पुरुष पिबेत् ।
व्रतस्थाश्च तपोनिष्ठा· सर्वेऽप्याश्रमिणस्तथा ॥ ५० ॥

तत्पाद्योदकपानेन पूयन्ते चाग्निहोत्रिण ॥ ५०½ ॥

वैखानसाराधितमाधवोपभुक्त प्रसाद भवभीतिशान्त्यै ।
प्राश्नामि नित्य कमलाकलत्रस्वरूपवैखानसभुक्तशेषम् ॥ ५१½

मन्त्रमेव पठन्विद्वानर्चकैर्दत्तमत्वरः ॥ ५२ ॥

प्राश्नीयुरन्वह भक्त्या भक्ता विगतमत्सरा ।
व्रतिनो वर्णिनश्चापि तपोवन्तश्च धर्मिण ॥ ५३ ॥

तत्प्राशनेन पूयन्ते दीक्षिताश्चाग्निहोत्रिण ।
तव देहपरामृष्ट चन्दन कुसुमावलिम् ॥ ५४ ॥

स्वीकरोमि जगन्नाथ ससारात्तारय प्रभो ।
मन्त्रमेव समुच्चार्य गन्ध समुपलिप्य च ॥ ५५ ॥

शिरसा धारयेन्नित्य माल्यानि कुसुमानि वा ।
ताम्बूलमपि सप्राप्त देवदेवस्य सन्निधौ ॥ ५६ ॥

रोगघ्न चैव पापघ्न भक्षयामि दिने दिने ।
मनुमेव समुच्चार्य ताम्बूलमपि भक्षयेत् ॥ ५७ ॥

वक्ष्यमाण समुच्चार्य तुलसीमपि भक्षयेत् ।
यत्पाप यौवने बाल्ये कौमारे वार्धके कृतम् ॥ ५८ ॥

तत्पापस्य विनाशार्थ भक्ष्यामि तुलसीदलम् ॥ ५८½ ॥

अर्चात्मवस्तु विनिवेदितसर्ववस्तु सस्कारसग्रहणबोधकमन्त्रजालम् ।
तीर्थप्रसादफलवर्णनमत्र यद्यत्तत्सर्वमत्र विहित किल विष्णुतन्त्रे ॥ ५९½ ॥
तन्त्रान्तराण्यपि विलोक्य हरिप्रतिष्ठानित्यार्चनोत्सवमहास्नपनादिकार्यम् ।
मरीचिना वाप्यथ कश्यपेन मयाप्यनुक्त यदि तत्र तत्र ॥ ६०½ ॥

मत्प्रोक्ते कश्यपप्रोक्ते मरीच्युक्ते भृगूदिते ॥ ६१ ॥

ग्रन्थसङ्करजो दोषो नास्त्यस्मासु न सशय ।
वैखानसार्चितस्थाने त्वन्यसूत्रद्विजन्मनाम् ॥ ६२ ॥

मोहादज्ञानत कर्तु विनियोग तु पूर्वत ।
यदीच्छन्ति दुरात्मानस्तेषा वासस्तु रौरवे ॥ ६३ ॥

इह जन्मनि चण्डालसदृशा अपि कीर्तिता ।
वैखानसार्चितस्थाने मन्त्रतन्त्रक्रियादिषु ॥ ६४ ॥

यदि स्यात्पाञ्चरात्रोक्त सर्वं नष्ट भवेद् ध्रुवम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न कुर्यात्तन्त्रसङ्करम् ॥ ६५ ॥

अर्चासु सर्वास्वपि चोत्सवादौ वैखानसैरर्चितविष्णुधाम्नि ।
तीर्थं च ताम्बूलमपि प्रसादमाचार्यपूर्वं विनियोगमुक्तम् ॥ ६६ ॥

सौम्येऽन्यतन्त्रे सम्प्राप्ते सद्यो निष्कृतिमाचरेत् ।
वैखानसेन शास्त्रेण निष्कृत्यन्ते समर्चयेत् ॥ ६७ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे तन्त्रसङ्करनिष्कृतिर्नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

मनुष्याणामुत्सवस्तु देवदेवोत्सवे सति ।
तस्मिन् ग्रामे न कर्तव्य कुर्याच्चेत्स विनश्यति ॥ १ ॥

मातृध्वज समारोप्य ज्येष्ठायाश्च ध्वज तथा ।
तथा वृषध्वजं वापि विष्णुराजध्वजं तथा ॥ २ ॥

बौद्धध्वजादीनारोप्य ग्राममध्ये विशेषतः ।
विष्णुध्वज न कुर्वीत सर्वशास्त्रेषु निश्चय ॥ ३ ॥

रुद्रादिक्रूरदेवानां ग्रामे पूर्वकृतोत्सवे ।
तद्योग्यानप्यलङ्कारांस्तोरणादीन्व्यपोह्य च ॥ ४ ॥

अन्यैस्सौम्यैरलङ्कारैरलकुर्यात्समाहृतै ।
वैखानसविधानेन विष्णोरुत्सवमाचरेत् ॥ ५ ॥

अन्योन्यसङ्करे प्राप्ते विनश्यति न सशय· ।
अन्येषामुत्सव पूर्व कुर्याद्विष्णोरनन्तरम् ॥ ६ ॥

सौम्यस्य देवदेवस्य चोत्सवो यत्न वर्तते ।
अन्यदेवोत्सव तत्र न कुर्यादिति शासनम् ॥ ७ ॥

तस्मिन् ग्रामेऽन्यदेवानामुत्सव कुरुते यदि ।
उत्सवो निष्फलो ज्ञेयस्सभवन्त्यशुभानि च ॥ ८ ॥

वैखानसार्चितहरिर्दृष्टश्चेदन्यदैवतै. ।
विधिनोत्सवबिम्बस्य तस्य सप्रोक्षण चरेत् ॥ ९ ॥

अङ्कुरैश्च पताकैश्च छत्रैश्चापि ध्वजैरपि ।
तालवृन्तैश्च पिञ्छैश्च पात्रैरन्यपरिच्छदैः ॥ १० ॥

यात्रायानाद्यलङ्कारवस्त्रैर्वाप्यन्यभूषणै. ।
अन्यदेवार्पितैरत्र प्राप्ते सौम्ये च सङ्करे ॥ ११ ॥

ग्रामोऽग्निना भवेद्दग्धो नराश्च व्याधिपीडिता· ।
वीर्यनाशस्तपोनाशस्तद्ग्रामश्च विनश्यति ॥ १२ ॥

विष्णोरुत्सवकाले तु तस्मादन्योत्सव त्यजेत् ।
विष्णोरुत्सवकाले तु यद्यन्योत्सवसङ्कर· ॥ १३ ॥

महाशान्ति च कृत्वैव विष्णूत्सवमथाचरेत् ।
एवमेव क्रमेणैव श्रृणुध्व मुनिसत्तमाः ॥ १४ ॥

शङ्खभेर्यादिवाद्येषु शृङ्गकाहलकादिषु ।
अन्योन्यसङ्करं स्याच्चेद्दोषस्तत्रापि विद्यते ॥ १५ ॥

अन्यदेवगते याने देवमारोप्य चोत्सवे ।
कृते तद्दोषशान्त्यर्थं गारुड वैष्णव यजेत् ॥ १६ ॥

ब्राह्म रौद्र तथा हुत्वा क्षमस्वेति प्रणम्य च ।
स्वार्थं सङ्कल्पिते याने देवेशस्योत्सव चरेत् ॥ १७ ॥

शङ्खभेर्यादिवाद्येषु शृङ्गकाहलकादिषु ।
अन्योन्यसङ्करे प्राप्ते न दोष इति केचन ॥ १८ ॥

नर्तका गायकाश्चैव वादका यानवाहका· ।
दण्डदीपधराश्चान्ये वैष्णवाश्चक्रचिह्निता. ॥ १९ ॥

सर्वेषामप्यलाभे तु वैष्णवाना विशेषत ।
मन्त्रहीनेषु कार्येषु शैवाद्या अपि सम्मताः ॥ २० ॥

मण्टपे गोपुरे वापि देवदेवस्य सन्निधौ ।
महानसेऽग्निज्वालाया वाहनानामथालये ॥ २१ ॥

सभास्थाने धनस्थाने शयनालय एव वा ।
परिवारालये वापि कर्ममण्टप एव वा ॥ २२ ॥

ये निवासं प्रकुर्वन्ति तेषा वासस्तु रौरवे ।
निवास. परिहर्तव्यस्तस्माद्देवालयादिषु ॥ २३ ॥

शीघ्र तदपहायैव पञ्चगव्यै कुशोदकै. ।
सर्वत्र प्रोक्ष्य तन्मन्त्रैर्वास्तुहोममथाचरेत् ॥ २४ ॥

पुन·प्रतिष्ठामार्गेण तन्मूर्त्यावाहनान्तकम् ।
सर्वं शास्त्र समालोच्य प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ २५ ॥

क्षेत्राभरणवस्त्रादिभोक्तार· कमलापते. ।
तटाकारामकूपादिफलभोक्तार एव वा ॥ २६ ॥

व्याध्यापि पीडिताश्चान्ते नरकानेकविंशतिम् ।
अनुभूय तदन्ते तु श्वानयोनिशतानुगा॰ ॥ २७ ॥
वृद्धिकामै॰ परीहार्यं तत्फलानुभव तत॰ ।
देवदेवार्पित क्षेत्र तटाक कूपमेव वा ॥ २८ ॥
आरामगृहयानादि पुनर्गृह्णाति यो नर ।
गोलोमगणनायुक्तवर्षान्त रौरवे स्थित ॥ २९ ॥
मानुषस्थलदेवस्य वस्तु सङ्गृह्य मानव ।
सैद्धार्षस्थलवासस्य दिव्यस्थानस्थितस्य वा ॥ ३० ॥
स्वयव्यक्तस्थलस्थस्य चार्पित वापि शार्ङ्गिण॰ ।
क्रमाद्दशगुण वृद्धि प्रोक्ता रौरवसस्थितेः ॥ ३१ ॥
यस्य देवस्य यद्दत्त तत्क्रमात्परिपालयेत् ।
यदर्थ तु पुरोद्दिष्ट तदर्थ तत्समाचरेत् ॥ ३२ ॥
कस्यचिद्देवदेस्य दत्तमादाय दुर्मति॰ ।
दत्त्वापि चान्यदेवस्य पूर्वोक्त लभते फलम् ॥ ३३ ॥
सौवर्णं राजतं ताम्रमायस दारव तु वा ।
कल्पवृक्षमथाश्व वा रथ च तुरग तु वा ॥ ३४ ॥
दीपस्तम्भ दीपयन्त्र दीपमालामथापि वा ।
आन्दोलिका च डोला च स्वार्थे स्वस्योपयुज्य च ॥ ३५ ॥
पूर्वोक्त फलमाप्नोति तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
समर्पणात्सम्पद॰ स्युर्हरणात्स्युर्विपत्तय ॥ ३६ ॥
देवस्वहरण तस्मात्प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
येन केन प्रकारेण पूर्वदत्त प्रपालयेत् ॥ ३७ ॥

भार्गवं मामक वापि मारीचि काश्यप तु वा ।
विधिनाधीत्य शास्त्राणामेकैक सर्वमेव वा ॥ ३८ ॥

वैखानसविधानेन ग्रामे विष्णु समर्चयेत् ।
ग्रामस्य यजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य वा पुन ॥ ३९ ॥

सर्वसम्पत्समृद्धि स्यादित्याह विखना मुनि ।
भक्तिमन्तश्च देहान्ते विष्णुलोकमवाप्नुयु ॥ ४० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवसङ्करप्रायश्चित्तविधि-
र्नामैकोनाशीतितमोऽध्याय ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥

विधिसङ्करमुद्दिश्य प्रायश्चित्त प्रवक्ष्यते ।
विधयो वैष्णवाश्चान्ये शैवाद्या बहव स्मृता ॥ १ ॥

विष्णोस्तत्सौम्यमूर्तेस्तु विधि सौम्य प्रकीर्तित. ।
शैवाद्या विधय. क्रूरा दीक्षापूर्वार्चनायुता· ॥ २ ॥

अवेदमूलास्समया यस्मात्ते तान्त्रिकास्स्मृता· ।
आलये प्रतिमायां च नित्यार्चाया बलौ तथा ॥ ३ ॥

स्नपने चोत्सवादौ च कर्मण्यन्यत्र वा पुन ।
सौम्येऽस्मिन्वैष्णवे क्रूरै· शैवाद्यै· सङ्करे सति ॥ ४ ॥

चतुर्वर्णेषु चान्यैश्च जायन्ते सङ्करा· प्रजा ।
तद्ग्रामो यजमानश्च राष्ट्र राजा तथैव च ॥ ५ ॥

तस्मादेव जगत्सर्वं विनश्यति न सशय ।
तत्सङ्कर तत· शीघ्रमपहाय प्रयत्नत ॥ ६ ॥

तद्दोषशमनार्थं तु पौण्डरीके विशेषत ।
मासमेक महाशान्ति पूर्ववज्जुहुयाद्बुध ॥ ७ ॥

ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र सहस्रान् षट्च्छतास्तु वा ।
त्रिशतान्वा यथाशक्ति भोजयेत् श्रोत्रियान्बुध ॥ ८ ॥

सुवर्णं च पशु तेभ्यो दद्यादेव स्वशक्तित ।
पुनस्तेन विधानेन सौम्येनैव च कारयेत् ॥ ९ ॥

समूर्तार्चाविधिर्विष्णोर्वैष्णवो विधिरुच्यते ।
विधिश्च वैष्णवश्चापि द्विधा चेति प्रकीर्त्यते ॥ १० ॥

वैखानसविधिश्चेति पञ्चरात्रविधिस्तथा ।
पूर्वं तु वैदिक प्रोक्तं पञ्चरात्र तु तान्त्रिकम् ॥ ११ ॥

वैदिकेऽस्मिन्विधौ सौम्ये पञ्चरात्रेण सङ्करे ।
सस्कर्तुश्च विनाश स्यात्तद्ग्रामयजमानयो ॥ १२ ॥

तत्सङ्करं तत शीघ्रमपहाय प्रयत्नत· ।
पक्षमेक महाशान्ति हुत्वा तद्दोषशान्तये ॥ १३ ॥

विप्रान्पञ्चशतान्वाथ त्रिशतान्वाथ भोजयेत् ।
वैखानसेन विधिना पूर्ववत्कारयेद्बुध· ॥ १४ ॥

ग्रामादिषु च सर्वत्र जनयुक्तेषु वास्तुषु ।
विष्णुं तत्पञ्चरात्रेण नार्चयेदिति शासनम् ॥ १५ ॥

वैखानसेन विधिना कारयेदर्चन क्रमात् ।
ग्रामाद्बाह्ये विविक्ते वा नद्याश्चाद्रेर्वनस्य वा ॥ १६ ॥

पार्श्वे त्वन्तेन वा तत्र पञ्चरात्रेण चार्चयेत् ।
वैखानसविधिश्चैष चतुर्धा भवति द्विजा· ॥ १७ ॥

आत्रेय· काश्यपीयश्च मारीचो भार्गवस्तथा ।
एतैर्वैखानस प्रोक्त सूत्र वैखानस स्मृतम् ॥ १८ ॥

एषा चतुर्विधाना तु मूल तत्सूत्रमेव यत् ।
आत्रेयाद्यास्त्विमे सर्वे तस्माद्वैखानसा स्मृता. ॥ १९ ॥

अन्योन्यसकरे तस्माद्दोषो नास्त्येक एव स· ।
आग्नेय पाञ्चरात्र तत् सौम्य वैखानस स्मृतम् ॥ २० ॥

पञ्चरात्रविधानेन विमाने च कृते पुन· ।
अभय वरद वाथ करं पूर्व हरेस्तथा ॥ २१ ॥

वामहस्तं गदायुक्त तद्विधानात्प्रकल्प्य च ।
अथवा दक्षिण पूर्व पाणि पद्मयुत तु वा ॥ २२ ॥

पराभ्या च कराभ्या च शङ्खचक्रधरं परम् ।
तद्रूप कल्पयित्वा च प्रतिष्ठाप्यार्चयेत्क्रमात् ॥ २३ ॥

तत्र सवत्सर तेन हीने नित्यार्चने हरे. ।
पञ्चरात्रे तदाग्नेये सौम्यस्यास्य प्रवेशनम् ॥ २४ ॥

यदिच्छेत्कारयेद्भक्त्या सौम्य तस्य भविष्यति ।
एकमासेऽर्चनाहीने कारयेदिति वै भृगु ॥ २५ ॥

सप्तरात्र महाशान्तिमब्जाग्नौ जुहुयात्तथा ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वा च शक्तितो दक्षिणां ददेत् ॥ २६ ॥

वैखानसेन सौम्येन प्रतिष्ठाप्य पुन· क्रमात् ।
अर्चनादीनि सर्वाणि विधिना तेन कारयेत् ॥ २७ ॥

पूर्वं तु वैदिकं युक्तं तान्त्रिकं न समाचरेत् ।
पूर्वं तु तान्त्रिकं यत्तद्वैदिकं पुनराचरेत् ॥ २८ ॥
ऐहिकामुष्मिकं सर्वं वैदिकेन समाप्नुयात् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे विधिसङ्करप्रायश्चित्तविधिर्नामाशीतितमोऽध्यायः ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्ये गृहे विष्णोः प्रतिष्ठाया विधिक्रमम् ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ १ ॥
स्वगृहे परमं विष्णुं प्रतिष्ठाप्य विधानतः ।
सायं प्रातश्च होमान्ते देवं नित्यं समर्चयेत् ॥ २ ॥
सौवर्णं राजतं वाथ ताम्रं वा विधिना कृतम् ।
षडङ्गुलादहीनं च सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ३ ॥
समासीनं स्थितं वाथ बिम्बं सम्यक् प्रगृह्य च ।
यथोक्तमासे नक्षत्रे प्रतिष्ठामाचरेत्क्रमात् ॥ ४ ॥
प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं पञ्चमे ह्यङ्कुरार्पणम् ।
कुर्यात्तस्मिन्निशायां च तृतीये दिवसेऽथवा ॥ ५ ॥
वक्ष्यमाणेन विधिना कारयेदक्षिमोचनम् ।
औपासनाग्निमादाय वास्तुहोमं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
हुत्वा च वैष्णवैर्युक्तं दद्भ्यः स्वाहादिभिस्तथा ।
अङ्गहोमं च हुत्वान्ते पुरुषसूक्तं समुच्चरन् ॥ ७ ॥

कृत्वाक्षिमोचन पश्चादधिवासनमेव च ।
नद्यां वाथ तटाके वा पात्रे वा सजलेऽवटे ॥ ८ ॥

वस्त्राण्यास्तीर्य दर्भांश्च कुशानपि निधाय च ।
प्राक्छिरस्तत्र देवेश विष्णुसूक्तेन शाययेत् ॥ ९ ॥

त्रिदिनं वाप्यथैकाह जले तत्राधिवासयेत् ।
गृहाङ्कणे प्रपां कृत्वा स्नात्वैकाहमुपोष्य च ॥ १० ॥

अङ्कण शोधयित्वैव गोमयेनोपलिप्य च ।
द्विहस्तायतविस्तारं बिम्बाध्यर्धयुत तु वा ॥ ११ ॥

शय्यावेदि यमोत्सेध कल्पयित्वाथ पूर्ववत् ।
औपासनाग्निकुण्ड च कल्पयेत्तद्विधानत· ॥ १२ ॥

द्वितीये दिवसे स्नात्वा जप्त्वा रात्रौ यथाविधि ।
औपासनं निधायाग्निमाघारं जुहुयाद्बुध· ॥ १३ ॥

प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव चतुर्भिर्दशभिस्सह ।
कलशैस्तत्र देवेश स्नापयेत यथाक्रमम् ॥ १४ ॥

शनोदेवीरभीत्युक्त्वा शुद्धोदैरभिषेचयेत् ।
शय्यावेद्यां तु वस्त्राणि समास्तीर्य कुशैस्सह ॥ १५ ॥

अथवा व्रीहिभिर्वेदिं कृत्वा त विष्टरे न्यसेत् ।
तत्रैव नववस्त्राणि समास्तीर्य कुशैस्सह ॥ १६ ॥

देव तत्र समारोप्य वस्त्राद्यैरभिभूष्य च ।
पुण्याह वाचयित्वैव बध्वा प्रतिसरं तथा ॥ १७ ॥

प्राक्छिरस्तत्र देवेशं शाययित्वा समाहितः ।
खण्डस्फुटितकालादिहीन द्रोणसपूरणम् ॥ १८ ॥

विष्णुसूक्त समुच्चार्य पुरुषसूक्त सवैष्णवम् ।
जपन्नेव परं विष्णु ध्यायन्भक्त्या समाहित ॥ ३० ॥

त प्रतिष्ठापयामीति प्रतिष्ठाप्य च तत्परम् ।
बिम्बस्य मूर्ध्नि नाभौ च तत्पादे च यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥

सुवर्भुवर्भूरित्युक्त्वा सन्यस्य हृदये पुन ।
प्रणव विन्यसेद् ध्यायन्निद विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ३२ ॥

कूर्चेन तोयमादाय कुम्भस्थ शक्तिसयुतम् ।
विष्णुमावाहयामीति स्नावयेद्बिम्बमूर्धनि ॥ ३३ ॥

एवं देव प्रतिष्ठाप्य नित्य विधिवदर्चयेत् ।
गृहे नित्यार्चनायां च विधि वक्ष्ये हरि प्रति ॥ ३४ ॥

अतोदेवादिना देव प्रणम्यैवानुमान्य च ।
अवधूत वदन्नेव निर्माल्य सव्यपोह्य च ॥ ३५ ॥

शुद्धतोय समादाय वस्त्रेण प्रणवं जपन् ।
उत्पूय तेन व्याहृत्या तत्पीठ परिमृज्य च ॥ ३६ ॥

प्रतद्विष्णुस्तपतेति ध्यायन् भक्त्या हरिं परम् ।
पुष्पदर्भकुशेष्वेकं दद्यादासनमित्युत ॥ ३७ ॥

त्रीणि पदेतिमन्त्रेण पाद्यं दद्याच्च पादयो॰ ।
शंनोदेवीत्याचमन हस्ते दद्याच्च दक्षिणे ॥ ३८ ॥

इषेत्वोर्जेत्वेति जपन्नद्भि॰ सस्नापयेद्धरिम् ।
ततो विष्णोर्नुकमिति प्लोत वस्त्रोत्तरीयकम् ॥ ३९ ॥

आभरण च दातव्यमलाभे पुष्पमेव वा ।
तत्तद् ध्यात्वैव सद्यात्पाद्यमाचमन पुन. ॥ ४० ॥

तद्विष्णो· परम चेति दद्यात्पुष्पाण्यनुक्रमात् ।
तद्विप्रास समुच्चार्य गन्ध चापि तत परम् ॥ ४१ ॥

परोमात्रेतिधूप च विष्णो· कर्माणि च ब्रुवन् ।
दीपं च दर्शयेदर्घ्य त्रिदेव इति मन्त्रत ॥ ४२ ॥

निवेद्याचमन दद्यात् तदस्य प्रियमित्युत ।
हविर्निवेदयेत्साज्यमिदंविष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ४३ ॥

पानीयं स्वादु दत्त्वैव तथैवाचमन पुन· ।
मुखवास हरेर्दद्याद्विचक्रम इति ब्रुवन् ॥ ४४ ॥

नारायणाय विद्मेति दद्यात्पुष्पाञ्जलि बुध ।
नमोब्रह्मण इत्युक्त्वा प्रणमेच्च हरि परम् ॥ ४५ ॥

साय प्रातश्च होमान्ते नित्यं यो विष्णुमर्चयेत् ।
इह लोके सुख भुक्त्वा गच्छेत्तत्परम पदम् ॥ ४६ ॥

अशक्तस्स्थण्डिले नित्य जले वाथ समर्चयेत् ।
भक्त्यैव हृदये ध्यायन् पूर्ववत्त हरि परम् ॥ ४७ ॥

मानस वार्चन कुर्यात् सोऽपि गच्छेत्परं पदम् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे गृहार्चाप्रतिष्ठाविधिर्नामैका-
शीतितमोऽध्याय· ॥

द्व्यशीतितमोऽध्याय· ॥

अत· परं प्रवक्ष्यामि सर्वशान्त्याहुतेः फलम् ।
अपमृत्युभयोत्पन्ने महाव्याधिनिपीडिते ॥ १ ॥

ग्रहकोपे महादुःखे पुत्रहीनेऽर्थनाशने ।
महाभये समुत्पन्ने शत्रुपीडासमागमे ॥ २ ॥

दुर्निमित्ते च दुःस्वप्ने राजकोपसमुद्भवे ।
अपस्मारेऽप्यथोन्मादे पिशाचाद्यैश्च पीडिते ॥ ३ ॥

अतिवृष्ट्याप्यनावृष्ट्या महावातस्य संभवे ।
प्रत्यब्दजन्मनक्षत्रे जन्मर्क्षे ग्रहणेऽपि च ॥ ४ ॥

अभिचारागमेऽन्यस्मिन्ननुक्तेऽप्यशुभे सति ।
तद्दोषशमनार्थं च पुष्ट्यर्थं चेदमुच्यते ॥ ५ ॥

शुद्धं प्रसन्नं विद्वांसं यथोक्तगुणसंयुतम् ।
आचार्यमृत्विजोऽप्यत्र वरयेत्स मुदान्वितः ॥ ६ ॥

स्नात्वा नित्यानि जप्यानि जप्त्वा कर्मेदमारभेत् ।
देवालये गृहे वाथ नदीतीरे मनोरमे ॥ ७ ॥

मण्डपे वाथ कूटे वा प्रपायामथवा तथा ।
शुद्धे समे शुभे देशे गोमयेनोपलिप्य च ॥ ८ ॥

मृदा वा सिकताभिर्वा शुद्धाभिस्तत्र पूर्ववत् ।
औपासनाग्निकुण्डं च कल्पयित्वा विधानतः ॥ ९ ॥

प्राणायामं च कृत्वैव संकल्प्याग्निं निधाय च ।
सूत्रोक्तेनैव मार्गेण तत्राघारं जुहोति वै ॥ १० ॥

दक्षिणे शालिधान्यैस्तु हस्तमात्रायतोच्छ्रयम् ।
देवदेवस्य विष्णोस्तु पीठं सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

तत्पूर्वे च तथा शालिधान्यराशिं च कारयेत् ।
खण्डस्फुटितकालादिहीनं द्रोणाम्बुपूरणम् ॥ १२ ॥

नवकुम्भं प्रगृह्यैव तन्तुना परिवेष्ट्य च ।
शुद्धमाधावमादाय वस्त्रेणापि कुशेन च ॥ १३ ॥

उत्पूय कुम्भ प्रक्षाल्य तदाधावेन पूरयेत् ।
सौवर्णान्मङ्गलांश्चाष्टौ तथा पञ्चायुधानपि ॥ १४ ॥

श्रीरूप नवरत्न च कुशकूर्चौ सहाक्षतम् ।
तुलसी दूर्वापामार्गौ कुम्भे प्रक्षिप्य तज्जलम् ॥ १५ ॥

वारुणैर्वैष्णवैर्मन्त्रै प्रणवैरभिमन्त्रयेत् ।
नवेन वस्त्रयुग्मेन तत्कुम्भं परिवेष्ट्य च ॥ १६ ॥

आश्वत्थैरपि पालाशै· पल्लवैरभि·भूषयेत् ।
तत्कुम्भ धान्यराशौ तु विष्णुसूक्तेन विन्यसेत् ॥ १७ ॥

धान्यपीठे कुशान् कूर्चान् निधायोर्ध्वे हरि परम् ।
प्राङ्मुख च प्रतिष्ठाप्य भक्त्या देव समाहित· ॥ १८ ॥

ध्यायन्वै विष्णुगायत्र्या मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ।
परं नारायण देव समावाह्यैव पूर्ववत् ॥ १९ ॥

आसनाद्युपचारैश्च देवदेव समर्चयेत् ।
बिम्बालाभे सुवर्णेन कृत पद्म निधाय च ॥ २० ॥

तस्मिन्नारायण ध्यायन् समावाह्य तथार्चयेत् ।
श्रीकामः पुत्रकामी च सुखार्थी च शुभेप्सिता ॥ २१ ॥

देवेन श्रीमहीदेव्यौ तत्तन्नाम्ना समर्चयेत् ।
ततो देवं प्रणम्यैव परिषिच्य च पावकम् ॥ २२ ॥

जपन्वै विष्णुगायत्रीमाश्वत्थान्द्वादश क्रमात् ।
मूलाग्राभ्या तथाज्याक्तानिध्माश्च जुहुयात्पुन· ॥ २३ ॥

विष्णोर्नुकादिभि· षड्भिः मन्त्रैरपि च वैष्णवै· ।
आज्य स्रुवेण हुत्वा तै. साज्य पक्कं यजेत्स्रुचा ॥ २४ ॥
पूर्वोक्तेन क्रमेणैव भक्त्या नारायण परम् ।
ध्यायन्वै विष्णुगायत्र्या मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ॥ २५ ॥
स्रुवेणैव घृत गव्य तदग्नौ जुहुयात्क्रमात् ।
ओं नमो नारायणायेति मन्त्रमष्टाक्षरं स्मृतम् ॥ २६ ॥
सर्वार्थसाधकश्चाय श्रूयते हि श्रुतावपि ।
तथा होम त्रिलक्ष वा द्विलक्ष लक्षमेव वा ॥ २७ ॥
हुत पञ्चायुतं वाथ त्र्ययुत वायुतद्वयम् ।
अयुतं वा तदर्ध वा सहस्रं वाष्टसयुतम् ॥ २८ ॥
तत्तत्कर्मानुरूप तु हरि ध्यायन् जुहोति वै ।
होमादौ मध्यमे चान्ते षड्भिर्विष्णोर्नुकादिभि ॥ २९ ॥
वैष्णवैर्मन्त्रषड्भिश्च पूर्ववज्जुहुयाद्बुधः ।
पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य हवींष्यपि निवेद्य च ॥ ३० ॥
सहस्रशीर्ष देवमिति चैकाक्षरादिना ।
स्तुत्वा पुष्पाञ्जलि दद्यान्नमो ब्रह्मण उच्चरन् ॥ ३१ ॥
हुतेऽधिके तु तत्कर्मफलमप्यधिकं भवेत् ।
हुतं तद्यावत्सख्य च तावत्सख्य तथा तदा ॥ ३२ ॥
तेन मन्त्रेण तत्कुम्भे तोयमभ्यभिमन्त्रयेत् ।
आचार्यो यजमान त मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु ॥ ३३ ॥
विष्णु ध्यायन् तमद्भिस्तै· प्रोक्षयेत सहस्रश· ।
वैष्णवैर्वा सुगन्धाद्यैः शेषाद्भिरभिषेचयेत् ॥ ३४ ॥

होमार्चनं जपानेव कारयित्वैव भक्तितः ।
यजमानस्तथाऽऽचार्यं पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ ३५ ॥
यत्नेन दक्षिणां दद्यादृत्विजां च यथाविधि ।
एतद्धोमयुतं स्नानं सर्वदुःखापहारकम् ॥ ३६ ॥
सर्वाशुभविनाशं च सर्ववृद्धिकरं स्मृतम् ।
सर्वशान्तिकरं चापि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३७ ॥
एतैर्होमार्चनस्नानैः सर्वां सिद्धिमवाप्नुयात् ।
अभयो मृत्युभीतस्य दीर्घायुस्स भवेन्नरः ॥ ३८ ॥
व्याधितो व्याधिमुक्तः स्याद्ग्रहकोपश्च शाम्यति ।
महादुःखी सुखी भूयात् पुत्रार्थी पुत्रवान् भवेत् ॥ ३९ ॥
भीतश्च निर्भयो भूयाच्छत्रुपीडश्च शत्रुजित् ।
राज्ञा चान्यजनैर्द्विष्टः सर्वेषां च प्रियो भवेत् ॥ ४० ॥
धर्मार्थी धर्ममाप्नोति धनार्थी धनमाप्नुयात् ।
कामार्थी काममाप्नोति राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ ४१ ॥
ज्ञानार्थी ज्ञानमाप्नोति पापी पापात्प्रमुच्यते ।
अभिचाराश्च नश्यन्ति शत्रवो नाशमाप्नुयुः ॥ ४२ ॥
यद्यत्कामयतेऽन्यच्च तत्तल्लभेत न संशयः ।
श्रद्धाभक्तियुतः कृत्वा मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥
गृहेऽग्निपातनाद्याश्च रक्तस्त्रीदर्शनादयः ।
सर्वदोषाश्च नश्यन्ति शुभास्तत्र भवन्ति च ॥ ४४ ॥
हुत्वार्चयित्वा तत्तोयैः गृहे सर्वत्र चोक्षयेत् ।
गोगजाश्वादिनाशे च हुत्वा तान् प्रोक्षयेत्तथा ॥ ४५ ॥
एतेनैव च सर्वत्र यथेष्टं शुभमाप्नुयात् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे सर्वशान्तिविधिर्नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥

त्र्यशीतितमोऽध्यायः

अतःपरं प्रवक्ष्यामि सूर्यकल्पं द्विजोत्तमा ।
विष्णुशक्तियुतं सूर्यस्स तेजो वैष्णवं दधत् ॥ १ ॥

सौम्येन विधिना सूर्यः सोऽर्चितो वृद्धिदस्सदा ।
ग्रामादिषु च सर्वेषु जनयुक्तेषु वास्तुषु ॥ २ ॥

इन्द्राग्न्योरन्तरे सूर्यं विधिनैव प्रकल्पयेत् ।
कर्षणादीनि सर्वाणि पूर्ववत्कारयेत्क्रमात् ॥ ३ ॥

शिल्पी शास्त्रविधानेन विमानं परिकल्पयेत् ।
पूर्वोक्तैर्दारुभिश्चास्य निम्बवृक्षस्य शस्यते ॥ ४ ॥

नवार्धतालमानेन सूर्यबेरं च कारयेत् ।
द्विहस्तमतिरक्ताभं हस्ताभ्यां पद्मधारिणम् ॥ ५ ॥

मण्डलेन शिरःपृष्ठे युक्तं पद्मासने स्थितम् ।
कुर्यात्सुवर्चलां देवीं प्रवालाभां च दक्षिणे ॥ ६ ॥

रेणुकां रक्तवर्णां च कुर्यात्तद्वामपार्श्वतः ।
स्थूलदण्डं प्रवालाभं शङ्खाभं शङ्खिलं क्रमात् ॥ ७ ॥

एतावप्यर्चकौ कृत्वा प्रतिष्ठामारभेत्पुनः ।
प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्तथा ॥ ८ ॥

अङ्गहोमं च जुहुयादुदुत्यं चित्रमित्यपि ।
हुत्वा ताभ्यां रवेः कुर्यादक्ष्युन्मेषं च मन्त्रतः ॥ ९ ॥

सर्वमप्यधिवासाद्य तन्मन्त्राभ्या समाचरेत् ।
पूर्ववद्यागशालां च शय्यावेदि विधानत· ॥ १० ॥
अग्निकुण्डानि कृत्वा च पूर्वरात्रौ विधानत ।
वास्तुहोम यजेत्पश्चात् कुम्भपूजां समारभेत् ॥ ११ ॥
कुम्भमद्भि· प्रपूर्यैव रक्तवस्त्रद्वयेन च ।
कुम्भमावेष्ट्य तत्तोये कुशकूर्चाक्षतान् क्षिपेत् ॥ १२ ॥
सौवर्णांश्च रथांश्चाश्वान् पद्ममष्टौ च मङ्गलान् ।
वर्णचिह्नानि रत्नांश्च प्रक्षिप्यैव च तज्जले ॥ १३ ॥
जगन्नेत्र त्रयीमूर्ति तेजोमूर्ति शुभप्रदम् ।
विष्णुशक्तियुत पुण्य सर्वरोगविनाशकम् ॥ १४ ॥
ध्यात्वा चावाहयेत्सूर्य तस्मादेवार्कमण्डलात् ।
बिम्ब कुम्भ च सनीय कलशै· स्नापयेत्तथा ॥ १५ ॥
रक्तवस्त्रैश्च माल्यैश्च भूषणैश्च विभूषितम् ।
नैम्बी च फलकां न्यस्य शयनान्यपि पञ्च च ॥ १६ ॥
शय्यावेद्यां समास्तीर्य बध्वा प्रतिसरं तत· ।
उदुत्य चित्रमित्युक्त्वा शाययीत विचक्षण· ॥ १७ ॥
अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ होता हौत्र प्रशंसति ।
आदित्य भास्करं सूर्य मार्ताण्डमिति चापरम् ॥ १८ ॥
विवस्वन्तमिति प्रोच्य सूर्यमावाह्य पञ्चभिः ।
देवी सुवर्चलां श्यामा माषान्ता सुप्रभामिति ॥ १९ ॥
देवी च रेणुकां रक्तां श्वेतवस्त्रा रविप्रियाम् ।
स्थूलदण्ड महानाद प्रवालाभ शुचिस्मितम् ॥ २० ॥

शङ्खपाल च शङ्खाभ कूर्चयुक्त जटाधरम् ।
इत्यावाह्याचकानन्यान्धात्रादीनपि पूर्ववत् ॥ २१ ॥

प्राची सन्ध्या च रक्ताभा विश्वबोधामिति क्रमात् ।
सन्ध्यामिति जगत्पूज्या धूम्रवर्णा च पश्चिमाम् ॥ २२ ॥

गायत्री पावनी जप्या वेदगर्भामितीरयन् ।
सावित्री मातरं चेति ब्रह्मपत्नी जगत्प्रियाम् ॥ २३ ॥

अश्वानीति शुकाभाश्च महाजवयुतानि च ।
रत्न खुरानिति वदन्नरुण रश्मिहस्तकम् ॥ २४ ॥

काश्यप चेति चावाह्य सूर्यसारथिमित्यपि ।
तपन सूर्यदास च विघ्न लोकप्रवर्तकम् ॥ २५ ॥

धरं चेति ध्रुव चेति सोममापमितीरयन् ।
अनल चानिल चेति प्रत्यूष च प्रभासकम् ॥ २६ ॥

आवाह्य लोकपालांश्च न्यक्षादीनपि पूर्ववत् ।
आवाह्य च निरूप्याज्य तत्क्रमेणाहुतीर्यजेत् ॥ २७ ॥

हुत्वा पुरुषसूक्तेन विष्णुसूक्तेन वै यजेत् ।
उद्वयं तमसश्चेति गृहीत्वाज्य रवि स्मरन् ॥ २८ ॥

जुहुयादुदुत्य जातेति चित्र देवेति मन्त्रत. ।
मित्रस्य चर्षणीत्युक्त्वा मित्रो जनानितीरयन् ॥ २९ ॥

व्याहृतिभिश्च गायत्र्या सावित्र्या पञ्चवारुणै· ।
हुत्वा द्वादशकृत्वश्च पञ्चस्वग्निषु च क्रमात् ॥ ३० ॥

अर्कसमिधोऽपामार्गाः पालाशीश्च पृथक् पृथक् ।
तन्मन्त्रैर्जुहुयात्तेषु साज्य पक्व तथैव च ॥ ३१ ॥

इन्द्रादीनां तथा मन्त्रैर्हूयते च यथाक्रमम् ।
अन्तहोम ततो हुत्वा तानग्नीन्विसृजेत्पुन· ॥ ३२ ॥

प्रभाते स्नात्वा तद्बिम्ब कुम्भ नीत्वा तदालयम् ।
उदुत्य चित्रमित्युक्त्वा बिम्ब सस्थाप्य भक्तित ॥ ३३ ॥

बीजाक्षरं हृदि न्यस्य मन्त्रेणावाहयेत्तथा ।
अर्चयित्वा विधानेन हवि सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ३४ ॥

हरेरुक्तक्रमेणैव नित्यार्चा च समाचरेत् ।
उदुत्यमिति मन्त्रेण गायत्र्या वा विशेषत· ॥ ३५ ॥

आवाहनादिकैस्सर्वैर्विग्रहैरर्चयेद्बुध ।
आदित्यमपि पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैश्च पञ्चभि· ॥ ३६ ॥

तैश्चतुर्भिश्च ते देव्यौ स्थूलदण्ड प्रपूजयेत् ।
शङ्खपालास्तथा वामे धात्रादीनपि पूर्ववत् ॥ ३७ ॥

प्राचीं च पश्चिमा सन्ध्या द्वारपाल च दक्षिणे ।
पश्चिमा च तथा वामे प्रथमद्वारि चार्चयेत् ॥ ३८ ॥

द्वितीयद्वारि गायत्री सावित्री पार्श्वयोस्तथा ।
सोपानमध्ये सप्ताश्वानरुण सारथि तथा ॥ ३९ ॥

तपन शैषिकस्थाने न्यक्षादीनपि पूर्ववत् ।
स्वे स्वे देशे तथेन्द्रादि तृतीये द्वारपार्श्वयोः ॥ ४० ॥

धात्रादीनन्तिल चैव द्वारपालान् समर्चयेत् ।
कुम्भोदरं महाभूत भूतस्थाने समर्चयेत् ॥ ४१ ॥

जपापुष्पमृते सर्व रक्तपुष्प रवेः प्रियम् ।
श्वेत पीत तथा ग्राह्य कृष्ण पुष्प विसर्जयेत् ॥ ४२ ॥

रक्तचन्दनगन्धं च गन्ध श्रेष्ठमिति स्मृतम् ।
ताम्रपात्र वरिष्ठ स्यात्सौवर्ण राजत तु वा ॥ ४३ ॥

मृण्मय वाथ पात्र स्यात्कास्य वा प्रियमुच्यते ।
स्नपन चोत्सव चापि हरेरिव समाचरेत् ॥ ४४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे सूर्यकल्पो नाम
त्र्यशीतितमोऽध्याय ॥

हरि ओम् ॥ शुभमस्तु ॥

श्रीमद्विखनसमहागुरवे नम· ॥

भिन्नमातृकासु ग्रन्थान्ते लेखककालादिप्रशंसा

खसञ्ज्ञाया मातृकाया—

हरि· ओं श्रीरस्तु ।

कीलकाब्दे मीनमासे सप्तम्यां भृगुवासरे ।

रङ्गाचार्यस्य विदुष पुत्रेण लिखितोऽत्रिक ॥

गमातृकायां—

यो दण्डकारण्यनिशाचरेन्द्रान् कोदण्डलीलाविषयीचकार ।

वेदण्डशुण्डायितबाहुदण्ड कोदण्डपाणि· कुलदैवत न· ॥

श्रियै नम । आकुलमन्नाटिग्रामवासुडु रोम्पिचेर्लभट्टर कोदण्डरामाचार्यपाकयाजि तञ्जावूरि तालूका कोनेरिराजपुरं निवास श्रीवासुदेवभट्टाचार्युलवारु कटाक्षिचिन मातृकनु जूचि यी अत्रिप्रोक्त समूर्तार्चनाधिकरणं डेब्बइ अयिदु (७५) अध्यायमुलपुस्तक तनकुगाने श्रीरामचन्द्रार्पणगानु व्रासिनानु ॥ श्री· श्री श्रीः

घमातृकाया—

श्रीशेषाद्रिमहागुरवे नम· । अत्रिप्रोक्त संपूर्णम् । श्रीमद्विखनसमहागुरवे नम· ।

रथप्रतिष्ठां वक्ष्यामि रथरङ्गेण कौतुकम् ।
रथ पूर्वं तु कृत्वा तु प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ॥ १ ॥

अङ्कुरानर्पयेत्पूर्वं नान्दीमुखमतःपरम् ।
नयनोन्मीलन चापि पञ्चगव्याभिषेचनम् ॥ २ ॥

पञ्चगव्याधिवास च तथा क्षीराधिवासनम् ।
जलाधिवासन पञ्चहौत्रशसनमाचरेत् ॥ ३ ॥

आवाहनं च कुम्भे तु कुम्भपूजा यथाविधि ।
जुष्टाकारं तथा कृत्वा स्वाहाकारं च पूर्ववत् ॥ ४ ॥

दद्व्यः स्वाहेत्यङ्गहोमः मौल्मिालाद्यत परम् ।
सर्वदैवत्यहोमं च यथाविधि हुनेत्क्रमात् ॥ ५ ॥

पारमात्मिकसंयुक्तमीकारादीन् तथैव च ।
अष्टाशीतिं च विधिवन्मूर्तिमन्त्रेण कारयेत् ॥ ६ ॥

रथन्तरमसीति मन्त्रेण नयनोन्मीलनं चरेत् ।
कुम्भपूजा च तन्मन्त्रैरावाहनविधि तथा ॥ ७ ॥

रथमन्त्रेण विधिवत्सर्वं कृत्वा तु बुद्धिमान् ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ८ ॥

त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा यथाविधि समाचरेत् ।
कौतुके विधिवत्सर्वं कृत्वा चैव महारथे ॥ ९ ॥

पञ्चगव्यैः समभ्युक्ष्य कुम्भप्रोक्षणमाचरेत् ।
शक्त्यावाहनकाले तु समूर्त्या गरुडेन च ॥ १० ॥

आवाह्य पूजां कृत्वाथ नैवेद्यं च महाहविः ।
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् दद्याच्च गुरुदक्षिणाम् ॥ ११ ॥

एवं यः कुरुते भक्त्या महाविष्णोर्महारथम् ।
प्रतिष्ठां च तथा कृत्वा विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ १२ ॥

इति पुरातन्त्रे ॥ हरिः ओं रथप्रतिष्ठाविधिरुच्यते ॥

अब्दे विक्रमनामके दिनकरे चापं गते धावले
पक्षे भार्गववासरे रवितिथावन्त्यर्क्षसायन्तने ।

भारद्वाजकुलोद्भवो विमलधी· शेषार्यनामद्विजो
ग्रन्थ सर्वमिद लिखेन्मुनिकृत अत्रीतिसज्ञ महत् ॥

अत्रिप्रोक्तमिद ग्रन्थ शेषाचार्येण लेखितम् ।
पूर्वभाग राघवेण उभाभ्यामपि पूरितम् ।

श्रीनिवासगुरवे नम· । करियमाणिक्कस्वामिने नम आहमोत्त एङ्कु १४०

च्चमातृकाया—

श्रीमते विखनसे नम श्री (७)

सीतारामार्पणमस्तु । श्रीमते कृष्णाय नम श्री (८)

दीवि अयोध्याचार्युलु वृषभनामसवत्सर ज्येष्ठ ब १४ शनिवारं बृन्दावन गोपालाचार्युलवारि पोस्तुक ॥

जसज्ञकादर्शे

सर्वजिन्नामसवत्सरं वैशाखमास कृष्णपक्ष त्रयोदशि बुधवारं अश्विनिनक्षत्रम्. इन्द शुद्धगणिपचांगशुभदिने अत्रिप्रोक्त ए[illegible]नरन्ददु

अगस्त्यवशे श्रीनृसिहसूनुना वेंकटेशलिखित कृतं मया—अप्पन् स्वहस्त-लिखितम्

अहोबिलमहागुरवेनम·

[illegible] श्रीवैघानस वेंकटाचार्लुस्वहस्तलिखितम्

श्रीनिवासमहागुरवेनमः

अत्रिप्रोक्तं [illegible]

श्री

अनुबन्धः—क

च–संज्ञकादर्शे ग्रन्थारम्भे पाठभेदः

वैखानसमुखाम्भोजान्निस्सृतं वेदबृंहितम् ।
शास्त्रमध्यात्मदं वन्दे गुरूणा सत्कटाक्षत. ॥ १ ॥

बादरे चाश्रमे पुण्ये सर्वतीर्थसमायुते ।
पुण्यवृक्षसमाकीर्णे देवगन्धर्वसेविते ॥ २ ॥

अत्रि विश्वविदा श्रेष्ठमृषि विश्वहितोद्यतम् ।
ऋषयो धर्मसंसक्तास्समागम्य प्रणम्य च ॥ ३ ॥

अभिपूज्य यथा॰यायमिद वचनमब्रुवन् ।
भगवन्सर्वविित्त्व हि तस्मात्पृच्छामहे वयम् ॥ ४ ॥

कीदृश॰ परमो धर्म कीदृश परमो विधि॰ ।
देवानां परमो देव परमात्मा च कोऽव्यय ॥ ५ ॥

हित वै सर्वभूतानामर्चित पापनाशनम् ।
येन चार्चयताभीष्टं पुरुषोऽवाप्नुयात्परम् ॥ ६ ॥

तदर्चनाविधानं कि वद त्वं वदता वर ।
इत्युक्तस्स महातेजा महर्षीस्तान्यथाक्रमम् ॥ ७ ॥

अत्रिस्सम्प्रतिपूज्यैव प्रसन्न. प्रत्युवाच ह ।
सर्वेषामपि देवाना परो नारायण स्मृत. ॥ ८ ॥

नारायण परं ब्रह्म परमात्मा परोऽव्ययः ।
स ब्रह्मा स शिवश्चेति श्रुतिराह सनातनी ॥ ९ ॥

ऋगादिसञ्ज्ञाभेदेन चतुर्धा भिद्यते तथा ।
हसेन ज्ञापित पूर्वं ब्रह्मणे परमेष्ठिने ॥ १० ॥

तत्तत्सिद्धान्तभेदेन भृगुणा प्राङ्मुखेन यत् ।
मुखेन दक्षिणेनैव काश्यपायोपदर्शितम् ॥ ११ ॥

औत्तरेणाङ्गिरास्सोऽयं मुखेन परमेष्ठिनः ।
अपरेण मुखेनैव यदधीत मया पुरा ॥ १२ ॥

तत्सर्वं कथयिष्यामि युष्माकं चानुपूर्वशः ।
एतत्सर्वं समाख्यात श्रुणुध्व नु यथाक्रमम् ॥ १३ ॥

धन्यास्स्मोऽनुगृहीतास्स्म पूर्णकामेन शाश्वतम् ।
अज्ञानान्नास्ति तज्ज्ञेय कर्तु नास्तीति चेत्कृतम् ॥ १४ ॥

कस्य हेतोर्जगत्सृष्टि भगवान्यतते वद ।
आदौ कृतयुगे प्राप्ते विभुर्नारायणो हरि ॥ १५ ॥

एतदाचक्ष्व भगवन् रहस्य दुर्लभ मतम् ।
प्रकृत्या सत्यसयोगात् जायते केन हेतुना ॥ १६ ॥

स्वलीलया जगत्सर्वं सृष्टिसहारपालने ।
लोकानामपि सर्वेषामहङ्कर्तास्मि हेतुना ॥ १७ ॥

युनक्ति पुरुष स्वीयप्रकृत्या गुणरूपया ।
अपो देवस्स सृष्ट्वैव तासु वीर्यं समुत्सवान् ॥ १८ ॥

अण्ड हिरण्यमभवद्यत्तद्वीर्य महत्तरम् ।
तस्मिन्हिरण्यगर्भे तं ब्रह्माणमसृजत्स्वयम् ॥ १९ ॥

नाभिपद्मे समासीनस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
स्वनिष्पत्ति च कृत्य च ध्यात्वा घोरतर तप ॥ २० ॥

मधुना हृतसर्वार्थ परं शोकमवाप्तवान् ।
ततश्शोकार्णवे मग्न त भक्त भक्तवत्सलः ॥ २१ ॥

अह हरिरिति प्राह हसश्शुचिषदव्ययः ।
हसरूपी च भगवानोमित्यग्रे विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥

समाश्वसिहि भद्र ते यथापूर्वमकल्पयत् ।
एवमुक्ते भगवति हसरूपे जनार्दने ॥ २३ ॥

अब्रवीन्मधुरं वाक्य कृतार्थोऽस्मि महामते ।
भगवन्सुप्रसन्नोऽसि यथापूर्वमिति श्रुतम् ॥ २४ ॥

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि भगवन्भक्तवत्सल ।
स्वनाभिजेनैवमुक्ते सर्वेषामयन हरिः ॥ २५ ॥

मन्मायाकरण ब्रह्मन्ननादिरविनाशिनी ।
मत्प्रसाद विना तस्या विरामो नास्ति कर्हिचित् ॥ २६ ॥

यावन्नाहं प्रसीदामि तावन्माया दुरत्यया ।
तस्मात्ससारिणा पुसा मत्प्रसाद विना क्वचित् ॥ २७ ॥

निःश्रेयसकर नान्यद्बुध्यस्व कमलासन ।
इत्येवमुक्तो हसेन पुनस्सपृष्टवान्हरिम् ॥ २८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शास्त्रावतरणकथनात्मकः
प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

श्रीभगवानुवाच—

मया प्रवर्तते धर्म प्रथमे प्रलये गते ।
रसभूतादनिरुद्धात्सनातनात् ॥ १ ॥

पूर्वं तु मानस जन्म चात्मा भूम्नामतस्तथा ।
द्वितीय चाक्षुष जन्म लोकेशादिति विश्रुतम् ॥ २ ॥

तृतीय जन्म चतुराननसञ्ज्ञितम् ।
तस्मिन् काले त्वया सृष्टा शिवाद्या परमर्षय ॥ ३ ॥

एकान्तिधर्मसयुक्ता मोदन्ते तु मया सह ।
चतुर्थं श्रोत्रज जन्म परमेष्ठीति धर्मत ॥ ४ ॥

नासिक्य पञ्चम जन्म द्रुहिणे वै पुनस्तव ।
अण्डजे तु पुनष्षष्ठे पूर्वस्रष्टा प्रजापतिः ॥ ५ ॥

सप्तमे पद्मजे वाथ विधिर्नाम चतुर्मुख ।
जन्म चैव समाख्यात सप्तमे पद्मके तव ॥ ६ ॥

सामादिमन्त्रससिद्ध दिव्यज्ञान ददामि ते ।
नमो नारायणायेति प्रणवेन समन्वितः ॥ ७ ॥

हृदि तिष्ठतु ते नित्य वाचि नित्यं चतुर्मुख ।
मोक्षैकफलद कामं कृत्वा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ८ ॥

आपन्ना प्रकृतिर्व्यक्ति सूते सर्वं चराचरम् ।
तत्रैव लयते सर्व ब्रह्म चायुष्य च स्थितः(?) ॥ ९ ॥

भवन्ति मनवस्तस्य दिने तत्र चतुर्दश ।
एकोनसप्तति कालो मनोरेतस्य कीर्तित ॥ १० ॥

परस्मिन् ब्रह्मण्यायुष्मत्यर्वाचीने लय गते ।
प्रलयो महदाख्योऽय चतुरानन कीर्तित ॥ ११ ॥

अवान्तराश्च प्रलया· दिनानामवसानजा ।
सर्गे सर्गे च विच्छित्तिस्तिष्ठन्तु मम शासनात् ॥ १२ ॥

चिन्तामणिर्यथा लोके शबला कल्पकद्रुमा ।
अर्थिभ्योऽप्यर्थित सर्व प्रयच्छन्ति सता गति· ॥ १३ ॥

यज्ञेन यज्ञयष्टव्यमयजन्तेति च श्रुति ।
एव धर्मास्समाख्याता भूयश्चैवमिद शृणु ॥ १४ ॥

साङ्गोपनिषदा वेदा ऋग्यजुस्सामाथर्वगा ।
ब्राह्मणेषु च ये मन्त्रा अन्तर्यामीति विश्रुता ॥ १५ ॥

त्रयोदश च कर्माणि द्वादशाध्यात्मकानि च ।
निवृत्तिफलसयुक्ता देवतान्तरवर्जिता ॥ १६ ॥

मिश्रव्यामिश्रयागाश्च सदा त्वाविर्भवन्तु ते ।
अष्टादशविधा· कल्पा· पुराणानि तथैव च ॥ १७ ॥

अष्टादशप्रभेदानि विज्ञानानि तथैव च ।
तेषु निर्वाणमार्ग च भविष्यति चतुर्मुख ॥ १८ ॥

योगशास्त्रस्य कर्तृत्वे विरिञ्चं त्व करिष्यसि ।
साख्यस्यापि च निर्माणे कपिलोऽपि करिष्यति ॥ १९ ॥

षट्प्रकाराणि तन्त्राणि शकरस्तु करिष्यति ।
परस्परविरुद्धानि कुरु त्व तु यथातथम् ॥ २० ॥

बुद्धमूर्ति समास्थाय बुद्धशास्त्र सृजाम्यहम् ।
ज्ञानापह्नवनिष्णातज्ञानाज्ञेयफलानि च ॥ २१ ॥

आर्हती मूर्तिमास्थाय शास्त्रमार्हतक तथा ।
शास्त्राणि मत्प्रणीतानि भवद्भिर्विहितानि च ॥ २२ ॥

आभूतसम्प्लवाद्योगे स्थास्यन्ति मम शासनात् ।
अवतारैश्च बहुभिर्मत्स्यादिभिरह पुन· ॥ २३ ॥

शास्त्राणि तत्प्रभिन्नानि स्थापयामि महीतले ।
भवन्तु धातृभिस्तैस्तैर्महान्त· प्रलया· पुन· ॥ २४ ॥

चक्रवद्वर्तते कालो विरामो नास्ति कर्हिचित् ।
एवमुक्ते भगवति तिरोधान गते सति ॥ २५ ॥

तत· कृतार्थमात्मान मन्यमान· कृताञ्जलि· ।
तथैव ब्रह्मणा सृष्ट जगत्सर्व चराचरम् ॥ २६ ॥

भूर्भुवःस्वर्महश्चापि जनस्सत्य तपस्तथा ।
लोकाश्चान्ये दिशोऽष्टौ च द्वीपास्सर्वे ससागरा· ॥ २७ ॥

जरायुजाण्डजास्सर्वे स्वेदजोद्भिदजास्तथा ।
सर्वाण्यपि च भूतानि महान्ति च लघूनि च ॥ २८ ॥

तेषां नामानि वृत्तिं च पृथक्कर्म च तद्विधः ।
तत्तज्जन्म लयश्चैषा सुखदु·खे च तद्वशे ॥ २९ ॥

सत्यानृते तपश्शौचे धर्माधर्मौ शुभाशुभौ ।
स्वर्गं च नरक स्वेन कर्मणैव गतिस्तयोः ॥ ३० ॥

गन्धर्वाप्सरसां वर्ग· नक्षत्रैस्सह तारकाः ।
असुरा राक्षसा दैत्या गरुडा नागकिन्नराः ॥ ३१ ॥

यथा विद्याधरास्सिद्धा मनुष्या ब्राह्मणादय. ।
ऋषयो मनवस्सर्वे पितॄणां च पृथग्गणा ॥ ३२ ॥

वेदास्सर्वेऽपि तेनैव ससृष्टा ब्रह्मणा पुरा ।
तस्माद् ब्रह्मा च रुद्रोऽन्ये देवाश्चेन्द्रादयोऽखिलाः ॥ ३३ ॥

नित्य नारायण देवमर्चयन्ति नमन्ति ते ।
ऋषयश्चाखिलैर्यज्ञै· तं यजन्त्यर्चयन्ति च ॥ ३४ ॥

ऋग्यजुस्सामभिर्वेदै· स्तुवन्ति प्रणमन्ति ते ।
उपवास व्रतं दानं स्वाध्याय च तपासि च ॥ ३५ ॥

सर्वाणि श्रौतकर्माणि तुष्ट्यै तस्याचरन्ति च ।
तस्य स्मृत्या भवेत्पूर्णो यज्ञो न्यूनः प्रमादतः ॥ ३६ ॥

धर्मार्थमेव यज्ञस्य विष्णुरित्याह च श्रुति ।
यमैश्च नियमैर्युक्ता ध्यायन्ति मुनियोगिन. ॥ ३७ ॥

यस्य स्तुतिर्मुमुक्षूणा मोक्षायैव भवेत्पुन ।
तस्मिन् देवेऽर्चिते देवा सर्वे सन्तर्पिता· स्तुता ॥ ३८ ॥

इहामुत्रापि पुरुषो विष्णोरर्चा हितेन हि ।
इष्ट्वा कामानवाप्नोति तदीय च परं पदम् ॥ ३९ ॥

देवदेवस्य विष्णोस्तु उत्तमार्चाक्रमस्य वै ।
चतुर्वेदोद्भवैर्मन्त्रैश्चतुर्वेद समाश्रिता. ॥ ४० ॥

चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थं चातुराश्रमसिद्धये ।
धर्मार्थकाममोक्षाख्यचतुर्वर्गसुसाधनाः ॥ ४१ ॥

भृगुणा काश्यपेनैव मया चैव मरीचिना ।
ज्ञेयास्ते भगवद्भक्तैर्द्विजै· पुण्यतमैः स्फुटम् ॥ ४२ ॥

तदुक्तेनैव मार्गेण हरेरर्चां समाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

भगवन् सर्ववित् त्व हि तस्मात् पृच्छामहे प्रभो ।
ज्ञानं योग विमुक्ति च श्रोतु कौतूहल हि न· ॥ १ ॥

त्रयोदशविधि कि तु द्वादशाध्यात्मक तत· ।
बलादिमन्त्रससिद्ध वद त्व वदता वर ॥ २ ॥

प्रागिमा मेलितावस्था वेदाना व्यसनात्पुरा ।
ऋषीणा योऽब्रवीद् ब्रह्मा धर्मं समनुबोधयन् ॥ ३ ॥

वैखानसास्सात्त्वताश्च तीर्थैकान्तिकमूलका· ।
पञ्चधा भिद्यते तन्त्र ववतृभेदविशेषत· ॥ ४ ॥

विहङ्गरूपो भगवान् या वाचमसृजद्विभु ।
तां वाचमखनद्ब्रह्मा तस्माद्विखनसो मुनि ॥ ५ ॥

नाम्ना विखनस प्राहुः य च वैखानस तथा ।
वैखानसविधिश्चेष· चतुर्धा भवति द्विजा· ॥ ६ ॥

केचिदेकायनो वेद· प्रख्यातस्सात्त्वतो विधि· ।
पञ्चरात्रविधिस्सोऽपि शुद्ध मिश्रमिति द्विधा ॥ ७ ॥

भक्त भागवत चैव पञ्चरात्रमथेतरत् ।
ब्रह्मणा रात्रिकाले तु पञ्चायुधसमीपतः ॥ ८ ॥

पञ्चधा पूजयस्तस्मात् पञ्चरात्रमितीरितम् ।
अन्योन्यसङ्करेणैव तत्र दोषो न विद्यते ॥ ९ ॥

वैखानसादिपञ्चेषु वस्तुभेदो न जायते ।
ईषद्भावविशेषेण वैखानसविदो जना ॥ १० ॥

मूलक्ष्म्या सहितो नित्यमर्चितव्यो निरन्तरम् ।
पुरुष ग्वेदमिति च इतरे पाञ्चरात्रिका ॥ ११ ॥

द्वादशाष्टाक्षरेणैव वाचके परिपठ्यते ।
द्वादशाष्टाक्षरविधौ चाष्टाक्षरपरिग्रह ॥ १२ ॥

ऐहिकामुष्मिकविधौ साकल्य फलमश्नुते ।
अलाभे वेदमन्त्राणा पञ्चरात्रोदितेन वा ॥ १३ ॥

पौरुष सूक्तमास्थाय ये भजन्ति द्विजातय ।
सहिता जपमन्त्रेण ते मा प्राप्स्यन्ति मानवा ॥ १४ ॥

मार्गेण मा प्रपद्येति तत्तन्मन्त्रे प्रदर्शितम् ।
एतद्धर्मो मया पृष्टो ब्रह्मणस्सदने पुरा ॥ १५ ॥

तीर्थकस्य चतुर्विंशद् दीक्षा चैव चतुष्टयम् ।
प्रथम द्रालकं चैव मूलसङ्ग तत परम् ॥ १६ ॥

सारङ्ग च तृतीय तु काष्ठसङ्गमतःपरम् ।
एव तत्र चतुर्दीक्षा चतुर्विंशतितन्त्रकम् ॥ १७ ॥

ज्ञानयोगक्रिया चर्या प्रायश्चित्त प्रवक्ष्यते ।
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म प्रथम परिपठ्यते ॥ १८ ॥

वेदास्संप्रणमन्त्येन तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ।
ओंकार रथमारुह्य मनः कृत्वा तु सारथिम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मलोकपदान्वेषी याति विष्णो परं पदम् ।
एव प्रणवभूतस्य ज्ञानं दिव्यमिद विदुः ॥ २० ॥

भगवतो बलेनेति त्रिस्वभावस्त्रिरात्मन॰ ।
बल वीर्यं तेज इति त्रिरात्मा गुणसस्थित॰ ॥ २१ ॥

कर्मणानुग्रहे ध्यान त्रिस्वभाव इति स्मृतम् ।
बलादिमन्त्रसिद्धेन षड् गुणा निरतेन च ॥ २२ ॥

पञ्चव्यूहचतुर्व्यूहे॰ मन्त्रसिद्धस्समाधिना ।
व्यूहे सत्योऽच्युतो रूपोऽनिरुद्ध इति मन्त्रत॰ ॥ २३ ॥

त्रिव्यूह इति निर्दिष्ट ओंकारो विष्णुरव्ययम् ।
भगवद्वाचकाः प्रोक्ता प्रकृते॰ परतस्तथा ॥ २४ ॥

व्यक्तोऽव्यक्तस्वरूपस्तु पुरुष॰ प्रणवार्थित॰ ।
एव पञ्चविधो व्यूहो वैखानसमते विभो॰ ॥ २५ ॥

पञ्चरात्रविदो ये तु चतुर्व्यूहपरा॰ स्मृताः ।
एकमूर्तिप्रधानत्व मन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ॥ २६ ॥

पञ्चमूर्तिविधान च तन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ।
चतुर्वक्त्रेण वक्तृत्वे सिद्धान्ता बहुधा स्मृताः ॥ २७ ॥

तन्त्राणा चैव सर्वेषां नारायणपरं परम् ।
युष्माभिश्चोदित पूर्वमन्तर्याम्यथ वक्ष्यते ॥ २८ ॥

आविध्य मतिमन्थानाद् दध्नो घृतमिवोद्धृतम् ।
नवनीतं तथा दध्नो द्विपदा ब्राह्मणो यथा ॥ २९ ॥

आरण्यक च वेदेभ्य ओषधीभ्योऽमृत यथा ।
इद ब्रह्मोपनिषदमन्तर्यामीति विश्रुतम् ॥ ३० ॥

इद श्रेय इदं ब्रह्म इद हितमनुत्तमम् ।
ऋग्यजुस्सामभिर्जुष्टमथर्वाङ्गिरसैस्तथा ॥ ३१ ॥

ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुभ् छन्दो गायत्री वाथ उच्यते ।
अन्तर्यामी तथा विष्णु मत्स्यादिविभवो यथा ॥ ३२ ॥

पारमात्मिकमित्येतदिति वेदानुशासनम् ।
विष्ण्वादिपञ्चमूर्तीनां विष्णु· परम उच्यते ॥ ३३ ॥

मनो बुद्धिरहङ्कारो जीवाश्शेषा उदाहृता ।
अमूर्ता विस्तरेणोक्ता सक्षेपादितरोदिता ॥ ३४ ॥

सक्षिप्ता स्यात्समूर्तार्चा विस्तरेण प्रवक्ष्यते ।
तस्मादत्र मयोक्तस्य होमस्याग्न्यालयेऽपि च ॥ ३५ ॥

अग्न्याघारान्तहोमाश्च मन्त्राश्शिष्टाश्च सर्वश· ।
सम्यग्वैखानसे सूत्रे विज्ञेय विधिवित्तमै ॥ ३६ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि कर्माणि वचनाद्यास्तथैव च ।
मनो बुद्धिरहङ्कार कर्माण्येते त्रयोदश ॥ ३७ ॥

सत्य तपो दमश्चैव शमो दानमत· परम् ।
धर्मप्रजनन चाग्निरग्निहोत्र तथैव च ॥ ३८ ॥

यज्ञाश्च मानस न्यासश्चैषां ब्रह्मणि योजनम् ।
तेषा क्रमेण विन्यासो द्वादशाध्यात्मसज्ञितम् ॥ ३९ ॥

भगवन्नूर्मय: कोश अध्वा भावनिबन्धनम् ।
एतत्कर्मविशेष च यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४० ॥

अशनाया पिपासा च शोकैमोहजरा मृति· ।
युगशः प्राणधीदेहधर्मास्त्वेते षडूर्मय· ॥ ४१ ॥

त्वक्चर्म मांस रुधिरं शोणिताशसमुद्भवम् ।
स्नायुर्मज्जास्थि च तथा पौरुषाश्शुक्लसभवा ॥ ४२ ॥

एव मिथुनरूप तत्कोशषट्कमितीरितम् ।
अस्थिजाघनतेजस्तु परिणामेन वर्धते ॥ ४३ ॥

क्षीयते तद्विनश्येति भावषट्क उदाहृत· ।
कालाध्वा भुवनाध्वा च वर्णाध्वा मन्त्र एव च ॥ ४४ ॥

पदाध्वा चैव तत्त्वाध्वा अध्वषट्कमितीरितम् ।
सबन्ध षट् च शास्त्राणां प्रकाश परिकीर्तित· ॥ ४५ ॥

परश्चैवापरश्चैव महाश्चैवान्तरालक· ।
दिव्यो दिव्येतरश्चैव सबन्धष्षड्विधस्स्मृतः ॥ ४६ ॥

अनभिव्यक्तशब्दस्तु तदर्थैकरसोऽध्वनि ।
य परस्स तु विज्ञेय सबन्धाह्वयनामक ॥ ४७ ॥

ध्वनिर्ज्ञानस्वरूपस्तु सबन्धो ह्यपरः स्मृत ।
मध्यमो ध्वनिरुद्दिष्टो महान् सबन्धलक्षणम् ॥ ४८ ॥

व्यक्त्यन्तराले वर्णाना निश्चयश्चान्तरालक· ।
वाक्यवाक्यार्थभेदेन दिव्य उक्तो महेश्वर· ॥ ४९ ॥

वक्तृश्रोतृविभागेन विभक्तो हीतर. स्मृत. ।
हसरूपी महाविष्णुः वक्ता श्रोता प्रजापति· ॥ ५० ॥

आत्मना ब्रह्मणि ध्यानं ध्येयो ध्यानस्य बन्धनम् ।
मन्त्रार्थयोस्तु सभाव· सबन्धो वाच्यवाक्ययोः ॥ ५१ ॥

जीवे स्वमात्मनि स्वत्व स्व स्वामित्वमुदाहृतम् ।
आत्मनि ब्रह्मणो भोज्य भोक्तृभोज्यमत· परम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्मणे त्वामह स ओमित्यात्मसबन्ध उच्यते ।
ततो मानुषसबन्धो नास्ति सबन्धिनामिह ॥ ५३ ॥

पारम्पर्यान्तराणा तु बन्धो नि श्रेयसे स्थित ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे तृतीयोऽध्याय ॥

चतुर्थोऽध्यायः

कर्तृभेदेन सिद्धान्तो नवधा भेद उच्यते ।
सिद्धान्ता नवधा प्रोक्ता पूर्व चापरमेव हि ॥ १ ॥

अवेदमूला नवधा वेदमूलास्तथापरे ।
शैव कापालिकं चैव यामल तदनन्तरम् ॥ २ ॥

लोकायतिस्तथा चार्हत्तथा वैभाषिक पुन ।
सौत्रान्तिकस्तु चार्वाक· माध्यम सर्वशून्यभाक् ॥ ३ ॥

परस्परविरुद्धानि पृथक्त्वेन च लक्षणे ।
श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि तामसानि नवानि वै ॥ ४ ॥

शैवादिशास्त्रभेद तु सक्षेपेण प्रवक्ष्यते ।
कामिक योगज नित्य कारण त्वजित तथा ॥ ५ ॥

दीप्तसूक्ष्मसहस्त्र च अशुमान् सुप्रभेदकम् ।
विजय चैव विश्वास स्वायभुवमथानलम् ॥ ६ ॥

वीरं च कौरव चैव मकुट विमल तथा ।
चन्द्रज्ञानं च बिम्ब च प्रोद्गीत ललित तथा ॥ ७ ॥

सिद्धान्तमथ शर्वोक्त पारमेश्वरमेव च ।
कारण वातुल चैता अष्टाविशतिसहिता· ॥ ८ ॥

कापाल तु तथा वाम कालामुखमत·परम् ।
तथा पाशुपत वीरमस्थिधातु च षड्विधम् ॥ ९ ॥
एव शैवेन सप्रोक्तमनीश शास्त्रमुच्यते ।
ब्रह्मा तु नवमात्र च पूजयित्वा तु यामलम् ॥ १० ॥
चामुण्डामध्यमा चैव तथा वैष्णवमध्यमम् ।
एव विधिद्वय चैव परा शैवार्चना मता ॥ ११ ॥
अथवा मोहिनी चैव दुर्गा सारस्वत तथा ।
महाकाली च शास्ता च मार्ता सस्कन्दमेव च ॥ १२ ॥
ज्येष्ठा गुहस्तथाभ्यर्चा मिश्रा शैवार्चना मता ।
एतत्सर्व तदाग्नेयसमय चेति पठ्यते ॥ १३ ॥
एव त्वसौम्यमित्युक्तमन्यतन्त्रमिहोच्यते ।
लोकायताद्यास्त्रिमतैः तन्त्रमन्त्रप्रधानत ॥ १४ ॥
चतुर्भेद तथैकैकमन्योन्य चैव सङ्करम् ।
सौत्रान्तिक च चार्वाक सक्षेपेण प्रवक्ष्यते ॥ १५ ॥
प्रमाण च प्रमेय च प्रमातेति त्रिधा भ्रमम् ।
सव शून्यमिति प्राहु· शास्त्रैर्माध्यमिका जना ॥ १६ ॥
इत्येव समया· प्रोक्ता वैदिकश्चाथ वक्ष्यते ।
श्रुतिमूलमिद सर्व नवधा भिद्यते पृथक् ॥ १७ ॥
न्यायवैशेषिकौ साख्यो भाट्टप्राभाकरावपि ।
भास्करीयोऽथ मीमासा मायाभागवतौ तत ॥ १८ ॥
कर्मप्रामाणिका· केचित् केचित् फलनिदर्शका· ।
केचिन्मीमासका केचित् निर्गुणब्रह्मचिन्तका· ॥ १९ ॥

तेषु भागवत श्रेष्ठ निर्वाणस्यैकसिद्धये ।
तत्र भागवते किंचिद् वैदिक तान्त्रिक द्विधा ॥ २० ॥

तत्तत्तन्त्रस्य भेदश्च सक्षेपेणोच्यते मया ।
सनत्कुमारं प्रथम गार्ग्योयोत्तममेव च ॥ २१ ॥

पाराशर्यं च परम पद्मोद्भवमत परम् ।
नलकूबरं च सौमन्तमेकायनमतः परम् ॥ २२ ॥

सात्त्वत पौष्करं चैव सानन्दाख्यमत परम् ।
नारदीय तथा चैव परं पुरुषसहिता ॥ २३ ॥

कपिञ्जलादिभेदैस्तु तन्त्र वक्तु न शक्यते ।
तत्तत्तन्त्रोक्तमार्गेण कर्षणादीनि कारयेत् ॥ २४ ॥

पर्वताग्रेऽब्धिपार्श्वे वा शैलमूले वनान्तरे ।
मूर्तिभेद तथाचारं तत्तन्त्रोक्तवदाचरेत् ॥ २५ ॥

चतुर्धा वैदिक मार्ग त च मार्गचतुष्टयम् ।
ग्रन्थसख्याविशेषेण प्रतिमार्ग वदाम्यहम् ॥ २६ ॥

श्रुत मया पुरा चैव चतुर्विधमिद हरे ।
पाद्ममुत्तरतन्त्र तु विष्णुतन्त्रमत· परम् ॥ २७ ॥

आत्रेय च तथा प्रोक्त तन्त्राणां च चतुष्टयम् ।
अष्टाशीतिसहस्राणि ग्रन्थसख्या मया श्रुता ॥ २८ ॥

अनन्ताख्य परं ज्ञान जयवीराख्यसहिता ।
श्रुतमङ्गिरसा लक्ष सत्यज्ञानाह्वयावपि ॥ २९ ॥

सान्तान काश्यप चैव सत्यकाण्डमत परम् ।
तर्क च ज्ञानकाण्ड च पञ्चकाण्डमत· परम् ॥ ३० ॥

श्रुत षोडशसाहस्र ग्रन्था वै काश्यपेन च ।
खिल खिलाधिकार च पुरातन्त्र तथैव च ॥ ३१ ॥

वासचित्ताधिकरणक्रियामानास्तथैव च ।
प्रतिग्रहाधिकार च विख्याता शिष्टसहिता' ॥ ३२ ॥

चतुष्षष्टिसहस्रैश्च ग्रन्थसख्या श्रुता बुधा ।
एवं तु पञ्चविशद्धि संहिताक्रम ईरितः ॥ ३३ ॥

अन्यानि बहुतन्त्राणि महाविखनसादय. ।
चतुर्मुखमुखाम्भोजाद् ब्राह्मणानां हिताय वै ॥ ३४ ॥

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वित ।
ब्रह्मचारिगृहस्थैर्वा अन्यैर्वार्चा समाचरेत् ॥ ३५ ॥

शास्त्र कृत्स्नमधीत्यैव नित्य विधिवदाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे चतुर्थोऽध्याय. ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अत' परं प्रवक्ष्यामि निष्कल सकलं पुन ।
सर्वत पाणिपादं च सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ १ ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासो निर्गुण' प्रकृते. परः ।
यताऽणुस्तु तथा सूक्ष्म तथाणीयानणोरपि ॥ २ ॥

अणोरिव महास्थूलो महीयान् महतस्तथा ।
सूक्ष्मोऽव्यक्तोऽक्षरोऽव्यक्त पुरुषस्स इतीर्यते ॥ ३ ॥

स्थूलोऽनन्तोऽक्षरो नित्यो महती प्रकृतिस्तथा ।
सूक्ष्मरूप च सव्याप्त स्थूल सर्वमिद जगत् ॥ ४ ॥

क्षीरे सर्पिरिवारण्यामव्यक्तो ह्यनलो यथा ।
तत्रापि चैकः सूक्ष्मांशो दिव्यज्ञानेन युज्यते ॥ ५ ॥

निर्मथ्योद्भूतमव्यक्त वह्निरत्र इवोद्धृतम् (?) ।
जपहोमादिकर्माद्यैर्वर्धयित्वा प्रदीप्य च ॥ ६ ॥

आवाहनप्रणिधान कुर्याद्धेराग्निकुण्डके ।
बीजाङ्कमन्त्र दी खननोल्लेखनोक्षिते ॥ ७ ॥

आज्यहोमविशेषेष्टिमुत्सवाध्वरमारभेत् ।
एतद्वै वैदिक मार्ग भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ८ ॥

ऋषयः—

एवमस्मासु कुर्व सा न चेत् किं करिष्यति ।
ध्यानात्प्रबुद्धो भगवान् मन्त्रेणाभिमुखस्तथा ॥ ९ ॥

भक्तानुकम्पया सोऽपि विभूतिं स्वां सुविस्मिताम् ।
सक्षिप्य चैकीभवति कलापीव कलापकम् ॥ १० ॥

आचार्यगुणसपत्त्या सद्भक्त्या याति तत्र च ।
सौन्दर्यलक्षणोपेते बिम्बे तिष्ठति सोऽच्युतः ॥ ११ ॥

आचार्यमुपसप्रीत्य इति प्रोवाच मे पिता ।
अथवा प्रत्यगात्मान सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥ १२ ॥

ब्राह्मया प्रज्ञया जाग्रत्स्वप्नमभ्यन्तरस्थया ।
सुषुप्तिप्रज्ञयावस्थातुर्यया प्रज्ञया तथा ॥ १३ ॥

सूक्ष्मभूतामवस्थां चाप्यणीया च गुहास्थिताम् ।
स्थूलं वैश्वानरो भूत्वा विभक्तां तैजसाकृतिम् ॥ १४ ॥

भुञ्जानं हृदयाकाशरूपेणानन्दमच्युतम् ।
तुरीय परमानन्दं हृत्पद्मसुषिरे ज्वलन् ॥ १५ ॥
वैश्वानरशिखामध्ये स्थित तद्ध्यानगोचरम् ।
अष्टाङ्गयोगससिद्धं समाधि सम्यगेत्य च ॥ १६ ॥
ब्राह्ममासनमास्थाय बिल्वाद्यैः कल्पितासनैः ।
गुरूपदेशससिद्धो विधिना ध्यानमारभेत् ॥ १७ ॥
प्रथमं भूतसंहारं पादादूर्ध्वादिकावधि ।
करादिशोधन कृत्वा चक्रयन्त्रेण वेष्टयेत् ॥ १८ ॥
भूतबन्धं तत' कृत्वा दिग्बन्ध कारयेत्तथा ।
मकारादि अकारान्तं प्रातिलोम्येन विन्यसेत् ॥ १९ ॥
प्राणायामत्रय कृत्वा नाडीशोधनपूर्वकम् ।
प्राणा जिह्वा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्र चैव पञ्चमम् ॥ २० ॥
द्वयोः पञ्चकयोर्द्वन्द्व प्राणपाय्वादिक क्रमात् ।
महीजलादिभिर्हस्तौ लीयमाने स्वके तथा ॥ २१ ॥
सम विलयमायाति सहस्राणि वृत्तिभिः ।
तरङ्गा जलधौ यद्वदन्त यान्ति समीरणात् ॥ २२ ॥
विषयेन्द्रियकल्लोलमहाभूतमहोदधौ ।
बुद्ध्या हि जनयामास तद्वदन्त नयेद्बुधः ॥ २३ ॥
मनोऽभिमाना चित्तावहकारे शम नयेत् ।
प्राणमध्यवसान च बुद्धिमत्त्वे निवेशयेत् ॥ २४ ॥
सत्त्व रजस्तमश्चैव त्रैगुण्य प्रकृति नयेत् ।
त्रैगुण्य च प्रसूतिश्च मायेत्येव त्रिधा तु तत् ॥ २५ ॥

एवं तत्त्वविदा ज्ञेयमेताः प्रकृतयो दश ।
स्थूलसूक्ष्मविभेदेन ताः पुनर्विंशति स्मृता ॥ २६ ॥
आजानुतो भुव स्थानमाकट्या पयसस्मृता ।
आनाभेस्तेजस स्थानं वायो स्थान तथा हृद ॥ २७ ॥
आकट्या (कण्ठात्?) नभस स्थानमाजिह्वाच्चाप्यहङ्कृतेः ।
आभ्रुवोर्महत स्थानमाकाशस्य पद स्मृतम् ॥ २८ ॥
भूमेर्वितन्वनित्याद्यैः भूतवर्णाश्च विन्यसेत् ।
पृथिवी गन्धतन्मात्रे गन्धमात्र रसात्मके ॥ २९ ॥
रूपे नियोज्याधारस्थ स्पर्शे नियोजयेत् ।
भूतरूपाणि चिन्त्याथ प्रकृत्यन्त नियोजयेत् ॥ ३० ॥
योनावायुं स्मरन् मन्त्र बीजयुक्तेन वायुना ।
शोषयेद्बहिरन्तश्च तनु वै तत्वयोगत ॥ ३१ ॥
इडया वायुना रेफ(क?) पुन पिङ्गलया न्यसेत् ।
वामया वायुमारोप्य(रेच्य?) त्व जीवेति पुनर्न्यसेत् ॥ ३२ ॥
द्वादशान्तःस्थपुरुषे विनिवेशितमानसः ।
तस्य वामपदाङ्गुष्ठनखशीतांशुमण्डलात् ॥ ३३ ॥
विनिर्गतै प्रवाहैश्च शुद्धै शुक्लैस्सुधाम्बुभि ।
भस्मीभूत क्रमाद्देह सप्लाव्य मुनिसत्तमा ॥ ३४ ॥
एव सप्लावयन् काले देहोत्पत्ति विचिन्तयेत् ।
अकारबीजसयुक्तमोषधीशस्य मण्डलम् ॥ ३५ ॥
स्रवन्तममृत तस्मान्मण्डले भावयेत्ततः ।
नदन्वै. वर्णान्नाद शब्दब्रह्मेति यत्स्मृतम् ॥ ३६ ॥

अकारादिक्षकारान्त धारासन्तानरूपकम् ।
तत्रैव संस्मरेद्विष्णु प्रणवात्मकमव्ययम् ॥ ३७ ॥

नादावसानगगने देवदेव सनातनम् ।
अस्मिन्मण्डलमध्ये तु नारायणमनामयम् ॥ ३८ ॥

विराजमान दशादिगंशुभिर्भास्करो यथा ।
तस्योपरि सुषुम्नाग्रे शिर·पद्ममधोमुखम् ॥ ३९ ॥

दलैस्सहस्रसंख्यैश्च स्रवद्भिरमृताननै ।
अभिषिच्य सुबुद्ध्या तु भावयेत्स्वतनौ पुन· ॥ ४० ॥

य. सूक्ष्मादन्त्यसित्त्वाऽथ मूर्ध्नि मध्ये विशेषत·(?) ।
त्व बुद्धिरिति सन्यासमुखेनैव गलान्तरे ॥ ४१ ॥

मन· स्वमिति समन्व्य पञ्चभूतादिकान् जपेत् ।
पञ्चभूतमय स्मृत्वा स्वदेह देहनिर्मितम् ॥ ४२ ॥

स्मरेद्देहत्वमापन्न नाडीचक्र विचिन्तयेत् ।
मूर्धादिपादपर्यन्त सृष्टियोगेन विन्यसेत् ॥ ४३ ॥

मातृकादीनथावाह्य तत्त्वादीनि पुनर्न्यसेत् ।
केशवाद्यैर्यथास्थाने न्यसेद्द्वादशनामभिः ॥ ४४ ॥

नमो ब्रह्मयेति मन्त्रेण गन्धमञ्जलिना हरेत् ।
इमास्सुमन इत्युक्त्वा पुष्प शिरसि विन्यसेत् ॥ ४५ ॥

अप्सरस्स्विति मन्त्रेण गन्धेनालेपनं चरेत् ।
आधारादिषु षट्स्थाने तत्तन्मातृकया न्यसेत् ॥ ४६ ॥

आत्मसूक्त न्यसित्वान्ते परम न्यासमाचरेत् ।
ब्रह्म ब्रह्मान्तरात्मेति परमन्यास उच्यते ॥ ४७ ॥

प्राणायामत्रय कृत्वा समाधि भावयेत्पुन ।
समाधिस्तु समावस्था जीवात्मपरमात्मनो ॥ ४८ ॥

अनुष्णोपलमादित्यादुष्णत्व प्राप्य तद्यथा ।
परमात्मदर्शनादात्मा बन्धनित्यस्वभावत ॥ ४९ ॥

मुक्तश्च परमात्मान नारायणमनामयम् ।
सदा पश्यन्ति योगेन सदा पश्यन्ति सूरय· ॥ ५० ॥

अष्टैश्वर्यमवाप्नोति जीवन्मुक्तो भवेन्नर. ।
पूर्ववद्वै समारोप्य हृदि मूर्ध्नि च धारयेत् ॥ ५१ ॥

स्थापयेन्मध्यया मात्रै षोडशैर्द्विगुणै· क्रमात् ।
स चतुष्षष्टिभिश्चैव प्राणायामत्रय चरेत् ॥ ५२ ॥

पूर्वमेव मया प्रोक्ता विधिना मानसार्चने ।
नवद्वारानथायम्य मूलाग्नि चैव दीपयेत् ॥ ५३ ॥

सुषुम्नाद्वारमासाद्य प्राणश्चाग्निसहायकम् ।
वहन्त शिरसा जिघ्रन् पवन प्राणरूपिणम् ॥ ५४ ॥

ओ हसदिति सजप्य नवदूत्या समायुतम् ।
हृत्पुण्डरीकमुकुलमुद्धृत्य प्रणवेन तु ॥ ५५ ॥

व्याहृत्या विकसित कृत्वा कर्णिकाया न्यसेत्पुन· ।
शब्दब्रह्ममये पद्मे सस्थिते परमात्मनि ॥ ५६ ॥

रश्मिमालायुत ध्यात्वा तन्मध्ये रविमण्डलम् ।
तन्मध्ये शशिबिम्ब च स्रवत्पीयूषशीतलम् ॥ ५७ ॥

तस्य मध्यगत ध्यात्वा त्रिकोण वह्निमण्डलम् ।
दुर्निरीक्ष सुरैस्सर्वैः ज्वालामालासमायुतम् ॥ ५८ ॥

तस्य मध्ये प्रभा ध्यायेन्निर्धूमा निष्कला शुभाम् ।
प्रभामध्यगत पीठ चतुरश्र हिरणमयम् ॥ ५९ ॥

नानामणिगणज्वालादुष्प्रेक्ष शुभमुज्ज्वलम् ।
नीलतोयदसकाशा विद्युल्लेखेव भास्वरा ॥ ६० ॥

नीवारशूकवत्तन्वी पीताभा स्यात्तनूपमा ।
तस्योपरि समासीन नारायणमनामयम् ॥ ६१ ॥

सुवर्णवर्ण रक्तास्य रक्तनेत्र सुखोज्ज्वलम् ।
शुकपिञ्छाम्बरधरं विष्णु प्रणवरूपकम् ॥ ६२ ॥

किरीटकेयूरहारप्रलम्बब्रह्मसूत्रिणम् ।
श्रीवत्साङ्क चतुर्बाहु शङ्खचक्रधर वरम् ॥ ६३ ॥

दक्षिणेनैव हस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ।
वामेनाप्यन्यहस्तेन स्वकट्यामवलम्बितम् ॥ ६४ ॥

एवं स्थित सत्पुरुष पश्येदेव समाधिना ।
मम कर्मवशादेव तव पादविनास्थितिः ॥ ६५ ॥

कर्मक्षयादह प्राप्तस्तव पादाब्जवर्तने ।
अद्य प्रभृति दासोऽह देवदेव प्रसीद माम् ॥ ६६ ॥

इति स्तुत्वा जगन्नाथ देवदेव जनार्दनम् ।
आत्मान शेषभूत ते दासोऽहमिति भावयेत् ॥ ६७ ।

आसनाद्युपचाराश्च मनसा परिकल्प्य च ।
तत्र सपूज्य मनसा पश्चादर्चनमारभेत् ॥ ६८ ॥

वैकुण्ठादिषु मार्गेण दिव्येनावाहन चरेत् ।
एवमावाहन कुर्याद्विष्णोर्भेदान् विशेषत. ॥ ६९ ॥

कालरूप समास्थाय सर्वप्रेरणको हरिः ।
दर्शनेषु च सर्वेषां सुदर्शनमुदाहृतम् ॥ ७० ॥

पञ्चभूतप्रजनकात्पाञ्चजन्य उदाहृत ।
मायागतं निरस्य त्वा गदाप्येवमुदाहृता ॥ ७१ ॥

आनन्दविद्यादानत्वान्नन्दक समुदाहृतम् ।
अनिष्टानां सुख शास्ता तेन शार्ङ्गमुदाहृतम् ॥ ७२ ॥

अनिष्टध्वंसजातत्वात् ध्वजश्चा पठ्यते ।
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वित· ॥ ७३ ॥

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्त्यैवार्चनमारभेत् ।
शास्त्र कृत्स्नमधीत्यैव नित्य विधिवदर्चयेत् ॥ ७४ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चमोऽध्याय·

षष्ठोऽध्यायः

अष्टाङ्गयोगः

अष्टाङ्गयोगमार्गेण सृष्टि वक्ष्ये यथाविधि ।
यमश्च नियमश्चैवमासन च तथैव च ॥ १ ॥

प्राणायामप्रत्याहारधारणा ध्यानमेव च ।
समाधिश्चाष्टधा योगस्तेषा भेद इहोच्यते ॥ २ ॥

यमोऽहिसा च सत्य च अस्तेय ब्रह्मचारिता ।
दयार्जव क्षमा धैर्य मिताशनकमेव च ॥ ३ ॥

शौचश्चेति यमगुणा दश भेदा भवन्ति वै ।
नियमस्तप. सन्तोष आस्तिक्य दानपूजने ॥ ४ ॥

श्रवण कुत्सितकर्मलज्जया च सहैव तु ।
गुरूपदेशश्रद्धा च मन्त्राभ्यासस्तथैव च ॥ ५ ॥

होमश्चैव नियमगुणा दशधा भेद उच्यते ।
एतैस्तु विंशतिगुणैर्युक्तो योगी भवेन्नर. ॥ ६ ॥

आसनानि प्रवक्ष्यामि नवभेदयुतानि च ।
ब्राह्म च स्वस्तिकं पद्म गोमुख सिंहमुत्तमम् ॥ ७ ॥

वीरभद्रमयूराणीत्यासन परिकीर्तितम् ।
दक्षिण पादमूर्ध्वं तु वामपादमधस्स्मृतम् ॥ ८ ॥

कृत्वा जान्वन्तरेऽङ्गुष्ठौ विन्यस्याङ्के तु वै क्रमात् ।
वामपाणिं तदूर्ध्वे तु दक्षिणोत्तानकं न्यसेत् ॥ ९ ॥

ऋजुकायो भ्रुवोर्मध्ये ईक्षण ब्राह्ममुत्तमम् ।
सीवन्योरुभयोर्मध्ये द्वय गुल्फं निवेश्य च ॥ १० ॥

एवं पूर्ववदासीन आसन स्वस्तिक मतम् ।
ऊर्वोरुपरि पादौ द्वौ तलौ न्यस्य च पूर्ववत् ॥ ११ ॥

अङ्के हस्ततलौ न्यस्य एव पद्मासन मतम् ।
दक्षिण दक्षिणे पार्श्वे वामे वाम निवेशयेत् ॥ १२ ॥

एतद्वै गोमुख नाम चासन प्रत्यसमतम् (?) ।
वृषण सीवन्यध.पार्श्वे पाद हस्तौ च जानुनी ॥ १३ ॥

उत्थाप्य नासिकाग्रे स्वमीक्षण सिंहमुत्तमम् ।
गुल्फ सव्य तु मध्यानुसव्य तदुपरि न्यसेत् ॥ १४ ॥

एतन्मुक्तासन प्राहु· पाद दक्षिणवामयो· ।
ऊर्वोरुपरि विन्यस्य पाद दक्षिणवामयो ॥ १५ ॥

एतद्वीरासन प्रोक्त गुल्फौ सवृषणौ तथा ।
सीवन्योरुभयोर्न्यस्य पादयोरुभयोरपि ॥ १६ ॥

बध्वा चैव तु पाणिभ्यामेतद्भद्रासन मतम् ।
करयोश्च तलौ चैव सुसस्थाप्य च कूर्परौ ॥ १७ ॥

नाभौ पार्श्वे सुसन्यस्य शिरस्युत्तानमेव च ।
पादौ च दण्डवद्व्योम्नि मायूरं नाम चासनम् ॥ १८ ।

ब्रह्मादित्रितय चैव उत्तमानि तथैव च ।
स्वस्तिकासनमासीनो ऋजुकायस्तथा पुन· ॥ १९ ॥

प्राणायाममथो वक्ष्ये रेचकादिक्रमेण च ।
प्राणापानसमायोग. प्राणायाम उदाहृतः ॥ २० ॥

रेचयेदौदरं वायु वामनासापुटेन वै ।
पूरयेद्दक्षिणे नासापुटे बाह्येन वायुना ॥ २१ ॥

संपूर्णकुम्भवद्वायोर्धारण पूरक (कुम्भक?) स्मृतम् ।
प्राणायामेन चामन्त्र्य नासिकाया तु विन्यसेत् ॥ २२ ॥

वायुमण्डलमभ्येत्य तदर्थेनैव वायुना ।
सशोधयेदिद देहं स्थूलसूक्ष्मविभेदतः ॥ २३ ॥

प्राणायामद्वितीयेन हृदये विन्यसेत्पुनः ।
मन्त्रोत्थेनाग्निना देह देहमण्डलवर्तिना ॥ २४ ॥

तृतीयेणाथ चात्मानं प्राणायामेन मन्त्रवित् ।
तदस्येति च यन्मन्त्रं वामपादे निवेश्य च ॥ २५ ॥

तदङ्गुष्ठाद्विनिष्ठ्यूतपीयूषाप्लावितं स्मरेत् ।
एवमाप्लाविते देहे षण्णवत्यङ्गुलात्मके ॥ २६ ॥

मेढ्रात्तु द्व्यङ्गुलादर्वाक् गुह्यान्त द्व्यङ्गुलोपरि ।
तयोर्मध्य तनोर्मध्य मूलाधारमिति स्मृतम् ॥ २७ ॥

तत्त्रिकोणसमायुक्त वह्नेर्मण्डलमुच्यते ।
बिन्दुनादसमायुक्त रेफं तन्मण्डलोपरि ॥ २८ ॥

तस्य मण्डलमध्ये तु यज्ञमूर्ति महाद्युतिम् ।
स्वाहास्वधाभ्यां सहितं सर्वगन्धानुलेपनम् ॥ २९ ॥

सर्वैर्देवै. परिवृत स्मरन्तत्राश्रयाश्रयम् ।
संभाव्य विधिवत्तस्मात् तमोघ्न देवतामुखम् ॥ ३० ॥

द्विशीर्षं पिङ्गलाक्ष च चतुः श्शृङ्ग तथैव च ।
षण्णेत्रं च चतुर्हस्तं स्रुक्स्रुवौ शक्तिसयुते ॥ ३१ ॥

वामे तु खङ्गवरदौ त्रिपात्पीताम्बरस्तथा ।
किरीटाद्यैराभरणैर्युक्त तं देवतामुखम् ॥ ३२ ॥

मेढ्रान्नवाङ्गुलाक्रान्त चतुरङ्गुलमायतम् ।
मण्डलाकृति तन्मध्ये त्वङ्गाद्यैश्च विभूषितम् ॥ ३३ ॥

कदलीमूलवच्चक्र मध्ये वै नाभिमण्डलम् ।
तन्नाभौ पद्मचक्र च तस्मिन् जीवस्स्थितस्सदा ॥ ३४ ॥

शरीरं ध्रियते येन यत्व(पद्म?)चक्रे नियुज्यते ।
प्राणारूढो भवेज्जीवश्चक्रेऽस्मिन् भ्रमते सदा ॥ ३५ ॥

देवस्य परितस्तत्र पुण्यपापै· प्रचोदित· ।
तस्योर्ध्वे नकुली (कुण्डली?) नाम तिर्यगूर्ध्वमधोगता ॥ ३६ ॥

नागरूपाष्टधा कोणैः भागैरावेष्ट्य कन्दकम् ।
स्वान्तु स्वशिरसा नित्यमन्नपानादि सर्वतः ॥ ३७ ॥

कन्दपार्श्वे नयेदेवं देहरक्षार्थसमतम् ।
ब्रह्मरन्ध्र सुषुम्नाया विदधाति मुखेन वै ॥ ३८ ॥

एवं बुद्ध्या तु वै तस्मिन्नाडीचक्र विचिन्तयेत् ।
कन्दमध्यस्थिता नाडी सुषुम्ना मुक्तिसाधिका ॥ ३९ ॥

द्विसप्ततिसहस्राणि कन्दमावृत्य नाडय· ।
नाडयस्तु देहरक्षार्थं दिष्टा मुख्याश्चतुर्दश ॥ ४० ॥

तासु तिस्रस्तु मुख्यास्त्यु सुषुम्नेडा च पिङ्गला ।
तासां मुख्या सुषुम्ना स्यात् मुक्तिमार्गेति वैष्णवी ॥ ४१ ॥

ऊर्ध्वाधस्ताच्च सम्प्राप्ता सुषुम्ना विश्वधारिणी ।
पञ्चरन्ध्रेण युक्ता सा चत्वारो रक्तपूरिताः ॥ ४२ ॥

कन्दस्य विहित (विवरे॰) शश्वत् मध्यमा ब्रह्मरन्ध्रगा ।
दक्षिणे पिङ्गला स्यात्तु याम्यनासान्तमाश्रिता ॥ ४३ ॥

तस्या वै भास्करो नित्य चरत्यनुपमद्युतिः ।
सुषुम्नायास्तु वामे वै वामनासाङ्गसस्थिता ॥ ४४ ॥

इडासञ्ज्ञा हि विज्ञेया तस्या चरति चन्द्रमा. ।
तामसो राजसो तौ तु विष चामृतमेव च ॥ ४५ ॥

कालं च कुरुते तौ तु ब्रह्मनाडयथ भुञ्जते ।
रजो रह उषश्चेति रवेर्भावे सुसस्थिता ॥ ४६ ॥

सुषुम्नायाः पूर्वभागे आमूर्धान्त स्थिता कुहूः ।
अपरे चोर्ध्वभागे तु जिह्वान्त च सरस्वती ॥ ४७ ॥

पिङ्गलाया पूर्वभागे दक्षिणाङ्गुष्ठसस्थिता ।
नीला यशस्विनी पूषा परे दक्षिणनेत्रगा ॥ ४८ ॥

यशस्विनीकुह्वोर्मध्ये गान्धारीति च सस्थिता ।
गान्धार्याश्च कुहोर्मध्ये वारुणा सर्वगामिनी ॥ ४९ ॥

पूषायाश्च सरस्वत्या. कर्मान्तस्था तपस्विनी ।
इडायाः पूर्वभागे तु चोर्ध्वे वामपदान्तगा ॥ ५० ॥

हस्तिजिह्वा परा वामे वामनेत्रान्तसस्थिता ।
गान्धारी सेति विज्ञेया हस्तिजिह्वाकुह्वोस्तु वे ॥ ५१ ॥

अधश्चोर्ध्वे गता मध्ये विश्वगा सर्वगामिनी ।
गान्धार्याश्च सरस्वत्या वामकर्णान्तसस्थिता ॥ ५२ ॥

शङ्खिन्यलबुषा चैव कन्दमध्यादधोगता ।
एव च ससरेन्नाड्यश्चक्रमध्ये दलेषु च ॥ ५३ ॥

सिराश्चाश्वत्थदलवन्नाड्य ऊर्ध्वादधोगता ।
तथैव सर्वनाड्यश्च ब्रह्मनाड्या प्रलीयते ॥ ५४ ॥

एव च सस्थिते देहे वर्तन्ते दश वायवः ।
तेषु प्राणादयो मुख्या विहिता पञ्चवायव· ॥ ५५ ॥

तेषा हि मुख्य. प्रणव. प्राणस्थानमिहोच्यते ।
आस्यनासिकयोर्मध्ये हृन्मध्य नाभिमध्यमम् ॥ ५६ ॥

पादाङ्गुष्ठादि नासान्त स्फुरन्माणिक्यसन्निभ. ।
हृत्पद्म त्वथ सगृह्य निश्वास कुरुते सदा ॥ ५७ ॥

इन्द्रगोपकसकाश अपानो नाभिदेशकः ।
सवर्तमानो विण्मूत्रविसर्जनकरश्च स ॥ ५८ ॥

व्यानस्सधिगतो नित्यमुपादानकरस्सदा ।
किञ्जल्कसदृगुदानश्चेष्टादींश्च करोति स· ॥ ५९ ॥

स एव कण्ठमाश्रित्य पानपोषणकृत्सदा ।
ततस्समानो व्यामोह· क्षीरे सर्पिरिव स्थित. ॥ ६० ॥

चरणव्यापकश्चैव मथनादीन् करोत्ययम् ।
नाग· श्वेत कण्ठदेशे उद्गारादि करोति स· ॥ ६१ ॥

कूर्मो रक्तो नेत्रदेशे निमिषोन्मेषकृच्च स. ।
क्षुत्पिपासाकर कृष्ण उदरे कृकर· स्मृत ॥ ६२ ॥

देवदत्त. पीतवर्णस्तन्द्र च कुरुते सदा ।
धनञ्जयश्च श्यामाभ सर्वशोफादिकर्मभाक् ॥ ६३ ॥

अञ्जनाभोऽथ जीवात्मा नित्यस्सर्वगतश्शुचि ।
एव भूततनु प्राप्य तत्तत्कर्मवशादसौ ॥ ६४ ॥

तिष्ठन्ति यावन्निर्वाण तदावनवसशय (?) ।
एव ज्ञात्वा स्वक देह सयतेन्द्रियमानस· ॥ ६५ ॥

प्रत्याहार तत·पश्चात् पञ्चाङ्गेन समन्वितम् ।
यो वायुरिति मन्त्रेण अष्टादशसु धारयेत् ॥ ६६ ॥

पादाङ्गुष्ठे च गुल्फे च जङ्घामध्ये च चिन्तयेत् ।
जान्वोर्मध्ये च मूले च मूलपार्श्वोस्तथैव च ॥ ६७ ॥

देहमध्ये च मेढ्रे च नाभौ हृत्कर्णमूलयो ।
तालुके नासिकामूले अक्ष्णोश्चैवान्तरे (भ्रुवो·) ॥ ६८ ॥

ललाटदेशे मूर्ध्नि तु धारयेद्वायुमात्मवान् ।
पादोन्मानमथो वक्ष्ये सार्ध च चतुरङ्गुलम् ॥ ६९ ॥

गुल्फ दशाङ्गुलं पश्चात् द्व्यङ्गुल चितिमूलकम् ।
जानु च द्व्यगुल तस्मादूरुमध्यान्नवाङ्गुलम् ॥ ७० ॥

तस्मान्नवाङ्गुल वा(पा)यु सहार्धादिकसमतम् ।
देहमध्यमिति प्रोक्त मेढ्राद्द्व्यर्धाङ्गुल मतम ॥ ७१ ॥

तस्माद्दशाङ्गुल नाभि· हृन्मध्य नु चतुर्दश ।
षडङ्गुल कण्ठमूल जिह्वामूल युगाङ्गुलम् ॥ ७२ ॥

तथैव नासिकामूल तस्माद्व्यर्धाधिकाङ्गुलम् ।
भ्रूमध्य वै ललाट च द्व्यङ्गुल परिचक्षते ॥ ७३ ॥

तस्माद्वै त्र्यङ्गुल (द्व्यङ्गुल?) मूर्धा स्थानमेवमुदाहृतम् ।
स्थानात्स्थानात्समाकृष्यन्निरोधमथ भावयेत् ॥ ७४ ॥

अकारादिक्षकारान्त न्यसित्वा सर्वसन्धिषु ।
केशवादीन्यथा न्यस्य तत्त्वानि च तथा पुनः ॥ ७५ ॥

एवं स्वदेह सभाव्य धारण च समाचरेत् ।
हृत्पद्ममन्तराकाशे बाह्याकाशे तथैव च ॥ ७६ ॥

आकाशादिषु भूतेषु भावयेन्मनसा हरिम् ।
प्राणायामं पुन· कृत्वा पूर्ववक्त्रमधो गतः ॥ ७७ ॥

प्राणापानसमायुक्त प्रविशेदग्निमण्डले ।
तत. प्राणानिलेनाथ ज्वलिते सति पावके ॥ ७८ ॥

अग्निना ज्वाल्यमानेन वायुसंस्पर्शनात्तत· ।
सतर्पणसमायुक्ता प्रबोध याति कुण्डली ॥ ७९ ॥

प्राणायामसमुत्थेन वायुना वह्निना सुखम् ।
कुण्डल्याश्च मुख भिन्दन् सुषुम्नामध्यवर्तिना ॥ ८० ॥

नयेदूर्ध्वं सुषुम्नाया प्राण वह्निसहायकम् ।
हृत्पद्म सप्रविश्याथ अधोमुखमुपस्थितम् ॥ ८१ ॥

तन्मुखस्य मुख नीत्वा विकास्य हृदयाम्बुजम् ।
विमोचयित्वा त वायु याम्यनाड्यां क्रमात्पुन ॥ ८२ ॥

आत्मानमात्मसूक्तेन जप्त्वा वे सुसमाहित' ।
द्वादशावरण धाम चतुरश्र समन्तत ॥ ८३ ॥

विमानं दृष्टवानब्धौ ब्रह्मणा ददृशु पुरा ।
तप्तहाटकसंकाश तलैर्द्वादशभिर्युतम् ॥ ८४ ॥

मण्डपादिविशेष च सर्वालंकारसयुतम् ।
तस्मिन्नाकृतिमध्यस्था(स्थ?) सुवृत्त वै वरासनम् ॥ ८५ ॥

गुल्फपादसमायुक्त सर्वाभरणसयुतम् ।
रश्मिमालायुतं ध्यात्वा तन्मध्ये रविमण्डलम् ॥ ८६ ॥

तन्मध्ये शशिबिम्ब च स्रवत्पीयूषशीतलम् ।
तस्य मध्यगत ध्यात्वा त्रिकोण वह्निमण्डलम् ॥ ८७ ॥

दुर्निरीक्ष्य सुरैस्सर्वैर्ज्वालामालासमन्वितम् ।
तस्य मध्ये प्रभा ध्यायेत् निर्धूमा निष्कला शुभाम् ॥ ८८ ॥

नीवारशूकवत्तन्वी पीताभासा तनूपमाम् ।
प्रभामध्यगतं पीठ चतुरश्र हिरण्मयम् ॥ ८९ ॥

नानामणिगणज्वालादुष्प्रेक्ष्य शुभमुज्ज्वलम् ।
तस्य मध्यगत ध्यात्वा नारायणमनामयम् ॥ ९० ॥

सुवर्णवर्ण रक्तास्य रक्तनेत्र सुखोद्वहम् ।
शुकपिञ्छाम्बरधर विष्णु प्रणवरूपकम् ॥ ९१ ॥

किरीटकेयूरहारप्रलम्बब्रह्मसूत्रिणम् ।
श्रीवत्साङ्क चतुर्बाहु शङ्खचक्रधरं वरम् ॥ ९२ ॥

दक्षिणेनैव हस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ।
वामेनाप्यन्यहस्तेन स्वकट्यामवलम्बितम् ॥ ९३ ॥

एवं सुसस्थ पुरुष पश्येदेव समाधिना ।
मम कर्मवशादेव तव पादविनास्थिति. ॥ ९४ ॥

कर्मक्षयादह प्राप्तस्तव पादाब्जवर्तने ।
अद्यप्रभृति दासोऽह देवदेव प्रसीद माम् ॥ ९५ ॥

इति स्तुत्वा जगन्नाथ देवदेव जनार्दनम् ।
आत्मानं शेषभूत त दासोऽहमिति भावयेत् ॥ ९६ ॥

आसनाद्युपचाराणि मनसा सम्प्रकल्प्य च ।
तत्र सपूज्य मनसा पश्चादर्चनमारभेत् ॥ ९७ ॥

(इति श्रीवैखानसे आत्रेये समूर्तार्चनाधिकरणे प्रथमतन्त्रे प्रवेशे अष्टाङ्गयोगो नाम षष्ठोऽध्याय·) ॥

अनुबन्धः—ख

ऋषय ऊचुः—

यत प्रसूतिर्जगता काल चान्त तथैव च ।
तेषा स्थानं च भेद च अस्माक भगवन् वद ॥ १ ॥

अत्रिरुवाच—

प्रकृत्या परिपन्न हि सर्वमेतच्चराचरम् ।
तत्रैव लीयते सर्व परस्मिन् ब्रह्मणि स्थितम् ॥ २ ॥

युगद्वयं सहस्राभ्यां ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
तावतीर्वत्सरास्तस्य दिने मन्वन्तराणि च ॥ ३ ॥

एकेन सप्तति. कालो मनोरेकस्य कल्पित ।
प्रलये महदाख्ये तु सर्वाण्यस्मिन् लय गते ॥ ४ ॥

अवान्तराश्च प्रलया महान्तः प्रलयास्तथा ।
चक्रवद्भ्रमते कालो विरामो नास्ति कर्हिचित् ॥ ५ ॥

पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा चतुरश्राभवच्च भू ।
सप्तद्वीपानि तत्र स्युः समुद्राश्च तथैव च ॥ ६ ॥

मण्डलाकारवद्भूमेरुपर्युपरि वेष्टिताः ।
नामानि सप्तद्वीपानां शृणुध्वं तु यथाक्रमम् ॥ ७ ॥

जम्बूप्लक्षौ शाल्मली च कुशः क्रौञ्चः पुनस्तथा ।
शाकपुष्करनामानौ समुद्राश्च तथैव च ॥ ८ ॥

लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकास्तथा ।
भूभागमध्यमे मेरुः लक्षोच्छ्रायेण संस्थितः ॥ ९ ॥

भूमेस्तु मध्यमे देशे अन्तष्षोडशयोजनाः ।
योजनानां सहस्राणि भूमेरूर्ध्वं प्रकाश्यते ॥ १० ॥
द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानां च विस्तृतिः ।
भूमेस्तु मध्यमे देशे कर्णिकावच्च सस्थिते ॥ ११ ॥
शतयोजनविस्तीर्णै· शृङ्गैश्शतसहस्रकै· ।
तत्संख्येन प्रमाणेन तस्य पार्श्वे महीधराः ॥ १२ ॥
हिमवान्निषधश्चैव हेमकूटस्तु दक्षिणे ।
प्रथम भारत वर्ष ततः किंपुरुष मतम् ॥ १३ ॥
नाम्ना शृङ्गीति विज्ञेयः वर्षत्रयमथो पुनः ।
रम्यं हिरण्मय चैव उत्तराः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥
प्रत्येकं षट् च वर्षाणि योजनानां सहस्रशः ।
इलावृताख्यवर्षश्च तन्मध्ये मेरुरुत्तमः ॥ १५ ॥
मेरोश्चतुर्दशान्तस्य षड्योजनसुविस्तरा· ।
त्रीणि चैव सहस्राणि चत्वारः पर्वतास्स्मृताः ॥ १६ ॥
हैरण्यरूपसयुक्ता उच्छ्रायेऽयुतयोजनाः ।
पूर्वस्यां मन्दरो नाम्ना याम्यां वै गन्धमादन· ॥ १७ ॥
प्रतीच्यां विपुलो नाम चतुर्दिक्ष्वथ पार्श्वतः ।
चत्वारो वृक्षका भेदा कदम्बो जम्बुपिप्पली ॥ १८ ॥
वटश्चैवं समाख्यातः तेषा प्रत्येकमायतम् ।
जम्बूसमाश्रयाद् द्वीपो जम्बूद्वीप इति स्मृतः ॥ १९ ॥
शीतान्तोऽथ मुकुन्दश्च कुररी माल्यवानपि ।
वैकङ्को नाम पञ्चैते पुरस्तात्केसराचलाः ॥ २० ॥

त्रिकूटशिरसौ चैव पन्नगो रुचकाह्वय ।
निषधो नाम पञ्चैते दक्षिणे केसराचला ॥ २१ ॥
वैडूर्यश्शिखिवासश्च कपिलो गन्धमादनः ।
जारुवश्च स्थिराः पञ्च केसराः पश्चिमे मता· ॥ २२ ॥
वृषभः शंखकूटोऽथ हंसो नागाह्वयस्तथा ।
कालाञ्जनसमाख्यात उदीच्या केसराचलाः ॥ २३ ॥
द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानां च मानतः ।
स्वर्गापवर्गफलदा· कर्मणां यन्त्रिणामिह ॥ २४ ॥
सह्यो महेन्द्रो मलयः शुक्तिमानृक्षवानथ ।
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च एते सप्त कुलाचलाः ॥ २५ ॥
योजनानां सहस्राणि विस्तारे नवयोजना. ।
एव भारतमाख्यात परलोकपदार्थिनाम् ॥ २६ ॥
वर्षेष्वन्येषु सर्वेषु केवलं फलमश्नुते ।
भारते चातुराश्रम्यचातुर्वर्ण्यविवर्धनम् ॥ २७ ॥
इह कुर्वन्ति त यज्ञं यजन्ते पुरुषर्षभम् ।
तस्मात्तु भारतं श्रेष्ठं सर्वधर्मपदार्थिनाम् ॥ २८ ॥
अन्येषु षट्सु द्वीपेषु तथा वर्षाणि सप्त च ।
तत्तद्वर्षेषु सर्वेषु प्रत्येकं कुलपर्वताः ॥ २९ ॥
वर्णाश्रमविभेदाश्च तत्र तत्र व्यवस्थिताः ।
सप्तमे पुष्करद्वीपे मानसोत्तरनामत· ॥ ३० ॥
भूमिभृद्वलवान् भाति योजनानां सहस्रशः ।
विस्तारेण समुन्नत्या पञ्चाशदपि विस्तृतिः ॥ ३१ ॥

तस्मिन् भूभृद्वने श्रेष्ठे द्वे वर्षे परिमण्डले ।
इन्द्रादिलोकपालाना तस्य मूर्ध्नि पुरस्तथा ॥ ३२ ॥
पुष्करश्च गिरिस्तस्मादच्छोदैः पूर्णवारिभि. ।
ततो हिरण्मयी भूमि· स ॥ ३३ ॥
तपनीयमयो नाम्ना लोकालोकाचलो बहि ।
चतुरश्र. समश्चैव सालवत्सर्वलोकभृत् ॥ ३४ ॥
योजनायुतमुन्नत्या सर्वमावृत्य तिष्ठति ।
तावानेवास्य विस्तार. सर्वतो मूर्ध्नि च क्रमात् ॥ ३५ ॥
रविस्तु तद्बहि पार्श्वे स (न?) द्योतयति सर्वदा ।
तद्बहिस्तमसावृत्य समन्ताद्वेष्टितो गिरि ॥ ३६ ॥
बहिरण्डकटाहेन महता तदनन्तरम् ।
या तया ध्रियते पृथ्वी जगत्सर्वं चराचरम् ॥ ३७ ॥
अतल वितल चैव नितल सुतल तथा ।
रसातल महातल पाताल चैव सप्तमम् ॥ ३८ ॥
एकैकमुच्छ्रय तेषां योजनाना सहस्रश ।
अतलादिषु रत्नाना दीप्त्या चैव दिवानिशम् ॥ ३९ ॥
जनैराकाङ्क्ष्यते कश्चित् न सूर्यो न च चन्द्रमाः ।
अतलादिषु सर्वेषु स्वर्गादष्टगुण सुखम् ॥ ४० ॥
भुज्यते भोगनिरतै रक्षोभिर्दैत्यदानवै ।
न दरिद्रा न रोगार्ता नाशक्ता न च दुःखिता· ॥ ४१ ॥
भूलोकस्यैव चाधस्तान्नरकाख्या· स्मृता भुव ।
प्रथम रौरव तस्मिन् महच्च तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥

तत्सप्तसु पुन्नामा कुम्भी शूलाधिरोहणम् ।
सूच्यग्र च क्षुरमत खड्ग· कर्दम एव च ॥ ४३ ॥

सूकरीतैलपक्षश्च महाज्वालापि कम्पिनी ।
असिपत्र· पूयवह· व्याघ्रसिहवृकादिक· ॥ ४४ ॥

तप्तस्तम्भो शुना भक्ष्य शाल्मली हेमपुष्पिणी ।
लालोदक रक्तसिन्धु शक्तिच्छेदमत परम् ॥ ४५ ॥

एवमाद्यास्तथा चाथ नरका उदिता क्रमात् ।
पतन्ति तेषु पापिष्ठा फल भुञ्जन्ति मानवा· ॥ ४६ ॥

ज्ञानं कर्माणि सर्वाणि भस्मसात्कुरुते सदा ।
अत परं क्षितेर्व्योम्नि लक्षयोजनसयुतात् ॥ ४७ ॥

रश्मिभि· स्वै रविस्तिष्ठन् जगद्भासयते सदा ।
रथस्य वामपार्श्वे तु चक्र दिव्य प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥

मानसे चोत्तरे पार्श्वे मूर्ध्नि चक्रस्य पद्धति ।
मुमुक्षवस्तेन पथा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ ४९ ॥

दर्शनादर्शनाद्भानोरुद्यास्तमयौ मतौ ।
यैर्दृश्यतेऽथ भानुस्तु तेषा तत्रोदयः स्मृत· ॥ ५० ॥

यत्र याति तिरोभावस्तत्रास्तमय ईरित ।
रश्मयोऽर्कस्य पूर्वाह्णे दीर्घा भान्तीति नित्यश ॥ ५१

ह्रस्वा भवन्ति सायाह्ने तेषा यान्ति न दर्शनम् ।
एव द्वित्रितयः पुसा सर्वेषा मेरुरुत्तरम् ॥ ५२ ॥

पतन्ति भानवो भानोस्तिर्यगूर्ध्वमधो गता ।
भूसूर्ययोरन्तराल भुवस्तलमितीरितम् ॥ ५३ ॥

सिद्धविद्याधराश्चैव गन्धर्वास्सहदानवाः ।
वसन्ति मुदितास्सर्वे स्वपुरेषु पृथक् सदा ॥ ५४ ॥

दिवाकराच्च लक्षे तु चन्द्रस्थानमुदाहृतम् ।
तत्रोपरिष्टात्तिष्ठन्ति नक्षत्राणि यथाक्रमम् ॥ ५५ ॥

लक्षत्रयं तदूर्ध्वे तु बुधस्थानमुदाहृतम् ।
तथा चोशनसः स्थान लक्षद्वयमुदाहृतम् ॥ ५६ ॥

तस्मात्तु योजनातीते भौमस्य स्थानमुत्तमम् ।
तस्माल्लक्षकमत्येत्य गुरुस्तिष्ठति सुप्रभः ॥ ५७ ॥

तत्प्रमाणमतीत्यैव सौरे स्थानमुदाहृतम् ।
लक्षद्वयमतीत्यैव मुनयस्सप्त ईरिताः ॥ ५८ ॥

तदूर्ध्वे चोत्तरे तास्तु ऋषीणा च सहस्रश. ।
ततो ध्रुवस्य संस्थान सर्वेषामुपरि स्थलम् ॥ ५९ ॥

द्वादशारमधश्चक्रं द्वे द्वे वै तस्य नाभिषु ।
तिस्रस्तिस्रस्तु ऋषय. मासपास्तेष्वरेषु च ॥ ६० ॥

एषामरेषु मेषादिराशयो द्वादश स्थिताः ।
मासा द्वादश चैत्राद्याः वसन्तप्रमुखास्तथा ॥ ६१ ॥

षड्र्तवस्सक्रमौ द्वौ विषुवायनकद्वयम् ।
सितासितौ च पक्षौ च युगभेदाश्च वत्सरा ॥ ६२ ॥

त्रुट्यादयः कलाश्चैव चक्रधारेषु निष्ठिता ।
ध्रुव. स्थितो. नाभिमध्ये प्रादक्षिण्येन राशयः ॥ ६३ ॥

प्रसव्येन ग्रहास्सर्वे चक्रवद्भ्रमते सदा ।
कुलालचक्रमध्यस्थो मृत्पिण्डा इव सर्वदा ॥ ६४ ॥

भ्रमन्ति परितस्सर्वे ध्रुव ज्योतिर्गणास्सदा ।
आदित्यध्रुवयोर्मध्ये देश स्वर्गसमाह्वय· ॥ ६५ ॥

तस्मिन् वसन्ति गीर्वाणा विमानेषु पृथक्स्थिता. ।
असख्याताश्च तत्र स्यु· तेजोमयवपुर्धरा ॥ ६६ ॥

गङ्गाजलं च पुष्पाणि कल्पवृक्षसमुद्भवा·(?) ।
चिन्तामणिश्चाप्सरसस्तेषा भोगा उदाहृताः ॥ ६७ ॥

भूसूर्ययोरन्तराले सिद्धाद्या निरुपद्रवा· ।
उपेन्द्रमूर्तिर्भगवानासीनस्तत्र सर्वदा ॥ ६८ ॥

रक्षति स्वर्गनिलयान् स्वेनैवोत्तरतेजसा ।
भूर्भुवस्स्वस्त्रयो लोकाः पञ्चलक्षा उदाहृता· ॥ ६९ ॥

अत·परं महर्लोक योजनै. कोटिभिर्युत ।
योजनानां सहस्राणि पुनस्तद्द्विगुणायत· ॥ ७० ॥

कोटिद्वयं तदूर्ध्वे तु प्राजापत्यमुदाहृतम् ।
लक्षयोजनविस्तारं सालप्रासादसकुलम् ॥ ७१ ॥

उत्तरे ब्रह्मलोकस्य वैष्णव स्थानकं महत् ।
लोकयोरन्तरे तावल्लक्षयोजन संमिते ॥ ७२ ॥

तथास्य दक्षिणे भागे शिवलोक. प्रकीर्तित· ।
शिवलोक चतुर्द्वारं तस्मिन्नास्ते शिव स्वयम् ॥ ७३ ॥

तावत्येव स्थिते माने विश्वात्मा विश्वसृट् पति. ।
तस्मात्परस्मात्पुरुषः चतुष्कोटिप्रमाणके ॥ ७४ ॥

तत· कोटिमतीत्यैव पञ्चपञ्चदशे वरे ।
अध्यास्ते भगवान्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ७५ ॥

पञ्चमूर्तिमयो विष्णु. कोटियोजनसंयुते ।
आस्ते श्रीभूमिसहितो वैनतेयनिषेवितः ॥ ७६ ॥
अण्डैरुपरिपर्यन्ते स्थितोर्ध्वे कोटियोजने ।
शुद्ध हिरण्मय यज्ञमचिन्त्य विस्मयावहम् ॥ ७७ ॥
एतेनाण्डकटाहेन सर्वलोकास्समावृता ।
उपर्युपरि ते लोका· कपित्थफलवत् स्थिता. ॥ ७८ ॥
तद्देशस्योत्तरे देशे वारिणा परिवेष्टितम् ।
आवृत्य वारिणा चाण्डमग्निना च तथैव च ॥ ७९ ॥
तद्वच्च वायुना व्योम्ना महता च समावृतम् ।
महश्चापि प्रधानेन प्रधान तमसा वृतम् ॥ ८० ॥
तदनन्तमपर्यन्त न सख्या विद्यते मया ।
हेतुभूतमशेषस्य तमसा प्रकृति परा ॥ ८१ ॥
अण्डानामीदृशान्येव सहस्राण्ययुतानि च ।
बहुनात्र किमुक्तेन तेषा सख्या न विद्यते ॥ ८२ ॥
अण्डानि तानि सर्वाणि व्याप्य नारायण स्थित. ।
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं साक्षिवत् सर्वमीक्षते ॥ ८३ ॥
महतस्तमसा व्याप्य लोकास्सुबहुयोजना· ।
चतुर्द्वार· क्रमव्यूहा अनिरुद्धपदास्तथा ॥ ८४ ॥
अच्युतोऽनन्तरं तेषा सत्य च पुरुष स्मृत. ।
विभाव्यश्च महाविष्णु सर्वलोकानतीत्य स· ॥ ८५ ॥
एकैकस्यान्तरे कोटियोजनानामितीरितम् ।
तेभ्यो बहि स्थितो लोकः सदा विष्णुरज. परः ॥ ८६ ॥

स शेषभोगपर्यङ्के मणिमण्टपशोभिते ।
श्रीभूमिसहितस्तस्मिन्नष्टाभिश्शक्तिभिर्युतः ॥ ८७ ॥

प्रणमद्भिस्सेव्यमानस्सामीप्यादिपदस्थितैः ।
मुक्तैश्चैव च कालज्ञैः सिद्धैः किङ्करतां गतैः ॥ ८८ ॥

भगवद्धर्मनिष्ठैश्च बहुभिर्भगवन्मयैः ।
विस्तारं कथितश्चैव चतुराननशासनात् ॥ ८९ ॥

सारासारं समुद्धृत्य सत्यमेतदुदाहृतम् ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते विष्णुतन्त्रे समूर्तार्चनाधिकारे भुवनकोशवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अनुबन्धः—ग

पाठभेदाः

नारायणः पिता यस्य माता चापि हरिप्रिया ।.
भृग्वादिमुनयः पुत्रास्तस्मै विखनसे नमः ।। इति ग-मातृकायां प्रारम्भश्लोकः.

1 a ग-सर्वार्थकोविदम्—(मु) विश्वहितोदयम्. अनन्तरं "तत्त्वत्रयसुवेत्तारं वैखानसमतानुगम्" इति अधिकं ग-मातृकायाम्.

1. b ग-सरक्ताः—(मु) ससक्ताः. 2 b क,घ-पूजामहे—(मु) पृच्छामहे

3. b नास्ति क-मातृकायाम्. 4 a क-कस्यैवा—(मु) कस्मैचा.

5. b क-अत्रिस्स—(मु) अत्रिस्तान्. ग-ह—(मु) सः.

6. b घ-नारायणपरं—(मु) नारयणः परं. 7 b ग-तत्तस्यायतनं —(मु) तासु तस्यायनं.

8. a घ-व्यापी—(मु) स्यापि. 9 a ग-सर्व—(मु) विश्व.

10 a ग-सनातनः-(मु)सुरेश्वरः. 11 b ग-जनार्दनः-(मु)अखिलस्य च.

13. a क-स—(मु) स्व. ,, b घ-उसवीर्य—(मु) यत्तदीय.

16. a क,घ-जास्सर्वे—(मु) जाश्च.

17. a ग-वृद्धिः कर्म च तद्विधि·—(मु) पृथक्कर्म चतुर्विधम्.

17 b ग-तद्वशे—(मु) तद्विधि. घ-तद्विधे—

18. b ग-तासां कर्म चैव गतिस्तु या— (मु)स्वेन कर्मणैव गतिस्तयोः.

19. a क,घ-त्रैस्मह—(मु) त्र्यग्रह

22. a ग-हरि—(मु) विभु b अनन्तरं "नित्य नारायण देवमर्चयन्ति नमन्ति च" इति अधिकं ग-मातृकायाम्.

25 b ग-यद्श्वमेधं यज्ञस्य—(मु) धर्मत्वमेव यज्ञस्य
" घ-यन्मर्त्यं—(मु) धर्मत्व

26 a ग-महात्मानं यमैं—(मु) यमैस्सन्नियमैः.

27. a ग-स्मृताः—(मु) ततः

29. a अनन्तर "वेदस्सम्मिलितावस्था शाखां वैखानसी विदुः "इति अधिकं ग-मातृकायाम्. 29 b ग-मुनिः—(मु) मुनीन्.

30 a ग-त मुनि ब्रह्मवित्तमम्—(मु) यं च वैखानस तथा.

30. a अनन्तरं "तद्वद्विखनसा प्रोक्तं शास्त्र वैखानस मतम्" इति अधिक ग-मातृकायाम्.

30. b क,ग-द्वयं—(मु) मत घ-सद्वयं—(मु) से मतं.

32 a क-शासनं—(मु) तद्वयं. 33 a अनन्तरं " शास्त्र विज्ञाय तेनैव विस्तरेण वदाम्यहम्" इति अधिक ग-मातृकायाम्.

34 b ग-वक्ष्यामि विधिमुत्तम—(मु)विज्ञेया विधिवित्तमैः.

35. a अनन्तर "स्वप्राधान्यविहीनत्वात्परिषन्न विधीयते" इति अधिकं ग-मातृकायाम्. 37 b ग-उत्तमस्य—(मु) उत्तमार्चा.

40 b ग-पुण्यतमैश्शुभैः,—घ-पुण्यतमेष्सुभिः (मु) पूजोत्सवादिकाः.

44 a ग-तथापि—(मु) सूतादि 45. b ग-दीन्—(मु) दि.

अध्यायः २

3. a ग-विप्रं स्वाध्यायसयुक्त गृहस्थ लक्षाणान्वितम्.

3. b ग-सन्ध्योपासनतत्पर—(मु) भक्त्यध्यात्मगुणैर्युत.

4. a ग-परायण—(मु) समन्वित.

4 b ग-पत्नीपुत्रसमायुक्तं ध्यानाध्यात्मगुणान्वितम् , अनन्तर,
" सुप्रसन्नेन्द्रिय शान्त ज्ञानिन शान्तमानसम् ।
पारम्पर्यक्रमायातं वैष्णव भक्तिसयुतम् ।
अनन्यदेवताभक्त नित्य विष्णुपरायणम् ।
विष्णोर्नित्यार्चनायुक्त ध्यानकर्मणि निश्चलम् ॥" इति अधिकम्

5. ग-आलयार्चाविधानज्ञं मन्त्रानुष्ठानकोविदम् ।
प्रायश्चित्तविद् दान्त समाहूयाभिपूज्य च ॥

7. b ग-क्रूरात्मानमरिष्टं च पाषण्ड च जड तथा । 8 a ग-हृद्रोगेण युत—(मु) उन्मादेन युत. 9. a घ-त्पूर्वं—(मु) त्वेव

9 b ग-कर्मधर्मे—(मु) कर्मेदं अनन्तर, यत्नेन विहित चार्थमाचार धारयिष्यति । स्वयमाचरितं तस्मादाचार्यस्समुदाहृत ॥ इति अधिक ग-मातृकायाम् . 13. a क-चापि—(मु) वापि.

15 a क-भवेदिति–(मु) समे समं 16 a ग-सिद्धिः–(मु) वृद्धिः.

17. b ग-ग्रामस्यापहृतिः—(मु) ग्रामस्येत्याहृता

20. a क-ब्राह्मणश्च यथान्यायं सञ्जातो ब्राह्मणस्स्मृत ।
,, घ-ब्राह्मण्यां च यथान्याय सञ्जातो ब्राह्मणस्स्मृत ।

25. b ग-श्रौत—(मु) शौच. 27 a क-तरुणालय—(मु) बालालयं.

29. a क-पार्श्वा—(मु) पाता ग-शान्तये—(मु) पुष्टये.

,, b ग-त्रयी—(मु) प्रजा 30 a ग-वेदान्त—(मु) वैदिक

30. b क-तेन तु—(मु) मार्गत.

34. a क-यततो—(मु) शयित

36 a अनन्तर "सहकुम्भ समानीय बालागार प्रविश्य च । रत्नन्यासं विना पीठे मन्त्रेणावाहयेत्प्रभुम् ॥ दक्षिणे चोत्तरे देव्यौ श्रीभूम्यौ स्थापयेद्बुध " । इति अधिक ग-मातृकायाम्

38 b क-तन्मध्यम ब्रह्मभाग रुद्रभाग विभज्य च

43 a प्रथमपादानन्तर 44 चतुर्थपाद· क-मातृकायां दृश्यते ग-दीना —(मु) काना घ-गृह्णामि. .शयन च, एष भागोऽस्ति

47. a क-तीरे—(मु) मध्ये 50 a ग-राज्ञोऽप्यन्ये - (मु) राजधानौ.

51 a क-दण्डिके—(मु) दण्डके

54 b क-तृतीयपादानन्तरं 56 a प्रथमपादपर्यन्त त्रुटितम्.

54. b घ-सोग्रहार नगर एष भागो न दृश्यते.

56. b क,घ-तोषित—(मु) कौशल

अध्याय. ३

2 a क-लेच—(मु) लक्ष्मीं 3 a क-कारयेत्—(मु) शक्ति·

7. a घ-क्षीणि —(मु) क्षिणं

अध्याय ४

17 b 18 a and b न दृश्यन्ते क,घ-मातृकयो

25 a क-तानभ्य—(मु) नाम्नाभ्य 28 b क-मातृकाया नास्ति

36. b ग-राज्ञां—(मु) राज्ञः 37 a ग-बालालयार्चनात्पूर्व मूलस्यारम्भण च यत्। ,, b क-कर्तुर्हारक—(मु) तत्तु हारक.

39 a ग-वरयेत्पाचकानपि—(मु) वरयित्वा च तै. क्रमात्. अनन्तरं "स्थानाचार्य॰चार्चकाश्च पाचकान्परिचारकान्। तत्तद्-गृहे प्रतिष्ठाप्य यजमानोऽतिभक्तितः" ॥ इति अधिक दृश्यते

41 a अनन्तरं 42. b दृश्यते ग-मातृकायाम् 49 a ग-यजमानः —(मु) जलेनैव. 50 b ग-विसूत्रेण—(मु) विधानेन

अध्याय· ५

1. a क,ग-गुप्तेषु—(मु) उप्तेषु ,, b क-तस्य पश्चिमदेशे च—(मु) सस्यस्य पार्श्वे देशे 2. b क-प्राङ्मुखस्थानां—(मु) प्राङमुखास्ता· 4 b क-बहुधान्यानि—(मु) बहुलान्येव.

6 b क-वत्सशेषैस्स्थितैरपि—(मु) वत्सास्यनिसृतैरपि.

7 a ग-तासा खुरैस्तनै.—(मु) श्वासैस्तथैव च.

12. a क-अग्नि चोष्णाम्बुवितत—(मु) अग्नि वितथमुष्णाम्शुं.

13 b क,घ-रोग—(मु) रागं. 14. a घ-भ—(मु) फ.

15. a ग-चैवं विचिन्तयेत्—(मु) चैषां बलि ददेत्

17. a ग-इन्द्रज—(मु) इन्द्राज 17. b ग-रुद्रज—(मु) रुद्राजं.

21 a क-स तु पुष्पै –(मु) सक्त्वपूपै·. 22. b ग-घोटा–(मु) घोट.

23. a क-पुरुष–(मु) वपुष. 23. b ग-सुरस्यं—(मु) सुरुण्ड.

24 a ग-शक्र—(मु) चक्र. 25 b क-प्रागग्रान्—(मु) प्रागग्र.

27. b क-अस्तु स्वस्तीति—(मु) वास्तुस्वस्त्यस्तु.

,, ,, घ-अस्तु स्वस्तीति सर्वत्र यत्नात्संस्रावयेज्जलम् ।

अध्याय. ६

22 a ग-पुरस्तादाह—(मु) पुरु आह.

24 a क-सराम—(मु) सरान.· 27. a ग-कुण्डलै.—(मु) पूर्वकै .

29 b क-स्वस्तिसूक्तसमायुक्त देवेश सम्प्रणम्य च ।

32. a क-विराडित्युक्त्वा—(मु) विराजोसीति

34. b ग-यथादिश विधानेन—(मु) एतेन विधिना चैवं.

35. b ग-मध्ये ब्रह्माणमिन्द्रादीनीशानान्त यथाक्रमम् । घ-ब्राह्मे—(मु) बाह्मे 39 a ग-श्रीभूदेव्योस्तथैवाथ—(मु) श्रीदेव्यास्त्वाल्ये वाथ.

अध्यायः ७

8 घ-विस्तारात्—(मु) विस्तार 10 a ग-स्थूपिकैकाश—(मु) स्थूपी चैकाश 18 a ग-मङ्गला—(मु) मङ्गना.

28 a ग-कौशिक भद्रमेव च—(मु) भूतवैहारमेव च

30. b ग-अपि—(मु) वापि 36 a ग-सौवर्त—(मु) नौवृत्त.

36 a घ-दौर्वृत्त—(मु) नौवृत्त 37 b ग-पाथिक—(मु) पाशिकं.

38 a ग-शान्तिक—(मु) शाहिक b क-हरित चन्दनान्तक—(मु) हरिच्छन्दमनन्तक b घ-हरितं चन्दनाङ्क्तकं b ग-हरितं चन्दनान्तरं—

39. a ग-भूताकारावृत तथा—(मु) भूताकारमिलावृतं.

40. a क-द्वादशाष्टौ—(मु) षण्णवति.

अध्याय. ८

12. b ग-खण्ड—(मु) बन्धं. 13. a ग-नचेच्छेत्तद्विमानेषु तत्कर्ता तु विनश्यति 14 b ग,घ-प्रोक्ताः—(मु) व्यालाः

15. a ग-हसमालिकया युक्ताः हसमालाश्रिताः स्मृताः. b ग-गजसिंहाश्रयाः प्रोक्ताः तद्वन्मालायुतास्स्मृता..

16 a ग-घोट कोमलक—(मु) गोकर्ष कोमल घ-मर्ष—(मु) कर्ष

b घ-स्फटं—(मु) स्फट ग-वटावृत्तं—(मु) स्फटवृत्त.

19. a घ-मेदतः—(मु) मेदका. 20 b ग-नवाङ्गुलिक—(मु) वाङ्गुल्य. पाद. 21 a ग-कुम्भ नास्यथवा कुर्यात्—(मु) कुम्भं ताटी पृथक्कार्या b घ-मध्यमोत्तम—(मु) उत्तमान्तर.

22 a ग-अन्योन्यकर्ण—(मु) अन्योन्य कण्ठ

23 b ग-हस्तिमालिकया युक्ता भूतमाला हरस्य च

31 b ग,घ-विवर्जयेत्—(मु) निवेशयेत्. 38 a ग-द्वारित्वेव तु मेदक—(मु) द्वारोत्सेधं तु बेरक. ,, b ग-कवाट बहुल प्रोक्त अष्टहस्तस्तु विस्तरः 40 b ग-तलेतले—(मु) तलोन्नति.

41. b ग-षडस्यूनमित—(मु) षड् हस्तेन त्रिक.

अध्याय. ९

5 b घ-परिकल्पितं-(मु)परमेष्ठिना. 6 a क-मण्डपमेव-(मु)मण्डलमेव.

6 b घ-भद्रखण्ड्यो–(मु) छत्रबिन्दू 8 b घ-स्थितिः–(मु) स्मृत.

10 a ग-उत्तराया च तद्भवेत्—(मु) उत्तरार्ध च यद्भवेत्.

11 b ग-भुवङ्गस्य पतङ्गस्य—(मु) भुवङ्गस्यात्पतङ्गो.

15 a घ-तत्रि—(मु) तत्र. 25 b ग-नास्ति. घ-द्विगु –(मु) त्रिगु.

28 b, a ग-मातृकायां नास्ति 33 a क-पीठं—(मु) वीश

34. a घ-णादिदि—(मु) णादि. तान्कु—(मु) तान्नकु

35 b क-द्वय घ-द्वय—(मु) द्वारं क-उत्तमत्रिक—(मु) उत्तमोत्तम.

अध्यायः १०

2. a ग-मृदः—(मु ह्रदात् ग-ह्रदादपि—(मु) खलादपि

,, ,, घ-भवा–(मु) खला 12 a ग-मात्रमथाय–(मु) मत्रघनायु.

18 a घ-दिवा—(मु) मृदो

23 a क-कुलीरवासि—(मु) कौलीरवासा

24. b क-हैल्कोत्पल ग-नीलमे—(मु) मूलमेव च

29. a क-चिह्न—(मु) द्रव्यं 33 a ग-अन्ते—(मु) अन्तः

34 b घ-मन्त्रेण—(मु) वस्त्रेण 42. a क,घ-स्वस्ति—(मु) विष्णु.

44 b अनन्तरं "अथमूर्धेष्टके" त्यारभ्य आध्यायपरिसमाप्ति एकादशाध्यायः। इत प्रभृति ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम् अध्यायसख्यातिरिच्यते घ-मातृकायाम्। 46 b घ-स्थूपि—(मु) स्थूपी

47 a घ-दिप्रारम्भे—(मु) वदायामा 49 a ग-दक्षिणे च विवस्वत इन्द्र वै पश्चिमेऽर्चयेत्। 59 a ग-प्रतिमान तथा दारु शुभ इत्युच्यते बुधै ।

अध्याय· ११

1. a अनन्तरं ग-विष्वक्सेनाश्रयस्थाने भूतपीठाश्रयस्तथा। इत्यधिकम्.

2. b ग-पञ्चम—(मु) पञ्चश·

4 a ग-विवस्वान्मित्रः क्षत्ता च परिवारास्तथा इमे।

8. b ग-द्वाविशतिकभेदास्तानशक्त. परिकल्पयेत्।

12. b ग-ईशानं सारस्वत च पश्चिमाभिमुखौ स्मृतौ।

12. b घ-ईश—(मु) दुर्गां 14 b ग-सभास्क—(मु) श्वाष्टभास्क.

15 a घ-कृत्वा—(मु) प्रोक्तान् 25 a क,घ-दश—(मु) नव

28 b ग-मपि–(मु)महा 33 a क-दक्षिणा तत·–(मु)दन्तिनायकम्

34 a क-भ्यन्तरं—(मु) प्यक्षह „ b ग-श्रिय—(मु) चक्र.

39 b घ-देव—(मु) वेद 43 a क-तीर्थसुख—(मु) च वादिकं

44 b क-दक्षतीर्थौ च—(मु) दक्षिणे भित्तौ

45 b क,घ-सिद्धि—(मु) स्वधा. 49. b क-बलि—(मु) रवि.

52. a क-शुक्र—(मु) शक्र. 54 a घ-पद्मा—(मु) पद्म.

55. a घ-रविसंयुतां—(मु) संयुतां क्रमात्. 58 a ग-नित्य—(मु) तीर्थ 61 b क,घ-नास्ति 64. a क-तथैव परिकर्ता च—(मु) तथैकपरिचारश्च. 64 b ग-द्वौ चाप्यधममध्यमे-(मु) स्तथैकोर्चक उच्यते

65. b ग-मातृकायां न दृश्यते. 65. a घ-वक्तारौ—(मु)चर्तारौ.

66. a ग-द्वावेव परिचर्तारौ चत्वारश्चार्चका मताः ।

,, b ग-अर्चनार्थं च संप्रोक्ताश्चत्वारः परिचारकाः ।

71. a घ-वक्ता—(मु) चर्ता

73. a अनन्तरं, ग " अधमोत्तममार्गस्य तथैव मध्यमाधमम् । अर्चकाश्च त्रयः प्रोक्ता· त्रिगुणा. परिचारका. ॥ चत्वारिंशतिकाश्चैते तस्माच्चैवोत्तमाधमाः । 74. b ग-मातृकाया नास्ति.

अध्यायः १२

1. a ग-जन्म—(मु) जाति. 4. b क,घ-श्लक्ष्णां—(मु) कृष्णां

6. a ग-मातृकायां नास्ति. b घ-पुंबेरस्य—(मु) पुभावेषु घ-स्त्री-बेरस्य—(मु) स्त्रीभावेषु 13 b ग-नाशित—(मु) निन्दितं.

14. a ग-धननाशन—(मु) कुलनाशन 16 a क-रुग्मे—(मु) द्रुमे.

16. b ग-पृश्निको—(मु) वृश्चिको.

17. a ग-पृषज्जल—(मु) दृषज्जल 18 a ग-भोग—(मु) गर्भा

19. b ग-पृश्निक·—(मु) वृश्चिक· ,, न्यवेन्दुके—(मु) गवेधुके.

20. a ग-कपोतगर्भवर्णस्य मण्डले गृहगौलिका

22. a अनन्तरं, "मण्डले वशजाभे तु वालुकास्तत्र निर्दिशेत्" इत्यधिक ग-मातृकायाम्. 23 a ग-स्वस्य—(मु) सस्य.

24. b ग-,, कार्पण्यं—(मु) वक्रण्ठ 27. b ग-पृथक्—(मु) वपुः.

28. a ,, तत्प्रभाते तु तत्तोयैः संप्रक्षाल्य प्रदर्शयेत्

28. b ग-भृङ्गी—(मु) मांसी 29. b ग-हेमपात्र—(मु) एकरात्रः.

31 a क-कर्माशी—(मु) कुष्ठ च घ-कूश्माण्ड—(मु) कुष्ठं च.

31 b ग-मुक्ताद्रवस्तु सयक्तं शेषपाणिप्रदर्शनम् (?).

32 a क-अज्ञान्—(मु) सज्ञान् 33 घ-येद्रूप—(मु) चेदं प्र.

अध्यायः १३

6. a क-सन्निवर्त्य—(मु)सन्निवृत्य. 8. b घ-विधानवित्—(मु)मनोरमे.

9. a घ-अङ्कुरानर्पयित्वा तु—(मु) अङ्गारं तर्पयित्वा तु.

11. b घ-तेत्युत—(मु) चोच्यते 14 b घ-तल—(मु) मन्त्र.

15. b क-स्नानार्थानि—(मु) साधनानि ततो

,, ,, ग-सविधायगुरूस्तथा—(मु) होमस्योत्तरपार्श्वतः.

16 b ग-हृलिका—(मु) गुलिका घ-ताडन—(मु) ताटनीं.

17. b घ-वसवः प्रथमे—(मु) वस त्वमत्र चे.

22 b घ-परिष—(मु) मर्ष 32 b ग-आलयं—(मु) शिलां.

33. a घ-चाभ्यर्च्य-(मु)चाभ्यज्य. 34 a क-मनोजानि-(मु)मानोन्मान.

36 a ग-लेपयेत्—(मु) रेखयेत्. 37 b क-चिह्नयेत्—(मु) एतयोः.

38. b क-विद्वान्—(मु) छिद्यात्. 39. a ग-क्षकात्—(मु) क्षणात्

43 b ग-लङ्घयेत्—(मु) लय॰ नयेत्.

45. a ग-रात्रौ—(मु) बन्त्रै 49. b घ-सम्पूज्य—(मु)सयोज्य.

50. a आरभ्य 51 a पर्यन्तभागः नास्ति, ‘ घ ’ मातृकायाम्.

52. b क,घ-नास्ति 54. b ग-अन्ये च—(मु)अन्यत्र.

56. b **क,ग**-यानक — (मु)स्थानक 58 b **क**-पञ्चपूर्ति—(मु) पश्चान्मुक्ति **ग**-कीर्तिप्रवृद्धये—(मु) मुक्तिप्रदायक

59 b **ग, घ**-देवस्य—(मु) देशस्य. 59 b **घ**-भवेत्—(मु) मतं

The colophon, इति णे विमानार्चनकल्पे एकबेरप्रतिष्ठा-विधिर्नाम चतुर्दशोध्याय· ॥ '**घ**' मातृकाया

अध्यायः १४

4 a अनन्तरं, "पश्चाम्नीना तु तन्मध्ये शय्यावेद्यास्ततस्ततः" '**ग**' मातृकायामधिकम् .

10. a **घ**-पावक (मु) वैष्णव ,, b **घ**-वष्णव पौ—(मु) हुत्वा पु

18 b **क**-ध्रुव—(मु) कुड्य 23 a **ग**-कुड्ये—(मु) करै.

25 b **क**-यज्ञैः—(मु) यन्त्रैः 29. a **ग**-ध्रौवंबेरं—(मु) दृढमेव.

31 a, b, 32. a न सन्ति '**घ**' मातृकायाम्

36 b **क**-नयननन्दन—(मु) नयनबन्धन **ग**-सुन्दरं—(मु) बन्धन.

अध्याय· १५

2. a **क,ग,घ**-मधूक—(मु)बन्धूक 7 b **ग**-प्रक्षालनं—(मु)प्रदक्षिण

13. b **क**-गत्वालये च संशोष्य—(मु) गत्वा जलेन संशोध्य.

अध्यायः १६

2 b **ग**-मिष्टधी (मु) कारुभि **घ**-गृहीतेनैव मानेन—(मु) विधिवद्धेरयोग्याना 4 a **ग**-अर्धोन—(मु) अर्धेन **घ**-वश—(मु) पश्चात् 7 b **ग**-तलयो—(मु) दण्डयो 8. b **घ**-सूलस्य—(मु) दण्डस्य 9 b **क,घ**-वक्षो—(मु) मध्य

12. b **घ**-णाना—(मु)ण च 13 a **ग**-वक्त पङ्कजवत्—(मु) वक्रमङ्कुशवत्

14 a क-तन्त्रेण—(मु)ताम्रेण b ग-आर्यासनस्य—(मु)यद्यासन स्यात्
16. a ग-कुञ्चिता—(मु) उच्चिता 17 a क-पाद- (मु) पार्श्व
ग-कूर्परो—(मु) कटघूर्वो 19 b ग-श्रीभूशूलान्समादाय
देव्योर्वै कल्पयेत्पृथक् । 23 b ग-तथैवस—(मु) यवद्वय
24. a ग-यवमत्रापिनिर्दिष्टं भाग जानु प्रकल्पयेत्
24. b ग-नाभ्भो—(मु) नाहे
25 a ग-चरण हस्तनिर्दिष्ट एवमेव क्रमेण वै॰ b ग-मातृकायां नास्ति.
27 b ग-नारायणस्य देवस्य देव्यो ऋष्यो: प्रधानत ।
28 b ग-विकल्प्य युक्तावै कारयेद्गुरुत्वर॰ ।

अध्याय. १७

5 a घ-तस्याश्च--(मु) शालाया .
9 a क-चतुस्ताल समन्तत —(मु) कलशान्सप्तविन्यसेत्.
,, b ग-द्रव्यान् (?) सप्तसु सन्यस्य प्रभुं चापि समर्चयेत्
11. a क-शूलानां आसनाय तु—(मु) शूलानादायचादरात्.
11. b ग-ततो देव स्वस्तिसूक्त आचार्यस्तु समुच्चरन् ।
12. a ग-प्रतद्विष्णुरिति मन्त्रेण श्वभ्रे संस्थापयेत्तत. ।
16 a क,घ-द्रव्यै—(मु) देव्यो
,, b ग-पीठेषु च समानयेत्—(मु) पीठे शुद्धाम्बरेण तु.
18 b ग-पूर्वोक्त—(मु) वस्त्रैश्च 25 b क-दैवत्य—(मु) वारुणं.
25 b घ-गार्हपत्ये चाप्लुत्य विष्णुसूक्त सवैष्णवम् ।
26. a ग-ऐशन्य वैष्णव तथा—(मु) ऐश सौरं च तत्र वै
26. a ग-आरभ्य. 27 a पर्यन्त नास्ति
28. b क-अङ्ग—(मु) अन्त. 31. a ग-तत्पद—(मु) तमलं.

33. a क-वारि—(मु) द्वार 38. b घ-बेरोक्त—(मु) तेनोक्त

अध्याय १८

2 b क-सर्व—(मु) राज्य 7 a ग-विमानगृहविस्तारं उत्तमं प्रवदन्ति b तथैव प्रवदन्ति स्म द्वारतुल्य च मध्यमम् ।

8 a अनन्तरं, अत·परं प्रवक्ष्यामि ध्रुवबेरविधि क्रमात् । इति अधिकं ग.

11 b क-युक्तं—(मु) व्यक्त 12 a घ-एतत्—(मु)' यत्तत्.

12 b ग-सर्वाङ्गमर्थसादृश्य अर्धचित्रमिति स्मृतम् ॥ 13 a घ-इतीरितं —(मु) इति त्रिधा 16 a क-सहैव सर्वं सदृश्य भूषणान्यम्बरं तथा b तत्तद्बिम्ब —(मु) तत्तत्स्थाने

17 b क-शयाने यानकेऽथवा—(मु) शयने वाऽपि कारयेत् ।

20 b ,, सर्वाङ्गमप्यर्थदृश्यमर्थमेकवदाचरेत् ।

21 a ,, सर्व—(मु) अर्ध 24 a घ-त्यत्सु—(मु) त्सूत्र

32 b ग-व्याजिनीभ्या —(मु)व्यजनेन 33. b क-त्रिधा—(मु)द्विधा.

36, 37 श्लोकौ क-मातृकाया न स्तः. 37 b ग-एवं स्थानकमुद्दिष्टमासनं च प्रचक्षते । 41. b क-भाग—(मु) भोग

45. a ग-शिल्या प्रतिमा देव· पादपीठे जरंध्रुवः(?) ।

50 b घ-तत्तद्रत्न समर्पयेत्—(मु) तत्रत्यांश्च समर्चयेत् .

54 b ग-एवमेवासने प्रोक्त रत्नन्यास समुच्यते.

अध्यायः १९

7. a ग-मातृकायां नास्ति. 9,'10, श्लोकौ घ-मातृकायां न स्तः.

13. घ-शास्त्रेण षट् च—(मु) शास्त्रोक्त तल.

19 a घ-न का—(मु) तु का. 19. b ग-मार्गेण—(मु) मानेन.

21 घ-ङ्गं सर्व—(मु) ङ्गोपाङ्ग

25. b ग-अधिवासौ द्वौ—(मु) न्मेषादिकं तद्वत्
29 b ग,घ-सर्वेष्व—(मु) यथोक्त 34 a ग-भक्तया—(मु) शक्त्या.
36. a ग-तां—(मु) तौ. 38 घ-स्नपनो—(मु) मन्त्रयु.
40. a ग-शिवामये—(मु) शिलालये
51. a अनन्तरं, "दृढ त योजयित्वैव बेरपृष्ठस्य मध्यमे। तत्पृष्ठे स्कन्धमध्ये च तदाधारेण योजयेत् ॥ शूले छिद्र न कर्तव्य कुर्याच्चेत्स विनश्यति" ॥ इति अधिक ग-मातृकायाम्.
53. a घ-"भित्ति बेर" पर्यन्त ग्रन्थपातः.
54 b घ-"मध्ये" इत्यारभ्य 56 a "हस्त" पर्यन्त ग्रन्थपातः
55. b ग-पार्श्वयो —(मु)साश्रयौ. 56 घ-च लेपयेत्—(मु)तलेऽर्पयेत्.
58. b ग-स्कन्धमूर्ध्नि च पृष्ठतः—(मु) स्कन्धे च मकुटेऽप्यथ
63. a घ-सूच—(मु) स्राव 69 b घ-प्रतिमा—(मु) श्चापि
70. a ग-चक्र वीशं च शान्त च पक्कं चापक्वमेव च.

अध्याय २०

2. a ग,घ-स्थानक त्रिविध स्मृतं—(मु) तेषा भेद इहोच्यते.
4. a ग-दक्षिणे वर—(मु) दक्षिणापर
5. b घ-सयुत—(मु) संज्ञिक 8 a घ-स्थापन—(मु) स्थानक
15. a क-कुर्यादित्यनन्तरं 15. b 'देव' इति पर्यन्त ग्रन्थपातः.
" " घ-कुर्यादित्यनन्तर 16. a पर्यन्तं नास्ति
18. a ग-देवीभ्या च मुनिभ्या च—(मु) देवीभ्या रहित चापि.
22. a घ-कृत्वा समे—(मु)पीठे समे 28. b ग-उद्वासन—ऊर्ध्वानन
37. a ग-रमा तु दक्षिणं पादमूरौ सन्यस्य मर्दयेत्.

38 b क-मौलि न स्पृशते किञ्चिदुपधाने यथा तथा.

„ „ ग-उपधानेन मकुट किञ्चित्तेन स्मृतिस्तथा

41. a क-भेदोऽय (मु) भेदेषु , बेर—बेरे

44. b ग-मृगेश—(मु) मृण्मये 46 b घ-बेरे च—(मु) वेति च

47 b क-शयाने चासन तथा—(मु) शयने शयन न च.

48 a ग-ध्रुवेस्थिते समासीनें—(मु) ध्रुवे शयाने त्वासीनान्.

Colophon क-मातृकायां, आसनभेदोनाम

अध्यायः २१

2 a घ-मूर्तीनां चैव सर्वेषामादिश्श्याम उदाहृतः । b घ-नास्ति.

6 a क-श्याममेवप्रशस्यते—मु श्याम योग्यतमंभवेत् .

13, 14 श्लोकौ न स्तः 'क' मातृकायाम् 13 घ-सुलोचलां—(मु) शुभानना 15. a ग-भासे—(मु) भासौ

16 a क-रुक्माभ—(मु) रत्नाभ. 16 b क-किञ्जल्कसुप्रभं—(मु) जलद्प्रभ 17 a क-सौम्या—(मु) सन्ध्या 17 a अनन्तर " द्वितीयौद्वारपालौ च अग्निवर्णौ च कारयेत् ". इति अधिक 'ग' मातृकायाम् 17 b ग-द्वितीयद्वारपालौ तु दक्षिणे तामसस्स्मृत॰ 18 a ग-वामे तु सिद्धिद॰ प्रोक्त॰ मरीचिमुनिसम्मत॰ 20 a क-किरीटिन च द्विभुजं शक्ति पुष्पं गदां तु वा घ-चद्विभुज शक्तिपुष्पं गदा तु वा b क-विभूतं —(मु) विभूषित 21 a ग-मणिमेव च—(मु) च विनैवतत् b ग-विना—(मु) तथा.

23 a ग-पिञ्छक—(मु) पिञ्जर 26 b क, घ तथाचैव—(मु) पितृपतिं 27. a क-'शूलपाणि' चैत्यनन्तर, 29 a "पाटली" तिपर्यन्तो ग्रन्थभागः

31 a अनन्तर उपलभ्यते 31 b क-मातृकाया नास्ति
33. श्लोक घ-मातृकाया नास्ति

अध्याय २२

1. b क-सख्याना सज्ञाभेदश्च—(मु) सज्ञाना सख्यामानं च
„ „ घ-सज्ञाभेद च—(मु) सख्यामान च 3 a ग,घ-तनुक—(मु) कनखा 6 a ग,घ-देहभागो—(मु) द्वादशाशो 12 b ग-मान समय-(मु) समयस्त्वङ्ग 23 a ग-रत्निद्वयो-(मु) मुष्टिद्वयो.

अध्याय २३

2. b ग-नवविशच्छताङ्गुल-(मु) सविशतिशताङ्गुल घ-चतुर्विशच्छताङ्गुल
3 a ग-केशान्त ब्रह्मरुद्रौ च ललाटान्त तथा भवेत् ।
„ b „ तथा सम्यर्तिकेशान्तादूर्ध्वमुष्टो नवाङ्गुलम् (?)
„ c „ केशान्तमूर्ध्वमुष्णेगेन अङ्गुलन्तु तथा भवेत् ।
„ „ क-नास्ति 4 a क-अक्षसूत्रपुट तस्य अर्धसूत्रचतुष्टयम् ।
„ b „ पुटसूत्रार्चिभूकान्त भाग सार्ध तथैव च ॥
6 a ग-रादिवसेत्तथा—(मु) रासीवनेस्तथा
„ b „ शिरस्या—(मु)सीवन्या 6 b घ-सप्त—(मु) पञ्च.
9 a घ-बाजा—(मु) अण्डा 10 a अक्षयित्वाक्षिकायाम—(मु) अक्षान्तात्पार्ष्णिकायाम 11 b क-त्रि—(मु) द्वि
16 a घ-एकादशार्धाङ्गुलिकोवक्त्रविस्तारमुच्यते
17 a क-केशान्तनाह त्रिगुण, अन्यत्रापि च तत्त्रयम् । 21. b आरभ्य
23 b पर्यन्तं नास्ति, ग-मातृकायाम्. 22 a क-तावदेव च विस्तृत-(मु) नेत्राभ्या समुदाहृतः 22 b क-मातृकायां नास्ति
23 b ग-सूत्र—(मु) नेत्र 24 a ग-पञ्चार्धमण्डल—(मु) सार्ध-पञ्चयव. घ-पञ्चार्ध मण्डलात्कृष्णात्—(मु)सार्धपञ्चयवं कृष्ण

24 b **ग**-यवञ्चोक्त—(मु) यवाष्टाश· 27 b **ग**-मातृकायां नास्ति

27 **घ**-भोज्याच्च—(मु) गोजी च 28. a **क**-मातृकायां नास्ति

29 b **ग**-अधरं तद्विमाला वा वक्तूस्याधरपालिका 30. a **ग**-पात्रार्ध—(मु) वाध्यर्ध 30 b **ग**-आनन द्वियवार्धं तु वक्तमर्ध च कारयेत्

31 b **ग**-भानु—(मु) हनु 32 a **ग**-भ्रूरेखा चाचरेखा च—(मु) भ्रूसूत्रादास्यसूत्रान्त 34, a **ग**-कूछ्रिकाकृति—(मु) कर्णिकाकृति.

36 b **ग**-अष्टमध्यैव मूल तु तत्पूर्वापरपक्षयो 37 b अनन्तरं, '**घ**' मातृकाया "परनालोर्ध्वलियव विस्तारायाममिप्यते" इत्यधिकम् ।

40 b **ग**-ग्रीवाया कक्षबन्धश्च समानस्तत्प्रमाणत 47 a **ग**-अङ्गुल्यद्वयसागर —(मु) अङ्गुलद्वियवाधिक b **ग**-तालं चाष्टविध प्रोक्तं चतुर्याम च हेदलम् ? । **घ**-करं च—(मु) तारश्च, कुर्यात्पञ्च—चतुर्थव 48. b **ग**-तद्यव तल विस्तारमेकाद्रिपञ्चवाहुलम् ? ।

49 b **ग**-नखायामो यवाधिक -(मु) घन यूकमुदाहृत 52. b स्तनान्त तिर्यगित्यनन्तरं 53 b "साधत्रयो" इति पर्यन्त ग्रन्यपातः

54 a **क**-पीठा—(मु) पिण्डा 58 a **घ**— द्वाविंशदङ्गुल—(मु) द्वादशाङ्गुल b **घ**—त्रयोविशति तत्र त ?—(मु) अर्धोपेतत्रयोदश.

61 b **ग**-पञ्चाङ्गुलद्वियवाधिक—(मु) द्वय पञ्चकमात्रकं 63 a **ग**-उत्तरस्थला—(मु) पुरस्ताद् 72 a अनन्तरं, "कक्षपार्श्वस्य विस्तारः षोडशाष्टप्रमाणतः" इति '**ग**' मातृकायामधिकम् । **क**-विंश—(मु) वश 72 b **ग**-कुक्षिपार्श्वस्य विस्तारमेकाङ्गुलमितिस्मृतम् ।

74 a **ग**-हिक्का पञ्चाङ्गुलार्धं स्यात् उन्नतं चतुरङ्गुलम्. 76 a **ग,घ**-अष्टाविशार्धमङ्गुल— (मु) सार्ध वेदोष्णिकाङ्गुलम्.

78 b आरभ्य 80 b पर्यन्तोभाग '**घ**' मातृकायां नास्ति—

83 b **ग**-द्वादशादर्धमात्रकं—(मु) सार्धद्वाविंशदङ्गुल

अध्यायः २४

3 b घ-पति—(मु) वर 6 b ग—जे बिम्बे–(मु) जार्चाया

8. b क-वर्णश्च-—(मु) गर्भश्च 12 a ग-मोत्तम—(मु) म भवेत्

16 b ग-त्रिधाक्रमात्—(मु)क्रमेणवै 25 a ग-चैव—(मु) नेव

29 a क-वर्जित –(मु) मानक b ग-अन्यानपि च–(मु) सर्वेष्वपि च

32 a आरभ्य 36 a पर्यन्त नास्ति 'घ' मातृकायाम्

34 b क-अधम—(मु) आयाम 35 a क-ततस्स—(मु) तल च.

38 b आरभ्य 64 a पर्यन्त 'क' मातृकाया ग्रन्थपात·

43. b अनन्तरं 47 a 46. a,b च दृश्यन्ते, 'घ' मातृकायाम्,

46 a ग- सुपीरं—(मु) सुपीठे 51 b नास्ति 'घ' मातृकायाम्

63 b ग-स वै पादायतस्तस्य—(मु) सर्वैरायादधमस्तस्य 64 श्लोक.
'ग,घ' मातृकयोर्नास्ति.

अध्याय २५

अथ चाध्याय· 'क' मातृकाया नास्ति 3 a दैविक—
(मु) वैदिक

9. a ग-तद्बिम्ब—(मु) तद्गर्भ 13 a ग-लोहपूर्ण तु नक्षन्त याव-
न्नाभिरथद्दृढम् ? । 22 घ-महा—(मु) सर्व.

26,27 श्लोकौ 'घ' मातृकाया न स्त

अध्याय· २६

4 a क-नव—(मु) तथा 10. a ग,घ-कङ्गु—(मु) व्रीहि

12 a ग-ह्वगव—(मु) ह्वेनव , तु—(मु) षु

14. a ग-सप्ताष्टौ वा—(मु) सप्तकिष्कु

17. b क-षण्णा— (मु) पड्क्तौ 19. a घ-मातृकायां नास्ति

20. a ,, ,, ,,

25. b क-कांस्ये वा मृन्मये तथा—(मु) ताम्रे कास्यमयेऽथवा.

31 b ग-जाता—(मु) गता

36. a b, 37 a न सन्ति 'क' 'घ' मातृकयो

37. a अनन्तर 'घ' मातृकाया 40 b तत, अनिष्पन्नं च भवति कर्तुरप्यशुभ भवेत्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कारयेदङ्कुरार्पणम्॥ इति अधिक (घ) 37 b ग-सद्यश्चैव—(मु) सद्यस्कैर्वा

40. a क-अत्र वै—(मु) अह्निचेत्. 40 b and 41 b नस्तः क—मातृकायाम् 41 b नास्ति 'घ' मातृकायाम्.

अध्यायः २७

1 b ग-विष्णव—(मु) देवा, 4 b घ-तस्याधानं प्रतिष्ठास्यादिष्टि· पूर्वार्चनादिकाः 6 a ग-अप्रमेय—(मु) अतीन्द्रिय.

7 b घ-सम्पत्—(मु) सिद्धि 11 a घ-वैखानसाख्यसूत्रोक्त" नास्ति „ b घ-श्रौताचारसमायुक्त नास्ति

15 a घ-न च मत्रानुक्तान्यथाक्रमं ?—(मु) नञ्मनुक्तक्रमवर्जिते.

„ b घ-त्तच—(मु) त्तादि 20 b घ-मातृकाया नास्ति.

32. b घ-च तत्पर·—(मु) जितेन्द्रिय· 33 b क-मातृकायां नास्ति 35 b क,घ "अरणि कारयेद्विद्वान्विधिनोक्तेन दारुणा" इति 36 a क-दण्डायामसमायुक्ता—(मु) द्वितालायामविस्तारां 37 a ग,घ-दण्डायाम—(मु) गर्तायामं.

38 b आरभ्य 43 a पर्यन्त ग,घ-मातृकयोर्नास्ति

47 a क-शराव—(मु) शिखावत् b ग-तस्मादाधा–(मु) ते घृताधा

48. b ग-होमाना तु—(मु) होता मान. 59 b ग-निम्न तु मुकुलाकृति—(मु) निम्नादामुकुलान्तका 64 b क-ऊर्ध्व—(मु) पाद. 65 a घ-मधोर्ध्वाया मध्येशूल च—(मु) मूर्ध्व-मधोदारुशूलानि. 67 छिन्नैस्स ायुतै·—(मु)छिन्नसमायुतैः.

77 b ग-प्रतीक्ष्यति—(मु) पतिष्यति । a, b क,घ-षट्—(मु) अष्ट 80 a ग-आज्य कांस्ये सुवर्णेन दुग्ध प्रगृह्य च घ-सुवर्णेन युक्तं—(मु) सुपाले च 81. a नास्ति क-मातृकायाम् 83 श्लोक कघयोर्नास्ति 89 a कघयोर्नास्ति

अध्याय २९.

5 a क-वेदान्वै—(मु) वदन्वे 7 घ-तथा—(मु) त्रिभि

9 घ-ध्रुव—(मु) एव—चित्ते—चित्त. 11, 12, 13, श्लोका न सन्ति 'क' मातृकायाम् 11 a नास्ति 'घ' कोशे

20 b 21. a न स्त· 'क,घ' कोशयो 28 b घ-कृत वै—(मु) पश्चिमे 31 घ कृत्वा—(मु) हित्वा 37 b क कोशे नास्ति. 38 a घ कोशे नास्ति 40. b ग-द्विगो—(मु) त्रिको 57 b आरभ्य 61 b पर्यन्त 'क' कोशे नास्ति

60 a 'घ' कोशे नास्ति 63 घ-तस्य तु—(मु) जनस्तथा

75 „ घ-बेराग्नि—(मु) होमं न 80 b 'क,घ' कोशयोर्नास्ति.

अध्यायः ३०

10 a क,घ-सदा भक्तिसमायुक्तान्—(मु) प्रपन्नान् भक्तिसयुतान्

11 a ग-न दुर्गुणान्—(मु) तु तद्गुणौ 13, 14 श्लोकौ न स्त. 'क,घ' कोशयो 16 घ-कर्मस्वेतान् यथायोग्य—(मु) योग्यानेवाल सयोज्य 18 b ग-वास्तुहोमश्च मन्त्रोक्त· तावन्मन्त्राङ्गमुच्यते.

20. b 'क' कोशे नास्ति 25 श्लोक 'क,घ' कोशयोर्नास्ति

26 b क,घ-आघारं सर्वहोमेषु जुहुयाद्विधिनैव ते । 31 b क-मन्त्रेण—(मु) सूत्रेण 34 b क-इन्द्रादीनपि देवाश्चावाह्यैव तत· परम् ।

35 a b 36 a न सन्ति 'क' कोशे 36 b घ "गार्हपत्ये" इत्यारभ्य "चान्वाहार्ये" इति पर्यन्त न दृश्यते.

49 b क,घ-मातृकयोर्नास्ति.

अध्याय॰ ३१

3 a क,घ-कोशयोर्नास्ति 4 a घ-तत्पर॰—(मु) सत्कृत
14, b 15, a b 16 a b न सन्ति 'क,घ' कोशयो॰
17 b 'क' कोशे नास्ति 17 b 18 a न स्त॰ 'घ' कोशे
23 a आरभ्य 37 b पर्यन्तो भाग 46 a अनन्तरं पठ्यते 'कघ' मातृकयो 24 b ग-सह पीडयन्—(मु) अप्यपीडयन्
55 b घ-सर्वत्र वसनादेव—(मु) सर्ववस्तुनिवासित्वात् 56 b आरभ्य
59 b पर्यन्त नास्ति 'क,घ' कोशयो॰ 62 b घ-सर्वस्मात्—(मु) श्रीविष्णो॰ 76 b क-ध्रुव च कौतुक—(मु) न त्याज्य कौतुकस्यापि

अध्याय॰ ३२

5, 6, 7, श्लोका॰ 'ग,घ' कोशयोर्न सन्ति 16 b आरभ्य
22. a पर्यन्त 'क' कोशे नास्ति 18 a घ-व्रीहीणा—(मु) धान्यानां, चोर्ध्वत॰—च क्रमात् 18 b आरभ्य 21 a पर्यन्त 'घ' मातृकायां नास्ति. 25 b 'घ' कोशे नास्ति
27 b घ-मङ्गलान्—(मु) दीपाश्च 37 a घ-क्रमादेव—(मु) दिशि द्वारे.
38 श्लोको नास्ति 'क,घ' कोशयो॰ 43 a घ-काल—(मु) तल
50 a नास्ति क,घ-कोशयो॰ 55 a ग-अर्धर्चा॰—(मु) अध्वर्यु॰
58 a घ-अग्नि च—(मु) ज्ञात्वैव 65 b 66 a b न सन्ति 'क,घ' कोशयो॰

अध्यायः ३३

7 श्लोको नास्ति 'क,घ' कोशयो॰ 8 a क,घ-स्वस्ति चैवेह स्वाहेति—(मु) स यजेत्स्वस्ति चैवेति. 10 a नास्ति 'क,घ' कोशयो 12 a,b नस्त॰ क,घ-कोशयो॰ 13 a नास्ति 'क' कोशे. 15, 16 श्लोकौ न स्त॰ क,घ-कोशयो॰ 20 a मरुत॰

परमात्मेति मरुतो इति मारुतौ । b एताश्च मन्त्रौ कौबेरकाविमौ । इति क,घ-कोशयो पाठ. 30 a ग-इति धात्र्या —(मु) महाकल्या· 31 b क-कौशिन्यौ —(मु) नन्दिन्यौ.

34 a क-मानावमामह चेति---(मु) माताह्वयामहतेति. ग-मातृकायां नास्ति 5 घ-तस्मा अस्मेति—(मु) मासीदस्मेति

36 a b, 37 a न सन्ति क-कोशे. 41 a घ-भूयाम इति—(मु) भूय आत्मेति 43 a ग,घ-येनायुष्टे—(मु) येनेष्टेर.

43. b ग-मन्त्वौ हविरक्षकौ मतौ—(मु) शैलूषस्य स्मृतावुभौ

47 b क-धात फलेति तौ ज्ञेयौ—(मु) धातस्य विश्वफुलेति

48 a नास्ति क-कोशे 49 a b 50 a न सन्ति क-कोशे

55 a घ-यजेत्—(मु) अपि 55 b नास्ति क-कोशे, घ-कोशे च.

58 a नास्ति क,घ-कोशयो. 60. b घ-हूयता—(मु) कौबेरं

68 b नास्ति क-कोशे 70, 71, श्लोकौ न स्त. क,घ-कोशयो .

अध्याय: ३४

11 a क-स्फटिक वारुण्या दिशि—(मु) वारुण्यां कासीसमपि.

13 श्लोको नास्ति क,घ-कोशयो·. 16 a b, 17 a न सन्ति ग-कोशे 17. b क-प्रवालकं—(मु) कुरुविन्दक.

32 a आरभ्य 34 a पर्यन्त नास्ति घ-मातृकायाम् .

34 a नास्ति ग-कोशे. 35 b नास्ति क-कोशे 38. b घ-वशं च —(मु) वशस्य , वृद्धि समेति च—(मु) वृद्धिसमृद्धिदं.

41. a ग-पूर्वस्मिन्मारुतेऽथवा—(मु) नैमित्यं निऋते तथा.

41 a घ-नैत्तिकं—(मु) नैमित्य 42 a b, 43 a न सन्ति क,घ-कोशयो .

अध्यायः ३५

5, 6, 7, त्रयश्श्लोका न सन्ति क,घ-कोशयोः 7 a b, 8 a न सन्ति ग-कोशे 8 a नास्ति घ-कोशे 10 b, 11 a, न स्तः क,घ-कोशयोः 12 a घ-यज्ञ सदक्षिण सर्वं फलवन्तं विदुर्बुधा. 13 b घ-ततस्तु—(मु) तत्काले.

14 a क-वस्त्रैर्वा स्वस्वशक्तितः—(मु) चक्रभूसौवर्णलक्षणैः.

6 a अनन्तर ग-मातृकाया 18 a दृश्यते. 16 b, 17, 18 a एते 20 a अनन्तर दृश्यते. 23 a नास्ति क-कोशे.

33 b घ-सुवर्भुवर्भूरि — (मु) भूर्भुवस्सुवरि. 36. a नास्ति क-कोशे. 46 a क-नीयोऽपि—(मु) नीयेऽपि.

50 घ-शक्रा—(मु) चक्रा 57. a नास्ति क-कोशे

58 घ-पञ्चभिश्च निवेदयेत्—(मु) निवेद्य च पुनः पुनः

60 a घ-दिनं च—(मु) दिनेर्चां 67. b घ-जाता गता—जातगता 73 आरभ्य. 77 पर्यन्तभागः नास्ति क,घ-कोशयोः.

घ-colophon न्यासाक्षरावाहन—(मु) आचार्यदक्षिणादि

अध्यायः ३६

1. a घ-मन्त्राननुक्रमात्—(मु) मन्त्रक्रम बुधाः 4 a घ-चारौश्च इत्यारभ्य—6 b कौतुक इति पर्यन्त नास्ति क-पूजन न विधीयते—(मु) तदर्चनमुदाहृत. 16 b क-विधातार च कीनाश मरुण्डस्वर्णमेव च 17 a चतुर्भिर्नाममन्त्रैश्च विधातार समाह्वयेत् घ-न्यर्णं—(मु) स्वर्णं. b घ-भूत—(मु) भूतिं. 22 a घ-सर्वदोषविवर्जित सहस्राश्वमेधिनं पुनः.

23 b, 24 a b, न सन्ति क-कोशे. 23, 24 न स्तः घ-कोशे

27 a घ-पावक च यम तथा—(मु) अग्निहोत्रं यम ततः.

34 b ग-श्वेत—(मु) पीत. 41. ग-कालीमिति—(मु) महाकालीं.

46. b ग,घ-कुण्ठिनी रजसीमपि—(मु) कुशुनी दशिनीमपि.

51. a घ-कदनमाद्य—(मु) कर्दमार्य 55 a क-गुह्य—(मु) अभ्यं क-इभ्य—(मु) अभ्य 61 b क-रमणक ध्रुव—(मु) रमणं कद्रुव 62 a ग-शेषहं—(मु) शेवधि. 62 b घ-पूर्वरोह—(मु) ऊर्ध्वरोमं 68 a घ-रक्षक हरित—(मु) पाल च हारीतं

70 a नास्ति 'क' मातृकायां. 72 b ग-मथोजय—(मु) मथाह्वयेत्

73. b घ-नं च जय तथा—नमथाह्वयेत् 76. b अनन्तरं, "शयन चेदनन्तस्य आवाह्यैव पूर्ववत्" इत्यधिक 'ग' मातृकायाम्.

77 b, 78 a b, न सन्ति 'क' कोशे.

अध्याय. ३७

21. a ग-ऊर्द्धा(?) मतिनिधि चापि रक्ताभं वामभागतः

26. b क,घ-पूतनायक—(मु) पूरकारिणी. 27. घ,व्याजिनी—(मु) पूजनी 32 a ग-ममित—(मु) मसित. 33. b अनन्तरं, कुमुद्वतीमुत्पलकां सशोकां यजनीमपि । इत्यधिक क-कोशे.

37. घ-बलि च—(मु) बलिद 42 a क-दंष्ट्रैरविशदैर्युतं—(मु) दंष्ट्रैरपि नखैर्युत. 46. a क-प्रभु—(मु) भृगु 49 b नास्ति 'क,घ-कोशे 57 b 58 a न स्तः क कोशे.

अध्यायः ३८

11. घ-पूर्वत—(मु) सर्वतः 27 b क-शयनवेदीना—(मु) शयनवेद्या 40 घ-तस्य—(मु) सत्ये 45, 46, 47 a न

71. b घ-यस्यां—(मु) यस्य 72. b ग-विना वा—(मु)विधिना

अध्यायः ३९

6. a क-तद्यागशाला च परे शय्यावेदिं प्रकल्पयेत् (?) ।

„ b „ मध्ये सभ्याग्निकुण्डं च कल्पयित्वा विधानत ॥

7, 8, श्लोकौ न स्तः ‘क’ कोशे. 11. b क-ध्याययेद्ध्रुवबेराच्च देव्यावाहयेज्जले (?)। 13 b, 14 a, न स्तः ‘कघ’ कोशयोः.

38 b नास्ति ‘कघ’ कोशयोः 44 a घ-पूर्वतः—(मु) पूर्ववत्

50 a ग-देवदेव्योः—(मु) देव देव्यौ घ-सप्तदर्भानुदगग्रान्—(मु) तथा सप्तपदाक्रान्त 50 b घ-कोशे नास्ति.

57, a कघ-कामानिष्टानवान्पुयात्—(मु) विष्णौ वैवाहिकं विधिम्.

57 a पठित्वा ‘क’ कोशेऽध्याय. परिसमाप्यते 57. b नास्ति ‘क’ कोशे ‘घ’ कोशे Colophon पृथक् प्रतिष्ठाविधिर्नाम चत्वारिंशोऽध्याय

अध्यायः ४०

4 a ग-नित्य नैमित्तिक चापि कौतुकस्यैव कीर्तितम् ।

7. a घ-सन्ध्यामुपास्य च—(मु) स्वाध्यायमुच्चरन्

17 a ग-परिवाराङ्कुरक्रमात्—(मु) परिचर्याश्च कारयेत्

19 a नास्ति कघ कोशयो 22. b आरभ्य 27. a पर्यन्त क-कोशे नास्ति 26 b घ-भुव इति—(मु) ति मन्त्रेण.

33 a घ-पीठन्नचानयेत्—(मु) पीठान्नचालयेत्

34, 35, 36, श्लोकाः ‘कघ’ कोशयोर्न सन्ति 45 a घ-चैश्वरे —(मु) चैशिके. 47 a घ-वाम—(मु) पाद 48. b घ-राम—(मु) वाम 61 a ग-साधयेच्चतुरः—(मु) साधाव चतुरः. 65 b घ-र्र्चन सर्वे—(मु) र्र्चनाकाले

66 b घ-दर्शन चापि—(मु) पूजां द्रष्टुं च. 68, 69. श्लोकौ ‘घ’ कोशे न स्तः. 77 a कघ-भ्रुवे तत्प्राण इत्येतत्—(मु) स्नावयेत्प्राणभूतस्य 80. श्लोको नास्ति ‘ग’ कोशे 82. a ग-प्लुतं कूर्चैन पादयोः—(मु) पाद्य देयं क्रमेण वै.

„ b „ पाद्यमुत्तमं—(मु) चेत्युदीरयन्. 83. b „ विष्णवे चार्घ्य-मुच्यते–(मु) विशेषस्त्वयमुच्यते. 89 a घ-धूरसि धूरित्युक्त्वा —(मु) बृहस्पतीति चोक्त्वा तु. 91 b ग-मधुपर्कं प्रदातव्य विष्णवे प्रभविष्णवे. 9.9 a घ-भिमुखे क्रमात्—(मु) भिमुखं नयेत्. 100 a घ-च ततः परं—(मु) चमनं ददेत्.

100 b, 101 a, न स्तः ‘कघ’ कोशयोः 101. b नास्ति ग-कोशे.

102 b, 103 a, न स्तः ‘ग’ कोशे. 103 a क-अर्चकाय—(मु) अप्यादाय. 104 b क-हविषि क्षिपेत्—(मु)अन्यहवींषि च

106 b घ-तत· पश्चात्—(मु) ततश्चाद्भिः 107 a ग-इत्युक्त्वेत्य-नन्तरं ‘पायस पुरुषाय च’ इति वर्तते 114 b क-कवि—(मु) ब्रह्म 115 b घ-भास्कर-(मु)पावकं 115. b अनन्तरं ‘घ’ कोशे “उपस्थाय ततश्चाग्नि सूक्त वैश्वानरं जपेत्” इत्यधिक

125, 126, 127 a, न सन्ति ‘क’ कोशे 128. a नास्ति ‘क’ कोशे 135. a ग-यथैवाहवनीयाद्य अग्निहोमान्तमेव च.

138. · श्लोको नास्ति ‘कघ’ कोशयो·. 140 b कघ-कोशयो-र्नास्ति. ‘घ’ Colophon क-एकचत्वा (मु) चत्वा.

अध्यायः ४१

7. a क-तुहिण—(मु) तुहण 11 b क-आनन्दा—(मु) अनन्ता

14. a क-शङ्खनिधिं परं चेति धनदस्य सख तथा ।

14. a घ-सुखं—(मु) मुखं. 16 b 17 a,b 18. a न सन्ति ‘क’ कोशे. 17. b घ-ज्ञमामिति—(मु)मामिति. 23 a ग-चेति वरामपि—(मु) वराङ्गिणीमिति. 29. a घ-महाप्रभं—(मु) महौजस. 30. a दीप्तं च—(मु) सत्वं च. घ-Colophon अर्चन नाम द्विचत्वा—(मु) अर्चनाविधिनामैक.

अध्यायः ४२

2 a घ-गृहीत्वातु—(मु) ग्रहीतव्य 16. ab न स्त· 'घ' कोशे.

17 a घ-वितानादिभिः—(मु) पिधानादिभि. 21 b क-तत्पिण्ड—(मु) बल्यग्र 21 b ग-छुल्याग्रे खण्डयित्वा वै प्रविष्टस्त्वाल्यस्य च।

22 a ग-चरक्यै—(मु) चरव्यै ग-Colophon नित्ययात्राबलिविधि —(मु) बलिविधि. घ-Colophon त्रि—(मु) द्वि.

अध्याय ४३

7b, 8, 9a, न सन्ति 'क' मातृकायाम् 11 a नास्ति 'ग,' कोशे

11 b नास्ति 'क' कोशे 17 b ग-एकविंशति—(मु) नवविंशति

21 b घ-करणादय—(मु)करणादध 27. a क-इदमेव मया—(मु) इदमेव यथा 31 a ग-बिम्बपूजे तत्स्वरूप—(मु) अबिम्ब-पूजने रूप 31 a ग-प्रच्छन्नपट कृत्वैव—(मु) नित्यकर्माणि कृत्वैव 41 a घ-यद्यद्बिम्ब यथा शुद्ध—यस्य यस्य यथाशुद्धि·

41 b, 42, 43a, न सन्ति 'ग' कोशे. 47 b ग-कूर्चा—(मु) पुष्पा.

57 b ग-मनन—(मु) याचन. 62 b घ-कण्ठे—(मु) कर्णे

77. b ग-यथाकरै·—(मु) तथाङ्कुरै· 89 a ग-प्रभूत च निवेदयेत्—(मु) नमस्कृत्य पुनः पुनः 89. b ग कोशे नास्ति

91 b नास्ति क कोशे 95 a घ-प्रतिकर्तुं—(मु)सुप्रतीक

107. a घ-गुरोः स्वस्य—(मु) गुरो भक्त्या (स्वस्य) 110 a घ-खेरपि—(मु) च ग्रत्तथा. 113 b घ-सुजने रतः—(मु) शास्त्रपारगः. 114 a घ-शीतोदकसमायुक्तो—(मु) निषिद्धा-चारविमुखो b घ-योग—(मु) होम. 115 a घ-नार्थं—(मु) काश्च. 117 a नास्ति 'क' कोशे. 117. a अर्चके क्लेशयुक्ते तु इत्यनन्तरं तथैव परिचारके इत्येव 'घ' कोशे वर्तते.

118 b क,घ-तस्मात्तदर्चकादीनां पुष्टिं कुर्यात्प्रयत्नतः घ-Colophon सर्वदेवार्चन नाम चतुश्चत्वा—(मु) अर्चनोपचारविधिर्नामत्रिचत्वा

अध्याय· ४४

5 b घ-इतराणिच—(मु) समहरेत्. 13 b ग-कालसञ्जाता—(मु) कालनन्दा 14. a ग-कुसुम तथा—(मु) कुमुदोत्कटं.

17 b ग-नरकीयक—(मु) न रक्तक. 17 b आरभ्य 25 a पर्यन्तोभागः 26. a अनन्तरं पठयते, 'घ' कोशे

21 b ग-सुपूर्णक—(मु) कर्पूतिका 22 a ग-निर्गुणया मत्तवेषाख्या-(मु) निर्गुण्ड्युन्मत्तवेषाख्या 23 a ग-कोशे नास्ति

23 b ग-कर्णिकारं ततस्तस्यास्तच्छ्रेष्ठौ जातिचम्पकौ. 25 a घ-सङ्ग्राह्य सर्वदेहिभि·—(मु) न ग्राह्य सर्वदैवतु. 26 a ग-कुसुमान्यपि —(मु) कुसुम्भादीनि 28 a ग-त्रिपर्णी वा—(मु) द्विपर्णी च

29. a ग-ननमेरु च—(मु) नमेरुर्नाग 31 a. ग-तन्नि—(मु) ननि

34 b ग-कौस्तुभीकक्षमाजाता—(मु) कौसुभक क्षमाजातं 35 a क-चण्डालस्पर्शकादीनां—(मु) चण्डालवाटिकादीनां. 37. b ग-विष्ण्वालयविवर्जितं–(मु) तथा स्वालयवर्जित 42 a ग-न गन्ध —(मु) सगन्धं 43 b ग-अनीपक—(मु) नीपक.

49 a ग-पाक्षिक-(मु) याक्षिक 52 b ग-मौकुल्य विकसे तस्मात्केवलं परिसङ्ग्रहम् । 63 b क-यूधाधि-(मु) यूपाधि. घ-Colophon समुच्चयो नाम पञ्च—(मु) समुच्चयविधिर्नामचतुः

अध्याय: ४५

1 b आरभ्य 19. पर्यन्तं 'ग' कोशे नास्ति 21 a क-कोशे नास्ति. 21 a घ-कोशे 22 b अनन्तरं दृश्यते

24. घ-निवेदयेत्—(मु) विधीयते. 34. a आरभ्य 62. a पर्यन्तं

'ग' कोशे नास्ति 51 घ-झरसी–(मु) न्यरसी 58 घ-धूपं —(मु)सूपं, गरुडाश्चापि—(मु) गरुसाश्चापि. 62 b ग-पात्रे पञ्च विधानेन कारयेद्ग्रामपाणिना.

66. b आरभ्य 69. a पर्यन्त 'क' कोशे नास्ति. 66. b ग-समतो —(मु) सफल

67 a आरभ्य 84 a पर्यन्त नास्ति 'ग' कोशे. 71. b नास्ति 'क' कोशे 72. a नास्ति 'घ' कोशे. 'घ' Colophon षट् —(मु) पञ्च.

अध्याय. ४६

10 a घ-कालयोश्च—(मु) कारयेच्च., हविस्स्मृत—(मु) विधिः स्मृत..

26 b क-विधिना हि बलिं-(मु) विधिनान्नबलि ॥ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः 'ग' केशे न दृश्यते. मुद्रितकोशस्थसप्तचत्वारिंशाध्याय एव ग-कोशे षट्चत्वारिंश सप्तचत्वारिंशाध्यायत्वेन विभक्तो दृश्यते।
घ-Colophon सप्त—(मु) षट्

अध्यायः ४७

3 a घ-एतेषु श्रवण श्रेष्ठं (?) द्वादशीचोत्तमा मता 6 7, श्लोकौ न स्तः 'घ' कोशे 8 b घ-मासेष्वाश्वयुजे मासि श्रवणे च विशेषतः 11 आरभ्य 18 पर्यन्तश्लोका न सन्ति 'क,घ' कोशयोः 18 b अनन्तरं 'ग' कोशे "इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्तसमूर्तार्चनाधिकरणे विशेषार्चनकालनिर्णयोनाम षट् चत्वारिंशोऽध्यायः" इति वर्तते 20 a नास्ति 'ग' कोशे

22. a ग-पूर्वं–(मु) सर्वा 34. घ-प्राश्नीयाद्विकिरे गृहे–(मु) प्राश्नीयुर्नियता द्विजा 39 घ-दीपदानमथारभेत्-(मु) पिचुवर्तीश्चसभरेत्

47. घ-नित्य च दीपदानाद्यत्फल तासा लभेत स: 48 b 49 ab, न सन्ति 'कघ' कोशयोः 53 a नास्ति 'कघ' कोशयोः

77. नास्ति 'ग' कोशे 78 a ग-समासीनः—(मु) समाहितः.

78 b ग-उपोष्यान्यां तथा—(मु) ऋचोप्यन्यास्तथा. 79. b गघ-कोशयोर्नास्ति 81 a घ-मध्याह्ने च तथा साय स्नानकर्म समाचरेत्. 83 ग-हुत्वाग्निं प्रणमेद्बुधः—(मु) देवदेवं प्रणम्य च. 94 95, श्लोकौ न स्तः ग-कोशे. घ-Colophon. अष्ट-(मु) सप्त.

अध्यायः ४८

14 a नास्ति 'क' कोशे 23 b क-भकारं—(मु) भृकारं.

24. a क-शकारं—(मु) उकारं. b क-हकारं—(मु) इकारं. क-ककारं -(मु) पकारं 25 a ग-पकारं यमदेवस्य वकारं निर्ऋतेः परम्।

25 a घ-पकारं यमदेवस्य—(मु) षकारं 25 b ग-धकारं वा वरुणस्य —(मु) सकारं वा वरुणस्य 27 a क-गकारं—(मु) जकार. ग-उकारं वा ठकार वा भास्करस्य विशेषत.. 27 b ग-गकारं गरुडस्यापि—(मु) जकारं गरुडस्यापि घ-राकारं—(मु) जकारं.

28 b ग-ऋकारं—(मु) भकारं. घ-भूकारं—(मु) भकारं
ग-Colophon परिवारप्रतिष्ठा—(मु) प्रतिष्ठा घ-Colophon. सर्वपरिवारप्रतिष्ठाविधिर्नामैकोनपञ्चाशो — (मु) प्रतिष्ठाविधिर्नामाष्टचत्वारिंशो.

अध्यायः ४९

49, 50, 51, 52 एते चत्वारोऽध्याया. 'ग' कोशे न दृश्यन्ते.

26 b घ-श स प्रगृह्य च—(मु) शमभिपूज्य च. घ-Colophon पञ्चाशो—(मु) एकोन पञ्चाशो

अध्यायः ५०

5. a घ-मृदालाभे—(मु) सर्वालाभे 13 a यव प्रतिनिधिमित्यारभ्य
15. a अङ्कुराणामलाभे तु इति पर्यन्तं 'क' कोशे नास्ति.

28 b क-न ग्राह्य मृन्मये पात्रे—(मु) ग्राहयेन्मृण्मये पात्रे. घ-नालिके-राणि—(मु) नारिकेलाप्बु. 36 a घ-वारुण नैऋर्त—(मु) नील-वारुणयो.. 42 a घ-'तान्' नास्ति 52 a घ-वकुला-(मु) वञ्जुला. 67 a क-अधो वेद्या—(मु)अथो वेद्या घ-Colophon विन्यास-(मु) न्यास, घ-एकपञ्चा-(मु) पञ्चा.

अध्याय· ५१

19 a क-अष्टा—(मु) त्वष्टा 37 a नास्ति 'घ' कोशे.
40 a नास्ति 'क' कोशे. 41. a क-तत्पुरुषाय—(मु) नारायणाय घ-Colophon स्नपनविधि—(मु) विधि, द्वि (मु) एक

अध्याय. ५२

32 a क-"मन्त्रैरेव यथोदितै" रित्यारभ्य 32 b "प्राग्द्रव्यैर्द्विगुणैस्सर्वै" रिति पर्यन्तं नास्ति घ-Colophon त्रि—(मु) द्वि.

अध्यायः ५३

1 प्रथमश्लोकमारभ्य 11 a पर्यन्तभागो नास्ति, 'ग' कोशे.
11a, 12b, न स्त· 'क' कोशे. 11 a अनन्तरं, चतुरश्रं च विस्तार-मष्टाङ्गुलमुदाहृतम् । चक्रस्य लक्षण प्रोक्तमेव शास्त्रविधानत· ॥ इत्यधिक 'घ' कोशे 12 a घ-प्रपायामथवा तथा—(मु) लब्धभागोन्नत तथा. 18 a नास्ति क कोशे घ-कोशे च.
19 b घ-चक्रस्थान प्रवेश्य च—(मु) चक्रस्य स्थानमत्वर·
22 b नास्ति 'ग' कोशे. 23. a ग-अर्चकस्सन्निवेदयेत्—(मु) तच्चक्राय निवेदयेत् 24 a घ-जयो—(मु) क्षयो ग-Colophon नवचत्वारिंशोध्याय· घ-Colophon उत्सव-चक्रप्रतिष्ठाविधिर्नाम चतुः (क) चक्रप्रतिष्ठाविधिर्नाम त्रि.

अध्यायः ५४

1 प्रथमश्लोकमारभ्य 19 a पर्यन्त नास्ति 'ग' कोशे.

12 a घ-नैकाहे-(मु) नैकाह, ध्वजारोह न विद्यते, (मु) ध्वजारोहणमिष्यते.

17 b नास्ति 'क' कोशे. 19 b नास्ति 'क' कोशे

27 b ग-गमयेत्म्वलितोल्वण--(मु) गमनेप्सुमिवोल्बण.

33b, 34, न स्त· 'क' कोशे. 43 a नास्ति 'क' कोशे.

52. b ग-विग्रहैरभिपूज्यास्मिन्दीपान्त सम्यगर्चयेत् 55 a नास्ति क,घ-कोशयो. 57 a नास्ति क,घ-कोशयोः. 59 b ग-उरण —(मु) असुर 60, 61, न स्त· 'ग' कोशे 60 b घ-श्चोरगा—(मु) श्चारणा 62 a ग-विष्णोरुत्सवकाले तु समागच्छन्तु सादराः 62 b आरभ्य 72. a पर्यन्तं 'ग' कोशे न दृश्यते 65 b अनन्तर, 'तत्पश्चिमे विमान चेद्वरुणादिक्रमेण वै' इत्यधिक 'क' कोशे. 72, 73b, न स्तः 'क,घ' कोशयोः

74 नास्ति 'क' कोशे. 74 a घ-भूतप्रतिष्ठेतिमन्त्रेण—(मु) भूरसि भूरिति प्रोक्त्वा. 75 a 'घ' श्चोपसर्पकाः—(मु) प्याधयोऽपि वा.

77b, 78ab, न सन्ति 'ग' कोशे. 80 b नास्ति 'ग' कोशे.

81 a घ-उत्तमेति त्रिसन्ध्याश्च हविस्सम्यङ्निवेद्य च· 86b, 87ab, न सन्ति क,घ-कोशयो.. ग-Colophon ध्वजारोहणविधिर्नाम पञ्चाशोऽध्यायः. घ-Colophon. पञ्च—(मु) चतु·.

अध्यायः ५५

ग-कोशे पञ्चपञ्चाशोऽध्यायो नास्ति 10 b घ-दद्यात्—(मु) दर्भान्. 51 b नास्ति 'क' कोशे. 63 a घ-रत्न—(मु) रक्त. घ-Colophon. षट्—(मु) पञ्च.

अध्यायः ५६

ग-मातृकायां षट्पञ्चाशोऽध्यायो नास्ति 24 b क-पादाव-(मु) पादोप, सेच (मु) सेव. 43 a क-वैष्णवैस्सर्वभक्तैश्च—(मु) वैष्णवस्यास्य यज्ञस्य घ-Colophon सप्त—(मु) षट्.

अध्याय· ५७

10. a क-अर्घ्यमाचमनान्तैश्च पाद्याद्यैर्देवमर्चयेत् । 11 b ग-ध्वजस्यारोहणं चैव तथा भूतबलि विना 15 a नास्ति 'क' कोशे

16 a नास्ति 'क' कोशे 16 b घ-तत्तोयेन तथा देवं प्रोक्षयित्वा तथैव च 18 a ग-चक्रमज्जनतीर्थैतु पापनाशनकाङ्क्षिण·.

18 b ग-स्नान निमज्य कुर्याद्वै पूजयेद्देवसन्निधौ Colophon ग-एकपञ्चाशो. घ-अष्टपञ्चाशो—(मु) सप्तपञ्चाशो

अध्याय ५८

1 श्लोको नास्ति 'ग' कोशे 3 a आरभ्य 6. b पर्यन्त 'ग' कोशे नास्ति 7 a ग-इष्टवेदान्समुद्धर्तुं मत्स्यरूप्यभवद्धरि·.

7b, 8ab, न सन्ति 'ग' कोशे 9 a ग-उर्वीसन्धारणायासीत्कूर्मरूपीं जनार्दन·. 9 b प्रभृति 17 b पर्यन्त नास्ति 'ग' कोशे

21 b ग-आदिरूप—(मु) अकूपार 30 a घ-सूकर—(मु) तत्कोड.

38. a घ-तेन प्रलयवाराह प्रवदन्ति पुरातना· b-घ त तु प्रलयवाराह पीतवर्ण समाचरेत् 54 a ग-प्रलय चैव—(मु) प्रलयहण. Colophon क-अवतारविधिर्नाम-(मु) मत्स्यकूर्मवराहाणा स्थापनाविधिर्नाम. ग-द्विपञ्चा—(मु) अष्टपञ्चा घ-अवतारविधिर्नामैकोनषष्टि—(मु) मत्स्यकूर्मवराहाणा स्थापनाविधिर्नामाष्टपञ्चाशो.

अध्यायः ५९.

17 a ग-पादान्ते—(मु) वन्दन्तौ. 19b, 20a, न स्त 'क' कोशे.

24 a घ-नारसिह वपु. कृत्वा स्थूणाद्राविरभूद्धरि 28. b ग-सटाल-स्कन्द—(मु) सटास्कन्दन 42 b घ-ददे—(मु) व्रजेत् .

43. a क-यज्ञानध्वसयद्देवान्-(मु) देवानिन्द्रादिकांश्चैव 44 a छत्र-हस्तश्च—(मु) छत्री दण्डी च 59 a ग-प्रक्षालनस्य करणात् स्रोतोगङ्गा विहायसि 64. a आरभ्य 66. b पर्यन्तं नास्ति 'क' कोशे. 68 b ग-धाराक्रमं—(मु) धरं त्विति.

71 a क-अथ —(मु) तथा. 73. a अनन्तर, "हरिरेव भवेत्सर्वो(?) रूपोऽभूद्भगवानज.. इत्यधिक वर्तते, 'ग कोशे.

Colophon क-आविर्भाव—(मु) नरसिहत्रिविक्रमप्रतिष्ठा

,, ग-त्रिपञ्चाशोऽध्याय.—(मु) एकोनषष्टि

,, घ-आविर्भावविधिर्नाम षष्टि—(मु) नारसिहत्रि-विक्रमप्रतिष्ठाविधिर्नामैकोनषष्टि

अध्याय. ६०

1 a ग-तस्मिन्काले—(मु) ततः काले· 6 a क-मुक्तावर्णं—(मु) रक्तवर्णं 7. b क-ऋषीस्त-(मु) ऋषीत 14 a घ-तैर्के-(मु) त्रिदि. 15 a क-सोऽवतीर्णस्तु—(मु) सोऽवधीत्तांस्तु .

17 b अनन्तर, "वामे च लक्ष्मणं कुर्यादष्टतालेन मानतः" इत्यधिकं 'ग' कोशे 19, 20, द्वौ श्लोकौ न स्तः 'ग' कोशे· 21 b आरभ्य 63 b पर्यन्तभागो नास्ति 'घ' कोशे. 23 b नास्ति 'ग' कोशे

25 b आरभ्य 82 b पर्यन्तो भागः (मुद्रितकोशस्थ) चतु. षष्टि तमेऽध्याये 39. श्लोकोपरि घटितो वर्तते. 30 b क-वैदेहिकी - (मु)वैदेहीं.

32· a क-कोशे नास्ति 35 b क-माघ—(मु) मधु 36 a नास्ति 'क' कोशे. 39 a ग-रामस्य देवदेवस्य राज्ञां वै चक्रवर्तिनाम् ।

40. b नास्ति 'क' कोशे. 42a, b, 43a न सन्ति 'ग' कोशे

44 a प्रभृति 46 b पर्यन्त नास्ति, 'क' कोशे 56 b ग-आराध्य तस्य चासीना रेवती च शुभाननाम् । 59b, 60a,b 61a,b न दृश्यन्ते 65 b ग-श्याम-(मु) सौम्य 66 b ग-श्याम-(मु) पीत.

67 b क-कोशे नास्ति 72a,b न स्त 'क' कोशे 74 a क-वामतो दधिभाण्डे तु गोपमन्थी महादधि ग-मन्डित—(मु) मथनर्त्ता 77 b क-कौतुक नम्रभूषित—(मु) केतुवानरभूषित.

88. b अनन्तर 'ग' कोशे, "युगान्तसमये विष्णु कल्की चैव भविष्यति," इत्यधिकम् 97 b क-सहरत्यण्डगोलक—(मु) दुर्विनीतान्मदोद्धतान् 99, 100 द्वौ श्लोकौ 'क,घ' कोशयोर्न स्त Colophon क-अवतारविधि·—(मु) परशुरामादिकल्क्यन्त-प्रतिष्ठाविधि· ग-पञ्चपञ्चाशो—(मु) षष्टितमो घ-अवतारप्रति-ष्ठाविधिर्नाम एकषष्टि

अध्याय ६१

1b, 2a. न स्त 'क,घ' कोशयो· 4a,b न स्त· 'घ' कोशे

6 b क-हस्तदीर्घक्षुरीयुक्त—(मु) असि दीर्घक्षुरीयुक्त 7 b द्वितीयपादप्रभृति 8 b प्रथमपादपर्यन्त नास्ति 'क' कोशे

7. b घ-खेटक—(मु) कटक 14 b आरभ्य 16 b पर्यन्त 'ग' कोशे नास्ति 17 a ग-रुक्मिणी—(मु) रोहिणी 18 a ग-रामस्य-(मु) साम्बस्य "रामस्य पार्श्वे तु" इति पठित्वा 20 b देवान् सर्वाश्च कारयेदिति पठति 'ग' कोश .

19b, -0 a,b न सन्ति 'क,घ' कोशयोः· 22 a घ-औपासन —(मु) आहवनीय. 29. b ग-पूर्वहोम च वैष्णव—(मु) सर्व-होमे च पौरुष 29 b घ-पूर्वहोम च -(मु) सर्वहोमे च.

32 a द्वितीयपाद , 33. a प्रथमपादश्च न स्तः 'ग' कोशे Colophon· क-दशावतारप्रतिष्ठाविधि -(मु) दैविकमानुष्यवासुदेवप्रतिष्ठाविधि Colophon ग-षट्पञ्चाशो—(मु) एकषष्टि. घ-वासुदेवप्रतिष्ठाविधिर्नाम द्विषष्टितमोध्याय

अध्याय· ६२

3. b क,घ-मकुटोपरि—(मु) अङ्गोपरि 7, 8, 9a एते न सन्ति 'क' कोशे 8 a घ-वामपाद समाकुञ्च्य दक्षिण सम्प्रसार्य च । हस्त तु दक्षिण चोरौ 12 a ग,घ-भ्रि—(मु) भ्रौ

13 a पठित्वा अध्यायस्समाप्यते 'ग' कोशे Colophon· ग-सप्त पञ्चाशो घ-त्रिषष्टि—(मु) द्विषष्टितमो

अध्याय. ६३

1 क-वेदल—(मु) जामदग्न्य. वत्सानन्तर, "आर्ष्टिषेणानां— पञ्चार्षेय —भार्गवच्चवऽवनाप्नुवानगैन्द्रआर्ष्टिषेणेति" इत्यधिक 'क' कोशे 2 क-यास्काना—(मु) यस्काना. 3 क,घ-भृगूणा —(मु) वार्घ्यश्वानां. 16 ग-चैत्र—(मु) शैन्य

18, 19, 20, 25 प्रवराः क-कोशे न सन्ति 32 क-कौण्डिन्यानां —(मु) वासिष्ठकौण्डिन्याना 33. क-रौपमन्यव-(मु) भरद्वसव्य·

36. क-लोहिताना—(मु) औदलाना ग-औदलानां नास्ति·

37, 38. प्रवरौ न स्तः क-कोशे. 40. क-कातानां—(मु) खातानां. Colophon ग-अष्टपञ्चा— घ-चतुष्षष्टि—(मु) त्रिषष्टि

अध्यायः. ६४

4 a अनन्तर "आदिभूतास्तथा चान्ये राजानो ब्राह्मणास्तथा" इत्यधिकं 'ग' कोशे "आदिभूतास्तथान्ये च राजन्या भक्तवत्सले" इति 'घ' कोशे दृश्यते 19 a क-लवणाब्धिपरीतं तु घ-लवणाधिं परीत तु—(मु) लवणाब्ध्यपरे तत्र

23 b ग-नैर्ऋते—सैकते 30 b ग-सुखासीना घनश्यामा—(मु) सुखशीनघनच्छाया 44, 45, 46 a न सन्ति घ कोशे 48 b घ-अलोलुप—(मु)ध्रुवाह्वय 52 a काम्याच्चेत्—(मु) काम्य च 53 b नास्ति घ कोशे 55 b द्वितीय पादः

56 a प्रथमद्वितीयपादौ च सन्ति न घ कोशे 56 b घ-कोशे नास्ति-Colophon घ-राजाभिषेक—(मु) महाभिषेक. ग-एकोनषष्टि घ-पञ्चषष्टि —(मु) चतुष्षष्टि

अध्याय ६५

1 a क पृथक्पृथक्—(मु) पृथक्फल 13 a नास्ति ग कोशे b क-त्रयाणा—(मु) पञ्चानां 15 a नास्ति क,घ कोशयो

19. b अनन्तर, " देवालये तु मार्जन्या मार्जन कुरुते च य· ," इत्यधिकं घ-कोशे 20 a,b न स्त क,घ-कोशयो 21 a नास्ति घ-कोशे. 22 श्लोके द्वितीयचतुर्थपादौ न स्त क-कोशे

24 a क-प्रणामान्—(मु) प्रणामं 24 b क-प्रणामे द्विगुण प्रोक्तः पूर्वात्पूर्व· पर· क्रमात्·, 30 a,b न स्त· 'क' कोशे

37 a घ-पूज्यते—(मु) पूज्यतां 40 b घ-विज्ञानी—(मु) विज्ञानं

48 a नास्ति 'क' कोशे 49 b, 50 a न स्त 'क' कोशे

51. b आरभ्य 53 b पर्यन्त नास्ति 'क,घ' कोशयो

56 a घ-सारूप्य—(मु) सायुज्य 57, 58, 59a. न सन्ति 'क कोशे 58ab, न स्त 'घ' कोशे 59 b क-वैमल्य फलमेति स·—(मु) तत्फल परमेति स घ-विष्णोस्सन्दर्शन दद्यात्कैवल्य फलमेति स । 61 b क-कोशे नास्ति 62. b क-इन्द्र—(मु) विष्णु 64. a क'कोशे नास्ति 67 a क-कोशे नास्ति

70. b क,घ-मुक्तो—(मु) युक्तो 74. b क-सोमलोके सुपूज्यते—

(मु) सोऽपि विष्णुपुरं व्रजेत् । 75b, 76a ग-कोशे नस्त
76 b, 77 a न स्त 'क,घ' कोशयो. 79 b, 80 a न स्त
क,घ' कोशयोः 83. a क-पद—(मु) फल
88, 89, 90 a. न सन्ति. 89 b घ-पत्नी—(मु) जाला .
93. a नास्ति ग-कोशे 94. a नास्ति क-कोशे घ-सर्वत्र जयमा-
प्नुयात्—(मु) अक्षयन्तो भवन्ति च 104 b क-कोशे नास्ति
109 b अनन्तर 126. a दृश्यते घ-कोशे 113 आरभ्य 125.
पर्यन्त भाग. नास्ति क-कोशे 129. b नास्ति क-कोशे.
131. आरभ्य 134. पर्यन्त क-कोशे नास्ति. अध्यायान्तिमश्लोकस्तु
क-कोशे, "ऊर्ध्वपुण्ड्र तथा भक्त्या नित्य धरति यो नर. ।
तेन तस्याशुभो न स्यात् शुभ सर्म्यग्विवर्धते" ॥ इति
Colophon. क,घ-द्रव्यदानफलविधि -(मु) विमानादिफलविचारो
,, ग-षष्टि—(मु) पञ्चषष्टि.
,, घ-षट्षष्टि-(मु) पञ्चषष्टि.

अध्याय· ६६

22 a नास्ति 'क,घ' कोशयो·. 25 a 'क,घ' अन्यदेवं—(मु)
आद्य देव 26 a क-अन्यदीये तु कुर्याच्चेत् विनाशमुपगच्छति
27 b ग-शक्तस्त्वमृतहारं तु कारयेद्दारवं विना. 28 आरभ्य
67. a पर्यन्त क-कोशे नास्ति 32 a घ-अलाभे जातरूप वा
त्वरितो बिम्बमाहरेत् । 35 b घ-त्वन्यत्र—(मु) त्वाप्यत्र
36. b 37 a b, न सन्ति ग-कोशे 38. b ग-पद्मे गर्तगते—(मु)
पद्मावर्तावटे 40. a घ-पांसुछन्ने तथा यजेत्—(मु)विछिन्न
तत्र वै यजेत्. 62. b आरभ्य 67 a पर्यन्तं नास्ति घ-कोशे
80 b ग-मूलमन्त्रमतः परं—(मु) अङ्गहोमं तत· परं. 84 a क-दग्धे

—(मु) हीने. 86. द्वितीयपादप्रभृति 87 तृतीपादपर्यन्तभाग क-कोशे नास्ति 88 b क,घ-अङ्गहोम च—(मु) अग्नीषोमीय

90, 91, 92, त्रयश्श्लोका न सन्ति क-कोशे

Colophon क-"भूपरीक्षादि" इत्यन्तभागो नास्ति

" ग-एकषष्टि, घ-सप्तषष्टि—(मु) षट्षष्टि.

अध्यायः ६७

4 a क-पृष्ठं—(मु) दृष्टि 17 b क-कोशे नास्ति.

19 नास्ति क-कोशे 39 b आरभ्य 43 a पर्यन्त नास्ति 'घ' कोशे 40. आरभ्य 44. पर्यन्तश्लोका न सन्ति क-कोशे.

43 b घ-कारयेदक्षिमोचनं—(मु) वर्णयुक्त पुनश्चरेत्.

43 b अनन्तरं, घ-कोशे

" अष्टाशीतिरिति प्रोक्ता गायत्री वैष्णवी वदन् ।

अष्टाशीत्याहुतीस्सम्यक् जुहुयात्तत्र सख्यया ॥

अकालराहुसौराणामुदये कारयेद्यदि ।

तथा कपित्थनिर्यासजलै प्रक्षालयेत्ततः ॥ इत्यधिकम्

46 b ग,घ-सामान्य—(मु) सौरं च 48 a ग,घ-ई—(मु) ई.

48. b ग-सौरं—(मु) ऐन्द्र 51 b नास्ति ग-कोशे. 54 a क-समायुतैः—(मु) समायुत 56. b घ-प्रमाणके—(मु) प्रमाणतः 65 a घ-सौर—(मु) सौम्य. 67. b क,घ-कोशयोर्नास्ति 69. b आरभ्य 73. a पर्यन्त नास्ति.

Colophon क-प्रायश्चित्त—(मु) आलयादिविपर्यासप्रायश्चित्त.

" ग-द्विषष्टि घ-अष्टषष्टि—(मु) सप्तषष्टि.

अध्यायः ६८

5. a ग-अस्थाने—(मु) आसने. 20. b घ-रूक्षे—(मु) उक्त.

36 a आरभ्य 50 a पर्यन्त ग-कोशे नास्ति. 59 a ग-यथा च पूर्ववत्कृत्वा—(मु) आधारं पूर्ववत्कृत्वा 63 b "बिम्ब" इत्यनन्तरं 64 b "बिम्ब" इतिपर्यन्त ग-कोशे नास्ति.

64. a घ-अन्यत्र—(मु) अन्यथा 66 b आरभ्य 69. b पर्यन्त नास्ति, क-कोशे. 69 b आरभ्य 93 b पर्यन्तं ग-कोशे नास्ति 77 a नास्ति घ-कोशे Colophon· ग-त्रिषष्टि, घ-एकोनसप्तति—(मु) अष्टषष्टि

अध्यायः ६९

5 b आरभ्य 7 b पर्यन्त घ-कोशे नास्ति. 6, 7 द्वौ श्लोकौ क-कोशे न स्त.. 13 ab, 14 ab, 15 a, न सन्ति क-कोशे.

13 b ग-मन्त्रेषु—(मु) द्रव्येषु. 14 a नास्ति ग-कोशे.

16 b, 17 a, न स्तः क,घ-कोशयो . 17 b, 18 a, न स्तः ग-कोशे

18 b नास्ति क,घ-कोशयो. 19. b नास्ति क,घ-कोशयो·.

22 a अनन्तरं ग-कोशे, 115. a आरभ्यते तत. 120. पर्यन्त-मुक्त्वा, "एव य· कुरुते भक्त्या विष्णोस्स्थापनमुत्तमम् । ऐहिकामुष्मिकं श्रेय· भुक्त्वा निश्रेयस व्रजेत् ॥" इति फलश्रुति-मभिधाय "इति श्रीवैखा महाशान्तिविधिर्नाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः" इति परिसमाप्यते । अनन्तराध्याये "कुम्भे च साधिते" इति 75. a श्लोक आरभ्यते

54. क-सहस्त—(मु) सद्द्रव्य 74 b नास्ति क,घ-कोशयोः

81. a क घ-पशु—(मु) निष्क 95. b घ-तीरे चाथ मृद हरेत् —(मु) तीरे शुद्धानथाहरेत्. 99 a क-दर्भादौ—(मु)श्वभ्रे च

101 a घ-शायित—(मु) शाययेत् 116 द्वितीयपादप्रभृति 117 प्रथम-पादपर्यन्त नास्ति क-कोशे 124 b नास्ति घ-कोशे.

125, a घ-पूर्णदक्षिणयज्ञेन–(मु) सम्पूज्य तान्प्रयत्नेन 125 b. नास्ति घ-कोशे

Colophon. ग-पञ्चषष्टि घ-सप्तति—(मु) एकोनसप्तति

अध्याय. ७०

7. a ग-पुनस्स्नान—(मु) प्रात.स्नान 15 b, 16 a, न स्तः क,ग-कोशयो· 17 a नास्ति क,ग-कोशयो.. 18. b क-अकाले –(मु) कपाले 22 a आरभ्य 26 पर्यन्तं नास्ति क,ग-कोशयोः.

Colophon ग-षट्षष्टि घ-एकसप्तति—(मु) सप्तति

अध्याय ७१

1. b क-चैव चाचरेत्-(मु) नैव चाचरेत् 4 b आरभ्य 13. b पर्यन्त-भागो नास्ति क-कोशे 4 b ग-"विशति हुत्वा" इत्यनन्तर

14. a पश्चात्कर्म समाचरेत्" इति वर्तते 20 a क-पङ्क्तीश–(मु) पङ्क्तिज्ञ. 41 a नास्ति ग-कोशे 42 b, 43 a, न स्तः क-कोशे 44. a ग-आर्षभ—(मु) आर्षक. 45. b घ-जपेत —(मु) यजेत् 58 b क-प्रमादात्—(मु) प्रसादात्

66 b ग एवमेव च सम्पाद्य–(मु) एवमेव चसंवर्ध्य 67 a "तदमरै." इत्यनन्तरं (73. अध्याय 11 a) "खिलैरपि" इत्यारभ्यते. मध्यभागो लुप्तः, घ-कोशे-Colophon. ग-सप्तषष्टि—(मु) एकसप्तति

अध्यायः ७२

8 a क-अब्जाग्नौ–(मु) अब्दादौ. 12 a क-वैष्णवै -(मु) चोद्धरेत

18. b क-मन्त्रैश्च—(मु) देव्योश्च 31. a क-वाग्दैवत्य—(मु) दिग्दैवत्य 38 a ग-एतेन ध्वजमारोप्य तत्पश्चादुत्सवस्य तु

43. a क-प्रदानं—(मु) प्रधान. 48 b, 49 ab, न सन्ति क-कोशे.

64 a ग-गारुत्मतश्च—(मु) गातुर्नतुश्च 66 a b, 67 a b, प्रथम-
पादश्च न सन्ति क- कोशे 67 b ग-कोशे नास्ति.
76. a क-हुत्वा–(मु) स्तुत्वा 80 a क-सेचयेत्—(मु) चोदयेत्.
Colophon. ग-अष्टषष्टि—(मु) द्विसप्तति.

अध्याय: ७३

17 b क-कोशे नास्ति. 25 b क-हसने—(मु) बन्धने.
26. a अनन्तरं, घ-कोशे, "अन्यसूलद्विजैस्स्पृष्टे शङ्खोदैरभिषेचयेत्"
इत्यधिक दृश्यते. 26 ab, ग-कोशे न स्त.
Colophon ग-एकोनसप्तति, घ-चतुस्सप्तति—(मु) त्रिसप्तति

अध्याय: ७४

15 ab, 16 a, न सन्ति ग-कोशे 18. b ग-परिवेष्ट्य च—(मु)
यवान्तरं. 21. b ग-आयुधानि हल चैव-(मु) आयुधान्मङ्गलाश्चैव
44 b. क-तथा—(मु) त
Colophon ग-सप्तति, घ-पञ्चसप्तति—(मु) चतुस्सप्तति

अध्याय· ७५

2. a ग-कोशे नास्ति. 3 a घ-पादौ— (मु) पाद. 15 b प्रभृति
17 a पर्यन्त क,ग-कोशयोर्नास्ति 21 b क,घ-चैव—(मु) नैव.
24. b क-द्रव्याणि—(मु) रत्नानि. 29. a अनन्तरं, षट्सप्तति-
तमाध्याये प्रथमश्लोकमारभ्य 6 a पर्यन्त विलिख्य 29. b
"ईकारादीनि" इत्यादिकं लिखितमस्ति क-मातृकायाम्,
ग-मातृकाया तु पूर्वोक्त 29 a अनन्तर षट्सप्ततितमाध्याय-
प्रथमश्लोक "दोषयुक्तस्य" इत्यादिकमारभ्य सार्धश्लोकत्रय
पठित्वाध्याय: परिसमाप्यते घ-मातृकाया.

29. a अनन्तरं षट्सप्ततितमाध्याये प्रथमश्लोकमारभ्य पञ्च श्लोकान्पठित्वा पञ्चसप्ततितमाध्यायस्थ 29 b पठित्वाध्याय· परिसमाप्यते

40 b, 41, 42, न सन्ति क-कोशे

Colophon ग-एकसप्तति घ-षट्सप्तति—(मु) पञ्चसप्तति

अध्याय· ७६

"जीर्णबेरपरित्यागविधि" इति ग,घ-कोशयो षट्सप्ततितमाध्याया-रम्भो दृश्यते अय तु श्लोको मुद्रितकोशे षट्सप्ततितमाध्याये षष्ठश्लोक·

8. b ग-स—(मु) सु 9 ab, न स्त क,घ-कोशयो·.

16 b ग-थ त्वरान्वित —(मु) लक्षणान्वित 23 b ग-कोशे नास्ति.

24 b ग-कुचौ—(मु) चोर 36, b ग-पद्मभू.—(मु) वै भृगु.

37 b, 38, 39, न सन्ति क-कोशे 37 a क-उपाङ्गेऽपि च हीनेऽपि शैलजे दारवे तु वा 37, b घ-कोशे नास्ति 42 a क,ग-कोशयोर्नास्ति 43 b आरभ्य 46, a पर्यन्त नास्ति घ-कोशे

47 b अनन्तर 65 b दृश्यते ग-कोशे मध्यभागो नास्ति

50 a, 59 ab, 60 a न सन्ति घ-कोशे. 65 b आरभ्य 67 b पर्यन्तं क,घ-कोशयोर्नास्ति.

Colophon. ग-द्विसप्तति, घ-सप्तसप्तति—(मु) षट्सप्तति

अध्याय. ७७

77, 78, 79, एते त्रयोऽध्याया न सन्ति क-कोशे षट्सप्ततितमाध्याया-नन्तरमशीतितमोऽध्याय आरभ्यते क-कोशे तस्मिन्नप्यध्याये 19 a पर्यन्तमेवास्ति तदुपरि नोपलभ्यते 77, 78, 79, एते त्रयोऽध्याया. घ-कोशेऽपि न सन्ति Colophon ग-कोशे त्रिसप्तति–(मु) सप्तसप्तति.

अध्याय· ७८

48 b **ग**-पुण्यतोय—(मु) पादतोय Colophon **ग**-चतुस्सप्तति —(मु) अष्टसप्तति

अध्याय· ७९

Colophon. **ग**-पञ्चसप्तति—(मु) एकोनाशीति एतावानेव भागो **ग**-मातृकाया दृश्यते

अध्याय. ८०

Colophon **घ**-अष्टसप्तति—(मु) अशीति.

अध्याय· ८१

Colophon **घ**-एकोनाशीति—(मु) एकाशीति.

अध्याय ८२

21. a अनन्तरं "हवींप्यपि यथाशक्ति . नै व निवेदयेत्" इत्यधिकं दृश्यते **घ**-कोशे Colophon. **घ**-अशीति—(मु) द्व्यशीति.

अध्याय· ८३

25. **घ**-विष्णुं—(मु) विघ्न. Colophon **घ**-एकाशीति—(मु) त्र्यशीति. **घ**-मातृका सम्पूर्णा.

(धूमकेतुशान्तिः)

अतः परं प्रवक्ष्यामि पुच्छनक्षत्रनामत.
शत्रुनं सुप्रसन्न च प्रवेशे कलहोद्भवः ।
गौणित तत्प्रवेश च प्रलयोद्भवे ।
प्राकणि प्रवेशित चैव नरद्विपरितो भवेत् ।
पुच्छप्रवेशतश्चैव राजा राष्ट्रं विनश्यति ।
स्कन्दश्च तत्प्रवेश च धान्य दुर्भिक्षनाशनम् ।
रविवारप्रवेश च अनावृष्टि तदुद्भवे ।
एते च तत्प्रवेश च दोष तत्किञ्चितो भवेत् ।
पुच्छ च तत्प्रवेश च महादोषो भवेत् गति ।
अपमृत्युभयोत्पन्ने महाव्याधिनिपीडिते ।
ग्रहकोपे महादु खे पुत्रहीनार्थनाशने ।
महाभये समुत्पन्ने शत्रुपीडासमागमे ।
स्त्रीपुत्रगुरुभ्रातॄणा ज्ञातिवर्गविनाशने ।
श्री अन्तिताश्चैव अलक्ष्मीसहदुर्निमित्ते ।
चतस्रपीने हीने अग्निदाहके ।
अपस्मारेप्यतोस्वाते पिशाचैश्च निपीडिते ।
आवाहन सर्वतो नाशे कुरिकानाशतो भवेत् ।
प्रधानिमन्त्रिकानाशे तु राज्यभारके ।
अतिवृष्ट्याप्यनावृष्ट्या महावातेन पीडिते ।
प्रत्यब्दे जन्मनक्षत्रे ग्रहणेऽपि च ।
आभिचारागमेऽन्यस्मिन् प्यशुभे सति ।

अयं ग्रन्थभाग अड्यार, (Adyar) पुस्तकशालास्थमातृकायामन्ते दृश्यते । स चैर्ग्रन्थपातैश्चात्यन्ताकुल । यथादर्शमुपरि मुद्रित ।

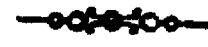
तद्दोषशमनार्थं च तत्तद्धे राजराष्ट्रके ।
इत्येते दोषकाश्चैव प्रायश्चित्त प्रवक्ष्यते ।
सप्तरात्रौ महाशान्ति ब्राह्मणान् भोजयेत्तथा ।
आचार्यदक्षिणा दत्त्वा ऋत्विजो दक्षिणा ददेत् ।
यत्नौ च शान्ति तच्चैव तत्र दोषविनाशनम् ।
शीघ्र चैव महाशान्तिः सप्तपञ्चतितद्दिने ।

नारायणेस्मरेन्नित्य सर्वदोषप्रलुप्यते ।
विष्णु तत्काञ्चन चैव प्रभूत च निवेदयेत् ।
वैखानसेन सूत्रेण तत्प्रकारेण मार्गित ।
इत्येते वैखानसप्रोक्त सर्वशास्त्र तु निश्चय ।

इति आत्रेये दुर्नक्षत्रप्रायश्चित्तविधिर्नाम एकाशीतिरध्याय ॥

पारिभाषिकपदानुक्रमणिका

शोधनपत्रिका

पृष्ठम्	पङ्क्ति	शुद्धम् ।
२	७	धाम
८	१६	वरम्
११	१६	नत
१३	१	गाश्च तत्र
,,	१९	वेदि
१७	३	पूर्वास्तान्
,,	८	चैको
,,	११	नार्थ
१९	५	कीर्य
,,	१३	श्चैव
,,	२२	राग
२०	६	ग्नेय्या
,,	९	प्यर्चये
२१	८	पूर्ण
२४	१९	आचार्य
२६	१८	तस्यार्ध
२८	१९	कौण्ड्यावृत्त
३१	१२	प्रवेशयेत्
३३	६	भूमीना
३४	१६	परमेष्ठिना
३५	१७	कल्प्य
३६	१७	प्रमुखे
३८	१५	सौराष्ट्र
३९	९	जुहयात्
४१	३	ब्रूहि
४३	१२	च्छूल

पृष्ठम्	पङ्क्ति	शुद्धम्
४४	४	प्रोक्ता
४५	१४	चैव
,,	२१	प्रकल्प्य
५३	१७	व्याय
५४	७	न्यभि
,,	१७	छित्वा
,,	१९	मान्य
५६	८	ब्राह्म
५७	१०	गायत्री
५९	१३	मार्गशीर्ष
,,	१६	वेदि
६०	१	बैर
६४	१९	पाष्ण्यो
६६	४	पार्श्वदण्डो
,,	५	समुदाहृत
,,	२०	शूलाश्च ।
६७	१८	च्छ्वभ्रस्य
,,	२१	वेदिं
७२	२१	यथा।
७३	१७	प्रमाण
७४	३	वेदि
७६	१६	सूक्ष्म
७८	१	वर्णयुक्त
८४	१०	समासीन
९५	२१	ज्योतिर्मण्डल
९८	७	रितम्

पुटम्	पङ्क्तिः	शुद्धम्
११२	४	मायतम् ।
,,	५	वेदि
११५	१२	यद्देवा
११८	१९	तस्याग्ने चापि कर्तव्य
११९	११	पार्श्वे
,,	१२	पार्श्वे
१२०	१८	दर्भै
१२१	१	दैल्य
१२४	११	ब्रवीत् ।
१२५	२	वेदिं
,,	४	वेदिं
१२७	९	वेदिभि
१३५	३	ग्नेरेव
१४०	७	मर्मि
,,	२०	त्युक्त्वा
१४४	७	श्वेतः
१४७	४	सास्थित
,,	७	पूर्वं
१५६	१०	वुत्तरा
१५८	१५	ब्रह्म
१६२	१३	भक्त्या
,,	१५	ब्राह्म
१६३	३	जुह्वा
१६४	७	देव
१६६	१०	चोक्त्वा
१६७	१७	मर्मि
१७७	११	त्यपि
१७८	८	दाहृतम्
१८२	१	वैशाखिनी
,,	३	मुर्वी
,,	१४	[illegible]

पुटम्	पङ्क्ति	शुद्धम्
१८८	१८	पूर्ववत
१९१	६	जुहुयु क
१९३	३	जुहुयात
१९६	१५	स्थानक
,,	१७	शुभक्षे
१९७	१२	कुम्भो
१९८	२	जुहुयात
१९९	८	ध्यायं
२०५	३	स्नानार्थं
,,	१४	कूर्चं
२११	२२	त्युक्त्वा
,,	२	मूर्त्यर्चना
,,	११	वातृनाथ
२१५	,,	व्यातीश
,,	१७	मूर्त्यर्चना
२१९	१९	कुशी
२२०	२१	कृत्वा
२२१	१३	मर्ध्यबलि
२२२	२	विग्रहे
२२५	५	मर्चन
,,	६	चैव
,,	१५	नित्य
२२६	३	र्चना
,,	६	वर्णे
,,	९	कूर्चं
२२८	१०	म्यर्च्य
२२९	१५	तदर्धं
२२९	१७	तदर्ध
२३०	७	देवार्चन
,,	११	अर्चनाया

पृष्ठम्	पङ्क्ति	शुद्धम्
,,	,,	समृद्धिदाम्
४०३	११	वैष्णवं
,,	२१	श्रीमन्त्र
४१३	८	प्रमादा
४१८	२२	सन्ध्यधि
४१९	९	नुक्ता
,,	१७	विम्व
४२२	१५	स्पृष्टे
४३१	८	कुर्या
४३७	१७	त्यजेन
४३५	१३	मुख्य
४४२	१७	त्सर्व
४५७	२०	प्रतिसरा
४५८	१४	श्रियं
४६०	४	त्रिदेव
४६५	४	सूर्य
४६७	२	वाह्यार्चका
४६८	१५	पार्श्वयो